АХТАРОНИ АДАБ

39

ҲАЙАТИ МУШОВАРА ВА ТАҲРИРИЯИ
50-ҶИЛДАИ ОСОРИ КЛАССИКОН ВА МУОСИРОН
АЗ СИЛСИЛАИ «АХТАРОНИ АДАБ»

ҲАЙАТИ МУШОВАРА

Абдуҷаббор Раҳмонзода
Зулфия Давлатзода
Фарҳод Раҳимӣ
Низом Қосим
Гулназар
Носирҷон Салимӣ
Давлат Сафар

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Абдулҳамид Самад
Кароматулло Олимзода
Абдураҳмон Абдуманнон
Абдунабӣ Сатторзода
Аламхон Кӯчарзода
Мирзо Муллоаҳмад
Алии Муҳаммадии Хуросонӣ
Муҳтарам Ҳотам

АҲМАДИ ДОНИШ

НАВОДИРУ-Л-ВАҚОЕЪ

(МУНТАХАБ)

Душанбе
«Адиб»
2020

ББК 84 Тоҷик 7-5
А-14

Зери назари
узви вобастаи АИ ҶТ Ҷӯрабек Назриев

Таҳия, тавзеҳот, луғатномаи
Баҳриддин Мирзоев ва Иззатулло Мирзоев

Муҳаррир *Раҳматуллоҳи Раҳмон*

А-14 **Аҳмади Дониш. Наводиру-л-ваќоеъ** (мунтахаб).
– Душанбе, «Адиб», 2020, 480 саҳ.

«Наводиру-л-ваќоеъ» аз офаридаҳои нависандаи тавоно ва мутафаккири бузурги тоҷик Аҳмад Махдуми Дониш ва намунаи насри пурғановати фалсафӣ-бадеӣ буда, хонандаро ба ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии аморати Бухоро ошно месозад.

Матни ҳозир дар заминаи се нусхаи нодир ва дар муқоиса бо дигар нусхаҳои пештар интишоргардидаи рисола омода гардидааст.

ISBN 978-99947-2-5953

© Маркази мероси хаттии АИ ҶТ, 2019
© Нашриёти «Адиб», 2020

АҲМАД МАХДУМИ ДОНИШ ВА «НАВОДИРУ-Л-ВАҚОЕЪ»-И Ӯ

Маълум аст, ки дар атрофи масъалаҳои рӯзгору осори Аҳмад Махдуми Дониш, аниқтараш, Аҳмад ибни Носир Сиддиқии Бухороӣ, ки таҳти асомию алқоби Аҳмади Дониш, Аҳмад Махдуми Дониш ва Аҳмади Калла (тав. 1242/1827 – ваф.1314/1897), ки зодаву парвардаи Бухорои шариф аст, аҳли фазлу маърифат китобу мақолаҳои зиёде навишта, ӯро ба гунаи мутафаккири бузург, адиби забардаст, сиёсатмадори номӣ, мунаҷҷими варзида, муҳандиси мумтоз, наққоши моҳир, хаттоти чирадаст, мусиқишиноси тавонову табиби ҳозиқ муаррифӣ кардаанд. Ҳатто муаллифи асари «Афзалу-т-тизкор фӣ зикри-ш-шуъарои ва-л-ашъор» Афзал Махдуми Пирмастӣ, ки ба қавли муаррихи маъруф академик Зариф Раҷабов, эркаи амир Абдулаҳад буда, яке аз душманони Аҳмади Дониш шумурда мешуд, маҷбур шудааст иқрор кунад, ки «умуман ӯ (Аҳмади Дониш – Ҷ. Н.) аз ҳамаи илмҳо воқиф мебошад ва дар ҳамаи навъи хатҳо – дар насх, настаълиқ, сулс, тавҷиъа, таълиҷа, мулаққӣ, кӯфӣ, зулфӣ, райҳонӣ ва ғайра ҳамто надошт. Дар рассомӣ аз Беҳзоду Монӣ пеш гузашт, дар мусиқӣ устоди комиле буд».[1]

Ё худ, андешаи зерини Шарифҷон Махдуми Садри Зиё бисёр ҷолиб аст, ки мегӯяд: «Мулло Мир Аҳмад Махдуми Ӯроқи Муҳандиси Дониши Хаттоти Бухороӣ феҳристи маҷмӯаи камолу биниш, нуқтаи интихоби манзумаи фазлу дониш, дебочаи саҳифаи фунуни ҳикам, унвони ҷаридаи илми билқалам, нуктапардози маънитароз, адофаҳму хушмуҳовараи адвор, дар ҷамъи фунуни адабия мумтоз ва ба тамоми саноати каломин беанбоз аст…

Аҳмад Махдуми Ӯроқ ал-мутахаллис ба Дониш ал-машҳур ба Аҳмади Калла шахсе буд дар ҷамеъи улум якто, дар тамоми ҳунар беҳамто, ҳофизи каломи раббонӣ, биалфози-л-маъонӣ, муҳандиси ахбору осори набавӣ, дар таърихдонӣ лосонӣ, дар сураткашӣ ҳамдӯши Беҳзоду Монӣ, дар ахтарши-

[1] З. Ш. Раҷабов. Маорифпарвар Аҳмади Дониш. – Душанбе,1964, с.91.

носӣ назири Улуғбеки Курагонӣ, дар хаттотӣ адили Миралӣ, дар мусиқӣ монанди Зуҳраи фалакӣ, дар лаввоҳиву ҷадвалкашӣ Миршафеъи сонӣ, дар ҳазоқату табобат намунаи Абӯалӣ, дар саховату ато Ҳотами Тойӣ, дар шеър Саъдии Шерозӣ, дар наср Ҳусайни Кошифӣ буд. «Наводиру-л-вақоеъ»-у «Меъёру-т-тадайюн» шоҳиди ҳолу гувоҳи ӯст».[1]

«Ҳамин доноиву тавоноии ин бузургмард буд, ки дар замони Аҳмади Дониш ҳамаи одамони равшанфикру тараққипарвари Бухоро, ҳамаи шоирону нависандагони бовиҷдону халқдӯст дар гирди вай ҷамъ шуда буданд. Онҳо ҳам дар зиндагии Ахмади Донишу ҳам баъд аз вафоти вай ӯро ҳақдорона устоду раҳбари худ медонистанд».[2] Ва ба андешаи зумрае дигар ҳам метавон мувофиқ буд, ки Аҳмади Донишро сардафтари адабиёти давраи нави тоҷик, падари адабиёти нави тоҷик хондаанд.

Аз ҷумла, суханони зерини Устод Айнӣ тақвиятбахши ҳамин андеша метавонанд буд, ки фармудааст: «Дар Бухоро аз фикрҳои наву адабиёти ҷадид асаре набуд. Пас, маълум мешавад, ки ин доҳии модарзод (Аҳмади Дониш – Ҷ.Н.) ҳамаи афкорашро аз ғайри талқини касеву китобе маҳз аз тадаббуру тафаккури худ маъишату дунёро ҳосил кардааст… Бо вуҷуди камоли ихлосу ақидааш дар бораи Бедил, дар тақлиди услуби Бедил мубориза эълон карда, худ осори манзумаву мансурaашро дар камоли содагиву равонӣ навиштанро илтизом кардааст».[3]

Адибу донишманди номӣ Сотим Улуғзода дар ин бора чунин фармудааст: «Агар холис таърихи адабиёти тоҷикро гирем, дар ин боб ҳам вай (Аҳмади Дониш – Ҷ. Н.) хидмати бузурге дорад. Услуби насрнависии реалистиву соданависӣ, ки дар адабиёти асри XIX тоҷик пайдо шуд, аз Аҳмад Махдум сар мешавад. Дар ин маъно номи вайро ба сардафтари адабиёти давраи нави тоҷикӣ гузоштан мумкин аст».[4]

---

[1] Садри Зиё. Афзалу-т-тизкор фӣ зикри-ш-шуъаро ва-л-ашъор. – Тошканд, 1918, с. 49
[2] С. Улуғзода Аҳмади Дониш. – Сталинобод, 1946, с. 8.
[3] С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. – Теҳрон, 1385 ҳ., с. 148
[4] С. Улуғзода, Аҳмади Дониш, с. 7.

Ё худ, шарқшиноси маъруфи шӯравӣ Е. Э. Бертелс баъди омӯхтани мероси хаттии Аҳмади Дониш чунин изҳори назар кардааст: «Ҳангоми омӯзиши адабиёти тоҷики асри XIX мо, пеш аз ҳама, бо симои дурахшони падари адабиёти нави тоҷик Аҳмади Дониш рӯ ба рӯ меоем, ки фаъолияташ ба тамоми адабиёти давраи минбаъда ва ҳатто ба ташаккули адабиёти советии тоҷик таъсири худро гузошта буд».[1]

Ва дар ин бобат андешаҳои хуби Мирсиддиқхони Ҳашмат ҷой доранд, ки гуфтааст:

Муҳандис буд, сайри собиту сайёраро мекард,
Мунаҷҷим буд, бо хуршеду моҳаш гармҷавлонӣ.
Ба тарроҳӣ, ба тасвиру ба тазҳибу ба тақрираш
На ҳамто буд Беҳзоду на ҳамтарҳаш бувад Монӣ.

Ва Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат фармудааст:

Буд ӯ мунаҷҷим, бегумон, буд ӯ муҳандис билъаён,
Карда ба таслимаш равон гарданфарозон сар фурӯ!

Ва дуруст ҳам фармудаанд, ки мероси адабии Аҳмади Дониш вайро ба мо ҳамчун маорифпарвари Бухорои нимаи дувуми асри XIX мешиносонад.[2]

Ва диди Шамсиддини Шоҳин аст, ки ин андешаро бад-ин тариқ изҳор доштааст:

Ай як варақ зи дафтари фазли ту нуҳ фалак,
Ситти камоли ту зи само рафта то самак.
Ҳар даъвие, ки аз ту ба фазлу камол рафт,
Бирҷис муҳр карду Уторид навишт чак.
Авзоъи ҳафт ахтару асрори нуҳ сипеҳр
Бар дониши баланди ту пайдост як ба як.[3]

---

[1] А. Юнусов, И. Норкаллаев. Аҳмади Дониш. Феҳристи адабиёт. – Душанбе-1988, с.11.
[2] С. Улуғзода. Аҳмади Дониш, с.6
[3] А Юнусов, И.Норкаллаев. Аҳмади Дониш. Феҳристи адабиёт, с.9.

Ҳамин гуна донишмандону адибони маъруфи тоҷики асрҳои XIX-XX чун Шамсиддини Шоҳин, Абдурраҳмони Тамкин, Абдулмаҷиди Музтариб, Мирсиддиқхони Ҳашмат, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Садриддин Айнӣ ва баъдтар донишмандоне чун Е. Э. Бертелс, Б. Ғафуров, Ян Рипка. М. Турсунзода, Л. Климович, С. Улуғзода, А.М. Баҳоуддинов, З. Ш. Раҷабов, А. Мирзоев, С. Табаров, Р. Ҳодизода, Н. Маъсумӣ, А. Маниёзов, А. Абибов, А. Абдуллоев, Н. Зарбахт, А. Девонақулов, М. Болтаев ва даҳҳои дигар, ки дар мадҳу санои Аҳмади Дониш аз рӯзгори ноорому ноҳамвор ва муҳити пуршару шӯри даврони зиндагии ӯ фикру андеша рондаанд, асосноку сазовори ӯстанд.

Бад-ин маънӣ, удабову уламои мутааддиде васфи хираду фазилати хориқулодаи ӯ карда бошанд, матншиносони тоҷик бахше аз мероси боқимондаашро ба табъ расондаанд, ки шоистаи таҳсину дастгиристанд. Ба ибораи дигар, дар тӯли даҳсолаҳои гузашта соҳибназарони кишвар дар олами нопайдоканори рӯзгору осори ин бузургмарди нотакрор давр задаанду аз ҳар гӯша хӯшае ҷамъ овардаанду боқиро гузоштаанд барои донишпажӯҳони баъдӣ, ки азмест мантиқӣ.

Яке аз чунин донишпажӯҳони кӯшо доктори илми филология, профессор Расул Ҳодизода (равонаш шод бод!) мебошад, ки дар вақташ ҳолатро дуруст дарк кардаву дуруст фармудааст, ки «Ба нашр тайёр кардани асарҳои Аҳмади Дониш, дар кадом шакле, ки бошад, душвориҳои зиёд дорад. Аз ин сабаб, имкони таҳия ва нашри мукаммали куллиёти ӯ дар зарфи солҳои наздик ба назар намерасад. Аммо эҳтиёҷи талабагон, студентон, муаллимон ва умуман, доираи васеи хонандагон ба мутолиаи асарҳои ин намояндаи пешқадами афкори ҷамъиятӣ-сиёсии асри XIX хеле зиёд аст».[1]

Хушбахтона, дар давраҳои охир, аниқтараш, шурӯъ аз солҳои чиҳилу панҷоҳи асри XX, муҳаққиқон баъзе аз қисматҳои осори ӯро, аз қабили «Наводиру-л-вақоеъ», «Меъёру-т-тадайюн», «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития», «Таърихча» ва намунаҳо аз ашъори

[1] Аҳмади Дониш. Асарҳои мунтахаб. – Сталинобод, 1959, с. 5.

ӯро ба ҳуруфи кириллӣ ба чоп расонидаанду дар хидмати аҳли назар қарор додаанд.

Ёдовар бояд шуд, ки дар ҳар гуфтаи соҳибсуханон, ки марбут ба Аҳмади Донишу осори ӯст, сухан пеш аз ҳама аз «Наводиру-л-вақоеъ»-и эшон ва бузургии ин асари муҳкамаркон меравад.

«Наводиру-л-вақоеъ» тахминан дар давоми солҳои 1868-1873 навишта шуда, баъди соли 1875 аз ҷониби муаллиф чанд дафъаи дигар таҳриру такмил ёфтааст.

«Ҳарчанд одамони ба илму адабиёт дахлдор медонистанд, ки Аҳмад Махдум «Наводиру-л-вақоеъ» ном асари калоне дорад, аммо нусхаи он дар дасти ҳеҷ кадом аз одамон маълум набуд. Фақат ин китобро касоне медонистанд, ки бо муаллифи он рафтуомад доштанду онро дар дасти ӯ дида буданду дар маҷлисҳои дӯстона аз мундариҷоти он ба сад гуна тағйиру табдил порчаҳо нақл мекарданд».[1]

Аёнтараш, дар он даврахо на ҳама имкони пайдову мутолаа кардани «Наводиру-л-вақоеъ»-ро доштаанд. Ҳатто худи Устод Айнӣ, ки Аҳмади Донишро хуб мешинохту сифати ин асарро зиёд шунидаву ташнаи мутолааи он буд, танҳо баъди се-чаҳор соли риҳлати Аҳмади Дониш имкон пайдо кардааст, ки бо наводири ин асари беназир аз наздик ошно шавад.

Мувофиқи шаҳодати Устод Айнӣ Аҳмади Дониш, ки сардори норозиёни дарбор буд, вақти дар ҳаёт буданаш як нусхаи бо дасти худ навиштаи «Наводиру-л-вақоеъ»-ро ба Сиддиқхони Ҳашмат, ки аз мухолифини сиёсати давлатдории хонадони манғит ва бародари амир Абдулаҳад буд, тақдим мекунад. Баъди чанд соли риҳлати Аҳмади Дониш Шарифҷон Махдуми Садри Зиё бо Сиддиқхони Ҳашмат иртиботи махфӣ баста, китобро барои нусхабардорӣ ба орият гирифтааст ва нусхабардориро ба уҳдаи Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, ки аз хушнависони пухтакори давр буд, гузоштааст. Мирзо Абдулвоҳид то анҷоми нусхабардорӣ сирро ба касе ошкор накардааст. Баъди анҷоми китобат Шарифҷон Махдум ин сирро фош ва аз Устод Айнӣ хоҳиш кардааст, ки дар тасҳеҳу татбиқи

[1] Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо. – Душанбе, 2009, с. 547.

нусхаи Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим бо нусхаи дастнависи муаллиф ширкат варзад ва корро ҳамроҳи номбурда ба сомон расонад. Устод Айнӣ хоҳиши Садри Зиёро бо хушнудӣ мепазирад ва дар ҳуҷраи Абдулвоҳиди Мунзим шурӯъ мекунанд ба иҷрои вазифа. «Дар рафти кор, – мегӯяд Устод Айнӣ, – ман нусхаи дастнависи Аҳмад Махдумро ба даст гирифта нигоҳ мекардам, Мирзо Абдулвоҳид нусхаеро, ки худ навишта буд, бо овози баланд мехонду дар ҳар ҷо, ки хато рафта бошад, ман луқма медодаму Мирзо Абдулвоҳид аз хондан бозистода, нусхаи худро бо қалами худ тасҳеҳ мекард. Ҳар гоҳ ки ӯ аз хондани худ монда мешуд, ман бо овози баланд аз нусхаи аслӣ мехондаму ӯ аз рӯи хониши ман ба нусхаи худ ғалате ёбад, маро аз хондан боздошта, нусхаашро дуруст мекард.

Мо дар ҳуҷраи баста ин сирро ба касе нафаҳмонда, корро давом медодем. Аммо рӯзе шуд Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат омаду мо ин сирро аз ӯ пинҳон надоштем, чунки ӯ, монанди худи мо, дар ҷое намепӯкиду сирро ифшо намекард.

Баъд аз он ки Ҳайрат дар рӯзи аввал бо шунидани ин китоб таассуроти хуб гирифт, аз мо илтимос кард, ки ҳар рӯз омада ба тарзи сомеъ ба кор иштирок кунад. Мо қабул намудем ва ба ҳамин тариқ, тасҳеҳу татбиқ гӯён, аз дасти сеи мо гузашт».[1]

Ногуфта намонад, ки Устод Айнӣ баъди ошноӣ бо «Наводиру-л-вақоеъ» ошкор изҳор мекунад, ки доираи назару мутолиаи ман он вақтҳо бисёр танг буд. Бисёр ҷоҳои «Наводиру-л-вақоеъ»-ро, ки ба нуҷум, ба фалсафаву тасаввуф оид буданд, намефаҳмидам; аммо он ҷоҳое, ки мефаҳмидам, ба ман таъсири аҷибе мекарданд.

«Ҷоҳои ба ман таъсирбахши «Наводиру-л-вақоеъ» он ҷоҳо буданд, ки ман он ҳодисаҳоро дар зиндагӣ дида будаму аз он аҳвол дилтанг мешудам, аммо ҳеҷ гоҳ ислоҳ кардану ислоҳ шудани он аҳвол дар хотирам намегузашт ва гумон мекардам, ки дунё ҳамин тарз ҳам меравад, чӣ бояд кард?! Ва худро бо ин байти Бедил, ки ҳамон вақт забонзадаи ҳамаи аз дунё дилтангшудагон буд, тасаллӣ медодам:

---

[1] Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо, с. 548.

Зиндагӣ бар гардан афтодаст, Бедил, чора чист?!
Шод бояд зистан, ношод бояд зистан!»[1]

Ва дар зери таъсири ҳамин асари бузург Устод Айнии ҷавон роҳи ояндаи эҷодии худро муайян сохта, таассуроташро бад-ин тариқ иброз доштааст: «…шиносоии ман бо «Наводиру-л-вақоеъ» дар ман на танҳо инқилоби фикрӣ ба вуҷуд овард, балки ба сарам савдои насрнависиро андохт. Ва ман он вақт орзу мекардам, ки бояд кас насрнавис шаваду агар ин мақсад ба даст дарояд, монанди Аҳмад Махдум насрнавис шавад, ки воқеаҳоро бо забони сода муҷассам кунонда, нишон дода тавонад.

Бидуни муҳобо, мувофиқи тасдиқи Устод Айнӣ, Аҳмади Дониш дар уфуқи тираи аморати Бухоро ситораи тобоне буд….»[2]

Инак, суоле ба миён меояд, ки чаро асари нодире чун «Наводиру-л-вақоеъ» бо ҳама шуҳрату ҳашмате, ки дар байни мардум дошт, дар вақташ дар дастраси хонандагон қарор нагирифта буду дигар асарҳои муфиди ӯ низ хеле кам нусхабардорӣ мешуданд? Ва ҳатто ҳеҷ ба назар намерасад, ки ягон асари Аҳмади Дониши бузург, шахсе, ки бо саъю кӯшишу истеъдоди фитрии худ илмҳои маъмулии замонашро ба тариқи бояду шояд омӯхта, дар арсаи илму маданият ҳамчун файласуфи машҳур, адиби баркамол, ситорашиноси беҳамто, хаттоту наққоши моҳир ва сиёсатмадори бузург мавқеъ[3] дошта бошад, шахсе, ки ҳама одамони равшанфикру тараққипарвари Бухоро, ҳамаи шоирону нависандагони барҷаставу халқдӯст дар гирди вай ҷамъ шуда буданд, онҳо ҳам дар зиндагии Аҳмади Дониш ва ҳам баъд аз вафоти вай ӯро ҳақдорона устоду раҳбари худ медонистанд[4], дар вақти дар ҳаёт буданаш ба чоп расида бошад, ҳарчанд чопхонаҳо кам набуданд.

---

[1] Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо, с. 548
[2] А. Юнусов, И.Норкаллаев. Аҳмади Дониш. Феҳристи адабиёт, с.10.
[3] Аҳмади Дониш. Наводиру-л-вақоеъ, к.1. – Душанбе,1988, с. 7.
[4] С.Улуғзода. Аҳмади Дониш, с. 8.

Аксари андешамандон бар онанд, ки сабаби асосии дар замони худ интишор наёфтани осори мутафаккири шаҳир ва таваҷҷуҳи зиёд надидани эшон аз ҷониби зимомдорони вақт ба мувофиқ набудани марому мақоми ӯ бо сиёсати зишту нопоки амирони ҷаҳолатпешаи манғит буду бас.

Аҳмад Махдуми Дониш ҳамчун фарзанди замони худ, ки дар муҳити тираву тори феодализм умр ба сар мебурд, ҷонибдори андешаву ақидаҳое пешқадам буда, шахсоне мисли амир Абдулаҳадро сабаби ноҳамвориҳои рӯзгор медонист. Бинобар мулоҳизаҳои доктор Расул Ҳодизода Аҳмади Дониш одами асри гузашта буд, ки бо вуҷуди ҳамаи заковатмандӣ ва пешқадамиаш, ҳамоно тарбиятёфтаи муҳити феодалӣ буд…; дар ҷаҳонбинии ӯ табадуллоти бузурги тараққихоҳона ба вуҷуд омада бошад ҳам, аммо дар фаҳмидани бисёр масъалаҳои бузурги сиёсӣ-иҷтимоӣ ҳанӯз маҳдудияти синфиаш ногузир буд. Бинобар ин, рисолаи Амади Дониш («Наводиру-л-вақоеъ» – Ҷ. Н.) ҳарчанд аҳаммияти калони таърихӣ ва сиёсӣ дошта бошад ҳам, баъзеи нуқтаи назари муаллифро дар ин рисола бо маҳакки танқид санҷидан лозим аст. Чунончи, муаллиф баъзе воқеаҳои таърихиро дар доираи ҷадвалҳои илми нуҷум, аз рӯи мавқеи дар фазо доштаи сайёраву ситораҳо муайян карданӣ мешавад, ки ақидае сирф хурофотӣ мебошад.[1] Барҳақ, чунин андешарониҳо ва хулосабарориҳоро дар «Наводиру-л-вақоеъ» зиёд метавон мушоҳада кард ва мутолаа намудану бо чашми таҳқиқу танқид баҳо додан ба асар аз аҳаммият холӣ намебошад.

Одамони боҳуш чунин сурат гирифтани ҳолро дар сохтори зишту манфури олами сармоядорӣ-ғуломдорӣ медонанд ва гуфтаи зерини Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ тақвиятбахши ҳамин андеша метавонад бошад, ки фармудааст: «Одам аз сармоядорӣ қотили одам шуда».

«Ҳамин мулоҳизаҳоро ба назар гирифта, соли 1957 маҷмӯаи хурде аз «Наводиру-л-вақоеъ»-ро тартиб дода нашр карда будем, – мегӯяд доктор Расул Ҳодизода – лекин

[1] Аҳмади Дониш. Асарҳои мунтахаб, с. 7-8.

маҷмӯаи мазкур аз баҳри паҳновари эҷодиёти нависанда фақат қатрае буду бас».[1]

Шурӯъ аз ҳамон сол диққату таваҷҷуҳ барои ба таври комил ба чоп расонидани ин асари барҷаста бештар шудааст. Ҳамон сол як қисми кӯчаки асар бо номи «Порчаҳо аз «Наводиру-л-вақоеъ» ба нашр расидааст. Соли 1959 бо кӯшиши доктор Расул Ҳодизода як бахши «Наводиру-л-вақоеъ» ва мунтахаби дигар асарҳои Аҳмади Дониш бо ҳуруфи кириллӣ таҳти унвони «Асарҳои мунтахаб» дар шаҳри Сталинобод бо теъдоди 5000 нусха мунташир гардид, ки ин бешак талаби хонандагони сершумори тоҷикро аз ду ҷиҳат қонеъ намекунонд: аввалан дастандаркор асарро комил ба чоп нарасонд; сониян, маълум аст, ки 5000 нусха теъдоди хеле кам аст.

Соли 1960 китоби «Путешествие из Бухары в Петербург» дар тарҷумаи Муҳаммаднурӣ Усмонов ва Лариса Демидчик ба забони русӣ дар Маскав ба табъ расид, ки бобҳои алоҳидаи «Наводиру-л-вақоеъ»-ро ба хонандагони русизабон пешниҳод менамуд. Албатта, ин ҳам аз баҳр қатрае буд.

Баъдтар донишманди тоҷик Алиқул Девонақулов чун дид, ки нашри мукаммали илмию интиқодии ин асар то имрӯз анҷом нагирифтаву барои ин кор шароиту заминаи зарурӣ ҳозир набуд,[2] тасмим гирифт, ки «Наводиру-л-вақоеъ»-ро ба гунаи комил ба ҳуруфи кириллӣ ва баъд бо ҳуруфи форсӣ баргардонаду дар ихтиёри хонандаи тоҷик бигзорад. Аммо дар матни чопшуда, бо сабаби дуруст хонда нашудани баъзе калимоту ибороти арабӣ хатоҳое ҷиддӣ роҳ ёфтаанд, ки боиси халал ёфтани маънӣ гардидаанд.

Ҳамин тариқ, матни комили ин асар аз рӯи се дастхат дар ду ҷилд таҳия гардид ва бо луғоту тавзеҳот ба нашр расид ва. нусхаи нодири хаттии «Наводиру-л-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш, ки зери рақами 2012 дар Маркази мероси хаттии АИ ҶТ мавҷуд аст, чун нусхаи аввал қабул гардид. Ин ҳамон дастнависест, ки Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-и худ аз он чун

[1] Аҳмади Дониш. Асарҳои мунтахаб, с. 5.
[2] Аҳмади Дониш. Наводиру-л-вақоеъ, к. 1, с.17.

шоҳиди ҳол хотираҳое меоварад, ки дар боло дар ин хусус ибрози назар кардем.

Нусхаро дар асоси дастнависи худи Аҳмади Дониш адиби донишманд ва хаттоти чирадасти тоҷик Абдулвоҳид ибни Бурҳонбек, ки бо тахаллуси Мунзим маъруф аст, соли 1316 ҳиҷрӣ (мутобиқ ба соли 1898 мелодӣ) нусхабардорӣ кардааст.

Нусха комил асту бо хатти зебои настаълиқи моил ба шикаста дар коғази қӯқандӣ ба табъ расидааст. Андозаи китоб 15,5х26,5 аст.

Нусхаи дувуме, ки мавриди истифода қарораш додем, дастнависест, ки зери рақами 761 (андозааш 15х26,5) дар Маркази мероси хаттии АИ ҶТ нигаҳдорӣ мешавад. Нусхаи мазкур иборат аз 390 варақ буда, аз ҷониби хушнависони бухороӣ Мирзо Қамар ва Ҳабибуллоҳи Маҳмуд дар коғази маъмулии қӯқандӣ бо хатти зебои настаълиқ соли 1355 ҳиҷрӣ (мутобиқ ба соли 1936 мелодӣ) дар шаҳри Бухорои Шариф хаттотӣ шудааст. Нусха комил аст. Дар варақи 175 баъзе қайдҳои Устод Айнӣ дарҷ ёфтаанд. Муқоваи нусха осиёимиёнагии зардтоб аст.

Нусхаи дигаре, ки мавриди истифода қарор гирифт, дастнависест, ки зери рақами 862 дар Маркази мероси хаттӣ маҳфуз аст. Нусха ба дасти Субҳӣ ном хушнавис бо хатти настаълиқи хоно китобат ёфта, иборат аз 699 саҳифа мебошад. Дар коғази маъмулии қӯқандӣ 10 моҳи раҷаби соли 1355 ҳиҷрӣ (мутобиқи 10 ноябри соли 1936 мелодӣ) хаттотӣ шудааст. Андозаи нусха 15 х 20. Муқоваи китоб аз картони хокистарӣ сохта шудааст. Аз дохили нусха 48 саҳифа (аз саҳифаи 366 то 413) мафқуд гардидааст.

Китобе, ки дар дасти шумо қарор дорад, мунтахаб аз ду ҷилди матни илмӣ-интиқодӣ аст, ки пешкаши аҳли назар мегардад, то андешаҳои бикру волои ӯро дар зиндагӣ раҳнамои амал қарор диҳанд.

ҶӮРАБЕК НАЗРИЕВ
доктори илми филология, узви вобастаи
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

БИСМИЛЛОҲИ-Р-РАҲМОНИ-Р-РАҲИМ

Ҷавоҳири обдори ҳамду сано нисори атабаи уббуҳҳати Султони қоҳири шомилқудрате, ки ҳоҷиби боргоҳаш Ҷабраил ва ақли кулл аст. [Ва] лаолии шоҳвори маҷду уло, дисори суддаи салтанати қаҳрамони қодири комилиродате, ки ноиби даргоҳаш инсон хулосаи обу гил ба маҳзи мавҳибати беиллат Одамро воситаи эҷод ва ихтироъ гардонид ва хилъати хилофат дод ва тоҷе аз лавлок [бар сараш ниҳод,] то мунтазими низоми олами мулку малакут бошад. Ва аз авлоди кибораш ҷамъеро барои кашфи ҳақоиқи малакути аъло ва асфал аз мураккабот ва муҷаррадот баргузида, ба рисолату нубувват ихтисос дод. Саркардаи онҳо суратан ва маъниян расули ҳошимӣ ва Муҳаммади арабист **саллӣ ва саллими-л-Лоҳумма алайҳи ва ало ихвониҳи мо катабати-л-ақлому ва ватиати-л-ақдому ва мазаати-л-лаёлӣ ва-л-айёму***(Эй бор Худоё, салому салавот бифирист бар вай (Муҳаммад) ва ёронаш, то даме, ки қаламҳо менависанду қадамҳо гузорида мешаванд ва шабҳову рӯзҳо паи ҳам сипарӣ мегарданд).*

Ва аз аҳфоди кираомаш ҷамъеро барои ҳалли дақоиқи малакути асфал аз ҷисмониёти мураккаба ихтиёр намуда, вилояту аморат бахшид, ки пешвои онҳо уламо ва салотинанд.

Ва билҷумла Одам ва зуррияашро бар хушку тар тасаллуту тағаллуб дод ва бар моҳ то моҳӣ тафаввуқу тафаззул [бахшид] ва соири мукавванотро аз басита ва мураккаба маҳз барои ӯ ва ҷиҳати ӯ ва ба сабаби ӯ овард ва аз шариати ҳаққа роҳе васеъ ба сӯи Хеш кушод ва аз китобу суннат даре ба урдуи худ. Гумроҳ он ки бар ин роҳ наравад ва мудбир он ки аз ин дар баргардад. [Ва] чунин Худованди меҳрубони поку муқаддасро, чунонки Ӯ донад ва Худ хоҳад, ҳамду сано бод. Наъте, ки муносиби қудсу азамати Ӯ бошад, аз кому забони мо наояд, васфе, ки мутобиқи таназзуҳу кибриёии Ӯ бувад, аз калому баёни мо сурат нагирад: **Фа лака-л-ҳамду милъу-с-самовоти ва-л-арзи ва милъа мо байнаҳумо ва милъа мо шиъта мин шайъин баъду.** *(Парвардгоро, ҳамду ситоиш аз они Туст; он гуна ситоиш, ки осмонҳо ва замин ва миёни онҳо ва ҳар чиро, ки Ту бихоҳӣ, пур кунад).*

Аммо баъд, чунин гӯяд бандаи **заифу-л-муфтақиру ило афви Раббиҳи-л-Борӣ** *(заифу ниёзманди бахшоиши Офаридгори Борӣ)* – Аҳмад ибн ан-Носир ас-Сиддиқӣ [ал-Ҳанафӣ] ал-Бухорӣ, ки ба тақозои фитрат ва муқтазои ҷибиллат ҳам аз сиғари син, ки чашми ман ба ҷаҳони фарох боз шуд, руҷӯъ ба завоиду фавозил, ки абнои ҷинсро тирози ҷома ва зеби имома аст, аз татаббуи имлову иншо ва хома оварда, баъд аз эҳрози фазоили муктасабӣ ва резачинии моидаи арбоби дониш маводди бисёр аз никоту ишорот, ки хулоса ва натиҷаи масоили илмия аст, дар хазинаи мудрикаам ҷамъ омада буд.

Агар маро дар қазияе шубҳа афтодӣ ҳам, он шубҳаро баъд аз таваҷҷуҳ [ва тафаккур] аз замири худ ба далоил ҳал кардаме, бе он ки руҷӯе бо ғайр орам ва аз касе пурсам. Ва ҳар чӣ аз ҳар кӣ шунудаме, ки муаддӣ ба ҳикмате ва мавъизате буд, агар муҷмал буд, ба тафсил бинавиштаме ва агар муфассал [буд], муҷмал кардаме. Ва дар ҳақиқати ҳар қавлею феъле нигаристаме ва бар зоҳири чизҳо назар наандохтаме ва бар ботини он таваҷҷуҳ сохтаме. Ва чун замона ва аҳли он мустаидди инчунин шуғл набуд, ман худро бад-ин тариқа машғул доштаме, то бад-ин восита ҳикоёту ривоёт аз он чи дидаву шунида будам, дар шиққоту авроқ ҷамъ шуда, абнои ҷинс барои тааҷҷуб мебурданд ва мутолаа мекарданд [ва] боз меоварданд.

Азбаски бозори фазлу ҳунар ба авоaризи дохилию хориҷӣ касоду нороиҷ буд, абнои рӯзгор тадвину таълифи иборату никотро муфарраҕун анҳу дониста, гумон мекарданд, ки аз барои карди он қуввати иҷтиҳодия ё кашфу вилоят ба кор аст. Ва бе ин ду сифат мумкин набувад, ки шахс китобе таснифу таълиф кунад. Ва ҳол он ки дар мамолики Эрону Исломбул ва Фарангистон ҳарсола зиёда аз понсад китоб дар қавоиди фунуну улум мудавван ва муаллаф мешавад, ки соҳибони он ҳанӯз зиндаанд. Ва салотине, ки ба номи онҳо мувашшаҳ намудаанд, алҳол барҳаётанд. Чун мардуми мо онҳоро намебинанд, ба шунида эътимод наёранд, балки худ аслан аз ин замин зиёда ба замини дигар эътиқод накунанд. Ва ин мардум он чи дар мобайни авроқ ёбанд, [агар ҳама пучу музахраф

бошад], насси қотеъ гумон кунанд ва он чи дар кутуби мутадовилаи эшон, чун «Сайқалинома» ва «Бӯмуслимнома» набувад, онро пучу музахраф шиносанд. Бинобар ин, аксари афозили ин диёр ин шуғлро ҳамл ба молихулиё ва савдо карда, бо муҳаррири сутур муонид [ва зидд] буданд ва мегуфтанд:

...إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَۖ ...

(Ин (чизе) нест, магар дурӯғе, ки онро барбастаанд ва гурӯҳи дигар бар он ӯро ёрӣ додаанд... Сураи Фурқон, ояти 4).

Ва он чи маонии баланд, ки дар калимоти ман меёфтанд, донишварон ранг бар рух мешикастанд ва аз қадру маҳалли ман хориҷ медонистанд ва ноқистарон билкулл ба инкор мебаромаданд. Чунки ман бо халқ ба либосе баромада будам, ки ба ҳеч кадом аз олиму ҷоҳил мувофақат надошт, на дастору шона, ки сару ришро ороям [ва] дар қатори уламо бошам ва на корду фӯта, ки [дар камар бандам ва] аз зумраи ҷуҳало бароям. Бад-он сабаб, ки атвори ҳеч як аз абнои рӯзгор дар назарам писанд наёмада буд ва рафтори ҳеч кадом матбӯи хотирам наяфтода, аз ғояти дилгирӣ ва дилтангӣ барои рафъи ғаму ҳамм ҳам, дар ҳузури аҳбобу асҳоб қалам бармедоштам ва сафҳаҳо сиёҳ мекардам, ки маъниҳои равшантар аз Моҳ дошт. Ва он чи муаллифин барои тадвин ҷои хилвату назеҳ талабанд, ман дар маҷмаъ ва харобаҳо ва мақобир дар ҳузури руфақо беҳтар иншо ва имло менамудам:

[Р у б о ӣ

Ғам нест, гар аз фаҳми камолу нуқсон,
Бар таҳрирам барад касе лағву гумон.
Килкам бе хост нақшбанди шавқест,
Гар хуку саг офарид, Ҳақро чӣ зиён!]

Ва билҷумла онон, ки бо ман мизоҷдон буданд, баъд аз бурду оварди нусхаҳои ман ва ташаттути авроқи он ва тақаддуму тааххури ривоёт ба воситаи дахли ҳикоёти дигарон ибром оварданд, ки ҳайф бошад, ки он чи навиштаӣ, ба бод равад ва дар об афтад ва хок шавад ё бисӯзад. Онро аз суханони дигар [он] ҷудо кун ва ба як ҷо ҷамъ овар, ки аз ту ҳамин боқӣ монад ва мӯҷиби ёдоварии аҳбоб шавад, то набошию бошӣ ва мирию намирӣ.

Фалоҷарам, он чи дар дафотир ҳозир дидам, дар ин авроқ кашидам хотири аҳбобро **ва Ҳува-л-муваффиқу ва-л-муъину** *(Худованд тавфиқдеҳ ва роҳнамои ёрикунанда аст).* [Ва онро ба «Наводиру-л-вақоеъ» мавсум гардонидам, чунки ҳар кадом аз ҳикоят ва ривоят, ки дар ин маҷмӯа қаламӣ шуда, мавқуф бар муқаддима ва сабабе будааст. Ва бар таҳрири ҳар як иллате муқаддам афтода, ки он дар зайли он қисса марқум хоҳад шуд.]

ДАР ТАҲҚИҚИ ҲУҚУҚИ АБАВАЙН ВА ҲАДДИ УҚУҚИ ОНҲО

Аз иттифоқоти ҳасана рӯзе тарҳи маҷлисе афтода буд бо ҷамъе аз аҳбоб ва адавоти айш аз ҳама боб омода аз маю мутрибу шоҳиди сода ва дари шикоят аз бемеҳриҳои гардун аз ҳар тарафе кушода. Дар фаслу боби маҷлис баъзе аз бедирамӣ менолиданд ва бархе аз дастгоҳи айшу хуррамӣ ва ҷамъе аз душвории касбу зироат, ҷавқе аз суубати роҳи ишқу муҳаббат. Яке аз беилтифотии амир, дигаре аз беионатии вазир, яке аз сахтии сафар ва дигаре аз безабтии ҳазар. Яке мегуфт: Падарам ҷафокор аст. Дигаре мегуфт: Модарам саросар озор, то сухан дар ҳадди ҳуқуқ ва меъёри уқуқи абавайн қарор гирифт. Ва ҳар касе дар ин боб тавҷеҳе ба кор мебурданд ва ба итоати абавайн ба ҳама ҳол тарғиб мекарданд. Яке мегуфт: Чун ман дар иёли падарам, агар изҳори эҳтиёҷ кунам ва дар мутолаба ибром барам, ҳукм ба куфру исёни ман мекунад. Дигаре мегуфт: Дар умури саҳлату-л-ҳусул, ки карду нокарди он дар шариату футувват базаҳ ва исме надорад, агар иқдом намоям, модар садои ақоқу шиқоқ мезанад. Яке гуфт: Падар маро барои инфоқи явмия ба умури номашрӯъ рухсат медиҳад ва агар ибо кунам, озурда мешаваду оқ мекунад. Дигаре мегуфт: Модарам мутриба аст, хоҳарамро ба рақсу самоъ тарғиб мекунад, вай мутанаффир аст, бонги шиқоқ бар ӯ мезанад. Яке ба тариқи мустафтӣ суол мекард, ки азизон чӣ гӯянд дар ҳаққи падаре, ки фарзанде дорад, ба тақозои ҷибиллат моил ба салоҳ аст ва ин падари хунӣ ва роҳзан дар авқот, ки ба қатъи роҳ бармеояд, писарро бо худ мебарад, то машқ диҳад. Баъд аз задани корвон ва гирифтории эшон писарро бифармояд, ки ягон-ягони эшонро сар бурад, ки мурғи сарбурида бонг наёрад, мабод, ки аз инон яке дар шаҳр ояд ва аъвон [ва] ҳокимро барои ҷустуҷӯи дуздон барорад, ин писар бо он ки ба буридани сари гунҷишк бинобар утуфати замир ҷуръат надорад, агар дар он амри хатир иқдом кунад, дилаш рухсат намедиҳад ва агар накунад, бар хилофи марзои падар рафта [бошад] ва оқ гашта.

Дигаре истифто менамуд, ки модаре дорам хариф шуда, агар саранҷоми муҳимми манзил ба модар супорам, аз уҳда барнамеояд, агар ба дасти зан ниҳам, норозист. Ва бар сари ҳар обу таом ғавғо бунёд мекунад ва зиёдасарию зиёдаталабӣ мекунад, то ҳадде, ки [гӯӣ] дигаронро ҳеч ҳаққе намемонад, гӯё ҳама аз они ӯст ва барои ӯ. Собиқ ду зан аз ман ба талоқу фироқ овард ва дар зани сеюм низ ҳол ҳамон аст, ки дар аввал ва дуввум. Ва ба ҳеч кадом мувофақат кардан наметавонад ва ба сари ҳар хон нуқле, ки дар миён ниҳад, ақоқу шиқоқ аст. Агар ба ҳуқуқи зан қиём орам, модарам хушнуд намешавад, магар ба талоқ, ки ҷабрӣ ихтиёр кунам. [Ва] ҳадди ҳуқуқи занон бар ҳамгинон равшан аст ва ҳадди уқуқи модарон номутааййин, ман ташхис натавонам кард, ки риояти кадом тараф кунам. Агар ҷониби модар гирам, бояд ки аз ҳаққи зан даст бардорам ва агар тарафдории зан кунам, бояд ки оққи модарро ихтиёр намоям. Ва ҳол он ки риояти тарафайн мансусунбиҳ ва воҷибу-л-итён аст. Ва дар эҳсон бо абавайн нусуси боҳира ворид аст ва дар уқуқи онҳо ваиди ҳоила нозил. Охир, мавриди эҳсон кадом синф аз абавайн бошанд? Ва фарзанд ба кадом ҷарима ба уқуқи онҳо гирифтор ояд ва меъёри эҳсон чист ва то куҷост ва ҳадди исён кадом ва дар куҷо? Ва сабаб чист, ки дар кутуби мутадовила дар ин боб чизе тасреҳ накардаанд ва ҳадде муқаррар нанамуда, то абавайн аз он таҷовуз накунанд ва писарон низ бад-он тан дардиҳанд ва осӣ нашаванд. Бо он ки дар ҳар шаҳри ободе маҳкамаи қозӣ ва равнақи дору-л-амора аз ғавғои ақоқу шиқоқи падару писар ва зану модаршӯ мешавад, то ки авлодро маҳрум аз ирс мекунанд. Ва чаро ҳазрати муфтӣ тафтиш намекунад, ки ин писар ба кадом амал маҳрум аз мерос мегардад ва ин зан ба кадом ҷарима ба талоқи боин мубтало мегардад? Ва ба ҳамин гуноҳ, ки ин писар дар амри номашрӯъ итоати падар накарда ва ин зан бар тибқи марзои модаршӯ нарафта.

Баъд аз истимоъи ин масъала асҳоб ҳар кадом мутараддид шуда, тамассук ба зоҳири нусус аз ҳадису оят намуда, ҷавобе мегуфтанд. [Ва] баъзе ҷониби модарро тарҷеҳ медоданд, ки ба ҳама ҳол фарзанд ба ризои модар равад. [Ва] баъзе ҷониби

занро риоят мекарданд, ки утуфат ва раъфат бар занон маъмурун-биҳ аст. Ва баъзе таҳдид мекарданд, ки итоати волидайн, агарчи фосиқ бошанд, воҷиб аст.

Ва ҳеч як ба ҷавобе, ки ташаффии дили соил кунад ва ишкол аз миёна бархезад, муваффақ ношуда, руҷӯъ ба муҳаррири сутур намуданд, ки туро дар идроки ҳақоиқи умур фаҳме худодод аст, ки дасти саъю касб бад-он ҷо намерасад. Агар дар мавориди нусус бинӣ, яҳтамил, ки пардаи ишкол аз миёна барчинӣ ва ҳадди ақоқу ҳуқуқи абавайн маълум кунӣ. Гуфтам: Алҳақ, оёту аҳодис, ки дар боби ҳуқуқи абавайн ворид шудааст, бар итлоқ аст. Ва муфассирону муҳаддисон низ бар итлоқи маонӣ онҳоро тафсир дода, ҳадде муайян нанамудаанд. Нусусро аз зоҳир баровардан вазифаи мо нест ва он чи муфассирин ва муҳаддисин гуфтаанд, бад-он иқтидо бояд кард. Ва моро намерасад, ки барои худ дар нусус маонии зиёда малҳуз дорем. Ва моро фармудаанд, ки ба абавайн некӯӣ кун, некӯӣ кунем. Ва бо зан некӯӣ кун, некуӣ кунем, агарчи [он] дигарӣ норозӣ бошад.

Гуфтанд: Ин муфзӣ ба ҳараҷ аст ва ҳараҷ дар дини ислом нест, чи қиём ба ҳаққи дигарӣ чун сабаби адами ризои он дигар шавад. Он чи некӯӣ бошад ва мо маъмурем ба тафаққуҳ дар дин, ки дар амсоли маворид, ки ду насс ба ҳамдигар муноқиз ояд, тафаҳҳус ва таҷассус дар маънии муроди соҳиби насс кунем ва ба қиёсу шавоҳид маънии мақсударо дарёбем, то шубҳа аз дин бархезад, ки дар маҳкамаи шариат ҳеч вақте амр ба каҷ дору марез накардаанд ва ҳеч ҳукме мофавқи тоқати бандагон нанамуда.

Гуфтам: Қиёс ва истидлол низ вазифаи муҷтаҳид аст ва мо на аҳли онем ва печидан дар маънии ояту ҳадис бе қуввати иҷтиҳодия ба муфоди **ман фассара-л-Қуръона бираъйиҳи фақад кафара, манҳиюн анҳу** *(касе, ки бо фикру раъйи худ Қуръонро тафсир кунад, кофир мешавад)* аст. Ва аз саводи аъзам, ки шоҳроҳи тақлид аст, берун набояд шуд ва он раҳе, ки обову аҷдод бар он рафтаанд, бояд рафт. Ва худро дар кашмакаши лима ва ло нусаллим (*чаро мо қабул надорем?*) набояд андохт.

Гуфтанд: Авомиру навоҳии нусус, ки мо ба феълу тарки [он] маъмурем, омм аст, махсус ба баъз дуни баъз нест ва он то нафхаи аввалаи сур мумтадд меравад ва ҳамаи ашхоси инсонӣ мухотабанд ба хитоби саллӯ ва заккӯ ва ло тусрифӯ (*намоз гузоред ва закот диҳед ва исроф накунед*). Масалан, то вуқӯъи растахез, ки агар хитобот хос будӣ, ҳеч ҳукме аз замони соҳиби шаръ ба замони сонӣ авд накардӣ, зеро ки мухотаб набӣ ва асҳоби ӯянд, салавоту-л-Лоҳи алайҳи ва алайҳим аҷмаъин (*салавоти Худованд бар вай ва ҷамъи онҳо*). Пас дар ин оят, ки

فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا۟ فِى ٱلدِّينِ .

(...Пас чаро чанд кас аз ҳар гурӯҳи онҳо берун наоянд, то дар дин донишманд шаванд... Сураи Тавба, ояти 122).

Яъне чаро берун нараванд дар ғазва аз ҳар қабила яке ё ду ва тоифае бимонанд, то ғавру тааммул кунанд дар дин. Мухотаб дар ин амр аъробанд ва аммо ҳукми фақоҳат ва амр ба ғазо дар дин омм аст. Махсус ба замоне дуни замоне нест. [Ва чунончи, агар шароити ғазо мутаҳаққиқ шавад, ғазва воҷиб гардад, ҳамчунин ҳукме равшан аз китобу суннат мустафод нашавад, тафаққуҳ дар он лозим ояд, то шубҳа дар дину эътиқод намонад.] Фақоҳат дар дин иборат аз истихроҷи аҳкомест мувофиқи марзии шореъ, агарчи дар Қуръон ва ҳадис мусарраҳ воқеъ нашуда бошад.

Масалан, агар ғуломе аз ҳузури мавло ва истимоъи каломи ӯ ё аз истимоъи аҳкоми мавло ва тааммул дар авомиру навоҳии ӯ муддате дар анҷоми кор табиатшиносу марзидон гашта бувад [ва] пояаш бад-он ҷо расад, ки агар аз мавло дур афтад, дар ғайбати ӯ амре чунон ворид шавад, ки ҳукми он аз забони мавло нашунида ва дар мукотиботу авомири ӯ надида. Ба сабаби шинохтаи мароми мавло саранҷом он муҳим мувофиқи ризои мавло тавонад кард. Ин хислате ҷалилулқадр бувад, назди мавлои ӯ сабаби эътибор ва эъзоз гардад.

Ва дар хабар ворид аст, ки он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, Муозро гуфт: Чӣ хоҳӣ кард дар он вақт, ки корҳо дар ғайбати ман бар ту ҳозир хоҳанд шуд [бас, мушкил]? Арз намуд, ки Китобу-л-Лоҳро муояна хоҳам кард.

Фармуд: Агар дар он ёфта нашавад, чӣ кунӣ?

Гуфт: Суннати расулу-л-Лоҳро тафаҳҳус хоҳам фармуд.

Гуфт: Агар дар он ҳам наёбӣ?

Гуфт: Ба раъйи худ машварат хоҳам кард.

Он сарвар дилшод гашт ва офарин гуфт.

Ғайри марфӯъ қавли Ибни Масъуд, ки гуфт: Чун пурсида шуд, яке аз шумо бояд ки назар кунад дар Китобу-л-Лоҳ: Пас агар наёбад онро, назар кунад дар суннати расулу-л-Лоҳ. Ва агар наёбад дар Китобу суннат, бояд ки назар кунад дар чизе, ки иҷтимоъ кардаанд мусулмонон бар он ва илло иҷтиҳод кунад. Интаҳо.

Сифру-с-саодат, қ. 572.

Ва Имом Ғаззолӣ дар исботи иҷмоъ ба ҳадиси **Ло тазолу тоифатун мин умматӣ ъала-л-ҳаққи ҳатто тақума-с-соату** (*то фаро расидани он соат (рӯзи растохез) тоифае аз бандагони ман бар ҳаққанд)* тамассук карда, айзан мин Сифру-с-саодат қ. 572 [Аммо сабаби манъ аз иҷтиҳод барои он аст, ки аиммаи дин, ризвону-л-Лоҳи таъоло алайҳим аҷмаъин, чандон саъю кӯшиш намуданд ва вазъи масоил фармуданд, ки агар касе андак фатонате дорад ба қиёсу истидлол, аз суханҳои эшон рафъи ишкол тавонад кард дар ҳар асре ва аҳде мувофиқи замон ва макон. Ва ӯро лозим набувад, ки худ мутасаддии истихроҷи масоил гардад аз ояту ҳадис, то мабод, ки ба иғвои нафс лағзиш ёбад ва халқро ва худро гумроҳ гардонад. Ва он чи аз барои иҷтиҳод шартҳо кардаанд ва наҳй фармуда, то ҳар касе барои истихроҷи аҳкоми алоҳида шуғл наёрад ва бувад, ки ба иғвои нафс ҳалолеро ба ҳароме ва ҳаромеро ба ҳалоле орад ва зол(л) ва музилл гардад. Аммо агар касе ба тариқи сидқу амонат толиби рушду ҳидоят шуда, мутаваҷҷеҳи ҳадис ва оят шавад, маонии мақсуда мувофиқи

матлуб таҳсил мекунад ва ба тарафи савоб ва ҳақ(қ) мулҳам мешавад.]

Пас, то вақте, ки ҳукм дар Қуръон ва ҳадис мусарраҳ ва зоҳир аст, иҷтиҳодро дар он дахл набояд дод. Ва хилофи он агар дар кутуби муҷтаҳидин ҳам барояд, аз он чашм бояд пӯшид ва тамассук бо Қуръон ва ҳадис бояд кард, вагарна насхи Қуръон аз қавли муҷтаҳид лозим ояд. Аз ин ҷиҳат Абиҳанифа, разияллоҳу анҳу, гуфт: Агар қавли маро мухолиф ба ҳадис ёбед, ба девор занед. Дигар, [боре] гуфт: Ҷоиз нест амал намудан касеро, то он ки надонад, ки ин сухан аз куҷо гуфтаам.

Ва бар қавли он имоми ҳумом бе муҳобо тамассук намудан ва фикру далоилу қиёс нанамудан ҳаргиз марзои он имом набудааст.

Набинӣ, ки шогирдони аимма раҳимаҳуму-л-Лоҳро чун аз қавли асотиза итминон ҳосил нагашт, доман аз он мақом барчиданд ва бирафтанд, то ки Имом Муҳаммадро он қадр хилоф бо Имоми Аъзам аст, ки агар онро мазҳаби алоҳида гӯянд, баҷост. Ва мутааххирин чӣ қадр ақволи мутақаддиминро соқит намуданд. Пас, агар ҳол ин аст, чӣ гуна эътимод тавон кард бар қавли фақеҳи дилмурда ва аз зоҳир пай ба маънӣ набурда ё пои ҳиммат дар майдони тааммул ва тадаббур наниҳода, ба таври дуздон назар дар кисаи ҳар ошнову бегона меандозад ва кӯрона даст бар шонаи ҳар оқилу девона мегузорад?! Ва аз дидани маънии Қуръон ва ҳадис мавқуф ва маъзул бошад ва ҳар сухане, ки дар китобе навишта бинад, хоҳ мувофиқи Қуръон ва ҳадис бошад ва хоҳ мухолиф, бе такаллуф ва тафаҳҳус қоили он мешавад. Ва баъзе аз ин фуқаҳо мутлақан Қуръон ва ҳадисро надида ва агар дида, ба маънии он ғавру тааммуқ накарда ва агар карда ҳам, фикр дар насоеҳ ва ахбору қисас карда ва истинботи аҳкомро муфаррағун анҳо ҷазм намуда, балки мумтанеъ ақида карда, то ки баъзе бар худ биларзанд ва чашмпӯшию гурез аз он мақомро ихтиёр кунанд ва ба ҳамон тақлиди бемаънӣ ба мақарри худ раванд, ки мухбири содиқ дар шаъни эшон фармуд: **Рубба ҳомили фиқҳин ғайру фақеҳин** (*басо дарбардорандаи фиқҳ, ки фақеҳ нест*).

Пас, дар масъалае, ки амал бад-он муфзӣ ба ҳараҷ шавад, аз олиме бад-ин наҳҷ [сухан] бишунавем, ё дар китобе навишта ёбем, бояд, ки онро ба китобу суннат тавфиқ ва татбиқ диҳем, [агар мувофақат кунад,] он гоҳ амал намоем ва баъзе аз мардумро ба сабаби музовалат дар Қуръон ва ҳадис ва ғалабаи нури имон ва саломатии ақлу фатонат аксари масоил ба қиёс кашф мешавад ба вазъе, ки шакку тараддудро дар он дахл боқӣ намемонад ва инкишофи ҳаққ мешавад.

Пас, дар ҳар масъала, ки инчунин рӯй намояд, тақлиди касе раво надорад, чаро ки одамиро парастиш ба ақли худ хоҳад буд, на ба ақли дигарон. Ва бо вуҷуди илм, дар мухолафати ҳаққ, албатта, маъхуз хоҳад шуд. Қола Абуҳанифа раҳимаҳу-л-Лоҳу [таоло] **ло туқаллидуннӣ ва ло туқаллидунна Моликан ва ло ғайраҳу ва хузу-л-аҳкома мин ҳайсу охазуҳу** *(Абӯҳанифа гуфт: Худои таоло бар вай раҳмат кунад: Аз ману Молик ва дигарон ҳаргиз тақлид накунед. Ҳукмҳои шариатро аз ҷое бигиред, ки онҳо гирифтаанд).* Ва агар ояте ё ҳадисе, ки агар ба зоҳири он амал равад, чанде аз фарзу суннатро ба халал орад, дар батни маънии он ғавру тааммуқ намоем ва муродуллоҳу муродуннабиро назар ба муқтазои замону макон муқаррар гардонем ва ҳадд [ва] миқдори мо амара биҳи (он чи амр шуд ба он)-ро ташхис кунем ва аз сирати расул, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам ва асҳоби ӯ, разияллоҳу [таоло] анҳум, қиёс гирем, агар муҷмал аст, баъзе маонии ояти дигар ва ҳадиси дигар бар ӯ малҳуз дорем ва агар муфассал, то ба қадри эҳтиёҷ маъмул дорем. Ва агар муғлақ ба ҳазфи завоид ва изофот [маънии] онро дарёбем, то нуқсон дар дин намонад ва ғайрро ҷои эътироз набошад, ки Каломуллоҳу ҳадисуннабӣ мубарро аз халалу нақсанд, [ки дар назари нозир дарояд ҳам, аз нақси ӯ бошад ва адами тафаккуру тадаббур дар атрофи он ва адами риояти замону макон.»

Масалан, амр ба эҳсон ба абавайн мутлақу муғлақ аст ва] дар Каломуллоҳу ҳадисуннабӣ дар мавориди мутааддида ворид шуда ва ҳадди он мутааййин нагашта. Агар онро бар итлоқ донем ва мутлақи абавайнро мавриди эҳсон шуморем ва

салоҳи ҳоли эшонро шарт надонем, бисёре аз фароизу сунанро ба зиён оварда бошем ва ба бисёр аз манҳийёт иқдом намуда, аз duzdию қимору роҳзанӣ ва қатли бағайри ҳаққ ва талоқи бачабр ва қатъи нафақаи зан ва қаҳбагию раққосӣ, ки бисёре аз абавайн фӣ замонино *(дар замони мо)* дар ин умур розиянд ва фарзандонро дар ин корҳо омир ва соъиянд.

Оре, тасарруф дар маънии ояту ҳадис муфзӣ ба куфр [ва зандақа] мешавад. Агар ғараз он бувад, ки аркони дин ба зиён барад ва амре ва наҳйеро соқит гардонад ва ҳаромеро ба ҳалоле орад ва ҳалолеро ба ҳароме, аз қабили суқути савм ва салот ҷиҳати коҳилӣ ва никоҳи муҳаррам ҷиҳати шаҳватпарастӣ ва тарки ғуслу таҳорат ҷиҳати танпарварӣ; чунончи дар ин амри шанеъ баъзе аз уламои шиаи ... [хазалаҳуму-л-Лоҳу таоло]*(Худо онҳоро хор кунад)* тавағғул намуда, худро матруду малъуни абадӣ сохтаанд, аъозано-л-Лоҳу [таоло] минҳу *(Худо аз ин нигоҳ дорад моро)*. Ва аммо агар ғараз рафъи шубҳа ва ҳалли ишкол бувад, мӯриси фалоҳу наҷот хоҳад буд.

Пас, агар бар тибқи замону макон ва аҳволу авориз маонии зиёда дар нафс ҳосил шавад аз бавотини нусус дар умури мустаҳаба ва ахлоқу назми маданӣ, ки халқро бад-он интифоъ бувад ва дар анфусу офоқ мутобиқ бошад, мусмири фавоиди дунявӣ ва динӣ бошад. Масалан, дар насси

وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلۡبَيۡتِ مَنِ ٱسۡتَطَاعَ إِلَيۡهِ سَبِيلٗاۚ

(...Ҳаҷҷи хона(-и Каъба) барои Худо бар мардум бар касе воҷиб аст, ки тавоноии рафтан ба сӯи онро дорад... Сураи Оли Имрон, ояти 97) амни тариқу зарру рафиқ ва саломатии нафсро шарт кардаанд, шарти дигар биафзоӣ, ки ҳоҷӣ бояд ки бе зану фарзанд бошад. Ба муҷарради мулоҳазаи фавоиди динию дунявӣ, ки фарзанди ӯ зоеъ мемонад ва зани ӯ дар фасод меафтад, магар ки зане пир дорад ва фарзанде бакамол, чи тимори зану фарзанд аз мавоҷибот аст ва қиём ба тааҳҳуду тарбияти онҳо аз қуработ. Агар бо зану фарзанд равад, дар ҳараҷу ташвиш меафтад, ки бо ранҷи сафар кулфати аёл мун-

замм мешавад ва ба ибодати ҳаққа ва маносики ҳаҷҷ бе машғала натавонад пардохт ва бандагии холис натавонад кард. Пас, агар касе эътироз орад, ки ин шартро муфассирон накардаанд ва дар китобҳо нанавишта, чӣ гӯяд дар ҳаққи зани ин ҳоҷӣ, ки ба бому дар дарравад ва дар ҳаққи ин писар, ки бо қаландарон ихтилот кунад? Агар гӯӣ: Зану фарзанд ба одаме муътамад месупорад. Фарзан, ин муътамад бимирад ва ё ба сафар равад, чӣ бояд кард? Пас, ин тафсир дар батни ин оят ҷузъ бошад, ки назар ба фасоди замон дар хотири нозир ояд ва ин таъвил ва тағйири оят набувад. Ва бар он ғайри суфаҳо эътироз наёранд. Пас, агар ин ҳоҷӣ бинобар шурути муфассирон наҳд аз барои адои як фарз [масдари] ҳазор кабираро сабаб шуда бошад ва надониста ва дину дунёи худ хароб карда, ки маблағе хатир дар ғурбат ба бод дода ва зану фарзанд ба фасод оварда ба муфоди:

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ وَأَهۡلِيكُمۡ نَارٗا

(Эй муъминон, хештан ва аҳли хонаи худро аз оташе, ки... нигоҳ доред. Сураи Таҳрим, ояти 6) иттиқои аҳл ва нафс дар ҳазар мумкин аст, на дар сафар. Ва он чи баъзе аз муфассирон маонии бисёр дар баъзе маворид баён карда ва дар баъзе муҷмал гузошта. Ва дар тафсири сонӣ дигаре аз муфассирон ба акси он рафта [ва] дар ҷое муҷмал тафсир дода ва дар муфассал иҷмол намуда. Ва баъзе маонӣ дар тафсири солис ҳаст, ки мутлақо дар аввалу сонӣ баён рафта. Муътаризро нарасад, ки гӯяд: Ин маъниро фулон муфассир нагуфта, чи он муфассиру муҳаддис бинобар истеъдоди замону макон ва тавофуқи аҳволу аъроз ба маонии ҳозира иктифо намуда, ба мозода таваҷҷуҳ накарда аз ҷиҳати истиғнои халқу адами эҳтиёҷи эшон. Ва баъд аз он замон муфассири сонӣ аз ҷиҳати тафовути авориз ва танаввуъи эҳтиёҷи халқ таваҷҷуҳи томтар кунад ва бар он маонӣ чизе бияфзояд ва ё бикоҳад ҷиҳати равоии аҳкомро; чи сувари илмия лозол аз лавҳи маҳфуз назди таваҷҷуҳ бар замири софӣ аз маҳабби файз мерезад. Ва ҳамчунин баъд аз ӯ, ки ҳар кадом ба он дигар тавфиқ дорад,

то қиёми соат; чи яке аз эъҷози Каломи маҷид ва ҳадиси расули ваҳид ин аст, ки маонии мақсуда аз [назми] каломи муъҷазнизоми илоҳӣ ва аҳодиси қудсии оёти ҳазрати рисолатпаноҳӣ [салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам] мувофиқи замону макон дар ҳар вақте мустахраҷ ва мустанбат шавад ва то нафхаи сур чандон тафсир дар Калом ва шарҳ дар ҳадис кунанд, ки маонии он дар замири ҳеч як аз муфассирин ва муҳаддисини собиқ хутур накарда буд. Ва боз он маънӣ дар он Калом ва ҳадис мутобиқ бошад ва маҳмул бувад, чунонки филфавр дар нафс қарор гирад. [Ва он чи муфассирон дар баёни зоҳири алфозу маонӣ ва атвори фасоҳат ва мавориди Калом навиштаанд, ба қадри афҳом ва мадорики худашон бошад ва бар ҳасби истеъдоди худи онҳо бувад, вагарна Қуръон бас азимушшаън аст. Маъонии Қуръони қадим чунон нест, ки махсус ба ваҷҳе бошад ва дигар ваҷҳро шомил нагардад. Ё он ки ихтисос ба қавме дошта бошад, ё он ки мухтасс ба ҳолате танҳо бошад, ё он ки ихтисос ба вақте ва замоне, ё аҳлу макone доништа бошад, зеро ки каломи Худой ҳамеша зинда аст ва монанди дарахти мевадор дар ҳар он самар медиҳад ба изни Худой. Ва сухани Худойро маргу табоҳӣ рӯй надиҳад.

لَّا يَأْتِيهِ ٱلْبَٰطِلُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِۦ ۖ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾

(Ки ҳеч ботил на аз пеш ва на аз пас ба он роҳ намеёбад; фурӯфиристода аз ҷониби (Худои) Донои Ситуда аст. Сураи Фуссилат, ояти 42).

Гуфтам: Он чи азизон тақрир доданд, ҳама савоб ва масъала беҷавоб [аст] аз он ҷо, ки халқ ба ҷиҳати фасоди замон ба дини тақлидӣ муқайяданд ва аз амал ба қола-л-Лоҳ ва қола-н-набӣ иктифо намуда, ҳукком [аз] ҷиҳати сиқли бори таклиф руҷӯъ ба уламо барои тахфиф мекунанд. [Ва] уламо ҷиҳати майли раёсат ҳақиқати дину диёнатро ба таъвил мепӯшанд, аз аломати ислом ҳамин имомаҳо бар сар аст ва аз шиори имон ҳамон азон бар манора ва бар забонҳо қола Абиҳанифа ҷорист. Аммо дар кирдор ва атвор тафовути фоҳиш дар миён аст, ки ба ҳеч миллат ошноӣ надорад.

Ман боре бо яке аз уламои масеҳӣ мусоҳиб будам, ба тақриб гуфтам, ки ҳазрати Масеҳ дар зуҳду тарк то он ҷо ҳиммати олӣ дошт, ки рӯзе ҳавориййин гуфтанд: Барои ту хонае аз гил бикунем, то дафъи ҳарру бард кунад. Фармуд: Дар манзили ория лузум надорад. Ин имороти зарандуди ҳафтошён аз шумо суннати кӣ бошад? Гуфт: Дуруст аст ва он чи гуфтӣ, рост аст. Ва ин дин, ки мо дар онем, на миллати Масеҳ аст, балки бофта ва сохтаи фулон ва фулон аст, ки дар фулон аср ва аҳд ҷиҳати қабули ҷоҳу раёсат аҳкоми Инҷил-ро ба таъвил тағйир доданд ва аксари муҳаррамотро ба ҳалолӣ оварданд. [Ва аз қабили хамру ҳурмати хатна] рафта-рафта фисқу фасод дар мизоҷи мардуми мо то бад-он ҷо қарор гирифта мутамаккин гашта, ки мумкин нест, ки тадорук шавад ва сухан дар ҳақиқати дину диёнат равад. Ва ту худ нек дарнигар дар ин дин, ки шумо доред ва ба забон иқрор ба калимаи тайййиба доред ва мо ҳам ба забон мегӯем, дар он дин, ки салафи солиҳину саҳобаи расул ва тобиъин доштанд, чӣ шабоҳат дорад?! Он гоҳ сирати салафро баршумурд, мабҳут ва мутаҳаййир бимондам.

Пас, дар чунин замон сухан аз ҳақиқати дин рондан худро дар маърази хитоби хавоссу авом нишондан аст. Масалан, ба воситаи ҳубби зино ва сирқат агар касеро наҳй кунӣ ва ба таъзибу ҳалоки нафс таҳдид фармоӣ, гиребонат гирад ва гӯяд: Ба ваъдаи расул, алайҳи-с-салом, мункирӣ, ки фармуда ба такрору таъкид, ки гӯяндаи ло иллоҳа илла-л-Лоҳ ба биҳишт меравад, агарчи зинову сирқат [кунад]. Ва дар дили касе, агар заррае аз имон бувад, ба наҷоту фалоҳ мерасад. Беҳуда мардумро матарсон ва аз танаъъуму айш монеъ машав. Ин аблаҳ надонад, ки он ваъда маҳмул бар тарғиб аст, то халқ ба имону ислом майл оранд, дохилӣ хориҷ нашавад ва хориҷӣ дохил гардад. Ё агар ин калима бигӯяд, ин миқдор савоб дар номаи аъмоли [ӯ] сабт мешавад, барои музовалати зикр аст, то дилу забон аз фаҳшу лағв ба ин калима одат кунад. Пас, мусмири савобу натиҷа шавад ва илло гадоён дар ҳар рӯзе як лак бор Аллоҳ, Аллоҳ мегӯянд [дар шавореъ], собит нест, ки каффораи сағоир шавад, то ба кабоир чӣ расад. Пас, маънии сареҳи мустафодаи ин ваъда он бувад, ки ло илоҳа илла-л-Лоҳ гӯяд

ва ба мосиво напардозад ва Аллоҳ аз қалб гӯяд, ки эҳроқи ҳавои ботила кунад.

Ва аммо итлоқи ваъдаҳо ҷиҳати он аст, ки дар аввали ислом чун муъминон камтар буданд, барои ташвиқи ҳозирин ва тарғиби ғоибин ҳама ваъдаҳо бар итлоқ рафта ва илло баъд аз таъйини ҷазои сирқат ба қатъи яд ва сазои зонӣ ба раҷм ва фазиҳат фасхи ин ваъда лозим ояд. Пас, амсоли ин ваъдаҳо як навъ ишора ба ғаслу татҳири дил бошад аз мосиво ба тариқи рамз, ки банда истеъдоди тақарруб пайдо кунад ба мабдаи хеш, на ки дар зоҳири он иктифо кунад, балки ба маънии он амал орад. Масалан, агар султон касеро аз матбах ё гулхан биталабад, ӯ муҳтоҷи ғаслу татҳири либоси тоза бошад. Миёнҷӣ ӯро ба ҳамон ҳол пеши султон набарад, балки аввалан ӯро амр ба покӣ ва назофат кунад ва кисвати тоҳира бипӯшонад ва дуъову санои маҷлиси мулук биёмӯзонад. Ва он гоҳ тариқи духул таъйин кунад, то шоистаи бисоти қурб тавонад шуд. Пас, гулхан дар ин мисол куфри мутлақ бувад, ислом – дарё, имон – либоси тоза, дуъову сано –вазоифи авроду азкор, бисоти қурб – руҷӯъ ба мабдаи ҳақиқӣ бошад.

Пас муфоди ваъдаҳо ҳама амр бар танзиф ва татҳир бошад. Ва ҳамчунин аст ваъда ба чидани резаи хон, ки шукри неъматро мобақия аз неъмат ба таҳти по наяфкананд, балки ба мурғон диҳанд ва дар таом хӯрдан аз ҳайвонот мумтоз бошанд. На ки маънӣ ин бошад, ки таоми хушу лазиз бихӯранд ва боз резаи онро низ бардоранд, ки кобини ҳури биҳишт хоҳад буд [ва] ҳол он ки рафтан ба биҳишт ва расидан ба ҳур ва қусур, агар муяссар шавад, дар тарки шаҳавот ва лазоиз аст ва қатъи ҳавову ҳавас, ли қавлиҳи таоло:

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ وَنَهَى ٱلنَّفْسَ عَنِ ٱلْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ ٱلْجَنَّةَ هِىَ ٱلْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾

(Ва аммо касе, ки аз истодан ба ҳузури Парвардгори хеш тарсида бошад ва нафсро аз шаҳват боз дошта бошад, пас, ҳамоно биҳишт ҷои ӯст. Сураи Нозиъот 41-42).

[Байт

Нури дил дар тарки лаззоту ҳавас хобидааст,
Мум то олудаи шаҳд аст, натвон кард шамъ.]

Наими хулд ҳалол аст бар касе, Соиб,
Ки дасту лаб ба наими ҷаҳон наёлояд.

Ва ҳамчунин аст маънии ваъда ва шумораи савоб ба таълим ва тааллум, то навъи улум боқӣ монад. **Ва уламоу умматӣ каанбиёи банӣ Исроил** *(Олимони уммати ман монанди паёмбарони банӣ Исроиланд)* маҳмул аст бар уламои илми охиратӣ аз асҳоби фақру таҷрид, ки бар ботини шариат мераванд ва халқро аз ғавоят ба ҳидоят мехонанд, на уламои русум, ки эшон тоҷиронанд ва илмро василаи касби ҷоҳу мансаб намуда ва шаръро маҳкуми амру ҳукм гардонидаанд: **Ва лайса-л-хабару ка-л-муъоянати** *(Шунидан кай бувад монанди дидан).*

Набинӣ, ки ба сабаби фурӯгузошти аркони дин ва майли уламо ба мудоҳанату зоҳирбинӣ ва инҳирофи табъи ҳукком ба зулму ҷавр заъфи дин то ба куҷо расида. Ва уламо, ки қивоми миллат бад-эшон аст, ба сабаби ҳубби маносибу раёсат фатвоҳои мулоим додаанд ва гуфтанд: [Дини] ислом чист ғайр аз панҷ асл, ки болои манорае бароянду батаҳорату бетаҳорат нафире бардоранд. Агар узре набошад, панҷ намоз аз лавозим аст ва агар қуввате [ва қудрат] аст, савми рамазон аз мавоҷиб, агар тавоноӣ бошад, дар тамоми умр ҳаҷҷе аз мустаҳаббот ва агар мол доранд, дар соле чанд бор ҳамаро ё бин-нисф [ба] закот гирифтан аз фароиз. Ва гӯянд дигар авомири мансуса чун ҷиҳоду азли султон ва тақсими байтулмол ба масорифу сарфи закот дар маҳалл ва ғайру золика, ҳама муваққату муаввал аст.

Аз ин ҷиҳат ҳуккому хулафои ислом моил [ба] шаҳавот гашта, ғараз аз хилофат ҷамъоварии асбоби нишот ва ахзи моли раъият ақида намуда, даст аз тараддуди ҷиҳод бардоштанду бо мухолифони дин ба мусолаҳаву мубодала баромаданд. Ва аз ислом ба ном иктифо намуданду ба айшу ишрат

машғул гаштанд. Аз раъоё, он ки дошт, бад-эшон тақлид кард ва он ки надошт ҳам, ба тараддуди гирд овардани дунё машғул шуд. Ва лаззоти мустаор дар чашмҳо ширин шуд ва ҷон чизе азиз гашту касе аз паи озори он барнахост ва хӯрду хобу ҷимоъ аз рукни имондорӣ шуд.

Фалоҷарам, аксари диёри ислом дар таҳти қаҳру ғалабаи куффор даромада, наздик аст, ки дини ҳаниф, ки дар аввал ҳамчу мори борик аз Макка баромада, монанди аждаҳо арсаи оламро иҳота намуда буд, боз ҳамчу мори борик шуда, дар Ясриб муовадат кунад. Чун нуфус аз ҷиҳати касалу коҳилӣ дар зоҳири шариат хӯ ва одат кардааст, агар сухан аз ботини шариат равад, ба гӯши ҳеч кас барнахӯрад, балки онро ба илҳоду зандақа ва куфр ҳамл кунад.

Асҳоб гуфтанд: Чун рӯи сухан ба асҳоби фазилат аст, на ба арбоби разилат, мард агар ба дарёфти сухани ҳақҳ муваффақ шавад, аз гуфтану навиштани он худро муоф надонад ва аз қабулу радди касон наяндешад, то шукри неъмати илоҳӣ гузорда бошад, ки:

Табъи салим файз аст, ирси падар набошад.

Чи Фалотунро дар калимаи ҳикмате, ки мегуфт, ноқисе эътироз овард, ки ин сухан аз ту ҳеч кас қабул накунад. Фармуд: «Ман ба гуфтану набиштани калимаи савоб аз пешгоҳи фитрат маъзуну маъмурам ва маро лозим нест, ки мардумонро гӯям, ки онро аз ман бупазиред».

Пас, ҳикмати маданию манзилӣ ин иқтизо дорад, ки ҳар шахсе аз ашхос ба навъе аз анвоъ ба ҳамдигар мумидду муовин бошанд ба дасту забон ва гуфтору кирдор. Ва бояд, ки ғараз аз ин муованат салоҳи маданию манзилӣ бошад, на фасоди он: **Ли қавлиҳи таоло:**

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ...وَتَعَاوَنُواْ عَلَى ٱلۡبِرِّ وَٱلتَّقۡوَىٰۖ وَلَا تَعَاوَنُواْ عَلَى ٱلۡإِثۡمِ

وَٱلۡعُدۡوَٰنِ ...

وَمَعۡصِيَتِ ٱلرَّسُولِ ...

(Эй муъминон...) ва бар некӯкорӣ ва парҳезгорӣ бо якдигар мадад кунед ва бар гуноҳу ситам бо якдигар мадад макунед (Сураи Моида, ояти 2) ва фармонбардорӣ накардани Пайғамбар ... (Сураи Моида, ояти 8).

Чун иброми аҳбоб аз ҳадд таҷовуз намуд, гуфтам: Хотири ёронро ман мавозеъе, ки сабаби ақоқу шиқоқ мешавад [миёни] абавайну валад, бармешумурам. Ва нусус, ки дар боби риояти абавайну зан ворид шуда, тақрир медиҳам. Баъд аз таъйини мавоқеи хилоф, албатта, ҳуқуқи ҳар кадом зоҳир шавад, ки мард дар кадом ҷарима ба абавайн осӣ шавад ва эшон фарзандро ба кадом мартаба гунаҳкор ёбанд ва итоати абавайн то куҷо лозим аст ва мавориди эҳсон кадом [аз] абавайн бошанд?! Ва бо вуҷуди касрати ҳуқуқи аҳли истеҳқоқ сабаби шуҳрат як навъ аз ҳақҳ барои чӣ будааст? Яъне мавриди эҳсон назар ба зоҳири нусус – падару модар ва ақрабову ҳамсоя ва айтому масокин ва хадаму ҳашаманд. Ҳеч касе ба [ҳоли] ин арбоби ҳуқуқ назар намеандозад ва ба ҳаққи ҳеч кадом, чунонки бояд, намепардозад ва ба адами итёни он худро осим [ва базаҳкор] намедонад [ва] дар боби ҳуқуқи абавайн бар худ меларзад [ва] филфавр осӣ ва оқ мешавад.

Гуфтанд: Бале, матлаб ҳамин аст, ки ин ишколро аз пеш бардорӣ ва ҳақиқати ҳолро, камоҳия, мутобиқи офоқу анфус шарҳ диҳӣ.

Гуфтам: Падару модар мавриди эҳсону шукранд, бар тақдире, ки солеҳ бошанд ва ба фарзанди худ некихоҳанда ва салоҳи ҳоли ӯ ҷӯянда, ки агар фосиқ бошанду ба фарзанд некӣ намехоҳанд ва салоҳи ҳоли ӯро наметалабанд, балки ғарази худро меҷӯянд, мавриди он ҳуқуқ, ки дар оёту аҳодис омада, нестанд. Ва ҳол он ки ҳар як аз абавайн муддаъии инанд, ки мо дар ҳама ақволу афъол, ки аз мо содир мешавад, хайри фарзандро мехоҳем. Пас, ин кирдору гуфторро дар шаръ ва ақлу мурувват андоза бояд кард. Агар мувофиқу мутобиқи офоқу анфус аст ва фарзанд дар он мухолифу муонид, осӣ ва оқ аст. Ва агар ин кирдору гуфтор мухолифи офоқу анфус аст, волидайн осиманд ва дар даъвии худ мубтил. Яъне бояд, ки қавлу феъли абавайн муфзӣ ба хилофи шаръ нашавад

ва дар дину муруввати фарзанд халал наёрад, то фарзанд барои дарёфти ризои онҳо муртакиби маҳзуроту маҳҷурот нагардад.

Масалан, барои нафақаи [явмияи] онҳо households дуздию қимор ва раққосию шоҳидӣ пеша накунад, ё барои дарёфти хушнудии модар зани солеҳаи худро ба талоқ дода, ба фисқу фасод ва зинову ливотат наяфтад.

Пас, уқуқе, [ки] дар зоҳир миёни падару писар меафтад, ғолибан аз он аст, ки падар дар инфоқ имсок мекунад бо вуҷуди қудрат. Ва писар аз ҷиҳати эҳтиёҷ мутолабат менамояд, чун аз падар эҳмол ва имҳол мебинад, пас, дар исёну саркашӣ меафтад ва ба дуздию қимору суол кори ӯ оид мегардад ва бошад, ки бигурезад, ё бо қаландарон ихтилот намояд ва шабҳову рӯзҳо дар хона наёяд. Пас, ваболи ин ҳама исён ва ақоқу шиқоқи ӯ ба рӯзгори [падар] оид гардад ва тарафайн осим бошанд. Ва гуноҳи падар бузургтар бувад, ки писарро ба исён овардааст.

Пас агар падар аз муъсирон аст, писар ба истибдод толиби инфоқ мешавад ва ба касбу ҳирфа гардан намениҳад ва аз таълиму тааллум мегурезад, ё дар нафақаи мисли худ аз падар қаноат намекунад ва барои исрофу итлоф ва завоид metaлабад, писар осӣ ва оқ бошад. Масалан, агар падар ба рӯзе як дирам додан тавонад, лекин ним дирам медиҳад, дар сурати исёни писар падар осим аст ва агар аз дирам зиёда хоҳад, писар осӣ аст. Ва ин ҳақҳ то вақте ҳаст, ки писар дар иёли падар бошад.

Пас, агар падар ҳаққи писар адо кардааст ва илми зарурии дин омӯхта ва пешаи лоиқ таҳсил кунонида ва зан додааст, писарро ҳеч ҷои бозхост нест, магар ҳаққи муруvvатию одатӣ. Балки агар писар мӯсир аст, фарз аст, ки бо падар эҳсон кунад, бо вуҷуди ғинои падар. Ва агар [падар] муъсир аст, нафақа диҳад ба қадри кафоф. Масалан, агар ба рӯзе як дирам додан тавонад, ба ним дирам иктифо кунад, ки падар розӣ нашавад [ва писар] осӣ шавад ва дар зиёдатталабӣ аз дирам падар золим бувад ва осим.

Ва аммо уқуқе, ки миёни писару модар меафтад, ё дар ҳоли таҷриди писар аст, ё дар вақти зандории ӯ. Аммо ҳолату-т-

таҷрид ё аз ин ҷиҳат аст, ки модар ғания асту писар муъсир дар нафақаи мисл иктифо намекунад ва мехоҳад, ки моли модар ба итлофу исроф расонад, меранҷонад. Ё он ки модар муъсир асту писар мӯсир, мол дар муштаҳаёти мубоҳаи худ сарф мекунад ва ҳаққи модар намерасонад, ба сабаби он ки модар монеъу мухилли айши ӯ мешавад [ва] ба насоеҳи борида. Фалоҷарам, модарро шум мегирад ва аз назари тафаққуд меандозад, [ки] агар модар мувосо кунад, ҳеч фарзандро дил надиҳад, ки бо модар хилоф варзад, магар ки дар нутфа ғишш дорад. Дар сурати аввал фарзанд осӣ аст, на дар сурати сонӣ. Зеро ки худи модар ҳаққи худро ба итлоф овардааст у писарро ба мухолафати худ кашида.

Пас агар писар мол дар маъсият харҷ мекунад ва модар насиҳат дар амри шариат [мекунад], ё барои нафақаи модар ба пешаву ҳирфа гардан намениҳад, писар осиму осист. Лекин ин ақоқу шиқоқ, ки қабл аз никоҳи зан миёни писару модар воқеъ мешавад, ҳеч давому субот надорад ва ба ду-се фалс ҳалвову мавиз ва андак атия муртафеъ гардад. Ва шафқату раҳмати модарию фарзандӣ онан фаонан *(филфавр)* авд кунад.

Ва аммо он ақоқ, ки ба адовату кинаи нафсонӣ истеҳком ёбаду сабот пазирад, ҳолату-т-тазвиҷи фарзанд бошад ва он ба ҷалову саво кашад ва ба қатъи сила анҷомад.

Ва аммо қабл аз тазвиҷ агар сабоҳ ҷанге кунанд, шом оштӣ бошанд. Ва филҳақиқат, инда-л-Лоҳ, ин уқуқ низ собит намешавад ба сабаби имтизоҷу ихтилоти давоии ҳирсу шараҳ ва зиёдаталабию зиёдасарӣ. Базаҳ ва исме, ки воқеъ шавад, дар сурати издивоҷи [фарзанд] ҳам роҷеъ ба модар аст, на ба фарзанд. Ва таҳқиқи ин мақом ва ваҷҳи хусумати модар бо зани писар дар одоби никоҳ гуфтаем. Дар ин ҷо барои рафъи тасдеъи нозир ин миқдор гӯем, ки дар амри саҳл аз умури нафсонӣ ва дунявӣ, ки аз як фалс ба даҳ дирам нарасад, мобайни зани писар ва модар низоъе афтад. Баъдаҳу ӯро душман гирад, нахоҳад, ки ин зан бо писари ӯ нишинад, ё таоми серӣ бихӯрад, ё либоси некӯ бипӯшад, ё мехоҳад, ки ҳар чӣ занро масраф шавад, ӯ худ бидиҳад, он чи хоҳад, ё надиҳад. Ва мехоҳад, ки писар ба болои ӯ зани дигар орад, ё

ӯро талоқ диҳад ва дигаре никоҳ кунад. Пас, агар писар дар ризои модар равад, дар ҳаққи зан муқассир бошад ва агар ризои зан хоҳад, ба модар осӣ бошад ва ҳол он ки омадан ба ҳаққи ҳар кадом маъмурун-биҳ аст.

Пас, агар писар ба зоҳири нусус бино монад, чунки фармони модар аст ва воҷибу-л-иттибоъ, дину дунёи худ ба зиён дода бошад, зеро ки дар ҳаққи [он] зан ҷабр карда ва аз нафақаи ӯ кашида ва талоқи беваҷҳ карда, ки **абғазу-л-ашёи индӣ ат-талоқу** *(бадтарин амал назди [Худо] талоқ аст).* Ва агар авлод дорад, онҳоро зоеъ намуда ва маблағи хатир дар никоҳи аввал харҷ карда, боз барои никоҳи дуввум аз ҳарому шубаҳот маблағе гирд кунад ва ҳоказо. Дар ақди сонӣ [низ] ин муомала пеш ояд ва боз он низоъ бе каму кост, балки зиёдатар барпо шавад. Ва чанде ҳамчунин ҳамекунад, то он ки гулханнишин шаваду махлас ёбад ва дину дунё аз даст дода. Зеро ки бо ин ҳама кашмакаш ҳеч ба ибодати Ҳаққ натавонад пардохт ва ҷое оромишу осоиши ӯ набувад, илло дар ҷаҳаннам.

Пас, агар мард ба ризои зан равад, чунонки маъмурун – биҳ аст, ба нафақоти шоиста ва либоси маъруф ва иқтидор диҳад занро дар умури маош ва модарро ба мувосо ва мудоро бинишонад дар сурати маъийят ва нафақа таъйин кунад дар сурати мубоянат, модар норозӣ бошад ва ба ҳаққи хеш қаноат накунад ва садои ақоқу шиқоқ ба бому дар дардиҳад. Масалан, писар гӯяд: Биёву бар сари хон бинишин ва тановул кун. Нанишинад ва нахӯрад. Ва агар ҳиссааш диҳанд, кам гӯяд ва радд кунад ва бинолад, ки агар мувосо кардӣ, хидматаш кардандӣ ва чун саркашӣ кунад, накунанд ва [ё] гӯяд: Маро ҷория бояд, ё ходиме, ё хонае алоҳида. Ва ҳол он ки писар бар таҷдиди хона ва ахзи ходим [ва ҷория] қодир набошад, то он ки зан гӯяд: Ман бо ҳамроҳии модарат нанишинам, дори дигаре барои ӯ муҳайё кун. Агар мард бино дар зоҳири нусус монад, чунки фармони зан воҷибу-л-иттибоъ аст ба фарзи иститоат. Агар ҳавилии дигаре барои модар гирад ва ӯро ҷудо кунад ва ҳаққи ӯ бояду шояд муқаррар гардонад ҳам, модар норозӣ бошад, ки барои хотири зан аз ман гусехт. Дар ин сурат низ дину дунёи мард ба зиён равад, ки мард дар манзил

чун дил дар бадан аст. Як дил, агар тавонад, масолеҳи як баданро мутасаддӣ аст ва чун манзил ду шавад, мардро ашғоли алоиқи ду манзил аз фикри маод боз дорад ва муртакиби муҳаррамоту шубаҳот [шавад] ва толиби зиёдатӣ гардад. Фалоҷарам, ҷои оромишу осоиши ӯ набувад, илло дар дӯзах.

Пас, уқуқе, ки аз ин мамарр миёни абавайну фарзанд афтад, ба ҳеч эътибор натавон кард, балки абавайн осиму гунаҳкоранд, ки фарзандро ба шақовати дорайн хондаанд ва ба азоби сармад кашида.

Агар гӯӣ: Ба фарзи истеъдоду ҷамъияти асбобу вусъати маош ризои абавайн ва фарзанду зан ва соири арбоби истеҳқоқ тавон ёфт, зеро ки ақоқу шиқоқ ва иброи зимма назди уср мутаҳаққиқ гардад, на дар юср, гӯем: Назар ба муфоди нусус аз оёту аҳодис аз ризқ он миқдор ҳалолу беҳисоб аст, ки қивоми бадан бад-он рост шавад ва ба ибодату ҳавоиҷи зарурӣ тавонад пардохт. Ва мозодае аз он аз они касон ва дигарон аст.

Дар Фусуси одоб оварда, ки мадори наҷоту фалоҳ бар илтизоми се асл аст: яке адои фароиз андак ва бисёр, осон ва душвор, дувум, иҷтиноб аз маҳорим қавлан ва феълан, хоҳӣ кабира бош, хоҳ сағира, севум, тарки дунё андак бувад, ё бисёр, магар он миқдор, ки мо лобудда минҳу *(он чи ногузир аст аз он)* бошад. Ва он он аст, ки соҳиби шариат, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, истисно фармуда [ки]: **Арбаъун мина-д-дунё ва лайсат минҳо, кисратун тасудду биҳо ҷуъака ва хирқатун туворӣ биҳо авратака ва байтун юмаккинука мина-л-барди ва-л-ҳарри ва завҷатун солиҳатун литаскуна илайҳо** *(Чор чиз аст дар дунё, ки аз дунёдорӣ нест, луқмае, ки рафъи гуруснагӣ кунад ва либосе, ки аврататро пӯшонад ва хонае, ки аз гармию сардӣ нигоҳат медорад ва зани солиҳа, ки бо ӯ зиндагӣ кунӣ).*

Ва ҳар чӣ ғайр аз ин аст ва зиёда бар ин, ҳеч касеро бар он ҳаққе нест. Ва ҳар кӣ аз ин се асл якеро ба ҷо орад, ё баъзе[-ро аз баъз] иҷтиноб кунад, дуна баъзин аз дараҷаи рухсат ҳам фурӯафтода бувад ва нафси худро ҳалоккарда.

Ва шайх Абдулазизи [Деҳлавӣ, қуддиса сирруҳу] дар маънии ҳадиси **ҳуббу-д-дунё раъсу кулли хатиатин ва тар-**

куҳу раъсу кулли ибодатин *(муҳаббати дунё сари ҳамаи гуноҳон аст ва тарки он сарчашмаи ҳамаи ибодатҳо)* фармуда, ки [ҳар гаҳ] сари ҳар гуноҳ куфр аст, пас, муҳаббати дунё куфр бошад ва сари ҳар ибодат имон аст, пас, тарки дунё имон бувад. Пас мадори наҷот бар панҷ асли ботинии шаръ бошад, ки самту ҷӯъ ва саҳару узлат ва зикр аст, на бар панҷ шарти зоҳирӣ, ки ба забон иқрор ба калима бошад, салоту закот ва савму ҳаҷҷ. Ва аммо дар зоҳир мадори наҷотро бар ин панҷ асл ниҳоданд, то ҳикмати тамаддуну муованат барҳам нахӯрад ва ҷаҳон обод бошад. Ва ҳақиқати ҳолро маҷҳул доштанд, то ҳар киро хоҳанд, аз ин миён ягон-ягон баргузинанд ва илм диҳандаш ба ҳақиқати кор, то дар зоҳир ғарра нашавад, балки ба асли кор равад, ки агар кор ба шикампарварию танфарохӣ ба анҷом расидӣ, ҳеч кас аз уқало ва уламо ба тарки хӯрду хоб нагуфтӣ ва ба андак қаноат нанамудӣ, балки талаби зиёдат кардӣ ва ба ҷамъи амлоку зиёъ ва ақорату тиҷорат кӯшидӣ: Қола-л-Лоҳу азза исмуҳу:

مَن كَانَ يُرِيدُ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَٰلَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا
لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ إِلَّا ٱلنَّارُ ۖ وَحَبِطَ مَا
صَنَعُوا۟ فِيهَا وَبَٰطِلٌ مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

(Ҳар кӣ зиндагонии дунё ва зинати онро хоста бошад – ба онҳо (ҷазои) аъмолашонро ба тамом мерасонем ва онҳо дар ин ҷо кам дода намешаванд. (Савоби садақа ва пайванди хешовандиро, ки аз кофирон ба вуҷуд меояд, ба воситаи фаровонии ризқ ва сиҳҳати бадан ба онҳо дода мешавад.) Онҳо касонеанд, ки дар охират ба ҷуз оташ барояшон чизе нест ва он чи карда буданд, дар охират нобуд шавад ва он чи ба амал меоварданд, ботил аст. Сураи Ҳуд, ояти 15-16).

Ва қавлуҳу таоло:

مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلۡعَاجِلَةَ عَجَّلۡنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلۡنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصۡلَىٰهَا مَذۡمُومٗا مَّدۡحُورٗا ۝١٨

(Ҳар кӣ ба шитоб осудагии дунё хоста бошад, барои ҳар кӣ хоҳем, вайро дар он ҷо бидиҳем; сипас дӯзахро барои ӯ муқаррар кунем, ба ҳоли никӯҳидаи рондашуда ба он дарояд. Сураи Исро, ояти 18).

Ва аз ин ҷиҳат аст, ки анбиёву авлиё алайҳиму-с-салом бо вуҷуди қудрату ҳукумат ба қадри зарур иктифо мефармуданд. Ва Сулаймону Довуд, алайҳимо-с-саллом, ба дастранҷу садди ҷӯъ иқтисор менамуданд. Ва он сарвару асҳоби ӯ ба нони ҷавӣ ва андак [таому] идом қаср мекарданд ва давом ба қиёму сиём муҷоҳид буданд.

Ва риёзати арбоби зуҳд аз ҳар уммате зиёда аз он аст, ки ба ҳадду ҳаср дарояд. Муҷоҳадаи соҳиби шаръ ва авсиёву авлиёи ӯ санад аст, ки роҳи наҷот мавқуф бар итёни зоҳири шариат нест, ки агар ба муҷарради қавлу феъл бе риёзат наҷот мутаҳаққиқ шавад, ҳеч кас ба умеди мавҳум дил аз лаззоту ҳаззоти мустаори ҷисмонӣ барнаканад. Пас, агар ҳақиқати кор, чунонки бояд равшан кунанд, ҳамаи умури маданию манзилӣ мухталл гардад ва ҳеч кас ба ободии ҷаҳон майл наёрад, балки ҷаҳон хароб шавад. Масалан, агар шореъ ба мушрике ё кофире ва болиғе гӯяд, ки ло илоҳа илла-л-Лоҳ гӯй ва тавассул ба ғайри Ӯ таоло мабар ва илтиҷо ба васоиту васоил макун ва авқоти шабу рӯз ба қиёму сиём сарф кун ва ба дунёву ҷамъи он шуғл манамо ва айшу танаъъум ба қадри зарур кун, то растагор шавӣ ва аз ҷумлаи муқаррабин гардӣ ва аз малоика афзал бошӣ, албатта, гардан дар рибқаи итоат наниҳад ва ба ихтиёр аз сари неъмати оҷил ба ваъдаи оҷил барнахезад. Фалоҷарам, ӯро [бо] ибоҳот бифиребиданду қуввати томеаи ӯро ба ваъдаи биҳишт ва ҳуру қусур бичарбиданд, ки не-не, агар ин калима бигӯӣ ва панҷ [вақт] намоз бикунӣ, бас бошад ва соле як бор моҳе соим бошӣ, кифоя кунад ва агар мол дорӣ, дар ин маблағ ин миқдор закот диҳӣ, басан-

да бувад ва дар тамоми умр [ба шарти иститоат] ҳаҷҷе вофӣ бошад, он гоҳ дар биҳишт равӣ ва ба ҳуру қусур фоиз шавӣ. Ё агар шореъ гӯяд, ки касб кун ва ба қадри садди ҷӯъ бихӯр ва мозода ба абнои ҷинс бахш [кун] ва ҳаққи ту аз касби ризқ он аст, ки бад-он қадар зинда бошӣ ва бандагию тоат кунӣ, ҳеч аҳаде дар ин сурат майл ба касбу шуғл накунад ва аз барои дигарон ҷон наканад. Фалоҷарам, ӯро ба шеваи мубоҳот дилгарм карданд ва даҳону меъдаи ӯро ба ҳалвову равған бичарбиданд, ки не-не, чун дусад дирам ҷамъ кунӣ, даҳ дирам диҳӣ ва ба чиҳил динор диноре ва казолика аз амлоку ақору савоим, он гоҳ биҳишт ҷои ту бошад.

Пас, ҳирсу ғафлатро бар ӯ бигумоштанд, то мард ба мулки мавҳум тараддуд ҳамекунаду [ҷон меканад] ва дар ҷамъу ҳиросат ва тиҷорату зироат мекӯшад. Пас, аз ин миён он киро баргузиданд, бардоранд ва он киро нахоҳанд, бигузоранд, то ҳиросату иморат кунад. Аз ин ҷиҳат аҳли ҳаққ ба имони мутлақ, ки омадан ба завоҳири нусус аст, иктифо нанамуданд ва тавассул ба асли имон, ки тарку таҷрид аст ва давоми қиёму сиём, фармуданд; чи куфру бединӣ мартабаи зулмат ва асфалассофилин буъду ҳирмон аст, имону диёнати комил мадориҷи нур ва аъло иллиййин ҷавори қурби мабдаи ҳақиқӣ аст. Мутлақи имон восита аст миёни нуру зулмат, пас, имони мутлақ ба зоҳири шариат будан аст ва имони комил ба ботини он рафтан. Имон бар зоҳири шаръ имон аст, аммо наҷотдиҳанда нест, ғоят он ки аз куфр афзал аст ва ба наҷот қарибтар. Дар Фусуси одоб оварда, ки кафара, ба фатҳи коф, дар асли луғати араб ситрро гӯянд, бар ҳар сиға, ки ояд, мисли кофирун куффорун ва кафурун макфурун ва каффоратун ва мукаффирун. Ин алфоз дар маҳалли мадҳу замм ояд. Пас, бақои сифоти замима дар банда, ё таваҷҷуҳи ӯ ба ғайр, ё дидани ғайри ҳаққ дар дорайн, ё фоили афъоли ғайри ҳақро дидан, ё дигареро ба рубубият қабул кардану тоат доштан, чун умарову ҳукком дар тариқат ин ҷумла куфру ширки мазмум аст. Аммо куфри маҳмуд он аст, ки дорайну манзилайнро ба ҳамаи ниаму лаззоташ бар дили худ бипӯшонӣ ва кофири тоғути нафси худ шавӣ, то дили [ту] мастури сифоти ҳаққ ва истеъдоди зотии худ гардад ва аз ҳастии ту ҳеч намонад, то

сирри ҳувийяту-л-Лоҳ дар дил падид ояду ҳақиқати имон аён гардад, он гоҳ муъмини ҳақиқӣ шавӣ, ки

فَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤۡمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ

(... Ва ҳар ки тоғутро мункир шавад ва ба Худо имон орад, пас, ҳамоно ба дастовези устуворе чанг задааст... Сураи Бақара, ояти 56).

Яъне би-т-тавҳиди ва ҳува ло илоҳа илла-л-Лоҳу. Ё куфри мазмум он аст, ки ҳақиқати дин пӯшида бошад ва банда ба аъмоли ваҷҳӣ ва тооти расмӣ ва ибодати тақлидӣ конеъ ояд. Ва куфри маҳмуди ҳақиқӣ он аст, ки завоҳир ботин гардад ва ботин дар ботин зоҳир шавад. Ва нури кашфи ҳақоиқ мар зулмати тақлидоту одотро мастуру макфур гардонад ва асмову сифот ва осору афъоли соликро матмусу мағмур созад.

Шайх Ҳусайни Мансур бо писари худ навишт, ки **ё бунайя, сатара-л-Лоҳу алайка зоҳира-ш-шариати ва кашафа алайка ҳақиқата-л-куфри фа инна зоҳира-ш-шариати куфрун хафийюн ва ҳақиқата-л-куфри маърифатун ҷалийятун** (*Эй фарзандам! Худованд зоҳири шариатро аз ту бипӯшонд ва ҳақиқати куфрро ба ту ошкор сохт, зеро зоҳири шариат куфри пинҳон аст ва ҳақиқати куфр маърифате ошкор).* Интаҳо.

Пас, аз ин тамҳидот зоҳир мешавад, ки шахс дар дунё он қадр ҳаққ надорад, ки аз ӯ фозил ояд, то ба аҳли истеҳқоқ бирасонад ва мутасаддии тимору тааҳҳуди дигарон шавад. Дар урф гӯянд: «Гадо чӣ хӯрад ва ба кас чӣ диҳад».

Ривоят аст, ки он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, дар сафар буд, амр кард, ки мунодо кунанд, [ки то] ҳар касро, ки заводаи ӯ аз вай фозил ояд, [бояд] ки ба касе диҳад, ки ӯро зод набошад. Ва ҳар касро маркабе зиёдатӣ бошад, ба касе диҳад, ки ӯро сутур набувад. Ровӣ гӯяд, ки: Ҳамчунин аснофи мол[и моро] бармешумурд, то ҳадде, ки гумон бурдем, ки моро дар фазлаи моли худ ҳамон ҳаққ аст, ки дигаронро.

Ва он чи иброи зимма ва адои ҳуқуқ, ки шореъ бар ағниё фармуда, на аз он ҷиҳат аст, ки эшонро инда-л-Лоҳ фазлеву дараҷае бошад, ё вақъеву маҳалле, балки он дар ҳақиқат заҷру тавбих аст, ки ҳон, туро намерасад, ки бе истеҳқоқ дар замин мутасарриф бошӣ ва ҷамъ куниву захира [ниҳӣ] ва зиёда аз масолеҳи бадан [талабӣ], ё ба карҳ, ё ба тавъ, бояд, ки ин маблағ ба дигарон нафақа кунӣ. Қавлуҳу таоло:

وَمَآ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُكُم بِٱلَّتِي تُقَرِّبُكُمۡ عِندَنَا زُلۡفَىٰٓ إِلَّا مَنۡ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا

(Ва амволи шумо ва авлоди шумо он чизе нест, ки шуморо назди Мо ба дараҷаи қурбат наздик гардонад, лекин ин (наздикгардонида) касе аст, ки имон овард ва кори шиста кард... Сураи Сабаъ, ояти 37).

Ва чун дар охури гов алафу майда бинад, ҳеч оқил ин гумон накунад, ки ин говро бо хоҷа тақаррубесту васлате, балки саҳар юғе ба гардан барбанданду чӯб дар паҳлу [зананд].

Пас, баъд аз ҷамъи дунё адои ҳуқуқи арбоби истеҳқоқ басе душвор бувад ва ҳар касе аз уҳдаи он барнаёяд. Ва ҳол он ки арбоби мукнат дар адои закоти шаръӣ ва иброи зимма аз ушру хироҷ аз рӯи зоҳири шаръ эҳмолу имҳол раво медоранд ва боз назар дар ҳоли арбоби ҳуқуқ [ки] бамавқеанд, ё бемавқеъ, мустаҳиққанд ё ғайри мустаҳиққ, ташхис натавонанд кард. Ва ба фарзи диёнат агар иброи зимма кунанд [ҳам], ба тариқи мусомаҳа бошад, яъне ҷузв-ҷузви амлоку амволро куҷо дар ҳисоб меоранд?

Пас, агар [ин] мутамаввил ҳарис бувад, аввалан аз закоту ушр дар зоҳири шаръ медуздад ва мобақия ба дузди дигаре месупорад. Ва вай ҳамчунин то аз гов ғадуде ба султон расад [ва] вай низ маълум аст, ки [ин маблағ] ба куҷо сарф мекунад. Ва боз таҳқиқи ҳоли аҳли истеҳқоқ, ки агар ба нафси худ мутасаддӣ шавад, тааззури томом дорад ва манофеи дастгоҳи мукнат.

Ва агар касеро вакил кунад, бошад ки вай ҳаққ би ман лаҳу-л-ҳаққ *(бар он касе, ки ҳаққ бар ӯст)* нарасонад ва дар маосӣ харҷ кунад ва базаҳи ӯ ба гардани хоҷа бор шавад. Ва агар имсол дар дахли ӯ дусад танга тафозул ояд, ҳаққи дигаре аз соҳибони ҳуқуқ дар зиммаи ӯ тааллуқ гирад. Масалан, порсол ба даҳ дарвеш нафақа медод, имсол ёздаҳ шавад. Ва боз тафаҳҳуси ҳоли хадаму ҳашам, ки дар ғулом зан диҳад ва дар ҷория шавҳар, то фисқ наёранд, ки исми эшон ба гардани мавло афтад, чунонки базаҳ [ва] гуноҳи фарзанд аз ҷиҳати адами тазаввуҷ ба гардани падар бор шавад: **Камо фи-л-Мишкоти: Ман вулида лаҳу валадун фалюҳсин исмаҳу ва адабаҳу ва изо балаға фалюзаввиҷҳу, фаин балаға ва лам юзаввиҷҳу фаасоба исман, фаиннамо исмуҳу ало абиҳӣ** *(Дар Мишкот сабт шудааст: касе, ки фарзанддор шавад, пеш аз ҳама номи некӯ бигузорад ва баъди ин адаб диҳад. Ҳангоме ки фарзанд ба воя расид, ҳатман хонадор кунад, вагарна сабабгори гунаҳкории ӯ хоҳад шуд. Дар чунин маврид гуноҳи вай ба гардани падар аст.)*

Ва аз ҷиҳати суубати гузордани ҳуқуқ аст, ки аҳли ҳаққ ба тарку таҷрид иктифо намуданд ва дар иллати вуҷуд бияндешиданд, ки одамӣ барои додани алафу ҷави гову хар махлуқ нагашта, балки барои ибодати Холиқи онҳо ӯро ба дунё овардаанд. Фалоҷарам, чашм аз наими лаззоти дунё пӯшидаанду ҷӯёи асли асл шуданд.

Чун ҳақиқати амр бишинохтӣ, як мисол ба тавсиъа тақдир кунем, ки марде ғанист ба моли мерос ё ба ваҷҳи маснун касбе мекунад, ки дахли ӯ дар соле ду ҳазор дирам аст, ё бинобар аҳлийят, ин маблағ ба тариқи идрор аз байтулмоли султон бад-ӯ мерасад.

Ва ин мард бад-ин маблағ молику мутасарриф аст, зане дорад ва фарзандею ходиме. Агар ахзи мартабаи кафоф кунем, маоши ҳар кадом ба дусаддирамӣ тамом мешавад. Пас, ҳалол ва беҳисоб дахли ин мард ҳаштсад дирам бувад ва ҳазору дусад дирами мобақӣ ҳаққи абавайн ва ҳамсояву ақрабо ва айтому масокин бошад ва ғайруҳум ба қадри кафоф, ё садди ҷӯъ то куҷо ки мунтаҳӣ шавад: Ал-ақрабу фа-л-ақраб *(наздиктар, пас наздиктар аст)*.

Пас, агар ин мард ҳазор дирам бар нафси худ инфоқ кунад ва ҳазор дирам ба абавайн, ё понсад ба абавайн диҳаду понсад захира ниҳад, дар ҳуқуқи арбоби истеҳқоқ ғадр карда бувад инда-л-Лоҳ ва инда-ш-шаръ. Бо он ки ваҷҳ ҳалол аст, золим бувад дар нафси худ ва муставҷиби бозхост гардад ва дар маъразаи ҳисоб ва хитобу итоб афтад, магар ки ҳуқуқи арбоби истеҳқоқ ало маротибиҳим ба тасвия бахш кунад. Ва ин сурат набандад, магар дар фақр, ки марди мутамаввил дарвешсират бувад ва зару хок назди ӯ яксон бошад. Пас, агар аз ин мард [дар явму-л-ҳисоб] суол кунанд, ки ҳаштсад дирам кафофи аҳлу аёли ту буд, чаро ҳазор дирам сарф кардӣ, ё нафақаи абавайни [ту] чаҳорсад [дирам] буд, чаро понсад [дирам] додӣ, ё чаро ин маблағ захира кардӣ ва ба соҳибони ҳуқуқ нарасонидӣ? Мард аз ҷавоб оҷиз ояду тан ба хусрону зиён дардиҳад. [Ва маънии ҳалолуҳо ҳисоб ин аст, ки бар инфоқ зиёда аз садди ҷӯъ мутолабат кунад. Ва аммо дар ҳаром ҳеч ҳисоб даркор набувад ва ҷазои он ҷаҳаннам бошаду бас.]

Дар хабар аст, ки рӯзи растахез ҷамъе аз вулотро биёваранд, ғулҳо ба гардан кашида ва аз эшон пурсанд, ки фулон ҷарима ин ҳадд дошт ва фулон исм ин тақрир. Шумо чаро ҷое, ки бисёр буд, кам кардед? Гӯянд: Мо бар бандагони Ту раҳм овардем. Ва боз пурсанд, ки чаро ҷое, ки кам буд, бисёр кардед? Гӯянд: Ба сабаби исёни Ту бар ӯ хашм гирифтем. Гӯянд: Чаро хашму раҳми шумо бар [хашму раҳми] мо пешӣ гирад? Бигиред онро, ки бияфзуд ва бигиред онро, ки бикост ва дар ҷаҳаннам андозед ва ин муҷримонро муоф доред.

Пас, дар сурати юср муҷарради ризои абавайн муфзӣ ба наҷот набошад, то риояти ҳуқуқи тамомии аҳли истеҳқоқ накунад. Ва хушнудии абавайн бо мухолафати марзои Офаридгор ҳеч суде набахшад: Лиқавлиҳи алайҳи-с-салом: **Ло тоата лимахлуқин фӣ маъсияти-л-Холиқи** *(Аз суханони пайғамбар аст, ки: ҷоиз нест фармонбурдории махлуқе, ки дар маъсияти Холиқ бошад).*

Ва он чи дар насс амр ба эҳсони абавайн шуда, яке дар сурату-л-Бақара [аст]: Қавлуҳу таоло:

وَإِذۡ أَخَذۡنَا مِيثَٰقَ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ لَا تَعۡبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَانٗا وَذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسۡنٗا وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ

(Ва он гоҳ, ки аз банӣ Исроил паймон гирифтем, ки ба ҷуз Худо (дигаре)-ро напарастед ва ба волидайну хешовандон ва ятимону бенавоён некӯӣ кунед ва ба мардум сухани нек гӯед ва намозро барпо доред ва закотро бидиҳед... Сураи Бақара, ояти 83).

Дар ин оят, агарчи мухотаб банӣ Исроиланд дар зоҳир, аммо маънан ин уммат мухотабанд, ки ҷуз Худойро мапарастед ва ба волидайну хешони наздик ва ятимону бечорагон некӯӣ ва эҳсон ба ҷо оред ва мардумонро сухани хуш гӯед, то сабаби дӯстӣ [ва улфат] шавад ва ҳикмати тамаддуну таовун барҳам нахӯрад ва намоз ба пой дореду закоти мол бидиҳед, [то дар миёни шумо мискин намонад ва расми суол дар миёни шумо набошад. Ва маълум аст, ки дар амр ба эҳсон муфоди ин оят омм аст ва махсус ба волидайн нест. Ғоят он ки аз ҷиҳати ақрабият тақдим додаанд бар соири арбоби ҳуқуқ.]

Дигар, қавлуҳу таоло:

قُلۡ مَآ أَنفَقۡتُم مِّنۡ خَيۡرٖ فَلِلۡوَٰلِدَيۡنِ وَٱلۡأَقۡرَبِينَ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ

(...Бигӯ: Он чи аз мол харҷ мекунед, пас, бояд барои падару модар ва хешовандон ва ятимон ва дарвешон ва мусофирон бошад... Сураи Бақара, ояти 215). Ин оят низ дар сураи Бақара аст.

Яке аз саҳоба аз микдори нафақа пурсид, ки мол дорам, чӣ чиз нафақа кунам? Ҷавоб дар баёни масраф омад, чи инфоқ вақте муътамадун биҳ бувад, ки дар маҳалли худ воқеъ шавад.

Пас, мавриди инфоқ аввалан абавайн бошанд аз ҷиҳати қурбати томм, ки мардро баъд аз нафси ӯ волидайн қарибтаранд, пас хешони наздик ҷиҳати силаи раҳм, пас бепадарони сағир, ки қодир бар иктисоб нестанд шафқати абнои ҷинсро, пас мискинон, ки моддаи маошу иктисоб надоранд ҷиҳати таовун, пас мусофирону гузарандагони роҳро, ки хабари раҳмату раъфати абнои ҷинсро ба олам баранд, [то сабаби ҷамъият гардад. Муфоди амр ба эҳсон дар ин оят низ омм аст.]

Дигар, дар сураи ан-Нисо воқеъ шуда: Қавлуҳу азза исмуҳу:

۞ وَٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا۟ بِهِۦ شَيْـًٔا ۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَـٰنًا وَبِذِى ٱلْقُرْبَىٰ
وَٱلْيَتَـٰمَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينِ وَٱلْجَارِ ذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْجَارِ ٱلْجُنُبِ وَٱلصَّاحِبِ بِٱلْجَنۢبِ
وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ

(Ва Худоро бипарастед ва чизеро шарики Ӯ муқаррар макунед ва ба падару модар ва ба хешон ва ятимон ва гадоён ва ҳамсояи хешованд ва ҳамсояи бегона ва ҳамнишини наздик ва мусофир ва он, ки дасти шумо молик шуд, накӯкорӣ кунед!... Сураи Нисо, ояти 36).

Дар ин оят низ амр ба парастиши Зоти ақдас ва наҳй аз ширк шуда ва амр ба эҳсон бо волидайн ва хешовандон ва шафқат бар айтому масокин ва тараҳҳум бар ҳамсояи хешон ё ҳамсояе, ки хеш бувад ва ҳамсояи бегона ва ҳамсуҳбатон аз руфақои ҳазару сафар ва [ионат бар] роҳгузариён ва тараффуҳу тафаққуд бар [ҳоли] ғулому ҷаворию ходим.

Ва дар тақдими ибодату адами ширк ишораи латиф аст бар ин ки чун банда ба ибодати Офаридгори таоло шуғл гирад, ҳамаи ин ҳуқуқ аз гардани ӯ соқит аст, зеро ки ибодати ҳаққа бе тарку таҷрид сурат набандад. Аз шахси муҷаррад аз алоиқ ҳеч оқиле ҳақталабӣ накунад, магар дуъои хайр. Ва-л-иёзу бил-Лоҳ, ки агар аз ибодати [Холиқи худ] сар боз занад ва рӯй ба ғайр оварад ва ба дунё майл кунад, арбоби ҳуқуқ ба доманаш овезанду ҳақталабӣ кунанд. Эй турфа, адои ҳеч ҳуқуқ

ӯро ба наҷоту фалоҳ нарасонад, чи аввал суол аз ӯ аз имону амал бувад ва тоати холис.

Пас, таъхири парастиши Эзади таоло ва тақаддас ба мулоҳазаи риояти ҳуқуқи ғайр ҳеч тадоруки мо фота мина-л-ибодати *(он чи аз ибодати фавтшуда)* накунад. Пас, агар аз ӯ суол равад, ки туро чӣ бар он дошт, ки аз ибодати мо сар боззанӣ ва ба ҷамъи дунё машғул шавӣ ва хидмати гову хар кунӣ ва ушру хироҷу закот ба залама диҳӣ, ки ба воситаи он фисқ кунанд, ё ба касоне диҳӣ, ки дар маъсият сарф кунанд? Ва ҳол он ки мо ризқи ту ва ғайри туро худ мутакаффил будем. Ба муфоди:

﴿ وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ رِزْقُهَا [1]

(Ва ҳеч ҷунбандае дар замин нест, магар он ки рӯзии ӯ бар Худост… Сураи Ҳуд, ояти 6).

Ту ба он ризқи моякфӣ қаноат нанамудӣ ва ба қавли мо эътимод наёвардӣ ва мутакаффали ризқи дигарон гаштӣ. Мо туро гуфтем: Ибодат кун, ту тиҷорату зироат кардӣ. Дар ин мавқеъ хеле тамошоҳо ба кор равад, ки агар [касеро фурсат диҳанд, бубинед, чӣ] аз ӯ пурсанд, [ки] чаро ин намоз ба зиён бурдӣ? Гӯяд: Пеши меҳмон нон бурдам. Ва гӯянд: Чаро дар ин фарз мусомаҳа раво доштӣ? Гӯяд, ки кунҷора дар охури гов ниҳодам:

Суол аз куҷову ҷавоб аз куҷо,
Тафовут бубин аз куҷо то куҷо.

[Гар офият аст, гар шикаст аст ин ҷо,
Аз соғари аъмоли ту маст аст ин ҷо.
Дастат гирад касе, ки дасташ гирӣ,
Музди ҳама кас даст ба даст аст ин ҷо.]

Дигар дар сураи банӣ Исроил **қола-л-Лоҳу субҳонаҳу:**

---

[1] Сураи Ҳуд, ояти 6. – Ва ҳеч ҷунбандае дар замин нест, магар он ки рӯзии ӯ бар Худо аст…

۞ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴿٢٤﴾

(Ва Парвардгори ту ҳукм кард, ки ба ҷуз Худаш (дигаре)-ро ибодат макунед ва ба падару модар некӯкорӣ бикунед агар яке аз онҳо, ё ҳар ду назди ту ба калонсолӣ бирасанд, пас, ба онҳо уф магӯ ва бар онҳо бонг мазан ва ба онҳо сухани некӯ бигӯ!

Ва (ҷиҳати) меҳрубонӣ бозуи фурӯтаниро барояшон паст кун ва бигӯ: Эй Парвардгори ман, бар онҳо бибахшой, чунончи маро дар хурдсолӣ парвариш карданд! Сураи Исро, ояти 23-24).

Дар ин оя, низ баъд аз наҳй аз ширк [ва амр ба ибодати Зоти ақдас], амр ба эҳсони волидайн шуда. Ва чун навъи эҳсон фаровон аст, кадом навъ бояд? Мефармояд, ки агар пеши ту яке аз абавайн ё ҳар ду пир шаванду муҳтоҷи хидмати ту шаванд, эшонро аз ҷиҳати тааби хидмат уф магӯ ва дилтанг машав, зеро ки калимаи уф дар мавриди кӯфтагӣ ва дилгирӣ ба забон ояд. Ва бар эшон овоз бармадору бонг мазан. Ва сухан бо эшон ба мулоямату нармӣ гуй. Ва паст дор бар эшон болҳои шафқату марҳамат, чунонки туро эшон дар сиғари синн ончунон медоштанд [ва ба зери боли худ туро парвариш карданд.] Ва бигӯ ва дуъо кун, ки эй Парвардгори ман, бубахшой бар эшон, ҳамчунон ки парварданд маро дар сиғари синну овони туфулият, [ки оҷиз будам дар дафъи мазорру ҷалби манофеъ.]

Ва пас аз ин меояд қавлуҳу таоло:

وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ

(Ва ҳаққи хешовандро ба вай бидеҳ ва (низ) ба дарвеш ва роҳгузар… Сураи Исро, ояти 26).

[Ва] чун ин оёт низ махлут ба ҳуқуқи абнои ҷинс аст, зоҳир аст, ки ҳамаи абнои ҷинс дар он [умур] шариканд [ва тафсил дар мавриди абавайн аз ҷиҳати аввалийяти эшон бошад.] Ғоят он ки ба мулоҳазаи ухувват бародари муслиминро мегӯяд: Рабби-рҳамаҳум камо аонунӣ кабиран *(Худои ман, раҳм кун ба онҳо, зеро ки маҳз онон баҳри камолёбиам мадад расондаанд)*. Яъне тариқи эҳсон ба ҳамаи бародарони мусулмон – ҳамин аст шарти иртиботу муҳаббат ва ободӣ тамаддунро. Ва дар сураи Анкабут ворид аст: Қавлуҳу таоло:

وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حُسۡنٗاۖ وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشۡرِكَ بِي مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ فَلَا تُطِعۡهُمَآ

(Ва ба одамӣ амр кардем, ки ба падару модари худ некӯӣ кун. Ва агар онҳо кӯшиш кунанд, ки ба ман он чиро шарик орӣ, ки ба ҳақиқати он туро донише нест, пас аз онҳо фармонбурдорӣ макун! Сураи Анкабут, ояти 8).

Яъне амр кардем одамиро, ки ба падару модар некӯӣ ба ҷо орад ва агар ҷаҳд кунанд абавайн, ки то ширк орӣ ба Ман дар он чи нест туро ба ҳаққияти он донише, пас эшонро итоат макун. Ва зоҳир аст, ки мурод аз ширк бединӣ ва бетоатӣ аст ва аз Ҳақҳ ғофил мондан. Пас, агар абавайн ба коре, ки сабаби ғафлат аз Ҳақҳ шавад ва аз тоат боздорад ва ба илтизоми муҳаррамот орад, фарзандро таклиф кунанд, итоат ва иҷобат лозим наёяд ва иҷмол дар маҳалли тафсил ифодаи ҳазр накунад. Яъне дар ширк итоат макун, аммо агар амр ба қатли шахсе кунанд ё ба қатъи роҳ фармоянд, ё ба дигар манҳиёт, иҷобат [на]намой. Ва албатта, ҳукм ин аст, ки дар ҳеч амре мухолифи шаръу мурувват итоати эшон мафармой.

Ва [дигар] дар сураи Луқмон ворид шуда:

وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىَّ

(Ва одамиро нисбат ба падару модари вай ҳукм фармудем (аз он ҷиҳат, ки) модараш вайро дар ҳоли сустӣ болои сустии дигар дар шикам бардоштааст ва аз шир ҷудо кардани ӯ дар ду сол аст (ҳукм фармудем, ки) Маро ва падару модари худро шукргузорӣ кун! Бозгашт ба сӯи Ман аст.

Ва агар бо ту дар он кӯшиш кунанд, то чизеро, ки туро ба (ҳақиқати) он донише нест, бо Ман шарик муқаррар кунӣ, пас, аз онҳо фармонбурдорӣ макун ва бо онҳо дар (зиндагонии) дунё ба ваҷҳи писандида муомила кун ва роҳи касеро пайравӣ кун, ки ба сӯи Ман бозгашт дорад. Сураи Луқмон, оятҳои 14-15).

Дар ин оят низ васият ба эҳсони абавайн ва наҳй аз итоати эшон дар амри ғайримашрӯъ ва мусоҳабат ба эшон ба тариқи маъруфу ситуда ва иттибоъ ба тариқи ҳар кадом, ки дар роҳи ҳақќ ва савоб бошанд, ба муфоди: **ат-тифлу яттабиъу хайра-л-абавайни** *(кӯдак ба падару модари некӯ тобеъ хоҳад шуд).* Лекин баъзе муфассирин замири аноб-ро ба он сарвар, ё Сиддиқи Акбар роҷеъ доштаанд, дар ин ҷо барои эҳсон иллат ва боис баён рафта, то гумон наравад, ки амр ба эҳсон бе ваҷҳ бошад ва бар муфт. Ва ҳол он ки эҳсон беиваз бояд [ва] дар ин ҷо иваз низ мавҷуд аст, ки ҳамлу фисол бошад. Яъне эҳсони [фарзанд] дар муқобили ранҷи абавайн афтад, то миннат нанихад бар эшон. Ва ин таъкид аст дар некӯӣ бо абавайн ва зиёдатии ҳаққи онҳо ва тақдими онҳо бар аҳли истеҳқоқ ва ин [аст] сабаби суқути ҳуқуқи ғайр мешавад назди аҷзи нафақа аз кулл. Ва дар сураи Аҳқоф омада: Қавлуҳу азза ман қола:

وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَٰنًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ
وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ
أَوْزِعْنِىٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَىَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَٰلِحًا
تَرْضَىٰهُ وَأَصْلِحْ لِى فِى ذُرِّيَّتِىٓ ۖ إِنِّى تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾

(Ба одамӣ дар ҳаққи падару модараш некӯкориро амр кардем. Модараш ӯро ба душворӣ дар шикам бардоштааст ва ба душворӣ ӯро зодааст ва (ақалли муддати) бор гирифтани ӯ ва аз шир боз кардани ӯ сӣ моҳ аст. Ва (зинда монд) то вақте ки ба камоли қуввати худ расад ва ба чиҳил сол расад, гӯяд: Эй Парвардгори ман, илҳом деҳ маро, ки шукри ин неъмати Ту кунам, ки бар ману бар падару модари ман инъом кардаӣ ва кирдори шоиста ба ҷо орам, ки Ту аз он хушнуд шавӣ ва барои ман дар фарзандони ман салоҳ пайдо кун. Ба ростӣ, ки ман ба сӯи Ту бозгаштам ва ман аз мусулмононам. Сураи Аҳқоф, ояти 15).

Муфассирон хос ин оятро барои Сиддиқи Акбар медонанд, ки шаш моҳ дар шиками модар буд ва ду соли тамом шир хӯрд ва ҳаждаҳсола буд, ки ба хидмати он сарвар [салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам] расида, дар сафару ҳазар рафиқ гашт. Ва чун чиҳилсола шуд, ин дуъо бархонд ва аз муҳоҷиру ансор ҷуз абавайни ӯ дохили ислом набудаанд ва асари иҷобати дуъо буд, ки духтараш Оиша разия-л-Лоҳу [таоло] анҳо умму-л-муъминин гашт ва писараш Абдурраҳмон ва Абӯатиқ мусулмон буданд. Ва авлоди ӯ то ин замон ҳама муттасиф ба салоҳу садоданд. Муфоди ин оят низ биайниҳи ҳамон муфоди ояти собиқ аст дар иллати эҳсон. Ва чун мӯсо биҳ дар ҳар ду оят инсон аст, албатта, инсони комил мурод аст, чун расулу набӣ ё авлиёи эшон ҳамчу Сиддиқи Акбар на авомми ка-л-анъом, ки онҳо на лоиқи хитоботи қудсианд.

Пас, маънӣ чунин мешавад, ки эй расул ва эй набӣ, ба волидайни худ шукр гӯй ва эҳсон намо, ки сабаби вуҷуд ва маърифат ва имону ийқони ту онҳо гаштанд. Ва ба таҳорати онҳо истеҳқоқи тақарруби даргоҳи Мо ёфтӣ ва мавриди алтоф ва хитобу инояти Мо шудӣ, ки онҳо дар тарбияти ту ранҷҳо таҳаммул намуданд, пас мӯҷиби эҳсон ва икроманд. Ва ҳуқуқе, ки волидайнро аз ин нусус мустафод мешавад, бихусусиҳи нест, балки муфоди он омм аст аз хеши қариб ва ҳамсояву айтом ва масокину ибни сабил ва хадаму ҷаворӣ; тақдими волидайн аз ҷиҳати авлавияту ақрабият аст ва дар шумули эҳсон оммаи ин гурӯҳ дохиланд, ки ба шарти салоҳу садод ва ҳикмати маданӣ ва манзилӣ, [яъне] ба ҳар кадом аз бародари муслимин [ва иттибоъи худ] ин муомала пеш орад, сухан ба мулоямат гӯй ва [эшонро] ба зери боли шафқат гир. Аз ин ашхос касоне, ки бо ту некӣ кунад ва дар ранҷу ҳамли ту қадаме чанд мушоят кунад, ё мӯсафеду пир бошад, ё касе, [ки] бо ту муovанате намояд, ту мушт бар сари ӯ манеҳ, балки ту ҳам ҷаноҳи раҳмату раъфат бар сари ӯ дор ва дуъои хайраш кун ва чун эҳсон ба абавайн аз ранҷи эҳмолу фисолу фитом зиёдатӣ дорад бар ҳамаи аҳли истеҳқоқ, [ҳаққи] эшонро [бар ҳуқуқи ҳама] муқаддам дор. Агар тавоноӣ бошад, баъд аз эшон ба [ҳаққи] дигарон пардоз. Ва назди фуқдони эҳсон ҳеч як аз аҳли истеҳқоқро намерасад, ки гиребони шахс бигиранд ва даъвии ҳуқуқи уқуқ кунанд. Масалан, агар касе ҳамсояе дорад шарир, аз ҷори худ аспу шамшер мехоҳад, то роҳ занад ё бандаву ҷаворӣ дар моли хоҷа хиёнат кунанд, агар шахс тасаллул варзад дар эъто, бояд ки базаҳкор шавад. Ҳошо, балки салоҳу диёнати ин соҳибони ҳуқуқ шарт бошад. Ҳамчунин абавайнро нарасад, ки бе салоҳу амонат аз фарзанд толиби ҳаққ бошанд ва даъвии ақоқу шиқоқ дардиҳанд.

Ваҷҳи шуҳрати ин ҳаққи умда [бо вуҷуди касрати аҳли ҳуқуқ] аз он аст, ки падарон ва модарон аз ҷиҳати эҳтиёҷ, ё коҳилӣ дар касб ба фарзандон зӯр меоранд. Агар ғанист, дар молаш ва агар муфлис, дар касбаш тавағғул менамоянд [ва] худро ба мискинӣ бароварда, аз байтулмол ё ағниё талаби ҳаққ намудан ё аз ҳамсояи ғанӣ ҳоҷат хостан амри саъбе аст [ва] ҳар нафсе бад-он тан дарнадиҳад, ё барои маоши явмия

ба кӯчаву бозор давидан коре душвор. [Фалоҷарам], ба дабдабаи ақоқу ғавғои шиқоқ авлодро зердаст намуда, коми нафс таҳсил менамоянд. Ва авлод низ вақте ки чашм ба ҷаҳон кушоданд ва гӯш ба ҳар савту садо, аввалнағмае, ки ба гӯши эшон расад, садои уқуқу ҳуқуқи падар ва модар бошад, то аз ҳайбати ин овоз бар худ биларзанд, чунки онҳо бар умуми ин ҳаққ вуқуф надоранд, балки абавайн низ воқиф набошанд. Ва ба фарз агар донанд ҳам, барои ихтилоли матлаб лаби изҳор накушоянд, то салобату сатвати инак оқ шудӣ ва инак кофир гаштӣ, аз пардаи гӯши валад берун наравад. Аммо бақияи аҳли истеҳқоқ агар ба дасташон чизе диҳанд, ахз мекунанд, вагарна зӯровар нестанд.

Фалоҷарам, дар соири ҳуқуқ, ки мусовии ин ҳаққи умда аст, он қадар ғавғо ва машғала боздид намегардад. Ва он чи ҳуқуқи абавайн ба аҳодис вуруд ёфта, **камо фӣ-л-Мишкоти фӣ Боби-л-бирри ва-с-силати: Қола раҷулун: ман аҳаққу би ҳусни саҳобатӣ? Қола: уммука. Қола: сумма ман? Қола: уммука. Қола: сумма ман? Қола: уммука. Қола: сумма ман? Қола: абука. Ва фи ривоятин қола: уммука, сумма уммука, сумма аббука, сумма аднока фааднока.**

Пурсиданд, ки лоиқ ба ҳусни муошарат [ва мусоҳабат] кист? [Он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам] фармуд: Модар. Ба такрор суол рафт. Ҷавоб шуд, ки модар. Ва дар ривояте баъд аз такрор фармуд, [ки] баъд аз модар падар, пас аз ӯ он ки ба ту наздик аст дар қаробат. Пас аз ӯ ҳамчунин дар ин ҳадис тарғиб аст, аввалан ба гузориши эҳсон дар ҳаққи модар, зеро ки соҳиби ҳамлу фисол [ва фитом] аст, баъд аз он падар, зеро ки соҳиби инфоқ ва тарбият аст. Баъд аз он хешовандон ҷиҳати силаи раҳм, баъд аз он агар иститоат бувад, ба гузориши ҳуқуқи дигарон қиём мекунад.

Дигар, **Қавлуҳу алайҳи-с-салом: Рағима анфуҳу, рағима анфуҳу, рағима анфуҳу. Қола: ман ё расулаллоҳ? Қола: Ман адрака волидайҳи индалкибари аҳадаҳумо ав килаҳимо сумма лам ядхули-л-ҷанната.**

Фармуд: Салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, ки хоколуд бод бинияш мукаррар [то се бор.] Пурсида шуд, ки [ё расулаллоҳ], бинии кӣ? Гуфт: Бинии касе, ки дарёбад яке аз аба-

вайнро ё ҳар дуро дар ҳолати пирию заъф ва хидмат накунад, то дохили биҳишт нашавад.

Ва шомил аст ин ҳадис пир ва устод ва падари падарро [ва модари модарро.] Пас, агар абавайн пире бошанд, ки ҳарамшуда ва ҳеч сухан ва хидмат назди онҳо маъқул ва мақбул набувад, фарзанд дар эҳмоли хидмати онҳо базаҳкор набувад, чи дар дуъое маъсур аст ва аъузу бика мин-л-ҳарами *(паноҳ ба Ту аз бисёр пиру куҳансол шудан)* ҳарам-гандапир бувад? [Ва маълум аст, ки абавайни пир гандапир набувад, чи амр дар ҳаққи ӯ таклифе ба молоюток бошад, балки мурод абавайнеанд, ки мӯй дар тоату ибодат сапед кардаанд ва аз сулаҳои умматанд, на аз фусақои миллат].

Дигар, қавлуҳу алайҳи-с-салом: **Риза-р-Рабби фӣ риза-л-волиди ва сахату-р-Рабби фӣ сахати-л-волиди.***(Ризои Офаридгор дар ризои падар ва ғазаби Ӯ низ дар ғазаби падар аст).* Оре, ризои Офаридгор дар марзои падар рафтан аст, агар падар аз аҳли салоҳ бувад, чи падари солеҳ ҳамаи ҳимматаш масруф бар салоҳи фарзанд бошад, ки ризои Эзад субҳонаҳу дар он аст. Ва дар амри номарзӣ падари солеҳ дар хашм ояд, ки сахати Ӯ таоло [низ] дар он амри номарзӣ аст. Аз ин ҳадис зоҳир мешавад, ки ризои Эзади таоло дар ризои падари толеҳ нест, зеро ки падари толеҳ фарзандро ба фасод хонад, аз дуздию қимор ва шоҳидию мутрибӣ ва раққосӣ. Балки мумкин аст, ки агар писар ба саодати фитрӣ дар ин умур ба падар мухолиф бошад, ба ризои Офаридгор бирасад, то ба салоҳу садод майл орад ва сахати [ин] падар сабаби ризои Кирдгор гардад.

Дигар, **қавлуҳу алайҳи-с-салому фӣ ҷавоби ман саала: Ё расулаллоҳ, мо ҳаққу-л-волидайни? Қола: ҳумо ҷаннатука ва норука** *(Ҷавоби паёмбар (с) ба касе, ки пурсид: Ҳаққи падару модар чист? Гуфт: Онҳо биҳишт ва дӯзахи туанд.)*

Оре, агар абавайн аз аҳли амонату диёнат бошанд, ҳамеша ҳама талқини амонату диёнат кунанд, биҳишти фарзанд бошанд, ки вай низ аз аҳли вараъ бувад ва ба биҳишт равад ва агар аз аҳли шақовату хиёнат бошанд, дӯзахи фарзанд бошанд, ки аз шумии суҳбати онҳо вай низ шақӣ [хоҳад шуд

ва] хоин шавад ва ба дӯзах дарафтад. Ва [ба] муфоди ин ҳадис ҳамон муфоди ҳадиси дигар аст, ки **куллу мавлудин [юладу] ала-л-фитрати, илло абавоҳу юмаҷҷисониҳи ва юнассирониҳи ва юҳаввидониҳи** (*Ҳар мавлуде ба фитрате таваллуд меёбад. Танҳо баъд аз он волидайн онҳоро оташпараст, насронӣ ва яҳудӣ мегардонанд).*

Яъне ҳар мавлуд бар фитрати имон [ва ислом] зода шавад, магар ки падару модари ӯ ӯро маҷусӣ ва насронӣ ва яҳудӣ мегардонанд. Ва аммо тавлиди шақӣ аз саъид ва саъид аз шақӣ ғолибан аз тахлити шубаҳот ва маҳзурот дар луқма аст ва танзеҳи он ё суқути нутфа дар авқоти масъуда ва манҳуса ва ҳукми зоҳири ҳадис бар ағлабу аксар аст. [Дар ин ду ҳадис агар адно маъмал равад, соҳиби фитрати салим медонад, ки нусус дар ҳуқуқи абавайн, албатта, бар итлоқ нест, балки салоҳу садоди эшон шарт бувад дар ҳуқуқталабӣ. Балки абавайни солеҳ аз фарзанд ҳеч талаби ҳаққ накунад ва ба муҷарради салоҳи эшон итоати фарзанд ва хидмати ӯ бар эшон воҷиб гардад, савобу самари он дар дунё ва охират биёбад. Ва агар накунад, ба ҳар ду ҷаҳон мустаҳлак бошад, магар ки эшон афв кунанд. Ва ин адами талаби ҳаққ аз абавайни солеҳ далели ризо ба қазо ва таслиму таваккул бошад ва он ки ҳақталабӣ кард, далели фасоди ҳоли ӯ бошад ва он аз адами қаноату зиёдасарӣ бархезад ва далел бувад бар адами тафвизу таваккул ва розӣ набудан ба қазову қадари илоҳӣ.]

Дигар, **қавлуҳу салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам: Ман асбаҳа мутиъан ли-л-Лоҳи фӣ волидайҳи, асбаҳа лаҳу бобони мафтуҳони мина-л-ҷаннати. Ва ин кона воҳидан фавоҳидан. Ва ман амсо осиян ли-л-Лоҳи фӣ волидайҳи асбаҳа лаҳу бобони мафтуҳони мина-н-нори ва ин кона воҳидан фавоҳидан. Қола раҷулун: Ва ин заламоҳу? Қола алайҳи-с-салоту ва-с-салом: Ва ин заламоҳу ва ин заламоҳу ва ин заламоҳу! Ва-л-муроду би-з-зулми мо ятаъаллақу би-л-умури-д-дунявияти ло ал-ухравияти.**

Яъне [ҳар] касе, ки сабоҳ бархезад, Худойро ва мутеъ бувад бо абавайн, ду дар аз биҳишт барои ӯ кушода бувад. Агар дар он рӯз бимирад дар итоати эшон, гӯ, аз ҳар кадом дар дарравад. Ва агар аз абавайн яке бошанд, як дари кушода бу-

вад, ки аз он дар равад. Ва касе, ки шом кунад Худойро ва бо абавайн осӣ бошад, ду дар аз дӯзах барои ӯ кушода бувад. Ва агар яке бошанд, як дар. Агар дар он шаб бимирад дар исёни эшон, аз ин абвоб дар дӯзах кашандаш. Марде пурсид, ки ё расулаллоҳ ва агарчи абавайн зулм карда бошад? Он ҳазрат мукаррар фармуд, [ки] агарчи абавайн зулм кунанд ӯро [ва] муроd ба зулм он чи тааллуқ ба умури дунявӣ гирад, на умури ухравӣ. Масалан, абавайн аз ҷиҳати заъфу касал ба амре мофавқи тоқати фарзанд бифармоянд [аз умури дунявӣ,] ки мисли ӯ он кор натавонад кард, мисли кандани чоҳ барои об, ё ҳамли чизе гарон, ё рафтан ба роҳи дур бе маркаб, ё иртикоби муздурӣ барои нафақаи онҳо, ки он фарзанд нафси олӣ дорад ва ба корҳои хасис тан дарнамедиҳад, магар ҷиҳати дарёфти хушнудии онҳо қабул мекунад. Ба хилоф, ки агар шарир бувад, сар аз фармони онҳо боззанад ва онҳоро зоеъ бигузорад ва [бигурезад] ва амри онҳо ба ҷо наёварад. Ва агар ин зулм тааллуқ ба умури ухравӣ гирад, чунон ки амри эшон дар ғайри мубоҳот бувад аз манҳиёт, мисли дуздию қимор ва роҳзанӣ ҳукм боз баръакс афтад, ки [агар] дар ризои онҳо [равад], дари ҷаҳаннам боз шавад, ки иқдом ба манҳиюн анҳу бошад [ва ин ду умури охир нест.] Ва дар исён ба онҳо дари биҳишт кушода гардад, ки тарки манҳиюн анҳу бувад.

Дигар, қавлуҳу алайҳи-с-салом: **Мо мин валадин боррин янзуру ила волидайҳи назрата раҳматин илло катаба-л-Лоҳу лаҳу бикулли назратин ҳаҷҷатан мабруратан. Қолу ва ин назара кулла явмин миата маратин? Қола наъам, Аллоҳу акбару ва атябу***(Фармудаи пайғамбар аст, ки: Фарзанди накӯкоре, ки ба падару модари хеш бо назари муҳаббату шафқат менигарад, Худованд дар ивази ҳар нигоҳи ӯ савоби ҳаҷҷи мабрурро китобат менамояд. Гуфтанд: Агар ҳар рӯз сад мартаба нигарад ҳам? Гуфт: Оре, Худо бузургҳиммат ва пок аст).*

Оре, бирр дар тинати валади борр ғолибан аз эҳтиёти абавайни мабрур мухаммар гардад ва ҳар назар ба дидори ин абавайн мувозии ҳазор ҳаҷҷи мабрура афтад. Ва шарр дар тинати валади шарир дар аксар аз адами эҳтиёти абавайни шақӣ сироят кунад. Пас, дидори падаре, ки писар ба рақсу шоҳидӣ

супорад, ё дидори модаре, ки духтар ба қаҳбагӣ гузорад, кай ва куҷо баробари ҳаҷҷаи мабрура бошад? Ва ризои инчунин абавайн бо ризои Рабб ва сахати эшон бо сахати Ӯ чӣ сон баробар ояд?!

Дигар, **қавлуҳу алайҳи-с-салоту ва-с-салом: Куллу-з-зунуби яғфиру-л-Лоҳу минҳо мо шоа илло уқуқа-л-волидайни фаиннаҳу юъаҷҷилу лисоҳибиҳи фи-л-ҳаёти қабла-л-мамоти** *(Фармудаи пайғамбар аст, дуруд ва раҳмат бар ӯ бод: Агар Худо хоҳад, ҳамаи гуноҳонро мебахшад ба ҷуз оққи волидайн. Пас, Худованд иқоби оққи падару модарро ба рӯзи қиёмат намегузорад).*

[Ва] дар ин ҳадис низ бирри волидайн малҳуз аст, ки агар аз аброр бошанд, албатта, фарзанд ба уқуқи онҳо дар дунё ва охират маъхуз шавад.

Дар ин ҳадис низ шомил аст ҳаққу-л-абдро, тахсиси абавайн аз ҷиҳати эҳтимом ба шаън аст, ки Ӯ субҳонаҳу [ғании мутлақ аст] аз ҷиҳати раъфат ва раҳмати омм, агар хоҳад аз ҳамаи ҳуқуқи хеш ба мусомаҳа [ва фазл] мегузарад, илло ҳаққу-л-абд, ки бояд ӯро аз худ ризо кунад ба мубодалаи савоби худ ба хатои ӯ [ё кашидани ранҷу азоби ӯ] то растагорӣ ёбад.

Дигар, **Ва ан Ибни Умар қола: Конат таҳтӣ имраатун уҳиббуҳо ва кона Умару якраҳуҳо. Фа қола лӣ, талликҳо. Фа абайту Фаато Умару расула-л-Лоҳи салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, фа закара золика лаҳу. Фа қола лӣ расулу-л-Лоҳи салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, талликҳо.**

(Дигар, аз писари Умар аст, ки гуфт: Ман зане доштам, ки ӯро дӯст медоштам. Падарам Умар аз ӯ хушаш намеомад. Пас, фармуд, ки занамро талоқ диҳам, ман фармон набурдам. Умар назди пайғамбар (с) рафта, ҳолро арз намуд. Пайғамбар (с) фармуд, ки талоқаш диҳам).

Аз ин ҳадис мустафод мешавад, ки ғалабаи ҳубби [муфрит] қабоеҳи маҳбубро мепӯшонад. Форуқ, разия-л-Лоҳу [таоло] анҳу, ба нури вилоят қубҳе дар мизоҷи зани писар ташхис карда, амр ба тафриқ намуд. Ва ҳазрати Абдуллоҳ [бо илм бад-он] аз ҷиҳати муҳаббати муфрит ибо мефармуд. Пас, ҳазрати Форуқ ба он сарвар шикоят бурд ва ташхиси худ

эълом кард. Он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, донист, ки ҳаққ ба ҷониби Умар аст, амр ба талоқ кард. Ва агар Форуқи аъзам салоҳ дар он издивоҷ донистӣ, ҳеч ба тафриқ розӣ нашудӣ, зеро ки падарони борр ҷуз салоҳи фарзандон нахоҳанд. Ва ҳамчунин соҳиби шарр ҷуз салоҳи фарзандон нахоҳанд. Ва ҳамчунин соҳиби шаръ бо он ҳама васоё, ки дар мувосову мудоро бо занон фармуда [ва аз талоқ наҳй намуда], ҳеч амр ба талоқи ҷабрӣ нафармояд. Ва аммо он чи иллат дар ин талоқ мубайян нашуда, таълим мар умматрост, ки тафаҳҳус ва таҷассуси замоир ва сароир накунанд. Ва ба мазмуни **устур камо сатара-л-Лоҳу алайка** *(айби касро бипӯшон, ҳамчунон ки Худо бар ту пӯшондааст)* қиём намоянд.

Ва дар хабар ворид аст, ки он сарвар аз сафар расид ва дар ҳавилии Мадина нузули [баҳҷат] фармуд ва мунодо кард, ки мабод, ки имшаб касе ба шаҳр андарравад, магар ала-с-сабоҳ. Ду кас мухолафат карданд ва занонро бар қабоеҳ диданд. Ғарази он сарвар он буд, ки занон дар шаҳр бе шавҳаранд, мабод, ки худро носохта монанд ва шавҳар ба болои онҳо [ногоҳ] дарравад, ки муфзӣ ба кашфи сатр гардад.

Ва чун аксари ақоқ ва шиқоқ ба воситаи зани писар воқеъ мешавад, модар писари худро соҳиби ҳаққ мепиндорад ва зани писарро ғайри мустаҳиққ, балки аз ҷаворӣ ва хадами худ низ адд намекунад. Барои исботи ҳаққи [зан] ду-се нусус ба санад оварда мешавад: Қола-л-Лоҳу субҳонаҳу фӣ муҳками танзилиҳи:

وَلَهُنَّ مِثْلُ ٱلَّذِى عَلَيْهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ

(...Ва занонро (аз ҳуқуқ бар мардон) монанди он чи ҳаст, ки (мардонро) бар занон аст – ба ваҷҳи писандида... Сураи Бақара, ояти 228).

Яъне мар занонрост ҳуқуқ мисли он ҳуқуқ, ки мардонро бар эшон аст, ба ҳусни муошарату тафаққуди аҳволи ҳамдигар ва муҷомалат ва мувосо кардан дар умури маош. Аз ин оят мусовоти марду зан лозим меояд дар ҳақгузорӣ ва ҳақталабӣ.

Ва аммо фазли мардон бар занон аз ин оят, ки

ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ

(Мардон... бар занон корсози тасаллутёфта шудаанд... Сураи Нисо, ояти 34) собит аст ва занонро нарасад, ки бо риҷол дами мусовот зананд ва он чи дар ҳадиси [зоҳира] ворид шуда дар боби **Ишрату-н-нисои лимо фӣ-л-Мишкоти. Иставсӯ би-н-нисои хайран фаиннаҳунна хулиқна мин зилъин ва инна аъваҷа шайъин фӣ-з-зилъи аълоҳу фа ин шиъта туқимуҳу касартаҳу ва ин тарактаҳу лам язал аъваҷа фа-ставсӯ би-н-нисои хайран** *(Дар Мишкот сабт шудааст. Ба занҳо хайрхоҳ бошед, зеро ки онҳо аз устухони каҷи паҳлуи чап офарида шудаанд, ки каҷтарини онҳо болотарини онҳост. Агар бихоҳӣ, ки каҷии онро рост кунӣ, бишканад. Ва агар онро бигзорӣ, ҳамеша каҷ мемонад. Пас, бо занон меҳрубон бошеду хайрхоҳӣ намоед),* тарғиб аст ба муҷомалат ва мудоро дар муҳолоти занон ва тафаққуду раҳмат бар онҳо ва афви нуқсоноти онҳо, зеро ки онҳо офарида шудаанд аз устухони паҳлуи чапи Абулбашар [Одам], алайҳи-с-салом, ки каҷтарин устухони қабурғаи тарафи болои ӯст. Агар хоҳӣ, ки рост кунӣ, бишиканад ва агар бигузорӣ, ҳамон каҷии [ӯ] доимӣ бошад:

[Б а й т]

Зан аз паҳлуи чап шуд офарида,
Кас аз чап ростӣ ҳаргиз надида.

Пас, агар ин каҷӣ дар тинати зан мухаммар аст, ҳамчунон дар тинати модаршӯ ва модарзан низ мухаммар бувад. Пас ба иғвои ноҳаққи онҳо [бояд, ки] мардон аз ҷой нараванд [ва ба қавли зӯри эшон эътимод нанамоянд.]

Дигар, **қавлуҳу алайҳи-с-салом: хайрукум, хайрукум лиаҳлиҳи ва ано хайрукум лиаҳлӣ, ва изо мота соҳибукум фадаъавҳу** *(Сухани пайғамбар (с) аст, ки фармуд: Беҳтарини шумо касест, барои хонаводааш беҳтар бошад. Ва ман аз ҳамаи шумо барои хонаводаам беҳтарам. Ва агар яке аз наздикони шумо фавт кард, ӯро ба некӯӣ ёд кунед).*

Дар ин ҳадис низ таъкид аст дар муҷомалат ва эҳсон дар ҳаққи занон, то ки дуъо кунанд ба хайр баъд аз мавти эшон.

Дигар, **Суила мо ҳаққу завҷати аҳадино алайҳи. Қола алайҳи-с-салом ан тутъимаҳо изо таъимта ва таксуваҳо из иктасайта ва ло тазриби-л-ваҷҳа ва ло туқаббиҳ ва ло таҳҷур илло фӣ-л-байти** *(Пурсиданд, ки як зан ба гардани шавҳари худ чӣ ҳаққе дорад? Пайғамбар (с) гуфт: Аз таоме мехӯрӣ, ӯро таом диҳӣ ва агар либос бихоҳад, ба ӯ бипӯшонӣ ва ба сурати ӯ назанӣ ва ӯро зишту қабеҳ хитоб накунӣ ва аз ӯ дурӣ ва ҷудоӣ накунӣ, магар дар хона).*

Дар ин ҳадис меъёри эҳсон баён шуда, то ки мардро нашояд, ки зиёда аз зан бар нафс инфоқ кунад ва аз ҳар чӣ бипӯшад, занро бипӯшонад [ва аз ҳар чӣ бихӯрад, занро бихӯронад ва] чун кор ба зарб анҷомад, ба рӯи ӯ мазанад ва дар дурӣ аз фирош ба хонаи дигар ҷудоӣ нагузинад.

Дигар, **инна мин акмали-л-муъминина имонан, аҳсануҳум хулқун ва алтафуҳум би аҳлиҳи** *(Аз ҳамаи муъминон имони он кас комилтар аст, ки ахлоқаш некӯ ва бо аёли худ меҳрубон аст).* Бале, мардумони каримуннафс мағлубу мақҳури занон бошанд ва мардумони лаимуннафс қоҳиру ғолиб [ва] агар қаҳр ва ғалаба гунҷоиш дорад, аз мардон ба мардон ҷиҳате дорад, на дар занон.

Дигар, **лайса минно ман хаббаба имраатан ала завҷиҳо ав абдан ала сайийидиҳи** *(Ҳар кас, ки боиси вайронии муносибати зану шавҳаре шавад ё бародарашро ба сайидаш бад кунад, аз мо нест).* Ин ваъид ва инзор аст дар ҳаққи касоне, ки миёни зану шавҳар ва ғуломи сайийид ҷудоӣ андозанд [ва] якеро аз он дигар навмед гардонанд.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки модари писар, ки писарро ба талоқи зан бе ваҷҳ хонад, ҳолаш чист?! Пас, дар амсоли ин мавозеъ аз оёт ва аҳодис калом маҳмул ба ҳазфи изофот ва завоид бошад, яъне **ин кона-л-волидайну солиҳайни муъминайни ва би валадиҳимо биррайн** *(агар падару модар солеҳу некӯкор ва муъмин бошанд, дар талаби некӯии фарзанд бошанд)*, ки бояд абавайн муттақӣ ва мутавarреъ

бошанд ва толиби садод ва салоҳи фарзанд ва нахоҳандаи зарари дунё ва охират ӯро. Ва ҳамчунин ҳуқуқи занон ба шарти иффат ва мутовaату адами нушуз ва ҳаққи ҳамсоя ва хеш ба шарти адами зарар ва ҳаққи хадаму ҷаворӣ ба шарти тоат ва инқиёд ва ҳаққи фарзанд ба шарти салоҳ ва фармонгузорӣ. Пас, агар маонии нусус бар итлоқ хоста шавад, муҳимм таклиф ба молоютоқ бошад. Масалан, амр ба эҳсон бо вуҷуди шарорати абавайн ва амр ба некӯӣ дар ҳаққи зан бо адами ризои эшон ва ҳол он ки хушнудии ҳар кадом сабаби адами хушнудии он дигар мегардад ва ин дар вусъи банда наёяд, ки

لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَا

(Худо бар ҳеч кас ҷуз ба андози тавоноиаш воҷиб намекунад... сураи Бақара, ояти 286). Балки агар бино бар зоҳири [нусус] ниҳода шавад, ҳукми нусус ба ҳамдигар муориз меафтад ба муфоди **ал-қавлони изо таъоразо тасоқато** *(ду қавл агар бо ҳам зид оянд, ҳар ду аз эътибор соқит мешаванд)*, ҳеч ҳаққ собит намешавад на абавайнро ва на фарзандро ва на занро, чи ба ҳасби фармони нусуси боҳира падару модар ва фарзанду зан ва ҳамсояву айтом ва масокину ғайраҳум ҳама лозиму-л-иттибоъ бошанд ба ҳама ҳол, чи бирру эҳсон бе иттибоъ ва муҷомалат ва итоат сурат набандад, ки агар соиле ва фақире аз ту дираме хоҳад, додани ту айни итоат ва иттибоъ аст.

Пас, [агар] амр ба иттибои модар амр ба тарки иттибои зан афтад ва амри иттибоъ ба зан амр ба тарки иттибои модар, масалан, пас, албатта, дар мисли ин мавоқеъ ҳукми насс машрут ба шароит бошад, чунонки гуфтем. Пас, мавориди нусус [назар ба он чи тамҳид кардем,] он абавайн бошанд, ки олим ва мутаварреъ ва мутадаййин будаанд. Ва пеш аз никоҳ илм доранд дар амри никоҳ, ки никоҳ барои чӣ мекунанд ва ғараз аз тазаввуҷ чӣ, то банда ба воситаи онҳо дар роҳи Худои таоло қоим гардад ва уммате дар зайли мутобеони он сарвар [салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам] зиёда шавад ва мақсуд аз никоҳ муҷарради истифои шаҳватронӣ ва

истимтоъ набувад, балки истидъои валади солеҳ карда, ба одоб ва таҳорат ба ҳамдигар расида буванд. Ва ин абавайн ба ҳар пеша, ки бошанд, ба ваҷҳи маснун зиндагонӣ мекунанд ва аз ҳамаи маҳорим ва шубаҳот муҷтанибу муҳтаризанд. Фалошакк, фарзанд, ки аз чунин абавайн ояд, албатта, автод ва абдол хоҳад буд ва ӯ ҳеч дам бар хилофи ризои абавайн наравад ва абавайн низ бар ӯ даъвии уқуқу ҳуқуқ наёранд. Фарзан, аз тақозои даври сипеҳр фарзанде нохалаф аз чунин абавайн ояд, ки эшонро биранҷонад ва ин нодир бувад ва ба додаи онҳо қонеъ набошад ва эшонро аз ин мамарр ташвиш дода, толиби зиёдатӣ бошад ва ба фарзи эҳтиёҷу нотавонии эшон нафақа нарасонад ва хидмат накунад, муставҷиби ҳамаи ваъидот бошад. Самарот ва натиҷаи ин уқуқ ба дунёву охирати ӯ сироят кунад ва ризои инчунин абавайн бо ризои Рабб ва сахаташон ба сахати ӯ муқорину мусовӣ бувад.

Ва агар абавайн бар хилофи ин бошанд ва ғарази никоҳ ва офариниш надонанд, балки муҷаррради айшу халои авъияи манӣ матлуб доранд, агар фарзанде оранд шарир, ки эшонро биранҷонад, ҳеч осиму осӣ нашавад ва нек монанда бувад ҳолашон бо нархаре, ки ба мода муқорабат кард ва бачча овард. Ва ин бача гоҳе гардани падар мехояд ва гаҳе гӯши модар ва гоҳе лагад ба пешонаи падар меандозад ва гаҳе ба синаи модар. Ҳеч кас гумон накунад, ки ин курра гуноҳкор аст ва бо абавайн осӣ ва зиёнкор, балки гӯяд: Боке нест:

[Байт
Зи тазаллумоти ҷаҳони кад бадар о, к-аз ин ҳама дому дад]
Лагади харе ба харе расад, аф-афи саге ба саге хӯрад.

Ва ин абавайнро аз таҳаммули лагади ин фарзанди азиз чора набувад. Бале, вақте ки туро олоти руҷулият биҷунбад ва чашм аз ғалабаи иштиҳо сурх шавад, харвор каф ба даҳон орӣ ва бо зан дарафтӣ ва зан низ сухане муҳайййиҷи шаҳват аз ту ё ғайр бишнавад ва девонавор бо ту овезад. Дар ин миён агар фарзанде ояд, туро бо зан ба он валад

ҳеч ҳуқуқ собит набувад, зеро ки ҳар кадом ҳиссаи матлуб аз айши худ бардошта бошанд ва ҳеч кадомро нарасад, ки гӯянд: Мо туро парвардем ва ширу нонат расонидем, зеро ки он чи додаанд, Ӯ таоло дода ва расонидааст, нон дар танӯри хок Ӯ сурх мекунад ва шир дар деги пистон Ӯ сафед мегардонад. Бечора одамӣ дар истифои ризқи нафси худ оҷиз аст ва муҳтоҷи ҳазор нафси дигар. Ӯ кист, ки ба ғайр ризқе диҳад ё мутакаффили рӯзии дигаре шавад?!

[Қ и т ъ а]

Гарчи рӯзӣ аз кафи хоҷа-ст, рӯзидеҳ Худост,
Бар сари рӯзихӯрон хуш нест з-ӯ миннат ниҳӣ.
Нест ӯ ҷуз косаву кафгир деги ризқро,
Беҳ, ки бошад косаву кафгир аз миннат тиҳӣ.

Ва бештар миннати модарон барои фитом аст, ки ман туро шир додам. Ин ноқис надонад, ки агар тифл надорад, шири ӯ [ба ӯ] офати ҷон аст ва мурриси саратони пистон, ки соате таҳаммулу сабр дар ҷамъи он ва ҳифзи он надорад, то ки бар замин ва девор бидӯшад ва махлас ёбад ва ӯро ҷои шукргузорӣ бувад, ки нафас ба нафас фарзанд ӯро аз фавту мавт раҳоӣ мебахшад. Ва миннати падар барои нон низ аз ҷаҳолати ӯст, набинад, ки бисёр тифлон аз бенонии падар ва ноҳифозии модар дар масҷидҳо ва роҳҳо лақит мешавад, Халлоқи ҳаким дигареро ба онҳо меҳрубон мегардонад, ки бармедоранд ва тарбият мекунанд:

[Байт]

Гар рӯзии кас музди тараддуд будӣ,
Аз байзаи зоғ ҷумла Анқо рустӣ.

Пас, ба ҳама ҳол рӯзидиҳандаи абавайн ва авлод ба муфоди ҳукми

نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ

(Мо ба онҳо ва шумо рӯзӣ медиҳем; Сураи Исро, ояти 31)

Ӯст, субҳонаҳу ва таоло. Пас, ҳуқуқи абавайн дар зиммати авлод ҳуқуқе бувад муруввативу ва одатӣ аз қабили ҳаққи ҳамсояву масокин ба муфоди

هَلۡ جَزَآءُ ٱلۡإِحۡسَٰنِ إِلَّا ٱلۡإِحۡسَٰنُ ٦٠*

(Оё ҷазои некӯкорӣ ҷуз некӯкорист? Сураи Раҳмон, ояти 60).

Ғоят он ки аз ҷиҳати ақрабият ва авлавият аз соири арбоби ҳуқуқ ба тақдим аҳаққ шудаанд, ки агар валад истеъдод дорад, аввалан ба қиёми ҳуқуқи онҳо пардозад, пас ба арбоби истеҳқоқи дигар то куҷо, ки тавоноӣ бошад, ал-ақрабу фа-л-ақрабу *(наздиктар пас наздиктар)*. Ва агар мустаидд нест, ҳуқуқи дигарон соқит бошад, илло абавайн, ки агар музмин ва мискин бошанд, барои нафақаи зарурияи онҳо касб мекунад. Дар ин сурат нусус ифодаи вуҷуб мекунад ба шарти салоҳи онҳо ва агар муфсид бошанд, онҳо ҳаққи худ соқит карда бошанд ва фарзанд бариу-з-зима бошад.

Масалан, падаре шарир асбу шамшер надорад, ки роҳ қатъ кунад, лоилоҷ аз ҷиҳати таътил дар хона менишинад ва намоз мекунад ва ба қадри кафофи ҷӯъ сабр меорад, ки агар саворию силоҳ будӣ, хонаро аз матои туҷҷор ва захираи корвон ороста кардӣ ва аз рамаи дигарон гӯспандони фарбеҳ ба матбах кашидӣ. Пас, писар ба исёни инчунин абавайн оққу осӣ нашавад ва дар ин ҷо ақоқею шиқоқе инда-ш-шаръ ва инда-л-ақл собит намешавад. Чунонки донистӣ ва чунонки ҳамсоя ва масокин гиребони шахсро нагиранд, ки моро ба ту ҳаққ собит аст, ҳамчунин абавайнро нарасад, ки бе мӯҷибе гиребонгири писар шаванд ва уқуқу ҳуқуқ дар миён ниҳанд. Мабод, ки писар низ шарир бувад ва гиребони ҳар кадомро гирад ва гӯяд: Агар шумо ду шақӣ ба ҳамдигар намерасидед, мисли ман муфсиду шарир мавҷуд намешуд, ҳеч ҷавоб наёранд гуфт, зеро ки дар тазаввуҷ салоҳу садоди фарзандро аз Худо нахостаанд ва дар муҷомаат муомалаи сутур намуда, балки ду шақӣ як шақоватпешаи дигарро зиёда кардаанд ва [нанги миллати ислом ва имон шуда] ва оққу шиқоқ, ки дар миёни авомми

халқ шуҳрат дорад, ки фулон ба модар осию оқ аст ё модарозор ва падарбезоронро ба ҳеч эътидод ва эътибор натавон кард. Ва агар базаҳ ва исме собит шавад, дар зоҳир ба ҳар се шомил аст ва якеро бар дигаре фазл не ва ҳама аз абавайну валад муставҷиби вабол ва наколанд. Балки агар дар ҳақиқат бинигарӣ, дар сурати салоҳи абавайн ҳам уқуқ ба субут намерасад, чи мухолафат ва низоъ, ки фимобайни абавайн ва авлод меафтад, он ҳам бино бар ҳикмат ва маслиҳати ҳоли онҳо бошад ва он маҳмул бувад бар адл ва меҳрубонии Ӯ таоло ва як навъ аз инзор бошад бо абавайн. Агар писар шарир бувад ва билъакс, агар абавайн муфсид бошанд, чи тасаллути шарир бар борр дар зоҳир зулм намояд [ва] дар ботин маҳз раъфат бувад ва адл ба муфоди

وَمَا ٱللَّهُ يُرِيدُ ظُلۡمٗا لِّلۡعِبَادِ ٣١

(Ва Худо (чунин) нест, ки бар бандагон ситам хоҳад. Сураи Ғофир, ояти 31).

Ва чун эътои валадро Ӯ субҳонаҳу дар зайли имтинони неъмат оварда, он ҷо, ки мефармояд:

وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۡ أَنفُسِكُمۡ أَزۡوَٰجٗا وَجَعَلَ لَكُم مِّنۡ أَزۡوَٰجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةٗ وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ

(Ва Худо аз худатон барои шумо занонро офарид ва аз занонатон барои шумо писарону наберагонро офарид ва ба шумо аз покизаҳо рӯзӣ дод... Сураи Наҳл, ояти 72), Пас, фарзанд назар ба муфоди оят аз ҷумлаи ниами воҷибу-ш-шукр бошад ва неъмат нақмат мегардад, дар ҷое, ки дар неъмат куфрон оранд ва он неъмат вабол ва наколи ҷон гардад. Ба муфоди ояи

بِأَنَّ ٱللَّهَ لَمۡ يَكُ مُغَيِّرٗا نِّعۡمَةً أَنۡعَمَهَا عَلَىٰ قَوۡمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنفُسِهِمۡ

(Ба сабаби он аст, ки Худо ҳаргиз тағйирдиҳандаи ҳеч неъмате нест, ки онро ба қавме инъом карда бошад, то он ки онҳо ҳолеро, ки дар худашон аст, тағйир диҳанд (шукрро ба куфрони неъмат ва тоатро ба маъсият) Сураи Анфол, ояти 53).

Пас вақте ки абавайн бо ҳама салоҳ бинобар ғафлате аз ҷодаи мустақими ҳаққа мунҳариф шаванд, масалан, эътимод бар фарзанд кунанд, Ҳаққ таоло ин фарзандро бар онҳо гуморад ва агарчи солеҳ бувад ҳам, сифати шарр бар замираш ғолиб гардонад, то ба мухолафати абавайн бархезад, то эшон мутанаббеҳ гашта, ба роҳи савоб оянд ва то эътимод ба ғайри Ӯ таоло наёранд ва ҳамчунин валади [шарир] низ аз ҷиҳати ҳадосати синн аз офаринандаи худ фаромӯш кунад, ё дар таҳқиқи мураббӣ ва дин ва роҳи фалоҳ тараддуд накунад ва эътимод бар абавайн дорад, балки эшонро хос ба рубубият гузинад, Ҳаққ субҳонаҳу абавайнро бар ӯ мусаллат кунад, то аз эътиқоди рубубияти онҳо пушаймон шавад ва огаҳ гардад ва бидонад, ки мураббии ҳақиқии ӯ Офаридгори таоло аст, на абавайн ва ҳофизу валии ӯ – Ӯ субҳонаҳу аст, на волидайн.

Пас, рӯзе, ки абавайн ба салоҳ оянд ва ба Ҳаққ инобат кунанд, ҳамон рӯз фарзанд ва ғайри ӯ мутеъ ва мунқод шаванд. Ва ҳамчунин рӯзе, ки фарзанд ба роҳи ҳаққ гарояд, ҳамон рӯз абавайн ва ғайри эшон мушфиқу мутараҳҳим гарданд ва агар ба ислоҳи як тараф дар зоҳир инқиёди тарафи дигар ба зуҳур нарасад, бидонанд, ки он тараф ҳанӯз ба ҳаққ нагароидааст. Ва дар моддае аз маводди бандагӣ муқассир аст ва ҳамчунин хусумати завҷ бо завҷа ва ғулом бо хоҷа ва ҳамсоя ба ҳамсоя ва билъакс дар ҳаққи тарафи дигар инзор бувад, ки ба роҳи савоб оянд ва руҷӯъ ба мабдаи хеш намоянд [ва] чун иллати вуҷуд ба муфоди

وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

(Ва Ман ҷинну инсро наофаридам, магар барои ин ки Маро парастанд. Сураи Зориёт, ояти 56), маҳзи ибодату маърифати Кирдгор аст ва ин мавқуф ба ободии ҷаҳон [аст] ва обо-

дии ҷаҳон мавқуф ба вуҷуди одамӣ ва нисбати таваллуд ва таносул [аст] ва тамассук ба васоит ва васоил ва тӯли амал ва ғафлати зафт ва ибодату маърифати Ӯ таоло мавқуф ба илм аст ва тарку таҷриди инсон, ки баъд аз вуҷуд чашм фароз мекунад, ҳамаи васоит ва асбоб мебинад ва гумон мекунад, ки ҳамин аз зиндагӣ ғараз асбоби танаъъум ба каф овардан аст ва хӯрдану хобидан, чунки ҳанӯзаш илм ба ҳақиқати кор надодаанд, зеро ки илм бе саъю таваҷҷуҳ надиҳандаш. Ва ба фарзи таваҷҷуҳ агар илм диҳанд, баъд аз панҷоҳ сол бошад ва он ҳам ала-л-иҷмол бувад [ва] оғушта ба шакку тараддуд бувад камтареро, на аксареро, ки агар алалфавр илм ба ҳақиқати кор диҳанд, ҳикмати тамаддуну таовун барҳам хӯрад ва ҷаҳон хароб шавад [ва матлаби изҳор фавт гардад.] Ва баъд аз он ки илмаш диҳанд, қуввати амалаш намонда бувад, зеро ки торҳои алоиқ ҳамаи аъзо ва аҷзои дарунӣ ва берунии ӯро гирифта ва печида бошад, чун магасе баста ба тори анкабут ва тан низ заифу назор гашта ва ҳавосси зоҳир ва ботин ба нуқсону зиён расида. Дар ин муддат, ки вай аз ҳаққ ғоиб аст, падару модар ба ӯ мусаллат [ва] фарзанду зан мухолиф, султону қозӣ ноошно, ҳамсояву ғулом душман, бечора боиси ин хусуматро надонад. Ва пеши ҳар кӣ равад, аз абнои ҷинс бинолад ва гӯяд: Падарам золим аст [модарам ҷафокор] ва фарзандам осӣ [ва] подшоҳ дар ғазаб [ва] қозӣ номеҳрубон [ва] ғулом дузд [ва] ҳамсоя шарир [ва] зан ношиза. Дар ҳақиқат ҳамаи ин ғавғо дар ҳаққи ӯ инзор ва илҳом бувад, ки эй роҳгумкарда, ба сӯи Мо ой ва дар иллати вуҷуди худ боре андеша кун, ки Мо туро барои чӣ офаридем! [Ва агар рӯи таваҷҷуҳ ба сӯи Мо орӣ, ҳамаи халқ мутеъу мунқоди ту бошад.] Пас, агар мард ба ин инзор ба ифоқа ва роҳи савоб наёяд, то марг ба ҳамин кашмакаш мубтало бошад ва ҷои осудагӣ надорад, илло дар ҷаҳаннам.

...خَسِرَ ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةَ...

(...дар дунёву охират зиёнкор шавад. Сураи Ҳаҷ, ояти 11).
шавад

ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْخُسْرَانُ ٱلْمُبِينُ ﴿١١﴾

(Ин ҳамон зиёни ошкор аст. Сураи Ҳаҷ, ояти 11).

Ва ҳар киро қоиди тавфиқ роҳбарӣ кунад, зудтар ба муқтазои иллати вуҷуд илм ёфта, ба манҳаҷи савоб ояд ва бидонад, ки ин ҳама нақшу ранг ва вазъи асбоб ва васоит маҳз барои бақои навъи инсон аст ва дуконоройӣ барои маротиби изҳор. Фалоҷарам, аз ҳар чӣ ғайри ҳаққ аст, чашм пӯшида, руҷӯъ ба асли худ кунад ва мухолатат ба абнои ҷинсу зану фарзанд ва ғайра ба қадри зарур фармояд ва ғайри [Ӯро] таоло дар умури маош ва маод бе дахл донад, то растагорӣ ёбад [ва асли таҳқиқи сухан дар ин ҷо ин аст, ки ба таҳрир расид.]

Ва азбаски садои ақоқу шиқоқи абавайн салобате дар дилҳои авомми халқ дорад бад-он иллат, ки собиқан имо кардем, то ин ҷо ақида дорад, ки фулон ба сабаби ақоқи абавайн бад-ин накбат расид ва фулон ба воситаи вифоқ бад-ин давлат. Ё худ баъзе [аз] ҷуҳало аз арбоби мукнат ба мубоҳот ва ифтихор гӯянд: Мо худ дуъои падар, ё модар дорем, фалоҷарам ба ҷоҳу иқтидор расидем. Ва надонанд, ки давлату накбат аз қисмати раббонӣ ва тақдири осмонӣ аст ва ба ҳар кадоми он ҳазор ҳикмат ва маслаҳат аз хайру шарр ба нисбат бо банда, ки баъзеро давлат диҳанд ва ба шақоват нишонанд ва баъзеро накбат диҳанд ва ба саодат расонанд:

[Нест шуҳратталаб он кас, ки камоле дорад,
Ҳаргиз ангуштнамо бадр набошад чу ҳилол.

Ҷустуҷӯ аз баҳри рӯзӣ боиси шармандагист,
З-ин хиҷолат осиё ангушт дорад дар даҳон.]

Ва дар сурати накбат найл ба саодат қарибу-л-вусул аст, ки шояд банда ба роҳи савоб ояд, аммо дар давлат мумтанеъу-л-вусул ва-л-ҳусул, ки илло мошоаллоҳ, ки марди мутамаввил дарвешсират бувад ва ихтиёри факр намояд ва факр дараҷаи камоли авлиё ва муқаррабин аст. Ва ин бе риёзати шоққа ба даст наёяд ва бо вуҷуди давлат ва қудрат илтизоми риёзат ва

ибодати ҳаққа ҳазор марҳала аз мартабаи имконӣ дуртар аст, магар ки ба саодати қавӣ ёварӣ кунад ва ҷазбаи Ҳаққ ӯро бардорад ва боз муроoти ҳуқуқи арбоби истеҳқоқ, ки риояти он камоҳӣ наздик ба мумтанеъ аст ва маа давлат боз аз маосӣ иҷтиноб намудан ва мол ба маврид ва мавқеъ ва масраф харҷ кардан басе душвор ва мутаассир бувад.

Аммо дар накбат агар шукру сабр қарин бувад, саодат нақд бошад ва агар носабур бувад, накбат [ва ифлос] ҳақиқӣ бувад.

Пас, агар давлати валад аз дуъои абавайн бошад ва ин валад [шариру] муфсид бувад, он дуъо дар ҳаққи ӯ дуъои бад бошад ва ин фарзанд оққи ҳақиқӣ бошад. Хосса агар ин валад мол дар маъсият харҷ мекунад [ва] савобу самари он давом ба рӯҳи пурфутӯҳи абавайн фоиз ва нозил бошад, ки сабаби вуҷуди чунин шақӣ гаштаанд, чи ахлоқи бад дар табиати авлод ғолибан аз луқмаи ҳалоли абавайн таваллуд кунад.

Ва аммо накбати авлод низ махсус ба мухолафат ва исёни абавайн нест, балки аз касофати шарорати зотии фарзанд бошад, ки аз тахлити шубаҳот ва муҳаррамот дар луқма ва нуҳусати авқоти мусоҳабати абавайн ношӣ шуда бошад, ки бад-он восита баъд аз булуғ асари он дар ин мавлуд зоҳир шавад ва ба корҳои хасис руҷӯъ кунад ва дар хидмати халқ афтад, назми маданию манзилиро, ки агар аз аолист, хидмати вулот ва қузот кунад ва агар аз асофил масолеҳи гулханро мутааҳҳид гардад ва агар аз авсот саранҷом маҳомми туҷҷор ва асҳоби ҳирфаро мутасаддӣ гардад. Ва бошад, ки аз ғалабаи шарру қаҳр гардан ба хидмати абнои ҷинс naниҳад ва хунию дузду шабрав шавад ва халқро дар озор дорад. Пас, таваҷҷуҳи нуфус кори ӯро ба идбор ва ифлос орад, ё ба шиканҷаи ҳоким ва асас гирифтор шавад, то ба дору манор ҳамоғӯш бошад [ё дар саҳрое бедарак мақтул гардад.] Набинӣ, ки таваҷҷуҳи ҳамсояи солеҳ шавкати ҳамсояи шарирро бишиканад ва дуъои мазлум панҷаи золимро битобад, қатъи назар аз убуввату нубувват, чи дунёву охират дори мукофот аст. Ашрорро ба идбор дар дунё ҷазо диҳанд, шояд, ки ба салоҳ ояд, вагарна дар охират ба мақарраш андозанд. Озорандаи мӯру мор бе сабабе мурисии идбор аст, чӣ ҷои он ки абнои ҷинс:

[Байт]

Маёзор мору маёзор кас,
Раҳи растагорӣ ҳамин аст бас.

Пас, агар [ту] нек дарнигарӣ ва тааммуқ кунӣ, ин шарорат низ аз касофати ҳазрати абавайн дар ин валади шариф ба зуҳур расида, дар ағлаб ба муфоди **ал-валаду сирру абиҳи** *(писар он аст падарро, ки бимонад ба падар)* ҳоли падари бузургвор низ маълум мешавад, ки ин хоҷабачагони мақбул аз куҷо омадаанд ва ин ахлоқи [ситуда] аз куҷо омӯхта! Ва савобу самари ин фарзанди азиз низ ба дунё ва охират ба рӯзгори ин абавайн мулҳақ хоҳад буд.

Пас, аз ин ҷо маълум шуд, ки накбат ва идбор аз шумии абавайн ба фарзанд оид мешавад, на аз мухолафати онҳо ва давлату иқтидор аз касбу тараддуд ба даст меояд, на аз ризои онҳо.

Агар гӯӣ: Бисёр касон касбу тараддуд мекунанд, ба давлат намерасанд ва ҷуз қути лоямут таҳсилашон намешавад, то ки дастмоя ба зиён медиҳанд ва муфлис берун меоянд, гӯем: Агар аз касб ҷуз қадри кафоф наёбад, аз он аст, ки ба ваҷҳи шаръ муомала мекунад ва ба суди андак қонеъ мешавад [ва] ин далели саодати ӯст. Ва агар фоида ва суд бисёр дорад, гӯем, аз шубҳа ва рибо эҳтироз надорад [ва] ин далел [ба] шақовати ӯ [бувад]. Ва агар зиёнкор аст, гӯем, мусриф аст раъси мол ва рибҳ ба ғайри мавқеъ талаф мекунад, вагарна муҳоли одӣ аст, ки кас касб кунад ва аз шубҳаву рибо эҳтироз нанамояд ва аз исроф ва итлоф маҳзур бошад, дунё ҷамъ нашавад. Оре, агар назир орӣ, ки ин валад ба дуъои абавайн мартабаи фақру таҷрид ёфт ва аз аҳли ҳидоят ва иршод гашт, мусаммам бошад ва касеро бар он шубҳа ва эътироз нарасад, ки волидайни борр бирри фарзанд истидъо намоянд ва салоҳу рашоди ӯро масъалат кунанд:

[Гар сухан аз худ надорӣ, лаб бубанд аз гуфтугӯ,
То ба кай чун хома ронӣ ҳарфи мардум бар забон.]

Дигар, бидон, ки ҳуқуқи абавайн агар ҳама ба нусус ворид нашавад, қатъи назар аз он ҳам ба мазҳаби футувват ва мурувват ва ҳам бад-он илм, ки Эзад субҳонаҳу дар замири ҳамаи ашхоси инсонӣ мудаъ ниҳодааст, собит аст. Ва ҳар касе ба виҷдони худ дармеёбад, ки волидайн лозиму-л-итоат ва-л-иттибоанд, зеро ки сабаби вуҷуду маърифат ва имону исломи ӯ шудаанд ва боиси нашёни илм ва касби ӯ гашта, дар парваридани ӯ аламу ранҷҳо бардошта.

Албатта, дар муқобалаи ин некӯии онҳо муҷомалат ва мувосоро лозим шумурад ва бе боисе дар адами ризои онҳо саъй накунад ва чун мухолафат дар миён ояд, бидонанд, ки дар ин миён сабабе аз тарафайн афтода, бояд, ки тарафайн ба тадоруки он кӯшанд. [Ва] агар аз тарафи фарзанд аст, абавайн сабру таҳаммул [намоянд] ва насиҳат фармоянд ба муқтазои сироти ҳаққа ва агар аз [тарафи] абавайн аст, фарзанд низ то тавонад таҳаммул орад ва илло ба тавассути касон эълом диҳад, агар амри ноҳақк бошад.

Оре, ҳаққи эшон дар бораи валад ранги вуҷуб мегирад. Агар музмину мискин ва заиф бошанд [ва аҳли салоҳ] ва илло ҳаққашон ҳаққе бувад мурувватӣ ва одатӣ ва он лозиму-л-адо набувад. Ва агар валад муъсир бошад, чунонки аз мавориди нусус донистӣ, иброи зимма аз ҳаққи мурувватӣ ва одатӣ мусиси музду савоб мешавад, агар ба масраф ва мавқеъ адо кунанд ва агар бемавқеъ ва масраф ба кор доранд, хусрону накол бор орад, чунонки шамшер ба ҳамсояи шарир ва нафақа ба модари қаҳба ва итоат бо падари хунӣ. Масалан, то мӯҷиби фасоди онҳо гардад ва дар он фасод вай шарик бошад ва баъд аз он ки ҳаққи мурувватӣ ба тариқи таъкид собит бошад, аз барои вуҷуби он чи лоиқ, ки даъвии ақоқу шиқоқ дар миён ниҳанд ва ин даъвӣ бар ботил афтад, на бар ҳаққ. Зеро ки он чи собит аст, дар субуту исботи он таҳсили ҳосил аст ва ҳар ки мукаллаф бувад ва тавонад дар адо ва ибро аз он саъй мекунад ва ҳоҷат ба гуфтану талқин кардан набошад. Масалан, агар касе бо ту муованате кунад, бе хости ту филфавр дар нафси ту қарор гирад, ки бо ӯ эҳсоне кунӣ дар муқобалаи он.

Пас, агар ин шахс гиребонгир шавад ва музд талабад, бо он ки аз ғайри амри ту он кор кардааст, ҳаққи худ ба зиён диҳад

ва кардаи худ нокарда кунад. Пас, агар дираме доданӣ бошӣ, надиҳӣ ва ба фулусе чанд ӯро аз худ биронӣ ва эҳсони лоиқ нанамоӣ. Инчунин аст ҳоли абавайн, ки бо валад даъвии ҳуқуқ доранд.

Пас, сабили абавайн он бошад, ки то фарзанд дар иёли эшон аст, ӯро тарбият мекунанд ва баъд аз рушд чун касбу илм омӯхтанд, занаш бидиҳанд. Он гоҳ абавайн ӯро яке аз бародари муслимин фарз кунанд ва салоҳу фасоди ҳоли ӯро ба Худованди ӯ муфаввaз доранд [ва] агар ин фарзанд бар онҳо эҳсоне кунад, аз ӯст ва агар исёне кунад ҳам бар ӯ. Ва фарзанд низ дар он чи мувофиқи шаръ ва ақл ва мурувват бошад [ва] фармони онҳоро аз фарзи лозимуладо медонад ва итоату инқиёд меёрад ва он чи мухолиф бошад, ба ҳову ҳала мувосо кунад, на салбе, ки онҳо биранҷанд, на эҷобе, ки худ ба маҳлака афтад:

وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ۝١١٠

(...ва миёни ину он роҳе биҷӯй. Сураи Исро, ояти 110).

Дигар, бидон, ки то шахс бо Офаридгори худ мутеъ бувад ва аз ӯ хоиф бошад, ҳеч зану фарзанд ва абавайн ва ғайраҳум ба мухолафати ӯ барнахезанд ва ҳама мусаххару мутеъ ва мунқод бошанд.

Пас, нолидани абавайн аз валад ва валад аз аб, ё аз дигаре эътироф бувад бо бадии хештан, ки чаро аз [ибодат ва] тоати Ӯ таоло сар боз заданд, [то субҳонаҳу] Ӯ таоло дигареро бар онҳо мусаллат нанамудӣ ва ҳамаро бар эшон мусаххар намудӣ:

[Қ и т ъ а]

Гар газандат расад, зи халқ маранҷ,
Ки на роҳат расад зи халқ, на ранҷ.
Аз Худо дон хилофи душману дӯст,
Ки дили ҳар ду дар тасарруфи Ӯст.

Ин миқдор калимоти баланд ва никоти арҷманд басанда бувад касеро, ки худро корфармо бувад, то ба зану фарзанд

дил набандад ва такя бар ғайри Ӯ таоло накунад ва чашми таваққуъ аз абу валад бардӯзад ва Ӯ субҳонаҳуро мураббӣ ва муъини худ шиносад, то Ӯ таоло ҳам ӯро ба сабаби муътамадуналайҳ хору забун нагардонад: **Ҳозо мо алламания-л-Ъалиму-л-хабир ва-л-ҳамду ала золика** *(Ва ин аст он чизе, ки омӯхт маро Худованди донову огоҳ ва шукр бар ин).*

Моҳасал аз муфоди ин рисола он ки ҳуқуқи абавайн ранги вуҷуб мегирад, агар музмину мискин бошанд ва аҳли салоҳ. Ва илло ҳуқуқи эшон муруввати ва одатӣ бошад ва уқуқи эшон дар сурати салоҳ вуқӯъ мегирад, на дар ҳайати фасод, ки агар ҳуқуқ ва ҳуқуқи эшонро мутлақ донанд, дар бисёр мавоқеъ мухолифи Китоб ва Суннатро илтизом кунанд ва иртикоби чандин манҳиётро мубоҳ шумуранд: Ҳозо халфун.

ДАР ТАҲҚИҚИ МАТОИ ДУНЁ [ВА МАНОФЕИ ҶАМЪУ ТАРКИ ОН ВА ЁФТАНИ ТАРИҚИ ЗУҲДУ ТАҶРИД] ВА ҲАҚИҚАТИ МУОМАЛОТИ ОН

[Аз хомаи ҳақоиқнигор бар саҳафоти ин авроқ нақши таҳрир тасвир гирифт:] Қола-л-Лоҳу азза исмуҳу:

... أَنَّمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا لَعِبٞ وَلَهۡوٞ وَزِينَةٞ وَتَفَاخُرُۢ بَيۡنَكُمۡ وَتَكَاثُرٞ فِي ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَوۡلَٰدِ

(...Зиндагонии дунё бозӣ ва беҳудагӣ ва ороиш ва дар миёнатон худситоӣ ва дар молҳову фарзандонатон зиёдаталабист. Сураи Ҳадид, ояти 20). Яъне он чи бад-он халқ таматтуъ гиранд дар зиндагии ориятӣ аз дунё бозист, монанди нарду шатранҷ ва тохтану давидан ва рақсу самоъ ва шуғле [абасу] беҳуда аст, чун сохту карди чизҳо, ки маош бе воситаи он сипарӣ шавад [ва эҳтиёҷ бад-онҳо камтар бошад] ва мардро аз тоат ва зикр монеъ ояд. Чун сохтани асбоби ғинову руд ва заргарию наққошӣ, магар ба қадри зарур ва ороиш дар ҷомаву асб ва машорибу маокил ва тафохуру мубоҳот бо ҳамдигар дар дарёфти мурод ва найли маром ва таваҷҷуҳ дар бисёрии молу мавошӣ ва зиёъу иқор ва тааддуди [зану] фарзандон, ки ҳамаи инҳо ҷуз ороиш ва намоиш беш нест. Ва анқариб, [ки] ба карҳу қаҳр партофтанию гузаштанӣ ва гузоштанист ва он чи он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, аз ин маҷмӯъ истисно фармуда, он дунёи беофат аст, балки матои охират, мисли таом ба қадри садди ҷӯъ, хона ба қадри дафъи барду ҳарр [ва либос ба қадри сатри аврат [ва] зан барои [ҷиҳати] осоиш ва ихтилот ва ҳарчи аз ин зиёда аст, дар гардани халқ қилода [аст], балки полҳанг, ки сабаби хинок ва ҳалок гардад ва он чи дар осор амр ба тиҷорат шуда, агар касе толиби дунё бувад, чунон ки вуруд ёфт: **Ман арода-д-дунё фаляттаҷир ва ман арода-л-охирата, фалятазаҳҳад ва ман ародаҳумо фалятааллам** *(Касе, ки дунёро бихоҳад, бояд, ки тиҷорат бикунад, касе, ки охиратро бихоҳад, бояд, ки зуҳд*

ихтиёр кунад. Агар касе, ки ҳар дуро хоҳад, бояд, ки илм омӯзад), ифодаи вуҷуби тиҷорат намекунад, балки маънӣ он бувад, ки мард агар толиби охират бошад [ва дар он имон дорад] ва моил [бувад ба] масубот ва дараҷот, бояд, ки ба тарки дунё бигӯяд ва аз ихтилот канора ҷӯяд ва чун ин маслак мунофии ҳикмати тамаддун ва таовун аст ва боз ҳар касе аз уҳдаи тарк натавонад, ки барояд ва дили ӯ дунё низ мехоҳад бо найл ба савоби охират.

Пас агар иродаи дунёву охират бувад, бояд, ки илм омӯзад, ки ба илм кори охират мекунад ва ба тааллум бо халқ худ дунё оянда аст ба қадри кафоф.

Пас агар касе эҳтимоли машаққату риёзат надорад ва иктифо ба қадри кафоф натавонад ва дилаш ҳалвову чарбӣ мехоҳад ва ба охирату савоби он имони ҷазмӣ надорад, магар ба тақлид, гӯ: Бирав ва тиҷорат кун ва ҷамъ овар, ки дунё ба охират ҳеч муҷомаат надорад ва чун сояву офтоб ҳеч ба ҳамдигар сурати муқорабат, ки агар яке ояд, дигаре мегурезад.

Пас мурод ба ин илм улуми ботинӣ – шариат аст, монанди илми сӯфия ва тариқи кашф ва муҷоҳада дар маърифати зот ва сифоти Борӣ таоло ва илтизоми азимат дар ҷамеъи ибодоти баданӣ ва расмӣ. Ва инчунин олами султон аст дар малакути самовот ва арз ва тасарруфи ӯ дар умури маошия нест, илло лимарзоти-л-Лоҳ *(барои ризои Худо)* ва на ба тариқи ҳавову ҳаваси дунёву охират дар таҳти тасарруфи ӯ меравад ва эшонанд мавриди: **Ва уламоу умматӣ каанбиёи банӣ Исроил** *(Олимони уммати ман монанди паёмбарони банӣ Исроиланд)*, на уламои расмӣ, ки эшон филҳақиқа тоҷиронанд дар касби ҳаззоту лаззоти дунё ва илмашон василаи ибтиғо маром аст аз тақарруби мулуку ҳукком ва воситаи қабули раёсату қазо ва баровардани ном. Пас, косиб ё косиби дунёст, ё косиби охират.

Касби дунё ба ҷамъ аст ва касби охират ба тарк, ба [тақлиди] илм тарғибан шақӣ зиёда шуда, ки агар тарк мекунӣ, ба илм тарк кун ва агар ҷамъ мекунӣ ҳам, ба илм, ки ҷамъу тарк бе илм муфзӣ ба ҳалокат аст ва аммо тарки чун касе аз халқ муъриз бошад ва ба кӯҳу мағора муқим бувад, ӯро ҳеч гуноҳе ва исме оид нашавад, зеро ки ҳамаи маосӣ аз ихтилот нашён

кунад ва бар он фитрате, ки аз модар зода, ба ҳамон фитрат аз ҷаҳон бигузарад ва яҳудӣ яҳудӣ, насронӣ насронӣ, чи агар зан набинад, куҷо зино мутаҳаққиқ шавад ва агар мол набувад, кай дуздӣ мутаваққеъ бошад?!

Пас, зуҳд он бувад, ки ба илм бояд, ки дар миёни халқ буда ва интифоъ аз эшон дареғ надошта, зуҳд варзад ва ин хеле саъбу душвор бошад, ки каҷ дору марез ва аз халқ низ мунтафеъ бошад. Ғоят он ки якчанде ба хилвату узлат дарояд, ҳам ба миёни халқ, то тоату зикр малакаи нафси ӯ гардад ва боз ба халқ ояд ва маънии

وَٱهۡجُرۡهُمۡ هَجۡرٗا جَمِيلٗا ١٠

(ва онҳоро некӯ тарк бикун. Сураи Муззаммил, ояти 10) ин аст, ки билкулл аз абнои ҷинс қатъ накунад, ки **ло раҳбонията фӣ-л-исломи** *(гӯшанишинӣ ва тарки дунё аз ислом нест)*. Ва аммо ҷамъ то он ҷо, ки қивоми маош бад-он рост шавад ва бад-он тоату ибодат тавонад кард ва агар зиёда аз маишат ояд [ҳам], ба илм онро бар арбоби ҳуқуқ бирасонад. Қаноат ба қадри кафоф ва сарфи мозода дар масраф ҳам амри душвор бувад, ки ҳар нафсе аз уҳдаи он барнаёяд, магар он ки олим бувад, ба улуми раббонӣ, косиби дунё аз косибони охират дар ҳама вақте бештаранд. Ва ҳар нафсе ба касби дунё ҳаристару роғибтар ва толибони охират дар ҳама вақте камтаранд ва он чи бошанд, аксаре пушаймон ба назар дармеоянд, гӯӣ, зараркашидаву офатдидаро монанд.

Пас, зарур афтод, ки манофеъ ва мазорри ҳар ду касбро ба шумор орем ва фавоиду маҳосили ҳар ду муктасибро бисанҷем, то кадомро фазл бар дигаре ояд.

Аммо косиби дунёро лозим бувад аз тиҷорату зироат ва тараддуд дар раставу бозор ва иртикоби сафари барру баҳр ва давидан ба дари арбоби дувал ва лобудд бувад ӯро аз дурӯғу нифоқ ва истибоҳати муҳаррамот ва муштабаҳот ва тамассук ба асбоби мулоими ҷамъ ва зухр, ки ҳар кӣ нафсе дорад, дар таҳсили манофеи худ илме дорад, балки [худи] шайтон ҳам дар ин варта раҳнамои мушфиқ ва носеҳ аст, ки ҳеч толиберо

муаттал намедорад ва мувофиқи таваҷҷуҳ ва қобилияташ ҳидояту иршод менамояд. Ва аммо косиби охиратро ба тарки ин ҳама бояд гуфт, ё ба қадри зарур дар ин умур мубошир бояд шуд. Ва ҳар касе медонад, ки зуҳд тарк намудан аст ва тиҷорат ҷамъ фармудан.

Аммо ҷамъ кардан дар ҳама ашхос мувофиқи табъ аст ва тарк мунофири майл. Ва халқ дар ташхиси ҷамъу тарк оҷиз омадаанд ва филҳақиқат ҷамъашон тарк аст ва он чи тарк кунанд, дар маънӣ ҷамъ. Яъне он чи ҷамъ кунанд аз дунё ва матои он, ҳама партофтанист ва он дар маърази тарк бошад ва он чи тарк кунанд аз дунёву матои он, захира бошад дар уқбо ва он дар маънӣ ҷамъ бувад. Пас, тарки дунё [ва матои он] он гоҳ рост ояд, ки баъд аз қудрат бар ҷамъ тарк орад ба ихтиёр, на он ки дунё ӯро тарк кунад, чун фақири дунёдӯст, ки онро косиби маҳрум гӯянд.

[Байт]

Чу ба ком нест дунё, чӣ занем лофи таркаш,
Натавон фишонд доман зи ғубори нонишаста.

[Ва] аммо асбоб, ки халқро ба ҷамъ даъват мекунад ва аз тарк манъ; яке тӯли амал аст ва умеди дароз аз зиндагӣ, ки аз фарти ғафлату ҷаҳл мард мурдани дигарон мебинад ва марги худро баъид мешумораду мегӯяд, [ки] вай мурд аз ҷиҳати мараз ва заъф ва ман саҳеҳу қавӣ, шояд ки намирам, магар дар ҳолати пирӣ. Пас дар вақти пирӣ низ ба сиҳҳати явмии худ мағрур бувад ва маргро аз худ дур меандозад ва ҳол он ки нафас ба нафас бемор шудану мурдан мумкин аст.

Пас, агар дар ҷавҳари хеш тааммуқ кунад ва ба ғавр бинигарад, бидонад, ки вай чист [ва аз чӣ чиз аст], як тӯда устухоне ва бар он шаҳме ва лаҳме, ки на тоқат бар гармо дорад [ва] на сабр бар сармо. Агар нафаси раҳмонӣ ин таркиброн онан фаонан зинда надорад, ба як лаҳза ҷифаи афтода бувад ва се рӯз чандон омосида бувад ва варамида, ки халқ аз назди ӯ бе ситр натавонанд бигузаранд [ва] нисбати ҳаёт дар бадан чун нисбати шуълаи чароғ дар фатила ва равған аст, ки ба як боди мухолиф мунтафӣ шавад ва назди ғалабаи равған ё нуқсони

он хомӯш гардад. Пас ҳеч оқилро бар бақо ва саботи ин таркиб эътимод набувад:

[Байт]

Донӣ, чӣ бувад одами хокӣ, Хайём?!
Фонуси хаёливу чароғе дар вай.

Дигар, аз асбоби ҷамъ эътимод кардан аст бар ғафурӣ ва раҳимии Ӯ субҳонаҳу ва аз қаҳҳорию мунтақимӣ ном нобурдан, такя бар мағфират ва таваққуъи раҳмати бетоат ҳама аз коҳилӣ ва таносоист, ки адои мавоҷиб ва фароиз суубате ва машаққате дорад, хосса дар ҳавои сарду [бард] нафси саркаш аз он ибо ва имтиноъ мекунад ва раҳмату ғуфронро дар назар меорояд, то соҳиби хешро дар ҷаҳаннам андозад ва надонад, ки раҳмату ғуфрон баъд аз вуҷуд ва камоли шахс тамом шуда бошад. Чи баъд аз он ки осӣ дар ҳузури Ҷаббори мунтақим ба гуноҳ мубодарат кунад, алалфавр насӯзад ва хок нашавад ва замин ӯро фурӯ набарад, аз раҳмату мағфират аст. Ва баъд аз марг агар ӯро муаббад дар ҷаҳим кашанд, дар мавқеъ ва маҳалл бувад ва бандаро ҷои ҳуҷҷат набувад.

Ва дигар он ки раҳмату ғуфрон айни омадан ба маъмурунбиҳ аст ва шақовату хизлон, саҳл гирифтани он ва нокардани [он], амри мавло нокарда, ҳеч ғуломи сафеҳ таваққуъи раҳмат аз хоҷа накунад. Авомири мансуса камоли нафси мост, агар кунем, сабаби рафъи дараҷоти [мо] мешавад ва агар накунем, мӯҷиби духули даракот. Ҳеч нақсу камол ба шореъ оид нест.

[Б а й т]

Амр кардам, на ки то суде кунам,
Балки то бар бандагон ҷуде кунам.

قُل لَّا تَمُنُّواْ عَلَيَّ إِسۡلَٰمَكُمۖ بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيۡكُمۡ أَنۡ هَدَىٰكُمۡ لِلۡإِيمَٰنِ

(Бигӯ: Ислом овардонатонро бар ман миннат маниҳед, балки Худо бар шумо ба он миннат мениҳад, ки шуморо ба имон ҳидоят кард... Сураи Ҳуҷурот, ояти 17).

Дигар, аз асбоби ҷамъ яқини суст дар ҳашру нашр ва ҷазои аъмол овардан ва гуфтан, ки маълум нест, ки баъди мурдан ҳоли касе чӣ шавад, зеро ки ҳеч касе аз он хабаре ба таҳқиқ надода ва наёварда ва он ки рафта, хомӯш шудааст. Пас, ду-се рӯза таматтуъи дунё ғанимате бувад ва онро ба абас талаф набояд кард ва ба умеди мавҳум худро мағмум натавон дошт. Ин ҳам аз суиақидат ва тасвилоти ҳоилаи деви раҷим аст, зеро ки ҷамеи пайғамбарон алайҳиму-с-салом аз аҳди Одам то Хотам аз воқеаи растахез хабар додаанд ва ҳама кутуби самовия бад-он нотиқ аст, бо он кайфият, ки хабар додаанд, эътиқоди мо бар он лозим ва воҷиб аст. Ва чигунагии ҳолати онро ба қиёси ақли ноқис тафтиш намудан вазифаи мо нест ва онро ба мушоҳада татбиқ додани мо дуруст не. Табибе ҳиндӣ ё насронӣ дар муолаҷа ва изолаи маразе аз чанд амри мухолифи мизоҷи мариз манъ мекунад. Бемор аз ҷиҳати ҳубби ҷон онро таҳаммул мекунад, бо он ки ба ақл ҳеч нисбат надорад. Охир, хабари расул камтар аз хабари табиб набошад ва агар аз ҳоли баъда-л-мавт касе ба таҳқиқ хабар надорад ва чунончи бояд хабар наёварда, агар ба тарк сабукбор бошӣ, беҳтар, ки ба ҷамъ гаронбор равӣ. Ва ҳеч касро азоб накунанд, ки чаро гуноҳ накардӣ ва ҷамъ нанамудӣ, балки таъзиб агар кунанд дар акс, мумкин аст:

[Қитъа]

Чун равӣ роҳи аҷал з-ин сон, ки мебинам туро
Дар қафо аз бори ҳирсу оз уштурворҳо.
Борҳои хешро чизе сабук гардон, ки нест
Тангнои маргро гунҷоиши ин борҳо.

Ва аммо зиндагӣ чизе ва неъмате зиёда надорад, ки дарёфту танаъъуми онро ғанимат донӣ ва он чи ҳаст, неъмате алассаво аст, муъмину муваҳҳид ва ҳамаи ҳайвонот дар он шариканд ва онҳо, ки танаъъум ва талаззуз намуданд, ҳеч донистӣ, ки чӣ таҳсил карданд ва бо худ чӣ захира бурданд?!

فَأَمَّا مَن طَغَىٰ ۝٣٧ وَءَاثَرَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا ۝٣٨ فَإِنَّ ٱلۡجَحِيمَ هِيَ ٱلۡمَأۡوَىٰ ۝٣٩

(Аммо касе, ки аз ҳад гузашта бошад ва зиндагонии инҷаҳониро баргузида бошад, пас, ҳамоно дӯзах ҷои ӯст. Сураи Нозиъот, оятҳои 37-39).

Дигар, сабаби ҷамъ адами ҷазм бувад дар таъйиди явмулҷазо ва ваиду инзорро таб-таби зағома адд кардан ва қавл ба ин ки Худованди таоло ба тоати мо эҳтиёҷ надорад ва моро бетоат меомурзад ва ҷаҳаннам махсуси куффор аст ва биҳишт маҳз махсус барои аҳли ислом. Ин ақида низ мухолифи насси қуръонист ва мунофизи ахбори осмонӣ. Бояд ки ин ҷаҳон аз пеш бардошта шавад ва ҷаҳоне монад фарох, ки аввалаш ба азал мусовӣ ва охираш ба абад муқорин ва осмонаш арши аъзам бошаду бас. Мутеъ ба ҷаннат [ва] муфсид ба ҷаҳаннам мутанаъъим ва мутааззиб бошанд ба тариқи хулуд ва давом, илло мошоаллоҳ ва ҷазои аъмоли хеш бубинанд. **Ин хайран фа хайрун ва ин шарран фа шаррун** *(агар амали хуб анҷом дода бошад, подоши хубро сазовор мегардад ва агар амали бадро анҷом дода бошад, ҷазои бад хоҳад гирифт).*

Ва қиёсу дарозии азалу абад бад-он шиносӣ, ки ҷаҳоне васеъ тақдир кунӣ ва онро пур аз арзан фарз кунӣ ва мурғе тақдир кунӣ, ки ҳар рӯз ба донае иктифо кунад, [миқдори ҳар рӯзе ҳазор сол бошад] ва ин арозинро ҳамчунин ба солҳои тамом ба кор барад, ҳанӯз аз муддати азал то абад ламҳае нагузашта бувад.

Пас тасаввур намо, ки агар осӣ бошӣ, дар ин муддат чӣ гуна сабр бар азоб орӣ ва агар дар таҳаққуқи ваид ва инзор мутаяққин набошӣ, биёндеш, ки агар рост ояд, чӣ кунӣ ва чӣ ҷавоб диҳӣ, эй турфа амр ба **кулӯ ва-шрабӯ ва таматтаъӯ** *(бихӯреду биошомед ва баҳраманд бошед),* чун мувофиқи маром аст самъан ва тоатан *(шунидан ва итоат намудан)* қабул кунӣ. Ва амри **ва ло тусрифӯ ва ло тақрабӯ ва ло тақулӯ** *(исроф накунед..., наздик нашавед (ба зино)... ва нагӯед (сухани бад)...),* чун мунофири табъ [аст] ва ком, имтиноъ намоӣ, амр ба ибодат барои ибтило ва имтиҳон аст, на ҷиҳати [ифтиқор ва]» эҳтиёҷ. Ва ҷоиз аст, ки Худованд субҳонаҳу

халқро бе тоат биёмурзад ва муъмину муваҳҳид ва мушрикро ба ҷаннат дарорад:

يَغۡفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ

(Ҳар киро хоҳад, меомурзад ва ҳар киро хоҳад, азоб мекунад. Сураи Фатҳ, ояти 14).

Лекин кай ва куҷо дар анфусу офоқ рост ояд, ки ғулом бе тоатдории мавло ба инояти мавло бирасад ва дар куҷо дидӣ ва [аз кӣ] шунидӣ, ки мард бе ибодат ва риёзат ба дараҷот расида ва омурзида шуда?!

فَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ خَيۡرًا يَرَهُۥ ۝٧ وَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُۥ ۝٨

(Пас, ҳар кӣ ҳамсанги як зарра амали нек карда бошад, онро бибинад; ва ҳар кӣ ҳамсанги як зарра амали бад карда бошад, онро бибинад. Сураи Зилзол, оятҳои 7-8).

Ва ҷаҳаннам махсуси куффор – таъвилест аз уламои тафсир барои тарғиби дохилиён ва ташвиқи хориҷиён ривоҷи динро. Масалан, ман-и шахсияи мутлақаи оммаро дар насси

فَأَمَّا مَن طَغَىٰ

(Аммо касе, ки аз ҳад гузашта бошад; Сураи Нозиъот, ояти 37) махсуси куффор ва мунофиқини аъроб гуфтан маҳзи таъвил аст. Надонӣ, ки дар миёни аҳли ислом мунофиқон ва фосиқон ҳастанд, ки куффор ва мунофиқини аъробро дарси сабақ медиҳанд. Ва ҳамаи он хитобот, ки дар боби ашхоси аҳлу-н-нор омада, ҳама омми мутлақ аст. Ва ҳар ҷо дар калом ваъдаи биҳишту ҳуру қусур ояд, мосадақи он худро донистан ва ҳар ҷо ваиди дӯзаху азоб бошад, онро махсуси ғайр донистан бе мӯҷибе хеле амри тааҷҷуб аст:

لَّيۡسَ بِأَمَانِيِّكُمۡ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ

((Кор) на ба (мувофиқи) орзуҳои шумост ва на ба (мувофиқи) орзуҳои аҳли Китоб. Сураи Нисо, ояти 123)

Марде намоз мекард [ва] баъд аз фароғ муноҷот мекард, ки Илоҳо, Худовандо, маро биёмурз ва ба биҳишт расон [ва аз дӯзахам маносӣ деҳ]. Золи гаргин ва бетаҳорат аз ақиби ӯ даст бардошта мегуфт: Илоҳӣ, ҳар чӣ ӯ мехоҳад, маро низ бо ӯ шарик гардон. Мард бозпас нигарист ва ҳоли зол бидонист [дуъо бигардонид ва] гуфт: Худовандо, маро бар дор каш ва ба зарби тозиёна бимирон. Зол мегиристу мегуфт: Илоҳӣ, ҳар чӣ ӯ мехоҳад, маро аз он нигоҳ дор. Мард гуфт: Турфа ҳолате аст, ки дар роҳат анбозӣ ва дар меҳнат мумтоз. Ҳамчунин аст ҳоли касе, ки бо маъсият таваққуъи биҳишт кунад ва бе тоат тахаллуф аз дӯзах.

Ва аммо фавоиди ҷамъ ала-л-иҷмол он аст, ки мард некӯ бихӯрад [ва] хуш бипӯшад ва ба ҳар кӣ хоҳад, бидиҳад ва бихӯронад ва танокуҳ ва таносул орад ва айши софӣ таҳсил кунад ва некӯ иморат кунад ва зироату тиҷорат намояд. Ва ҳамаи ин маъонӣ дар тарк мафқуд бувад, балки маъкус, ки давом гурусна бошад ва пашмина ва дурушт пӯшад ва ба касе додан натавонад, балки то тавонад, бигирад ва кам бихусбад ва кам бихӯрад ва бе зану фарзанд бошад ва узлат гирад ва дар харобаҳо муқим бувад. Ва ин ду муқаддима ба ҳамдигар зиддонанд, ки ҳеч нафс ҷое, ки ҷамъ бувад, таркро ихтиёр накунад.

[Байт]

Ҳеч оқил назанад теша ба пои ором,
Аз биҳишт он ки бурун омадааст, Одам нест.

Ва ба мазмуни

وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ

(Ва хештанро бо дастҳои худ ба (вартаи) ҳалокат маафканед... Сураи Бақара, ояти 195) соъӣ ва роғиб бувад ва чун фоидаи ҷамъ оҷил аст ва манофеи тарк оҷил. Ва аксари дидаҳо манофеи таркро набинад, пас, аз тарк битарсад ва ба ҷамъ гироянд, зеро ки ақлу нафс ба умеди мавҳум худро дар таабу машаққат наяндозад, магар ки ақли қудсӣ бувад, ки ил-

лати вуҷудро ташхис карда бошад ва бар он ақидаи ҷазме оварда ва яқин карда бувад, ки одамӣ барои ҷамъ махлуқ нагаштааст ва ӯро маҳз барои ҳамин хӯрдану хобидан наёвардаанд ё барои тааҳҳуд ва тимори гову хар, балки барои ибодату маърифат офарида шуда [ва он чи барои маоши ӯ ниҳодаанд, барои он аст, ки вай аз он садди рамақ бардорад, на он ки ӯро захира кунад ва ҳаққи ғайрро эҳроз намояд:

Ш е ъ р

Лав аннакум таваккалтум ҳаққа таваккули
Разақакуму-л-Лоҳу камо ярзуқу-т-туюро.]

(Агар бар Худованд таваккул кунедончунон, ки ҳаққи таваккул бар Ӯст, Худованд шуморо рӯзӣ медиҳад ҳамчун парандагон).

Пас, агар вай пешаи худро гузошта, ба корҳои муҳмалу бемаънӣ, ки аз вай нахоҳанд ва напурсанд, машғул шавад, сахт мағбуну зиёнкор бошад.

Ва он фавоид, ки дар ҷамъ шумурда шуд, ҳама дар ҳақиқат зарару зиён аст ва офату хусрон. Масалан, некӯ хӯрдан ва аз паи алафу майда авқот масраф кардан кори сутурон аст ва кам хӯрдану нохӯрдан [кам хусбидан] сифати одамӣ ва малоика. Ва шахс аз дунё он қадр ҳаққе надорад, ки ба касе чизе тавонад дод ё тавонад хӯронид. Ва ҳама аз они касон ва аз дигарон аст. Ризқ додан ва эъто фармудан сифати Акраму-л-акрамин аст. [Ва] агар касе дар он бе мӯҷиб иқтидо кунад, даъвии мусоҳамат ва мушоракат дорад. [Ва] некӯ пӯшидан ва бар он рағбат намудан шеваи занон ва пешаи муханнасон аст, на кори мардон:

[Қ и т ъ а]

Ранги зебову ҷомаи дебо,
Сандалу уду рангу бӯю ҳавас,
Ин ҳама пешаи занон бошад,
Мардро к...у х…я зинат бас.

Танокуҳ ва тоносул рибқаи ҳуррияти худро дар зиммаи риққияти аҳл ва авлод кашидан аст ва барои хидмати онҳо ба кӯчаву бозор давидан ва айши софӣ дар дунё нест ба муфоди

لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِي كَبَدٍ ٤

(Ба дурустӣ, ки одамиро дар сахтию ранҷ офаридем. Сураи Балад, ояти 4).

Одамӣ аз ҷиҳати имкон ва эҳтиёҷ агар ҳамаи арсаи олам зери фармон дорад, ғаму кудуратро аз худ натавонад, ки дур кунад. Ва агар айше филҷумла, софӣ гардонад, дар он баҳоим шариканд ва дигарон низ мусоҳим. Ва иморату зироат дар ҷои раҳн ва замини орият кори аҳмақон аст, на [равиши] оқилон. Ҳеч одамзода тан ба чунин корҳои хасис дарнадиҳад ва ба мисли ин танаъъуму талаззуз сар фуруд наёрад:

[Байт]

Падарам равзаи ризвон ба ду гандум бифурӯхт,
Нохалаф бошам, агар ман ба ду ҷав нафрӯшам.

Пас маърифати ҳақиқати матои дунявӣ бад-он ҳосил шавад, ки дар асли диёнат некӯ дарнигарад ва ташхис кунад, ки бинои шариат бар чист ва мурод аз амру наҳй чӣ ва маънии ваъдаву ваид кадом? Зиндагонии соҳиби шаръ ва асҳоби ӯ ба чи минвол буд, ба ҷамъ шуғл карда, ё ба тарк? Кадом тараф, ки ихтиёри соҳиби шаръ бувад, масъалаи наҷот мавқуф бар ӯ бошад. Пас, агар дар сирати шореъ ва саҳобии ӯ бинӣ, ҳама далолат бар тарку таҷрид мекунад. Ин далел бувад [бар он], ки асли диндорӣ дар тарк ба даст меояд, на дар ҷамъ.

Он гоҳ дар зоҳири ваъдаҳо ва тавсиаи ибоҳот мағрур нахоҳӣ шуд ва бидонӣ, ки чун ба тарк сароҳатан амр накардаанд, ҳикмати тамаддун ва таовунро маръӣ дошта, то мардум ба касбу ҳирфа шуғл оранд ва ҷаҳон обод доранд. Ва агар хоҳанд, ки касеро дар садади тарк оваранд, илмаш ба ҳақиқат ҷамъ диҳанд, то осон тавонад бархостан ва илло сахт душвор бувад, ки наздик ба мумтанеъ ояд. Масалан, аз ҳаловати муонасати зан ва ширинии дидори авлод ва назокати суҳбати

ихвон ва латофати маҷлиси дӯстону дидори шоҳид ва ҷамъи маю [мутриб] ва нишасти тарфи боғу канори ҷӯй сабр кардан ва дар кунҷи зовияи тангу торик ба гуруснагӣ ба сар бурдан ва дар ба халқ бастан ва дар узлат нишастан ҳар нафсе натавонад. Ва решаи ин муштаҳаёт дар қаъри ноф ва пешгоҳи ҷони ҳар касе чандон мутамаккин ва собит бошад, ки агар осмон бар замин бархӯрад ва замин ба осмон расад, сари мӯйе аз ин решаҳо наҷунбад, то ба кандан чӣ расад?!

[Маснавӣ]

Кӣ бо нафсу шайтон барояд ба зӯр?
Масофи палангон наёяд зи мӯр.

Бале, қатъи ин решаҳо осону мумкин шавад ба шарт, ки дар аввалу охири ҳар кадом аз ин муштаҳаёт ба ғавр тааммуқ кунад ва дар оғозу саранҷоми кори хеш нек дарнигарад, он гоҳ тавонад, ки ба якбора дил аз ҳама барканад ва ин алоқаҳо аз дили ӯ ба якбора бардошта шавад. Ҳамчу дарахте, ки дар рӯзи боди шадид ба нохост маа беху бунёд аз замин ҷудо шавад, он гоҳ сабукборӣ ва беғамӣ дар худ мушоҳада кунад. Пас агар мавонеи тарку зуҳд зан аст ва бад-он дилхушӣ ва дилбастагӣ дорад, бидонад, ки дар ғалате азим рафтааст, ба муфоди **даъ зикраҳунна фа мо лаҳунна вафоу**. Занон аз сифати вафо ва хислати ҳаё холианд. Вафо ва ҳаё, ки дар бодийю-р-раъй *(назари аввал)* аз эшон мушоҳада меравад, бақо ва сабот надорад ва ҳама мабнӣ бар ғараз ва мавқуф бар фоида аст, [ки] агар он ғараз ва фоида мафқуд шавад, ҳеч вафо ва ҳаёшон намонад.

Ин муқаддима вақте бо ту мутаяққин шавад, ки ҳоли худро ба як дараҷа таназзул диҳӣ, агар мутамаввилӣ, худро бенаво намоӣ ва агар афифӣ, худро шарир фарз кунӣ, он гоҳ зан гиребонат гирад ва ба бозорат кашад. Масалан, дар нафақа як ҳафта бе ваҷҳе ба муъсирона ба сар барӣ, ё бо зане бегона ва амраде мизоҳе кунӣ, ки вай бидонад, он гоҳ туро ҷои сар хазидан дар манзил набошад. Дар ин ду сурат зани бовафову ҳаё аждаҳои дамон ва балои осмони ту шавад, ё худро мурда тасаввур кунӣ ва рӯҳе, ки баъд аз се-чаҳор моҳ

омада аз гӯшаи боми хона назар кунӣ, бинӣ, ки зани бовафо шавҳаре карда [бувад] ва ба ҳаё дар канори марди бегона нишаста. Ва агар шавҳар накарда, ҷиҳати суубати ваҷҳи маошу тарбияти атфол ба нафрини ту даст бар замин ва канори абрӯ аз девор шикаста бошад, ки [бишунавӣ, ки мегӯяд:] Дар гӯр осудагӣ мабинод касе, ки шуморо дар канори ман ниҳод! Дар ин маънӣ агар мусаддиқ бошӣ, тамаллуқу табодури зан туро нафиребад ва бад-эшон дилгарм набошӣ, магар ба қадри [зарурат ва] ҳоҷат. Ва агар мавонеи тарк дидори авлод аст, дар ин ҳам бар саҳви фоҳиш рафта бошӣ, чи муҳаббат миёни абавайн ва авлод ду-се рӯзе оризӣ ва ориятӣ аст, ки назди рушду булуғи авлод он муҳаббат дар аксар ва ағлаб ба адоват кашад. Халлоқи ҳаким ин муҳаббат чанде дар миён ниҳод, то ин валад зоеъ нашавад ва аз сақту лақт эмин бошад. Ва дар ин муҳаббат ҳамаи ҳайвонот шариканд, ки чун бача аз шер бароранд ва чӯжа пар баровард, абавайн ӯро аз куном ва маном биронанд ва назди хеш роҳ надиҳанд. Балки худ фарзандонро ҳеч душман бадтар аз волидайн набувад, чи одамӣ то ба арсагоҳи вуҷуд дарунтар меравад, аз мабдаъу маод берунтар меафтад ва ба ҳар қадаме ӯро ҳазор олом ва таабу асқом мерасад. [Ва] ба сабаби нуқсони ақлу идрок ва адами ташхиси иллати вуҷуд ҳамаро фарзандон аз абавон донанд, чи сабаби вуҷуди ӯ эшон гаштаанд. Ва чун маротиби эҳтиёҷи инсонӣ ғайримутаноҳӣ аст ва дар ҷои истиғно ба ҳам намерасанд, [фарзанд] агар ҳама мутасаррифи моямлаки падар бошанд ҳам, аз абавайн розӣ набошанд ва ба эҳсону инъоми ӯ мамнун нашавад, балки агар чизе аз абавайн ситонанд ҳам, ба миннат ситонанд. Ва агар ҳама абавайн замин ба мижгон бишикофанд ва ризқи эшон таҳсил намоянд, ё он чи дар инфоқ ва илбоси авлод сарф кунанд, ҳеч кадом онро вақъе ва маҳалле наниҳанд ва гӯянд: Кӯр мешаваду мекунад.

Оре, ҳар падаре чун нек дарнигарад, медонад, ки бандаи зархарид ё муздури аҳлу иёл аст, чунонки ранҷу тааби ғулом дар назари мавло камтар медарояд, инчунин кулфату машаққати падар назди фарзанд ҳеч эътиборе надорад. [Ва] агар касе таҳқиқи ин муқаддима хоҳад, ба виҷдони худ дарнигарад

ва он чи бо падар карда, аз писар ҳамон тавақкуъ дорад [ва] агар зиёда тавақкуъ кунад, надомату ғаромат барад:

[Байт]
Ту ба ҷои падар чӣ кардӣ хайр,
Ки ҳамон чашм дорӣ аз писарат?

Пас, дилбастагӣ ба авлод ҳамоқате бувад, ки варои он ҳамоқати дигар набошад.

Дигар, агар мавонеи тарк ва таҷрид, ширинии суҳбати дӯстон ва назокати мухолатати ёрон аст, ин ҳам дар маҳалли эътидоду эътимод нест:

[Назм]
Ин дағалдӯстон, ки мебинӣ,
Магасонанд гирди ширинӣ.

Агар иззате ва эътиборе дорӣ ва онро сарфи қудуми эшон кунӣ, дӯстӣ ба нифоқ зоҳир оранд ва илло алалфавр мутафарриқ бошанд, балки шахси бемолу ҷоҳро ҳеч дӯст набошад ва халқ аз мухолатати ӯ муъриз бошанд, то мабод, ки ба изҳори эҳтиёҷ мӯҷиби сиқли табиат шавад. Набинӣ, ки аҳбоб ногузир, агар илме дорӣ, дидан натавонанд ва агар мол дорӣ, ҳасад баранд ва агар дар зиёфат тақсире равад, ба хиссатат шуҳрат диҳанд ва агар мунзавӣ шавӣ, ба ҷунунат бардоранд.

Пас касоне, ки ба наҷобат ва фатонати эшон вусуқи тамом дорӣ ва дар муҳаббат эътиқоде, молокалом, ки даме бе ту ба сар намебаранд ва ту низ луқмае бе ҳузури эшон намебардорӣ, имтиҳонро бо эшон ҷамъияте ва суҳбате тартиб кун, охири суҳбатро баргӯ, ки ёрон, маро доияи сафаре афтода, ё маслиҳати узлате. Агар касе аз шумо майл дорад, бо ман рафоқат кунад ва мусоҳиби сафару ҳазари ман бошад. Ҳеч кадом аз ҷой наҷунбад ва ҳар кадом тааллуле пеш оранд, балки туро монеъ оянд, то хунат бинӯшанд ва зиёфатат бихӯранд. Аз ин миён ягон-ягон он ки бо ту муҳаббат бештар дорад, ниҳоят то дарвозаи шаҳр омада, туро видоъ гӯяд ва ба чанги ғурбату мусофарат туро бисупорад [ва] дигар ин дӯст надонад, ки ту-

ро дар он сафар шер дарид, ё қуттоъуттариқ дар роҳ кушт. Пас аз он дигареро ба ҷои ту бигузинад ва бо дӯстони дигар хуш барояд. Ва агар аз ту [баъд аз ту] пурсанд, гӯяд: Марде буд, ҷунун ба мизоҷи ӯ муставлӣ шуда ва ҳаққ он аст, ки ӯ дар ин миён набошад:

[Байт]

Ба ҳеч ёр мадеҳ хотиру ба ҳеч диёр,
Ки барру баҳр фарох асту одамӣ бисёр.

Пас, нодон касе бувад, ки дину дунё дар қадами ин азизон дарбозад ва худро

خَسِرَ ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةَ ...

(дар дунёву охират зиёнкор шавад. Сураи Ҳаҷ, ояти 11) созад.

Пас агар мавонеи тарку зуҳд ҳаловати дидори шоҳид ва нафосати самои нағма ва назокати нашъаи май ва латофати атъима ва ашриба аст, ин ҳам ҷои дилбастагӣ надорад. [Ва] чун ҳақиқати ҳоли онҳо бидонӣ, ба пашизе наярзад. Аввалан, ишва ва дилрабоии содазанахон то соатест, ки кисаи туро холӣ кунанд ва боз дигаре талабанду ҳамчу қаҳба ҳар замон ба сари зонуи дигаре бошанд ва ҳар шаб кадбонуи дигаре:

[Байт]

Сар аз мағзу каф аз дирам кун тиҳӣ,
Чу дилро ба фарзанди мардум диҳӣ.

Шурби май муҳаййиҷи фитна ва шаҳват аст. Уқало фитнаву шаҳватро бихобонанд, на ки шӯронанд. Мастӣ агар давом дорад, зарари дунёву охират аст, зеро ки мастон ба ҳеч [кор] аз масолеҳи дунё ва охират қиём натавонанд кард, ки таътили касбу ибодат лозими он аст ва агар ҳушёр шаванд, ғаму кулфати зиёда аз қарори воқеъ бар хотир муставлӣ шавад, ки лозими ин низ ба зиён бурдани касбу ибодат аст, чи

маҷлиси шабина рафта ва асҳоб муташаттит гашта ва шоҳид гурехта [ва шишаи май шикаставу рехта], мутриб хуфта бошад ва шикаму киса холӣ монда. Агар маҷлиси тоза иншо кунад, зиёда дастгоҳро мехоҳад ва он ба ҳар касе муяссар нашавад. Фалобудд махмуру маҳзун ва мағмум бинишинад ва ҳамаи умури охиратӣ ва дунявиро ба таътил андозад ва самоъу шурбу шоҳид надониста, ки аввалан маҳзури шаръӣ аст ва ба фарзи таъвилу ислоҳ бояд, ки хидмати ҷамъе аз суфаҳоро мутакаффил ва мутасаддӣ гардӣ, зеро ки тоифаи муғанниву мутриб ва қовволу шоҳид аз арозил ва ахассу-н-носанд, чунки мураббии онҳо суфло аст. Ва тибоъи хасиса майл ба пешаҳои дания мекунад, чи зинаттарозӣ ва маҷлисороӣ шеваи занон ва муханнасон аст, табъи руҷулият ба шоҳидӣ чӣ навъ тан дардиҳад ва раъйи олӣ чӣ гуна дар пеши халқ созу овоз бардорад. Барои шунидани соате нағма ё қавлу ғазал ба ҷамъе аз фуссоқ ихтилот натавон кард. Дидори шоҳид, агар муфзӣ ба фасод гардад, муриси хизлон ва наколи абадӣ аст. Ва агар исмати қавӣ ёвар бошад, хотир ошуфта ва айш тира бувад, зеро ки нафси шаҳавӣ аз дидани мева мутаҳассир гардад, то нахӯрад, наёромад.

Пас, агар мавонеи тарку таҷрид тарфи боғу бӯстон ва мазрааи ободон ва саҳни ҳавзу канори ҷӯйи оби равон аст ва меваҷоти гирёну анори хандон ва бисёрии давоббу мавошӣ ва танаъъум ба лаҳму равғану шир – агар ба ҳақиқат нигарӣ, ҳама пучу беҳосил бароянд, чи боғу бӯстон ва ҳавзу оби равон ё аз ӯст, ё аз ғайр. Ҳар ду низ маҳалли эътимод ва эътидод нест, чунки партофтанист, милкият ва адами моликият монеи тарки он намешавад, балки ба ҷабру қаҳр тарк хоҳад кард ва орию урён берун хоҳад шуд. Фарзан, агар ин боғу чаман милки ӯст, бидонад, ки як умр хидмати гов [ва] хар кардааст ва мулозамати муздур ва коригар ва дину диёнат дар сару кори онҳо сарф намуда, қитъаи заминеро ба ободӣ ва хуррамӣ расонидаст. Ҳузуру тамошо ва тафаккуҳу танаққули онро чокарон ва ходимон бештар аз он кунанд, ки хоҷа зубдае меваҷотро ба масрафи худ ба кор баранд, ахасс ва аксади онро ба хоҷа расонанд. Бечора хоҷаи ғариб умре ба машаққате ҳамчу хар гирифтор ба давоии хирсу оз ва тааби касбу ҷамъ маблағе гирд

оварда, қитъаи замине харида ва дар он чандин кас аз хориҷ молик ва мутасаррифанд, гӯӣ, хоҷаро аслан дар он замин ҳаққе нест, ё деҳқонест, ки нав аз берун омада. Ва ходимону ғуломон соҳиби зиллият ва ҳаққанд. Ҳар кӣ ин хоҷаро бубинад, гӯяд: Бар туву бар рӯзгорат лаънат андар лаънат аст! Марди оқил аз чунин милкдорӣ мегурезад ва боз аз барои тафаккуҳу танаққули боғи дигарон гоҳ-гоҳе беҳтар бувад. Ва аммо илтизоз ба атъимаи нафиса ва анвои он ва бино бар аклу шурб ниҳодан – иқтидо кардан аст ба рафтори баҳоим ва сутур. Одамизода бояд, ки дар ин сифат аз ҳайвонот мумтоз бувад ба тақлилу қадри зарур, чӣ натиҷаи хӯроки бисёр [бисёр] ридан аст ва аз барои халои авъияи манӣ ба пушти ҳар сутур давидан. Одамӣ бояд барои неъмате тараддуду касб орад, ки хос бувад барои ӯ ва дигарон аз он маҳрум бошанд.

Пас, агар барои неъмати омм тараддуд ва ҷамъ орад, аз давоббу баҳима имтиёз наёбад. Ва неъмате, ки хос барои одамист, он маърифат ва зикр аст ва руҷӯъ ба мабдаъ ва шабоҳат ба уқул ва нуфуси муҷаррада. Ва ин мавқуф ба тарку таҷрид аст аз модуни Ҳақк субҳонаҳу ва таоло. Ва чун тафовут дар тарк бошад, тафовут дар маърифат низ меафтад. Ва ҳар касе ба навъе аз маърифат махсус бошад, то нагӯӣ, ки маърифат низ ба аҳли тарку таҷрид бар сабили умум аст.

Пас агар ту нек тааммуқ варзӣ, ҳама ниъам, ки дар нашъаи мураккабот боздид мегардад ва мардум ба дарёфти он ҷон мекананд ва дину имон бар сари он мекунанд, ҳама бар сабили умум аст: кофиру муъмин, мушрику муваҳҳид, фосиқу обид, парандаву чаранда ва равандаву хазанда дар он мусовианду мушорик:

[Байт]

Чунон паҳн хони карам густарад,
Ки симурғ дар Қоф рӯзӣ х(в)арад.

Ва тамаллуку тасарруф, ки одамиро бештар аз дигар ҳайвонот дар ин неъматҳо сурат мегирад, оризию эътиборӣ аст. Ва ин тамаллук ба сабаби ақлу нутқи ӯ омада [аст] бо давоъии ҳирсу шараҳ, ки ҷамъ кунад ва ба дигарӣ аз абнои ҷинс, ки бе

истеъдод бошанд, бахш кунад ва эҳроз намояд ва ба маврид ба ҷонварони аҳлӣ, ки қиёми масолеҳи тамаддунро махлуқ шудаанд, ба масраф бирасонад, ки онҳо аз ҷамъу эҳроз оҷизанд. Филҳақиқат ҷомеъи матоъ ва ниъами дунявӣ ходими давоббу сутур аст:

Гар беҳунар ба мол кунад кибр бар ҳаким,
Куни хараш шумор, агар гови анбар аст.

Пас, неъмат вақте неъмат бувад, ки хос бувад ва чун омм бошад, бе қадру қимат бувад. Ва неъмати омм дар аксари назарҳои олӣ аз арбоби дунё надарояд ва аз сари он ба осонӣ тавонад бархостан. Масалан, набинӣ, ки об неъмати омм аст, бо он ки моддаи ҳаёти хоссу омм, дар ҳавои тобистон ва ҷӯши самум агар дар дашти беоб бошӣ, як ҷуръаи он ба диноре арзад. Аммо дар шаҳр ва ободонӣ азбаски ҳавзҳо ва ҷӯйҳову корезҳо пур аст, ҳеч кас дил хуш накунад, ки ман дар хона се машк об дорам. Ва агар аблаҳе бад-ин захира дил хуш кунад, мазҳакаи асҳоб ва аҳбоб бошад.

Ва ҳамчунин, агар барои такаллуфи маҷлиси аҳбоб таоми нафиса аз бозор ба хона орӣ ҳам, дар он мисли он таом дигаре ба хона бурда [бошад], ё аз меваҷоти матбӯъа чун анору ангур ва анҷир он чи аз баққол бихарӣ, дигаре дунтар аз ту аз он меваҷот низ харида ва тафаккуҳу танаққул намуда. Пас, агар ту бифахрӣ, ки имрӯз ангуру анҷир чунин хӯрдам ва бад-он дил хуш кунӣ, ин дилхушии ту мисли он бувад, ки гӯяд: Ман аз ҳавзи омма як коса об хӯрдам. Ва бад-он дил хуш кунад ва бифахрад. Ва ҳамчунон ки оқил ба бурдани об аз ҳавз ва ба хӯрдани он малулу маҳзун нашавад, инчунин ба танаъъум ва тафаккуҳи дигарон маҳзун нагардад. [Ва] қадру баҳо, ки дар баробари ниъами мавҷуда вазъ шуда [аст], он ҳаққу-т-тарбият ва ҳаққу-л-эҳроз аст. Набинӣ, ки дар даруни кӯҳистон ва ҳавошии ҷибол ангуру анҷир ҳамон қадр дорад, ки оби софӣ дар имронот. Азбаски фаровон ва бе мутасарриф аст ва баъд аз эҳрозу ҷамъ қимате ва баҳое пайдо мекунад ва чун неъмати омм мӯҷиби дилбастагии аҳли хирад намешавад ва талаззузи нафс ба неъматест, ки бад-он мутафаррид ва махсус бошад ва

дигарон маҳрум. Агар инчунин неъмат муяссар нашавад, таркаш саҳлу осон бувад.

Дигар, монеъи тарку таҷрид адами тафаккур аст дар ҳақиқати олам ва мутараддид будан миёни ҳудусу қидам ба воситаи он ки ҳар масъалае, ки аз роҳи гӯш дар зеҳн дарояд, чун нафси нотиқа мустаидди таҳқиқ ва тафтиш набувад, ҳусули натиҷаи он масъала дар зеҳн ба тариқи шакку тараддуд бошад, на бар сабили таяққун ва таҳаққуқ, агарчи дар зоҳир саре биҷунбонад ва қабуле кунад изҳори фаҳмро. Масалан, дар масъалаи ҳудус ва қидам муддаиёни ҳар ду тараф ҳар кадом далоил овардаанд мақдӯҳу маҷрӯҳ, [ки] агар зеҳни шахс ба қидами олам ҷазм кунад, мебинад, ки аломати ҳудус аз шаш ҷиҳати олами имкон ҳувайдо ва зоҳир аст – аз тағайюр ва табаддули замону макон ва мавту ҳаёт ва ғаму нишот ва харобии вай ва ободӣ. Ва агар ба ҳудус ҷозим бошад, мебинад оламе фароху васеъ аст, солу моҳу шабу рӯз ба як наҳҷи воқеъ мегузарад ва халқе мутаоқиб меоянду меравconfigured ва ҳамин офтоб аст, ки солҳо аз матлаи Ҳамал берун меояд ва ҳамин моҳ аст, [ки] моҳҳо аз мағриби Мизон фурӯ меравад ва ҳеч афсурдагӣ ва мондагӣ дар даврони сипеҳр [ва кавокиби он] боздид намегардад:

[Байт]

Ин ҳамон чашмаи хуршеди ҷаҳонафрӯз аст,
Ки ҳаметофт бар оромгаҳи Оду Самуд.

Фалоҷарам, дар эътиқоди тарафайни ин масъала аксари тибоъ мутараддид бувад, балки дар тарафи қидам ҷозимтар бувад, зеро ки тарҷеҳи ҷониби қидам далели ҷамъ ва эҳроз мешавад ва эътиқоди тарафи ҳудус, албатта, муфзӣ ба сӯи тарку таҷрид аст, чи баъд аз таъйини ҳудус эътиқод ба ҳашру нашр ва ҷазову сазо, албатта, лозим ояд. Лекин турфа ҳолест, ки дар ин ҷо иқрори забонҳо бар хилофи муътақади дилҳост ва он чи забон гӯяд, дил мухолифи он кор мекунад. Ин далели адами ҷазм бошад.

Оре, қатъу тарк мумкин мешавад, агар илм ба ҳақиқати олами кавн [ва фасод] диҳанд бо яқини софӣ, ки агар мард

онро пайваста малҳуз дорад ва агар аз хотир пӯшида шавад, боз онро ба такаллуф дар тасаввур оварад ва дар таърифи олам гӯяд: **Ал-оламу мо сива-л-Лоҳи таоло мина-л-мавҷудоти-л-хориҷияти ва-з-зеҳнияти ва мо ҳува мавҷудун фи-з-зеҳни фа ҳува қадимун ва мо ҳува мавҷудун фи-л-хориҷӣ фа ҳува ҳодисун** *(Олам ба ғайр аз Худованд аз мавҷудоти хориҷӣ ва зеҳнӣ иборат аст. Ва ҳар чизе, ки дар зеҳн аст, он қадим аст ва ҳар чизе, ки дар хориҷ аз зеҳн аст, пас, он ҳодис ва навпайдост)*, то татбиқ афтад миёни ҳар ду гурӯҳ аз қоилин ба қидам ва мусбитини ҳудус ва бад-он шакку тараддуд аз зеҳн бардорӣ, [яъне он чи зери арш аст аз афлок ва анҷуму аносир ва маволиди салоса аз мавҷудоти хориҷия, ки қабули сурат кардаанд, ҳодис бошанд ва он чи дар зеҳн дароянд аз нуфусу уқул ва маротиби олами ғайб ва муҷаррадоти рӯҳонӣ, ки мубарро аз суратанд, қадим буванд ва муншаиб аз ҷавҳари фард ва зоти баҳт, ки аз ваҳдати сирфа таназзул намудаанд ва ба эътибори асари ранг касрат гирифта, то нагӯӣ, ки тааддуди қудамо лозим омад ва тахайюли ҳудусу қидам бад-ин тариқа малҳуз дорӣ].

Ва он ин аст, ки берун аз ин ҷаҳон ҷаҳоне тақдир кунӣ васеъ ва фарох ва фазои беранг, ки зӯҷиҳатайн бувад, тарафе ба азал мулҳақ шуда ва ҷиҳате ба абад мулсақ гашта ва онро олами зот ва ҷаҳони ҷон ном кунӣ, бе аввалу охир [ва бефавқу таҳт] будаст ва бошад ва ҳамеша бувад. Ва баъзе аз муҳаққиқини шуаро дар ин олам ишорат доранд, ки:

[Байт]

Осмонҳост дар вилояти ҷон,
Корфармои осмони ҷаҳон.

Ва ин ҷаҳони қадим биззот аст ва муттаҳид [бувад] бо зоти ақдас ва партаве аз шуъои ҷамоли муқаддас, мубдии ҷаҳонофарин барои изҳори маротиби санъату қудрат аз осори асмо ва сифот баъд аз мурури чандин давра аз адвори сипеҳр, ки ҳар давра сесаду шаст ҳазор сол аст ва ин адвор дар он олам ҳукми ламҳи басар ва турфаи айн дорад [ва] ба

таназзулоти мутақориба ва мутабоъида. Гӯӣ, биёфарид мутаҳаррик ҳамчу нуқтаи лоятаҷаззо ва дар соҳати ин ҷаҳон ниҳод мусаммо ба Арш ва фалаку-л-аъзам ва фалаку-л-атлас мунаввар ва муташаъшаъ ва мутлолӣ, ки Офтобу Моҳ ва ҳамаи кавокиб касби нур аз Ӯ кунанд ва худи Арш касби нур аз олами зот кардааст ба воситаи такаддур, ба сабаби таназзулот аз мартабаи зоти баҳт, чи нур бе воситаи [тақобули] ҷисм сурат набандад [ва] ин ҷисм на ҳамчун ҷисми мураккабот аст, балки ҷисми [басита бувад ва мазҳари] нур аст, гӯӣ, вазъи Арш дар он олам ҳамчу [вазъи] арзанест дар масоҳати як фарсанг замин, [вуҷуди арши аъзам маркази он олам аст ва] чун нур ба воситаи Арш ранги зуҳур гирифт, воҷиб омад вуҷуди зулмат, [то имтиёз бошад миёни воҷибу мумкин]. Аз барои эҷоди он [зулмат] ҳашт гӯи дигар дар андаруни Арш гардон сохт, то аз тезии ҳаракати [ин гӯйҳо] оташ пайдо шавад ва аз ҳиддати он – ҳаво ва аз рутубати он – об ва аз сухунати он хок мутаваллид гардад, ки [маркази] олами зулмат аст ва аз таркиби он маволиди салоса. Ва чун маротиби изҳор аз натиҷаи мураккабот ба итмом расад ва албатта, ба итмом мерасад, чунки маҳдуд аст, боз ин гӯйҳоро аз миёна барчинанд, магар Арш, ки восита аст миёни олами амру халқ ва мобиҳи-л-имтиёз аз воҷиб то мумкин ва фи-л-ҳақиқа аз олами зот аст. Пас, бо олами зот боқӣ монад. Ва он муддат, ки мартабаи кавнӣ ва шуҳудӣ ба саранҷом расад, даҳ рӯз аст аз рӯзҳои онҷаҳонӣ, ки ҳар рӯзе [аз он] миқдори панҷоҳ ҳазор соли замонӣ аст ва аз он ҳафт рӯз гузашта [бошад] то хилқати Абулбашар [Одам сафӣ салавотуллоҳи алайҳ].

Пас, он чи зери Арш аст, ба ҳайси лояшаззу ҳодис бувад ва дар маъразӣ заволу фано ва мазмуни ад-дунё соатун ва муфоди

وَمَآ أَمۡرُ ٱلسَّاعَةِ إِلَّا كَلَمۡحِ ٱلۡبَصَرِ أَوۡ هُوَ أَقۡرَبُ

(Ва кори қиёмат (дар пеши қудрати Худо) (чизе) нест, магар монанди як чашм ба ҳам задан, балки ӯ наздиктар аст. Сураи Наҳл, ояти 77) ишора ба камфурсатии ин ҷаҳон ва бе-

суботии он аст. Ва чунонки қарори арзан дар замини мусаттаҳ ва дашти фарох кам бошаду ба насиме ба шеби адам ва мағоки нестӣ пинҳон шавад, ҳамчунин ин ҷаҳон низ, гӯӣ, ҷумлаест муътариза дар олами зот, ки баёни маонии осори асмо ва сифот кунад. [Ва] чун тафосили саноеъ ва тақдири қодири ала-л-итлоқ ба манассаи зуҳур ва буруз расад, ин ҷумла худ ба худ бардошта шавад, ҳамон ҷаҳони фароху васеи азалӣ ва абадӣ бозмонад[у] бас.

Ва чун ҷаҳони ҷон олами анвор аст ва дар он мартабаи олию софил ва баланду паст боздид набувад ва қурбу буъди номушаххаси ҳикмати болиға ин иқтизо кард, ки дар он мартаба низ рафъу хафз ва қарибу баъид мураттаб гардад ва шаъни улуҳият бар сабили камолу истиқлол бар сокинони ҳазираи қудс ва мутаваттинони соҳати унс аз уқулу нуфус ҷилвагар бошад, то ҳар кадом мақому мартаба ва улувву дараҷаи хеш бидонанд. Аз ин ҷиҳат эҷоди олами таркиб лозим омад, то арвоҳи басита ба либоси кавнӣ даромада, мавриди хитоби амру наҳй гаштанд. Ибтило ва озмоишро онҳо, ки пазирои авомир шуданд, аз уқулу нуфус ба мақоми [авло] бигузаштанд ва онон, ки муртакиби навоҳӣ гаштанд, дар асфалассофилини буъду ҳирмон бимонданд. Ва чун ин ҳикмат чунон ки бояд, ба айни аён дарояд ва маротиби арвоҳ муқаррар шавад, ба ин дукондорӣ ҳеч эҳтиёҷ наяфтад ва мозодаи саноеъ ва бадоеъ, ки дар олами аносир мушоҳида меравад, ҳама барои ҳифзу нигоҳдошти арвоҳ бошад, дар қолаби мураккаба ва туфайлӣ бувад.

[Ва] чун таназзули рӯҳ дар қаволиб ва [ҳулули нафс дар] колбад мунтаҳӣ шавад, он чи биттуфайл бувад ҳам, аз пеш бардоранд ва бардоштани ин олам ва барҳам додани ӯ аз [ин] олами зот, албатта, аз лавозим аст, чи будани лавси ҳудус дар ҳазрати қидам аз ҷумлаи манқасат аст, магар то он ҷо, ки маслиҳат донад. Ва давому бақои олами шаҳодат на мутобиқи офоқу анфус аст. Масалан, ҳакиме барои эҷоди булъаҷабӣ асбобе [дуруст] кунад, ки он чиз ба осонӣ ба зуҳур ояд, бе он ки худи ҳаким дар он саъй ва иҷтиҳод ба кор барад. Чун он булъаҷаб ба вуқӯъ расад, ҳамаи он асбоб дохили лағву лаҳв гардад ва насян мансиян он асбобро аз пеш бардорад ва ба об

ниҳад ё [дар] оташ. Ва чун дар назари ӯ бемиқдор аст, доим ӯро пеши назар надорад. Инчунин чун давраи офариниш ба вуҷуди одамӣ, ки хулосаи аркону маволид аст, тамом шавад ва ба воситаи вуҷуди ӯ хавосс ва осори асмо ва сифот ба зуҳур ояд, асбоб ва адавот, ки сабаби қайди рӯҳи ӯ бувад дар колбад [аз афлоку анҷум], лағву бефоида гардад. Он гоҳ кор бо ҷон[-и ӯ] афтад ва маротиби баланду паст ва қурбу буъд дар олами ҷон бошад:

Бе ғаш кӣ бурун ояду расво кӣ шавад?!

Ва боз гумон набарӣ, ки шояд баъд аз адам вуҷуд авд накунад ва худро барои чӣ ранҷа дорам бад-он, ки он чи будааст, либоси вуҷуд пӯшад ва баъд аз халъи либос вуҷуд низ бошад ва мутлақ дар зоти ӯ адам торӣ нашавад ва он чи қабули аъдом кунад, ҷисми мураккаби ӯст. Агар гӯӣ: Қавл аст, ки ҳайвоноти аҷам ва соири ҷунбандагон ба ҳамин шикастани қолаб маъдуми сирф гарданд ва агар мавҷуд шаванд, баъд аз истифои ҳаққ аз хасм боз маъдум шаванд, гӯем: Хилқати онҳо дар асл туфайлӣ будааст ва арвоҳи эшон дар азал ноқис афтода маслаҳати қивоми олами таркибро ва дар ин рӯҳ ҳамаи зарроти коинот шариканд аз ҷамодот ва наботот барои қабули тарбият. Ва аз ин арвоҳи аъло ва асфо ва акмал ба либоси инсонӣ дармеоянд, ки мавриди таколиф аст. Ва он чи бесафову кадир ва ноқис аст, ало тафовути дараҷот дар мароёи зарроти коинот дармеравад [ва] назми олами аносирро. Пас рӯҳи одамӣ будаасту бошад ва мебошад.

Ниҳоят, ду рӯзе ба либоси касифи қолаб даромадааст, маргаш табдили либоси таъаллуқ ба таҷарруд аст. Ва низ гумон накунӣ, ки чунин оламе, ки ту гуфтӣ, набошад, чи ту аз оламе ҳастӣ ҷуз аз забари замин то фалаки қамар надонӣ. Ва он чи болотар донӣ ва бишунавӣ, то Арш [ҳама] самоъӣ бувад, ё кашфӣ, на шуҳудӣ.

Пас, бояд, ки ба ҳама мункир бошӣ ва дар шакк инкори олами зот ва таваҳҳуми адами он муфзӣ ба инкори зот аст, балки тахайюли адами завоти собитаи мавҷуда дар хориҷ аз васоит ва арвоҳи эшон низ мавҳум аст ба манқазати зоти Ӯ

таоло, **Таоло ан золика улувван кабиран** *(Худо аз он чи мегӯянд, пок ва бисёр бузург баланд аст)* чи файзони вуҷуд дар маҷории мумкиноти [басита ва мураккаба] ҳама аз файзи вуҷуди Зоти ақдас аст ва филҳақиқат як вуҷуд аст, ки аз мазоҳири мутааддида тобон гаштааст:

[Байт]

Ману ту оризи зоти вуҷудем,
Мушаббакҳои мишкоти вуҷудем.

Ва ғоят он ки арвоҳ шарифаанд ва касифа, улвиянд ва суфлӣ. Маҷмӯъи арвоҳи касифаи суфлиро агар таъбир ба ҷаҳаннам кунӣ, шояд ва маҷмаъи арвоҳи шарифаи улвиро агар киноя аз аълоиллийййин донӣ, дуруст ояд. Агар сифати улвӣ дар зот ғолиб дорӣ, ба касби нур шабоҳат дар он олам пайдо кунӣ.

Рӯҳи савму салот ва азкор ба шакли ҳуру қусур ва гулзор барояд ва агар касофати суфлӣ бар зоти ту ғолиб ояд ва ҷома ба ғубори кавнӣ сиёҳ карда бошӣ, рӯҳи ҳирсу шараҳ ва шаҳват ба сурати мору каждум ва гулхан зоҳир гардад ва ҷовид дар ғаму кудурат гирифтор бошӣ.

Ва то ин ҷо он чи аз ҳақиқати матои нопойдори дунявӣ баршумурдем ва мавонеи тарку зуҳдро тақрир додем, агар дар маонии он нек тааммул кунӣ ва ба ғавр бингарӣ, лобудд туро ба тарку таҷриду зуҳд бархонад. Барои ихтиёри ҷамъ ҳеч шоҳиду байййина надорӣ, илло [доъияи] ҳирсу оз ва [ғалабаи] ғафлату ҷаҳл ва барои тарк суннату сирати Набӣ ва асҳоби ӯ туро санад бас аст. Ва агар андаке ба ҳоли худ тааммуқ кунӣ ва дар аввалу охири худ нигарӣ ва пасу пеши қариби худро мулоҳаза фармоӣ ҳам, туро ба тарку таҷрид даъват кунад ва ба хитоби **мутӯ, қабла ан тамутӯ** *(бимиред, пеш аз он ки ба марги табиӣ бимиред)* мухотаб гардӣ. [Ва] бидон, ки ниҳояти эъмори амсол ва ақрону обову аҷдоди ту шаст сол будааст то ҳафтод сол, ки халқ аз он ба нодир таҷовуз кунанд ва он ҳам дар ҳукми ҳаёт нест:

Маргест ба ном зиндагонӣ.

Ба сабаби фитрати ҳавосси зоҳиру ботин, агар фарз кунӣ, ки панҷоҳ сол умр дидаӣ, бидон, ки пеш аз ин панҷоҳ сол ному нишон аз ту дар олам набуд ва баъд аз панҷоҳ соли дигар низ [тавсиат] аз ту ному нишон дар олам нахоҳад монд. Ва фарз кунӣ, ки баъд аз сад соли дигар оӣ ва ба қабри худ нигарӣ, бинӣ, боло кушода ва ба замин ҳамрӯй гашта ва устухонҳо ба рӯи кор омада. Аз ҳар кӣ пурсӣ, ки ин мақбара аз кист? Гӯяд надонам, чунонки ту худ қабри ҷадди аълои худ надонӣ [ва] ҳамчунин авлоду аъқоби ту аз қабри ту фаромӯш карда бошанд ва надонанд, ки қабри ту дар куҷост.

Пас, дар мобайни ду адами мутароким насян мансиян ҳеч оқил лаб ба ханда накушояд ва ғофил назияд ва дил ба нақшу алвони ориятӣ баста, моили ҷамъ нашавад, балки ба тарк тавассул ҷуста, хидмати Холиқи худ ихтиёр кунад. Ва чун касе тавфиқ ёбад, ки мунзавӣ шавад [ва он бе тарки андаке ҷузвӣ муяссар нашавад, бояд, ки] давоми онро ихтиёр накунад, балки ҳарчанд гоҳе чун ашғолу алоиқ ӯро фурӯ гирад ва рӯи дили ӯ билкулл ба ҷониби дунё мутаваҷҷеҳ шавад, ки дар тоату ибодат футур воқеъ шавад ва ғафлат бар огоҳӣ ғалаба орад. Рӯзе чанд аз ихтилот канора гирад ҳам, дар манзили худ ё дар даруни шаҳри худ, ё берунтар ва завода бардорад аз ваҷҳи ҳалол, ё ба қарз то он миқдор, ки назди гуруснагӣ садди ҷӯъ кунад ва ба ибодат халал наёрад. Бояд, ки дар ин муддат бар хилофи васвасаи нафс меравад ва макоиди ӯро таҳқиқ мекунад ба сунан ва одоби салаф, чи гоҳо шайтон аз роҳи хайр даромад кунад ва ба тариқи ибоҳот мардро бифиребад, бояд, ки ба фитнаи ӯ мағрур нашавад ва бар тибқи он карору ваъда, ки дар собиқ дода буд ва гуфта:

لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَأٓتِيَنَّهُم مِّنۢ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَٰنِهِمْ وَعَن شَمَآئِلِهِمْ ۖ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَٰكِرِينَ ﴿١٧﴾

(...ба роҳи рости Ту барои одамиён бинишинам (то аз он манъ кунам). Он гоҳ, албатта, аз пеш ва аз паси пушт ва аз ҷониби росту аз ҷониби чапи онҳо ба сӯи онҳо биёям ва аксари онҳоро шукргузор наёбӣ. Сураи Аъроф, оятҳои 16-17).

Аз ҳама сӯ шайтон музоҳими аҳволи ин шахс бошад ва то шахс бар сироти мустақим солик набувад, шайтонро бар ӯ васваса ва раҳзанӣ камтар бошад, ки ӯ худ аз аъвону-ш-шаётин аст. Ва ҳамаи афъолу кирдор ва гуфтори ӯ феъли шайтон бошад. Ва чун банда солики роҳи ҳаққа шавад, он гоҳ васвасаи шайтонро бидонад ва душмании ӯро он гоҳ ташхис кунад. Ва ин ҳол баъд аз инқитоъ ва инзиво ӯро ҳосил шавад ва маънии таҳдиди:

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ أَن لَّا تَعْبُدُواْ ٱلشَّيْطَٰنَۖ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٦٠﴾

(Эй фарзандони Одам, оё бо шумо паймон накарда будам, ки шайтонро мапарастед, зеро ки вай барои шумо душмани ошкор аст. Сураи Ёсин, ояти 60). Дар ин гоҳ бад-ӯ ошкоро гардад ва то чашму рӯю дил ба халқ дорад, васвасаи шайтон кам бувад, зеро ки худи ин шуғл ҳиҷобе бузург бошад ва нафси қудсии инсониро ба асфали софилини табиат мекашад ва дар шеби мағоки буъду ҳирмон меафканад. Ва то чашму рӯю дил ба халқ бувад, на аз роҳи ибрат дев ӯро бигузорад ва ба васвасаи шахси дигар биравад, ки ӯ рӯй ба ҳаққ дорад, то чашму рӯю дил ӯ ба халқ гардонад. Ва ин ҳолро вақте бидонӣ, ки ба муҷоҳада нафйи хотир кунӣ, то лаҳзае ба огоҳӣ зикру намозу тиловат кунӣ, шайтон мутаваҷҷеҳи ту шавад, то дар ҷамъияти ту тафриқа андозад, то надонӣ, ки дар зикр чӣ мегӯӣ ва аз Қуръон чӣ мехонӣ ва дар намоз чанд ракъат гузорда ва чанд [боқӣ] монда, ки надонӣ. Ва басо бувад, ки як соат бар сари саҷҷода нишастаӣ, як дақиқа зикр ба огоҳӣ нарафта ва сад ракъат намоз хондаӣ, як такбир ба ҳушёрӣ нагуфта ва ҷузъе аз Қуръон нахондаӣ, як оят нашунидаву нафаҳмида.

Ва ҳамаи ин ибодати ту ба васваса ва аҷалат ва андешаҳои хориҷӣ сипарӣ шуда бошад. Ва ҳар куҷо бинишинӣ, гӯяд: Дар зикру намозу тиловат ҳузури дил ва огоҳӣ шарт аст. Ва ту марди ин кор наӣ, ранҷи беҳуда бар худ манеҳ ва сарҷунбо-

нию кунҷунбонии лотоил бигузор. Фароизи мансусаи мавқутаро агар тадорук кунӣ, он ҳам фазли бузург аст. [Ва] аз барои ҳузури қалбӣ қиллати таом ва ҳалолии он ва қуввати ҳоли муршид ва риёзати шоққа даркор аст. Ту онро [ба осонӣ] натавонӣ ва асбоби мусоид ва мувофиқ надорӣ ва он чи [аз] аҳволи [арбоби камолу] муҷоҳадоти [эшон], ки дидаву шунидаӣ, он маҳз суханест, ки тарғибан ва ташвиқан бофтаанду ва худ аслан масдари он нашудаӣ. Агар онро асле будӣ, дар шаҳр боз дигаре чун ту бад-он маънӣ руҷӯъ намудӣ ва ту бад-ин кор махсусу мутафаррид намебудӣ, балки агар илтизоми ҳақталабӣ ва худоҷӯӣ дорӣ, боз сафару ғурбат беҳтар аст, ки дар мусофарат кас аз ҳама мунқатеъ ва ба Воҷиби таоло мултаҷӣ ва мутавассил бошад. Ва алҳол ту аз халқ мабур ва насху фасх дар ҳикмати маданӣ ва манзилӣ ва маунати абнои ҷинс, ки аз аъзами масолеҳи куллии олам аст ва назди басират омадан бад-он фарзи айн ва айни фарз аст. Таҷвиз раво мадор, ки дар миллати муруввату одамият гунаҳгор бошӣ ва дар ҳар ду ҷаҳон зиёнкору шармсор.

Ин муқаддимотро шайтони лаин ба тариқи дӯстӣ ва хайрхоҳӣ назди ҳар намоз, ки қиём кунӣ ва пеши ҳар саҷҷода, ки барои зикру тиловат бигустарӣ, дар назари ту тамҳид мекунад. Ва ба ҳар кадом аз ин муқаддима назиру амсоли офоқӣ ва анфусӣ дар нафс илқо мекунад аз роҳи хайр ба ахзи ҷоддаи шаръ, ки ақли ту онро дарнаёбад, то дарҳол саҷҷодаат дарнавардонад ва аз масҷид ба бозорат орад, то намозу тиловат қатъ кунӣ ва маҷлис оройӣ ва суҳбат орӣ, то дар шақовати абад афтӣ ва амъии дунёву охират шавӣ. [Ва ба таҳдиди] қавлуҳу таоло:

وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِى فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَعْمَىٰ ﴿١٢٤﴾

(Ва ҳар кӣ аз ёд кардани Ман рӯгардон шавад, пас, барои ӯ зиндагоние танг бувад ва рӯзи қиёмат ӯро нобино барангезем. Сураи Тоҳо, ояти 124) ҳон, воқиф бош, ки то фиреби хасм нахӯрӣ, ки хасми ту муаллими малакути самавот ва арз

аст [ва] ба ҳуҷҷату далел бо ӯ барнаёӣ. Ва агар ба гуфти ӯ дароӣ, дигар беш бар сари саҷҷода натавонӣ нишаст ва бар хасм зафар наёбӣ.

Пас, тариқи хоиб ва хосир гардонидани дев бад-он бувад, ки дар ҷое, ки як соат барои зикр нишастаӣ, ду соат бинишин ва ҳеч аз такрор мутақоид мабош. Ва агар васваса дар намоз бувад, онро мукаррар то се бор иода кун ва агар дар тиловат бувад ва бар сари забон бошад, ба тазарруъ ва табаттул такрор ҳамекун. Ва аз як оят ба дувум магузар, то он ки аз забон ба дил фуруд ояд ва ҳеч ба васвасаи хасм илтифот макун, то шайтони ту хоибу хосир бозгардад. Ва маънии ҷиҳод ба нафс ин аст, ки ҳар чи хасм гӯяд, хилофи он кунӣ, [то] агар гӯяд: бихоб, бархезӣ ва агар гӯяд: бихӯр, тарк кунӣ [ва] аз ин ҷиҳат он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, мухолафат бо нафсро ҷиҳоди акбар хонда.

Охир надонӣ, ки ҳодиси нафсу васваса дар намоз пайғамбаронро, алайҳиму-с-салом, будаст ва тафриқаи хотир авлиёу-л-Лоҳро даст дода, [то ки эшон низ бар дафъи он камтар қудрат ёфтаанд]. Чунонки саркардаи авлиё шоҳи вилоятпаноҳ Алии Муртазо каррама-л-Лоҳу ваҷҳаҳу гӯяд: Ман аладдавом ҳамчу шубони ҷамъият хотир меандӯзам [ва] пайваста ҷамъияти ман ҳамчу гӯсфандон мутафарриқ ва муташаттит мешаванд. Ман ба фароҳам овардан саргардон, эшон ба гурехтан.

Пас, агар ба иғвои нафс илтизоми сафар кунӣ, боз шайтон музоҳими вақти ту бештар аз ҳазар шавад ба узри ҳараҷу машаққати [роҳ]. Аввалан фароизи томмаро ба нуқсон оварӣ, сониян барои кафофи маош агар иститоате дорӣ, туро ба тиҷорат тарғиб кунад ва агар муфлисӣ, туро ба кудяву тамаъ даъват фармояд, то роҳи фароғат бар ту масдуд гардонад. [Ва] чун садди боби фароғат кунад, ҳаловати ибодат кай муяссар ояд.

Пас, сабили ту дар илтизоми убудияти ҳазрати рубубият қатъи алоиқ ва ихтилот бошад [ҳарчанд гоҳе] гӯ: Дар сафар бош, ё дар ҳазар. Агар бар қатъу тарки ихтилот зафар ёфтӣ, чашм медорам, ки растагор шавӣ ва илло ба ҳар ду ҷаҳон гирифтори [хусрону] идбор бошӣ:

[Байт]

Дар бисоти қуддусӣ мову ман намегунҷад,
Ё зи мосиво бигзар, ё зи ҳақ табарро кун.

[Ва] чун мавонеи тарк донистӣ, манофеи ҷамъро шинохта бошӣ. **Қола-л-Лоҳу азза исмуҳу фӣ баёни тафосили ниъами-д-данийяти-д-дунявийяти:** *(Худованди бузург дар баёни анвоъи неъматҳои дунё гуфтааст:)*

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ ٱلشَّهَوَٰتِ مِنَ ٱلنِّسَآءِ وَٱلْبَنِينَ وَٱلْقَنَـٰطِيرِ ٱلْمُقَنطَرَةِ مِنَ ٱلذَّهَبِ وَٱلْفِضَّةِ وَٱلْخَيْلِ ٱلْمُسَوَّمَةِ وَٱلْأَنْعَـٰمِ وَٱلْحَرْثِ ۗ ذَٰلِكَ مَتَـٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا

(Дӯстии орзуҳои нафс аз занон ва фарзандон ва хазинаҳои анбошта аз зару сим ва аспони нишонадорсохта ва чаҳорпоён ва зироат барои мардум ороста карда шудааст. Ин баҳраи зиндагонии дунё аст... Сураи Оли Имрон, ояти 14).

Ин ҳама тафсили неъмати дунявӣ аст, ки мардум барои он тараддуд ҳамеоранд ва охиратро паси пушт меандозанд:

وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسْنُ ٱلْمَـَٔابِ ﴿١٤﴾

(...Ва бозгашти нек назди Худо аст. Сураи Оли Имрон, ояти 14).

Яъне валекин назди Худованд аст хубии бозгашт ва он ҷуз ба тоат ва тақво ва қатъи мосиво муяссар нашавад. Ва бо танаъуми дунё айши уқбо ба даст наёяд: Қавлуҳу [таоло]:

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُم بِخَيْرٍ مِّن ذَٰلِكُمْ ۚ

(Бигӯ: Оё шуморо ба он чи аз ин беҳтар аст, хабар диҳам?...Сураи Оли Имрон, ояти 15). **Ай мина-н-ниъами-л-фонияти-л-лати аъадно лакум** *(яъне, аз неъматҳои фонии дунявӣ, ки мо ба шумо додаем)*

لِلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ

(Барои парҳезгорон... Сураи Оли Имрон, ояти 15)

Ай иҳтаризӯ ваҷтанибӯ мина-т-танаъуми би золика-н – ниъами ва ин танолу таракӯ-л-Лоҳа. Вахторӯ тоата-л-Лоҳи ва ризоиҳи васбирӯ ала шадоиди-л-фақри ва-т-таҷриди фа лаҳум инда Раббиҳим: *(Яъне, касоне, ки эҳтироз карданд ва дурӣ ҷустанд аз ин неъматҳо ва агар ноил шуданд ба ин неъматҳо, тарк мекунанд Худоро. Пас, ихтиёр карданд тоати Худо ва ризои Ӯро ва сабр карданд ба сахтии фақр, пас, барои онҳост назди Парвардгорашон:)*

جَنَّٰتٌ... وَأَزۡوَٰجٌ وَرِضۡوَٰنٌ

бӯстонҳо ... занон... ва хушнудӣ аз Худо. Сураи Оли Имрон, ояти 15) **ва ҳум** *(ва онҳо)*

ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ إِنَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغۡفِرۡ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ١٦

(Касоне, (ҳастанд) ки мегӯянд: Эй Парвардгори мо, ба дурустӣ, ки мо имон овардем, пас, барои мо гуноҳони моро биёмурз ва моро аз азоби оташ нигоҳ дор Сураи Оли Имрон, ояти 16). **Ва улоика ҳум** *(ва онон ҳастанд:)*

ٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلۡقَٰنِتِينَ وَٱلۡمُنفِقِينَ وَٱلۡمُسۡتَغۡفِرِينَ بِٱلۡأَسۡحَارِ ١٧

Шикебоён ва ростгӯён ва фармонбардорон ва харҷкунандагон ва омурзишхоҳон дар саҳаргоҳон. Сураи Оли Имрон, ояти 17).

Пас, асҳоби ҷаннату ризвон ҳамин панҷ гурӯҳанд аз муттақиён, яъне онон, ки сабр оранд бар машаққат, муҷоҳадаву риёзату ростӣ пеша кунанд дар гуфтору кирдор ва фармонбардорӣ дар авомир ва навоҳӣ: дар амр феъл [ва] дар наҳй тарк. Ва инфоқи мол кунанд бар тақдири иститоат бар арбоби ҳуқуқ. Ва талаби омурзиш кунанд дар саҳаргоҳ, ки ҳама дар хоб бошанд ва эшон бедор. Ва онон, ки мутаматтеъ бошанд ба матои дунёвӣ, аз ин гурӯҳ берун бошанд ва лошакк ҷамъи дунё ва истимтоъ ба ниами ӯ бо тақво муҷомеъ набошад. Масалан, сабр бар тоату иштиғол ба вузӯ ва намози мавқутаи панҷгона монеи касбу тиҷорат мешавад, то ба завоиду навофил ва авроду азкор чӣ расад. Ва сидқу ростӣ дар муомалот ҷуз аз қадри кафоф нарасонад.

Пас, ҷамъи мол бе дурӯғу худъа ва фиреб сурат набандад. [Ва] фармонбарӣ дар авомир ва адои он дар вақту маҳалл бо вуҷуди ҳирфа ва тиҷорат муҳоли сирф бошад. [Ва] албатта, бояд, ки вақтҳои адо тоатро бигузоронад ва ба тарк ё қазо иктифо кунад. Ва инфоқи мол дар мавриду маҳалл бо вуҷуди мукнат басе душвор бувад, чунонки дар одоби ҳуқуқу уқуқ дониста. Ва албатта, бояд ки мол дар фасод зиёда харҷ шавад аз [он ки дар] салоҳ ва истиғфори саҳарӣ худ арбоби дунёро ҳеч даст надиҳад, [ки] рӯз саргарми муомалот бошанд, шом то нимшаб ҳисоби суду зиён кунанд, саҳар то ишроқ ба фароғат дар хоб бошанд: Ланиъма мо қила: *(чи хуш гуфтааст)*

[Рубоӣ]

Уқбо талабӣ, оҳи саҳар бояд кард,
Дунё талабӣ, азми сафар бояд кард.
Дунё талабию боз уқбо талабӣ,
Ин ноз ба хонаи падар бояд кард.

[Ланиъма мо қила:

[Байт]

Наими хулд ҳалол аст бар касе, Соиб,
Ки дасту лаб ба наими ҷаҳон наёлуда.]

Ин миқдор [калимоти арҷманд] басанда бувад касеро, ки толиби тарку таҷрид бувад ва илтизоми тарку зуҳд бе илм ба ҳақиқати матои дунявӣ даст надиҳад. Ва чун касе манофеи тарку ҷамъ бидонад, агар натавонад, ки тарк кунад, боре дар ҷамъ ҳам дилбастагӣ наёрад ва фиреб нахӯрад. Ва гуфт: Чизе, ки худ [қоил] натавонад ҳам, аз манфиат холӣ набувад, чи шояд, [ки] дигаре бикунад. Гар мо нарасидем, ту шояд бирасӣ. **Алҳамду ли-л-Лоҳи-л-лази ҳадоно ли ҳозо, Ал-лоҳума-рзуқна-л-қавла маъа-л-феъли** *(Сипос Худойрост, ки моро ба сӯи ин ҳидоят кард. Худоё, гуфтори моро бо кирдорамон мувофиқ гардон).*

ДАР ҲИКОЯТИ ФАРОМӮШХОНА ВА БАЁНИ ҚУРБИ СОАТ

[Навбате муҳаррири сутурро бо ҷамъе аз дӯстон дар зиёфате иттифоқи маҷлисе афтод. Мизбон ба тақрибе ҳикояте овард, аз он чи бар ӯ гузашта буд. Ва ман чун гӯшу чашм ба ибрат кушода доштам, сурати он базмро дар силки таҳрир кашидам. Аласссабоҳ ба маҷлисиён кушодам, тааҷҷуб оварданд, ки он чи навишта, ҳама рост аст, лекин мо ҳеч кадомро ин маънӣ ба хотир хутур накарда, хосса аз забони мизбони безабоне, ки уммии маҳз буд, ин қадр ҳақоиқ дар коғаз нигоридан бе фоиҳаи нафҳаи рӯҳулқудус дар нафсат мутасаввар ва мутахайял нагардад.

ذَٰلِكَ فَضۡلُ ٱللَّهِ يُؤۡتِيهِ مَن يَشَآءُۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلۡفَضۡلِ ٱلۡعَظِيمِ ۝٤

(Ин фазли Худост, ба ҳар кӣ хоҳад онро медиҳад. Ва Худо соҳиби фазли бузург аст. Сураи Ҷумуъа, ояти 4).

Ҳия ҳозиҳи: Дар ҳикояти фаромӯшхона ва баёни қурби соат.

Аз иттифоқоти ҳасана шабе тарҳи маҷлисе афтода буд бо ҷамъе аз аъёнзодаи шаҳр ва натиҷаи ашрофи акобир, ки ҳама дар шеваи зарофат ваҳиди аҳд буданд ва дар таври закоат фариди аср, асбоби айш муҳайё ва адавоти ишрат муҳанно, ақдоҳи роҳ гардон буд, бархе махмуру ҷамъе саргарон, мутриб захма бар соз мезад [ва] шоҳид такя бар карашмаву ноз:

[Н а з м]

Қандили булӯру шамъи кофур,
Ҳар гӯша муфоди ояи нур.
Маҷлис зи фурӯғи шамъ гулшан,
Чун рӯз шаби сиёҳ равшан.

Дар фаслу боби маҷлис гоҳе сухан аз безабтии замона мерафт ва душвории касби обу дона ва гоҳе аз харкусии умаро ва динфурӯшии уламо. Лахте муҳовара аз аҷоиботи олам мекарданд ва баёни ихтирооту синооти банӣ Одам:

[Қ и т ъ а]

Килки илоҳӣ чу рақам зад сувар,
Маъдани фазлу ҳунар омад башар.
Арсаи офоқ аз ӯ зеб ёфт,
Ҳар уқади мушкил аз ӯ во шикофт.

[Ва] дар он асно мизбон, ки ҷавоне ҷаҳондида буд ва гарму сард чашида ва ба бисёр аз билоди Русу Фаранг расида ва басе молу мероси бемуоф дар шебу фарози ноф ба итлоф оварда, чун бухори гарми майи ноб димоғашро бишӯронид ва синаро дар илтиҳоб, оҳе сард баркашиду гуфт: Азизон зубдаи машоҳири шаҳранд ва умдаи маорифи даҳр ва ҳар як бо худ гумоне аз фазлу камол доранд ва Бӯалию Фалотуне ба истиқлол мепиндоранд. Дареғ, ки ҷаҳон – надидаанд, балки ба ҷаҳон нарасида, балки ҳамон аз машимаи раҳим ба ҳуляи пурпеч афтода, чашмаке бозу даҳанаке кушода доранд. [Ва] мазиқи маҳдро хона ва фазои хонаро ҷаҳон эътиқод карда:

[Н а з м]

То ба дуккону хона дар гаравӣ,
Ҳаргиз, эй хом, одамӣ нашавӣ.
Бирав, андар ҷаҳон тафарруҷ кун,
Пеш аз он рӯз, к-аз ҷаҳон биравӣ.

Донистани фӣ – дар, ало – бар-ро илм донанд, тарсеъи дар Самарқанд гурба ях нахӯрад-ро ҳунар шуморанд. Бадин ду поя халқеро забуни худ гиранд ва дун пиндоранд ва муҳмалаке чанд дунболи инон гиранд ва ба камоли донишу илм муътақиди эшон. Турфатар он ки бад-ин илму ҳунар толиби ҷоҳу мансаб бошанд ва нафири ли мани-л-мулк *(подшоҳӣ аз они кист?)* ба гӯши ҳамгинон бирасонанд. Ва боз аз даври осмон биноланд, ки ба коми эшон чаро даврон намекунад? Бале:

[Байт]

Мурғе, ки хабар надорад аз оби зулол,
Минқор дар оби шӯр дорад ҳама сол.

Дар шӯрабуме, ки буми шум маскане нагирад, зоғон худро ба шакли товус бинанд ва дар мавтине, ки дадгон машғала доранд, овози шакол замзамаи ноқус гирад.

Аҳли маҷлис, ки аз фарти истиҷроъ ҳама сар ба дӯшу хамӯш буданд ва ҳама тан гӯш, чун [аз] ин суханон шунуфтанд, сар бардоштанд ва барошуфтанд. Раги гардан бархост ва баҳсу ғулғула хост, ки ҳай-ҳай, чӣ мегӯӣ ва чӣ ҳарза мепӯӣ?! Ва ғайр аз ин замин, ки мо дар онем, ҷаҳоне мебошад?! Ва ҷуз ин само, ки дар самти мост, ба дигар ҷо осмоне [ҳаст?!] Фаранг чисту Хито куҷо ва Халлух кадом ва Тотор кӣ ва Макка чӣ?! Ин истилоҳотест, ки шуарои мутасаввифа бадон киноя аз рӯи зулфу холу хат ва ҷамъу васл гиранд. Оё ин номҳову маконҳо дар хориҷ вуҷуде доранд?! Ва касе ба онҳо расида ва дида?! Мавҷуд гуфтани ин мавозеъ аз қабили он аст, ки гӯянд: Ҷобулқо ва Ҷобулсо [билодони] мавҷудатони фи-л-хориҷ *(Ҷобулқо ва Ҷобулсо ду шаҳр дар хориҷ вуҷуд доранд)*. Ва ин қазия, албатта, мухолифи нафсу-л-амр аст, чи ҳеч кас дар хориҷ бад-ин ду шаҳр нарасида [ва надида], маазолика дар афвоҳи омма шуҳрате дорад. Ва халқ аз ин ду шаҳр монанди Анқо ба номе иктифо кардаанд, аммо назди аҳли кашфу мушоҳада Ҷобулқо барзахи нузулии арвоҳ аст ва Ҷобулсо барзахи уруҷии ашбоҳ:

[Абулмаонӣ мефармояд:

Дар ин гунбази содаи шишаранг,
На тимсоли Рум аст пайдо, на Занг.
Зи хосийяти нашъаи иттифоқ
Димоғест шӯрафкани ҷуфту тоқ.
Ба ҳар ҷо равӣ, гарди ваҳшатгарист,
Ба ҳар сӯ назар баркушоӣ, парист.
Нигоҳе, к-аз ин шишаи эътибор
Майе нест ғайр аз парӣ ошкор.
Ҷунун гард дорад ба вайронае,
Парӣ мезанад мавҷ дар хонае.
Бисоти хаёле ба ҳам чидаем,
Харобест, маъмура номидаем.

Чӣ хонад кас аз лавҳи холӣ рақам,
Нуқуши сароб аз парӣ нест кам.
Чӣ рангу чӣ гул – олами ибрат аст,
Чӣ аксу чӣ оина– як ҳайрат аст.]

Пас, тақдир он ки назар ба заъми ту ғайр аз ин шаҳру қишлоқ, ки мо дар онем, шаҳре бошад, ки ту дар он рафтаӣ, боре баршумур, ки ба куҷо расидаӣ ва чӣ дидаӣ?

Мизбон аз истимоъи ин суғрову кубро ва натиҷаи он лахте мутаҳаййир шуда, музтарибулаҳвол гардид ва кайфи нашъа аз сараш парид ва бо худ мегуфт: Сухани ин азизон, албатта, бе маъхазе нахоҳад буд ва ин инкор бе ваҷҳе на. Мабод ки он чи ман дидаам ва расида, хобе ё хаёле бошад?! Ва он маконҳо, ки ман рафтаам, тасаввуре буд [ва] ваҳме?! Ва филвоқеъ муҳтамал аст, ки ман худ асло аз Бухоро набаромада бошам ва ба ҳеч ҷо нарасида. Ва он чи бар сари ман афтода ва гузашта, тахайюле бошад ва намуде бебуд. Бо ҳама буъди масофат агар ин ҷо будам, чаро он ҷо рафтам ва агар он ҷо будам, чаро ин ҷо омадам?

[Байт]

Будем дар икроҳу надонем чӣ буд,
З-ин омадану будан рафтан мақсуд.

Ва аз ин ҷинс ахбор дар қисасу ахбор бисёр навиштаанд, аз қабили дар чашмае даромадан ва худро дар саҳро дидан ва зан кардану бачча овардан ва солҳо дар шаҳре муқим будан ва боз дар маҳалле ба об фурӯ рафтан ва аз мавзеи аввал баромадан, ки ин вақоеъро дар басти замон дида буд. Ва мисли золика ҳадиси меъроҷ ва рафтан ба самовот ва дидани биҳишт ва аҳволи аҳли дӯзах, маҳшару ҳисоб ва омадан, ки занҷири дар ҳанӯз меҷунбид ва боз макони изтиҷоъ гарм, ки дар басти замон ин ҳама вақоеъ афтода бошад. Ва мадори муддати ин сиярҳо ба санаи илоҳӣ мегардад, ки азалу абад дар он ҷо яксон аст ва мозию мустақбалро дар он маҳалл гунҷоиш намебошад. Ва мумкин аст, ки он чи ман дидаам ва расида, дар басти замоне бошад? Пас чӣ навъ пеши инон

изҳори саргузашт кунам ва баёни молихулиё, ки инҳо ба ҳар муқаддимае эътирозе оранд ва маро ҳайрат бар ҳайрат афзояд?! Ва аввал бояд, ки суоле кунам, то чӣ ҷавобам диҳанд, он гоҳ агар чизе пурсанд, мувофиқи он аз дидаву шунида ба маърази таҳрир меоварам ва илло ҳамчунон хомӯш бошам.

[Қитъа]:

Ба пире расидам дар ақсои Юнон,
Бад-ӯ гуфтам: Эй он ки боақлу ҳушӣ,
Ба мардум чӣ беҳтар ба ҳар ҳол? – Гуфто:
Хамӯшӣ, хамӯшӣ, хамӯшӣ, хамӯшӣ!

Он гоҳ лаб ба такаллум бикушоду гуфт:

Азизон турфа тақрире доданд, ки ман он чи дар дил доштам, фаромӯш шуд ва забони баён аз нутқ хомӯш. Пас, агар ин даъвои шумо, ки ғайр аз ин замин замини дигар нест, асле дорад, ин мардуми мусофир, ки мо дар раставу бозор мебинем, аз румию фарангӣ ва хитоию теронӣ, инҳо киёнанд ва аз куҷоянд? Ва аз ҳар касе пурсем, аз мавзеъе нишон медиҳанд.

Маҷлисиён аз ин суол бихандиданд ва гуфтанд: Турфа марде сафеҳу беақлӣ! Надонӣ, ки дар ин замин ғайри ин ашхос, ки дар ин маҳфил ҳозиранд, оё шахси дигар дар хориҷ мебошад ва мутанаффиси дигар мавҷуд мешавад, ин одамакҳо, ки дар назари ту дармеоянд, қуввати ваҳм дар тахайюл ба сурати шахс онҳоро ҷилва медиҳад. Дар ҳақиқат инҳо одамӣ нестанд, ғӯлеанд инсонсурат ва одамеанд саробсират. Муҳовара ба онҳо аз қабили муколамаи нафсию зеҳнист, ки ман ба фулонӣ ин сухан гӯям, ӯ инчунин хоҳад гуфт. Ва агар вай ин ҷавоб диҳад, ман ин рад хоҳам гуфт. Дар ин ҷо ғайри муфаккир каси дигаре нахоҳад буд. Ва ҳол он ки ин шахс дар зеҳни худ муҷодала ва мунoқашаи фаровон ба ашхоси касира оварда.

Мизбон аз ин муқаддима мутаҳаййиртар шуда, оҳ мекашид ва чашм мегардониду каф ба ҳам месуд. Ва наздик буд, ки савдои ҷунун ба димоғаш сууд кунад.

Асҳоб гуфтанд: Ҳала, он чи аз дурӯғу рост, ки дорӣ, пеш ору баргӯ, ки ба куҷо рафтаӣ, ё дар хоб чӣ дидаӣ?

Мизбон боз туғён карда, хост, ки аз ин миён худро ба канора гирад ва аз кашмакаши ёрон халосӣ ёбад. Ҳар кадом ба доманаш овехтанд ва иброму илҳоҳ оварданд, ки он чи гӯӣ, тасдиқ кунем ва муораза [ва мудохала] нанамоем. Ночор шуда, баъзе аз умури аҷиба ва саноеъи ғариба, ки дар Фарангистону Руму Рус дар ин наздикӣ шуюъ ёфта [буд], тақрир дод: аз роҳи оҳанӣ ва киштию аробаи оташӣ ва тилгироф [барои гирифтани хабарҳо] ва тӯпу туфанги ҷадид ва низоми оташхона ва намудани уъҷубаҳо дар чароғони шаб ва базмхона ва рафтани сад фарсах роҳ ба бист соат ва бисёрии асокиру номаҳсурии тӯпу ғанбура, ки шарҳи ҷузвиёти ин саноеъро дафтарҳо бояд.

Аммо баёни куллиёти он низ ба ҷое барнамехӯрад, зеро ки анқариб диданист ва ба ҳама билод шуданӣ. Ҳарифон бар ҳар муқаддима аз ин тақрир инкоре мекарданд ва эътирозе болиғ меоварданд, ки ғайр аз асокири давлати мо дар ҷаҳон аскаре мебошад, ё мисли адавоти ҳарбу таъни мо дар дигар ҷое асбобе омода бувад?! Ғайр аз басти дор санъате ва ҷуз аз даври уғур суҳбате мофавқ мутасаввар бошад!

Мизбон [чун аз нақизу радди сухани ёрон оҷиз буд,] дар аксари муқаддамот муҳаррири сутурро ба шаҳодат мекашид, ки агар бовар надоред ва дар шак бошед, аз меҳмон пурсед, ки вай дидааст ва [хуб] шунида ва медонад [ва дар аксари ин маорику маҷолис расида ва хуб медонад.]

Ва ман низ дар он чи дида будам ва яқин дониста, гувоҳӣ медодам. Маҷлисиён, филҷумла, аз инкор суст мешуданд ва дар тараддуд меафтоданд, ки яҳтамил мисли ин чизҳо дар хориҷ вуҷуде дошта бошад ва вуқӯъи ин хабарҳо имконулҳаққи умури ғариба, ки дар диёри куффор алҳол ҳодис шуда. Агар касе аз хориҷ он ҷо равад, то мукаррар набинад, дар шак бувад. [Ва] аз камоли аҷобат дар вуҷуди он мутайяққин набувад.

Масалан, навбате, ки ба рафоқати сафорат ба пойтахти импиротурии Русия иттифоқи вуруд афтод, рӯзе дар авоили чиллаи замистон таклифи сайри чаҳорбоғи султонӣ карданд. Рафтам. Роҳ ҳама барф афтода буд ба қадри се арчин [ва] нафас ҳини хуруҷу духул дар майдони ком аз ях меафсурд.

[Ва] чун ба чаҳорбоғ даромадем, дидем аснофи гулу раёҳин шукуфта ва ашҷори [бузурги] муртафеъ гул оварда, обҳои ҷорӣ [ва] фаввора ва кӯҳсори [пур аз гулу лола] ба ҳар самте афтода, мурғоне хушалҳон [ба ҳар шохе] тасбеҳу тақдиси Офаридгор мегуфтанд [ва ҳар кадом ба ошёнаи худ байзаву чӯжа оварда.] Ва болои ин чаҳорбоғ ба ойина пӯшида буд ва ҳавои тобистон [ва баҳор] дар он ҷо маҳфуз буд [ва масоҳаташ тақрибан шонздаҳ таноб меомад. Ва] ман чун борҳо бад-он ҷо расида будам, худдорӣ мекардам, аммо руфақо аз дидани ин авзоъ мутаҳаййир буданд [ва] вуқӯъи хориҷии онро бовар намекарданд ва нақши саробу ашёи маснӯъ гумон менамуданд. Ва ҳар баргу гулеро ба даст [мемолиданд ва] мисос мекарданд, ки оё ин ҳастӣ бебуд аст, ё чизест, ки аз латтаву коғази рангин намудаанд? Воқеӣ баргу гул медиданд. Ман мегуфтам: Дарахтҳо бад-ин азамат ва раёҳин бад-ин назоҳату назокат маснӯъ набошад, балки махлуқ аст. Онҳо дар шакку яқин мутараддид буданд, чунки аввалбор буд, ки дида буданд. Ва ман худ низ дар дафъаи аввал ва сонӣ мутараддид будам ва бо худ мегуфтам: Яҳтамил, ки найранҷ ва ё симиё бошад. Ва чун дар ҳар бор он ашкол биайниҳи аввал маръӣ мешуд, шак ба яқин мубаддал шуд.

Дигар, мизбон ҳикоят кард, ки дар ҳамаи Фарангистон хонаҳо омода кардаанд ва бар он касон муваккал мебошанд ва онро фаромӯшхона мегӯянд. Ва касе, ки дар он хонаҳо даршавад, ба фаромӯшонӣ мулаққаб мегардад. Ва ҳафтае як-ду бор касон дар он ҷо ҷамъ мешаванд барои духул ва дигар вақт маъзун ба даромадан нестанд. Ва ҳар кӣ хоҳад, ки дар он хона дарравад, ба девонхонаи он ҷо касон ҳастанд, ки ба қиёфати он шахс менигаранд, агар қобилияти духул дорад, бароте ба дасташ медиҳанд ва диноре меситонанд. Чун дар он хона дарояд, баъд аз ду-се соате бармеояд вазъу хулқ мутағаййир шуда. Лекин ба ваҷҳи аҳсан, ки баъд аз он дурӯғ намегӯяд ва нифоқ намекунад ва кариму раҳим ва шафиқу ҳалим мешавад. Хосса ба касоне, ки дар он хона боре даромада бошанд, агарчи ғайри дину мазҳаби ӯ бувад, ба ҳамдигар он ҳама эсору шафқат доранд, ки агар яке аз дигаре сар хоҳад, дигарӣ музояқа накунад ва ба зари дигарӣ он дигар кайфа яшоу

(чунонки хоҳад) мутасарриф бошад ва бозхосте дар миён наёяд. Ва аҷабтар он ки аз ин ҷамоа агар гоҳе ба ҳамдигар нарасида бошанд ва надида, илло ин миқдор, ки ҳар кадом дар вақте дар он хона даршудаанд, ҳамин ки ба ҳамдигар бархӯранд, ҳамдигарро бишиносанд, ки ин фаромӯшонӣ аст. Ба ҳамдигар чун ёру бародар уфтанд ва суҳбат доранд ба навъе, ки гӯӣ бисёрҳо бо ҳам будаанд. Ва молу ҷон ба ҳамдигар мабзул фармоянд.

Шоҳиди ин мақолро яке аз маҷлисиён гуфт: Ман дар Калкатта дидам, ки яке аз губурнаи Фаранг бар тахти мурассаъ болои фил савора меомад ба таҷаммуле ҳар чӣ тамомтар. Ва ба ақтоъи бисёр аз мамолики Ҳинд фармонраво буд ва худ фаромӯшонӣ шуда. Дар ин ҳол дар ақсои кӯча фаромӯшонии дигарро дид, ки жӯлидаву гаргин меомад, худро рост аз болои пил андохта, бидавид ва бо ӯ мулоқоту хушпурсӣ карда, ба одобу эъзоз[-и ҳар чӣ тамомтар] даст ба даст гирифта омада, ба болои фил дар назди хеш ҷой дода, ба қӯши худ муроҷаат намуд.

Дигар гуфт: Яке аз равофизро дидам, ки собиқ дар рафз ғулувви тамом дошта, баъд аз он ки фаромӯшонӣ шуд, тарк намуд. Аз сабаби он суол намуданд, гуфт: Зиндагонро бо мурдагон чӣ кор аст, магар дуъои хайр? Ва аҷибтар он ки ҳар кӣ фаромӯшонӣ шавад, аз ҳақиқати он хона ҳеч хабар надиҳад ва аҷоиби онро нагӯяд. Агар суол кунӣ, гӯяд: Худ даро ва бубин, он чи диданист ва бишунав, он чи шуниданӣ[-ст]. Бисёр касонро ба қатл расониданд ва ба куштан таҳдид намуданд, сар бигузошту сир надод. Ва басе аз марду занро ба маблағҳои хатир ваъда доданд ва ӯ ҳам ҷазм намуда, ки он чи дар он ҷо бубинад, бигӯяд; чунки баромад, сарпӯш аз табақ барнадошт ва зар пеши хасм бигузошт.

Ва чун ҳақиқати ҳоли ин санъат, камоҳия равшан нест, мардум ба духул дар он ҷо ба худ метарсанд. Муқаддиман риҷлан ва муаххиран ухро *(поеро пеш ва поеро ақиб гузаронда ва мурод мутараддад)* мебошанд ва ҳар касе ҷуръати духул наметавонад оварад ва дар авқоти духул гоҳе як шахс ва гоҳе ду ва гоҳе се пайдо мешавад. Ва баъзе авқот кас ба ҳам намерасад, ки дохил кунанд.

Ва аз ҳар миллат, ки касе фаромӯшонӣ шавад, аҳли он ҳукм ба куфраш кунанд. Ва ӯ он ҷамоаро мисли гову хар пиндорад ва дар маҳалли одамият насанҷад. [Ва] назди ӯ одамӣ касе бувад, ки фаромӯшонӣ бошад. [Ва] аз ин ҷиҳат дар ҳамаи маҳкамаҳои Ҳинду Фаранг агар фаромӯшонӣ шоҳиди даъво ва мухосамае гардад, ҳукком беғоила қабул кунанд ба эътиқоди он ки вай дурӯғ нагӯяд ва нифоқ наварзад. Ва дар маҷлиси акобиру ашроф азизу муҳтарам бошад. Ва бо он ки ғайри фаромӯшонӣ бувад, ҷуз ба амри маъқулу маҳмуд рафоқат накунад ва илло хомӯш бувад.

Мизбон чун сухан бад-ин ҷо расонид, асҳоб гуфтанд: Ту худ чаро дар он хона дарнарафтӣ?

Гуфт: Танҳо будам, тарсидам, ки дар дину мазҳаб ихтилоле орад. Ҳоло шумо, ки даъвои истиқлол дар фазлу камол доред, дар ин қазия чӣ меандешед ва мазмуни инро бар чӣ маҳмил мениҳед? Фарангиён дар ихтирои ин ибдоъ чӣ фикр кардаанд ва дар эҷоди ин найранг чӣ таъбия ба кор бурда, манофеи он дар мулку давлат чӣ, натиҷаи он дар мазҳабу миллат кадом? Ва сабаб чист, ки ҳама донишу фарҳанг махсуси ҳукамои Фаранг шуда? Ва иллат чӣ, ки ҳама доноёни мо гарангу данг?!

[Н а з м]

Мо сияҳбахтон магар фарзанди Одам нестем?!

Ҳарифонро ба сабаби ҳузури гувоҳу баййина чун маҷоли инкор набуд, лахте ба луҷҷаи андеша фурӯ рафтанд, гавҳари мурод ба каф наёмад ва ба ҷавобе кофию шофӣ мулҳам нагаштанд [ва] ба аҷз муътариф шуданд, ки шояд ки ғайр аз шаҳри мо чунин шаҳрҳо бошад ва дар он чунин ҳунарварону донишмандон бошанд ва мо надонем.

Он гоҳ мизбон аз ин аҷзи ёрон ҷуръате дар забони баён ба ҳам расонида ва каф ба даҳон оварда, бе муҳобо ба тавсифи давлату шавкати Русӣ ва фарангӣ лаби изҳор кушода, дафтари таърифи ҳикмату санъати эшон дар миён ниҳод ва безабтии давлату низоми узбакия ва бевуқуфии донишварони ин билодро сармояи зиҳку афсӯс гардонид, ки маҷлисиён ғарқи араqи инфиолу хиҷолат гардиданд. [Ва] бо муҳаррири сутур

ишора карданд, ки туро дар идроки ҳақоиқи умур дастест ва зеҳни туро дар дарёфти бутуни маонӣ нишасте. Агар ба муқаддимае пеши роҳи муориз барбандӣ ва шояд ба нақзе хотири муноқиз бишиканӣ, ҳама дилҳо баркушояд.

Гуфтам: Ҳала, ҷамоаи бедину бехирадро назди азизон масито ва зумраи аблаҳу нодонро пеши дӯстон мадҳ мафармо. Ва ба бисёрии аскар ва тӯпу туфанг давлати куффорро бар шавкати ислом тафаввуқ мадеҳ ва ганҷковӣ ва ёфтани румузи обу хок ҳикмати Юнонро бар миллати имон тағаллуб манеҳ. Аз надонистани чизе маҷҳулулкайфият нуқсони ақлу илм лозим намеояд, ки уқало ба илми маҷҳулот камтар шуғл кунанд, магар ки илм бимаҷҳин мо *(ба роҳе)* восита шавад. Ва моро лозим нест, ки ба шикофтани рамзи ҳикмате, ки худ надидаем, мутасаддӣ бошем.

Гуфт: Онҳо чӣ навъ ин ҳикматҳоро ёфтаанд ва ба камолу изҳор расонида?

Гуфтам: Онҳо аввалан илм бимаҷҳин мо дар он ҳикмат ба воситаи ирс ё касбу тараддуд пайдо кардаанд [ва] сониян изҳор намуда. [Ва] аз барои иттисоф ба илму ҳикмат шарт нест, ки банда илми аввалину охирин бидонад. Ва агар билфарз ҳам бидонад, ба воситаи доғи ҳудусу имкон боз ноқис бошад:

وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ إِلَّا قَلِيلٗا ﴿٨٥﴾

(Ва шумо аз илм, ба ҷуз андаке, дода нашудаед. Сураи Исро, ояти 85)

Набинӣ, ки дар рустоқ донишмандон ҳастанд, ки ба бисёрии ҳикаму масолеҳ, ки дар шаҳр аст, воқиф нестанд, [маазолика] эшонро доно мегӯем ва ба илм меситоем.

Ва дигар он ки ҳар заминро хосиятест ва аҳолии онро қобилияте. Ва ҳикмати ҳукамои он бар тибқи мизоҷу ҳавои он макон хоҳад буд ба андозаи маслаҳати халқ.

Ва ҳакими туркро лозим нест, ки татаббуи ҳикмати Ҳинд ё Фаранг намояд, ё билъакс сувари илмия ба андозаи ҳикмату маслаҳати халқ марратан баъда ухро *(як бор пас аз бори ди-*

гар, мукаррараран) аз олами мисол нузул кунад ва дар миръоти зеҳни софии ҳаким баъд аз таваҷҷуҳ муртасим гардад: кай ва куҷо моро ҳараҷе афтод, ки барои тадоруки он тараддуду таваҷҷуҳ оварда бошем ва илми он ба мо ҳосил нашуда?! Масалан, замине, ки мо дорем, ҳеч вақт дар он роҳи оҳан ва аробаи оташӣ барнамехӯрад, зеро ки замини мо маҳдуд аст ва муҳоташ маълум. Агар хоҳем, дар муддати андак ба асбу уштур онро давр хоҳем кард. Ва кори мо муфзӣ ба ҳараҷе нест, балки эҷоди роҳи оҳан ба мо ҳараҷ аст, чунки замини мо васати маъмура аст, касрати анҳору ашҷор ва бисёрии тилолу кӯҳсор монеъ аст. Бояд ки барои обод кардани роҳе замини мазореи бисёрро хароб гардонем.

Ва дигар, баҳр надорем, то дар он киштии оташӣ ба кор ояд. Ва он чи назди мост, наҳрҳост, ки мумкин аст, ки бар он ҷиср бандем, индалҳоҷат завраққҳои кафида ва киштиҳои даридаи мо кифоя мекунад.

Пас, донишварони мо чӣ гуна ба осонӣ ва тасҳили амри мурури убур кӯшанд ва куҷо барои маслаҳати он таваҷҷуҳ ва саъй мабзул намоянд, ба хилофи Руму Фарангу Рус, ки бастати мамолик ва вусъати баҳр ва бисёрии ҷидолу пархош ва лашкаркашию дурии мақосид ва харобии дашт аҳолии эшонро ба таваҷҷуҳ андохт, то сувари ин синоот аз макмани бутун ба мансабаи зуҳур анҷомид. Назаран ило ҳозо, фазли онҳо бар мо лозим намеояд ба ҳеч боб. Ғоят он ки онҳо тараддуду талаб намуданд, ёфтанд ва мо накардем [ва] нарасидем. Ва ҳар кадом дар талабу адами талаб маъзурем. Басти мулк низ мавқуфи талабу тараддуд аст ва он ҳам амре ихтиёрӣ аст:

[Байт]

Нуқсон зи қобил аст, вагарна аладдавом
Файзи кароматаш ҳама касро баробар аст.

Ва ҳамчунин дар саноеи ҷадида ҳол ҳамин аст, ки фарангиён дар ҳеч поя аз талаб мавқуф нашуданд, чи ғарази ободии дунё доранд ва қиблаи томми эшон ғафлати тамом аст. Балки ғараз аз вуҷуди эшон низ обод доштани ҷаҳон аст ва зоҳир сохтани ҳақоиқи олами аҷсоми касифа [то кӯр-

басиратон нагӯянд, ки ин хоки сиёҳ барои чӣ офарида шуд? Ва бидонанд, ки ин тӯда ғабро хокистарест шуъла дар бағалу сангмайдаи зартоб дар канор ва чиркин садафе дурри ғалтон дар камар. Аз ин ҷиҳат ҳукамои Юнон дар зоҳири ин хок ҷомаи сиёҳ иктифо намуданд ва тавағғул дар маонӣ ва хавосси он оварда, ҳамаи хавосси мудаъӣ дар онро ба имтиҳону изҳор расониданд. Ва гавҳари ҳама ашҷору асмор ва [аҳҷору]' азҳор ва натиҷаи ҳамаи уюну биҳорро дар қайди забту сабт кашиданд ва осори эшонро дар шишаҳо гирифтанд. Масалан, мо барои исҳоли баъзе ахлот даҳ мисқол хасу хошок таҷарруъ кунем, эшон ба як қатра оварданд. Боз бадинҳо иктифо [нанамуда] аз ин ҷиҳат гуфтанд: Чаро одамӣ мемирад ва ҳикмате бояд, ки намирад?! Ва чаро дар ҳаво рафтани одамӣ муяссар нест, санъате бояд, ки [дар ҳаво] биравад?! Филвоқеъ, ба саъю тараддуд рӯҳ дар [баъзе] аҷсод [аз мурғон] оварданд ва то шаст фарсах роҳ [ба асбоб] дар ҳаво рафтанд. Ва ба расад болои кураи Моҳу Муштарию ва Зуҳал, кӯҳу мағора ва чашмаву ҳайвонот исбот кардаанд. Ва боз тараддуд доранд, ки ба болои кавокиби сайёр бароянд. Ва [билҷумла] ба иҷтиҳод румузи барру баҳрро бишикофтанд ва имтиҳон карданду ба амал оварданд. [Ва астори асрори афлоку анҷумро, камоҳия ёфтанд.] Масалан, кимиё, ки дар миёни мо ҳамчу Анқо номе дорад ва он ки дар баҳри он фурӯ равад, хушк берун меояд. Эшон дуконҳо рост карда, монанди яҳудии нилгар, ки калова аз хуми [сурху зарду] кабуд берун орад. Мису оҳан ва он чи хоҳанд, дар хумҳо фурӯ баранд [ва] фаровон физзаи холис ва заҳаби аҳмар берун оранд, ки ҳосили якрӯзаи он маҳсули яксолаи кон бувад. Охир, номурдани одамӣ амри мумкину-л-вуқӯъ аст. Ва боло рафтан дар ҳаво ба фарзи тартиби асбоб мумтанеъ не, ҳеч ҷои аҷобат надорад. Ва аҷаб он ки оқил бад-он ба тааҷҷуб орад, балки аҷаб он бувад, ки ҳаким бояд, ки маҷмӯи модда ва ҳаюлои олами улвӣ ва суфлиро кашф кунад ва ҳақиқати онро дарёбад, ки инҳо барои чӣ махлуқ шудаанд ва ҷиҳати чӣ? Ва асли онро биталабад, ки [ин] обҳо аз кадом баҳр аст ва ин гулҳо аз кадом гулзор? Ва ҷӯёи ӯ шавад ва маҳв дар асл гардад. Ва илло сувари улуми ғариба ва моҳияти фунуни

аҷиба ҳар чӣ азалан ва абадан дар сафҳаи коинот муртасиму манқуш шавад ва дар либоси вуҷуд дарояд ва ҳар чӣ дар ақли уқало даромадааст ва дармеояд, маводди он аз лавҳи маҳфуз доимо дар ойинаи олами мисол муртасим аст, **мавҷудан кона ав маъдуман** *(вуҷуд дошта бошад ё вуҷуд надошта бошад)* ва шабаҳи он дар олами маҳсус назди таваҷҷуҳ мутаваҷҷеҳи лозол дар ойинаи хаёл мунъакис мегардад [ва] назди сарфи асбоб аз қувва ба феъл меояд. [Ва] бодию шаҳрӣ, уммию закӣ дар ахзу иктисоби он мухторанд, махсуси баъз ва дуни баъз нест. Олами мисол барзахест миёни олами ғайб ва шаҳодат, ки рӯе ба олами муҷаррад дорад ва рӯе ба олами муқайяд. Вазъи он маҳз аз раъфати омми Ҷаҳондори таоло ва тақаддас аст, ки ҳар касе истеъдоди он надорад, ки ахзи илм аз лавҳи маҳфуз кунад. Истеъдоди ахз баъд аз иттисоф ба сифати таҷарруд ҳосил мешавад, ки дар ин мартаба шахс муҳтоҷ ба илм нест, [балки ӯ айни илм аст] ва ҳақиқати ашё дар ин вақт назди ӯ маълум аст. Ва ӯ ғарқаи дарёи ваҳдат бувад ва мабҳут аз нашъаи бодаи айният. Ва аммо муқайядони салосили таркибро бевосита миръоте қариб, ки наздик бувад ба олами муқайяд, ифодаву истифодаи илм мутааззир бувад, чи бе илму дониш олами аҷсом сурати ободӣ нагирад.

Фалоҷарам, ойина пеши олами муҷаррад ниҳоданд ва сувари улуму фарҳанг дар он рехтанд ба сабаби муқобалаи лавҳи илми азалӣ, то ҳар касе ҳар чи хоҳад, аз он ахзу иктисоб намояд ва ба масрафи иморати ҷаҳон ба кор барад. Ва он чи мустафидони файласуф аз он ҷо ахз кунанду ба амал оранд, аз аъҷабулаҷоиби ин ойина заррае ба нуқсон нарафта бошад. Боз ҳамчунон бар анвоъи [он] мамлӯ бувад ва ҳамчунин то қиёми растахез он чи аз умури аҷиба ба изҳор расад, боз аҷибтар аз он дар ин миръот муртасиму манқуш бувад. [Ва субҳона-л-лазӣ куллу уқули-л-уқалои фӣ камоли илмиҳи] *(Пас пок аст он Худое, ки ҳамаи ақли донишмандон дар камоли илми Ӯст).*

Ҳукамои исломӣ диданд, ки бадоеъ ва саноеъи олами аносир чун нақше бар об аст ва [тамаввуҷи] саробе бе об ва шууноте аз олами мисол, ки партаве аз лавҳи илм бар он задааст

ва дасти иҳотати ҳеч аҳаде ба ҳифзу забт ва ахзи он қодир нест ва ба ҳеч мартаба ба мунтаҳои он расидан мутасаввар не. Ва хок аз бом фуруд овардану ба саҳни хона андудан равиши хирадмандонае на.

Фалоҷарам, чашм аз ҳар чӣ зери Арш аст, [чашм] пӯшиданд ва ҷӯёи асли асл шуданд, то туғрои

وَمَن يُؤۡتَ ٱلۡحِكۡمَةَ فَقَدۡ أُوتِيَ خَيۡرٗا كَثِيرٗا

(Ва ба ҳар кас, ки дониш дода шудааст, пас, ҳамоно ба ӯ некӯии бисёр дода шудааст. Сураи Бақара, ояти 269) маншури маносиби давлат ва иқболашон омад.

Ин кори давлат аст, нигар, то киро расад.

[Ва] аммо доноёни Юнон аз ҷиҳати нуқсони фитрат ва ғалабаи шақоват ба шикофтани ҳақоиқи рангу бӯ гирифтор монданд. Ва ба андешаи ин чаро шуд ва аз ин чӣ зояд ва аз он чӣ ояд? – умри гиромӣ ба бод доданд [ва] абас корест, ки карданд ва боз минбаъд мекунанд:

مَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُۥ

(Ҳар киро Худо гумроҳ созад, пас барои ӯ ҳеч раҳнамое нест. Сураи Аъроф, ояти 186)

Ва нек монанда бувад ҳоли эшон ба ғуломе, ки назди итоби мавло мегуфт: Эй мирзо, бигузор маро, ки фикре дорам. Хоҷа дар арзи роҳ, бинобар доияи истироҳат ё гузориши шуғле мар ғуломро таҳдид кард, ки бедор бош ва муҳофазати сутур [ба воҷибӣ] кун, ки шаб бегоҳ аст ва ҳаромӣ дар роҳ, мабод, ки даст ёбаду аспат бибарад ва пиёда монӣ ва [ҷулу ҷиҳоз ба гарданат бор шавад, ки] ҳалок шавӣ. Ғулом аз панди мавло мутанаббеҳ нагашта, инон ба дасти ғафлат дод. Алассабоҳ, ки барҷаст, сутурро дар охур надид, дид, ки ҷулу ҷиҳози асб монда [ва аҳмолу асқол истода] ва асб рафта. Ҳар тараф давид, матлаб ба даст нарасид, мутаҳаййир [шуда] ва

дар фикр афтода буд, ки хоҷа омад. Дид, ки ғулом ҷиҳози асб пеш ниҳода [ва] сар ба китф додааст. Бонг барзад, ки ҳон, сутур чӣ кардӣ? Саросема сар бардошту гуфт: Эй хоҷа, амон, бимон маро, ки фикре меандозам. Гуфт: Эй бадбахт, чӣ фикр меандозӣ? Гуфт: Дар таҳайюрам, ки неши хорро дар биёбон кӣ тез мекунад? Гуфт: Туро кӣ фармуд, ки ба коре беҳуда фикр кунӣ ва сутурро ба зиён диҳӣ?! Талхии заҳри мор, тезии неши хор дар уҳдаи тарбияти раббуннавъ аст.

Гуфт: Эй хоҷа, пас писк дар рӯдаи гӯспанд кӣ метобад, ба шакли воҳид ва вазни яксон? Гуфт: [Эй аблаҳ,] қуввати дофиа ба ҳарорати ғаризӣ он сурат эҳдос мекунад! [Он гоҳ муште дигар бар фарқаш ниҳоду гуфт:] Эй аблаҳ, ин маҳалл чӣ ҷои суолу ҷавоб аст, чӣ навъ ғафлат рӯй додат, ки аз боз шудани сутур бехабар мондӣ?! [Акнун ҷулу ҷиҳози сутур ба гардани ту бор кунаму дар пеш андозам. Ғулом] мегуфт: [Як бори дигар] амон бимон, ки фикре дигар дорам. Гуфт: Он чӣ фикр аст? Гуфт: Тухм дар мақъади мокиён [ва соири мурғон] кӣ мебандад? Тозиёна бар сари ғулом ниҳод, ки эй ҳаромзода, ман аз ту чӣ суол мекунам, ту дар ҷавоби ман суоли бемаънӣ меорӣ! То он ки ҷулу асбоби сутур бар гардани ғулом бор шуда, пиёда монд.

Фикру тааммуқи фарангиён дар шикофтани рамзи ҷавоҳири баррию баҳрӣ ҳамон ҳукми тафаккури ғуломи нодон дорад, ки ба сахати мавло гирифтор омад ва гаронбор шуд ба воситаи мусоҳала дар фармони мавло.

Ҳамчунин инсонро ба дунё оварданд, ки касби илму маърифат кунад ва ба ибодати Офаринандаи хеш шуғл гирад, то ба вай руҷӯъ кунад ва ҳама ашёи маҳсусаро барои асоси маоши ӯ ниҳоданд. Масалан, хона доданд барои дафъи барду ҳарр ва палос барои нишастан, ҷома барои пӯшидан ва зан барои наслу истинос ва таому шароб барои хӯрдан. Он гоҳ ба хидмати мавло қиём кардан нодон касе бувад, ки кори хеш бигузораду фикр кунад дар ин ки ин хона аз чӣ бино шуд ва ин палос аз куҷо бофтанд ва ин ҷома чӣ гуна рестанд ва ин зан чӣ гуна махлуқ шуд ва ин таом аз куҷо оварданд. Ва боз хосияти зиёда дар инҳо ҳаст ё нест. Мизбон гуфт: Он чи дар ракокати раъйи ҳукамои Юнон ва матонати ақидаи

уламои аҳли имон тамҳид намудӣ, мусаллам аст ва тавҷеҳе бо садоду мустаҳкам. Боре дар ҳикмати вазъи фаромӯшхона чӣ андешидаӣ?

Гуфтам: Ихтирои ин санъат бе асле набудааст ва [аз] ин ҷинс амри аҷиба дар қисас мастур аст. Чунонки дар «Хамса»-и Низомӣ ҳикояте оварда, [ки] марде сиёҳпӯш ба шаҳре расид ва ба хонаи шахсе меҳмон шуд. Мизбон аз сабабу кайфияти сиёҳпушӣ суол кард. Гуфт: Дар ақсои Фаранг шаҳрест, ки онро шаҳри сиёҳпӯшон гӯянд, ҳар кӣ он ҷо равад, сияҳпӯш шавад. Ин мард ба савдои молихулиё бад-он шаҳр баъд аз муддате расида [ва бо шахсе дӯстӣ оварда, аз кайфияти сияҳпӯшии халқи он ҷо суол кард. Гуфт: Дар ин шаҳр манораест ва сабаде аз он муаллақ. Ҳар кӣ дар он нишинад, болои манора барояд. Баъд аз фурсате фуруд ояд, сиёҳпӯш шуда бошад. Ин марди савдоӣ ҳам] ба ионати дӯсте дар сабаде нишаст [ва] ба болои манора рафт, аз он ҷо ӯро уқобе даррабуд ва ба шаҳре пур аз аҷоиб расонид. Баъд аз чанд гоҳе ба иллате боз худро бар сари манора дид, ба зер оварданд, вай ҳам ба либоси сиёҳ даромад. [Ва он фурсатҳо, ки дар он шаҳри аҷиб буд, дар ин ҷо ба соате тамом шуда буд.]

Ва ин ҳикоят агарчи дар сурати афсона оварда, лекин мумтанеи сирфа нест ва вуқӯъаш дар хориҷ мумкин аст, боре аз асле холӣ нест. Фарангиён чун дар таҳқиқи ин навъ умури аҷиба хавзе доранд, яҳтамил, ки дар ҳақиқати он қисса ва ҳаққияти он иҷтиҳоде бакамол базл намуда, мисли он шаҳре ё иморате ихтироъ карда бошанд ва дар он уъҷубаҳо ҷамъ намуда, ки ақли нозир аз иҳотаи [он] оҷиз ояд.

Масалан, вақте ки муҳаррири сутур ба чаҳорбоғи замистонии импиротур рафтам, баъд аз хуруҷ хостам, ки тасвири [он дар сафҳа расм] кунам, [натавонистам], локин ақли ман аз забти он аз бисёрии аҷобат мутаҳаййир шуда буд, чи вақти духул дар зеҳн забти ҳудуду ҷиҳоти он мекардам, аз бисёрии чаманҳо ва хиёбонҳои дарун ба дарун қуввати ҳофизаам лол шуда, баъд аз хуруҷ ҳеч чиз ба хотирам нарасид, илло нақле аз ғайри тартиб. Ва чунон ки Фалотун [саркардаи юнониён буд ва] дар тадбири ҳифзи ҳаёт кӯшишҳо намуд, локин ба камол нарасонид [ва аз имтиҳон солим берун наёвард.] Инҳо

дар он қазия иҷтиҳоди балиғ оварда, он тадбирро бакамол ёфтанд [ва мурғе мокиёнро кушта ва қима намуда, зинда карданд]. Лекин аз пешгоҳи давлат ба иҷрову имзои он маъмур нашуданд. Ё мумкин аст, ки фарангиён дар масали он хона асбобе ва олоте тайёр карда бошанд, ки бад-он олами мисол мушоҳада шавад. Мисли ойинаҳо ва булӯрҳо, [ки дар он аз олами мисол ашколи аҷиба аз сувари улуму фунун ва аҳволи гузаштаву оянда манқуш бошад.] Чунонки [эшон] аз Бухоро, масалан, Самарқандро би ҷамеъи иморотиҳи ва ашхосиҳи [ба асбобу олот] бубинанд [ё биайниҳи мутобиқи хориҷ хабар диҳанд.]

Ё шаробе дар он ҷо таъбия карда, ки чун дохилшаванда бихӯрад, кашфи маъқулот намояд. Чунонки ҷӯгиён мании инсон фурӯ баранду фол гӯянд. Ва амсоли дарёфти ин ҳикматҳо аз фарангиён ҳеч ғаробат надорад, зеро ки онҳо дар он чи шеби фалаки Қамар аст, аз ҷавоҳири арзӣ ва обию ҳавоӣ ва оташӣ дар ҳама истило ва тасаллут ёфтаанд ва ба амалу имтиҳон ва таҷриба кашида.

Ва мумкин аст, ки роҳи кашф ба ду тариқ бошад: яке шуғл ба риёзат, дигар тамассук ба асбоби исломиён. Диданд, ки агар умр сарф ба асбоб кунанд, аз талаб бозмемонанд. Ва бувад, ки умр бад-он мусоада накунад ва худ ҳамчунон ноқис бошанд, зеро ки истеъдод шарти авлост дар ҳусули камол, ки агар ойина пеши ойина дорӣ, яке ҳазор бувад ва софӣ бошад. Ва агар оҳан пеши ойина бувад, як тараф зулмонӣ бувад ва яке беш зоҳир нашавад. Пас, тариқи риёзат акмалу ақраб бувад аз тариқи асбоб. Фалоҷарам, риёзату муҷоҳада ихтиёр карданд ва ба тарки асбобу васоит тавассул намуданд.

Ва юнониён тақаррубу тавассул ба асбоб оварданд ва ин асбоб он чи хост, ӯро низ ҳозир карданд ва ӯ он чи хост, ӯро низ ҷамъ намуданд. Ва басе умрҳои обову аҷдод дар сари кори ҳикмате ба сар рафт, натиҷа баъд аз қарнҳо ба дасти дигаре ба зуҳур омад. [Ва] чун куфр монеи кашфи маъқулот намешавад ва кашфи муртозони ҳунуд то Арш дар китобҳо навиштаанд ва ахбор аз ғайб ва намудани умури ғариба ба воситаи ҷинне, агар худ хоҳад, мумкин аст, пас, дидани олами мисол ба асбоб ва кашфи арвоҳи суфлия низ мумкин бошад.

Аммо ваҷҳи китмони сирри фаромӯшонӣ, ё сияҳпӯш он аст, ки баъд аз духул дар чунин мавозеъ, агар чизе аз умури ғайбӣ мункашиф шавад, ақл аз таъбири он ба иборат оҷиз ояд. Ва агар тамошои уъҷуба бисёр кунад, қуввати ҳофиза аз забти [он] отил шавад. Ва агар ба иборате адо кунад, дар эътирозоти муътариз дармонад, чунки умури кашфия диданист, на гуфтанӣ аз ҷиҳати зиқии иборат, зеро ки маъқул ба маҳсус ҳеч шабоҳат надорад. Ва он чи аз он ба иборат дарояд ҳам, ба қадри фаҳми мустамеъ бошад. Фалоҷарам, касе, ки муҷовир [ва мубошири] ин шуъбада шуда, сукутро аз ҳар чӣ осонтар бинад.

Ва дигар он ки дар истикшофи рамзи ин умур суфаҳо ва заифақлон бештар таваҷҷуҳ оранд, зеро ки қоиди ақл дар ҷое, ки мазаннаи хатаре бувад, монеъ аз ҷуръат мешавад ва ваҳм ғолиб меояд, то дар коре, ки эҳтимоли макрӯҳе дорад, иқдом нанамояд. Ва онро, ки ақл ноқис бувад, ваҳм камтар бошад. Фалоҷарам, худро бемуҳобо дар маҳолик андозад. Пас, касе, ки ноқисақл бувад, умури ғайбию ақлиро чӣ навъ таъбир медиҳад?! Пас, лобудд сукутро бар қавл тарҷеҳ ниҳад, балки аксарии мардум аз таъбири ҳақиқати умури хориҷӣ низ оҷиз оянд.

Масалан, шахс аз дидани ҷамоли хубон ё тамошои сабзаву раёҳин, ё самои нағма мутаассир шавад ва кайфияте, ки дар зеҳни ӯ ҳодис шавад, ба иборат натавонад овард. Чунончи, нағма то вақте ки мутрибу муғаннӣ дар миён аст ва захма бар тор мезанад ва чӯбею нохуне ва симе манзур бошад, ҳеч таъсире надорад ва ҷуз [он ки] овози даранг-дарангу ғингу ғинг [диҳад,] ҳосиле дар гӯш набошад. Таъсир он аст, ки ин ҳама аз зеҳни сомеъ пӯшида шавад [ва] ҳаюлоии нағмаи нафис чун ҷадвали сим ё шири сафеди барроқ аз олами мисол нозил мешавад ва чун шуъои найзаи Офтоб аз равзанаи мобайни нохуне латиф ва торе равшан мунтаҳӣ мешавад ва нолаи ҳазин аз дур [беҷиҳат], аз ҳама сӯ масмуъ мегардад. [Ва] гоҳе шабаҳ зоҳир мешавад, ки дар ин ҷо касе ҳаст, ки нохуне меҷунбонад, аммо муғаннӣ малҳуз не, лекин ҷунбонандаи дигар дар фавқ мушаххас гардад, ки гӯӣ рӯҳи Зуҳра бошад. Ҳамин таъсир дар бисёре замоири рақиқаи нафиса

ҳосил мешавад, лекин таъбиру тақрир натавонад кард, магар он ки қалам ҳам аз ин ҷинс дар даст дорад ва таҳрики Аторудро дар ангуштон ташхис мекунад. Ланиъма мо қила:

[Фард]
Ту кардӣ, ман мурассаъкор гаштам,
Ту гуфтӣ, ман гуҳаргуфтор гаштам.

Ва аммо тағйири хулқ ба ваҷҳи ҳасан далел бувад, ки ҳоли ашхоси гузаштагонро ва ҳозиронро аз солеҳу толеҳ муояна бинад, ки некӯкорон мубошири нозу наиманд [ва] бадкирдорон гирифтори азоби алим, аз он мутанаббеҳ шавад ва бад-он ҳол эътиқоди самимӣ орад. Фалобудд, раҳмату шафқати абнои ҷинсро пеша гирад.

Аммо сухан дар ин ки дар ин ҳикмат манофеи мулкию давлатӣ ҳаст ё на? Назар ба зоҳир халали мулкӣ мазнун аст, чи агар ҳамаи мардум фаромӯшонӣ бошанд, низоми мулкӣ мухталл гардад ва касе ба коре қиём накунад ва ҳамаи умур муаттал монад ва ҷаҳон хароб шавад. Дар ин машраб ҳар касе аз ҳама кор мустағнист ва ба чизе муҳтоҷ нест ва ба фарзи эҳтиёҷ бародарони ӯ гузориш диҳанд.

Пас, бояд ки шуюъи ин шуъбадаро манъ фармоянд. Ва чун манъ нафармудаанд, яҳтамил, ки мулоҳаза ин бувад, ки агар ин санъат иштиҳор ёбад, халкро рафоҳияти куллӣ бувад; шоҳон аз тараддуди ҷаҳонгирӣ, фақирон аз касби нон фориғ мешаванд. Ва ҳама аз [тараддуди] чӯбтарошӣ ва киштисозӣ ва тӯпрезию лашкаркашӣ озод мегарданд, магар ба қадри зарур. Ва азбаски зару ҷавоҳир [ҳама] ба рӯи замин омадааст, ҳеч эҳтиёҷ ба кандани кон нест [ва аз барои касби маош касе муҳтоҷи кушодани дукон набувад], илло дарёфти нон ва он ба андак ғоила таҳсилшаванда аст.

Ва дар ин маслак назди подшоҳу гадо мулку мол манзур набувад, илло таовуну талаттуф. Ва [ҳеч] миллате бо миллати дигар ва давлате бо давлати дигар ба ҳамдигар музоҳим ва мухосим набошанд, магар ба тариқи улфату мувофақат. Ва ҳар чӣ касбу ҷамъ кунанд, ба муованати ҳамдигар кунанд ва боз ба дигар исор намоянд. Бинобар ин иштиҳори ин ҳикмат

лобуддӣ бувад, то мардум бад-ин восита кашфи маъқулот намуда, бар бесуботии ҷаҳон ва бехирадии худ иттилоъ ёфта, ду-се рӯзе дар зиндагии мустаор ба осоиш бигузаронанд ва аз тараддуди нолоиқ бозистанд ва ба ҳамдигар мушфиқу меҳрубон бошанд ва қадри ҳамдигар бидонанд. Ва мисли ин навбате фарангиён дар рӯзнома набиштанд, ки ҷаҳон, ки мақарри аркону маволид аст, Ҷаҳонофарин ба одаму зуррияи ӯ маҷҷонан бахшид, ки дар он маишат оваранд ва ба тасвия ба ҳамдигар бахш кунанд ва ҳама алассаво [аз он] мутаматтеъ бошанд. Баъд аз Абулбашар авлоди ӯ ба ирсият [ҳар кадом] заминеро барои сукунат ихтиёр карданд, ба тариқи таодул ва мусоҳамат аз он мунтафеъ буданд. [Ва] баъд аз мурури аъвом авлоди Одам ба мо фи-л-яд қаноат нанамуда, ба тасаллуту ғалаба бар замини ҳамдигар тадохул намуданд ва ба ғасбу зӯр мулк аз ҳамдигар биситониданд. Дар асл Рум аз фулон ва Хито аз фулон ва Туркистон аз фулон буд, ки фулону фулону фулон молику соҳиб шуданд.

Шарти низому муқтазои адл он аст, ки ҳар касе ба замини худ қаноат кунад ва пурзӯр замини камзӯрро радд кунад. Агар касе аз ин маънӣ сар боззанад, дар миллати футуввату [мазҳаби] мурувват фарз аст, ки зӯрон ба иттифоқ бар сари ӯ зӯр оваранд ва ҳаққи заиф аз қавӣ ситонида бидиҳанд, зеро ки ҳама дар мероси падар баробаранд, то расми хунрезишу ҷидол аз миён бардошта шавад ва мухосамаву пархош [дар] мобайни шоҳон намонад, то ҳамаи халқ ба осудагӣ ба сар баранд, ки:

Дунё наярзад он ки парешон кунӣ диле.

Дар ҷавоби ин масъала баъзе давлатҳо навиштанд, ки вуқӯъи ин воқеа боз муфзӣ ба ҳараҷи азим аст, ки ҳеч касе ба осонӣ аз сари милку мол барнахезад ва аз дил ба тарки мо фи-л-яд нагӯяд. Ва аз барои қарори ин назм дарёҳои хун мавҷзан шавад, боз маълум нест, ки ин сурат ба вуқӯъ меояд ё на! Аз ин ҷиҳат ин бозхост як дараҷа мавқуф шуд. Агар дар ин қазия нек нигарӣ, муаййиди вазъи фаромӯшхона аст. Ва аз касрати аҷоиб ва вуфури ғароиб, ки фӣ замонино дар арсаи олами

кавн воқеъ шуда, аз он чи дида шуду шунида, дар ҳеч замон дар таворихи олам нишон намедиҳанд. Ва агар ҳамаи онро ҷамъоварӣ карда шавад, ҳама дафтарҳо, ки дар аҷоиботи олам навиштаанд, мансух хоҳад шуд. Ин нест магар нишони қурби соат?

Масалан, ҳакими комил дар эҳдоси ҳикмате ва ибдоъи фикрате, ки пешниҳоди замир дорад, ҳама натоиҷу лавоҳиқ ва осори онро манзур медорад, ин санъат баъд аз вуқӯъ дар ин муддат ин миқдор натиҷа медиҳад. Чун он натиҷа камоҳия зоҳир шавад, он санъат мустадрак афтад ва ҳоҷат ба имтиҳону такрори амали он набошад. Чун Офаридагор субҳонаҳу ба ҳикмати болиға ва қудрати боҳира барои ҳубби изҳор осмону замин халқ кард [ва] сипеҳрро даварон дод ва кавокибро саярон, то инсон овард ва ба воситаи ӯ ҳақоиқи малаку малакутро зоҳир гардонд ва дар гавҳари ӯ куфру имонро мухаммар кард, то ба имон кашфи олами малакут кунад ва ба куфр ҳақиқати олами малакро аъён намояд. Ва кашфи ин ду олам бе куфри сирфу имони мутлақ сурат набандад. Ҳақиқати олами малакут ба шариати ҳаққаи анбиё, алайҳимуссалом, хосса миллати ҳанифаи муҳаммадӣ салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам ба маърази изҳор ва тибён расид, ки мадори он бар имон аст, чун савти эҳтисоби шореъ қабл аз замони хатмипаноҳ, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, яке баъд аз дигаре мутаоқиб ва мутаволӣ буд ва малакутиён ғолиб буданд, кори мулкиён ба таъвиқ афтода, аз таколифи шоққаи имонӣ ба кунҷи ихтифо ва инзиво мутаворӣ буданд ва ҳамаи ҳиммат сарфи муораза ва муҷодала намуда, фурсати пардохт ба шикофтани дақоиқи олами малак намеёфтанд, балки дар он вақт ҳама саъю ҷиҳод дар болои миллату давлат буд ва ҳамаи андешаҳо дар ҳифзу забти он мабзул ва баъд аз он ки давраи эҳтисоб хатм шуд ба муфоди

ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ

(Имрӯз барои шумо дини шуморо комил кардам. Сураи Моида, ояти 3) ва насси

قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّ

(Ба дурустӣ, ки роҳёбӣ аз гумроҳӣ ошкор шудааст. Сураи Бақара, ояти 256) ва киштии шариати ғарро дар муҳити азамат ва истило қарор гирифт ва садои мунодӣ аз аршаи он то ба гӯши саканаи малаи аъло расид, ки **ман тамассака би ҳозиҳи-с-сафинати, фақад наҷо ва ман тарака, фақад ҳалака ва ғарақа** *(касе, ки ба ин киштӣ нишинад, наҷот ёбад ва он ки онро тарк кунад, ҳалок гардад ва ғарқ шавад).* Балки ҳикмат дар ин ихтитом ҳам изҳори румузи олами малак буд.

Фалоҷарам, ба сабаби мусоҳалаи аҳли ислом дар ҷиҳоду ғазва, [ки ғайри худро намедиданд, кам-кам душманони дин қувват гирифта, эшонро забун сохтанд.] Ва қабули мубодала ва муфоваза аҳли мулкро ривоҷ афтод ва малакутиёнро ба зар сухра намуда, бар ҳама мусаллат шуданд ва ба шикофтани дақоиқи олами унсур аз Моҳ то моҳӣ даст ёфтанд ва изҳор карданд: ва расидан бад-ин матлаб ва ба ғаври он рафтан бе куфри сирф имкон надорад ва вошикофии рамзи олами аҷсом ба аҳли имон ҳеч часпоише надорад, зеро ки онҳо маъмур ба тарканд.

Ва донистани ҳақоиқи мураккабот дар дину имон ҳеч сарфа намебандад, илло ин миқдор, ки баъд аз муояна диниста шавад, ки Ӯ субҳонаҳу ин ҳама [аз] хавоссу осор дар мизоҷи олами аркон ниҳода будааст. Ва ғарази онро ба воситаи инсон изҳор карданӣ ва аз ҳақоиқи олами мулк камтар чиз бувад, ки ба кашфу зуҳур нарасида бувад ва биттамом ба буруз анҷомида. Ин аломати қурби соат бошад.

Ва ба мазмуни **ло тақуму-с-соату илло ала-л-ашрори** *(қиёмат бапо нашавад, магар ба бадкирдорҳо)*, бояд, ки олам ҳама аз шарру куфр пур гардад. То аз имон заррае ва аз изҳор дақиқае боқӣ бошад, соат қоим нагардад. Ва ал-явм [куфр бар имон ғалаба дорад, чи] аксари маъмура дар ҳиттаи тасарруфи куффор мулҳақ шуда [ва] гӯӣ имрӯз подшоҳе мустақил дар тамоми рубъи маскун аз миллати исломӣ нест. Ва он чи ҳаст, [ҳама] мамзуҷу махлут ба куффор шуда, ҳама боҷу хироҷ ба

куффор мерасонанд ва ҳалқаи итоату инқиёд дар гӯши ҷон андохта, ҷуръате надоранд, ки саре боло кунанд. Ва алҳол ҳамаи манҳиёту муҳаррамот бараъло бар сари бозорҳост ва аз аморати ислом имомаҳо бар сарҳост ва азон бар манораҳо [ва] дар кирдору гуфтор тафовуте фоҳиш дар миён аст, ки ба ҳеч миллат ошноӣ надорад. Агар дар ин миаи сесадум, ки баъд аз алф аст, мо дар онем, муҷаддиде зуҳур накунад, албатта, бояд ки вуқӯъи соат анқариб бошад. Ва мутаваққеъ бояд буд зуҳури имом Маҳдӣ ё нузули Рӯҳуллоҳро, чи дар [кутуби] ҳадис ду ҳадис муориз воқеъ шуда, дар аломати қурби соат: яке он ки ҳеч хонае нест, ки дар вай куфр надарояд, яъне агарчи куфр сареҳ набувад, боре амороти куфр бошад, мисли иқтидо ба русуми куффор дар либосу маокилу машориб ва зинатулявм. Мазмуни ин ҳадис ба вуқӯъ пайваста ва мутаҳаққиқ шуда. Дигар, ҳеч хонае нест, ки дар вай имон надарояд ва ин баъд аз зуҳури соҳибуззамон ба вуқӯъ анҷомад, ки дар арсаи нуҳ [то дувоздаҳ] сол камобеш тамоми маъмураро ба таъйиди раббонӣ ба ислому имон даъват кунад ва ҳама халқ пазиро шаванд ва он ки напазирад, ба муқирраш роҷеъ доранд. Ва ҳақиқати дину диёнат то ду-се қарн баъд аз он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, ба сабаби қурби аҳду шуъои анвори ваҳй дар миёни салафе шакара-л-Лоҳу саъйуҳум зоҳир буда, ҳисбатан ли марзоти-л-Лоҳи *(умеди музду савоб баҳри ризои Худо)* барои эълои калимату-л-Лоҳ ниҳояти ҷаҳду кӯшиш намуданд, то ҳама мухолифони дин дар зовияҳо ва гӯшаҳо мухтафӣ шуданд.

Хулафои ислом баъд аз ин қурун диданд, ки дайёре аз куффор намонд, ки саре бардорад ва даъвои истиқлол орад. Он гоҳ ба ҳубби шаҳавот моил гаштанд ва ба айшу комронӣ иштиғол намуданд. Ва уламо, ки қавоми миллат бо эшон аст, ҳам ба ҳубби раёсат тобеи амру ҳукми залама гаштанд ва аз амри маъруфу наҳйи мункар дар хидмати салотин чашмпӯшӣ намуданд.

Мухолифони дин ин ғафлатро аз аҳли ислом ғанимат донista, шабу рӯз ба тараддуди гирдоварии асбоб ва шикофтани баҳру кон ва берун овардани зару ҷавоҳир иштиғол намуда, барои интиқомкашӣ раъйҳо ва машваратҳо мефармуданд,

то даридагии домани ҷамъияти худро, ки дар аввали давлати араб афтода буд, руфӯ диҳанд. Ва асбоби давлату ҳифзи онро мураттаб намуда, он гоҳ ба бозхости кинаи пӯшида бархостанд, ба макру фиреб ва қаҳру ғалаба дар тамомати маъмура даст ёфтанд ва карданд, он чи карданд. Ин низ аломати қурби соат бошад. Аҳли имонро ҳеч умедворӣ аз ривоҷи ислом намонда, магар ки дар ин миа муҷаддиде қавӣ зуҳур кунад, балки ҷуз аз замони Маҳдӣ қуввати ислом ва аҳли он аслан мутаваққеъ намешавад, [лекин ба далоили офоқӣ ва зуҳури аломоти самовӣ таҷдиди миллат мумкин аст ва яҳтамил, ки то санаи 1313 тағйиру табдили куллӣ дар аҳволи олам воқеъ шавад.] Ва ҳува аъламу **[ҳозо мо алҳаманӣ Раббия-л-ъалламу-л-ғуюб]** *(Ин аст, он чи илҳом намуд маро Парвардгорам донандаи розҳои ниҳон)*.

ДАР ҲИКОЯТИ ҲОҶӢ ВА МАНОФЕИ САФАР ВА ХИСЛАТИ ЗАНОН

[Навбате дар зайли асфор, ки дар рикоби султон будам, бо ду-се тан ҳамкӯш буда, шабҳо ба муҳовараву муколама аз ҳар боб ба рӯз меовардам. Боре рафиқи ман ба бозича ҳикояте ба тақрир овард. Дидам, ки машҳун ба фавоиди сафар ва хислати занон ва одоби мулкдорист. Вақте ки рафиқ сар ба ҷомаи хоб ниҳод ва хоб аз ман гурехта буд, озод дар сатр кашидам, сабоҳ дар назараш гузаронидам. Гуфт: Магар ту худ дар он сафар ҳозир будаӣ ё аз забони ноқил биайниҳӣ шунудаӣ? Дар ҳикояти ҳоҷӣ ва манофеи сафар].

Қозӣ Яҳё валади Бақохоҷа – раиси Бухоро, боре бо муҳаррири сутур рафиқи сафарӣ буд. Рӯзе ба тақриб ҳикоят кард, ки навбате яке аз сайёҳон бо ман гуфт: Дар вақте ки аз сафари ҳаҷҷи ислом мурочаат мекардам, ҳам дар киштӣ нишаста, бо рафоқати ҷамъе ба азимати сайри Ҳиндустон аз баҳри Ҳинд [гузашта] ба замини Калкатта ва навоҳии Каннуҷ баромадам, ки ақсои замини Ҳинд аст.

Рӯзе чанд дар миёни ҳиндувон ба сар мебурдам. Ва ба воситаи ихтилофи луғат ва забон муҳимми ман ба душворӣ кашида, дар байъу широ бисёр ташвишманд шуда, ҳарчанд тараддуд мекардам, ки шахсе форсизабон ёбам, муяссар намешуд.

То рӯзе яке аз туҷҷори пишоварӣ, ки ба аксари истилоҳоти аҳли Ҳинд воқиф буд, бо ман бархӯрда, маро ба ҳуҷраи хеш бурд ва гуфт: Ҷои ту дар ин диёр нест ва ҳар чӣ зудтар худро ба маъмане андоз, ки лоақалл каломи аҳли онро бибояд фаҳмид. Ва дафтаре муштамил бар муфрадот [ва] луғоти Ҳинд ва мураккаботи он набишта бо ман дод, ки дар хариду фурӯхт ва доду ситад ва нишасту хост онро ба кор бар. Ман ӯро дуои хайр гуфта, аз мақсад нишон талабидам. Гуфт: Вақте ки азимати хуруҷ кунӣ, аввалан туро ба Ҷалолобод бояд рафт, баъд [ба] Пишовар [ва] он гоҳ ба Кобул.

Ва самти ин билод бо ман ба даст таъйин мекард. Он гоҳ бо ман ҳадя ва туҳфа дод, мураххас фармуд. Баъд аз он маро дар ҳар ҷо, ки ноне боист харид, пеши хаббоз дафтар меку-

шодам ва шаб ба ҳар хона, ки нузул боист кард, назди хасм сафҳа паҳн мекардам. Ва сухане, ки дар ин муомалот аз аҳолии он ҷо мешунидам, боз аз дафтари худ ба варақгардонии бисёр ёфта, ҷавоби нолоиқ медодам, ки мардуми он ҷо ба ин ҳоли ман механдиданд [ва ба мазҳака мегирифтанд ва ҳамчу девона, ки тифлон аз дунболаш афтанд, мудом ба гирди ман мардум ҷамъ мешуданд ва аз суоле, ки мекарданд, дар ҷавоби ман механдиданд.] Аз ин ваҷҳ басе дашномҳо шунида ва басо силиҳо дар қафо хӯрда, дар охир аз умру ҷон сер гаштам. Ва ҳарчанд ҷустуҷӯ мекардам, [ки] қофилае ба ҳам расонам ва худро ба рафоқати онҳо ба замини Кобул ва диёри Туркистон андозам, ба сабаби уҷмати забон ҳеч ба хуруҷ ва духули корвоне пай намебурдам. Оре, сахт ҳолатест, ки касе дар миёни ҷамъе афтад, ки ба забони онҳо воқиф набувад, бисёр дар тааб ва таҳлука афтад. Аз ин ҷиҳат дар дабиристони Низомия аз ҳамаи забонҳо таламмуз мекунанд ва вуқуф бар истилоҳи ҳар тоифаро аз мавоҷиб медонанд.

Ва ман худ боре дар пойтахти импиротури рус будам дар Фетербурх. Шаб аз хоб, бинобар тараддуди мардум дар кӯча бархостам, дидам, руфақо ҳама рафтаанд. Сабаб пурсидам. Гуфтанд: Маҳаллае оташ гирифта, ба тамошо баромаданд. Ман ҳам хоболуд бе он ки тааммуқе ва тадаббуре фармоям, ба кӯча баромадам. Дидам, ароба ва ходими он тайёр аст. Ва ба ишора ва забон маълум кардам, ки ман ҳам ба тамошо меравам. Алалфавр маро ба ароба нишонида, дар он маҳалла расонид. Фуруд омадам, боз ба имову ишора [ва лафзҳои ғалати бемаънӣ] гуфтам, ки ин ҷо бош ва маро ба манзил хоҳӣ бурд. Қабул намуд.

Ман ба сайри имората сӯхта даромадам. Дидам, ҷамъе касир ба асбоб ва фаввора об аз баҳр оварда [ва] ба дасти ҳар кадом обдӯзе, ки аз замин ба болои манора оташро хомӯш мекунанд. Ва ман саргарми тамошо шуда, аз руфақо низ касеро наёфтам ва бо ман мутарҷим ҳам набуд. Баъд аз фурсатҳо баромадам, ки ҳаво абр шуда ва барфи шадид меборид ва аксари мардум ҳам мутафарриқ шудаанд. Омадам, ки асбу аробаи худро ёбам, бисёр ҷустам, гумтар ёфтам.

Дар охир аробае дигар дидам, ки бачаи ходим дорад. Савор

шудам ва ишора кардам, ки суръат кун! Вай ҳам надониста, асб меронд.

Вақти омадан ба воситаи маҳтоб ва софии ҳаво уфуқ ва ҷиҳот ва ситорагонро нишон гирифта будам. Дар мурочаат ба воситаи тарокуми барф ва талотуми ҳаво ҳеч самт мушаххас намешуд. Аммо роҳи омадагӣ шарқӣ буд, пас ҷанубӣ. Ин бачаи ходим маро рост ба тарафи шимол бурд ва имову ишорати маро фаҳм намекард. [Ва] ҳар ҷо-ҳар ҷо асб нигоҳ дошта, бо ман сухане мегуфт, [ки ман туро то куҷо мебарам] ба лафзи русӣ. Ва ман чизе мегуфтам ба фурсӣ ӯро. Маро дашноме медод ва ман ӯро нафрине мегуфтам. Ва ҳар соате таклиф ба фуруд омадан мекард, ман фуруд намеомадам. [Вай] сақате мегуфт, ман низ ғалате медодам. Чунки, агар фуруд оям, дигар бор бор намекунад ва агар пиёда монам, асас ҳабс мефармояд. Ва миқдори панҷ соат дар болои ароба нишаста мондам ва дар ин шаб чандон барф меомад, ки ман чун қуллае аз барф шуда будам ва саропоям дар даруни барф пӯшида [буд].

Ними шаб маро дар кӯчае монда, худ ба ҳавлие дарун рафт ва бисёр дар фурӯ кӯфт, садое барнаёмад. Ва маро чандон қуввати воҳима муставлӣ шуда буд, ки агар он дар боз шавад, албатта, маро ба дарун талабанд ва қатл кунанд ва дар чаҳе андозанд ва агар аз ароба фуруд оранд ва ба кӯча бигузоранд, асасам ғул ба гардан ва занҷир дар по кунад.

[Ва] чун бачаи ходим аз фатҳи боб маъюс шуд, боз дар ароба нишаста, асб меронд ва маро нафрин менамуд ва ман [хомӯш мондам ва] маҷоли такаллум надоштам [ба таҳти барф] ва ба Худованди [қуддус] менолидам, ки [агар] маро аз он зиқӣ фараҳе бахшад, ки дигар гирди ҳавас ва ҳавои хотир нагардам.

Надонам, ки [он] ходим мулҳам шуд ё доия ӯро ба он овард, ки маро назди мири асас овард ва шикоят оғоз ниҳод, ки ин мард дар маҳмили ман бор шуда ва забон намедонад ва ман низ аз дарки истилоҳи ӯ оҷизам, ҳеч чора намедонам, ки ӯро ба куҷо барам, ки [маро] аз ҳамли ӯ халосӣ рӯй диҳад. Миршаб омада маро аз таҳти барф баровард, суоле кард ба забони худ, ман ҳам ҷавобе додам ба забони хеш, ки ин бача

қӯши маро гум кардааст ва маро ҳайрон карда ва маро агар ба растаи Балшуй Марскуй барад, қӯши худро меёбам. Ва ин раста – растаи бузург, бисёр обод ва ороста аст ва миқдори даҳ ҳазор қадам тӯл дорад, росто аз мағриб ба машриқ рафта, дутарафа шашошён иморати зарандуд.

Миршаб аз ин сухани ман мутанаббеҳ гашта, он бачаро нафрин сар кард ва гуфт:

– Ин мард мусофир аст ва яҳтамил ки ҳамроҳи суфаро бошад; ва элчихонаҳо ғолибан наздики арки султонист, дар ҳавошии ин растаи бузург. Ту ин мардро дар ин пасткӯчаҳо чаро саргардон доштаӣ? Агар ӯро [аз] аввали шаб ҳам дар он раста мебурдӣ, ӯ ба қӯши худ мерафт, ҳам ту халос будӣ ва ҳам ӯ. Ҳоло ҳам, алалфавр, ӯро [бардошта] бурда, дар растаи калон андоз, то халос гардӣ.

Ходим «сейчас» гуфта, асбро ронда, маро дар растаи Балшуй овард. Гуфтам: Эй нархар, инак омадӣ ва маро ба манзил овардӣ. То дарвозаи қӯши ман маро оварда, фуруд овард. Ва музди [савории] ароба ҳафт дирам дода, аз он маҳлака раҳоӣ ёфтам, ки агар маро андак вуқуфе ба истилоҳи онҳо будӣ, ин миқдор кори [ман] ба таҳлука намеанҷомид.

Ва билҷумла Ҳочии мазкур гуфта:

Рӯзе аз ғояти малол ва душвории қилу қоли [чанд ҳиндувон бедор шуда] гаргин улоғе [ки] доштам, савор шуда, ба азимати он ки худро ба Ҷалолобод расонам, аз он навоҳӣ берун омадам. Бе зоду тӯша рӯй ба роҳе ниҳода мерафтам. Ва аз пеш кӯҳе бузург ва рафеъ ба назар дармеомад ва ҳамроҳ ва бадрақа надоштам, илло ду туфангчаи фарангӣ ва самте, ки тоҷир ба ман нишон дода буд. Чун ба саҳро баромадам, он ҷиҳат аз хотирам пӯшида шуд. Ло ала-т-таъйин, ба роҳи борик даромада будам. Пас аз замоне, ки масофате қатъ шуд, ба даруни кӯҳсор даромадам, муштамил ба анҳор ва азҳор ва ашҷору асмор [ва шукуфа] ва ҳар тараф чашмаи обҳои равон ва ҳама ҷо чаман-чаман сарву арғавон ва туюри хушалҳон тасбиҳ ва тақдиси Ҷаҳондори таоло ва тақаддас мегуфтанд. Замини он боғи ҷаннатнишон аз касрати шукуфа ва лола бар сатҳи фалак лофи тафаввуқ мезад ва ҳаво аз ғояти латофат ва зиё ва мушкбезӣ бар фазои Ирам ҳамсарӣ менамуд:

[Б а й т]

Бас ҳавои хурраму сатҳе хуш он кухсор дошт,
Ҳар тараф ҷанноти таҷрӣ таҳтаҳа-л-анҳор дошт.
Чун Ирам бар соҳаташ афтода аҳҷори самин,
Чун биҳишти адн аз ҳар гунае асмор дошт.

Ман, ки аз чунон дӯзахи мӯҳиш ба чунин биҳишти мунаққаш даромадам, аз ранҷи ғурбат ва тааби суҳбати он ҳама аҳли шақоват фаромӯш кардам. Бар лаби чашмаи обе нузул намуда, таҷдиди таҳорат ва тақдими ибодати Офаридгори мутлақ **ҷаллат нуъамоуҳу ва азамат олоуҳу** *(фаровон бод неъматҳои Ӯ ва беохир бод атоҳои Ӯ)* намуда, соате гирди он марғзор тавоф кардам ва аз нуамои беминнат ва атои бемазаллати илоҳӣ, [мунъими ҳақиқӣ] он чи мебоист аз анору ангур ва марзҳои латиф ба кор бурдам ва бахше ба захира бардоштам.

Хари мискин, ки пари коҳ дар назараш чун ҳилоли моҳ менамуд, низ дар он мартаъи биҳиштойин чарида, он чи тавонист, аз барои бақияи умр захира андӯхт ва ҷавдате дар рафтор ва атвораш зоҳир гашт. Он гоҳ саворӣ намуда, то ба шабҳангом дар он кӯҳистон тараддуд мекардам. Ва басе аз нишебу фароз қатъ намудам. Ва ба роҳе борик ки такопӯ мекардам, гоҳо аз касрати сабзию раёҳин пӯшида мешуд ва аз вуфури ашҷор ва печидагии шохсор ҷиҳати мақсуд мафқуд мешуд. То қубайли ғуруб ба соҳате васеъ убур афтод, мафруш ба сабзаи мулавван ва аз ҳар сӯ ҷӯйҳо ҳамчу ҷадвали сим равон буд ва аз ҳама ҷиҳот кӯҳпояҳои рафеъ, ки сар ба тоқи сипеҳр расонида, худро ба домани кӯҳ кашидам. Дидам, дар камари кӯҳ се санг ҷудо шуда ва ба болои он тахтасанге шаффофи мулаввани сигазӣ афтода. Болои он баромада, бисоти иқомат ва саҷҷодаи ибодат бигустардам ва улоғро ба чаро раҳо карда, худ ба ибодати Ягонаи барҳақк ва шукронаи Ҷаҳондори мутлақ иштиғол намудам.

Ва баъд аз он ки Офтоб [дар чашмаи об] ғуруб кард, шаб пардаи зулмат бар фарқи мутаваттинони арсаи хок фурӯҳишт ва олами нуронӣ чун рӯи ҳунуд кабуд гашт, улоғро кашида, ба таҳти он тахтасанг, ки чун саботе мустаҳкам буд, барба-

стам ва барои дафъи сабуъи зорра ҳима бисёр гирд оварда, оташ дардодам, чи шунуда будам, ки афрӯхтани оташ дар шаб сабаби истинкор ва истиғфори дадгон аст. Чун шуъои оташ боло гирифт, шаб либоси рӯз дар бар кард. Ман мисли бараҳмане ба гирди оташ метанидам ва аз ҳама сӯ ҳимаҳои хушк дар оташ мениҳодам. Дар ин асно улоғи ман аз зери санг наҳиқ ва шаҳиқи сахт баркашид, мутаволӣ ва мутавотир, ки сирри

إِنَّ أَنكَرَ ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ ١٩

(ба ростӣ, ки бадтарини овозҳо овози харон бошад. Сураи Луқмон, ояти 19) дар ҳама аҷзо ва зарроти кӯҳистон зоҳир мешуд ва садамати савту садои ӯ яке бар сад аз ҳама ҷиҳот ба гӯш мерасид ба воситаи қурби ҷибол. Аз он овози ҳоил ва бонгиноҳинҷори хар ларза бар аъзои ман афтод. Барои тафтиши сурати ҳол бар лаби тахтасанг омада, улоғро дидам, [ки] изтиробу бетоқатӣ мекард ва бар ҳар тараф мехазид ва аз чизе [магар] мерамид ва онан фаонан бавл ва равс меандохт. Дар атрофу акнофи он марғзор назар андохтам, ҷонваре дидам азимҷусса, мушобеҳи говмеше сиёҳмӯй, синафарох, сарбузург, дастҳо чун пойҳои фил [ва] чашмҳо чун косаи хуршед ба шуълаи оташ метобид, бо камаре борик ва дунболаи расо, ки бар замин мезад ва меғуррид. Аммо аз [тоби] шуълаи оташ наздик шудан намеёрист. Ва аз ақиби ӯ афвоҷи даррандагон ба ҳар тараф меомаданду мерафтанд, аммо наздики ӯ намешуданд. Ман чун он ҳолро дидам, бар ҷой хушк мондам, наздик буд, ки аз болои санг ба шеб нишеб гардам ва ба ҳазор хавфу ҳарос худдорӣ мекардам. Ва мутамассик ба қироати Қуръон шуда, ҳар чӣ аз ҳар ҷой медонистам, мехондам ва ба атрофи худ барои ҳирзи ҷон медамидам ва ба Худованди ақдас менолидам. [Ва гоҳо такрори калимаи таййиба менамудам, чунки тундбоди аҷал ба рӯям мевазид.] Он ҷонвар чун самоъи оёти қуръонӣ намуд, аз шиддату ғазаб ва ҷунбиш ва тараддуд суст шуда, сина бар замин ниҳод ва муҳозии ман ва улоғи [ман] бар замин афтода, бар он назар медӯхт. Ман чун

он ҳол муояна кардам [ва] донистам, ки каломи раббонӣ дар он ҳайвон асар намудааст, ба овози баланд ва адои махраҷу талаффузи балиғ он чи аз сувар маҳфузи ман буд, мехондам ва гоҳо ҳима ба оташ меафкандам. Ва билҷумла он шабро ба ҳазор ҷонканӣ ва қуръонхонӣ ба рӯз овардам. Ва гоҳо ба он ҷонвар хушомаде [мегуфтам] ва тамаллуқе мекардам, ки [маро бо ту коре нест], даст аз ман бидор. То он ки Офтоб сар аз матлаъи уфуқ берун кард, он ҷонвар даст аз ман ва улоғи ман бардошта, хиромон ба даруни беша рафт. Ман фурсатро ғанимат шумурда, раҳл бар лоша андохта, хостам, ки дар роҳ дароям. Ҳарчанд саъй намудам, хар ҷунбиш намекард, азбаски тарсида буд ва сар дар миёни ду даст ҳамчу гӯе гирд мегашт. Лоилоҷ раҳл бар дӯш кашида, харро бигузошта, рӯй ба роҳ овардам.

Ҳанӯз курӯҳе роҳ нарафта будам, ки хар аз дунболи ман давон-давон [наҳиққунон] меомад. Магарам аз танҳоӣ ваҳшат гирифта, ба итоати ман гардан ниҳода буд. Пас бар ӯ саворӣ карда, шабу рӯз дар даруни он кӯҳистон мерафтам [ва қадам бар гулу лолаву райҳон мениҳодам]. Ва ҳар рӯз аҷоиби тоза ва ғароиби беандоза мушоҳада мекардам ва аз фавокеҳи алвон ва мағзҳои ширин мехӯрдам ва гоҳе ба туфангча аз мурғон сайд мекардам ва кабобе тартиб медодам.

Ва дар ин кӯҳсор навъе аз дарахт буд, мева дошт ба қадри биҳӣ ва шакли обгина ва пӯсте нафис, мағзаш ба қадри пиёлаи обе аз шарбати хушгувор **ҳулвун ва ҳомизун миноин ғайри осинин** *(ширин ва турш аз об, ки (ба дермондагӣ) тағйир наёфтааст)*, чун шарбати сикангубин ба ҷои шароб ба кор мебурдам. [Ва] азбаски наимаш ғайримутаноҳӣ буд ва соҳаташ беғоят, гумон мебурдам, ки оё биҳишти барин аст, ки дар хоб мебинам. Ва аз он ҷиҳат, ки чун Абулбашар дар ҷаннат танҳо будам, ваҳшат мегирифтам ва аз зарари сибоъи зорра меандешидам [ва] мегуфтам: Ин маъмани биҳиштойин аз дунёст, ки дар он ба бедорӣ меравам.

Рӯзе дар арзи роҳ бар лаби чашмасоре расидам аз камари кӯҳ, дидам тахте аз санг [мабно бар] чаҳор қоима дорад дар ғояти сафо. [Ва] шахсе бар болои он ба паҳлу такя зада ва лиҳофе ҳарир ба болои худ кашида. Худойро шукр гуфтам, ки

дар он танҳоӣ маро рафиқе ато кардааст, ё бадрақае арзонӣ дошта. Пештар рафта, саломе додам, ҷавобе нашунидам, бар забари тахт баромадам, дидам, [ки] сурате будааст, ки [устодон] аз санг тарошидаанд ва рассомони монавикирдор дар он чандон санъат ба кор бурда, ки гӯӣ, зинда аст.

Маъюс шуда боз дар роҳ даромадам, то рӯзе ба майдоне расидам фарох [ва] ҳама атроф дарахтони баландшохи муҳтавӣ бар гулу раёҳин ва ёсуман ва обҳо ҷорӣ. Дар васати он суффаи баланд аз санг бардошта ва харе дар пастии он ба мехе баста, рахте ва занбиле бар зери суффа густарда. Дилшод гаштам, ки [магар] рафиқе ёфтам. Ман низ дар он ҷо нузул кардам ва улоғро ба чаро раҳо кардам ва хушку таре, ки дар анбон доштам, тановул кардам, он гоҳ шукронаро намозе сар кардам. Ва миқдори се соат дар он ҷо интизорӣ бурдам, ки шояд соҳиби рахт ва маркаб боз ояд. Ҳеч кас ба назар дарнаёмад ва осоре аз зӣ-рӯҳ мутараттиб нашуд. Ҷазм кардам, ки соҳиби манзилро даранда рабуда. Он гоҳ занбил ва анбони бемоликро бикушодам. Дидам миқдори яксаду панҷоҳ рупияи гулдор ва ду тапончаи фарангии тилокӯб ва як соати тилоқоб ва ба харитае камтар қанд ва чой ва ба дигаре нону яхнӣ. Он ашёро ба худ ҳалол дониста, бардоштам ва дидам, ки улоғи баста тануманд ва фарбеҳтар аст. Раҳл бар пушти ӯ кашида, саворӣ намудам. Дидам, ки дар майдон се роҳи борик маръӣ мешавад, дар он чи фарохтар буд, пӯязан шуда, мискин улоғи худро дар он майдон гузошта, масофате қатъ намудам. Боз улоғи ман аз ақиб наҳиққунон медавид ва аз танҳоӣ дар он марғзор метарсид. Ва билҷумла муддати ҳафдаҳ шабонарӯз дар даруни он кӯҳ мутараддид будам ва роҳ ба имронот намекушудам. Ва ман, ки ба аксари маъмураи олам расида будам, ҷое бад-он нузҳату сафо надида, ба дил тахайюл мекардам, ки дар он кӯҳистон иқомат варзам ва аз ҳаракату тараддуд бозистам. Лекин ваҳшати танҳоӣ монеъ меомад ва ҳуҷуми сибоъ сабаби адами ҷуръат мешуд. Ва дар он муддат, [ки роҳ мерафтам,] бисёр аз дадгонро ба тиру туфанг аз худ дур кардам. [Ва] рӯзи ҳаждаҳум ба ҷое расидам, ки роҳи [ман] қатъ шуд. [Ва] худро бар забари кӯҳе дидам, ки савобиту сайёри фалак аз зери он мегузаштанд:

[Байт]

Хештанро бар осмон дидам,
Сари худро ба Фарқадон дидам.

Ва аз зери ин кӯҳ дарёи азими заххор аз шимол ба ҷануб мерафт ва аз он сӯи он мазраъа ва ободонӣ ба назар дармеомад вамузореону шубонон ҳамчу мӯре гоҳ ба назар дармеомаданд. Ва ин кӯҳ ҳамчунон рост боло рафта буд, ки гӯӣ девори қалъаест. Аз он ҷо санге ба дарё ҳавола кардам, баъд аз соате садои об ба гӯш омад.

Пас, дар он ҷо рӯй ба шимол ниҳода, басе нишебу фароз тай намудам ва ба навбат ба ҳар ду улоғ саворӣ мекардам, то роҳ аз кӯҳистон ба ҳомун кашидам. Шубоне дидам бар лаби обе нишаста ва мавошӣ бар атрофи ӯ мечариданд. Пеши ӯ рафта, нузул намудам. Соате истироҳат ҷуста, он гоҳ аз Ҷалолобод [ному] нишон талабидам. Гуфт: Он савод, ки ба назар намоён аст, саводи Пишавар аст ва Ҷалолободро дар паси пушт афгандаӣ. Ва роҳе, ки аз он омадаӣ, ғайримутаориф аст ва маъмани шеру паланг ва куноми хирсу хук аст ва Офаридгори таоло туро муҳофазат кардааст, ки бо ту барнахӯрдаанд, агар туро боист, ки аз он ҷо, ки баромадаӣ, аз болои Ҷалолобод ба Пишовар оӣ, панҷоҳрӯза роҳ қатъ бояд кард. Ва басе роҳи [дур] бо ту наздик шуда ва осон гашта ва басе биёбонҳои махуфу водиҳои муҳликро надидаӣ ва нагузаштаӣ.

Ман Худойро шукр гуфта, ӯро видоъ намуда, ба тарафи Пишовар роҳӣ гардидам ва чун наздик ба шаҳр расидам, сарое дидам дар ғояти рифъат ва ниҳояти шавкат. Ҳуҷҷоб ва нуввоб бар дараш саф зада, ба либоси аҳли Фаранг. Ман марказ рост ронда, азми духул намудам. Қаровулон маро бигирифтанд ва гуфтанд: Ҳало, куҷо меравӣ [ва бо кӣ кор дорӣ?] Гуфтам: Маро бо соҳиби ин саро [корест], арзи эҳтиёҷест ва муҳимме ба таъҷил.

Ғарази ман он [буд], ки андешида будам, ки албатта, соҳиби ин саро марде бузург аст ва аз ҷумлаи ҳукком ва он ду туфангчаи тилоандуд, ки назираш дар даҳр набуд, пеши ӯ ба туҳфа барам, шояд ки моро ротиба ва маконе муайян гардонад, то вақте ки дар он ҷо бошам, [осудагиям бувад аз нақ-

лу таҳвил]. Гуфтанд: Ин сарои губурнаи Фаранг аст ва фармонфармои Пишовар аз қибали Уктуриё малика. Гуфтам: Матлаби ман ҳам дидори ӯст ва ғараз мулоқот [бо] ӯ.

Қаравулон дарун рафта, тақрири маро ба соҳиби худ арз карданд. Фармуд, то маро ба дарун бурданд. Дидам, соҳате васеъ ва саҳне рафеъ ва имарати олия аз атроф бардошта музайян ва зарандуд. [Ва] саркори фарангӣ ба болои кастале нишаста ва ғуломони ҳиндию фарангӣ [пеши ӯ] саф зада. Мутарҷим пеш омада, маро назди ӯ бурд ва аз аҳволу мавлидам пурсид. Ман унвони сухан ба дуъои ӯ мувашшаҳ гардонида, гуфтам:

Марде ғарибам ва мусофир ва бухорӣ ва аз ҳаҷҷи ислом мурочаат карда ва сити давлат ва овозаи саховати туро ба ҳамаи билоди Ҳинд шунида, омадаам, то туро бубинам ва ду туфангча раҳовардӣ туҳфаи остони ту карда. Ва ман дар ин шаҳр роҳ ба ҷое намебарам ва ошнову бегона намедонам. Мутаваққеам, ки барои ман манзиле муқаррар гардонӣ, то вақте ки дар ин диёр бошам, иқомат намоям. Гуфт: Аз ҳунарҳо кадом пеша медонӣ? Гуфтам: Ҳунаре надорам, илло он ки хатте покиза менависам. Он гоҳ ҳар ду туфангча пеши ӯ ниҳодам, ба даст бардошта, бисёр хурсанд шуд ва ба ҳар ҷониби он назаре мекард ва аз он ҷиҳат, ки моле нафис буд, маро истеҳсон намуд ва гуфт:

Лоиқ туҳфае овардӣ ва муносиб армуғон додӣ. Он гоҳ гуфт: Ту марде сайёҳӣ ва ҷаҳондида, мухторӣ, ки дар ин саро ҷое ихтиёр кунӣ аз ҳар хона, ки туро писанд афтад, ё он ки аз мадраса туро ҷое таъйин кунам?

Гуфтам: Барои хуруҷ ва духул мадраса муносибтар ва ташвиши манъ ва рухаси ҳуҷҷоб ва наввоб камтар.

Он гоҳ яке аз ғуломонро талабида, ба забони худ супоришот кард. Ва маро гирифта берун бурд ва ба мадраса овард. [Ва] мударрису мутаваллиро талабида, барои ман ҳуҷраи бонузҳат холӣ гардонид. [Ва] ҳам дар ин асно ғуломони дигар барои ман як даст рахту либоси ҳарир ва барои ҳуҷра зуруфу авонӣ ва палосҳои латиф оварда, ба ман супурданд ва ба мутаваллӣ таъйин карданд, ки ҳар чӣ аз таому шароб ва маъкулот ва малбусот мо яҳтоҷу илайҳи *(чизе, ки ба он эҳтиёҷ*

бошад), [ки] маро ба кор ояд, бе таъвиқу таъхир муҳайё доранд ва ба дафтар доранд, ки аз саркори давлати санийя мабзул меравад. Ва ҳоҷӣ кайфа яшоъ, ки зиндагонӣ кунад, офаридае мухилли айши ӯ набошад, то вақте ки дар ин шаҳр бошад, ҳукм ин асту маслак ҳамин. Ман, ки баъд аз таҷарруи он ҳама косоти ҳумум ва ранҷи ғурбату мусофарат бад-он манзили ирамнузҳат рахти иқомат густардам, ангушти [ҳайрат] ба дида мемолидам, ки оё ин неъмати ғайримутарассида ба хоб мебинам ва ин роҳати ғайримутараққиба дар олами хаёл мушоҳада мекунам? Нозанинписарони синдӣ ба даврам танида буданд ва сияҳчашмони ҳиндӣ ба атрофам печида, шаб ҳама шаб мусоҳиби канчаниҳои моҳрӯи мушкинмӯй [будам ва] рӯз ҳама рӯз мубоширу мулоиб ба кулли писарони фариштахӯй, ақдоҳи роҳ ҳама дам дар ҳуҷраам гардон ва худ мудом аз ҳарорати майи ноб саргарон, аз истиобу истифои лаззот ва ҳаззоти ҷисмонӣ ва талаззузот ва таматтуоти нафсонӣ соат фӣ соат аз барои бақияи умр захира меандӯхтам.

Ва ба ҳар ду рӯзе саркори фарангӣ маро ба суҳбати хеш металабид ва эъзозу икром мефармуд. Ва баъзе шабҳо дар маҷлиси базми худ, ки занону духтарони акобири Фаранг муҷтамеъ мешуданд ва ба анвои рақсу самоъ ва ною руд, ки ба забони баён аз тибёни он қосир аст, маро мебурд ва худ адили маҷлис мекард дафъи кудурати маро.

Оре, сафар агарчи қитъае аз сақар аст, гоҳе инчунин ёвариҳо дорад ва дар ҳадис ворид аст, ки **софирӯ, тасиҳҳӯ ва тағнамӯ** *(сафар кунед, то тандуруст шавед ва ғанимат ёбед)* тарғиб бувад ба саёҳат, то агар шахс бемор бувад сиҳҳат ёбад ва агар муфлис [бувад], ғанимат. Ва ин ҳадис ба он чи дар шиддату тааби ғурбат гуфтаанд, муҷомеъ аст, чи мард дар ғурбат аз ҳамаи хешу ақрабо ва мусоҳибу аҳиббо мунқатеъ бошад ва ҳама дам ба Офаринандаи хеш мултаҷӣ ва мутавақкеъ. Ба хилофи ҳазрат, ки ғолибан дил ба муҳаббати авлоду асҳоб ва суҳбати ихвону аҳбоб машғул бувад ва ҳар касеро ба худ муину ёвар ва мутакаффил гирад.

Фалоҷарам, чун дар сафар ин аволиҳаи ботила мафқуд мешавад ва назар бар карами мавҷуди воҳид ва маъбуди мута-

фаррид меафтад, аз ҳама курбату меҳнат зудтар фараҳ рӯй медиҳад, чи дунявӣ [ва] чи ухравӣ. Чунонки маънии батнии ҳадис ҳам ин аст, ки дар сафар сиҳҳат аз марази ахлоқи раддияе рӯй медиҳад ва ғанимат аз маорифу ҳақоиқи кавния ба даст меояд, агар толиби ин маънӣ бувад. Ва агар ҷӯяндаи коми нафс бошад ҳам, ҳамчу ҳоҷии [мазкур] ба ақсои маром комёб мегардад, билҷумла, ноқиле гуфто:

Рӯзе саркори фарангӣ маро ба худ талабид ва гуфт: Ту дар ин диёр ғарибӣ ва боз маҳзун ва мағмум набошӣ. Ва туро шуғле бояд, ки худро бад-он машғул дорӣ.

Гуфтам: Аз давлати саркор соҳиб ҳама рӯз ба айш ва ҳама шаб ба ишрат мегузаронам.

Гуфт: Агар туро ҳавсала ёрӣ диҳад, барои мо «Шаҳнома»-и Фирдавсӣ китобат фармоӣ, дар вақте ки фароғат ёбӣ.

Гуфтам: Ба чашм, ман ҳам мутаваққеам, ки ба ту хидмате кунам ва пеши ту ёдгор гузорам, аммо аз назди худ ҷуръат намеёфтам.

Он гоҳ асбоби китобати ман фармуд, ки муҳайё доранд. Дар муддати шаш моҳ барои ӯ истинсохи дафтари «Шоҳнома» намудам. Баъд аз итмом се даст рахту либоси қиматӣ ва як туфанги шашмилаи тилокӯб ва ду ҳазор рупияи гулдор ба ман инъом фармуд.

Ва билҷумла баъд аз инқизои муддати ҳашт моҳ маро ҳавои ёру диёр ва ҳубби ватан аз замир сар барзада, он ҳама рафоҳияту неъмат дар назарам ҳақир гардид.

Оре, чархи гарданда агар ду рӯзе ба коми яке гардад, боз хоҳад, ки чаҳор рӯзи [дигар] ӯро [аз давр] берунтар андозад ва ба муроди дигаре равад. Бале, даву лат ба ҳамдигар тавъаманд ва ҳар ду фарзанди як шикам. Чун вақти накбати ман расида буд, рӯзе ба азимати рухсати инсироф ба тарафи Туркистон ва Мовароуннаҳр назди саркор рафтам. Хилвате хос карда, маро ба дарун талабид ва барои истиқоматам дар он диёр бисёр таваҷҷуҳот ва тарғибот намуда гуфт: Агар хоҳӣ, туро тааллуқе ихтиёр бояд кард аз хонадони бузург, ки ман мутасаддии тамшияти он мегардам.

Гуфтам: Соҳиб, агар маро боре рухсат диҳад, як бор ба ватан рафта, қатъу қамъи алоиқу асбоб карда, пирволидаи худ-

ро дида, боз ба хидмат мурочиат намоям ва албатта, дар ин боб такоҳул ва такосул тачвиз надорам.

Он гоҳ сухан ба харчу дахли Бухоро оварда пурсид, ки мулки Бухоро чӣ миқдор замини обод ва солеҳи заръ дорад? Гуфтам: Шарқан ва ғарбан тақрибан понздаҳ фарсах, шимолан ва чанубан ҳашт фарсах. Гуфт: Самарқанд? Гуфтам: Сулсони он. Гуфт: Насаф? Гуфтам: Нисфи он. Гуфт: Аскарияи Бухоро чанд аст? Гуфтам: Дар айёми амн аскарияи дохилӣ се ҳазор, дар авқоти ошӯб аз ҳавошӣ дувоздаҳ ҳазор ва бо замми атрофи баъида бист ҳазор. Гуфт: Мавочиби [ин] ҳашам чист? Гуфтам: Дувоздаҳ ман ғалла. Гуфт: Ғалла аз кучост? Гуфтам: Аз ушру хироч. Гуфт: Агар осмон наборад ва замин надиҳад? Гуфтам: Аз чуъл [ва андозе], ки бар раия андозанд. Гуфт: Агар фуқаро гадо шавад? Гуфтам: Аз мусодара ва ярғу, ки [умаро ва] ағниёро афтад. Муфрит бихандид ва гуфт: Дар ин сурат фуқаро ва сипоҳ озурда бошанд ва бенаво, агар душмане қавӣ ҳодис шавад, муҳимми ҳарб ва ҳифзи давлат чӣ навъ муяссар гардад, [ба ҳамин сипоҳу раият рахти об бурда ва аз шоҳу уммол ва муқаррабони ӯ озурда.] Гуфтам: Дар атрофи мо душмане қавӣ нест ва мо бар ҳама ғолибем. Гуфт: Билфарз, агар пайдо шавад? Гуфтам: Бино бар фарз ниҳодан ва ба ваҳм хотир пароканда кардан на равиши хирадмандон аст: фикри имрӯз кун, андешаи фардо – фардо! Гуфт: Аз ҳазм ва эҳтиёт тағофул кардан на маслаки чаҳондорист ва на ойини фармонгузорӣ, чи ҳудуси воқеа пештар расул ва рисола надорад, ки [пештар] эълом диҳад, ки ман фулон вақт зуҳур хоҳам кард ва дидаҳоро кӯр ва халкро дар гӯр хоҳам намуд, балки ногоҳ ва нохост воқеа афтад:

Бехе нишон, ки давлати човид бар диҳад.

Давлат [ва] салотин вобаста аст ба ободии мулк ва серии фуқаро ва рафоҳияти сипоҳ. Ин муқаддима, ки ту рондӣ, сабаби харобии мазоре ва гуруснагии фуқаро ва раоё ва эҳтиёчмандии сипоҳ ва мӯчиби зулму ситами уммолу ва девон аст. Инчунин давлат дер напояд ва агар пояд, ба авлоду аҳфоди хулафо нарасад ва вафо накунад ва низоми фатҳу ратқи муҳиммоти мулкӣ халале азим ёбад:

[Байт]

Аз раият шаҳе, ки моя рабуд,
Буни девор канду бом андуд.

Ва итлоқи давлат ва салтанат бар чунин мамлакат рост наёяд, балки шоҳи гадоён ва ҳокими ҷамоаи бенавоён бувад.

Он гоҳ гуфт: Аз шумо то Бадахшон чӣ миқдор роҳ аст? Гуфтам: Тақрибан ҳаштод фарсах Гуфт: Аз маҳкуми кист? Гуфтам: Ба сари худ аст ва ба мо гоҳе итоати забонӣ дорад. Гуфт: Чаро подшоҳони шумо онро дар ҳайтаи тасарруфи худ дарнамеоваранд? Гуфтам: Он чӣ замин аст, ҳосилаш ғайр аз санг нест. Ва дар он ҷамоаи гарангу данги одамисурату ҳайвонсират сукно доранд. Бихандид ва каф ҳам месуду мегуфт: Шумо турфа мардуми беақлед ва бинои ҳукумат, ки бар зар аст, шумо бар хар ниҳодаед. Охир, намедонед, ки мардум зархоранд, на заргузор. Аз ҷое, ки зар бояд талабид, намеҷӯед ва ба ҷое, ки зар бояд дод, металабед. Бадахшон мулкест, ки манзари назари офтоби рахшон аст [ва маъдани ҷавҳари дурахшон]. Ва хазинахонаи султони торуми чаҳорум [аст] ва дар он чаҳор маъдан аст, аз [таъдил ва таъсири чаҳор аркон] тилову лоҷварду лаълу ёқут. Ба эътиқоди мо, агар касе дар ин замин мутасарриф бошад ва ин маодинро ба даст оварад, давлаташ ба чаҳор давлат ҳамсарӣ кунад, балки пешӣ гирад. Ва аз мо касон рафта, ҳар яке аз ин маодинро ба назари тадқиқу имъон тафтишу тафаҳҳус намуданд. Хабар оварданд, ки он чи мардуми ӯзбак дар муддатҳои мутамодӣ дар ин конҳо ҷон кандаанд, ҳанӯз ба сари матлаб нарасида, ба хазафрезаву сангмайда қаноат кардаанд. Ва дар таворихи мо набишта аст, ки дар солифи замон лаъле аз кони Бадахшон ёфтанд – панҷ ваҷаб андар панҷ ваҷаб ва он дар хизонаи волии он ҷо буд. Чиниён вуқуф ёфта, Бадахшонро ба зери сангу кулӯх гирифтанд ва дар шаб баъзе мавозеъро оташ медоданд. Асҳоби адъия ва азоим яке аз эшонро дида, аз он бедодӣ суол намуд, ки матлаб ва мақсади шумо чӣ будааст, ки дар озори ин халқ кӯшидаед? Гуфт: Подшоҳи мо иморате дорад ва он қитъаи лаълро, [ки дар хазинаи шумост], мехоҳад. Агар шумо хоҳед, ки аз осеби

мо эмин гардед, он сангро дар фулон мавзеъ дар қуллаи кӯҳ гузоред, то мо бардорем.

Ҳамчунон карданд ва аз он балия наҷот ёфтанд. Ба ғарази мо аз тасаллут дар замини Ҳиндустон ва ин ҳама ихроҷот кардан пай ба он замин бурдан аст ва дар он роҳ кушодан. Ва моро бо давлати Расӣ бар сари ин кон гуфтугӯ аст. Ва алҳол миёни мо ва Бадахшон як кӯҳ восита аст миқдори серӯза роҳ. Ва тараддуд дорем, ки аз ин кӯҳ роҳ ба матлаб бикушоем.

Ва алҳақ, дар санаи 1298 баъд аз фатрати Кобул [амир Абдураҳмонхон] фарангиён дар Бадахшон бигузаштанд. [Ва аз-баски фарангӣ аз забти мамолики Ҳинд билкулл фароғат наёфта, ҳанӯз ба кушодани маодини Бадахшон фурсати пардохт надорад. Ва ин ҳикоят, агарчи дар охири ҳикояти низомия ба тақриб навишта шудааст, аслаш дар ин маврид аст. Агар касеро шубҳаи такрор афтад, бидонад, ки дар гулистон шамидани як навъ гул мукаррар нашавад, балки иштиёқи истишмом бештар афтад тартиби димоғро].

Ноқил гуфта: Он гоҳ аз суҳбати саркор рухсати инсироф ёфта, видоъ намуда берун омадам. Вақти хуруҷ боз баъзе ашёи нафиса ва як хат ба дастам дод. Мазмун он, ки фулон ҳоҷӣ меҳмони мо будааст ва бо мо хидмат карда, бояд ки дорандагони қилоъ ва биқои Ҳинд ва ҳофизони Суғур то хоки Балх тавқиру эҳтироми ӯро баҷо оварда, аз амокини махуф ва ба водии ҳавлнок кас ба бадрақа дода, ба саломат бигузаронанд. Ва ба ғуломон ишора кард, то ҳар ду улоғи маро маа як бағли роҳвори тануманд бо ман супурданд. Дидам, ки ду улоғи ман ҳамчу ду говмеш фарбеҳу бузург шуда буданд, ҳар дуро ба қимати яксаду шаст рупия дар Пишовар байъ намуда, бар он астари роҳвор савор шуда, ҳамроҳи қофила то Балх омадам. Ва дар арзи роҳ ба ҳамаи билоди Ҳинд ҳуккому роҳдорон табҷилу таъзими маро баҷо оварда, вақти видоъ сад рупияву панҷоҳ рупия бо зиёдоти шарифа хидмат мекарданд. Вақте ки ба замини Туркистон расидам, миқдори панҷ ҳазор рупияи накд дар анбон доштам ва ба қадри як ҳазор рупия амтиа ва ақмишаи нафиса дар раҳл баста ва қабл аз он ки аз оби Омуя убур афтад, сездаҳ нафар аз ҳаромиёни туркмон бар сари мо, ки нуҳ нафар будем, тохт оварда, [ба ҳазор тазарруъ]

ба ҷон амон доданд ва монанди он ки [касе] аз гармоба бароянд, урён сохтанд, ба парчаҳои кухна аз ҷулу ҷиҳози сутурон [буд], авроти худро сатр намуда, гирёну нолон, афтону хезон, гуруснаву ташна ба ҳолате, ки тахайюли он дилро ғашй орад, худро ба қасабаи Каркӣ расонидем ва ба волии он ки Шодмонбек ном дошт, аҳволи худро арз кардем. Кас фармуда, қуттоъуттарикро ба даст овард ва амволи моро бе он ки сӯзане гум шавад, ҳозир кард. Мо хушдил шуда, ҳар кадом ба моли худ таоруф кардем ва истидъо кардем, ки ҳаққи ҳар кадомро ба ҳар кадом супорад. Ҳоким гуфт: Сабр оред, то ман хуб таҳқиқ кунам. Он гоҳ аз луздон пурсид, ки ин мол, ки шумо [аз инҳо] ба яғмо бурдаед, аз инҳост, ё аз дигаре? Онҳо гуфтанд: Мо инҳоро намешиносем, дар дашт мо ҷамъеро бараҳна кардем, надонистем, ки кӣ буданд?

Ҳоким [бонг бар мо заду] гуфт: Ман ин ашёро бе гувоҳу баййина ба шумо дода наметавонам ва ба ҳазрати амири Бухоро арзаи инҳо мекунам, то чӣ фармоянд.

Гуфтем: Мо ҳама ба ҳамдигар гувоҳем.

Гуфт: Шояд, ки шумо [дуздон бошед ва] барои нафъи худ гувоҳӣ ба зӯр диҳед.

Ҳарчанд тамаллуқу тазарруъ намудем, ба ҷое нарасид:

[Қитъа]

Шунидам гӯспандеро бузурге
Раҳонид аз даҳону дасти гурге.
Шабонгаҳ корд бар ҳалқаш бимолид,
Равони гӯспанд аз вай бинолид,
Ки аз чанголи гургам даррабудӣ,
Чу дидам, оқибат гургам ту будӣ.

Рӯзе чанд ба умеди ахзи мол дар он марз [ва буми] шум таваққуф намудем. Ва ҳар вақт, ки назди ҳоким рафтем, шамотату унф шунидем. Дар охир ҷазм кардем, ки ҳоким саркардаи дуздон аст ва эшон ӯро чокарон [ва навкарон], ба чанд воситаву рисола панҷ-шаш дирам ба кирояи роҳ аз ҳоким талабида, ба ҳазор мазаллат баъд аз ранҷу кулфати фаровон, гуруснаву урён, [пиёдаву гирён] монанди гадоён дохили Бу-

хоро гардидем, ки масали ӯзбак аст: «Ҳубби ватаним чиқди кӯтаним» [дар шаъни мо рост омада.] Ман низ ба ватани маълуф даромадам. Дидам, модарам фавтида ва кулбае мухтасар ба мероси ман гузошта. Солеро ба ҳазор таабу таҳлука гузаронида, бо худ гуфтам:

Мо озмудаем дар ин шаҳр бахти хеш,
Берун кашид бояд аз ин варта рахти хеш.

Салоҳи ман дар он аст, ки худро дигарбора ба диёри Ҳинд расонам ва худро аз ин саросемагӣ ва изтироб вораҳонам. Барфавр ҳавличаи худ ба фурӯхт ниҳода, аз он ваҷҳ маркабе ва адавоти сафар ба қадри зарурат тартиб дода, баъд аз тараддуду таҳарруки молокалом ва инқитои шуҳуру айём ва таййи манозилу мақом худро ба замини Ҳиндустон кашидам ва бар тибқи ваъда боз дар Пишовар ба хидмати саркори фарангӣ фоиз шудам. Ӯ ба ман гармтар аз аввал бархӯрда, аз ранҷи роҳ ва савонеҳоти сафар истифсор намуд. Ман аҳволи худро мин аввалиҳи ило охириҳи шарҳ додам. Вай ба ҳоли пурихтилоли ман раҳмат оварда гуфт: Безабтии замини Ӯзбакистон пур маълум аст, туро боист, [ки] азимати он диёрро аз болои мамлакати Рус мусаммам кард, ки он ба амну рифоҳ наздиктар бувад. **[Субҳона-л-Лоҳи садақа-л-Лоҳу-р-рауфу-р-раҳим**

۞ لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ ٱلنَّاسِ ... مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّا نَصَٰرَىٰ ۚ

ذَٰلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

(Ҳамоно касонеро наздиктарини мардум дар дӯстии муъминон биёбӣ, ки гуфтанд: Мо насронӣ ҳастем. Ин ба сабаби он аст, ки аз онҳо донишмандон ва гӯшанишинон ҳастанд; ва аз он аст, ки онҳо такаббур намекунанд. Сураи Моида, ояти 82). Ҷамоаи насороро турфа шафқатею муҳаббатест мар аҳли исломро, ки он линату утуфат дар миёни худи эшон нест. Масалан, яке аз аҳли ҳунар ё аҳли истеҳқоқ агар

ду бор ба назди яке аз арбоби дувал дароянд, ба икроҳу истинкор пеш оянду гӯянд: Ҳар рӯз пеши мо барои чӣ меояд ва маҷлиси моро мукаддару мунағғас мегардонад?! Ба хилофи насоро, ки ба ҳар боре беҳтар аз аввал бархӯранд, хосса агар ҳунаре дорад, муаттал нагузоранд.

Ва ман боре дар пойтахти Русия будам, яке аз хавотини муаззама ба васотати мутарҷим, ки дӯсти ман буд, толеи масъаларо пурсид. Борҳо ман радд кардам, то худи вай дар маҷлисе ба навъе тамаллуқу забоноварӣ намуд, ки лол шудам ва гуфтам: Арзи ин вилоят дар зиҷоти мо нест. Агар ин мутарҷим кураи само мавҷуд кунад, лобудд дар масъалаи ту чизе бинависам. Вай бо мутарҷим таъйин кард. Рӯзе дар қӯши худ набудам. Омадам, ки ду кураи ҷадид аз арзу само дар тоқча ниҳода аст. Пурсидам. Гуфтанд: Козими мутарҷим овард. Ва аз кайфияти тааддуди куратайн аз мутарҷим суол намудам. Гуфт: Назди ноиби вазир Астрамахуф будам, аз вақти маъҳуд пештар бархоста. Пурсид, ки куҷо меравӣ? Гуфтам: Ба дукони Музири фарангӣ, то кура бардорам ва аз фулон суоле кунам ва боз бурда ба соҳибаш супорам. Гуфт: Назди суфаро чизе ба орият набаранд, ки он нанги давлат аст. Ду кура бибару бад-ӯ бидеҳ ва саманашро аз хизонаи давлатӣ расонида хоҳад шуд.

Ва ман дар муқобилаи он атия чизе наёфтам лоиқ, ки муовазат кунам, магар ба ду-се байти мадҳ, ки:

[Назм]

Астармахуф, кони махак, зевари улум,
Дар қабзу басти амр кафи Осафи замон.
Диданд халқ шеъраму ҳечам надодаанд,
Ӯ шеъри ман надиду ато кард бекарон.
Аҳли карам ба аҳли ҳунар симу зар диҳанд,
Ӯ гирд карду дод ба ман илми кунфакон.
Яъне на дархури ту бувад нақди милку мол,
Гӯӣ замин ба дасти ту бодову осмон!

Ин шеър чун ба вай расид, назди ҳар мулоқот рӯю даҳони маро мемазид ва илҳоҳ мекард, ки он чи туро ба кор ояд аз

асбоби илмия, бо ман гӯй, муҳайё медорам. Ва он чи баъдалявм аз ватан таъйин кунӣ низ, мефиристонам. Ва ман аз ҷиҳати истиғнои зотӣ аз ӯ ҳеч дарнахостам. Ва агар маро қуввати томеа забун медошт, ба бахшиши ҳазор танга аз асбобҳои аҷиб аз ӯ мегирифтам, аммо дар вилояти мо аз ин ҷинс шеърро ба умеди ҳулла ва ҷоиза шуаро ба дари ағниёву умаро мебаранд, ниҳоят боракаллоҳ мешунаванд ва унфу карҳ абрӯ мебардоранд.

Ва билҷумла ҳоҷӣ гӯяд: пас барои ман мақому ротиба таъйин кард ва китобат фармуд. Ва ҷамъе аз куттоби хушнавис дар девони ӯ ба китобати Қуръон ва тафсиру ҳадис иштиғол менамуданд. Ва бархе ба истинсохи қисасу таворих маъмур буданд ва баъзе ба забони фарангу немис онҳоро тарҷума мекарданд. Ва ҷамъе касир аз муздуронро медидам, ки ба ароба сангу қайроқ мекашиданд ва ба денгиз мерехтанд. Ва ҳарчанд гоҳе як газ ва ду газ барр аз баҳр мекушоданд ва ба болои он курсӣ [ва амуд] ниҳода, дукон ва иморате бармедоштанд. Ва ҳар рӯзе панҷ рупия ба ҳар муздуре медоданд, Аз сабаби он мепурсидам, ки барои дуконе ин ҳама таабу ташвиш ва ихроҷот чӣ маънӣ дорад ё истиктоби кутуби исломӣ ба кеши фарангӣ чӣ сарфа мебандад? Саркор мегуфт: Шумо ӯзбекед, ақли шумо ба сирри ин умур намерасад ва кифоят намекунад, агар гӯям ҳам, дарк натавонед намуд. Ва моро овардаанд, то ҷаҳонро обод дорем ва баҳрҳову конҳо бикушоем. Ва аҷоиботи олами арконро зоҳир гардонем. Ва моро аз лавозим аст, ки таҳқиқи милали аҳли олам кунем ва сара аз сақат маълум кунем. Ва ҳар касе муддаии сафову таҳорат аст, дар мазҳаби худ онро тафтиш бояд кард, чун ҳақ маълум шавад, тобеи ӯ бошем ва тавоифи аҳли милал интифоъ аз ҷаҳон бардоштанд, аммо ӯро ба ҳоли худ бигузоштанд, то наздик омад, ки ҷаҳон ҳароб шавад ва сукунат дар он мутааззир гардад. Набинӣ, ки токи ангур, агар тарбият накунӣ, ҳар соле мева аз соли гузашта камтар диҳад, то он ки хушк гардад. Шумо мева аз ток мехӯред, дигар ғам надоред, агар бехи ӯро кирм занад ва сарашро сармо.

Фалоҷарам, Ҷаҳондори қадиму қуддус моро иститоат бахшида, то боғи ҷаҳонро аз боғбонони нодон холӣ гардонем ва

замин аз хасу хошоки монеаи заръ пок кунем, то қобили интифоъ ва инстинфоъ гардад. [Ва камтарин нафъ, ки дар иморати як дукон аст, агар ҳама ба даҳ ҳазор дирам тамом шавад; – яке ободии мамлакат, дигар ҷои нишасти тоҷире, дигар фавоиди иҷора, ки агар дар соле понсаддирамӣ ояд, ба даҳ сол маблағи хатире дар хизонаи давлатӣ оид гардад.]

Ва билҷумла баъд аз гузаштани соле ду боз маро дағдағаи саёҳат дар замир мутамаккин гашта, аз саркор рухсати инсироф талабидам. Баъд аз муболаға дар заҷру манъ дид, ки мамнӯъ намешавам, биззарура рухсатам дод, ҳамчунон хатти муоф ва баъзе ёдовард аз ашёи нафиса бо ман дода, маро видоъ фармуд [ва гуфт ҳар вақт, ки туро мурoҷиат ба ватан даст надиҳад ва дар ин замин бошӣ, боз ой, ин мақом манзили ту бошад. Ва ман] бо он ки дар хидмати ӯ анвои фасоду малоҳӣ мекардам ва ихроҷоти бисёр дар малоибу манохӣ менамудам, вақти хуруҷ захираи кисаи иститоатам ба қадри як ҳазор рупия буд. [Ва] аз он ҷо дар баҳр нишаста, ба рафоқати қофила аз Миср баромадам ба азми он ки ин навбат аз болои мамлакати Рус худро ба мавлиду маншаъ бирасонам ва аз оворагӣ ва мусофарат худро бираҳонам.

Ва барои тарассуди қофила рӯзе чанд дар Миср рахти иқомат бигустаронидам ва ҷиҳати ҳифзу забти раъсулмол, ки ба зиён наравад, рӯзҳо наъше мамлӯ аз собуну ангуштарӣ ва халхолу дастона ва чизҳои ғариба ва атриёт бар сар бардошта, бар ҳавлии ашрофу акобири Миср тараддуд менамудам ва ба суди даҳу бист ва даҳу сӣ қаноат намекардам. Ва шабҳангом дар такяи суфаро байтута меварзидам.

Рӯзе ба одати маъҳуда раҳли тиҷорат бар сар бардошта, дар кӯчаҳои Миср мегаштам, ба майдоне васеъ расидам, ки дар самте аз он имороти рафеъаи зарандуд буд ва бар дараш ҳуҷҷобу наввоб қоим буданд, ба дарун рафтам, чи дар он вилоят расм аст, ки мусофирон ва ҳуҷҷоҷ бад-ин маслак ба ҳама ҳавилиҳои аъозиму акобир дармераванд ва касе монеъ намеояд, то он чи ба хавотини муаззама ба кор равад, байъу широ кунанд, ман ҳам дар он саро бемуҳобо даромадам. Дидам, осори аморату иёлат аз ҳавошию атрофи он иморат зоҳир буд, гирди суффаҳо ва саҳнҳо тавоф менамудам ва бонг дар-

медодам, **ки ана-л-ҳоҷҷу ал-мусофир ад-даллолу ва ҷиъту би-л-атри ва-л-халхоли ва ақнаъу би адно мина-л-моли** *(ман ҳоҷии мусофирам, атру асбобҳои зебу зинати занона овардаам, ки хеле арзон мефурӯшам).*

Муқорини ин ҳол зане моҳсимое хуршедлиқо сар аз матлаи ғурфа берун кард, ба ҳазор ишваву дилфиребӣ гуфт: Ҳоҷибобо, чӣ мефурӯшӣ ва дар анбон чӣ дорӣ?

Ман, ки чун пайкари тасвир дар нигоҳи аввал беҷон шуда будам, гуфтам: Он чи маликаи муаззам хоҳад, дар анбон дорам ва аз ҷон дар ҷаҳон азизтар чиз нест, онро низ дар миёни он ниҳодаам, то майл ба кадом кунад? Он зан аз ин сухани ман завқи муфрит намуда, сар ба дарун бурд [ва ман дида бар ҳаво мондам]. Алалфавр, канизаке берун омаду гуфт: Туро малика ба дарун металабад ва аз ту чизе мехарад. Ман аз ин навид рӯҳи тоза ёфта, аз ғурфа боло рафтам, хонае дидам чун қасри биҳишт мурассаъ ба зару ҷавоҳир, ба дарҳо пардаҳои ҳарир фурӯҳишта ва кату кастали фаровони махмалгирифта ба ҳар ҷо ниҳода ва шамъдонҳо [ва] қанодили тилову нуқра аз ҳама ҷой овехта, зуруфу авонӣ, булӯру чинӣ ва симӣ ба ҳама тоқу равоқ чида ва фаршаш аз бисоти махмалу абрешимӣ, ки муҳтавӣ бувад ба гулҳои алвон, рашки осмон афтода ва сақфаш аз камоли нуқушу тасвир хиҷолати боғи ҷинон омада. Ман аз ғояти таҳайюр чашму даҳон кушода монда, ларза бар саропоям афтода [буд], он нозанинсанам ба изтироби аҳволам вуқуф ёфта, ба лутфу ширинзабонӣ гуфт: Матои худ пеши ман ор. [Ман] ба ду дасти адаб бисоти худро бурда, ба болои кастал пеши ӯ ниҳодам. Ва гуфт: Ба болои кастал бинишин. Таъзим намуда бинишастам, аз мавлиду маншаам пурсид, ҷавобе латиф додам. Гуфт: [Соҳиби] ин сароро мешиносӣ? Гуфтам: На. Гуфт: Волии Миср аст ва ман муаззамтарин хотини ӯям. Он гоҳ ба тариқи мубосатат гуфт: Дар ватани худ зан дорӣ? Гуфтам: На хайр, марде сайёҳам, ба мусофарату ҷаҳонгаштагӣ мӯлаъ ва ҷоеву сукно ихтиёр накардаам, ки зан кунам. Гуфт: Бе зан чун ба сар мебарӣ? Гуфтам: Ба азобе, ки мофавқаш тахайюл натавон кард, хосса, дар ин мамлакат, ки ҳар рӯз мулоқот ба ҳазор моҳрӯй меафтад ва баъд аз дидор сабр душвор бувад.

Гуфт: Дар вилояти шумо магар зан нест? Гуфтам: Ҳастанд, аммо на бад-он масоба, ки шумоед ва боз онҳо дар лиҳоф мастуранд. Ва алҳақ, он шаклу шамоил, ки онҳо доранд, аляқ он ки онҳо мастур бошанд, то чашм ба дидори ноҳинҷори эшон наяфтад.

Бихандиду гуфт: Онҳо бадшакланду нохушманзар[анд]? Гуфтам: Бале, ки [онҳо] ҳама говдӯшу саргинчин ва ҷомашӯву нонпазанд. Гуфт: Мардон кори занон накунанд? Гуфтам: На, балки ҳавоиҷи рӯзгори мардон ба уҳдаи занон аст. Ва эшон ба зебу зинати худ камтар пардохт тавонанд ва доим чиркину гаргин бошанд:

[Фард]

Ба пешашон натавон шуд зи гандабӯи бағал,
Ба пушташон натавон шуд зи бӯйи тунди изор.

Аз истимоъи ин калимот мутааҷҷиб шуда, [муфрит бихандиду] гуфт: Занони шумо бадбахт занон будаанд. Дар вилояти мо мардон ходимони занонанд ва ғуломони эшон. Гуфтам: Агар дар вилояти мо чун шумо занон бошанд, мо ҳам ба бандагию чокарӣ гардан мениҳем ва доим бар сари худ мебардорем ва мардумак ба чашми худ ҷой медиҳем. Аз ин тақрири ман хамёза кашиду гуфт: Агар зане пеши ту алалфавр фиристам, хидмати лоиқ тавонӣ кард? Гуфтам: Басе муштоқам ва то ҷон дар бадан дорам, дар хидмат музояқа накунам. Бархосту гуфт: Дар паси ин парда рав, [то] ман назди ту канизаке соҳибҷамол бифиристам. Аз шунидани ин сухан ҳамдони ман ҳамчу сандон гашт ва чун шутури маст каф аз даҳон ба ҳар тараф меандохт. Бархостам ва дар паси парда рафтам, [хонае дидам музайян ва мусаввар ва дар он] кате дидам зарандуд [ва] бистари пар [ба] рӯяш кашида, чодари шаби ҳарири сурху зардор ба болояш андохта, дар тоқчаҳо шишаҳои равғану атриёт ва дар ҳуққаҳо маоҷини муфарриҳи мубаҳҳӣ, ки вақти мубошарат ба кор доранд. Он чи донистаму тавонистам аз он ашё дар сару риш ва қазиб тало кардам, муқорини ин ҳол он париваши ҳурдидор либоси ҳарири сапеди абрешимии гулдор бар тан кашида, ки

ҳама аъзо аз зери он менамуд. Ва тоқияи фарангии мутарраз ба як шаддаи гули маснӯъи муаттару муанбар ба як гӯшаи абрӯ кач ниҳода, ба ҳазор ишваву ноз дар канорам нишаст. Ва ман аз ғояти шавқу камоли иштиҳо бешуур будам, беихтиёр даст ба доманаш зада, чун аждаҳо бар сари ганҷ баромадам, дидам соқе дар ниҳояти сафо, кафаш чун қурси моҳ дар ғояти зиё, камаре чун фикри Дониш борик, зулфе мушобеҳи бахти ӯ чун шаби торик. Ҳамдон дар миёни ронаш ниҳодам ва чун саҳоб бар рӯи офтоб афтодам, ба шиддате шудомад намудам, ки:

[Назм]

Чӣ?! Хав таҳарруки ман медавид то Ҷайҳун,
Анини нолаи ӯ мерасид то Кашмир.
Ба оҳ гуфт, ки ин шиддат аз куҷост омад?
Ба ханда гуфт, ки рӯят сиёҳ бод чу қир.
Шутур ба чашмаи сӯзан фурӯ ҳамеорӣ!
Қилода meниҳӣ аз тори мӯ ба гардани шер.
Матарс, – гуфтамаш, – осон фурӯ барам дар ту,
Чунонки сӯзани фӯлодро барӣ ба ҳарир.

Ман, ки аз фарти шаҳват машке пуроб гашта будам ва гоҳе чанд бинобар тараддуд дар асфор муҷарраду азаб буда, чандон оби лутф бар оташи иштиҳояш афшондам, ки беҳуш гардид. Чу ба ифоқа омад, гуфт: Ман шунуда будам, ки мубошарат ва мубосататро мардуми ӯзбак кунанд, филвоқеъ, чунон будааст. Ва мардуми Ироқ на дархури онанд, ки кас барои эшон банди шалвор суст гардонад. Он гоҳ бисоти муолафату муошарат дарнавардида, барои ман обу таом ба анвои такаллуф ба тақдим расонид ва гуфт: Туро бояд ки дар манзили ман сукно варзӣ ва аз тараддуду кӯчагардӣ баросой ва билфавр ҳазор динор ба ту медиҳам ва ба даҳлези ин хона манзарест мушриф ба тарафи берун ва даруни сарои амир аст, ки агар дар он бинишинӣ, мутлақ фикри берун омадан накунӣ ва ҳама мардуми шаҳр аз занону мардон аз таҳти он манзар бигузаранд. Гуфтам: Дар хонаи амир ин ҷуръат кӣ кунад ва бар пушти боми шаҳна доияи дуздӣ кӣ дар хотир

гузоранд, магар он ки аз ақлу хирад тиҳӣ бувад ва аз ғафлату шаҳват мамлӯ?! Гуфт: Аз ин мамарр андешаро ба хотир роҳ мадеҳ. Тӯ, ки амир чиҳил зан дораду сад қумош, дар моҳе ба хонаи яке дарнамеояд. Агар ӯро ба яке аз мо майл афтад, дар хонаи хосси худ металабад ва ҳар яке аз занони ӯ ҳарифе ба хонаи худ мутаворӣ доранд ва бо вай нарди муошиқат ва муонақат мебозанд. Ту [аз] ин бисот, ки бо худ овардаӣ, ҳам бо худ нигоҳ дор ва билфарз агар ташти мо аз бом афтад ва рози мо ба арсаи буруз ояд ҳам, бад-ин бисот туро ба осонӣ махлас медиҳем. Ман сунӯҳи ин воқеаро аз муғтанамоти азим ва воридоти ҷасим адд намуда, бад-ин маънӣ ризо додам ва гуфтам: Алҳол амир дар куҷост? Гуфт: Барои муҳосиботи аскария ва забти маҳомми тӯбхона дар беруни шаҳр баромадааст.

Ҳам дар ин асно канизакон як даст қумоши ҳарир барои ман оварда буданд, онро пӯшида, худро оростам. Он гоҳ даст ба гардани ӯ дароварда ва ӯ дасте ба камари ман банд карда, бад-он даҳлез даромадем ва аз хона ба ҳуҷра нақл кардем. Ҳуҷра дар ғояти латофату сафо ва ниҳояти оростагию баҳо, дару девор ва сақфу ҷидор ҳама ойина гирифта ва катҳову каравотҳо ниҳода. Ман, ки акси худ ва пайкари он зебонигорро ва муонақаву мусофаҳа дар ҳама девору ойинаҳо мушоҳада кардам, боз ҳарорати ғаризӣ дар ҳаракат омада, оташи иштиҳо дуболо гирифт, барфавр он гуландомро ҳамчун хирмани гул ба болои кат кашидам ва навбати дувум бештар ва беҳтар аз аввал хидмат намудам ва аз лаби лаъли майолудаш шароби зиндагӣ мечашидам. Вай аз фарти шаҳват гардану канори рухсори маро мемазиду мегазид. Чӣ хуш гуфтаанд:

Байт:

Зан нагардад гирди марди некбахт,
Гирди он гардад, ки дорад к ...и сахт.

Ва баъд аз фароғи суҳбат боз канизакони моҳрӯй таому шароб оварданд ва нуқлу кабоб медоданд. Соате рақсу суруде гуфтанд.

Дар ин асно дидам, ки волии Миср ба таҷаммулу шавкати азим ба миёни саро дохил шуд. Хотун саросема сару либоси худро рост карда, бо ман гуфт: Ту дилҷамъ бинишин ва ин канизакон дар хидмати ту қоиманд ва дастгоҳи волии моро тамошо кун.

Ва худ аз ғурфа ба зер рафт. Ман аз пушти ойина мутаваҷҷеҳи ҳоли амир будам. Дидам, ки дар саҳни саро кастале ниҳоданд. Амир омада, бар он бинишаст, либос ба низоми фарангӣ дар бар ва кулоҳи пардор бар сар. Аз ҳама хонаҳову ғурфаҳо занони моҳталъат баромада, таъзимкунон ба хидматаш саф барбастанд ва вай ба ҳар кадом ба такаббуру таҷаббур менигарист ва ҳеч сухан намекард. Ва занон онан фаонан ба ҳар илтифоташ рукӯъе менамуданд. Ногоҳ шароб хост ва ба фикре фурӯ рафт. Ҳар кадом аз занон шиша аз бағал бароварда, қадаҳе булӯриро лабрез карда, нигоҳ доштанд, баъд аз фурсатҳо ба он шириншамоил, ки маҳбубаи ман шуда буд, ишора кард, ки биёр. Ба таъзими латиф ҷомро бурда, ба дасти адаб ба дасти амир дод, лоҷуръа даркашид ва ба дасташ дод. Ходими раҷаъа-л-қаҳқаро бақияи ҷомро мазида, ба ҷои худ омада биистод ва миқдори ним соат амир дар он ҳол таваққуф намуда, берун рафт. Ва ман аз нахвату кибри ӯ ва муомалоти хавотини ҳарамаш мутааҷҷиб будам ва [бо худ] мегуфтам:

[Байт

Макру тазвиру зиштию идбор
Ин ҳама аз хисоли зан бошад.]
Мард агарчи паланг банд кунад,
Оқибат дар ҷуволи зан бошад.

Ва билҷумла то муддати чиҳил рӯз дар он манзари хуршедмазҳар мутаворӣ будам ва аз истифои лаззоту ҳаззоти ҷисмонӣ он чи мақдури навъи башар аст, ба ақсои ғоят комвар будам. Лекин аз касрати ҷимоъ ва мубошарат рӯям чун коҳу танам чун мӯ гардид ва ба ҳама аъзо ва қувову хавос заъфу сустӣ зоҳир гашт. Аз хотун рухсат талабидам, ки маро дар ҳуҷра маъҷуне муқаввӣ ва мубаҳҳӣ аст. Агар ризо диҳӣ,

рафта худро як-ду рӯз тарбият кунам ва боз ба хидмат оям. Гуфт: Магар аз суҳбатам малул шудаӣ ва роҳи гурез меҷӯӣ?! Гуфтам:

[Байт]

Гар барканам дил аз туву бардорам аз ту меҳр,
Он меҳр бар кӣ афканам, он дил куҷо барам?!

Гуфт: Шояд заъфи ҳоли ту аз такрори [амал] бошад? Агар туро майл ба таҷдиду табдил аст, ман туро ба дигар аз хавотини малик бифиристам, бошад, ки ба сабаби таҷдиди макону табдили таматтуъ қуввати аслии ту муовадат кунад, боз назди ман ойӣ ва ин ҳам аз дақоиқи асрори ҳикмат аст.

Гуфтам: Ман бандаи фармонам.

Он гоҳ маро ба хонаи дигаре аз занони амир бурда, ба дасти ӯ супурд. Дидам ороиши хонаи ӯ бештар аз манзили ӯст ва ҳусни вай гулусӯзтар аз шамоили ӯ. Филвоқеъ, дар ниҳоди худ ҳарорати ғаризӣ мофавқи аввал ёфта, ба обпошии ҳарами ҳаримаш шитофтам. Ва миқдори як даҳ рӯз дар маъбади меҳроби абрӯяш муътакиф будам, то корам бо ҷону корд ба устухон расид ва заъфу сустии қавӣ дар қувову ҳавосам зоҳир гашт. Рӯзе аз он зан пурсидам, ки шумо бо ин ҳама кибру нахвати амир ин ҳама ҷуръат дар истиоби лаззоти нафсонӣ [чӣ гуна] доред ва аз ӯ наметарсед ва аз фазиҳат намеандешед?! Гуфт: Фисқу фасод аз хавосси ин замин аст, чи Ҳаққ субҳонаҳу [ва таоло] дар муҳками Танзил хабар дода, [ки] **ҳозо дору-л-фосиқин** *(ин сарои фосиқон аст)* аз ин ҷиҳат аст, ки агар марде басалоҳ дар ин шаҳр дарояд, зуҳду салоҳаш намонад. Ва аммо занони ин шаҳр ба сабаби озори дили Зулайхо ва маломаташ ҳама аз [унф аз] иффату салоҳ ориянд ба воситаи он ки ӯро ба муҳаббати Юсуф, алайҳи-с-салом, таъну қадҳ намуданд, то муоризаро гуфт:

فَذَٰلِكُنَّ ٱلَّذِى لُمۡتُنَّنِى فِيهِ

(Ин он кас аст, ки маро дар (ишқи) вай маломат карда будед. Сураи Юсуф, ояти 32).

Ва аз он сарзаниш ранҷида, адами иффату салоҳашонро талабид. Эшон баъд аз дидори Юсуф [алайҳи-с-салом] эътирофе ба хатои худ карданд, ки

فَلَمَّا رَأَيْنَهُۥٓ ... وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَٰشَ لِلَّهِ مَا هَٰذَا بَشَرًا إِنْ هَٰذَآ إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾

(Пас, чун ӯро диданд... дастони хеш бибуриданду гуфтанд: Пок аст Худо, ин (навҷавон) одамӣ нест, ин ба ҷуз фариштаи гиромӣ нест. Сураи Юсуф, ояти 31).

Ва билҷумла чун зани волии Миср дид, ки сухани ман рост аст ва ранҷурии маро бовар намуд, чунки хидмате лоиқ аз дастам намеомад, бад-ин баҳона рухсати хуруҷ ёфта, аз он маҷмаъ, ки баноту-ш-шаётин буданд, рахти саломат берун кашидам. Алалфавр рахти иқомат аз ҳуҷра бардошта, дар баҳр нишастам ва ба рафоқати туҷҷор аз болои Адес ба Маскав рафтам. Рӯзе чанд дар диёри рус иқомат варзида, басе уъҷубаҳои рӯзгор дида, ҳамроҳи қофила ба Тошканд омадам, дар вақте, ки Тошканд тобеи Бухоро буд, аз мулҳақоти давлати амир Насруллоҳ, амири Бухоро. Ва ман ба васотати баъзе роҳоварду армуғон ба ҳокими он ҷо тақарруб талабида, аз роҳи хатнависӣ ва ҷаҳондидагӣ дар хидмати ӯ рутбаи олӣ ёфтам, то он ки маншуру ёрлиқам дода, ба дашти Қипчоқ ва ҷамоаи ирқаи Қазоқ то хоки Рус ва Қизилҷар ва Урунбурх ба ҳамаи элот ҳоким гардонида, фармуд, ки то ҳифзу забти закоти савоим намоям. Ман бо маъдуде чанд баромада, ба даруни элоти қазоқия даромадам ва дастгоҳи аморату иёлат бигустаронидам [ва нафири]

أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلْأَعْلَىٰ ﴿٢٤﴾

(Ман Парвардгори бузургвори шумоям. Сураи Нозиъот, ояти 24) ба ҳама атрофу акнофи кӯҳу дашт дардодам. [Ва ҳарчанд ҷаҳд намудам, ки инон ба дасти ҳавову ҳавас надиҳам ва гирди муштаҳои нафс нагардам, муяссар нашуда], ҳама рӯз мусоҳиби духтарони моҳрӯй ва писарони фа-

риштаҳӯй аз тӯраҳои қазоқ буда, ба шурбу [акли] қимизу қазӣ ва истеъмоли қӯзию қазз афтодам.

Одати қазоқия он аст, ки ҳар моҳе аз дaште ба даште нақлу таҳвил кунанд ва ҷое, ки обу алаф бештар бувад, чанде иқомату сукунат варзанд. Ман низ ба рафоқати ҷамъе аз аъозиму акобири элот дашт ба дашту водӣ ба водӣ мерафтам. Ва чунон саргарми лаззату ҳукумат будам, ки аз тафовути ҷоддаву манзил ва буъду қурби имронот намеандешидам, то рӯзе ба доманаи кӯҳе иттифоқ намуда, раҳли иқомат афкандам. Дар авосити моҳи урди [биҳишт], ки замин ба воситаи шукуфаву лола ранги осмон гирифта буд, ҳар ҷо-ҳар ҷо хонаҳои сиёҳмафраши бақолӣ вазъ карда ва ҳама духтарону занони қазоқ ба болои сабза бисоти рангоранг андохта, рӯзе бисёр суруду рақс намуданд. Ва ман дар садр нишаста будам, пурсидам, ки аз ин ҷо то Тошканд чӣ миқдор роҳ аст?

Гуфтанд: Семоҳа роҳ. Ҳуш аз кохи димоғи ман бипарид, [ки турфа дар ақаба афтодам, ки муовадат аз он ҷо ба хона муяссар набошад.] Он гоҳ тӯраҳои қазоқ ва акобири онҳо гуфтанд,[ки]: Мири девонбегӣ, ахлоқу атвори ту ба мизоҷи мо дарсохтааст, лоиқ он ки ту номи аморат аз худ халъ кунӣ ва бо мо муллову имом бошӣ ва зарурияти дин ба мо омӯзӣ ва [аз миёни мо] тааллуқ ихтиёр кунӣ [аз ҳар кадом, ки туро майл афтад]. Ва илтизоми ин маънӣ дар аморату бузургии ту зиён надорад, балки ҷоҳу рутбати туро бияфзояд. Ман андешидам, ки аз мутоваати онҳо сар печидан ва мухолафат намудан сарфа намебандад.

Гуфтам: Истидъои шумо дуруст аст, аммо муллоию имомат коре бузург аст ва халифату-л-Лоҳ ва халифату-р-расул ва ноибу-л-ҳаққ. [Ва] метарсам, ки шумо дар хидмати ман тақсир кунед ва дар авомиру навоҳии ман наравед ва кофару муртад шавед, чи баъд аз он ки касе мулло бошад ва имом шавад ва он ба таъйиди Ҳаққ мешавад ва Ҷабраил [алайҳи-с-салом] бар ӯ нозил мешавад ва аз малак илҳом меёбад. Пас, ҳамаи амру ҳукми ӯ амру ҳукми худовандӣ бувад.

Онҳо ҳама ба иттифоқ сар бар замин ниҳода, савганд ёд карданд, ки мо аз ҳукми ту гардан напечем ва амри туро амри Худованд донем. Пас, бар ин аҳд[у] паймони муаккад

намуда, барои ман ду хонаи музайян ва панҷоҳ уштуру дусад гӯспанд ва чандин намаду қолии рангин тафвиз карданд. Ва аз духтарони аъозим яке, ки беҳтар аз ҳама буд, ба издивоҷам кашиданд ва ҷамъе касир дар хидматам мутараддид буданд аз зану мард ва музоҳими аҳволам мешуданд ба сабаби духулу хуруҷи бемавқеъ, то рӯзе гуфтам: Имшаб маро илҳом шуд, ки дар хидмати худ мардонро роҳ мадеҳ ва аз духтарони дӯшиза ва занони нав ба шавҳаррасида навкар ихтиёр кун, ки дар сафару ҳазар мулозими [рикоби] ту бошанд ва эшонро илм биёмӯз. Ва агар туро майл ба ҳар кадом аз ин занону духтарон афтад, дар мутоваати ту тақсиру эҳмол раво надоранд, ки осӣ шаванд ва мардони эшон бе изн ба ҳазрати ту дохил нашаванд. Ва бар дари худ ҳуҷҷобу наввоб вазъ кун, ки ҳоҷати ҳар кадомро бо ту арз кунанд. Пас ба изн дохили суҳбати ту шавад.

Ҳамаи элот [дар ин муқаддимот] тасдиқ намуда, занону духтарони худро ба ман супурданд ва васият карданд, ки дар хидмати мулло эҳмолу мусоҳала накунед. Ва ман миқдори чиҳил нафар аз занону духтаронро, ки дар ҳусну ҷамол аз ҳама фоиқ буданд, ба навкарӣ баргузидам ва ба ҳар кадом, ки маро майле мешуд, ба хилватхонаи хосси [худ] металабидам. [Ва онро ба дастури Фаранг ороста будам, ки ҳар кадом ба ҳаваси дидану даромадан ва хобидан бо ҳамдигар низоъ ва ҷидол мекарданд. Ва анвои такаллуф дар мубошарату муҷомаат ба кор мебурдам.] Ва шабҳангом то вақти хоб ба даврам саф зада, ба ҳамдигар таклиф менамуданд, ки имшаб туро бояд, ки ба хидмати мулло қиём намоӣ. [Вақти истироҳат гоҳо панҷ-шаш нафар ба якбора тақозои даромадан назди ман мекарданд. Якеро баргузида, дигаронро дилдорӣ медодам, ки фардо навбати ту бошад.] Ва ба ҳар даштею мақоме, ки нақлу кӯч меафтод, он духтарон ба либосҳои фохир бар асбони роҳвор савор шуда, аз пасу пешам мерафтанд ва ҷое, ки иқомат бояд варзид, пештар рафта, ба ҷое назеҳу босафо ва обшор хонаву бисоти маро барпой медоштанд.

Ва миқдори панҷ сол дар миёни эшон будам ва бист шутур бору буна ва аҳмолу асқоли маро мекашид. То рӯзе аз мухолатати он сафеҳон дилгир шуда ва аз лаҳву лааб сер

гашта, ҳубби ватану суҳбати аҳиббо домангири вақти ман шуда, роҳи гурез меҷустам, аслан мутасаввар намешуд; чи аз русуми қазоқия он аст, ки агар мулло дар миёни онҳо иқомат варзад, кайфа яшо, зиндагонӣ кунад. [Ва] агар орзуи ёру диёр кунад, қатлаш кунанд ва чӯбе бар сари гӯраш аломат ниҳода, мазор бардоранд ва зиёратгоҳ [ва идгоҳ] кунанд. Дар ин боб фикрҳо андешида ва аз барои махласи хеш ройҳо мезадам. Рӯзе, ки аъозиму ашрофи элот дар маҷлисам буданд [ва бори ом дода] гуфтам: Дар миёни шумо баъзе аз мардон ва бисёре аз занону атфол ба сабаби осеби ҷин маризу бемор мешаванд ва бо ман руҷӯъ мекунанд. [Ва] ман таълиқею таъвизе ба ҳар кадом менависаму медиҳам, ба аксаре суд мерасонад [ва] бо баъзе тахаллуф мекунад, ки мӯҷиби сустии ақидаи ӯ мегардад. Ва ин аз он ҷиҳат аст, [ки] маро китобест машҳун ба анвои адъияву тилисмот ва давоҳои муҷарраба. Ва он алҳол назди ман нест ва ман он чи ба шумо менависаму медиҳам, аз он китоб аст. Ғоят он ки дар мавориди амроз иштибоҳ мешавад ва хусуси ҳар таъвизе барои кадом [навъ] маразе дар хотир муштабеҳ мешавад. Бинобар ин дар таъсир тахаллуф меафтад. Ва ин китоб дар Тошканд назди касе амонат аст. Агар касе аз шумо ба Тошканд меравад, бояд, ки маро ҳамроҳ барад, то он китобро ба даст оварда, боз ман муовадат намоям.

Гуфтанд: Мехоҳӣ, ки бад-ин баҳона аз миёни мо бигурезӣ? Гуфтам: Ло валлоҳ, ин доия маро дар замир ояд?! Гуфтанд: Агар рост гӯӣ, хатте кун, ба ҳар кӣ бошад, мо одам фармуда, он китобро ба ту расонем. Гуфтам: Он китобест, ки ба дасти ҳар кӣ бошад, ба касе надиҳад. Агар ман худ набошам, он китобро бадал кунанд ва овардани он фоида надиҳад. Гуфтанд: Албатта, ҳила мекунӣ, ки худро аз миёни мо ба канор мебарӣ?! Гуфтам: Маро ин ҳама асбобу амлок, ки ба солҳо ушри ашири он аз касбу тиҷорат таҳсил нашавад, дар ин ҳолат маро чӣ гуна дил ёрӣ кунад, ки аз ин ҳама ҷоҳу мукнат дил бардорам! Ва илова бар ин боз духтари фулон тӯраро ба никоҳ хосторӣ кардаам ва ҷиҳати он гуфтушунид карда, чӣ навъ тахаллуфи ваъда сурат бандад?! Ҳам бар ин наҳҷ далелҳову ҳуҷҷатҳо оварда, муаккад ба савган-

дон намуда, эшонро бар он доштам, ки маро ба Тошканд бифиристонанд ва боз оранд. Ва ман дар он айём он чи аз нуқуд тавонистам бардошт, дар кисаи эҳтиёт мазбут сохта, ҳамроҳи панҷ нафар қазоқ азимати Тошканд намудам. Ва баъд аз қатъи баводию таййи нишебу фароз дар муддати ду моҳ ба Тошканд дохил гаштам. Ва дар рӯзе, ки руфақо барои харидани бору ғалла баромада буданд ва маро назди шутурон гузошта ва шутурбон карда, аз он ҷо сабук бигурехтам, дар харобае даромада, як даст либоси саёҳат, ки маро дар анбон буд, пӯшида, ба либоси қаландарон баромадам ва дар бозорҳо тавоф мекардам, як-ду нафар аз ҳамроҳонро дидам, ки саросема ба ҳар тараф медавиданд ва маро металабиданд ва аз ҳар касе мепурсиданд, ки «бизнинг мулло етдӣ, қочдӣ. Мулло кӯргон борму?» Мардум ба ҳоли онҳо механдиданд ва аз кайфияти изтироби онҳо истифсор мекарданд. Қазоқон [фурсати тақрир наёфта] ба афсӯсу надомат нишони ман ва бепарвоии худро тақрир мекарданд. Мардум мегуфтанд, [ки]: «биз кӯрдук ким бир мулло шӯл кӯчада кетдӣ». Қазоқон бӯй-бӯй-гӯён ба он самт медавиданд, [то он ки дар ҷустуҷӯи ман боз ду уштури худро дуздониданд.]

Билҷумла ман бад-он либос ба доруламора шитофтам, то ба ҳоким мулоқот кунам. Дидам, халқе тоза бар дари амиранд ва авзоъу атвор мухталиф. Пурсиданд, ки ба куҷо меравӣ ва бо кӣ кор дорӣ? Гуфтам: Ба ҳоким. Гуфтанд: Ҳокими [ту] кист? Гуфтам: Фулон бек. Гуфтанд: Қаландаре бангист ва хушкии банг димоғашро мухталл кардааст ва ӯро биронед [ва бизанед, то ба худ ҷунбидам], чӯбҳо дар паҳлуям ниҳоданд.

Гуфтам: Охир, он амир чӣ шуд ва куҷо рафт?! Гуфтанд: Эй девона, охир [ту] надонӣ, ки ин асри амир Шералихони Хӯқандӣ аст ва ин ҳоким фулон ном [дорад] аз умарои давлати ӯ дар фулон таърих омада, ба қаҳру ғалаба Тошкандро фатҳ намуда. Ва он амир, ки ту гӯӣ, вай аз умарои амири Бухоро буд. Вай дар он балво шаб аз девори қалъа худро ба зер андохта, бо маъдуде чанд гурехта, [надонем] ҷон ба саломат бурд, ё не! Суханони ту рост ба суоли асҳоби рақим мемонад. Ҳало, то пой дорӣ, бигурез ва ба хуни хештан маси-

тез, ки мабод ба иллати ҷосусӣ ё номи манқитият ғӯл бар гарданат ва занҷир дар поят кашанд ва гӯсфандвор бар дорат бардоранд.

Ва ман аз он ҷо сабук ҳаракат намуда, онҳоро дуъогӯй гуфта, ба рафоқати баъзе аз сайёҳон пиёдаву савора азимати Бухоро кардам. Ва алявм миқдори сесад динори зар дар камар дорам ва ният ҷазм карда, ки дигар сар ба ғурбату мусофират нанихам ва гӯша гираму тадоруки завоеи авқоти гузашта намоям.

Интиҳои самараи ин ҳикоят машҳун ба фавоиди сафар ва хислати занон ва одоби мулкдорӣ бошад. Тамм.

ДАР ҲИКОЯТИ АБУЛҚОСИМ-БӢ ВА САФАРИ РУСИЯ

Навбате, ки ба масҳуби Саййид Абдулфаттоҳ-тӯра ва рафоқати Абулқосим-бӣ ба сафорати Рус иттифоқи вуруд афтод, расм аст, ки дар он ҷо элчиёнро барои изҳори ҷоҳу дастгоҳи давлати хеш ба маҷолису маҳофили бузург ва тамошохонаҳову имороти олия ва хазоину дафоин мегардонанд ва бад-он тафохуру мубоҳот мекунанд. Ва дар ҳар шаҳре базмхонаҳо омода кардаанд, ки ҳар шабе аз ишо то соати дувоздаҳ аз шаб дар он аснофу анвои рақсу самоъ ва нағамот мутараттиб аст, ки занони моҳрӯй ва қавволони сунбулмӯй маҷлисоройӣ мекунанд ва анвои шуъбадаву найранҷот зоҳир мекунанд. Ва ман ярғабу, (ҳар кӣ хоҳад), дар он ҷо ҳозир мешавад

ва фарохури ҳоли ҳар касе дар он маҷлис ҷое муҳайёст, ки менишинад. [Ва] вақти хуруҷ кирои манзили худ медиҳад. Ва ҳамчунин аз ҳар ҷинс ашё хазинаҳо мураттаб доранд, то ки аз ҳайвоноти мурдаву зинда, аз дарандаву паранда ва аз анвои тухми ҷонварон, ҳатто аз нутфаи инсон ва ашколи ҷанин, ки сиқту лақтшуда ва сурате баста, дар шишаҳо ба даруни равғани софӣ ва тезоб гирифтаанд, то фосид нашавад.

Ва билҷумла шабе мутарҷим аз қибали вазир омада, моро ба маҷлисе сурония ном таклиф намуд. Бо чаҳор нафар дар он базм рафтем. Ва он маҷлисе будааст муҳтавӣ бар машоҳири хавотини муаззама ва маҳфиле муштамил бар маориф [ва] хавотини муҳтарама аз руасои Русия ва маҷмаъе пур аз занони моҳрухсору дӯшизагони тазарврафтор ва ҷавонони сарвқадду [гулъизор ва] гулписарони хуршедхад. Дар иморате рафеъ [ва] манеъи олии зарандуд даромадем, мабнӣ бар хонаҳо ва ҳуҷароти бисёр ва дарҳои ойина[корӣ] ва аз ҳама дарҳо пардаҳои ҳарир фурӯҳишта, муштамил ба кату кароватӣ зарнигор ва зуруфу авонии тилову нуқра, касталу санодили махмалгирифта; ва ба ҳама хонаҳо қанодили тилову нуқра ва булӯрӣ овехта ва ба ҳар деворе аз муқобилу паҳлу шамъдонҳое чандсара ва ойинаҳои ситабри бузург баробари қади одамӣ ниҳода. Ҳама деворҳо ва сақфу фарш мусаввару музайян ба нақшҳои аҷиба ва суратҳои ғариба. Ва дар ин маҷлис зиёда аз ҳазор шамъи мумию бухорӣ афрӯхта ва дар маҷомири зарандуда адхинаи латифа сӯхта, аз касрати чароғон шаб сурати рӯз дар бар гирифта буд. Дар он маҷмаъ дидем моҳрӯёни садафтинату сарвқадони офтобталъат ҳамчу товуси нигорин ба ҳар тараф мехиромиданд ва чун ғазолаи маст ба ҳар самт мечамиданд. Ва ҳар кадом чандин либоси ҳарир пӯшида, ки бадани нозанини эшонро ҳоил намешуд ва худи баданҳо низ аз ғояти назокату шаффофӣ ба дигаре сотир намегашт. Ва баъзе либосҳои сиёҳи нафис ва пардаҳои мушаббак ва тӯрҳои алвони ҳарир бар қомати худ гирифта буданд, ки ақл аз мушоҳадаи ҷамолу нозукии онҳо лол мешуд

ва хирад дар васфи ҳусн ва латофати онҳо мутаҳаййир. [Беғоила рӯҳе буданд аз олами ғайб ба шаҳодат расида, ё ҳуре аз биҳишти барин ба рӯи замин манзил гузида.] Аз камоли сафову зиё чун ҳури биҳишт шаш бадан ба ҳафтум ҳоил намегашт. Не, не, тири нигоҳ аз пушти якум то синаи садум рост мегузашт, ки ба ҷое банд намешуд. Гӯё, Эзади таоло пайкари онҳоро аз оби соф ё обгинаи шаффоф сиришта:

[Қитъа]

Ҳама бутони сияҳпӯши моҳваш, ки Худой
Чу оби зиндагӣ андар савод бинҳода-ст.
Ба ҳар тараф зи камингоҳи ҳусн моҳрухе
Барои бурдани дил тездаст сайёд аст.

Ва мо ҷамъе даҳон кушодаву чашмҳо боз монда мутаҳаййир, ки Ин чӣ ҷосту куҷост?! Ва ҳолӣ, ки мо меомадем, шаб буд ва ҳаво тираву нам, чӣ шуд, ки алҳол рӯз асту офтоб? Аз фарти чароғон тамайюзи шаб аз рӯз намекардем ва гоҳо ангушт ба дида мемолидем, ки оё ин машғала дар олами руъё мумассал гашта ва ин уъҷубаҳову парихона дар хизонаи хаёл мусаввар шуда? Он паривашон мутааҷҷиб, ки ин ғӯлон дар [ин] маҳфили рӯҳониён чӣ навъ даромадаанд ва девон бо париён чӣ шакл мумтазиҷ гашта?! Ба рӯи мо тез медиданд ва ба аҷобати либосу ҳайати мо механдиданд. Ва мо ҳамчунон мутаҳаййиру бешуурона қадаме пеш мениҳодем ва ҷои рафтунишасти [худ] намедонистем, чунки мутарҷими мо ба яке аз он нозанинон ба муҳовара ва муколама машғул гашта, аз мо вопас монда буд.

Дар он асно дасте булӯрӣ ба синаи мо меомад барои дур бош, ки ҳала, эй ифритиёни одамисурат ва эй одамиёни ҳайвонсират, дониста пой ниҳед, ки домани нози мо ба ранги чатри товус бар замин кашон аст. Ва мо ҳар яке ба шакли товуси маст хиромон, то домани моро ба пои ноҳанҷори худ магазед ва ба қудуми шуми худ маёлоед! Тавозуъкунону ларзон

қадаме чанд ақибтар менიҳодем, ҳам дар ин ҳол мушти нозанине ба пушти мо мехӯрд, ки ҳон, эй бехирадон, таваққуф варзед ва воқиф бошед, ки бари симгуни мо ба барги гул ноз дорад, то ба хори макдами нуҳусаттавъами худ мадаронед! Саросема ба ақиб менигаристем, иҷолатулвақт ба тарсу ларз пое пештар мебурдем ва ба ранги бӯзинагон тамаллуқе мекардем ва ба даҳону забон ба ангушт ишора медодем, ки мо безабононем ва азсаҳрорасида говон ва ба русуму услуби шаҳри шумо нодонон, маъзурамон доред!

[Байт]

Зи дашти турк меоему аз вазъи адаб дурем,
Ҷунуне гар кунем, эй шаҳриёни ҳусн, маъзурем.

Аз ин тамҳиди узри мо мерамиданд ва ба риши мо механдиданд. То он ки мутарҷими мо даррасиду дасти мо бигирифт ва аз он ҳайронию саргардонӣ бираҳонид ва ба садри маҷлис бурду ба болои кастале чанд ба нишастан ишора кард. Хомӯш нишастем ва аз [зарбати] мушти пешу пушт бирастем. Ва дар пешгоҳи ин хона шаҳнишине буд муртафеъ аз фарши хона ба қадри якуним газ. Ва аз он пардае ҳарири мусаввар андохта ва аз ақиби он қандиле бузурги булӯрӣ овехта ва зиёда аз сад шамъ бар он афрӯхта. Ва ҷамъе аз духтарони моҳталъати зуҳратабиат дар он буданд, ки худро барои булаҷабӣ меоростанд ва менишастанду бармехостанд. Ва аз паси парда ба сӯи аҳли маҷлис медиданд ва интизории ҷамъияти маҷлисиёнро мутарассид буданд, то шуъбада ороянд.

Ва аз зери ин шаҳнишин суффае нимдавр ба қадри ду ваҷаб аз фарши хона бароварда, ба болои он кастале бузург ва бар забараш самтуре азим ва музайян ниҳода, аз ду бараш ду шамъи бузург дар шамъдони тилоандуд афрӯхта. Ва баъзе аҷзоҳо, ки дар он усули заработу нақорот аз нағамоти русию фарангӣ набишта буд, бар он ҷо ниҳода [буданд]. Ва ҳар кадом аз моҳрӯёни аҳли маҷлис, ки ба соз[-у] нағма вуқуфе до-

штанд ё ҳикояте ва базлае медонистанд, ба болои он суфа бармеомаданд ва ба сӯи аҳли маҷлис таъзимею тавозуъе латиф баҷо оварда, ба болои кастали пурмахмал [гирифта], ки дар пеши он самтур ниҳода буд, менишастанд ва фасле аз нағма ба нохун адо мекарданд ва қавлею ғазале мехонданд, ё он ки агар ҳикояте мекарданд, рост истода, ба овои дилфиреб ба забони худ ба назм ё наср адо менамуданд. Агар нағмаи аҷиб ё ҳикояте ғариб ба самъи мустамеон расонанд, ғояти тааҷҷуб ва нишоти аҳли маҷлис он аст, ки каф бар каф мезананд, мукаррар то се бор, яъне ин нағма ва ҳикояти ту писанди мо афтод, боз аз сар гир, ё сози дигар бинавоз. Он маҳлиқои хуршедсимо ба ҳазор ғанҷу далол мутабассиму мубтаҳиҷ шуда, бо изҳори ҳаё рукуъоти мутаволӣ ва таъзимоти мутавотир ба тарафи маҷлисиён аз ямину ясор мекунад, ки дили мустамандон ба ҳам меларзид ва хамёзаи орзу [ва] об ба даҳани нозирон мегардонад ва боз фасле дигар иншо мекунад. Пас, агар дар хатми базлаи сонӣ дигар бор садои каф бар каф мутавотир гардад, фасли сеюм ибтидо менамояд ва дар чаҳорум бо тавотури сақафот ба нозу карашма таъзимкунон аз суффа фуруд меояд ва ба ҷои худ рафта менишинад. Он гоҳ дигаре аз нозанинон ба ҷои ӯ бармехезад ва дар он бисот ранги тоза мерезад аз навохтани нағамоту пардохтани ҳикоёт.

Аз он ҷо, ки либоси занони он диёр то камар танг аст ва аз камар то доман фарох, то ба ҳадде, ки агар аз дари хона дарун шаванд, доман аз даҳлез берун бувад. Ва аз таҳти камарбанди худ аз риштаи ҳарир миёнбанде дигар доранд ва аз он шохчаҳои ҳилолӣ аз пай ва шохи борику нафис таъбия карда [бувад], ки ба нишасту хост нашиканад. Чун он риштаро сахт баркашанд, он шохчаҳо аз даври миён бархоста гардад ва ақмишаи ҳарир, ки пӯшидаанд, бардорад ва шакли онҳо дар хориҷ чун қуббаи тило мурассаъ ба марворид бар сари гунбази тӯлонии муҳандас зоҳир гардад. Ва аз болои он тӯрҳои сиёҳу [сафед ва] сурху осмонӣ аз сару китф ва миён овезанд

ва бар сари худ шаддае гули маснӯъ, ки гӯё нав аз гулшан овардаанд ва шабнамаш гулобу атр, ки бар он зоҳир аст, аз канору абрӯ барбананд. Ва бар гӯш овезаи алмосу дурр ва булӯру тилои тулонӣ ба қадри донаи хурмо мусайқал биёвезанд, ки дар шаб ва шуълаи шамъ чун қитъаи оташи тӯлонӣ ё моҳ тобанда намоянд ва сафҳои буногӯш, ки аз ғояти сафо раг ва ҳаракати хун аз таҳти ҷилди он дида мешавад, чун шуъои овеза бад-он зам гардад, гӯё, шамъе дар муқобили ойина аст. Бад-он зебу зинат чун бархезанд, ақл аз кохи димоғ ба парвоз ояд ва чун бинишинанд, ҷон дар ҳуҷраи дил хомӯш гардад.

Субҳони қадири болиғқудрате, ки аз қатраи обе палид, ки манбааш аз чашмаи кӯҳи куфр аст, чунин гулҳои бадеъ бар тахтаи хок менигорад ва аз камоли бениёзӣ чун уд бар оташи ҷаҳаннам мегуморад.

فَذَرۡهُمۡ يَخُوضُواْ وَيَلۡعَبُواْ حَتَّىٰ يُلَٰقُواْ يَوۡمَهُمُ ٱلَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾

(Пас, онҳоро бигузор, то дар ботил баҳс кунанд ва бозӣ пеш гиранд, то он ки ба он рӯзашон, ки ба онҳо ваъда дода мешавад, мулоқот кунанд. Сураи Зухруф, ояти 83).

[Ва] билҷумла ин маҷлис то вақте ки духтарони мушаъбид дар паси парда худро биёроянд ва олоти шуъбадаи худро мураттаб гардонанд, он гоҳ занг аз ақиби парда овоз медиҳад, ки ғоибон, ҳозир шавед ва мутафарриқот, ҷамъ гардед ва мутарассид бошед, ки мо луъбату санъат менамоем.

Пас, парда бардошта шавад, бармало дида мешавад осмоне васеъ ва моҳи равшан бар уфуқи шарқӣ ё ғарбӣ ва исторагон ва соҳате фарохи сабзу хуррам ва дарахтони бузургу кӯҳсору имороти олия ба назар дармеояд. Ва ин духтарони моҳрӯй худро ба сурати фаришта тартиб дода, баъзе болҳо кушода, сар дар ҳаво муаллақ, гӯӣ, соиди осмонанд. Ва баъзе сарнишебу болҳо мутафарриқ, гӯӣ, нозили маркази хоканд ва баъзе ба як пой истода ва як пои дигар рост ба ақиб кашида, ба шакли занаб болҳо афрохта ва даври домани мутарраз кушода,

дасте ба болои сар хам карда ва дасте ба сӯи замин ирсол дошта, гӯӣ, товуси нигорин мутаваҷҷеҳи самтест. Ва ҳама ба ҳамдигар ва ба маҷлисиёни нозиру хомӯш мулаббас ба қумоши [латифаву] нафиса, ки сотири [танҳо]-ву узви ниҳонии онҳо намешавад. Ва анвои зевар ва ҳулию ранг бар рӯю гардан ва соиду сина карда ва ҳошияи гиребони онҳо аз болои тукмаи садй ва сари бозую зери китф ва шона давргашта бувад, музайян ва мурассаъ ба ҳавошии шабака ва гулҳои маснӯъ, ки ақл дар ташхиси ҳусну ҷамоли онҳо мутаҳаййир [шуда] бошад, ки он латофати ҷисму таркибро бар чӣ ҳамл кунад, аз одамию парӣ, ё рӯҳу фаришта?

Пас аз соате пардаро фурӯҳишта, боз ба навъи дигар худро мероянд ва шакле дигар дар фазои ин шаҳнишин зоҳир мешавад аз рехтани барфу тагарк ва раъду барқ ва боду борон ва соиқаву зилзила, ки он иморот ба ҳам меларзад, аз тумтуроқи он ошӯб ва ҷараёни дарёҳо ва рафтани киштиҳо ва ғарқ шудани суфун ва ба об фурӯ рафтани аҳли он ва ғиреву нолаи эшон, ки об дар чашму раҳм дар дили аҳли маҷлис меояд. Боз парда фуруд андохта шавад. Ва аз паси фурсате худро ба тағйири либос ороиш дода, зоҳир шаванд ва рақсу самоъу лааб намояд ба наҳҷе, ки қуввати мутахаййила мухталл гардад [аз забти он. Ва] ба як пой чанд давра ба саҳни ин шаҳнишин чарх мераванд ва аз замин ба қадри ду газ ҳар ду пойро ба ҳамдигар печ дода, монанди чархи raққоси соат, балки аз он [низ] тезтар бармеҷаҳанд. Ва ҳамчунон печдарпеч фурӯ меоянд ба усули заработу нақора. Хубтарин рақси эшон ба назари мо ва нақраи бумму бакк бакку бумм бошад, ё бакку бумм, бакку бумм. Ва гоҳе дар ин маҷлис оташбозӣ ва мушаку тарф мезананд. Ва гоҳо сурати ҳайвоноти маҳиба бармеангезонанд, мисли деву аждаҳо. Ва бисоти ин базм дар соати дувоздаҳум аз шаб дарнавардида мешавад. Ва дар ин маҷлис ба ҳама ҷо ва ҳама хонаҳо касталҳову катҳо ва шамъҳо ниҳода аст ва ҳама шаб чою қаҳва ва арақу шаробу кабоб ва анвои хулвиёту нуқлиёт омода.

Вазъи ин маҳфил барои он аст, ки чун дар он вилоят сатру ҳиҷоб нест, мардону занони акобир ва дӯшизагону ҷавонони аъозим ба ҳамдигар волаву дилдода шаванд ва маъшуқ ба хона бурдан, бинобар монеъе тааззур дорад, чунки дар шариати эшон мард зиёда аз як зан ба никоҳ натавонанд овард ва зан то шавҳар намирад, шавҳари дигар натавонад кард. Ва дигар ба ҳеч ваҷҳ талоқу тафриқ муяссар нашавад. Ва он чи эшонро истимтоъ аз [шаҳвати] муошарат ва мубошарат даст диҳад, ба тариқи зино ва ҳаром бошад. Ва насаб дар он ҷо ба зан собит мешавад, на ба мард. Масалан, агар шавҳар даҳ сол ғоиб бошад, ҳар фарзанде, ки зан аз ҳар ҷо пайдо кунад, ба номи шавҳари ғоиб бошад. Масалан, Колзакуф ном сипоҳ муддати даҳ сол дар Туркистон ба тасхири мамолики [Туркистон] маъмур ва номвар буд, ҳамроҳи мо ба пойтахти импиротур рафт, зани худро бо ҳамроҳии се-чаҳор бачаи сесолаву панҷсолаву ҳафтсола ба ҳузури мо овард ва ба рӯи эшон шодмону мубоҳӣ буд [ва ҳар кадомро ба фарзандии худ нисбат медод]»

Билҷумла аз занону мардон он ки ба ҳамдигар ишқбоз бошанд, дар ин базмхона мувоада ва муоҳада мегиранд ва дар ин ҷо ҳамдигарро меёбанд. Ва ба фарз агар авлиёи эшон низ дар ин маҷлис ҳозир бошанд ва ҳоли ҳар ду дилдодаро муояна бинанд, ба назари иғмозу иҷҳол дармегузаронанд. Пас, ҳар кас аз толибу матлуб ба ҳар кадом аз ин хонаҳо ва нишеманҳо даст ба даст ё дасте ба камару дасте ба гардани ҳамдигар сипар мекунанд ва ҳар куҷо хоҳанд, бар забари кастал менишастанд ва таому шароб он чи хоҳанд, тановул мекунанд. [Ва] дар ин иморат хилватхонаҳост музайян ба кату кровати махмал ва латтаи ҳарир ва дару девори музайяну мусаввар ва аз дарҳо пардаҳо андохта. Чун самои руду рубоб ва тановули нуқлу кабоб ва ҳарорати майи ноб тафхими ҷигарҳои решу таншири асаботи кофаркеш кунад, занон ба мардон, писарон ба духтарон волаву шайдо шуда, чашмҳо аз фарти иштиҳо сурх гашта, ҳар касе бо дилдодаи худ дар ин

хонаҳо дарравад ва дарро муқаффал гардонад, то касеро дигар маҷоли татарруку тадохул набувад, то он ки онҳо баъд аз истифои коми худ берун оянд.

Билҷумла маҷлисиён дар соати истиво аз ними шаб аз ин маҷлис берун оянд ва ҳар кадом ба манзили хеш раванд. Вақти хуруҷ аз панҷ тангаи русӣ, ки бисту панҷ тангаи мо мешавад, то бисту панҷ тангаи русӣ [ба маҳфилоро] бидиҳанд ғайр аз ихроҷоти матъумот ва машрубот, то маҳфилоро аз ин мамарр вуҷуҳи ихроҷоти хеш ва мояҳтоҷи он маҷлисро доимо мураттабу муҳайё дорад. Ва маазолика маблағе хатир ба хизонаи подшоҳ оид гардонад. Ва мо низ баромада, ба қӯши худ муроҷаат намудем. Интаҳо.

ДАР САФОРАТИ АБДУЛҚОДИРБЕК ВА БАЁНИ АҶОИБОТИ БАЗМ ВА ҶАШНИ РУСИЯ

Навбате ба масҳуби Абдулқодирбеки Додхоҳ дар мавриди тӯйи импиротури Рус ҳам ва ҳукми давлати Бухоро [-и шариф]ва пойтахти давлати Русия ба расми [таҳният ва] сафорат бо туҳаф ва ҳадоёи лоиқа иттифоқи вуруд воқеъ шуд. [Баъд аз расидан дар Фетербурх] дар манзили муносиб моро нузул дода, бояду шояд эъзозу икром фармуданд. [Ва] мутарҷим, ки онифан мазкур шуд, марде ҳушманди хушнавис Козимбек ном қафқозӣ [ба хидмати мо маъмур] буд ва бо муҳаррири сутур ҷиҳати иттиҳоди машраб садоқате ва муҳаббате дошт. [Чунки пеш аз ин ҳам як-ду бор дар он дарбор бо ҳам мулоқот афтода буд]. Рӯзе ба тақриб овард, ки фулон [Туроббек] ном элчӣ аз Кошғар [дар ин давлат] омад[а буд.] [Ва] дар таърифи Фетербурх чанд байте иншо кард [номазбут ва номарбут.] Ман онро тарҷума карда, ба шоҳ гузаронидам, бисёр хушдил гардид. Бо ман гуфт: Агар ту ҳам чанд байте фароҳам орӣ, ки номи духтари подшоҳ ва домодаш дар он дарҷ бошад ба тариқи мувашшаҳ ва боз таърихе дар он таъбия кунӣ, ман онро мутарҷам сохта, ба подшоҳ маъруз дорам, дар рисолати шумо тавқире [ва тавфир] бахшад, чунки тӯйи подшоҳ наздик аст [ва] бисёр хуш оядаш. Ва боз [бад-ин восита] баъзе ӯзбакиҳо-и [сафири] шуморо хусни он шеър мепӯшонад.

Ии сухан барои он мегуфт, ки салотини Бухоро дар боби суфаро одамони камтаомул ва бедонишро ихтиёр мекунад, ба эътиқоди он ки асрори давлатии мо фош нашавад. Ва мегӯянд: Элчӣ бояд, ки агар суоле кунанд, қодир бар ҷавоб набошад. Агар тавонад, ҷавобе гӯяд ва қодир бар тақрир ва таҳрир набувад. Мабод ки безабтии салтанати мо назди хасм зоҳир гардад. Ва ҳол он ки [ихтиёри] ин маслак айни безабтӣ ва беназмии давлат бошад. Ман бинобар кӯфтагии тааби роҳ ва тағйири манзил ва мақом ду-се рӯзе дар [ҷавоби] ин масъала эҳмол доштам. Ва ҳар боре, ки мутарҷим бо мо му-

лоқот мекард, аз ман мепурсид, ки охир, агар шеъре бастаӣ, дар назар ор, то бинам, ки чӣ [мазмун] гуфтаӣ?

Ман гумон кардам, ки мабодо маро имтиҳон кунад ва оҷиз ёбад. Дар охир номи домод ва номи арӯс пурсидам. Гуфт: Алфред ва Морӣ. Ва Морӣ [мураххам ва] мухаффафи Марям, исми духтари подшоҳи Рус буда ва Алфред номи писари Уктуриё малика, подшоҳи Фаранг. [Маҷмӯъ нуҳ ҳарф буд]. Пас, ҳар нуҳ ҳарфро ба аввали нуҳ байт мувашшаҳ намуда, ба дасташ додам ва ин аст:

[Назм]

Моҳи бурҷи шараф, эй духти шаҳи оламгир
Кард бо муштарии саъд қирон аз тақдир.
Ин на он аҳди никоҳ аст, ки ақли даррок
Ҳусни анҷоми варо кард тавонад тақрир.
Рангҳо ҷумла намуданд зуҳур аз макман,
Бӯйҳо ҷумла гирифтанд буруз аз тастир.
Як ҷаҳон ҷамъ шуда ҳуру парӣ дар маҳфил,
Ҳама дар ҳусну сабоҳат дувуми бадри мунир,
[Ин на он сур бувад, дида бувад дар сад қарн]
Чашми анҷум зи хами тоқияи чархи масир.
Лаби соқӣ зи майи лаъл шуда шаккаррез,
Чашми шоҳид зи карашма ба ҷигарҳо зада тир.
Фалак анбошта аз бахри муборакбодӣ
Зи савоқиб ба сари халқ гуҳарҳои хатир.
Рафт овозаи ин базм ба ақтои ҷаҳон,
Кард кар гӯши фалак ғулғулаи ною нафир.
Дида бар қомати ӯ дид саводи таърих,
Худ куҷо рафт аз он қадди фатонаттахмир.

Яъне бар қомати маҳбуб саводе аз таърих менамуд, ба сабаби вуфури ҳусн гоҳе ба назар дарнамеомад. Истифсор намуда, ки он савод куҷо шуд ва куҷо рафт, ки намебинам. Ба таъмия куҷо аз қадди фатонаттахмир исқот шуда, мобақия санаи исавӣ мебошад. Пас, ин таърих ва тавшеҳро

мутарҷим ба лафзи русия мутарҷам сохта, дар назари подшоҳ гузаронид. Бисёр истеҳсон намуда ва дар силаи он ангуштарии аз алмос ва тило мукаллал ба сию чаҳор дона ба вазни се мисқол ирсол фармуд. Ва дар шаби арӯсии духтар моро дар маҷлиси ақд биталабид ва эъзози вофир намуд. Ва як ҳафта дар Фетербурх ва се рӯз дар Маскав ҷашни чароғон фармуд. Ва ба навъе дар ин тӯй шуъбада ва уъҷубатарозӣ ба кор рафт, ки ақлу муҳосиби фикр аз забту ҳифзи он оҷиз гашт. Аз он ҷумла шабе, ки моро дар маҷлиси ақд биталабиданд дар урдуи салтанат. Ва он иморатест шарқан ва ғарбан дусад[у] чиҳил газ, шимолан ва ҷанубан дусад[у] бист газ, чаҳорошёна, муштамил ба хонаҳои зарандуда, дару девор аз берун ва дарун музайяну мусаввару шаффоф ва ҳама дарҳо ойина [кардагӣ]. Шимолии ин иморат баҳрест [азим] аз Муҳити Аъзам муншаиб гашта, ба ҷониби Маскав ва Самар ва Макариё меравад ва дутарафа аз ин дарё ба сангҳои сафеди муҷалло рост бардошта аст ва ҳар ҷое ба зина фаромад дорад барои об гирифтан ва ба дарё рафтан. Ва шабу рӯз чандин ҳазор киштии оташӣ ва бодӣ бар ин баҳр ҷорист, ки аз [Руму] Фарангистон меояду мегузарад. Ва ба ҳар понздаҳ газ ҷои пиллапоя ба қадри ду газ санги муҷалло, мудаввар ва мусамман ва мусаддас баровварда [ва миёни ҳар ду пиллапояро] бар он панҷараи хӯлаи муҷалло ва мунаббату гулдор банд кардаанд, ки ба қадри панҷ ваҷаб иртифоъ дорад, то муҳофазати ояндаву раванда кунад ва бар он пуле ва ҷисре бастаанд ба қадри чаҳордаҳ хона. Ҳар хона тақрибан бист газ меояд ва ду хона [аз] он ҳамчу ду табақаи дарвоза аст, ки назди ҳар омадани киштӣ кушода мешавад ва боз чун киштӣ бигузарад, фароҳам меояд. Ва ин ҷиср ҳама аз санги рухом [ва] шаффоф аст, ки акспазир аст. Ва ба навъе часпонкорӣ намудаанд, ки мобайни қитаоти аҳҷор як мӯяки ҷадвал гоҳе маръӣ мешавад. Арзаш тақрибан бист[у] панҷ газ мунқасим ба чаҳор роҳ: ду роҳи ароба, ду роҳи пиёда аз ояндаву раванда, ки ҳеч кадом ба ҳамдигар музоҳим нашаванд ва ҳар кадом ба роҳи худ мегузаранд ва аз ду сӯ ин

ҷиср ҳам мазбут ва маҳфуз ба панҷараҳои хӯла, [ки] мусаффо ва муҷаллост. Самти шимолии имorati арки подшоҳӣ [ҳама] саркӯб ба ин дарёст, [ки баҳр бевосита аз таҳти ӯ мегузарад] ва ҷониби ҷанубии арк ҷилавхонаи аскария аст. Соҳати фарох ва васеъ, ки дар он миқдори панҷоҳ ҳазор аскар дармеоянд ва асп медавонанд. [Заминаш мусаттаҳ ва ҳамвор ҳамчун замини ҳашр]. Ва наздики дарвозаи арк манорае бардоштаанд аз як қитъа санги сумоқи мулавван ба қадри панҷоҳ арчин. Зерсангаш қитъаи хӯлае мусамман [ва] мунаққаш [ва] мусаввар [ва мунаббат]. Бар сари манора сурати малике қоим аст, болҳо афрохта, интизории мақдами Рӯҳуллоҳ мебарад [ва] он ҳам аз хӯлаи муҷаллост.

Ба самти шарқии арк ошёнаи таҳт аз хишти пухта [саисхонаи подшоҳист], болояш саросар боғча аст. Анвои гулу раёҳин дар он шукуфтааст, муштамил ба сабзаву оби равон ва [анвои] мурғони хушалҳон [ва дарахтҳои гулкардаву мусмир чун финдуқу бодом]. Қаддаш ба қадди иморат баробар рафта, бараш бисту панҷ газ [муштамил ба раста ва кӯҳсорҳои маснӯъи сабзу хуррам]. Таҳти ин боғча саисхонаи шоҳист ва имorati шарқӣ ҳама дарҳояш ба даруни ин боғча фароз мешавад. [Болояш ба ойина пӯшида ва ҳавои баҳорро доим дар он ҷо маҳфуз доштаанд ва ин боғчаи бехазон доим сабзу хуррам бошад] ва об аз баҳр доим ба фаввора дар ин боғча дармеравад ва боз ба баҳр фуруд меравад. [Ба муоянаву мушоҳада биҳишти муҷассам аст. Ва] самти ғарбии арк кӯчаи бузург аст, [ки он тарафаш муҳандисхона аст ва дар он аснофи мардони донишвар ба ҳар илм доим муҷтамеъанд ва дар салоҳи мулку давлат раъю машварат мезананд ва баъд аз имтиҳон ба амал меоранд]. Ва билҷумла, чун дохили урду шудем, моро ба хонаи бузурги муҷаллову муталло қадд саду панҷоҳ газ, бараш сӣ газ аз зинаҳо ва ғурфаҳо баровარданд ва ба ҷои муносиб нишастан доданд.

Ва ин хона, гӯӣ, чаҳор айвоне буд муқобили ҳамдигар ва миёна пӯшида, муштамил бар шаст устувонаи сангини шаффофу мусаффо [ва муҷалло]. Зери сутун мураббаъ ва мусам-

ман, забари сутун мудаввар ва мунаббат. Ва аз васати ин хона аз сақф ҳашт қандили [бузурги] булӯрӣ ва муталло овехта, ки ба ҳар кадом то сад шамъ афрӯхта шавад [ва дару девор музаҳҳабу мусаввару гулдор]. Маҷлиси ақд дар ин хона қубайли аср ба ҳузури қиссисин ва руҳбонин ва ҷамоае аз сараскарӣ ва маорифи шаҳр ва шуҳуд [ва] сурати Исо ва Марям алайҳумос-салом тамом шуда буд, [ки мо низ дар ин маҷлис ҳозир будем]. Аммо дар шаб ин хонаро чароғон карда буданд ва аснофи гулу раёҳин ва анвои ашҷору азҳорро ва чалакҳову гулдонҳо дар ин хона оварда ба навъе ороиш дода буданд, ки ақл лол гашта буд.

Ба ҳамаи устувонаҳо як қатор гули печон [шукуфта] то сақф печида баровварда буданд. Ва як қатор шамъ морпеч дода ва аз забари устувонаҳо дар рӯтаи сақф ба як ваҷаби арзи шамъҳо ба шамъдончаҳои тилоандуда давродавр чида, мобайни ҳар даре ойинаи бузург баробари қадди одамӣ ниҳода [ва] аз ду бараш ба шамъдони сесараи деворӣ шамъ ниҳода ва аз таҳти ойина кастале [ниҳода]. Ба болои он низ шамъдони маҷлисии [мусаввари] шашсара [ва ҳаштсар] бо шамъи гиронида ва чандон гулу гулбун дар фарши хона оварда вазъ карда буданд, гӯӣ чамане буд, сабзу хуррам шуда ва растаҳои бандурмӣ бар он пайдо карда буданд, ки аз ҳар тарафе бо ҳар самти хона тавон рафт. Ва ба як девори ин хона микдори ҳафт газ бар ва қадд хонае бардошта буданд. Се девор ишқпечони шукуфта маа сақфу тахташ тахта, ки аз фарши хона як газ бардошта буд ва як девораш девори хона, баландиаш чаҳор газ сақф ва ҷидор пур аз гулҳои шукуфта ва чароғон карда ва дар он ҷамъе аз муғанниён нишаста, анвои руду рубобро ва нақаротро ҳамовоз менавохтанд ва қавлҳо мегуфтанд. Ва як сулси ин хона кушода буд, ки занони акобир маа мардон даст ба камару гардани ҳамдигар рақс мерафтанд ва чарх мезаданд ва пой мекӯфтанд. Ҳама дар ғояти оростагӣ ва [ниҳояти] зебу зинат ва либосҳои [фохири] нафис аз сафеду сурху сиёҳ ва осмонгунӣ ва [то панҷ қабат, ки баданҳои эшонро сатр намекард ва аз болои он] тӯрҳои ҳарири

[мушаббакулалвон] [кашида, аз сар то китф ва миёни эшон, ки ҳамчу хол ба рӯй ва мӯй ва либоси эшон дида мешуд.] Ҳошияи гиребон ва даври домон ва ду буногӯш ва фарқи сар мутарраз ба гулҳои хушранги маснӯъи муаттар, ки назди хиромидани эшон хирмане аз гул пур аз ситораи Зуҳра ба ҳар тарафе равону [ҷунбон] буд, [ки дар гардану гӯш карда буданд.] Яъне шуъои овезаҳои тило ва алмосу марворид, [ки дар гӯшу гардан карда буданд], дар шуъои чароғон ҳамчу ситорагони дурахшон дар назар дармеомад. Ва шамими атру анбар димоғи савдоиёнро хушк мегардонид. Ва азбаски доманҳои фарох [ва кашон] доштанд, хадамаи баъзе занони аъозим доманҳои эшонро аз дунбол бардошта мебурданд, то ба ҷое банд нашавад ва таҳти пой намонад. Дар ин асно худи импиротур низ бо ҳамроҳи [аёл ва] занони хешовандони хеш аз миёни маҷлис мегузаштанд ва боз меомаданд [ва мукаррар давр мезаданд ва тамошои фуқарои хеш мекарданд ва ба маҷлисиён табодур менамуданд, ки хуш бошед ва вақт хуш кунед].

Боре ҳамроҳи духтараш даст ба даст ҳамоил карда меомад [ва] бо мо бархӯрд [ва] ба ман хитоб кард, ки он тавшеҳе, ки ту дар васфи малика кардаӣ, дидам [ва аз ту] бисёр хурсанд шудам, басо маъниҳои баланд дошт. Аммо ҳайф, ки мо лафзи онро намедонем, то сара аз сақат маълум кунем.

Гуфтам: Алфоз қаволиби маъниҳост, то лафз хуб наёяд, маънии баланд аз вай сар барназанад.

Гуфт: Туро дар ҳазрати мо бисёр мадҳ карданд, ки донишвар аст ва ду-се бор дар ин вилоят омадааст. Чаро забони моро наёмӯхта ва намедонӣ?

Гуфтам: Ҳар вақте ки маро дар давлати ту омадшуд афтод, шабу рӯз моро ба гашту сайр фармуданд ва ба тамошохонаҳо ва корхонаҳо тавоф доданд. Маро дил надод, ки тамошо ва сайрро гузошта, ба таҳсилу хондани азбукӣ машғул шавам, яъне алифбо. Ва боз гумон кардам, ки мабод дубора муовадат дар ин балда даст надиҳад ва мушоҳадаи аҷоиботи давлати ту аз ман фавт шавад.

Саре биҷунбонид ва истеҳсон фармуд. Ва баъд аз он [ки] дар кӯчаҳо ҳамеша бо духтари худ гашт мефармуд, чунки наздик буд, ки ҳамроҳи домод ба Фаранг бифиристонад дилдории ӯро. Ва ҳар ҷо, ки моро медид, ба духтари худ ишора мекард, ки ин он мард аст, [ки] туро мадҳ гуфтааст [ва гавҳари маонии ақди тӯйи туро ба алмоси назми обдор суфта]. Вай ҳам мутабассим шуда, бо ман тамаллуқе мекард ва саре меҷунбонид. Одати асоғир бо акобири [он ҷо] дар таъзим он аст, ки чун мулоқот афтад, тоқия аз сар бардоранд ва сар бараҳна кунанд. Муомалати акобир он ки саре биҷунбонанд ва он изҳори ризо бошад.

Ва билҷумла то соати ёздаҳ аз шаб бад-ин ранг рақсу суруд ва самоъ намуданд. Он гоҳ мардумро ба хонаи дигар барои танаққулу ташаррубу танаъъум таклиф намуданд. Хонаи бузургтар аз аввал ва се қатор ба қадди хона касталҳо ниҳода ва сандалиҳо вазъ карда, ба болои касталҳо хонҳои сафеди суф кашида, ба ҳар ду газ шамъдони чандсараи мутало гиронида, дар мобайн аснофи ҳулвиёт [ва нуқлиёт] ва мағзиёт ва аснофи арақҳо аз сурх ва зарду сапед дар шишаҳои булӯрӣ карда, [бо] пиёлаҳои булӯрӣ ва табақчаҳои чинӣ ва анвои фавокеҳ аз ҷамеи билод кашида ва мобайни ҳар шамъдон як гулдони пур аз гули шукуфтаи [муаттар ниҳода]. Ва дутарафа муқобили ҳамдигар занону мардон бинишастанд ва ба ҳар касе як корди тило ва чангча ва қошуқи симӣ ва се дастмоли сафед таслим намуданд. [То якеро болои рони худ вазъ кунад, то ҷома олуда нашавад ва ба яке дасту сибилат пок кунад ва ба яке корду чангак масҳ намояд]. Он гоҳ хадамаи маҷлис ба қобҳои чинӣ ва симӣ мутаоқиб анвои таом меоварданд. Ҳар касе он чи майл дорад, ба табақчае, ки назди ӯст, бармедорад ва тановул мекунад. Ва аз аснофи шароб, ки дар хон ниҳода аст ва ҳар шиша аз он то бисту панҷ тангаи русӣ қимат дорад, ташарруб мефармояд ва боз ходиме мустаидд аст, ки назди ҳар олудагӣ зуруф бармедорад ва [боз] шуста ва покизакарда оварда мениҳад.

Ва худи подшоҳ дар радаҳо, ки хон ниҳода [буданд] ва мардум нишастаанд, пиёда давр мегузарад [ва ба таҷаммуле ҳар чӣ тамомтар ва пӯстини қиматӣ, ки онро рӯзи ҷулус пӯшанд, бар китф андохта ва таълиқот ва бандҳои заррин аз китф ва зери бағал гузаронида, кулоҳи пардор бар даст] ва ба ҳар ҷамоате ба даст ишора мекунад ва таклиф менамояд, ки таом бихӯред ва хуш бошед. Ва чун аз гашту гард кӯфта шавад, пеши он ки аз занону мардон, заифу ранҷуру пиру маъюс аст, менишинад ва бо ӯ муҳовара [ва муколама] мекунад [ва] дилбарии ӯро [менамояд], то хушнуд шавад.

Ва билҷумла дар соати дувоздаҳ аз шаб мураххас шуда, ба қӯши худ мурочаат намудем [ва сурати ин маҷлис биайниҳи дар силки назм даромадааст, ки дар охири ин ҳикоят мастур шуда].

Дигар, дар айёми ҷашни импиротур зани муғанния ва мутрибаву қавволаро аз Порич оварданд, Поттӣ ном, ба кирои як лак тангаи русӣ. Бисёр мутарраҳу соҳибҷамол ва басе хушовоз, ки савту садои ӯ аз ҳанҷараи ҳеч башаре мутасаввар намешуд, то ки ҳукамои Фаранг [ва аҳли ташреҳ] мурдани ӯро мутаррасиданд, ки чун бимирад, ҳанҷараи ӯ бишкофанд ва бубинанд, [то бидонанд] ки ин овози хуш ба чӣ сабаб дар ӯ ҳодис гашта. Ва дар базмхонае, ки ӯ бошад, ғайр аз [ӯ ва] хониши ӯ халқ ба чизи дигар назар намекарданд ва табақҳои гули маснӯъ, ки то сад тангаи русӣ қимат дорад, бар ӯ исор мекарданд. Ва ҳар касе то ҳазор тангаи русӣ бар ӯ инъом менамуданд. Ва ӯ худро ба навъе дар шабҳо ороиш медод, ки ақл дар ташхиси қолаби унсурии ӯ мутараддид мешуд. Гӯё, рӯҳе ё фаришта аст аз ғайб омада.

Масалан, дар тамошохона чун парда аз рӯи шуъбадахона бармедоштанд, осмони кабуд [ва] шаффоф маръӣ мешуд [ва моҳ бар уфуқи шарқӣ ё ғарбӣ] ва пеши шабгаҳ сабзу хуррам ва гулҳо шукуфта ва ба ҳар самт рафта, чун ишқпечон ва аз миёни баргҳо ва гулҳо [аз васати айвон муаллақ дар ҳаво] шахси соҳибҷамоли мунавваррухсори сапедҷома соқҳо ва китфу бозу бараҳна, сару гардан мутарраз ба гулҳо ва лаолии

обдор [зоҳир мешуд]. Ва аз ду бари рухсораaш ду моҳи равшан метобид, ки худи ин моҳ дар ақиби парда [ниҳода] буд ва дида намешуд, магар нурашро, ки бар рӯи он гуландом мунъакис буд, муаллақ бар ҳаво истода ва ба шуъои он моҳҳо саропойи ӯ метобид. Бад-ин рангу зебу зинат сафир мекашид ва алҳоне ба кор мебурд, ки ғирев аз тамошоиён ва аҳли маҷлис бармеомад ва ҷонҳо нисори [ӯ] мекарданд ва мутавотир каф бар каф мезаданд ва хомӯш шудан намемонданд. Дар нолаи зераш булбулу саъва хомӯш мешуд. Дар савти бамаш овози най сурати карно мегирифт ва дар фасле, ки пардаро меандохтанд, то ӯ худро ба навъи дигар биёрояд ва соате нафас рост гирад, мутаволӣ сафқот мезаданд, то берун меомад ва ба тарафи маҷлисиён таъзимҳои латиф [ва нафис] мефармуд ва табассум мекард, [боз дар паси парда мерафт ва фиғон аз аҳли маҷлис бармехост ва мутавотир сафқа мезаданд, барои он ки берун ой ва рӯи худ мапӯш ва маҷлис оро.] Ва боз нақши дигар иншо мекард.

Ва билҷумла баъд аз [як] ҳафта як лак ҳафтод ҳазор тангаи русӣ ба дасташ дода, ба Амрико талабиданд. [Ба истидъои ӯ] дар тавсифи ӯ [ин чанд байт] гуфта шуда, [чунки тавшеҳи маликаро аз газет хондаву дониста буд ва маро пурсидаву шинохта]:

[Назм]

Потии периҷӣ, он сарвқади зуҳраҷабин,
Дар табассум суи доман зи даҳан гул мерехт.
Зулфи пурчини хам андар хами ӯ дар буни гӯш
Обрӯи тарӣ аз ҷабҳаи сунбул мерехт.
Диданаш он ҳама кайфийяти ҳайрат медод,
К-ӯ зи саҳбои нигаҳ дар кафи ҷон гул мерехт.
Лаҳну овози вай он сон, ки ба гӯши ушшоқ
Гаҳ ҳуши саъваву гаҳ чаҳ-чаҳи булбул мерехт.
Аз Фетербурх азимат чу ба Амрико кард,
Нолаҳо аз сару аз по ҳама ғул-ғул мерехт.

Ва аз ҷумлаи аҷоибот, ки дар он тӯй буд, яке чароғоне тартиб дода буданд дар болои яхбанди дарё, ки тақрибан шаш ҳазор қадам масоҳаташ буд, иморатҳо ва айвонҳо аз ях бароварда ва аз он тоқчаҳо равоқҳо мунаббат карда [ва] ба ҳар тоқу равоқ шамъҳо ба шамъдонҳои яхӣ шуъла дода ва масоҳати ба қадри бист таноб гулзор тартиб дода [ва] ҳама баргҳо ва гулҳо аз ях [таъбия карда] ва дар баргҳо шамъҳо дар булӯри сабз гиронида ва дар гулҳо шамъ дар булӯри зард ва сурх ва осмонӣ гирифта, ба таҳти ҳар барг ва гул ниҳода буданд ба навъе, ки худи шамъҳо дар назари роӣ намоён нест. [Ва] акси он дар он яхҳо афтода, ҷаҳоне гул-гул шукуфта [ва] чаман-чаман сабзу хуррам рафта, локин ҳама аз ях буд. Ва миқдори се соат чандон мушаку тарфи ранга дар ҳаво сар дода буданд, ки рӯи осмон пӯшида буд ва ҳаво ҳама аз моҳҳои сурху зард ва сафеду зарнигорӣ дар гирифта ва зарраҳо бар рӯи замин маръӣ мешуд. Ва халқи касир аз зану мард дар ин иморат ва чаманҳои [аз ях] сайр мекарданд. Ва ҷамъе ба рӯи ях худро меронданд ва лаъбҳо менамуданд ва мо ҷамъе аз ҷойи муртафеи [саркӯби дарё] нишаста, тамошо мекардем. Ва ин ихтироъ хос аз донишварони рус буда, ки дар вақти ҷулуси импиротур эҷод карда будаанд ва бад-он мубоҳот мекарданд.

Дигар, найранҷӣ аз Фаранг омад, дар тамошохона будем, се кастал ниҳоданд, ба ҳар кадом шишаи шароби ранга нимӣ буд. Ба даст ва чӯб ишора мекард, бо он ки миёни ҳар кадом масофате буд, обҳои ҳар кадом ба дигаре худ ба худ нақл мекард.

Дигар, шишаи холии булӯрӣ ба дасти яке аз тамошоиён дода, фармуд, то сари шишаро мазбут дорад ва худ аз масофате ба дасти худ чанд танга ба мардум менамуд. Он гоҳ якеро гирифта, ба сӯи шиша имо мекард [ва] аз дасти ӯ ғоиб шуда, ба даруни шиша, [ки ба дасти он кас мазбут буд] мерехт, бо он ки даҳони шиша маҳфуз буд ва овози он ба гӯши ҳама мерасид [ва афтоданашро дар қаъри шиша медиданд.] Ҳамчунин

ҳамаи тангаҳоро [ба даруни он шиша андохта, он гоҳ] аз даруни шиша баровард, ки халқ мутаҳаййир шуданд.

Дигар, тоқияи якеро аз сари ӯ бардошта, ба маҷлисиён нишон дод, ки бубинед, ки ҳеч чиз андар ӯ нест ва дасту остину бағали худро низ фаро намуд, ки ҳеч надорам. Он гоҳ даст [то соид бараҳна карда], ба даруни он тоқия андохта, миқдори як оғӯш пари мурғ, ки қаддаш се ваҷаб бошад, қирмизиранг берун овард ва он парест, ки умаро [ва] сипоҳ дар сар насб кунанд.

Дигар, баъд аз нишон додани дасту бағал аз он тоқия як шаҳкосаи булӯрии пур аз об берун кашид, ки ақлҳо мутаҳаййир гардид. [Ва он об ба ҳар тараф метаровид, аз миёни об бухорот мебаромад.]

Дигар, се лӯла коғази ба ҳам печидаро дар шамъ гиронида аз он се мурғи паррон ба ранги мусича берун овард, ки дар канори маҷлис медавиданд.

Дигар, рӯмолеро аз яке бардошта, дар шамъ сӯхта, назди мутолабат як рӯмоли дигарро афрӯхта, аз миёни оташ рӯмоли шахси аввалро биайниҳи бароварда, ба дасташ дод.

[Дигар, табақи пур аз хоки сиёҳ ба мардум менамуд ва мегуфт: Ҳамин замон сабз хоҳад шуд ва гулу лола берун хоҳад омад. Алҳаққ, медидем, ки хок ба худии худ медамид ва аз он сабзаҳову гулҳо зоҳир шуд тару тоза].

Дигар, саги муаллам оварда буданд. Ҳарфҳо бисёр навишта дар лагане рехта. Муаллим мегуфт: Номи Зайду Амр пайдо кун. Мерафт ва аз он лаган як-яки ҳарфҳо биайниҳи меовард ва мениҳод ба тартиб, ки номи Зайду Амр хонда мешуд.

Дигар, бар забари тахтае аламҳои бисёр аз подшоҳони Фарангу Рум ва Итолиёву Немиса барафрошта буд ба қадри ду ваҷаб ва латтаҳои он аламҳо кушода ва нишонҳо бад-он навишта буд. Муаллим мегуфт: Бирав ва алами султони Румро аз миёни аълом ёфта, берун ор. Саги муаллам мерафт ва ба даруни [он] аламҳо дармеомад ва бар ҳар кадом ташхис ва

тааммуқ намуда, алами султонро кашида, аз тахта берун меовард. Ва халқ офарин мегуфтанд. Ва ҳамчунин ҳар аламе, ки муаллим хоҳад, онро ёфта, ба даҳон гирифта, дар маҷлис мебаромад.

Дигар, аспбоз ва асптозе аз Фаранг омада буд дар тамошохона, дар масоҳати бистгазии мудаввар асп метохт ва ӯ дар ҳини тохтани асп ҳам дар асп менишаст. Аз дум то гӯши асп ду пой ба як тараф ирсол дошта, бе он ки даст ба ҷое банд кунад, [ё инони асп бигирад, ба ҳама ҷои асп нишаста], як давр-ду давр мегашт ва ҳамчунин [дар този асп ба болои асп] ба як пой рост меистод ва ба пои дигар ва даст бозӣ мекард, ки ақлҳо хира мегашт. [Ва] гоҳо дасти духтаре ба даст ва ҳар ду пои духтар [ё як пои вай] дар камари ӯ устувор карда ва худ рост [истода ҳам] дар този асп ба болои асп мерафт ва гардишҳо ба коғази [ҳарир] гирифта, дар раҳгузараш медоштанд [дар ҳини този асп].

Аз ҳар кадом ҳамчу тир меҷаст, ба болои асп рост меистод ва пеш аз он ки рост шавад, дигаре медоштанд ва аз он низ коғазҳоро даронида меҷаст ва ба болои асп менишаст, дигаре медоштанд ва аз он низ мегузашт сумма ва сумма ҳамчунон асп дар тоз буд. Ва дар пушти асп ғайр аз пуштангузаре чизи дигар набуд.

Дигар, дорбозе омада буд дар гунбази фарохи сигазии мудаввар се ҳалқа ресмон ба қадри ду газ аз сақф овехта, баландии сақф ба қадри бист газ. Худро аз яке аз он ҳалқаҳо овехта, анвои бозиҳо мекард ва ба ангушти нари пой онро гирифта, худро сарнигун меовехт ва боз сарболо мешуд ва ба даст худро меовехт ва [бозӣ мекард. Дар он асно] ресмонро ҳаракат дода, худро сарнигун меандохт, чун касе, ки худро сарнигун дар об андозад, чанд печутоб ёфта, ҳалқаи дуюмро мегирифт ва дар он низ лаабҳо намуда, худро бе муҳобо меандохт. Гумон мешуд, ки ҳамин соат бар фарш фарш хоҳад шуд ва баъд аз чанд печутоб [хӯрдан] боз ҳалқаи сеюмиро мегирифт ва дар он низ шуъбадаҳо намуда, дар айвони [дигар] мегузашт, [ки ғирев аз мардум мебаромад]. Ва боз аз он

айвон ба ҳамин дастур дар ин айвон меомад ва ба болои сими нафис мерафт ва ба дасти ӯ се гӯй аз биринҷ буд, ки онро мутаволӣ [дар ҳаво] меандохт ва [ҳам] аз ҳаво мегирифт. [Ва лангари истоданаш ҳамон гӯйҳо буд].

Дигар, сагҳо буд, бозигар аз гурҷӣ ва тозӣ, ки ба нардбони мутаоқиб аз пешу пушти нардбон бармеомаданд ва фурӯ мешуданд ба акси ҳамдигар, гӯё эшонро дар [он] нардбон бофтаанд.

Дигар, тахтаи дароз ба қадри панҷ газ сарбаланд ниҳода, аз фавқи чалаке чӯберо сар медоданд. Аз ин сагон яке ба болои он ба чаҳор пой меистод ва чобук даступо мезад [маъкус] ва то чалак бар замин ояд, ҳеч аз фавқи чалак мунҳанӣ ва мунҳариф намешуд.

Дигар, се сагро ба сурати асп либосе ороиш дода, гӯӣ аспчаест бо зину лагому даврӣ, се саги дигар ба либоси мардуми ҳабаш, сиёҳчеҳра ба болои он аспҳо совора бармеомаданд ва ба ду дасти ҳар кадом ду чӯб ба усули нақороти русу Фаранг чӯбак мезаданд, ки одамӣ ончунон натавонад. Ва назди фароғи ҳар луъабе ба маҷлисиён таъзимҳо намуда, [сар мезаданд ва] ба болои кастали [худ] баромада менишастанд ё гардани худро ба тавқе, ки бо ресмон ба девор банд карда буд, даровarda, мунтазири фармони муаллим буданд.

Дигар, аспи сафеди бузургро муаллам карда буданд, ки ба ду пой чанд давра мекард [ва] ба усули нақора пой мекӯфт. Гоҳ як даст бардошта, ба се пой ҳаракатҳо ва лаъбҳо мекард, гоҳо як пой аз ақиб бардошта, чанд давра бозӣ менамуд.

Дигар, анвои масхарабозӣ ва санъатҳое, ки намуданд, ақл аз забту ҳифзи он оҷиз гашт.

Ва дар вақте ки аз Фетербурх ба Маскав меомадем, ба тақозои мутарҷим дар арзи роҳ, ки наваду ду фарсанг буд, ба чаҳордаҳ соат қатъ кардем сурати базми тӯйи импиротур дар риштаи назм даромад ва онро ба лафзи русӣ тарҷума намуда, ба ҳамаи Фарангистон дар рӯзномаҳо бурданд. Матлааш ин буд:

МАСНАВӢ

Ҷаҳондори додори кавну макон,
Ҳама воқифи ошкор[у] ниҳон.
Ҷаҳонро ба мизони адл офарид,
Ба адл он чи буд, буданӣ шуд падид.
Шаҳи адл дар мулк ноибхудост,
Шаҳонро ба ҷуз адл миллат куҷост,
Зи шоҳон ҳамин адл пурсанду бас,
На аз дину тоат, на аз дастрас.
Ба адл аст афзунии мулку ҷоҳ,
Итооти халқу вуфури сипоҳ,
Ҷаҳонро ба ҷуз адл натвон гирифт,
Амирии бо зулм бошад шигифт.
Дар ин асру овон шаҳи мулки Рус,
Ки то кард бар тахти шоҳӣ ҷулус,
Ҷуз аз адлу риъфат шиораш набуд,
Ҳама рубъи маскун мусаххар намуд.
Александр – он шоҳи хуршедфарр,
Хидеви ҷаҳон, хусрави баҳр[у] барр.
Чи хушку чи тар, зердасти туанд,
Сари сарварон ҷумла пасти туанд.
На теғи ту мулки Сикандар гирифт,
Бал аз Бохтар то ба Ховар гирифт.
Сазад, гар ба афлок соӣ кулоҳ,
Ба ҳукми ту-андар равад меҳру моҳ.
Аносир, ки олам бад-ӯ қоим аст,
Қавомаш на аз зоти худ доим аст.
Ҳама зердасти Худоянду бас,
Ҷуз Ӯ нест дорандае ҳеч кас.
Чунин чор давлат ба ту қоиманд,
Ба зилли давомат ҳам[а] доиманд.
Дар ин чор аркон туӣ панҷумӣ,
Ба тадбиру таъсир чун анҷумӣ,

На анчум, ки хуршеди бофарру тоб,
Ба пеши ту н-орад дигар нуру тоб.
Ҷаҳон они туст, он чи хоҳӣ, бикун,
Наёрад касе бо ту тоби сухун.
Фетербурх то пойтахти ту шуд,
Биҳишти Ирам аз забонҳо бишуд.
Замин нест, ӯ вожгуна самост,
Ки дар ҳар кадам ахтари пурзиёст.
Дар ин шаҳр кас хур набинад ба рӯз
Зи бисёрии ҳусни оламфурӯз.
Зи ҷӯши чароғон ба шабҳои тор
Замин чун само, осмон чун ғубор.
Хусусан дар ин аҳд, к-аз амри шоҳ
Муқорин ба ҳам гашта Бирҷису Моҳ.
Маҳи бурҷи иззат, малика(й) замон,
Буд ӯ дурри яктову шуд тавъамон,
Ба ақдаш фалак ақди Парвин бирехт,
Ба сураш ғам аз пеши мардум гурехт.
На Кайвон дар он базм буд посбон,
Буданд ахтарон ҷумла чашмакзанон.
На Бирҷис аммома аз сар ниҳод,
Ки Баҳром ҳам лаб ба ханда кушод.
На Хуршед машъал ба даст омада-ст,
Ки Ноҳид бехешу маст омада-ст.
Зи дасти Аторуд қалам уфтод,
Маҳи пуштхам даст бар дар ниҳод.
Ҷаҳони куҳан ёфт ранги навӣ,
Ки ҷуз нағмаи уду най нашнавӣ.
Дарун – дар имороти шашошён,
Муғаррақ бар айвони зарустувон.
Қанодили зар, фаршҳои ҳарир,
Таҳи по хазу шол ҷои ҳасир.
На шоле, ки дар бар гадоён кунанд,
Аз он ҷома[ву] чатр шоҳон кунанд.

Чунин ҷо кӣ дорад зи фирдавс ёд,
Набошад магар боғи зоту-л-имод.
Наёбӣ бад-ин хубию бартарӣ,
Дар ӯ саф-саф андар ҳазорон парӣ.
Ҳама гулъизорони боранг[у] бӯй,
Ҳама моҳдидору хуршедрӯй.
Ҳама тӯрҳои мушаббак ба бар,
Ҳама гулбадомону кокулбасар.
Зи гул ҳар яке хирмани сабзшох,
Гиребонкушоданду доманфарох.
Миёне на, чун фикри Дониш наҳиф,
Вале поктабъанд[у] посухлатиф.
Нишинанд, ҷонҳо бихезад зи ҷой,
Чу хезанд, дилҳо барафтад зи пой.
Дар ин базм қавволу раққосу соз,
Ҳама дилфиребу ҳама сарви ноз.
Чу ойинаи софу оби сапед,
Тане бо тане манъ н-орад зи дид.
Ту гӯӣ, ки базми пур аз ҳур буд,
Ки саҳну саро ҷумла пурнур буд,
Аз ин ранг созу самоъу суруд
Фетербурхро сур як ҳафта буд.
Пас он гоҳ шоҳи раиятнавоз
Ба Маскав кашид олати базму соз.
Чӣ шаҳре, ки боруш шаш фарсах аст,
Ба боғи Ирам ҳамсару ҳамнах аст.
Се рӯз[у] шабон шаҳр оростанд,
Зи хошоки ғам хона перостанд.
Чароғони алвон ба гардун расид,
Рухи ахтару маҳ се шаб кас надид.
Зану мард фавҷи сипоҳу амир
Пайи дидани шаҳ ба ҳам дастгир.
Саф андар саф аз ҳар тараф сад ҳазор
Ба иқболу дидори шаҳ интизор.

Ҳама сарбараҳна тавозуъкунон,
Ғиреви дуъо рафта то осмон.
Бад-ин ҷоҳ[у] из то ба урду расид,
Ба давлатсаро рахти иззат кашид.
Дар он дам, ки суре чунин жарф буд,
Шито фасли сарду замин барф буд.
Ба саҳро зи сардӣ нафас аз гулӯ
Чу берун шудӣ, худ нагаштӣ фурӯ.
Вале хонаҳо буд хуррамбаҳор,
Зи лола раёҳин, зи гул кӯҳсор.
Ба ҳар сӯ зи фаввораи обшор,
Зи тӯтиву булбул сад андар ҳазор.
Ба ҳам оташ[у] об ҷамъ омада,
Ба дидан ҳама нури шамъ омада.
Дар ин хонаҳо суфраҳо ду қатор,
Бари ҳам кашида сад андар ҳазор.
Ба болои ҳар як зи ҷому қадаҳ,
Музили ғам асбобҳои фараҳ.
Авонии зар косаҳои булӯр,
Табақҳои чинӣ зи сим обхӯр.
Ҳама меваҳо тоза оварда буд,
Ҳама нуқлҳо мушкпарварда буд.
Нишаста ба давр аз ду сӯ гулрухон,
Ҳама норпистон[у] ширинзабон.
Зану мард бо ҳам назарбозу маст,
Ҳама ринд[у] озодаву майпараст.
Шаҳе бо чунин мулку ҷоҳи азим
Ҳамерафт чун мизбони карим.
Пиёда миёни ҳама ҳону ҳон,
Ки фурсат раванда-ст, хуш бигзарон.
Ишора ҳамекард: Дил х(в)аш кунӣ,
Мабодо ки хотир мушавваш кунӣ.
Чу ин базм берун буд аз таври ақл,
Ки тақрир душвору мушкил ба нақл.

Вале фикри Дониш, ки мӯ мешикофт,
Ба таҳрири ичмолияш роҳ ёфт.
Ғараз то ки ёбад ризои шаҳӣ,
Суханро диҳад бо дуъо кӯтаҳӣ,
Худоё, Ту ин хусрави бурдбор
Басе бар сари Рус поянда дор.
Тамм тамм.

Аз ин ҳикояту ривояти собиқ, ки онифан мазкур шуд аз маишати куффори насронӣ ва муомалати онҳо дар умури маош баъзе тибои салимаро гумон афтад, ки онҳо дар дунё бағоят маҳзузу масрур бошанд ва ҳеч ғаму ҳамм гирди хотири онҳо нагардад ва доим ба рифоҳу танаъъум ва талаззуз зист доранд, то ки баъзе орзу оранд, ки баъд аз он ки шахс ба дӯзах равад, боре дар дунё чунин зиндагии матбӯъ дошта бошад.

Ва инчунин нест, балки ғамею ҳузне, ки куффоррост, ушри ашири он аҳли имонро нест. Ва роқими ҳуруф дар сафари аввал дар бодиурраъй лағзиш ёфтам ва чун назари ман бештар ба ибрат боз буд, ҳузну яъс, ки дар акобиру асоғири он диёр мулоҳаза намудам, таабу машаққати исломиён ҳама ночиз менамуд.

Пас, ба мазмуни **ад-Дунё сичну-л-муъмини ва чаннату-л-кофири** *(дунё зиндони муъмин аст ва биҳишти кофир)* ба ғавр нигаристам. Муқаррар кардам, ки дар дунё [зиндагӣ ва ҳаёти мустаор] ҳеч роҳату осоиш нест аҳли имонро, агар бошад, кофиронрост, ки биззот мункири ҳашру нашранд, на ба савобу иқоб имон надоранд ва ҳол он ки эшонро ҳам роҳат нест, ба воситаи тахайюл ва тасаввури баланду пасти маротиби худ дар амри маош давом маҳзуну маъюс бошанд.

Ва он ки аҳли Китоб бувад чун яҳуду насоро, масалан, ба кеши худ менигаранд, ки ба сулуки Мӯсо ва Исо алайҳиму-с-салом ҳеч ошноӣ надорад аз чиҳати тааддӣ дар ҳудуд доимо дар ҳарос ва ларзу хавф бошанд. Ва [дар] ин тарси динӣ

бошад ва аммо дунявӣ ҳар кадом ба мофавқи худ мутассиб бошанд ва ба мотаҳт мубоҳӣ.

Ва кас дар дунё набошад, ки ба ҳамаи муродоту муштаҳаёт комёб бувад. Ва албатта, аз яке дун ва аз дигаре фавқ бошад. [Пас], доим ба ҳасаду ҳасрат маъюсу маҳзун гардад. Масалан, дар маҷлиси базми импиротур дар ҷашне, ки тасаввури гирдоварии он аз муҳолот менамуд ва тавон гуфт, ки ҳеч як аз салотини гузаштаву ояндаро ин ҷинс дастгоҳ камтар даст дода бошад ва дар ҳеч ҷузву рукни он маҷлис қусурею футуре мутахайял намешуд, биҳиште муҷассаму музайян мамлӯ ба ҳур ва машҳун ба қусур ба назар дармеомад. Ман [дар ин маҷлис] ҳамаро медидам, ки малулу маъюс буданд, ба воситаи он ки дар шариати эшон мардонро ҷуз аз як зан никоҳ раво нест. Ва занон натавонанд, ки аз мард ифтироқ ҷӯянд ва то намиранд, он яке никоҳ натавонанд кард. Ва аз ғайри изни шаръ занон ба ҳар кӣ хоҳанд, бираванд. Ва мардон ба ҳар кӣ хоҳанд, оянд, чунки сатр нест. Ва ин рафтомад ба тариқи китмон ва хуфя воқеъ шавад. Аммо дар кӯчаву бозор агар зане бо марди бегона биравад ва муколамаву муҳовара кунад, айбе ва маҳзуре надорад. Чун дар ин маҳфил асбоби нишот ба камол буд [ва] зану мард маст буданд, ҳар марде мехост, ки ба ҳама занон ояд ва ҳар зане вола буд, ки ба ҳар марде равад. Аз ин ҷиҳат, ки маҷлиси султону алония буд, роҳи комҷӯӣ ба ҳар кас масдуд буд. [Ва] илло он ки ҳар кадом оҳи сард мекашиданд. Зани Зайд медид, ки зани Амр ба қимати як ҳазор динор ҳулию ҳулал пӯшида ва ҳамроҳи марде ваҷеҳ аз аъозим даст ба камару гардан рақс меравад ва либоси ӯ дуни ӯ ва адили ӯ забунтар, маҳзуну малул чархе меовард [ва рақсе ба карҳ мекард. Ва] Башир медид, ки зани ӯ, ки мутаррах буд, бо ҳамроҳии Холид гардан ба гардан рақс мекунад ва зани Холиди бадшакл адили ӯ шуда, ба карҳ пое мекӯфт. Заноне, ки пиртар буданд, касе ба онҳо илтифот намекард. Ва мардоне, ки куҳантар буданд, занон эшонро радд медоданд. Пирон аз ҷавонон, ҷавонон аз хубтарон, хубтарон аз адами дастгоҳи қудрат ба ҳасаду ғайрати ҳамдигар гирифтори хузну алам бу-

данд, то ки подшоҳ ба тафаррус ҳоли онҳоро দониста, илтифоте мекарду дилдорӣ менамуд. Ва худи подшоҳ низ ба воситаи он ки аз фуқарои вилоёти [худ] истимтоъ натавонад [хост], магар ба хуфя оби ҳавас ҳар замон аз даҳонаш мерехт. Ва зани подшоҳ аз ҷиҳати куҳансолию пирӣ низ аз таровати ҷавонони маҷлис бешуур қадаме дар миён мениҳод.

Ва билҷумла ҳеч якеро надидам, ки ғаме домангири дилаш набувад ва дуди оҳи сиёҳ аз димоғаш барнаёяд. Ва ҳамчунин дар раставу бозор ва тамошохонаҳо ҳеч тане осудаву беғам ба назар дарнаёмад. Масалан, дар растае бузурги Фетербурх, ки як фарсанг тӯл дорад ва чиҳилу панҷ газ арз [меояд], панҷ-шаш ошён имрати зарандуд бароварда, [аз ду тарафи кӯча сар ба Суҳо кашида], аз таҳти девор дутарафа чор газ бар суффа бардоштаанд аз сангҳои сумоқи гулдор, иртифоаш як ваҷаб. Аз он пиёдагон аз ду тараф меоянд ва мераванд. Ва аз таҳти [хар ду] суффа даҳ газ бар роҳи ароба, [ки] ба хиштҳои шашзилъ [то як газ ба замин фурӯ бурда] фарш кардаанд, то аробаҳо овози баланд надиҳад. Ва даҳ газ бар роҳи миёна ба санги майда [ва қайроқ] фарш кардаанд мурури асбу аскарро. [Аз васати ин роҳ тарзе пӯшида, ба ҳар понздаҳ газ ҷо панҷараи хӯлаи шабака вазъ кардаанд, то оби борон, ки аз бомҳо ба кӯча афтад, дар он резад]. Ва ба ҳар бист газ сутуне аз хӯла [ё чӯбин] мунаббат бар сараш фонуси булӯрӣ ниҳода, аз [он ҷо] бухору дуд ҳикмат ҳар шабе то рӯз чароғ дар мегирад. Ва ҳама ошёнаи таҳти ин раста дакокин ва саройҳост, ки анвои амтиъа ва ақмишаи Фаранг дар онҳо байъу широ мешавад. Ва чандон ашёи нафиса, [ки] аз ҳар навъ дар ҳар дуконе омода кардаанд, ки агар ба даҳ ҳазор динор матоъеро бихарӣ, боз он матоъ ҳамчунон мавфур бувад, ки гӯӣ аз он ҳеч набардоштаанд.

Масалан, агар аз анфияи симӣ [ё пиёлаи симӣ] ҳазор навъ ҷудо карда бихарӣ, ёздаҳ ҳазори дигари беҳтар омода бувад. Ва билҷумла аз соати се аз қиём то қабили ғуруб ва аз аввали ишоъ то соати дувоздаҳ аз шаб дар ин раста мардум тавоф мекунанд пиёдаву савора ва асбу ароба; чун рӯзи ид,

ки мардум ба мусалло раванд, шабу рӯз дар ин кӯча издиҳоми [омм] бошад. Ва ин раста рост аз [тарафи] машриқ ба мағриб рафтааст. Пиёдаву савораи мағрибӣ аз ясори кӯча бигузарад, пиёдаву савораи машриқӣ аз ямини раста меравад ва касе бо касе барнамехӯрад, ки айб донанд ва овоз мутлақо барнадоранд. Ва ҳар касе бо радифи худ ба оҳистагӣ муҳовара кунад. Ва агар касе бигузарад, ки дигареро ба ӯ коре бувад, ба ҳар сари кӯчаи шимол ва ҷануб қаровулест, ӯро мегӯяд, ки фулонро гӯй, ки биистад. Вай рафта эълом мекунад.

Агар борон ояд, дар васати ин раста тарзест, ки панҷараҳои хӯла ба ҳар ҷое вазъ кардаанд, обҳо бад-он метаровад. [Замини он ҳамчун табақи чинӣ муҷаллост]. Агар барф ояд, алалфавр масҷунин омада, пок бармедорад ва рег рехта, рутуботи онро бармечинанд. [Ва агар сутуре тақозои саргин андохтан кунад, қаровул ё соҳибаш ба табақи чӯбӣ гирифта, ба дур меандозад ва заминро олуда шудан намемонад].

Он гаҳ ба лифҳои бузург лиф мезананд, то [кӯча] мусаффо шавад, то домани гулпераҳанон олуда нашавад. [Ва] ман дар ин раста ба эътибор мебаромадам, ҳама мардуми он ҷоро мағмуму маҳзун медидам, аз он ки зани Зайдро медидам, [ки] бар аробае савор [ва] миқдори даҳ ҳазор динор ҳулию ҳулал пӯшида ва шаш асб дар ароба баста ҳама бари ҳамдигар. Ва қимати ароба низ қариб ба даҳ ҳазор тангаи русӣ. Зани Амрро медидам бар аробае нишаста ва ду асб баста ва пероя ба қадри ҳазор танга ба гардану сина карда, бо радифи матбӯъ нишаста асб меронд ва ҳарифи зани Зайд номақбул. Масалан, шавҳараш, ё марде ба зӯри зар ӯро ба худ овардааст, зани Амрро аз ароба ва асбу либоси ӯ рашку ҳасад меомад. Ва зани Зайдро аз радифи ӯ оби орзу аз даҳан метаровид ва зоҳир мешуд, ки ҳар ду ба ҳолате, ки доштанд, [ҳеч кадом] розӣ ва шокир набуданд. Аз ин ҷиҳат ҳар рӯз дар аробаву асб ва либос ороишу такаллуфе ба кор мебурданд, ки мофавқаш мутасаввар нашавад. Боз рӯзи дигар ба навъе ҷилва мекард, ки ороиши он дигар дар ин рӯз ночиз мешуд.

Аз камоли таассубу такаллуф доим бо ҳама ранг ва зебу зинат ранги зану марди эшон зарду кабуд метофт, чунки бисёр ғам мехӯрданд аз ҳасаду ғайрати ҳамдигар. [Ва] ҳамчунин дар базмхонаҳо мудом дар рафтору кирдор ва гуфтори ҳамдигар нозир буданд ва дар садади қадҳу айби ҳамдигар. Ва ин нохушӣ ба ҳамаи сағиру кабир ва фақиру амири эшон омм буд.

Аз ин тадқиқ зоҳир мешавад, ки мутлақо банӣ Одам дар дунё осудагӣ ва роҳат надорад. Агар бошад, аҳли имонро ҳам дар охират мавқуф аст. Ва бояд ки чунин бошад, чи одамиро ба дунё оварданд маҳз барои ибодату иморат. Ва ин ду бе машаққату тааб суратпазир набувад ва бандагон дар ихтиёри ин ду кор мухторанд. Агар ибодот ихтиёр кунанд – тарк бояд ва агар иморат – ҷамъ. Аммо тарк айни машаққат бошад ва аммо ҷамъ – мавқуфи ҳазор муқаддима, аз касбу заръ ва тиҷорат ва дурӯғу нифоқ ва таассубу тафохуру тафаввуқ. Чунонки дар таҳқиқи матои дунявӣ гуфта шудааст ва роҳате филҷумла дар тарк мутасаввар мешавад ба воситаи камии машғала ва алоиқ, аммо дар ҷамъ мутлақо роҳат нест. Ва он чи ҷамъро роҳат шумуранд, касонеанд, [ки] бар мизоҷи гову хар [ва] дар мартабаи анъому сутур бошанд. Роҳате бе музоҳим ва неъмате бе кудурат дар дунё касе надидааст. Ва агар дидааст, он кист ва дар куҷост?! Роҳати аҳли дувал ҳамчу роҳати он гов аст, ки шом дар охур кунҷора ва майда бинад ва аз [ҳолати] саҳари худ ва чӯби говрон ҳеч ёд надорад. Ва он аз қабили туҳри мутахаллили занон аст, ки болову поёни он наҷосот бувад. Там(м).

ДАР ҲИКОЯТИ ГИРДОБИ ИСКАНДАР ВА ҒАНОИ МАРДИ АҶАМӢ

Яке аз ошноёни роқими сутур, ки аз ҳаҷҷи ислом расида буд, ҳикоят кард, ки дар Ҳиндустон марде дидам мутамаввил, ки дастгоҳи иқтидораш аз қиёси маҳосиби фикру хаёл берун [буд] ва зиёда аз дусад нафар ғулому канизи соҳибҷамол дар хидматаш соъӣ ва мутараддид буданд. Ва такаллуфе дар маҷлис ва нишасту хост ва маокилу машориб то он ҷо ба кор мебурд, ки хавонини Ҳиндро он дастгоҳ муяссар намешуд. Ва худи ӯ аз мардуми аҷам ва Эрон буд. Ва баъд аз он ки миёни ману ӯ тарҳи мусодақат ва муволот [дар миён] афтод, аз кайфияти ҷамъияти мукнаташ пурсидам, ки ин маблағ мояву иқтидор ба чӣ навъ андӯхтӣ, ки аз ирс касби ин миқдор давлат таҳсил нашавад, [магар, ки роҳ ба ганҷи Қорун бурдаӣ, ё қадам дар хизонаи Ҷамшед супурда]. Ва боз туро мебинам, ки дар касбу тиҷорат зиёд руҷӯъ надорӣ?. Ба тағофулу таҷоҳул аз ман гузаронид. Дар истикшофи ҳоли ӯ бештар ҳарис шуда, дар мавориди мукаррар ибром бурдам. Гуфт: Маро саргузаштест дароз [ва воқеаест] бас ҷонгудоз, ки шояд касеро тоқати шунидан набошад ё баъд аз истимоъ бовар надорад.

Ман илҳоҳи балиғ кардам, ки лобудд шаммае аз чигунагии ҳоли худ изҳор кун, то сababи таҷориб ва дастури амали рӯзгори ман шавад [ва дар маворид ба кор ояд]. Фармуд: Ман дар бадви ҳол аз Хуросон барои тиҷорат ва таҳсили мол ва таламмузи забони фаранг ва немиса ба Порис рафтам ва дар он ҷо як-ду сол иқомат варзида, [баъд аз фароғ аз такопӯи раставу бозор соате ба дабиристон рафта], ба истилоҳи забони фаранг ва тариқи савдову муомалот вуқуфи куллӣ ҳосил кардам, чи тиҷорат дар Фарангистон ва мухолатат ба он қавм бе забондонӣ мӯҷиби зиёну зарар[у офат] аст. Ва аз он ҷо ҳам ба тариқи савдо ва суд ба шаҳри Ландан афтодам ва ба акобиру афозили он ҷо ихтилот намуда, дар миёни аъён [туҷҷор] эътибори тамом ёфтам ва кори ман дар тиҷорат ва муомалат

устувор омада, ба маблағи як курур тангаи бузург, ки ҳар яке панҷ тангаи урфӣ аст, ақмиша ва амтиа харида, байъу широ менамудам ва басе айшу ишрат ва комравоӣ ва истифои ҳаззоту лаззот ба муқтазои ҳавас ва орзу мекардам. Ва ин Ландан шаҳрест бузург ва аз аъозими билоди машҳураи Фарангистон аст ва пойтахти Фаранса – [Инглис]. Фарангиён гӯянд: Дар арсаи олам се шаҳр аст: аввалаш Ландан, дувум Порис, сеюм Фетербурх. Дигари билод ҳукми қаря ва қишлоқ дорад ва вулоти онҳо ҳукми арбоб ва раис.

Мардумаш аз тамоми мардуми Янгӣ Дунё ва Фетербурх зиёда аст. Ва гӯянд саканаи ин шаҳр ба ҳасаби ҷамъият ва ашхос аз тамоми мардуми Рум ба ду мартаба бештар аст ва аз Порис ду сулс ҷамъияташ зиёдатӣ дорад ва аз тамоми мардуми Хито ба як рубъ бешӣ дорад ва ба се баробар зиёдат аз тамоми мамлакати Юнон аст. Ва Ланданро ба шаҳр хондан сазовор нест, балки ӯро мамлакат ва иёлат гӯянд, равост. Ва дар муддати ҳашт дақиқа ба муқтазои тақсими ҳандасӣ ва тахмини фалсафӣ яке ба аҷали мавъуд нобуд мешавад ва дар панҷ дақиқа яке мутаваллид мешавад. Ва дар муддати бист сол, бо он ки дар ҳар сол зиёда аз сесад ҳазор нафар аз ин шаҳр ба хориҷ муҳоҷарат менамоянд, ҳаштсад ҳазор нафар бар адад ва касрати саканаи Ландан афзуда ва бар ҳасаби қиёс ҳар рӯзе саду чиҳил ҳазор нафар дар Ландан мӯлаъ ва муҳрас [мешаванд] бар ошомидани мускироти ҳодда аз арақ ва рувам ва ғайраанд. Ва сад ҳазор зани бешавҳар, ки умр ба ҳарзакорӣ ва қаҳбагӣ ба сар мебаранд, дорад. Ва даҳ ҳазор майхонаи муайян дорад ва ҳар рӯз як курур нуфус ба майхонаҳо рафта, ба сарфи мускирот иштиғол менамоянд. Ва сӣ ҳазор дузди ҷайббури кисапардоз дорад ва тақрибан дар нуҳсад нафар яке девона ва аз хирад бегона аст. Тамомати саканаи Ланданро ба мӯҷиби тақсим ҳазору дивисту шаш нафарро як хаббоз нон медиҳад ва ҳазору понсаду панҷоҳу се нафарро як қассоб гӯшт медиҳад ва ҳазору ҳаштсад нафарро як баққол нонхӯриши таом саранҷом менамояд, шаш ҳазору ҳаштоду ҳашт нафарро як муҳтасиб аст. Хулоса, Ландан дору-л-мулки

Ингилис аз маръус ва раис, тавонгар ва фақир, ҷавон ва пир камобеш панҷ курур нуфус дар теъдод ва шумори муҳосибин ва муҳандисин даромадааст.

[Ва бояд донист, ки адади халоиқи тамомати рӯи замин иносан ва зукуран, сиғоран ва киборан нуҳсаду наваду панҷ миллион ба тахмини муҳосибин даромада, аз ин ҷумла адади халоиқи Аврупо, ки соири билоди Фарангистон аст ва Румият-ту-л-кубро ва Итолиё аз ин ҳисса аст, яксаду ҳаштод миллион халоиқи Амрико, ки Янгӣ Дунёст ва ин ҳам дохили Фаранг шуда, қабл аз ин ба сесад сол шаст миллион тахмин шуда будааст. Алявм дар ин таърих, ки соли саводи ин нусха аст, якуним чандон музоаф шуда ва адади халоиқи билоди Африқо, ки Судону Ҳабаш ва Картаҷ ва Нуба ва Тароблис ва Мисру соири билоди мағриб аз он ҳисса аст, яксаду панҷоҳ миллион ба ҳисоб расида ва адади халоиқи тамомати ҷазоири Муҳит ба панҷ миллион расида. Ва адади халоиқи Осиё, ки Эрону Тӯрон, Чину Мочин, Ҳиндустону Арабистону Шом ва баъзе билоди Русу Туркистон аз ин ҳисса аст, шашсад миллион ба тахмин пайваста. Ва ҳамаи ин халоиқ аҳли куфру ширканд. Ва он чи аз аҳли имон ва зумраи мусулмононанд, андаке чун сапедӣ дар чашми зангӣ дар ҳиссаиақолими Осиё ба ҳам мерасад ва он ба панҷ курур нарасад. Ва агар Худованди зулфазли меҳрубон дар явми подош ба ҳар яке аз ин осиён, ки дохили хайри уммат шудаанд, ҳам ба раҳмати беминнати Ӯ даҳ нафар аз кадараву фаҷрараро ба фидоӣ бахшад, ки ба ивази худ ба дӯзах ҳавола кунанд, боз дар ҷамъияти ин гурӯҳ футуре ва нуқсоне зоҳир нагардад. Ва албатта, инчунин хоҳад буд ва умеди мусаввиди номаи сиёҳ ҳамин аст].

Ва билҷумла, [ноқил гӯяд]:

Рӯзе ба иттифоқ ҷамъе аз туҷҷори номдор ва аҳли саноеъ баъзе ба азимати сайри дарё ва баъзе ба қасди тиҷорат [ба замини] Калката ва навоҳии Ҳинд бо молу матои вофир ҳам аз Ландан, [ки санъаташ шунидӣ], дар баҳр даромада, ба асбобу адавоти фаровон ва об ва озуқаи чандсола дар киштиҳо нишастем – аз бодӣ ва оташӣ, то [ҳар] ҷое, ки ба

киштии оташӣ эҳтиёҷ бошанд, дар ӯ бошем ва дар ҷое дар бодӣ. Ва худи Ландан дар шимоли нуқтаи мағриб аст ва Калкатта дар шарқии нуқтаи ҷануб ба эътибори масоҳат камобеш навад дараҷа роҳ бувад, ки он ба сайри васат ва нузул дар савоҳил ба арзи ҳаждаҳ моҳ ба итмом мерасад. [Ва] мо дар баҳр даромада, гоҳо даҳ рӯз [ва] гоҳо понздаҳ рӯз [ва] гоҳ як моҳ дар баҳр мерондем ва ба шаҳрҳо, ки дар савоҳили Муҳит аз тавобеоти Фарангу Ҳинд бошад, фуруд омада тамошо карда ва байъу широ намуда [ва] ду-се рӯзе иқомат ихтиёр карда, боз дар баҳр менишастем. То рӯзе дар даруни Муҳит будем ва боди мурод вазида. Ва муаллими киштӣ, ки марде буд нобино ва худ фарангӣ ва дар амри баҳр бисёр донишманд, гуфт:

Имрӯз дар киштии бодӣ бояд нишаст, ки ҳубуби риёҳ ба тарафи мақсуд меравад ва киштии оташиро фароғат бояд дод, то аз фарсудагӣ ва камии асбоби он нуқсоне дар сафари мо оид нагардад. Ва соат ба соат аз ҷиҳати мақсуд ва равиши киштӣ аз шогирдони худ, ки дар аршаи киштӣ менишастанд, мепурсид ва ҳар сари чанд фурсате ресмоне, ки бар сари он миқдоре арзиз таъбия карда буданд, дар қаъри баҳр андохта лойолуда карда, бармеовард ва мемазид ва ҷиҳати баҳрро аз он ташхис мекард, ки ба куҷо меравад ва ба куҷо омада, то ду шабу ду рӯз бад-ин наҳҷ мерафтем, рӯй дар нуқтаи ҷануб, то рӯзи сеюм ҳаракат ва тараддуди киштӣ бештар аз пештар шуда, маллоҳро халаҷон ба хотир афтод, ки ҳубуби риёҳи баҳрӣ доимо аз як ҷиҳат набошад ва ба як ҷодаи мустақим наравад, ҳамоно муҷаззибе ин киштиро ба худ мекашад. Пас, сабук ба киштии оташӣ нақл кардем. Ҳарчанд нохудо сари киштиро мутаваҷҷеҳи самти машриқ ё шимол мекард, боз рафтори киштӣ ба тарафи ҷанубӣ мунҳанӣ мешуд. [Бо он ки равиши киштии оташиро боди Од натавонад, ки баргардонад ва дар қуллаҳои мавҷ, ки ҳар қадом чун кӯҳе бошад, бе таваққуф боло равад ва дар ҳашт дақиқа якуним фарсах роҳ камобеш тай кунад].

Муаллим дар ин ҳол лой аз қаъри [баҳри] Муҳит кашида

мемазид ва гоҳ ресмонаш ба қаъри Муҳит намерасид, бо он ки қариб [ба] понсад газ тӯл дошт. [Он гоҳ] мӯй кандан гирифт ва бар сар задан оғоз ниҳод ва гуфт:

Моро ғафлате сахт муҳит шуда, ки бисёре аз ҷодда мунҳариф гаштаем ва ба ҷое омадаем, ки мутлақ дар ин ҷо киштӣ нарасида ва нагузашта. Ва он боди мухолиф, ки моро бар ӯ эътимод афтода [буд], ҳамоно аз ҳамсояи боди Од [-у Самуд] буда, ки моро дар маҳлака ва ғарқоби фано мебарад.

Ин мегуфту оҳ мекашид ва гиребон медарид. Аз ин асар ва овои ӯ фиғон дар аҳли киштӣ афтод ва ҳама бар ҷои тар хушк гаштем ва дар доманаш овехтем, ки: Худоро, равшантар аз ин баён кун, ки киштии мо [то ба] куҷо меравад ва [маоли] ҳоли мо ба куҷо меанҷомад ва тадбири мо чист?

Гуфт: Дар мактуботи мо навиштаанд, ки дар Муҳит, наздик ба Қутби ҷанубӣ, ба арзи панҷоҳ дараҷа аз хатти истиво гирдобест, ки аз якмоҳа роҳ киштиҳоро ба худ мекашад. Ва дар қурби ӯ кӯҳест, [ки] аз Муҳит ҷаста ва ҳамчу манора рост дар ҳаво рафта ва ба Манораи Искандар ва Гирдоби Искандар мавсум шуда. Чунки ғайри Сикандар касе бад-он ҷо нарасида ва агар расида, солим барнаёмада. [Ва худи Искандар низ ба тадбири ҳукамо ва асбобу адавоти фаровон аз он ҷо махлас ёфта]. Ва аз дарёнавардон ҳар кӣ дар он ғарқоби фано рафта, дигар роҳи муовадат наёфта, ҳам аз роҳи об андар хок рафта, дигар нишон надодааст.

Аз ин сухани ҷонсӯзи ӯ ҳавлу ҳарос ва ҷазаъу фазаъ дар мо афтод ва навҳаву нолаи мо баланд гашт. Наздик буд, ки қолаб тиҳӣ кунем, ё саросема дар баҳр афтем.

Муаллим низ мегирист ва мегуфт: Бо қазо ба навҳаву фиғон зӯр натавон овард ва чораи он ҷуз таваккул ва тафвизу сабр набошад:

[Байт]

Бо қазо корзор натвон кард,
З-ин сабаб кор зор натвон кард.

То ту ҷадал оварӣ, кор батар мешавад. Ва алҳол миқдори яксола бештар озуқа ва ваҷҳи маош омода доред ва онро ба тадбиру имсок ва ҳикмат ба масриф расонед. Агар Офаридгори ҳаким хоста бувад, шуморо маслаки наҷот бинамояд ва умеди махлас бошад. Вагарна мустаидди роҳи фано бошед, ки бо тақдир тадбир барнаёяд ва он чи шуданист, бишавад [ва ҳеч киро аз марг ба якбор гурез набувад].

Аз истимои ин мақула филҷумла таскин ёфта, авқоти аклу шурбро меъёр ниҳодем ва миқдори атъимаро мизон. Ва шабу рӯз ба даргоҳи Корсози банданавоз менолидем ва мезоридем, ки моро фараҷе бахшад.

Ва маллоҳ низ марде донову ҳаким буд ва моро ба сабру таҳаммул даъват мефармуд. Ва ба ҳикоёти дилпазир ва кайфияти ҷараёни қазову қадар ва касоне, ки ба балиёт [ва маҳолик] дармонда, боз [ногоҳ] наҷот ёфтаанд, тасалло медод ва мегуфт:

Бисёр касон аз чанголи сибоъ ва ғарқу ҳарқ ва вартаҳои хатарнок ва осеби қуттоъи [тариқ] баъд аз қатъи умед ба фараҷу фараҳ расидаанд. Ва мумкин аст, ки лутфи Эзади таоло моро низ аз ин вартаи ҷоншикор ва гирдоби хунхор солиму ғоним берун орад ва махлас диҳад.

Билҷумла соат фӣ соат суръат ва сайри киштии мо тезтар шуда, монанди тире, ки аз шаст раҳоӣ ёбад, мерафт ва мо ҳар кадом ҳамчу кирме дар аъмида ва устувонаи киштӣ аз ҳавли ҷон часпида, то дар муддати даҳ шаб [ва] даҳ рӯз дар он гирдоби пуризтироб дарафтодем ва дил бар ҳалок ниҳода дидем, ки дар масоҳати як фарсанги баҳр ба қадри ҳавзи бузург гирдобе фурӯ меравад ва ҳар чӣ бошад, дар коми худ фурӯ мекашад.

Ва чун киштии мо азим бузург буд ва боз чанд киштии дигар ба расми палтор андар ӯ баста доштем, фурӯ бурдан мумкин набуд. Ҳамроҳи киштиҳо ба даври он ҳавзи хунхор ҳамчу паргор давр мезадем. Ва гоҳо фурсатҳо ба воситаи ҷазби коми аждаҳосони гирдоб ба даҳони гирдоб мемондем ва нафас ба нафас ҷон мекандем, ки ҳамин соат туъмаи коми наҳангони

баҳр хоҳем шуд ва аз раҳгузари об ба мағоки хок хоҳем рафт. Боз ба воситаи талотуми [амвоҷ] ва ҷӯшиши гирдоб бо боде сахт аз даҳони ӯ раҳоӣ ёфта, монанди машъалаи ҷаввола ҳам дар атрофи ин ҳавзи баломашҳун чархҳо мезадем. Не, не, ин гирдоб аждаҳое буд оламдаркаш, гирифту гузори ӯ ҳамчу балъидани ӯ буд, ки барои ҳазми дувум аҷзои атъимаро ба кому забон бигардонад, то хурд бишиканад. Ҳамчунин бад-ин восита баъзе киштӣ ва завракчаҳои моро кандаву шикаста, ба коми хеш даркашид, то он ки ҳамин киштии маркуби мо монда буду бас. Ва аҷзои ӯ низ ба садамати мавҷ ва ҷӯши баҳр наздик ба қусур ва футур расида буд.

Ва баъд аз [ду]-се рӯз, ки ҳоли мо ин буд ва ҳеч касе бад-он ҳол мабод, боди шадид аз маҳабби лутфи эзадӣ бархост. Агарчи он бод сабаби наҷот бошад, локин дар он ҳангом онро боди аҷал пиндошта, дубора даст аз ҷон шустем ва [ҳама] аз суубати талотуми обу бухор олам ва [ҳама] сиёҳ шуда, наздик буд, [ки] киштии мо худ ба худ ғарқ шавад. Ва мо ҳар кадом Худойро ба номи бузург мехондем. Ва чун киштии мо ба сабаби қатъи киштиҳои палтор сабукӣ ёфта буд, монанди туф аз даҳон раҳоӣ ёфта, дар як ламҳае ҳамчу бод ба тахти кӯҳ омада, қарор гирифт. Худойро шукр гуфтем, ки якбор аз мурдан [ҷастем] ва [аз] ғарқа шудан раҳоӣ ёфтем ва дар хештан ҳаёти тоза ёфта, об ва таом ба такуллуф тартиб дода, сер бихӯрдем, чунки рӯзҳо гузашта буд, ки гурусна будем. Ва дидем киштии беадад дар таҳти ин кӯҳ ҷамъ шуда [ва] баъзе шикаста [ва] баъзе пӯсида ва баъзе пора шуда. Ва аз руфақои мо, ки ҳаждаҳ нафар буданд, то он рӯз миқдори дувоздаҳ кас фавтида буданд ва шаш тан боқӣ монда. Ғайри маллоҳ ва шогирдонаш ва аз онҳо низ ду-се нафар ба ғарқ рафта буданд. Ва касоне, ки ба ҳирси мол аз киштии мо ҷудо буданд [ва дар палтор нишаста, низ] ҳамроҳи мол ба дору-л-вабол шитофта буданд. [Ба] сабаби он ки алоқаҳо ва занҷирҳои киштии эшон ба сабаби талотуми баҳрӣ пуда ва фарсуда шуда буд ва дар илтиҳоби гирдоб тоб наёвард.

Билҷумла, баъд аз фароғату осудагӣ барои тафарруҷи

киштиҳо, ки дар атрофи он кӯҳ ҷамъ шуда буданд, баромадем ва ба ҳар кадом, ки даромадан мумкин буд, даромадем. Дидем, ки дар баъзе киштиҳо ракабаи он фавтида ва тӯдаи устухону хок шуда ва аз маоли ҳоли онҳо ба ҳоли худ нигариста, бисёр бигиристем. Ва сандуқҳо пур аз ақмишаи нафиса [ҳама] пуда ва фарсуда гашта. Ва баъзе пур аз ҷавоҳир ва баъзе пур аз дираму динор. Ва дар анбонҳои фартут таому қути эшон ба зиён рафта. Ва билҷумла анвои ашё ва амтиа дар ин киштиҳо мавҷуд буд, забар бар забари ҳамдигар вазъ карда. Ва он ки дар васат ва фавқ буд, солимтар монда. Ва дар он миён киштие буд тозатар, ки халал ба арконаш камтар нуфуз карда буд, даромадем. Дар яке аз ҳуҷроташ се нафар хобида буданд, дидем, дуи он мурда ва яке аз он зинда, ки рамақе суст бармедорад. Бо муаллими фаранги хабар овардем, шодмон шуд, ба сари ҳар се омад, [ба] набз ҳар кадомро таҳқиқ мекард ва гуфт:

Воқеъӣ, ду нафар мурдааст. Барои сеюмӣ камтар таом фармуд мувофиқи мизоҷи ӯ, то қатра-қатра ба гулӯяш рехтем. Ба ҳуш омада, баъд аз се соат сурати ифоқа гирифт. Он гоҳ аз кайфияти ҳолаш пурсид.

Гуфт: Мо чанд нафар аз Ҳиндустон ба азми тиҷорат бар баҳр нишаста будем. Рӯзе боди мухолиф киштии моро дар ин самт кашид ва мо ҳафтдаҳ нафар будем. Ва обу озуқаи вофир бардошта. Руфақо баъзе аз ваҳм ва баъзе ба аҷали табиӣ дар ин киштӣ фавтиданд. То охир се нафар мондем. Ва аз тааффуни баҳр ҳама мариз гашта, аз хӯрду хӯрок мондем, то дуи эшон мурдаанду ман монда.

Ва он таърих, ки баён кард, тақрибан ҳафт сол гузашта буд. Ва аз кайфияти маоши ӯ пурсидем.

Гуфт: Худи мо низ агарчи ваҷҳи маишат омода доштем [ва] баъд аз он ки дар ин ҷойгаҳи фано ва гирдоби ғаврноёб маҳбус ва масҷун шудем, ҳам аз ин сафоин захираву озуқаи мардумро ҷамъ кардем барои худ. Ва алҳол ҳам чандсола таом аз ин киштиҳо маҳсул хоҳад шуд аз сохтаҳои мардум.

Ваҷҳи онро пурсидем.

Гуфт: Дар ин баҳр ба воситаи талотум ва тӯфон бисёр киштиҳо аз ҷодда ва самти мақсад инҳироф ёфта, мардумро солҳо дар баҳр саргардон мекунад ё дар ҷазирае меандозад, ки дар он ҷо маоши одамӣ мавҷуд нашавад. Фалоҷарам, касе, ки доияи сафари баҳри Муҳит дорад, таҳияи асбоби маоши чандсоларо лозим шумурад.

Он гоҳ маллоҳ пурсид, ки ту, ки дар ин гирдоби фано чанд гоҳ будаӣ, боре дар махлас аз ин ҷо чӣ фикр андешидаӣ ва барои наҷот ҳеч ҳилае мулоҳаза кардаӣ?

Гуфт: Ин гирдоб даҳони Азроил ҳукм дорад. Касе, ки бар даҳани Азроил дарояд, куҷо тасаввури наҷот кунад. Ё худ даҳони гӯр аст, ки аз роҳи об боз шуда, кас аз он ҷо чӣ сон ба хона муовадат кунад?

Ин бигуфту зор бигирист ва мо ҳама низ гирён шудем. Оре, паёми марг бадтар аз марг бувад.

Маллоҳ гуфт: Рост мегӯяд, ки аз ин ҷо то соҳили баҳр бисёр масофат мазнун мешавад. Он гоҳ нишонаҳои қутби ҷанубиро таъйин кард, дар шаб мулоҳаза карда, тақрир додем, ҳам гуфт:

Тақрибан иртифои қутби ҷанубӣ шаст дараҷа зиёд мебошад. Бале, тадбир ва маслаҳати инсонӣ дар ҷое тавонад буд, ки дар он ҷо қадами одамӣ бирасад ва омадшуди инсон бошад. Ва дар ин ҷо ғайр аз мурдан ва наҷот ёфтан дигар роҳи махлас масдуд бувад.

Боз маллоҳи нобино пурсид, ки: Боре дар авқоти шабу рӯз, ки дар ин вартаи ҷоншикор ба сар бурдаӣ ва чашми умед ба ҳар тараф кушуда, ҳеч аломатею осоре аз зирӯҳ ва зиҷасад дар ҳаво ё баҳр дидаӣ? Ё аз хавос ва осори баҳр ҳеч амре мушоҳада кардаӣ, ки туро аҷаб ояд?

Гуфт: Бале, шабҳо аломату осор аз ҷонварони баҳрӣ бисёр муояна мешавад. Аз зикру тасбеҳ ва овозу ҳанини эшон ё мастӣ ва шӯхӣ ва лаъби онҳо, ба навъе, ки рӯи баҳр чароғон мешавад аз бисёрии шуъои чашмҳо ва дидаҳои эшон ва воситаи тоби маҳтобу ситорагон. Ва дар ҳаво ҷуз рафтори кавокиб ва ҷаҳидани савоқиб чизе ба назар нарасида.

Гуфт: Ин уъҷуба дар ҳама ҷои Муҳит мушоҳада аст. Дигар бигӯй!

Гуфт: Соле як бор ҷонваре азимҷусса дар ин гирдоб дармеояд ва гоҳо ду-се рӯз таваққуф намуда, берун меравад. Вақте ки вай меояд, оби Муҳит монанди кӯҳҳо ба ҳаво мутасоид мешавад. Ва ҳамчунин вақте ки бармеояд, замини баҳр маръӣ мешавад. Ва аксари ин киштиҳо аз садамати оби баҳр, ки назди вуруди ӯ меафтад, ба ҳамдигар бархӯрда, мешиканад. Ва изами ҷуссааш чандон ки масоҳати ин гирдоб, ки тахминан як фарсанг меояд, гӯё аз ҷасади ӯ мамлӯ мешавад, ба ваҷҳе, ки гирдоб низ аз [ин] ҳаракат ва фурӯ рафтан отил мемонад. Ва чун ин ҷонвар аз ин гирдоб берун равад, баъд аз соатҳо гирдоб ба ҳолати аслии худ муовадат кунад ва ҷӯшу хурӯши баҳр фурӯ нишинад.

Он гоҳ муаллими фарангӣ бо мо гуфт: Ҳар кадом биравед ва аз ин киштиҳо ҳар чӣ аз оҳану занҷиру мех бошад, гирд оред.

Ва дар миёни мо ва шогирдонаш мунаҷҷиму ҳаддод ва табибу ҷарроҳ буд. Ва дар арзи се рӯз хирвор аз оҳан ва занҷиру мех ҷамъ овардем. Он гоҳ аз он мард пурсид, ки он ҷонвар ба кадом вақт дар ин гирдоб меояд?

Гуфт: Вақте ки Офтоб ба мунтаҳои бурҷи ҷанубӣ, ки Самтурраъси ин мавзеъ аст, [ояд.] Ва алҳол ташхис кунед, ки Офтоб дар куҷост?

Маллоҳ аз мунаҷҷим пурсид.

Гуфт: Назар ба ҳисобулявм дар авосити [бурҷи] Мизон аст.

Он гоҳ фармуд ҳаддодро, ки занҷирҳо созад аз сесад газ то понсад газ ва мехҳои сарҳалқадор тайёр кунад ба қадри як заръ, ки бисёр тез бошад ва ба ҳар ҷо фурӯ равад.

Пас, то муддате, ки Офтоб ба Самтурраъс омад, он чи мо аз ҷинси оҳан меёфтем, ба ҳаддод мерасонидем, вай занҷирҳо омода мекард. Аммо ҳикмати онро дарнамеёфтем ва бо ҳам мегуфтем: Ин муаллими нобино дар сатҳи об дукони оташкорӣ ниҳода, магар иқомати доимиро ихтиёр намуда мехоҳад,

ки ба занҷирҳо киштиҳоро ба кӯҳ баста, ҷои иқомат дурустӣ кунад.

Ва ҳам дар ин муддат он чи аз амтиаву ғаллаву дона, ки фасод ва мизоҷи ӯ камтар роҳ ёфта буд, ба киштии худ мекашонидем ва низ киштии худро [ба фармудаи муаллим] бағоят истеҳком додем, то вақти омадани он ҷонвар наздик шуд. Маллоҳ дар ин ҳол таъйин намуд, ки:

Ҳон, воқиф бошед ва чун он ҷонвар дар ин гирдоб қарор гирад ва баҳр аз шӯриш фурӯ нишинад, шумо ҳар кадом аз ин занҷирҳоро ба меххо таълиқ дода, ба завраққо нишаста, бурда, ба ҳар узви ӯ, ки ворасид, ба митрақа мезанед, то мустаҳкам шавад. Шояд ки баромадани киштӣ аз ин ғарқоби фано ва гирдоби бало бад-ин баҳона муяссар шавад. Ва чун аз ҳавошии ин гирдоб берун равем, он гоҳ занҷирҳоро бигсалоем ва киштиро ба ихтиёри худ биронем.

Ва мо дар ин вақт тадбири муаллимро фаҳмидем, ки чӣ мекунад ва чӣ мехоҳад. Ва дарозии занҷирҳо барои он ки то агар ин ҷонвар ба қаъри баҳр майл кунад, киштии мо ғариқ нагардад.

Ва билҷумла чун Офтоб ба Самтурраъс, ки аввали нуқтаи Ҷадй буд, расид, дар ин ҳангом шӯриш ва талотуми баҳр зиёд мешуд. Ва мо киштии худро ба ҳимояти киштиҳои шикаста ниҳоят истеҳком додем, ки ба шӯриши баҳр аз ҷо наравад. То он ки аломати расидани ин ҷонвар мушоҳада мешуд ва мавҷҳо ҳамчу кӯҳҳо ба ҳаво мерафт. Ва овози фашофаши баҳр ва талотуми об гӯшро кар мекард ва зулмату бухори об ҳаворо фурӯ гирифт ва ҷаҳон музлим шуд. Ва киштии мо ҳамчу кафке бар рӯи об меларзид ва шебу боло мешуд ва мо ҳар кадом Худойро ба номи бузург ёд карда, мутамассик ба урва ва устувонаи киштӣ будем, то баъд аз як шабу як рӯз оби баҳр қарор гирифт ва ташхис мекардем, ки кӯҳе мудаввар дар ин гирдоб халқа карда ва он ҷонваре нафасе бармеоварду бармекашид ва ба ҳар нафаскашии [ӯ] оби баҳр ба қадри найзае фурӯ мерафт ва боз пур мешуд. Донистем, ки гирдоби бечора асири гирдоби даҳони ин ҷонвар аст.

Ҳам дар ин ҳол ба фармуди муаллим меххо аз ҳар тараф баровардa, ба завракҳо нишаста, ба ҳар узви ӯ, ки мулоқӣ мешудем, сахт ва мустаҳкам зада, занҷирҳоро бад-он таълиқ медодем. Ва он ҷонварро аз заработи митрақа ва хазидани мех дар баданаш ҳеч хабаре набуд ва баъд аз се рӯз ин ҷонвар боз оҳанги ҷунбидан ва рафтан сар кард. Мо низ киштии худро аз он киштиҳо, ки бад-он истеҳком дода, банд карда будем, ҷудо карда, он чи аҳмол ва асқоли зарурӣ, ки аз он ҷо бардошта будем, ҳам дар киштии дигар бардошта, бо киштии марқуби худ мутааллиқ гардонидем. Ва атрофи киштии худро аз даромадани обу боду бухор маҳфуз гардонида, худро ба карами Карими корсози ҳақиқӣ супурдем. Ва ин ҷонвар киштии моро ҳамеронд ва ҳамебурд, ба ҳар кашиш тахминан серӯза роҳ мебурд. Ва гоҳе, ки ба таҳти баҳр равад, киштии мо осуда ва эмин мерафт. Ва гоҳ, ки ба рӯи баҳр ояд тӯфон ва талотуми Нӯҳро мушоҳада мекардем [ва ба навҳа афтода], даст аз ҷон мешустем. Чунки сууди мавҷ ва талотуми дарё аз садамати ҳаракати он ҷонвар атрофи моро мегирифт, ҳамчу касе, ки вақти омадани сел дар саҳро бошад.

Ва баъд аз се рӯз шогирдони маллоҳ аз арша хабар доданд, ки савоҳил наздик аст ва кӯҳе азим дар назар маръӣ мешавад ва мурғон дар ҳаво мераванд. Муаллим гуфт: Воқиф бошед, [ки] агар рафтори киштӣ ба кӯҳ наздик мешавад, бигузоред, то наздиктар шавад ва агар кӯҳ дуртар мешавад, меххо ва занҷирҳоро аз тани он ҷонвар бардоред, то бо ихтиёри худ биравем.

Ва дар ин ҳол ҳаракат ва тараддуди он ҷонвар дар рӯи баҳр буд, ҳамоно умқи баҳр захми ҷуссаи ӯро иҳота намекард. Ва киштии мо дар ниҳояти ихтилолу талотум гирифтор буда, гоҳе баробари манорае боло мерафт ва гоҳе бар замини баҳр совида, ҷараён менамуд. Ва дар вақти амният, ки дар гирдоб доштем, муаллим панҷ-шаш адад завракча барои яккасаворӣ дурустӣ карда, ба даруни киштӣ даровардa буд, то магар индалҳоҷат ба кор ояд. Ва чун сурати кӯҳ ба тамом дар назар даромад, он ҷонвар майл ба тарафи дигар кард. Ва мо ба са-

баби вуфури мавҷ ва ҷӯшиши баҳр натавонистем, ки аз киштӣ берун оем ва занҷирҳо аз [бадани] ӯ [боз] қатъ кунем. Киштии мо ба шаст омада, бар кӯҳ вохӯрд, ки пора-пора шуд ва баъзе тахтаҳо ҳамроҳи занҷирҳо бо он ҷонвар аз назар ғоиб шуданд. Ва ман дар он ҳол аз ҳавли ҷон ба яке аз он завракчаҳо часпида будам ва ба ҳазор талвосаву тааб худро ба рӯи баҳр гирифтам ва ба чандин тапиш худро ба домани кӯҳ кашидам ва соате беҳуш мондам. Ва аз руфақо низ ду тани дигар бо заврақ ва тахтаи шикаста бо ман мулҳақ гаштанд. Ва дигаронро надонистем, ки чӣ шуданду куҷо рафтанд.

Он гоҳ заврақҳои худро эҳтиёт намуда, ба тафарруҷи кӯҳ баромадем ва бисёр мағораву водии онро тавф намудем, аз ҷинси ҳаёт ва наботот гиёҳе мавҷуд набуд, илло ҷавоҳири обдор аз лаълу беҷода ва зумурраду забарҷад ва лоҷварду алмос. Заминаш аз касрати ҷавоҳир рангин ҳамчу дашти сабзу хуррам ва гулҳои рангоранг ба назар дармеомад. Масоҳаташ тақрибан фарсанге дар фарсанг буд. Мағораҳо ва камарҳо ҳама мамлӯ аз ҷавоҳир, гӯӣ тоқеро ба нақшу нигор кошӣ намудаанд ва ҷое, ки селоб гузашта, ҷӯйҳо пур аз лаолии шоҳвор шуда. Ва дар ин маъдан ҷавоҳир ба қадри кӯзае ва як газ ва ду газ ба тӯлу умқ аз ҳар ҷинс мавҷуд буд.

Ва ман ба иллати он ки дар амри ҷавоҳир вуқуфе доштам, то миқдори ҳашт пут аз забарҷоти онҳо бардоштам, [ки донае аз он ба панҷоҳ ҳазор динор меарзад] ва руфақо ба воситаи адами вуқуф ва гаронборӣ ҳар кадом ба қадри он чи хушашон омад, [ба бозича] бардоштанд.

Пас, аз он ҷо ба ҷиҳати бебаргӣ ба истеъҷол даме рост карда ва [аз он чи] чизе хӯрокӣ, ки дар анбон доштем, бардошта, алалфавр дар баҳр нишастем, ҳамроҳи руфақо пушт ба ҷануб [ва] рӯй ба шимол заврақ мерондем. Баъд аз ду рӯз ба соҳили дигар расидем, сабзу хуррам, ки аснофи гиёҳҳои хушбӯй дошт ва беҳҳои ширин ва баъзе мағзҳо низ мавҷуд буд, ба захира бардошта, боз дар баҳр даромадем.

Ва билҷумла баъд аз понздаҳ рӯз ва дидани аҷоиботи бисёр [ва расидан ба ҷазоири бешумор] ба соҳили Муҳит [аз ғарбии

Калкатта] расидем. Рӯзе чанд иқомат намуда, баъд аз рафъи кӯфту тааби баҳр ман бахше аз он ҷавоҳирро дар он ҷо [ба маблағи шаст ҳазор рупияи гулдор] ба байъ оварда, ба таҳияи асбоби тиҷорат ба замини Калкатта омадам ва дар ин ҷо сукно ихтиёр намудам. Ва руфақо низ ҳар кадом ба маскани худ муроҷиат карданд. Ва бахши дигар аз он ҷавоҳирро ба навад ҳазор рупияи гулдор ибтиёъ намуда, ин ҳама асбобу амлок гирд овардам ва боз он ҷавоҳир ҳамчунон боқист. Ва ин ҳама сарвату иқтидори ман аз изхори он ҷавоҳири самин аст. Ва дар тамоми замини Ҳинд туҷҷор аз қибали ман меравандy меоянд.

Чун ин ҳикоят шунидам, донистам, ки чун фазли Эзади таоло шахсро дарёбад, ӯро ба баҳонае соҳиби сарвату иқтидор мекунад ва он мавқуфи касбу тиҷорат набудааст. Ва агар дар аҷали мавъуд муҳлате бувад, шахс аз коми аждаҳо ва даҳони гирдоби ҷонфарсо раҳоӣ меёбад?

Пас, аз барои ҳусули мол ҷонканӣ ва дар бенавоӣ бетоқатӣ суд надиҳад. Ва дар таманнои умри дароз фарсудан ва номурда аз мурдан тарсидан фоида набахшад:

[Қитъа]

Ҷаҳди ризқ ар кунӣ в-агар накунӣ,
Бирасонад Худой азза ва ҷалл.
В-ар шавӣ дар даҳони шеру паланг,
Нахӯрандат, магар ба рӯзи аҷал.

ДАР ТАҲҚИҚИ ИШҚУ МУҲАББАТИ ҲАҚИҚӢ ВА МАҶОЗӢ ВА ОДОБИ ИШҚБОЗӢ

Яке аз дӯстон, ки дар маслаки видоду иттиҳод бо муҳаррири сутур дами мувофақат ва мурофақат мезад ва худ ошиқпешаву муҳаббатандеша буд, рӯзе дар боби ишқбозӣ ва [шеваи] ҷонгудозӣ шубаҳоту эътирозот меовард, ки: Охир, ин шева аз кадом қуввати табиат хезад ва кадом навъи он маҳмуд аст ва кадом ҷинси он мазмум? Ва иллат чист, ки баъзе ашхос ҳеч аз ин сифат орӣ натавонанд шуд? Ва сабаб чӣ баъзе мутлақан бӯе аз ин мақом набаранд ва ҳеч [аз] ишқу муҳаббат [хабар] надоранд? Ва онон, ки дар ин варта қадам ниҳоданд, зиёнкору малум бошанд ва онон, ки дар каноранд, мақдӯҳ ва мазмум, то ки гуфтаанд: Ҳар кӣ ишқу муҳаббат надоранд, [агар ҳама ишқ маҷозӣ бошад], аз доираи одамият хориҷ ва соқит аст ва дар мартабаи авомми ка-л-анъом дохил ва нозил.

Ва ин чӣ шуғлест, ки ҳар кӣ бад-ӯ зад, дину дунё ба бод дод? Ва ин чӣ кор аст, ки ҳар кӣ аз ӯ отил шуд, дар мартабаи баҳоим афтод? Бо он ки ҳар кӣ дар ин водӣ даромад, камтар солим баромад, [боз] аксари тибоъ бад-он моил аст. [Ва ҳар кӣ дар он сармоя андохт, охири кораш ба хусрону зиён анҷомид.] Ва бисёре замоир бар он машғуф.

Зобитае бояд, ки кас дар ин маҳлака худро наяфканад, ё қоидае, ки баъд аз гирифторӣ худро махлас диҳад.

Гуфтам: Ҳақиқати ишқу муҳаббат майли табъ аст бимоюлоими худ. Ва ин аз қуввати шаҳавийя [ва ҷозибаи табиат] хезад. Ва ҳеч кас аз банӣ навъи инсон аз ин сифат холӣ набошанд.

Ғоят он ки ҳар касеро майлест ва ҳар Маҷнунро Лайлӣ. Ва] ҳар касе ба он чи пешниҳоди замир доранд, чун бирасанд, бад-он иқтисор фармоянд. Ва номи ишқ бар мутлақи майлҳову ҳавасҳо ҷорӣ нашавад, балки он ки майл ба сувари ҷамила дорад, онро ошиқ ва майлашро ишқ хонанд. Ва чун қуввати шаҳавия бакамол бошад, мард ба ҳеч чиз аз муштаҳа-

ёти нафс қаноат накунад ва ҳама мулоими табъи худро ҷӯё бошад. Ва агар қуввати шаҳавии ӯ заиф бувад, ба баъзе моюлоими табъ моил бувад ва аз баъзе мутанаффир. Ва агар билкулл фосид бувад, табъи ӯ ба ҳеч чиз майл накунад ва аз халқ нуфур кунад ва ба маҷонину маҷзумин пайвандад, балки он ҳам аз майли табъ хезад. Ва аълову алтафи ин қуввват ва муштаҳаёти олами аҷсом илтифот накунад, балки таваҷҷуҳ орад, то ба уқулу нуфуси муҷаррад мулҳақ шавад ва руҷӯъ ба мабдаъ кунад. Ва аднову аксафи ин қувват моили ҳузузи ҷисмонӣ бувад ва авсат аз ибоҳоту фармони ақл ва шаръ таҷовуз накунад. Ва сабаби ихтилофи машрабҳову мазҳабҳои моюлоими табоъеи муштаҳаёти нафс низ бар анвоъ бошад – аз таҳсили ҷоҳу мансаб ва гирдоварии молу манол ва ҷамъияти зиёъу иқор ва вуфури хадаму ҳашам ва ҳукумату аморат ва тасаллуту тафаввуқ бар абнои ҷинс ва касби улуму фунун ва шунидани самоъу нағамот ва дидани гулрухон [аз зану мард] ва тарфи боғу бӯстон ва танаъъум ба анвои матъумот ва машрубот ва манкуҳот ва ғайризолика, ки аз эҳсо ва теъдод берун бошад. Ва ҳама дар таҳти қаҳру ғалаба ва истило мунзабит шавад, яъне нафси инсонӣ мехоҳад, ки бар ҳамаи муродот ва муштаҳаёти худ қоҳир ва ғолибу муставлӣ бошад, то ки мехоҳад бар сирри олами ғайбу шаҳодат воқиф гардад ва бар сирри олами арвоҳу аҷтом ғолиб ва қоҳир бувад.

Ва тараддуди аҳли ҳаққ ба тарки мосиво маҳз барои ҳусули ин муддао бувад, ки аз камоли ҳиммати баланд чашм аз танаъъумоту талаззузоти ҷисмонӣ дарпӯшанд ва онро ҳақиру ночиз шумуранд ва толиби асли усул бошанд. Ва ин аз камоли сифати шаҳавия ва латофати он бошад.

Ва онон, ки бидуни он тараддуд [ва рағбат] оранд, қуввати шаҳавӣ дар эшон аз раддот холӣ набувад. Пас, он ки нафси ӯ ба истилои олами аҷсом қаноат кунад, қуввати шаҳавияи ӯ радӣ ва разил бошад. Ва дар ин мартаба он ки ҳиммати ӯ бар тасхири нуфус масруб бошад, қуввати шаҳавияи ӯ аълову алтаф бувад аз он ки таваҷҷуҳи ӯ бар хӯрду хоб ва ҷамъияти адавоти он масруф гардад, майли табъ ба тахсири нафси ди-

гар маҳз барои мувонасату улфат аст ва дафъи ваҳшат, ё барои рафъи эҳтиёҷ ва дафъи балиёт ва ҷазби манофеъ аз барои дафъи ваҳшати нафс. [Ва дар мартабае, ки ҷӯёи нуфус барои ҷазби манофеъ бошад, ин бе дастгоҳу давлат ва базли молу нон муяссар нашавад. Ва ин махсуси салотин бошад, ки кори онҳо бо вуҷуди ҷамъе касир гузориш наёбад ва душманон қаҳр кунанд ва қалъаҳо бикушоянд ва мисли эшон ағниё низ муҳтоҷи касон бошанд, ки кори тиҷорату зироат бе ҳузури ҷамъ ба анҷом нарасад.

Ва он ки барои муонасат ва дафъи ваҳшат] ҷӯёи касоне бошад, ки дар мазҳабу машраб филҷумла иттиҳоде доранд ва дар илму фан наздик ба ҳам, аммо барои ҷазби манофеъ дуни худро биталабад, то ҳукм ронад, чунонки кори зироату иморат, масалан, бе вуҷуди ҷамъе касир сурат нагирад. Ва ин мартаба бе дастгоҳи давлат ва нону зар муяссар нагардад.

Ва дар мартабае, ки нафс толиби истинос бошад, агар муҷарради улфату мувонасат хоҳад, ба маҳзи қурби мизоҷу ахлоқ кифоят кунад. Ва агар толиби ҳаззоти баданӣ ва талосуқоти ҷисмонӣ бувад, соҳибҷамолу ҷавонеро биталабад аз зану мард ва ишқу ошиқӣ дар ин мартаба зоҳир шавад. [Ва] ишқи маҳмуд он ки ба ваҷҳи шаръу ақл иктифо кунад ва мазмум он ки риояти шаръу ақл нанамояд.

Ваҷҳи латофати ин қуввати шаҳавӣ, аз он ки матлуби ӯ хӯрду хоб бувад, он аст, ки нуфус аз олами муҷаррад аст, нафси олӣ ҳамеша ҷӯёни [ин маънӣ ва] он мартаба бошад [ва] бинобар шабоҳати худ толиби нуфуси дигар шавад ба муфоди **ал-ҷинсу ила-л-ҷинси ямилу** *(ҳар ҷинс ба ҳамҷинси худ майл дорад)*. Аълову алтафи ин нуфус майл ба уқулу нуфуси муҷаррада кунад ва руҷӯъ ба мабдаи хеш орад. Ва он ки филҷумла латифу софитар бувад [ва] майл ба арвоҳи муқайяда орад, ки дар қафаси аҷсод пойбанд шудаанд ва мехоҳад, ки бо эшон иттисол ҷӯяд. Ва ин иттисол ба муҷарради мулоқот дар каволбади ғайриҷамила тамом шавад ба аднои муносабат ва ба идхолу тамос кашад дар қаволиби ҳасана.

Пас, агар ин ошиқ аз аҳли ҳаққ бувад, ғарази ӯ таскини

нафс бувад аз ҳаҷри мабдаъ, ки назди ғайбат аз ҳузур ҳозир бошад ва аз мароёи ин сурати ҷамила дар он ҷамол нозир бувад. Ва агар на, аз аҳли ҳаққ бошад, муҷарради тамосу иттисолро мехоҳад. Ва ғолибан аҳли ҳаққро талабу тараддуд дар истеҳзори сувари ҷамила наяфтад, балки ҷозибаи эшон мазоҳири ҷамиларо ба худ мекашад, ки хубрӯён ҷӯёи эшон бошанд.

Ва аммо талабу тараддуд мартабаи модуни аҳли ҳаққ бошад ва баъд аз он ки миёни ду тан ошиқию маъшуқӣ ба вуқӯъ расад, яъне нафс толиби сурати ҷамила гардад, агар қуввати шаҳавӣ дар ҳар ду тан ба эътидол бувад, мувосалату мусоҳабати ҳар ду бар ваҷҳи шурбу маслаки ҳамида тамом шавад.

Ва агар андак инҳироф дорад, ба бӯсу канор оид шавад. Ва агар бештар мунҳариф аст, ба тамосу идхол [ва илтисоқ] кашад.

Ваҷҳи ғалаёни нафс дар суҳбати паривашон ва носабурии он ҷиҳати он аст, ки ду нафс иттисоли ҳамдигарро ҷӯё бошанд ва илтисоқ ба ҳамдигарро металабанд ҳамчу миқнотис ва коҳрабо. Ва ин иттисол бо вуҷуди қолаби унсурӣ муҳол бошад ва то ҳар ду қолаб нашикананд, ба ҳамдигар илтисоқ наёбанд. Ва иттисоле, ки бо қолаб даст диҳад, ниҳоят, то духул ба ҳамдигар воқеъ шавад.

Бинобар ин, нафси аммора ба ғайри духул ба чизи дигар таскин наёбад ва тараддуду ҳила меангезад, то духул вуқӯъ гирад. Ва чун дунё ҷои лаззату роҳат нест ва он мавқуф ба охират аст, бинобар ин, шариат як навъ аз духулу вусулро ба никоҳ барои бақои навъ мубоҳ гардонид [ва муҳаббати бисёрро дар муқобалаи лаззати ҷимоъ ниҳод, ки аҳли тааҳҳул номурда аз он раҳоӣ наёбад.]

Пас, касе, ки ба ғайри изни шаръ истифои лаззат кунад, бояд ки аз лаззату роҳати онтарафӣ дасти умед барчинад, чи халқ дар дунё муздуру маъмуранд. Ва муздурро ва маъмурро роҳатталабӣ манофеъи маслаҳати вақти ӯ бошад, магар ки ба тавбату инобат тадоруке кунад:

[Рубоӣ]

Лаб аз лаби лаъли дилбарон х(в)аш кардан
В-оҳанги сари зулфи мушавваш кардан
Имрӯз хуш аст, лек фардо х(в)аш нест
Худро чу хасон туъмаи оташ кардан.

Ва чун ғалабаву истило аз давоию хоҳиши ҳар нафс аст [ва он] дар сурати ошиқию маъшуқӣ ҳосилшаванда аст, бе он ки тайи муқаддамот равад аз тӯпу тӯбхона [кашидан] ва таҳияи асбоби лашкаркашӣ ва сози силоҳу ҳарб, чунонки толибону ошиқони амру ҳукмро бад-инҳо эҳтиёҷ меафтад ва сарф кардани зару моли вофир. Ва бе ин асбоб мумкин нест, ки нуфус мусаххари эшон гардад.

Ва боз ин ғалабаву истило мар салотинро софию бемунозеъ набошад, чи баъзе нуфус атвори эшонро написандад, агарчи мутеъ бувад дар зоҳир ва аммо дар ботин мухолиф бувад. Ба хилофи тариқи ишқу муҳаббат, ки ҳар ду нафс ба сабаби истило ба ҳамдигар розӣ ва хушнуд бошанд. Ва ҳар кадом бад-ин қадар тасаллут мубоҳӣ ва муфохир. Ошиқ ба воситаи он ки маъшуқе дилнавоз дар канор дорад ва дилшод бошад, ки нафсе латифу назиф ва нафис мусаххару мунқоди ӯст. Ва маъшуқ ба сабаби он ки шахсе азизу ғолиб зердасту фармонбурдори ӯ ва ба ҳама авомиру навоҳӣ мутеъ ва чокари дилхуш дорад, чи ҳар нафсеро муяссар нест, ки тасхири нуфус кунад ва бар ҳама қоҳир бошад.

Бинобар ин нафси ошиқу маъшуқ бад-ин қадар истилову ғалаба, филҷумла, биёромад ва аз ҳаяҷону туғён сокин шавад. Ва миёни ошиқу маъшуқ ғалаба онро бувад, ки эҳтиёҷи ӯ ба тарафи дигар камтар бошад ва мағлуб он ки эҳтиёҷи бештар дорад.

[Он дӯсти ман] гуфт: Чун инбиоси ишқ аз қуввати шаҳавия бошад, вақте ки ошиқу маъшуқ ба ҳамдигар восил шаванд, лошакк кор ба фасод кашад ва ба фисқу фуҷур анҷомад ва ҳар ду аз ҳалокшудагон бошанд. Ва ин пеша сахт пешаи мазмум бувад, на кори уқало, [пас, кадом навъи ӯ маҳмуд бошад?!] Ва

ҳол он ки гуфт: Он ки на ишқу муҳаббат дорад, хориҷ аз доираи одамият аст. [Ва] чорае биёндеш, ки ҳеч кас дар ин водӣ қадам наниҳад ва аз муҷоласати хубон муҷтанибу муҳтариз бошад.

Гуфтам: Манъи нафс аз тариқи ишқварзӣ басе душвор бувад, магар ба мавонеи [ҷибиллӣ. Ва] онон, ки аз ин мараз саломатӣ доранд ва аз муҳаббатварзӣ фароғат, яке аз заъфи қувввати шаҳавӣ аст, ки шавқи эшон ба модуни ин сифат қасру ҳаср ёфтааст ва моюлоими худро ба ғайри ин [шева] ёфта. Дигар, шарму ҳаёи муфрит, ки монеъи изҳори матлабу мақсад шуда, чи рафтан дар ин роҳ ҷуз ба беҳаёӣ ва беситрӣ сипарӣ нашавад. Дигар, хиссату имсок ва ҳирси [ҷамъи] мол, ки равиши роҳи муҳаббат ба бухлу имсок ҳеч ошноӣ надорад ва гузориши саранҷоми он бе ихроҷоту исроф мумкин набошад. Дигар, балодату сафоҳати ҷибиллӣ, ки мард ҳамчу ҳайвоноти аҷам бизияд [ва ба тариқи маҷонину маҷозиб зиндагонӣ намояд.] Тайи муқаддамот ва ҳалли ишколоти ин мақсадро ақлу хирад бояд.

Пас, агар нек дарнигарӣ, асли ишқу муҳаббат аз ихтилот бо халқ нисён кунад ва баъд аз ихтилот лобудд садди роҳи ҳавосс номумкин бошад. Ва чун роҳи ҳавосс кушода бувад, чашмҳову дилҳо моюлоими худро ҷӯё бошад:

Хоҳӣ, ки ба кас дил надиҳӣ, дида бубанд.

Оре, аз ин пеша иҷтиноб муяссар мешавад, агар инзиво ва узлатро ихтиёр кунад. Дар ин сурат садди роҳи ҳавосс мумкин мегардад, лекин ба муфоди **ло раҳбонията фӣ-л-исломи** *(раҳбоният (канорагирӣ аз зиндагӣ) аз ислом нест)* инқитоъ ва гӯшагирӣ аз абнои ҷинс дуруст наёяд, магар ба шурут, то роҳи муованату ҳикмати тамаддуну манзилиро муроот карда бувад ва ба насси

وَتَعَاوَنُواْ عَلَى ٱلۡبِرِّ وَٱلتَّقۡوَىٰ

(Ва бар некӯкорӣ ва парҳезгорӣ бо якдигар мадад кунед. Сураи Моида, ояти 2) амал намуда.

Ва бояд, ки ионати халқ ба тариқи некӯӣ ва парҳезгорӣ бошад. Ва муованат бе ихтилот суратпазир набувад ва ихтилот бе муҳаббат мутасаввар нагардад. Пас, муҳаббате, ки муфзӣ ба фасод шавад, хилофи маслаҳати тамаддун бошад. Ва майле, ки дар амри ғайримашрӯъ сарф гардад, албатта, нафсро ҳалок гардонад:

Рубоҳбача бо модар гуфт: Маро ҳилае биёмӯз, ки чун ба кашокаши саг дармонам, раҳоӣ ёбам.

Гуфт: Онро ҳила фаровон аст. Беҳтарини ҳилаҳо он аст, ки дар хонаи худ нишинӣ, на ӯ туро бинад ва на ту ӯро бинӣ.

[Аммо ишқ чун ба маонӣ таъаллуқ гирад, маҳмуд бувад чун дарёфти ҳақоиқи умур ва майл ба улуму маориф ва шавқи руҷӯъ ба мабдаъ. Чун ишқ ба сурат таъаллуқ гирад ва аз мазаммату кудурат холӣ набошад, лоақал аз маломату шамотат ногузир бувад.]

Пас, аз ин муқаддима муқаррар шуд, ки то расми таовун малҳуз аст, ихтилот бошад ва бо ихтилот аз ишқу ошиқӣ ногузир. Ва баъд аз таҳқиқи ишқу муҳаббат аз фасоду фисқ чора набошад, **илло мо ъасама-л-Лоҳ** *(ҷуз он чиро, ки Худо нигоҳ дорад)*. Оре, агар қоиди азалӣ муин бошад, тавонад, ки худро нигоҳ дорад, ё он ки тарафайн аз аҳли риёзат бошанд ва хӯрду хоб кам доранд, мумкин аст, ки сабр оранд, балки он ки хӯрду хоб кам кунад, аз ӯ мутлақан майли ишқбозӣ наёяд. Балки агар нек таъаммуқ кунӣ, асли ҳама майлҳо аз давоии хӯрду хоб нашъён кунад, чи хӯрд бе дастгоҳи вофӣ муяссар нашавад ва хоб бе фароғати куллӣ таҳсил нагардад. Ин ду мартаба асбобу адавоти беададро мехоҳад. Аз ин ҷиҳат Ҷаҳондори ҳакими таоло ва тақаддас шаҳвати аклу шурб бар одамӣ ниҳод, то боиси тараддуди ӯ шавад дар ободии ҷаҳон, ки тараддуду такопӯ ҳамекунад, то ваҷҳи маош таҳсил кунад ва некӯ бихӯраду хуш бипӯшад ва бихусбад. Ва чун бихӯрад, пас аз ҳазми чаҳорум шаҳвати никоҳ биҷунбад, пас дар тараддуди халои авъияи манӣ тараддуд ҳамеорад, – ба ваҷҳи шаръ зан бояд ва ҷиҳози хона ва ходиму хидматгор ва боғу бӯстон ва иморату тиҷорату зироат. Ва

ба вачҳи ғайришаръ ҷамъоварии содазанахон ва мутрибу муғаннӣ ва нуқлу кабоб ва маю рубоб ило ғайри-н-ниҳоят, то он ки нафси худро дар таҳияи асбоби ин ду роҳ ҳалок гардонад. Ва агар ӯро осоише даст диҳад ҳам, дар ҷаҳаннам бошад, зеро ки дар рафтан дар ин ду роҳ рӯи [ӯ] ба ғайр аст ва аз маслаҳати офариниш канораҷӯст:

[Мусарраъ]

Тарсам, нарасӣ ба Каъба, эй аъробӣ,
К-ин раҳ, ки ту меравӣ, ба Туркистон аст.

Зеро ки ҳикмат маҳз дар хилқати Ӯ иллати лияъбудунӣ *(Маро парастанд)* бувад, вай бар лияъкулуна ва лияшрабуна *(то бихӯранду бинӯшанд)* оварад. Ва аз ин миён он киро хоҳанд, [ба тавбаву инобат] баргузинанд ва он киро нахоҳанд, барои кишоварзию ободии ҷаҳон бигузоранд:

То ёр киро хоҳаду майлаш ба кӣ бошад.

Пас, муҳаққақ шуд, ки дар роҳи ишқбозӣ ва муҳаббатпешагӣ аз фасоду фисқ иҷтиноб мутаассир афтад. [Балки агар тааммуқ кунӣ, барои ободии ҷаҳон ин дукон роиҷтарини дуконҳост барои зинату ороиш.] Ва баъд аз он ки дар ин варта афтад, илоҷи ин ғайр аз тавбаву инобату истиғфор набувад. Ва нагузорад, ки руҷӯъ ва надомат [ва истиғфор] ба соати дувум таъхир ёбад ба муфоди **ат-тоибу мина-з-занби ка ман ло занба лаҳу** *(касе, ки аз гуноҳ тавба кунад, чунон аст, ки гуноҳ накарда бошад)*. Шояд, ки тадорук афтад ва ба ваъдаи

*وَمَن يَعۡمَلۡ سُوٓءًا أَوۡ يَظۡلِمۡ نَفۡسَهُۥ ثُمَّ يَسۡتَغۡفِرِ ٱللَّهَ يَجِدِ ٱللَّهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١١٠﴾

(Ва ҳар кӣ кори бад бикунад, ё бар хештан ситам кунад, сипас аз Худо омурзиш талабад, Худоро Омурзандаи Меҳрубон ёбад. Сураи Нисо, ояти 110) бувад, ки ба фалоҳу наҷот бирасад:

[Байт]

Маъсият саҳл аст, Нозим, нопушаймонӣ балост,
Тавба гар бошад, намонад гардани тақсир кач.]

* * *

Ту саъйе кун, ки дар домаш наяфтӣ,
Чу афтодӣ, тапидан маслаҳат нест.

Ва аммо мухолафату мувофақат, ки миёни тарафайни муҳиббу маҳбуб меафтад, мувофақат аз мушокала ва мумосалаи қуввати табиати ҳар ду бувад. Ва мухолафат аз адами он ношӣ шавад, яъне мухолафат аз он бувад, ки қуввати шаҳавия дар яке ба эътидол бувад ва дар дигаре ба ифрот ё тафрит, то охири кор ба мухолафат ва низоъ кашад. Ва иттифоқ дар сурати мувофақати мизоҷ бувад дар қуввати шаҳавия, ки ҳар ду ба эътидол қариб бошад, ё ҳар ду ба ифроту тафрит. Ва гоҳо ба аворизи хориҷӣ [низ] муҳаббат ба зиён равад, чун заволи ҳусн ба сабаби гузаштани синни ҷавонӣ, ё амрози баданӣ, бад-ин иллат давоъии талаб аз ҳар ду тараф кам шавад.

Пас, агар силсилаи итоату инқиёд аз ҳар ду тараф дароз бошад ва молу ҷон дар миён [мабзул] доранд, ҳеч вақт ин нисбат бурида нагардад ва то марг боқӣ бувад [ва ба заволи ғараз зоил нашавад.]

Ва агар дар тариқи муомалаи дӯстӣ музояқа раво доранд ба қадри каме, дӯстии эшон нуқсон пазирад.

[Он дӯсти ман] гуфт: Ин муқаддамот, ки дар ҳақиқати ишқу муҳаббат тақрир додӣ, мусаллам аст. Аммо баргӯ, ки марди ишқпеша маъшуқ аз куҷо талабад ва бо кӣ ишқ варзад? Ва ӯро дар ин роҳ, ки меравад, аз силоҳу асбоб чӣ бояд, то саломат берунояд? Ва маъшуқро кадом хислат аз лавозим, ки дилдории ошиқ тавонад кард ва мувосову мудоро тавонад намуд?

Гуфтам: [Дар роҳи ишқварзӣ саломате набувад, илло маломат. Ғоят он ки агар ақл ба кор барад, бисёр зиёнзада нашавад ва] ҳукамо дар асбоби роҳи таваддуд ва муҳаббат шартҳо ниҳодаанд [ва муроoти он ҳама аз лавозим не буда-

аст]. Аммо шарти аъзаму акдами он он аст, ки марди ишқпешаро зар бояд ва ҳиммати олӣ, ки зару хок назди ӯ яксон бошад, то агар маъшуқ сар хоҳад, филҳол, ба даст барканад ва дар назди маъшуқ ниҳад, то дили маҳбубро ба зару инъом ва эҳсон сайд тавонад кард:

[Фард]

Ҳар кӣ зар дид, сар фуруд орад
В-ар тарозуи оҳаниндӯш аст.

Дигар, [шарт аст, ки ошиқ] марде донишманд бувад ва аз ҳама улуму фунун бохабар, хосса, илми тағаннию алҳон ва қисасу таворих ва мусаввирию наққошӣ ва заргарию хайётӣ ва хаттотӣ, ки агар [дар сурат, ки] маъшуқ майл ба ҳунар дорад, меомӯзад ва ба хидматаш қиём менамояд, ё назди кӯфтагии дилдор ба базлҳои ширин ва ҳикоятҳои рангин ва нуктаҳои намакин занги малол аз табиати маҳбуб тавонад зудуд [ё ба тағаннӣ ва алҳон масрур тавонад кард].

Дигар, [шарт аст, ки] бояд ки [ошиқ] аз маорифу машоҳири мардум бувад ва соҳиби эътибор ва обрӯ, то дар масоибу навоиб ва зӯр [ва зар] ё ба тавассут маъшуқро аз балиёт тавонад раҳонид, [аммо агар аз арозил бошад, маҳбуб бадному туҳматзада шавад ва назди акобир хору бемиқдор бошад].

Дигар, [шарт аст, ки ошиқ] бояд ки марде ваҷеҳ бувад ва зоҳири сураташ аз уюб мубарро бошад, то табъи маъшуқ аз ӯ танаффур накунад ва халқ ӯро ба сабаби дӯстии ӯ сарзаниш нанамояд.

Дигар, [ошиқ бояд ки] марде асилу наҷиб бувад, то риояти муруввату футувватро ба поён тавонад расонид ва ҳуқуқи дӯстию муҳаббатро муроот тавонад кард.

Ва мулоҳазаи ин шарт ҷониби маъшуқро аҳамму алзам аст, ки дониста ошиқ ихтиёр кунад. Ва он чи маъшуқонро аз лавозим аст, авло ва ансаб [ва акдам] он бувад, [ки] маҳбуб афиф бувад ва бо ағёр камтар ихтилот кунад. Ва агар кунад

ҳам, аз ошиқи худ ҳатталимкон мастур дорад, ки ишқу ошиқӣ бе ғайрат ва ҳамият камтар бошад.

Ва дар назари дӯст чунон намояд, ки ман ғайр аз ту дӯст надорам. Филвоқеъ, [ки] маншаи ихтилот [ва] дафъи ваҳшати танҳоист, аз барои он як шахс кофӣ бошад. Ва дар мазҳаби ишқ то се кас агар ба ихтилот ихтиёр кунад, муоф аст. Ва чун аз се мутаҷовиз шавад, ошиқро ҷои бозхосту эҳтисоб бошад ба шарт, ки дар ин се тан низ ошиқ ризо диҳад ва дар мофавқи се, албатта, лавозим [аст], ки маъшуқ китмон кунад ва эҳтиёт фармояд. Тариқ он ки ба узре айёми ҳафтаро тақсим кунад ва гӯяд: Дар ин ҳафта як шаб беш ман пеши ту натавонам буд. Ва бад-ин ҳила дилҷӯии дигарон кунад.

Дигар, шарт аст, ки маъшуқ олиҳиммат бувад ва наҷибу асил, ки агар лаимзода бувад, даниҳиммат бошад ва ба ҳар кас рафтуой кунад ва фармонҳои бемавқеъ диҳад ва ба ҳоли ошиқ напардозад. Ва агар ҳиммати баланд дорад, ба дахлу харҷи ӯ назар ҳамекунад ва мувофиқи он фармон ҳамедиҳад, то сармояи дахли ӯ ба зиён наравад ва қарздору муҳтоҷ нашавад, ки он сабаби бадномии маъшуқ гардад, ки фулон дар муҳаббати фулон харобагузину гулханнишин шуд.

Дигар шарт аст, ки маҳбуб ба балоғат расида бувад ва тамизи неку бад карда, чи:

[Байт]

Маъшуқи хурдсол надонад тариқи ишқ,
То ғунча нашкуфад, ба касе бӯ намедиҳад.

Пас, агар касе маъшуқи хурдсол дорад, то ҳадди булуғ аз ӯ таваққуи дӯстӣ накунад ва нуқсону ҷароими ӯро муоф дорад ва насиҳату таълим ҳамедиҳад ва одоб, ки муроотии он ба турф ошиқу маъшуқ лозим аст:

Яке он ки ҳатталимкон дар кӯчаву бозор ва ҳар тараф чашм фароз надорад, то дил ба ҳар тарафе майлон наёрад. Ва агар ин натавонад, бояд ки ба яке аз маъшуқ қаноат кунад, [яъне як ошиқу як маъшуқ], ки теъдоди он дар дину дунё ха-

лале куллӣ орад ва сармояи ҳеч касбу дахл бад-он кифоят накунад.

Ва чун дил ба касе майлон кунад, аввало ахлоқи ӯ бисанҷад ва бубинад, ки муҳаббат бо ӯ ба саранҷом мерасад, ё на ва аз уҳдаи кафофу бозхости маъшуқ мебарояд ё на, пас ба ӯ дилбастагӣ кунад. Ва чун муддати дилдорию дилбастагӣ ба охир расад, он гоҳ талаби дигаре кунад. Ва ҳамчунин маъшуқ низ чун ба туғёни ҳусн доияи дилбарӣ дорад, ба як ошиқ иктифо кунад. Ва агар харидорон бисёранд, то се тан ихтиёр кунад ва ба зиёда толиб нашавад ва тан дарнадиҳад, ки маломати шоҳидӣ ва манзурӣ ҳар чӣ камтар, беҳтар, ки вақте ояд, ки мӯҷиби хиҷолат гардад, масалан, агар ба ҷоҳу мукнате бузург расад, таҳқираш кунанд ва дар назарҳо башукӯҳ нанамоянд ва он мартабаро лоиқ ба ҳоли ӯ надонанд ва амру ҳукмаш дар замирҳо нофиз наёяд.

Ва агар ошиқ кам дорад, бувад, ки дар ин вақт онҳо набошанд ва агар бошанд ҳам, аксаре надонанд. Ва бояд ки аввал ҳама харидоронро ягон-ягон бисанҷад ва ба нифоқ муомала кунад ва ахлоқи ҳар кадомро бидонад ва ташхис кунад, ки аз он мард ин миқдор манфаат дар оҷилу оҷил мутасаввар аст аз молу илму ҳунар – кадом ки мувофиқи табъи ӯ ояд, онро ба дӯстӣ гузинад. Ва бидонад, ки ҳар яке аз толибон назди ӯ худро дар мол Қоруне адд кунанд ва дар илм Буалӣ ва Фалотуне. Ҳоли ҳар кадомро аз дигаре тафтиш кунад. Ва ҳол он ки ҳар як аз ушшоқ он дигарро қадҳу ҷарҳ гӯянд, онро эътибор накунад, балки ба нифоқ радд кунад. Ва гӯяд: Ӯ дар ҳаққи ту чунину чунон ақида дорад ва ҳасаноти ту бармешурад ва ту ӯро тазъиф мегуӣ, то он касро хиҷлат ояд. Ва ҳоли рақиб биайниҳи адо кунад. Ва бад-ин тадбир сирри ҳамгинонро дарёбад.

Ва басо бувад, ки аз ушшоқ яке дигареро бисёр мадҳ гӯяд ва таъриф диҳад, бинобар сохтагӣ ва маслаҳатею ғаразе ӯро ҳам ба муғолата андозад. Ва гӯяд: Субҳоналлоҳ, ту ӯро мидҳат мегӯӣ, ӯ туро нафрат медиҳад. Он гоҳ мофиззамири ӯ низ маълум гардад.

Пас, аз ин маҷмӯъ ба ду-се тан тарҳи мусодақат андозад ва ба тарки мобақия бигӯяд, чи агар ғарази ӯ илму ҳунар ва мол [ва зар] бошад, аз як тан то се тан мумкин аст, ки ба ҳусул расад. Ва агар дар тақдири ӯ ҳеч аз инҳо нест, ӯро аз ошноии ҳазор кас ҳам ҳеч нарасад ва беҳуда худро малуму матъун нагардонад.

Дигар, ошиқро аз лавозим аст, ки чун маъшуқ аз имтиҳоноти ӯ солим берун ояд, асбоби маошу интиоши ӯро мувофиқи ҳоли ӯ мураттаб дорад ва чашму дасти ӯро аз кисаи ағёр баста дорад ва ба қазои мояҳтоҷи ӯ қиём намояд аз маскану ҳавилию зан ва таҳияи асбоби илмӣ, ки мубошири он барои омӯхтан мешавад.

Пас, агар аз ғайри имтиҳон ӯро аз худ мустағнӣ гардонад, сахтӣ кашад ва дуруштӣ бинад, чи синни маъшуқӣ ва дилрабоӣ аввали шабоб аст ва овони таҳсили ақлу камол. Ва дар он вақт ақл дар мизоҷи ҷавонон хому норасида ва ноқис бошад ва ба таҷрибат надида. Лошак чун ба худ истиғно бинад, нафси ӯ туғён кунад ва [саркашӣ намояд ва] аз ҳоли ошиқ ёд наёрад. Ва гӯяд: Ин инчунин карду дод, дигарӣ беҳтар аз ин кунаду диҳад. Ва ақли ӯ ин таҷвиз накунад, ки бошад, ки дигарон ҳеч накунанду надиҳанд. Ва тавонад, ки бо ӯ мисли ин ошиқ даст надиҳад ва бувад, ки ишқи дигарон мисли ӯ набувад, ё бошад ва ӯро ба онҳо мулоқот наяфтад.

Пас, муфоди

كَلَّآ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَيَطۡغَىٰٓ ۝٦ أَن رَّءَاهُ ٱسۡتَغۡنَىٰٓ ۝٧

(Ҳаққо, ки одамӣ ҳамоно аз ҳад дармегузарад, вақте худро тавонгар мебинад. Сураи Алақ, оятҳои 6-7) ба зуҳур анҷомад. Ва лобудд миёни ошиқу маъшуқ хилофу низоъ афтад. Пас, тариқи асламу айман он ки маъшуқро ба вазифа ва ротибаи муайян бо худ муҳтоҷ дорад, ки назди талаб мерасонад. Ва чун маҳбуб мумтаҳан шавад, сабили он ки тақрир рафт, то роҳи футувввату мурувватро риоят карда бувад:

هَلْ جَزَآءُ ٱلْإِحْسَـٰنِ إِلَّا ٱلْإِحْسَـٰنُ ﴿٦٠﴾

(Оё ҷазои некӯкорӣ ҷуз некӯкорист? Сураи Раҳмон, ояти 60)

Дигар, аз хубрӯён, ки ҳуснро василаи роҳи фасод кардаанд ва аз ошиқию маъшуқӣ ҳамин истимтои мо таҳта-л-изор ақида карда ва ин шеваро касби худ намудаанд, албатта, муҳтариз ва муҷтаниб бошад, ки зуд кори ӯ ба бесаранҷомӣ кашад ва ба бадномӣ оид кунад, чи шавоҳиде, ки дар бозорҳо нишинанд ё дар гармобаҳо ба кори даллокӣ қиём доранд, ҳифзу маҷолашон набошад. Агар ба муқтазои хотири онҳо равад, суду сармоя дар сари кори онҳо талаф шавад. Ва агар ба ваъдаву фиреб муомала кунад, ба ҳар кӣ вохӯранд, сирри ӯро дар миён ниҳанд, анқариб дар мобайни халқ туҳматзада ва матъун гардад, ки дар тамоми умр тадорук натавонад кард.

Пас, агар ба хоҳиши нафси аммора равад, вай ба ҷое тақаррур надорад ва дар ҳеч поя қаноат накунад [ва бонги нафири

هَلْ مِن مَّزِيدٍ ﴿٣٠﴾

(Оё зиёда аз ин ҳаст? Сураи Қоф, ояти 30) ҳар замон ба гӯши ҳирси ӯ мезанад.] Ва ҳамеша аз ин ба он ва аз он ба вай майл орад, агар мувофиқи хоҳиши ҳар кадом сулук кунад. Ҳеч мол [ва] касб ва ирсу давлати Қорун бад-он мусоадат накунад ва доим дар ранҷу ғам гирифтор ояд.

Ва ҳол он ки матлаб аз қиём ба давоъии нафс беғамию хотирмашғулист ба тариқи мурод. Ва ин бад-ин шева ба даст наёяд, чи агар имшаб маъшуқе ба панҷ дирам аз бозор овардааст, фардо бишунавад, ки он маъшуқро дигаре ба ду дирам ба зер оварда, талхком шавад, хосса бидонад, ки он шахс дуни ӯ бошад.

Пас, агар ба ваъдаву фиреб нарди ишқ бозад, чун бо ду-се маъшуқ ғадру макр оварад, бувад, ки ҳама гулрӯёни шаҳр бишунаванд, дигар ба фиреби ӯ мафтун нагарданд. Ва пас аз

он ба ҳар кӣ толиб шавад, радд кунанд ва ӯро дар маҳалли одамият насанҷанд.

Пас, сабили ишқу муҳаббат он аст, ҳар кадом аз муҳиббу маҳбуб суҳбати ҳамдигарро толиб бошанд ва ғарази дунявӣ дар миён набувад ва агар бошад, худ биттабъ ҳосил ояд, чи баъд аз он ки муҳаббат устувор гардад, ошиқи бечора сар дар каф, зар дар табақ пеш ояд. Ва бояд, ки дӯстӣ манзур бувbooду рафоқат. Ва ифсод, ки воқеъ шавад, биттабъ бувад. Ва ҳар ду биттабъ мутанаффир бошанд, то тавбат ва инобати тадоруки он тавонад кард ва он аз камоли шавқи муфрит нашён карда бувад, ки беихтиёр аз ҳар тарафи ӯ сар барзанад. Ва чун ҳушёр шаванд, боз нодиму пушаймон бошанд.

Ва он ки майл ба бозорӣ дорад, мақсуди аввалии ӯ ифсод аст ва дӯстӣ манзур не. Ва ин муфзӣ ба ҳалоки дину дунё мешавад ва аз маҷорию мадхали ӯ эҳтироз бояд намуд. Ва ошиқро бояд, ки дар ҳузури маъшуқ ҳусну ҷамоли дигаре аз дилрабоёнро таърифу тавсиф нафармояд ва хулқу дилҷӯии эшонро такрир накунад, илло барои таълим, на он қадр, ки маъшуқро рашк ояд, балки ғарази ӯ он бувад, ки маҳбуб он шеваро бипазирояд, чи ҳамчунон ки муҳиббро рашку ғайрат аст, маҳбубро зиёдтар бошад, зеро ки ниёзу фурӯтанӣ ва хушомаду нармзабонӣ ба ҳама ашхоси инсонӣ мулоими табъ аст. Ва истиғно ва беилтифотию дуруштӣ ва дуруштгӯӣ ба ҳар касе мунофири майл. Хубон аз ҷиҳати дағдағаи ҳусн ва нахвати ҷавонӣ ба ин шева бештар майл доранд, то ки тазарруъу тазаллули [ошиқ эшонро ба қайди тасхиру итоат мекашад. Агар донанд, ки ошиқ майл ба дигаре оварда, гумон оядашон, ки он тазарруъу тазаллули ӯ] кам шавад ва истиғно орад ва тоату фармонгузорӣ, ки пеш дошт, баъд аз ин накунад, ё хиҷолат оядашон, ки кадом шева аз мо нописанди [табъи] ӯст, [ки дигареро бар мо гузида], ё нуқсоне дар ин ҷамол ҳаст ва ӯро не, ки ӯро бар мо тарҷеҳ мениҳад?! Пас, дар қоидаи видоди ҳар ду халал афтад ва суҳбат бе малол ба интиҳо нарасад ва бошад ки ба ҷудоӣ анҷомад ё маъшуқ низ ошиқи дигарро бар ӯ тарҷеҳ ниҳад. Пас, агар маъшуқ ба син-

ни охири дилбарӣ расида бувад, валекин бо ошиқи хеш дилбаста бувад, ба наҳҷе дар ҳаросу ваҳм афтад, ки дареғ, синни ҷавонӣ ба охир расида ва ин мард аз ман хоҳад бурид ва дигареро бар ман хоҳад гузид ва ин тазаллулу тазарруъ, ки бо ман дошт, ба дигаре хоҳад кард.

Дар ин сурат агар ошиқ маъшуқеро биситояд, ки аз ақрабои ӯ бошад, ё аз мустанадони ӯ, ки бе тавассути ӯ он маъшуқ бад-ин маъшуқ тан дарнамедиҳад, бояд ки маъшуқи қадим дар ин сурат рашку ғайрат наёрад [ва тарҳи ҷудоӣ наяндозад], чи ғарази ошиқ аз тайи ин муқаддима ин бувад, ки ту хотир пароканда макун ва андеша мадор, ки фулонӣ ба ҷои ту қоим аст ва ошноии ӯ бе воситаи ту [бо ман] мутааззир. Ва чун ӯ дар ин миён бошад, маро аз бандагии ту гузиру чора набувад. Агар дар ин муқаддима дили маъшуқ ором нагирад, ду-се имтиҳон кунад, балки агар [ошиқ] ин сухан ба дурӯғи макр гӯяд, алалфавр дар феълу қавл ва амали ӯ худ ба худ тафовут зоҳир шавад. Он гоҳ ошиқ дар мазҳаби муҳаббат маъхузу мардуд бувад ва маъшуқ мухтор бувад дар қатъу манъ. Ва ҳамчунин агар маъшуқи аввал аз дилбарӣ бар каронаояд ва толиби салоҳу садод шавад ва боз дар муҳаббати ошиқ устувор бувад ва нахоҳад, ки ишқ бегона шавад. [Ва] муомала он аст, ки тақрир рафт. [Яъне он киро хоҳад аз хешу бегона, назди ошиқ бифиристад.]

Ва агар яке аз ошиқу маъшуқ ба тавбату инобат моили роҳи ҳаққ шавад [ва] чун ҳаққияти тавба назди яке аз ду собит шавад, он дигарро муоф дорад; – агар ошиқ аст, аз маъшуқ [талаби] истимтоъ накунад ва он чи аз роҳи муҳаббат дар миён ниҳода, истирдод нафармояд. [Ва] агар маъшуқ аст ва ношикебо ошиқи дигар талаб кунад ва илло шарти дӯстӣ ба поён расонад. Оре, ҳусни хубро бе таошуқ ҷамолею таровате зиёда набошад ва таваҷҷуҳи ушшоқ ҳуснро ба камол расонад ва дар назарҳо биёрояд. Ваҷҳи ғайрати аҳли ҳусн ин аст, ки ошиқ назди маъшуқи оқил ҳукми неъмат дорад. Хосса, ки ошиқ аз кубаро ва фузало бошад, агар ӯро аз худ манъ кунад, ё радд кунад, гӯӣ нон пушти по зада ва бар неъмат даст

афшонда [бошанд.] Ва биттабъ нахоҳад, ки касе ба ин нон шарик шавад ё насиби бегонагон гардад.

Ва маъшуқро лозим бувад, ки ҷоҳу мақоми ошиқ ҳамеша дар назар дорад ва ба тазарруъу фурӯтании ӯ мағруру фирефта нагардад ва таъзиму табҷили ӯро фурӯгузошт накунад, то ногоҳ дар амре воҷибурриоя аз ҷиҳати таҳқири ошиқ мулоҳаза муроот накунад. Ва ин шева қавоиди муҳаббати чандинсоларо аз бех барканад, ӯ муҳтоҷи узр гуфтану тавбаву инобат кардан шавад, чи ҳукамо гуфтаанд: Сухан бо дӯст ва муомала бо ӯ чунон кун, ки эҳтиёҷ ба истеъфо [ва] узр наяфтад. [Хосса вақте ки ошиқ аз умаро ва ҳукком бошад. Чунон ки Ҳорунаррашид аз фарти муҳаббат сар ба пои Ҷаъфар ниҳодӣ ва бӯса бар гулӯяш додӣ, ба як тарки адаб теғ бар гулӯяш ронд.]

Ва бидонад, ки ошиқ агар ҳама Бӯалӣ ва Фалотун бошад, дар ҳузури маъшуқ ба ранги тифлон барояд. Мулоҳазаи риояти ҳоли маъшуқро [фаро дорад] ва илло суҳбат ба малолат анҷомад.

Пас, ҳоли ошиқро аз муомалаи халқ бо ӯ, ки дар кадом поя месанҷанд, бишиносанд. Ва ба ҳамон равиш эътибору риоя фармояд. Масалан, агар худро ба сурати гадо ва муҳтоҷу бемол намояд, бо он ки аз арбоби мукнат бошад, [маъшуқ] бо ӯ равияи гадоёну муҳтоҷон накунад. Ва агар аз ҷумлаи донишмандон бувад ва худро нодону хор ва беэътибор нишон диҳад, бо ӯ муомалаи аблаҳону нокасон раво надорад:

[Байт]

Тариқи дилрабоӣ сад ҷаҳон найранг мехоҳад,
Ба ҳусни маҳз натвон пеш бурдан нозаниниҳо.

Ва аммо истиғнои маъшуқ дар умури маош аз либосу машориб ва маокил мустаҳсан аст, на дар умуре, ки муҳаббату видодеро бияфзояд; аз қабили сар ба канори ӯ ниҳодан ва даст бар гардани ӯ ҳалқа кардан ва аз тақбили пушти дасту пой манъ нокардан.

Ва аммо истиғнои ошиқ ба ҳеч ваҷҳ раво нест, магар аз мавозеъе, ки маъшуқро малол оварад, чун ноҳангому бемаврид пеши ӯ даромадан ва гоҳу бегоҳ аз маъшуқ талаби таматтуъ намудан ва аз қарори воқеъ таҷовуз намудан, яъне марди ишқпешаро аз мавоҷиб аст, ки давоми васли маҳбубро ҷӯён набошад, балки дар ҳафта ба як-ду иктифо кунад, то дину дунё дар сари кори ишқбозӣ талаф нашавад. Ва он чи фаҳшу лағв, ки дар суҳбати маъшуқ даст диҳад, дар авқоти фароғат тадорук тавонад кард ба тоату ибодат ва истиғфор, чи одамӣ барои ишқбозию ҳавастозӣ махлуқ нагашта, балки ӯро барои тазкияи нафс ё [барои] таъмири дунё овардаанд.

Дар мудовамат [ва мулозамати] ин пеша ин ду матлаб фавт шавад, магар ки аз аҳли ҷоҳу ҳукумат бошад. Он замон маъшуқон бо асҳоби иқтидор ҳукми мамолик ва хадам доранд.

Пас, агар доияи иттисол аз ҷониби маъшуқ бувад ва толиби истимтоъ ошиқ, бояд ки истиғно накунад ва дар ризои ӯ равад, ки нози ошиқ борид бувад, ё аз рафтан назди ғайр монеъ наёяд:

[Қитъа]

Дар ҷаҳон даҳ чиз душвор аст назди Огаҳӣ,
К-аз тасаввур кардани он мешавад дил беҳузур:
Нози ошиқ, зуҳди фосиқ, базми мумсик, ҳазли разл,
Шеваи маҳбуби бадшаклу назарбозии кӯр,
Лаҳни савти беусулон, баҳси илми аблаҳон,
Меҳмонии батақлиду гадоии базӯр.

Маҳалли ишкол дар ин байти шоир зуҳди фосиқ аст ва меҳмонии батақлид ва гадоии базӯр. Фосиқе, ки тавба кунаду зоҳид шавад, мустаҳсан аст, аммо қабеҳ он ки ба либоси аҳли салоҳ фасод кунад. Меҳмонии батақлид аз дунболи ҷамъе ба зиёфат рафтан, ё ба ағниё таассуб намуда, меҳмон овардан ва худро қарздор кардан. Гадоии базӯр он ки ситри гидя кунад ва аҳволаш [бар гадоӣ] шаҳодат диҳад.

Пас, агар ошиқ аз аъолӣ бошад ва дар қарори воқеъ низ истиғно дорад ва мехоҳад, ки доияи [талаб ҳама вақт] аз ҷониби маҳбуб бошад, маъшуқро лозим аст, ки истеҳкоми қоидаи видодро низ истиғно накунад, балки кас бифармояд ва дар ҳузур талабад, ё аз ғайри талаби худ ҳозир шавад, агарчи худ низ аз аъолӣ бошад. Ва филҳақиқат ин истиғно аз ин ошиқ истиғно набошад, балки мулоҳазае мабодо дорад, ки шояд табъи маҳбуб аз ман нафрат гирад, бинобар ҳодисаи дохилӣ ва хориҷӣ ва чун ман биравам, яҳтамил, ки ба карҳ иқбол кунад. Ва агар талаб аз ҷониби маҳбуб бошад, суҳбат беғаму хадша афтад ва илло ишқбозӣ бо истиғнову такаббур муҷомеъ нест. Ва билҷумла риояти забти нисбати муҳаббат бо маҳбуб алзам аст аз муҳиб, ки дилдор бояд ки забти дили дилдода кунад, то ба ғайр напароканад. Аммо муҳиббро агар дил бошад, дилдор бисёр афтад ва ӯро муроoти дили хеш камтар лозим бошад, балки худ асло натавонад:

[Байт]

Одамӣ бо ҷумла аъзо подшост,
Ин раъийят нест дар фармони ӯ.

Ва барои мулоҳазаи ақди улфату мусодақати турфи ошиқу маъшуқро лозим бувад, ки муҳаббат бо арбоби фазлу насаби [олӣ] ва асилу наҷиб пеш оранд. Ва дар насабу ҳасаб хонадони ҳамдигарро муроот доранд: вазеъ бо вазеъ, шариф бо шариф.

Ва он ки дар муҳаббатварзӣ шарифро ихтиёр кунад, рӯй ба саодат дорад ва он ки вазеъ ҷӯяд, дар шақоват афтад.

Ва басе аз бузургзода ба ихтилоти ҳаромиён дар вартаҳои ҳалоку зулли бандагӣ афтоданд, ё садророи маснади хокистари гулхани ҳаммом шуданд. Ва басе аз ашроф ба имтизоҷи ҳаромзодагон дар шиканҷаи асасу ҳабсу қайд даромаданд ва дину дунё ба бод доданд. Ва дар ин боб эҳтиёти балиғ бояд кард ва мумозаҷату мушокалаи мизоҷи худро бояд талабид.

Ва албатта, марди ишқпеша аз суҳбати маъшуқи данизода ва айтом эҳтирозу иҷтинобро лозим шумурад, ки инчунин маъшуқ ҷониби ошиқро камтар риоят кунад ва бе сабабе ба андак иллате ҳуқуқи собиқро фаромӯш намояд.

Дар ин боб яке аз ошноёни ман ҳикоят кард, ки яке аз маорифи Шероз [шахсе] бо ман сари улфату мувофақат дошт. Ва дар маҷлисе ёронро ба тариқи насиҳат мегуфт, ки Ҳар кӣ бо сифла ишқ варзад, ҳосили вуҷуди ӯ ба як ҷав наярзад, чи данизодагонро бо ғанизодагон улфат муҳол асту суҳбат вабол. Ман инкор кардам ва гуфтам: Агар кашфи асрор кунӣ ва маҳалли изрор бозгӯӣ, ба савоб наздик бошад.

Гуфт: Вақте сар ба каманди иродате ниҳода будам ва инони дил ба дасти сифлазодае сода дода, ки рӯи мунаввар дошту мӯи муанбар, ғуррае обдору туррае тобдор, дар дандонаш дурри уммонӣ, лаъли хандонаш лаъли бадахшонӣ, чандон ки аз хирмани васлаш хӯша хостам ва аз бӯсаи лабаш тӯша, гӯша гирифтӣ. Ва борҳо, ки дар маҳофили бузург ва суҳбати акобир ба худ даъват мефармудам, нафрат намудӣ [ва агар мурофақат намудӣ, дар суҳбат мухолафат овардӣ ва назди саису сорбон баромадӣ. Шабе маҷлисеро ороста будам ва ӯро ба садророӣ хоста, ибо намуд,] то шабе чандон сим афшондам, ки ром шуд ва асири дом. Бисоти нишот густардам ва муқаддамоти айшро аз ҳар гуна фароҳам овардам. Бодаи хулларӣ, гуфтӣ, лаъли Бадахшон аст ва соғари булӯрӣ, гӯӣ, меҳри дурахшон, сурию сунбул табақ бар табақ рехта, раёҳину гул варақ ба варақ [ба ҳам] омехта, гул ба хирману сунбул ба доман, раёҳин даста-даста, шақоиқ баста-баста, миҷмар афрӯхта, анбар сӯхта, таронаи уд, замзаи руд, нағмаи чанг, нолаи занг, бодаи мусаффо, бодоми мунаққо, ромишгари кобулӣ, бозигари кашмирӣ, шамъи равшан, ҷамъи гулшан, кабоби тайҳу дурроҷ буд, ки бар бобзан чун дили ошиқ бирён шуда ва чун чашми мазлум гирён:

[Назм]

Қандили булӯр, шамъи кофур,
Ҳар гӯша муфоди ояи нур,
Маҷлис зи фурӯғи шамъ гулшан,
Чун рӯз шаби сиёҳ равшан.

Билҷумла асбоби фараҳ соз [буд] ва абвоби тараб боз. [Ва] бо ин ҳол маро назар вақфи шоҳид манзур буд ва вайронаи дил ба хаёлаш маъмур, лекин чандон ки бодаи талх ба ширинӣ пеш бурдам, тунд шудӣ. Ва борҳо, ки нуқли шаккарӣ ва лавзи мисрӣ наздаш овардам, турш нишастӣ ва талх гуфтӣ ва шӯриш кардӣ. Ва чандон ки мутриб дар масонии уд ва масолики рӯд алҳони довудӣ ба кор бурдӣ, рӯй дарҳам кашидӣ. Ва дамдамаи кӯс ва замзамаи маҷусро таҳсин гуфтӣ ва бар наиби зоғу наиқи калоғ ва шаҳиқи улоғ офарин гирифтӣ ва басо, ки мурғи машвӣ ва кабки бирёнаш пеш ниҳодам, аз гипо ва рӯда сухан рондӣ ва орзу бурдӣ. Бо ин ҳама чун муҳаббаташ ғолиб буд, мутобааташро воҷиб менамуд, то вақте ки бода дар уруқи ёрон асар кард ва димоғи ҳарифонро хабар оварда.

Даври шароб даргузашт, навбати хоб даррасид.

Аҳли маҷлис ниме хуфта ва ниме бедор, ҷамъе маст, бархе ҳушёр. Бархостам ва гадозодаро ҳуҷрае хос тартиб додам ва аз дебои Тустар бистар кардам ва аз атласи хитоӣ даввоҷ овардам. Ногоҳ дидам, ки писар таҳияи рафтан соз кардааст ва бо ёрон арбада оғоз ниҳода. Остинаш бигирифтам, ки бинишинад, ба мунозаа бархост. Ва чандон ки гуфтам: Шаб бегоҳ аст ва асас дар роҳ – чеҳраро харошидан гирифт ва ашк аз дида пошидан, лахте фарёд кард ва савганд дод, ки нанишинам, то ҳазор фитна барнахезад.

Ва чун чунонаш дидам, остинаш раҳо кардам ва гуфтам: Ба тарки як фитна гуфтан ва бе ҳазор фитна хуфтан беҳтар аст. Он гоҳ дунболаш гирифтам, ки то дунболаи ин корро дарнаёбам, инони тараддуд барнатобам. Ӯ ҳамчунон мерафт,

то ба чаҳорсӯи шаҳр даррасид, ки посбоне хуфта ва поси омадани ӯ медошт. Чун овози пояш шунид, сар бардошт ва гуфт:

Эй ҳаромзода, ба кадом харобот рафта будӣ ва дар зери кадом бангӣ хуфтаӣ! Ва ин бигуфту сар дарпечиду бихуфт. Ва писар чун шамъе ашкбор бар сараш истода [буд], чун лахте бигузашт, посбон барҷасту лагаде чандаш бар паҳлу зад. Он гоҳ сар ба осмон бардошту дастҳои мурдор барафрошт, ки Худовандо, маро аз чанги ин данизода озод кун ва аз ҷаҳли ин ноаҳл халосӣ фармой!

Пас, бе ҳеч тамҳиде ва тақрибе ба болои хоку санг бо харзеҳи хартумранг [чунон] дар вай сипӯхт, ки дилам ба анини ӯ бисӯхт. Дар ин асно, ки посбонро оташи шаҳват муштаил буд ва ба шудуомад муштағил, пеш рафтам ва гӯши писар гирифтам ва гуфтам: Рост гуфтаанд, ки сифлагонро раҳмату отифат нашояд ва данизода бо озода барнаёяд:

[Қитъа]

Нафс бо ақл ошно нашавад,
Зоғро нафрат аст аз тӯтӣ,
Сифларо гар ҳазор ганҷ диҳӣ,
Нашаванд ром ҷуз ки бо лутӣ.

Пас, дар тариқи ишқбозӣ мулоҳазаи куфот ва иттиҳоди табақа шарти аъзам бувад, то созгорию мухолафат даст диҳад. Ва билъакс кор ба надомату ғаромат кашад. Ва агар касе хоҳад, ки худро аз ин маҳлака дар канор дорад, дар аклу шурб ва ихтилот ба қадри зарур иктифо кунад ва то абвоби хӯрду хоб фароз бувад ва дарвозаи ихтилот боз, иҷтинобу эҳтироз аз ин пеша мутаассиру мутааззир бувад. Ва онон, ки бо вуҷуди ихтилот аз ин сифат бар каронаанд ва иқдом бар ин маъниро гуноҳ медонанд, масдари ҳазор кабираву сағираи дигаранд, [ки] намедонанд. Масалан, барои ҷамъу зухр ва касб ҳазор дурӯғу нифоқ мекунанд. Ва ҳаққулабдро ба зиён мебаранд, аз қабили акли моли ятим ва нони вақф ба ғайри ҳақ ва хиёнат

дар кайлу паймона ва ғадр дар ҳақоиқи аҳли истеҳқоқ ва тараддуд ба дари арбоби дунё ва ғайризолика, ки гуноҳи ишқварзӣ назди мубошарат ба ин аъмол ҳукми сағира ҳам намегирад.

Оре, агар назар ба асли кор бошад:

[Мисроъ]
Ба ғайри хок шудан, ҳарчи ҳаст, беадабист.

Ва баъд аз он ки банда рӯй бо халқ дорад, даъвии покӣ [ва тақвои] муҷаррад пиндору ғурур бошад:

[Байт]
Покдоман чун зияд бечорае,
Уфтода то гиребон дар ваҳал.

Бароат аз асаму исён [ва канораҷӯӣ аз зиёну хусрон] агар муяссар шавад, аҳли фақру таҷридросту бас, ғайри эшон агар даъво кунад, онро зуҳди хушк гӯянд, чун кофири муфлис бувад, на дунё, на дин. Тамм, тамм. [Ва маънии ҳадиси **ад-Дунё, сиҷну-л-мӯъмини ва ҷаннату-л-кофири** *(дунё зиндони муъмин аст ва биҳишти кофир)* эътиқоди авом он аст, ки кофирон дар дунё бисёр осуда ва беғаманд ва сахт мутараффеҳ ва мутанаъъим. Инчунин нест.

Дар ин боб он чи аз рафоҳияти куффор ба назар даромада буд ва ғаму кудурати эшон мушоҳада шуда, ба тариқи ҳикоят тақрир меравад.]

ДАР [ТАҲҚИҚИ] ОДОБИ НИКОҲ ВА [ВАҶҲИ] ХУСУМАТИ МОДАРШӮ [ВА ШАРОИТИ ТАЗАВВУҶ]

Яке аз аҳиббо, ки солики роҳи таҷрид буд ва толиби бодаи тафрид ва аз қайди издивоҷ ва таалluқ канора меҷуст, рӯзе ба воситаи муҳаррики қазо дар боби ихтилоту имтизоҷ ва ихтиёри зан аз муҳарирри сутур истихораву истишора мехост. Ва аз [қайди] фавоид ва офоти никоҳ набзе машрӯҳ металабид, ки агар дар ин маънӣ сафҳае тасвир созӣ, дастуруламали абнои рӯзгор бошад, чи дар мутуни кутуби шариат ахбору аҳодиси мухталиф дар мадҳу замми касоне, ки дар ин амр иқдом намуданд ва ононе, ки инкор фармуданд, ворид аст. Ва агар ин **мо амара биҳи фӣ нафсиҳи** *(он чи бад-он амр шудааст, зотан)* мустаҳсан аст, сабаб чӣ будааст, ки ҳеч як аз уқало ба ҳусни занон эътироф накардаанд ва дафтарҳову авроқ дар мазаммати онҳо сиёҳ гардонида? Ва он чи ба нудрат дар хубии онҳо ҳикояте овардаанд, муътадун-биҳо набуда ва низ бар нодир иҷрои ҳукм натавон кард.

Басо шеронро дидем, ки аз нохунашон хун мечакид, аз ин маърака ба шакли рӯбоҳи муҷарраб зоҳир гаштанд. Ва бисёр забоноварон, ки дар ин варта фурӯ шуданд, гунгу лол берун омаданд. Охир, он чи саробе беобу гирдоби ғавраш ноёб аст, ки кас аз ҳақиқати он хабар намедиҳад ва аз ҳар кас, ки мубошири ин маънӣ шуда, агар суол кунӣ, мегӯяд, [ки:

Мусарраъ

Ҳалвои] бодиёнӣ то нахӯрӣ, надонӣ,
Завқи ин май нашиносӣ, ба Худо, то начашӣ.

Ва аз ҳамгинону ақрон, ки ба шавқу талаб ихтиёри таалluқ намуданд, то соле осори баҳҷату анвори масаррат аз атворашон лоеҳ гашта, ба ҳар кӣ мерасиданд, тарғиб мефармуданд ва таассуф [бар] айёми мофота мехӯрданд. Ва баъд аз соле дида мешуд, ки чун гурбаи зол аз кӯчаҳо хазида мерафтанд ва қуввату қудрати мулоқоту такаллум надоштанд. Ту, ки маш-

рабе васеъ дорӣ ва дар идроки ҳақоиқи умур пояи рафеъ, Худоро, ба муқаддамоти ақлию нақлӣ шубаҳоту муғлақоти ин масъала аз дилам бардор ва ба нохуни уқдакушой парда аз рӯи ин тилисм баркушой, то даст бар дилу пой дар гил намонам ва ҳамчу он тасвири марди кадхудо санг бар сар набошам.

Гуфтам: Он чӣ сурат будааст ва бар чӣ кайфият?

Гуфт: Яке аз сайёҳон хабарам дод, ки дар Хито ба мусаввирхона будам, дидам дар қитъае ҳарири бузург рассомони нодиракор се сурат кашидаанд, ки гӯё зиндаанд: Яке марде сар ба зону мутафаккир нишаста, дигар марде санг бар даст, гӯё бар сар мезанад, дигаре мардест мубтаҳиҷ, даст бар ҳаво ва пой мекӯбад, гӯё рақс мекунад. Ва ба таҳти ҳар кадом хутут набишта. Аз яке пурсидам, ки ин чӣ сурат аст ва аз кист ва [кайфияту] ихтилофи вазъу ҳайат ба сабаби чӣ?

Гуфт: Ҳукамои Хито хулосаи аҳволи марди кадхудоро бад-ин суратҳо боз намудаанд. Чун дидаанд, ки тафсили сафоҳат ва зиштхӯии занон на бад-он мартаба аст, ки ба авроқи лайлу наҳор гунҷад ва ба дафтарҳо мураттаб карда ояд, асароти онро дар ваҷоҳати сурати мардон ихтисор дода, то ҳар касе аз он ибрат гирад ва дониста дар ин варта қадам ниҳад, ки мунҷар ба қаъри ҷаҳим аст ва азобаш сахт алиму ҷасим ва бидонад, ки ин дона далели анбор аст ва ин қатра аз баҳри заххор.

Тасвири аввал сурати мардест муҷаррад, ки тасаввури тааллуқ дорад ва ҳанӯз мубошир ношуда, ғубори ғам бар сару рӯяш нишастааст. Дувумӣ, шахсест ба қайди зан пойбанда шуда ва ҷон ба ҳанҷар расида ва пушаймон гашта, роҳи махлас намедонад ва санги надомат бар сар дорад. Сеюмӣ аз хабси тақайюди зан растааст ба талоқ ё ба марг шодӣ мекунаду пой мекӯбад, ки [алҳаққ] аз бало растаам.

Гуфтам: Алҳақк, таҳқиқ ин аст ва муомала ҳамин. Ва илтизоми амри издивоҷ бе иртикоби таабу кулфат ва ғаму надомат сурат набандад [ва] соири халқро, магар салотин, ки занон эшонро ҳукми ҷаворӣ доранд, балки эшон низ аз таҳаммули

ранҷи беақлии занон чора надоранд, чунонки Абдуллоҳ ибни Ҷаъфари Тайёр гуфт: Навбате ба манзили Муовия, разия-л-Лоҳу анҳу, рафтам. Чун ӯ дар ҳарам буд, лаҳзае таваққуф кардам, то берун омад, гиребон даридаву мӯй жӯлида. Чун маро дид, хиҷил шуд ва осори тағайюр дар башараи ӯ зоҳир гашт, мубосата намудам ва гуфтам: Медонам, ки сабаби ин ҳоли халифа аз чист, магар аҳли ҳарам туро бо канизе дида-анд ва бо ин сафоҳат мубодарат намуда? Маро низ чунин ҳоле пеш омадааст.

Бихандиду гуфт: Ҳикоят кун.

Гуфтам: Шабе бо канизаке ваъда карда будам, ки шаб назди ту хоҳам омад. Чун нимшаб шуд, ба хотирам омад, ки завҷаам ба хоб рафта. Бархоста, мутаваҷҷеҳи хонаи канизак шудам, иттифоқо зани ман бедор буда. Бархост ва аз ақиби ман равон шуда. Чун аз омадани ӯ иттилоъ ёфтам, роҳ бигардонидам ва ба ҷониби тавила шитофтам. Ва чун бағоят тарсида будам ва саросемаву музтариб гашта, бар шутуре гаргин, ки равған бар ӯ молида буданд, савор шудам ва онро барангехтам. Ҳамон лаҳза зан даррасид ва маро аз шутур фурӯ кашид ва гиребонам дариду гуфт: Эй фосиқ, мехостӣ, ки бо канизак равӣ ва бар ӯ савор шавӣ, бар ғалат бар шутур менишинӣ! Ва илло ин ҳаракати ту бо афъоли уқало чӣ нисбат дорад?! Ва наълайн аз по берун оварду чандон бар сару рӯям лат кард, ки маҷрӯҳ шудам. Бо худ мегуфтам: Ҳукамо гуфтаанд: Мардуми каримуннафс забуни занон бошанд ва эшон заифуннафс ва ноқисулақл, сазовор он ки сафоҳати эшонро ба ҳилму афв муқобала намоям ва ӯро ҳеч намегуфтам. Муовия, разия-л-Лоҳу анҳу, бисёр бихандид ва ба ҳарам рафт ва занро узрхоҳӣ кард ва ҳикояти маро тақрир намуд.

Чун ба хона расидам, ду канизак дидам: ҳар як бадраи зар дар табақе ниҳода, даромаданд ва гуфтанд: Бонуи малик туро салом мерасонад ва мегӯяд, ба сабаби сухани ту халифа аз ҷаримаи мо даргузашт ва ин музди қадами туст.

Ва чун занон аз мабдаи хилқат заифмизоҷу ноқисулмоддаанд ва мардон қавиулмизоҷу комилулмаводд, фало-

ҷарам, занон дар суҳбати мардон мубтаҳиҷу масрур бошанд ва мунтафеъ ва мардон [дар маҷлиси эшон] малулу заиф ва мутазаррир гарданд, чунки табъи зукурат гармтар аст ва он саъду улвӣ ва моҳияти унусат сарди ёбис ва ин наҳсу суфлӣ.

Ҳакими мутлақи таоло ва тақаддас ин ду табъро ба ҳамдигар муқобил офарид: улвии саъд аз рӯи қадри баланд мубоҳӣ ва муфохир ва аз ваҷҳи тақобули наҳс мудом дар ранҷ бошад; ва суфлии наҳс аз ҷиҳати пастии манзилат ҳамеша дар кулфат буда, ба сабаби мувоҷаҳати саъд давом дар роҳат бошад, чи сифати улув аз зоти саъд омада, роҳате ба нисбати ӯ мутасаввир нест ғайр аз ранги муқобалаи наҳс. Ва аммо суфлӣ ба зот наҳс аст ва роҳат ҳама бад-ӯ оид аст аз ҷиҳати мувоҷаҳати саъд. Гӯё саъди улвӣ мегӯяд: Ман ба ту маҳмулам. Наҳси суфлӣ мегӯяд: Ман бо ту ҳомилам. Ва ин ду ҳамеша забунии ҳамдигарро мехоҳанд, чунки ба ҳамдигар зиддонанд. Хоҳиши яке бар ҳаққ бувад ва дигаре бар ботил; даъвои суфлӣ барои истило аз нуқсони фитрат аст ва муҷарради гумону орзу бувад, зеро ки суфлӣ ба ҷои улвӣ қарор натавонад гирифт. Пас, самараи ин даъво ҷуз хусумату ғавғо беш набувад. Ва дар ҷой, ки ду табъ ба ҳамдигар **мин кулли вуҷуҳин** *(аз ҳар ҷиҳат)* зиддон бошанд, рафоқату улфат сурат набандад ва осоишу роҳат мутахайял нагардад. Ва имтизоҷи суварӣ ва издивоҷи зоҳирӣ аз тахлити таркиб аст, ки ба воситаи мумозаҷати аносир дар ин ду ҷавҳар ҳодис гашта ва он сабаби муқорана ва иттиҳоди зоҳирӣ шуда, то нагӯӣ, ки: **аз-зиддони ло яҷтамиъони** *(ду чизи ба ҳам зид якҷо намешаванд)*:

[Рубоӣ]

Ин халқ, ки дарҳам асту аҷзои ҳама,
Ҳарчанд оғӯши ҳам бувад ҷои ҳама.
Биттабъ ба ҳам чу тавъами бодоманд,
К-аз якдигар аст дур дилҳои ҳама.

Пас, мувофақат ва мурофақат, ки миёни заношавҳарӣ боздид мегардад, оризӣ аст, на зотӣ. **Ва лайса-л-хабару ка-л-**

муъоянати *(шунидан кай бувад монанди дидан).* Набинӣ, ки ба як сухан зан ба канори марди дигар равад ва мард зани дигар ба хона оварад. Ва миёни ду мард муҳаббати биззот мумкин аст ва миёни марду зан муҳоли сирф.

Агар гӯӣ, ин тақрир мухолифи воқеъ аст, ки дар хориҷ бисёр занон ба шавҳарон муҳиббу мушфиқанд, гӯем: Он муҳаббату итоат низ оризӣ аст ва агар онро ба маҳакки имтиҳон занӣ, сақату музахраф барояд. Масалан, ба тариқи имтиҳон бо зане бегона мазоҳе кунӣ, ё ба амраде ихтилот, ки зан воқиф шавад, он гоҳ туро ҷои сар хазидан дар манзил намонад. Ё ба имтиҳон як ҳафта дар либосу маскан ва нафақа ба тариқи фуқаро сахт гирӣ, фарёду фиғон ба бому дар боло равад ва кор ба маҳкамаи қозӣ кашад. Ва ба фарз агар дар ин имтиҳонот солим барояд, доияи тазвиҷи дувум кунӣ, ҷаҳонро бар ту тира гардонад. Агар гӯӣ: Бе собиқаи ҷарима ва тақаддуми разила бечора занонро аз неъмати ақл маҳрум сохтан ва ба нуқсони дин мавсум намудан ба муфоди **ҳунна ноқисоту-л-ақли ва-д-дини** *(онҳо дар ақлу дин нуқсон доранд)*, ҷабри маҳз ва зулми баҳт бувад.

وَمَا ٱللَّهُ يُرِيدُ ظُلۡمًا لِّلۡعِبَادِ ﴿٣١﴾

(Ва Худо (чунин) нест, ки бар бандагон ситам хоҳад. Сураи Ғофир, ояти 31), чи бо вуҷуди нуқсони ақлу дин роҳи наҷот баста бошад ва низ дар ҳадис ворид аст, ки аксари аҳли дӯзах занон бошанд. Гӯем: Зулм – тасарруф дар мулки ғайр аст ва Ӯ, субҳонаҳу Моликулмулк аст ва дар афъол қодири мухтор, шоибаи зайъату зулм ва таваҳҳуми хатову абас нест ва ҳар чӣ дар арсаи коинот мушоҳада меравад, аз хайру шарр ва нафъу зарар – ҳама аз осори адолату қонуни ҳикмат аст. Ва феъли ҳаким бе ҳикмату маслаҳат набошад.

Ва агар занон ҳама аз аҳли дӯзах бошанд, чи истиҳола орад, чи шояд ки аз барои дӯзах махлуқ гашта бошанд; ё ҳама мардон низ, чунонки дар ҳадис ворид аст, ки рӯзи қиёмат мар Одам, алайҳи-с-саломро хитоб ояд, ки дӯзахиро аз биҳиштӣ

ҷудо кун аз авлоди хеш. Гӯяд: Илоҳо, чӣ гуна [ҷудо] кунам? Фармон расадаш, ки аз ҳар ҳазор нафар як нафар [аз]' барои биҳишт ихтиёр кун, мобақӣ аҳли нор бошанд.

Пас, занон, ки мазруфи вуҷуд ва офаринишанд, ҳамчу ҷилди донаву пӯсти байза аз мартабаи эътидоду эътибор соқит бошанд, аз ҷилд ҳамон дона матлаб аст ва аз байза ҳамон чӯжа. Ҷилди дона ва пӯсти байза ҷамоде беш набувад, илло он ки равнақафзоии матбаху гулханро ба кор ояд. Ҳамчунин ҳикмат дар вуҷуди занон ва матлаб аз буди эшон такаввуни вуҷуди шарифи инсон аст. Он чи нар ояд, мақсуд биззот аст ва он чи мода ояд, боз мазруфи вуҷуди дигаре мешавад, то он вақт, ки маротиби изҳору ихтироъ тамом шавад.

Пас, занон, ки ҷилду қишри вуҷуданд, шоистаанд, ки шуълаафзои нори ҷаҳим бошанд. Андохтани ҷилду пӯстро дар оташ касе зулму ҷавр нагӯяд, балки дар мавқеъ ва мавзеи хеш бошад. Бале, агар [занон] ба наҷоту фалоҳ бирасанд ҳам, ба дуъои писарон ё ризои шавҳарон бошад.

Агар гӯӣ саодати занон ва тақвову тоати эшон дар китобҳо навиштаанд ва мо мебинему мешунавем, ки дар миёни занон мутеъу муттақӣ бисёр аст ва он чи гуфтӣ, хилофи муътақади ҷумҳур [аст]. Гӯем: Он чи дар дафотир навиштаанд, он нодир аст ва дар ҳар қарнею давре аз ин ҷинси занон яке ё ду-се зуҳур кунанд, ин ҳам аз шарафу қурбати мардони ҳақҳ бошад, ки дар он давру қарн зуҳур кунанд. Ва иксири ҳиммати эшон ба миси ҷамме ғафир аз мардумони он аср бирасад ва зари холис гардонад. Дар он асно ба баъзе аз занони солиҳа низ сироят кунад [ба воситаи тараддуди онҳо].

Пас, агар тақвову тоат он аст, ки салафи солеҳин кардаанд ва васият фармуда, мардони мард аз итён ба он оҷизанд ба шарти узлату хилват ва таҳорат [у риёзат], бечора занон бо ҳама олоиши суварӣ ва маънавӣ ва нуқсони фитрию ҷибиллӣ куҷо тавонанд?! Ва шакк нест, ки тақвову тоат бад-ин нуқсон каффораи фаҳшу лағви онҳо накунад, то ба рафъи сағираву кабира чӣ расад?!

Агар гӯӣ, занон муттасиф ба камоли ақлу дин бошанд ва боз мазруфи вуҷуд гарданд, ҳеч маҳзур набошад? Гӯем: Роҳи таволуду таносул баста шавад, чи муқтазои ақл тафаввуқу тараффуъ бошад ва муқтазои диёнат таҳорат ва назофат. Ақлашон пӯшиданд, то маҳкуму забуни мардон бошанд ва диёнаташон ноқис карданд, то бар олудагию наҷосот сабр оранд, ки ҳифзи алоқа ва ҷанин ва забти тифлу разеъ бо вуҷуди ин ду чароғи равшан сурат набандад ва табъи олию музакко аз он нафрат гирад. Аз ин ҷиҳат Ҳакими мутлақи таоло ва тақаддас аз даҳ ҷузви шаҳвати баҳимӣ нуҳ ҷузвро ба қисми занон дод ва бад-он дилшоду мубоҳӣ гардонид, то ба мардон тан дардиҳанд ва ҳамл бардоранд. Ва беақлтарини занон занест, ки бо мард тафаввуқу тағаллуб ҷӯяд ва худро воситаи фӣ-л-вуҷуд донад.

Дигар, агар занон муттасиф ба ақлу диёнат бошанд, бо мардон мувофақати суварӣ ва маънавӣ даст диҳад ва муолафату муонасати том сурат бандад [ва] ҳама аз фикри мабдаъу маод бозмонанд ва доим дар айшу ишрат ва хӯрду хобу ҷимоъ бигузаронанд ва истифову истимтоъ аз ҳамдигар иллати вуҷуд гардад. Фалоҷарам, ба ҳар оқиле як лояъқилеро муқорана доданд, то савти азобу мояи эҳтисоб бошад. Ва ҳар кадом зудтар огоҳӣ ёфта, руҷӯъ ба мабдаи хеш кунанд ва бар айшу танаъъуми фония дил набанданд ва роҳату лаззатро ба охират мавқуф доранд, ки дунё ҷои оромишу осоиш нест ва бинои он бар кавну фасод аст, ки фасод доимо ғолиб бар кавн бошад, яъне ду нафас ғам дарояд ва як нафас шодӣ ояд. Аз ин ҷиҳат аст, ки давлат бо накбати шадид тавъам аст ва масаррат бо кулфати сахт ва роҳат бо меҳнати зафт, ободии андак бо харобии бисёр. Надонӣ, ки деҳқон шаш моҳ камобеш меҳнат кунад, як ман нон ба танӯр пухта бошад. Ва аҳли танаъъум сафарҳо дар шӯру талх кунанд, то шакаре дар табақ резанд.

Ва чун ҷимоъ алаззи ниами дунявист, кулфаташ низ ашадди ниқами дунявӣ бошад.

Ва ҳикмат дар таволию таоқуби меҳнатҳо ва роҳатҳо ҳамон забти масолеҳи тамаддуну таовун аст, ки ободии ҷаҳон мавқуф бар он аст. Набинӣ, ки идроки марорати мазаллату меҳнат боиси тараддуди дарёфти роҳату неъмат мегардад. Ва хавфи заволи неъмату роҳат сабаби истиқомати роҳи рост мегардад ва меҳнату ғурбату фардият маншаи тараддуди мунокаҳату завҷият мешавад ва лаззати мунокаҳат мустаидди ҳазор машаққату офат.

Оре, нӯши бенеш ва неъмати бемеҳнат худ касе ёд надорад:

[Байт]

Ба шаб санги болой, эй хонасӯз,
Чаро санги зерин набошӣ ба рӯз?!

Агар гӯӣ зимоми тарбияти хулосаи аркону маволид чаро ба дасти ноаҳлон доданд ва саранҷоми маҳомми парвариши зубдаи коинот ба чӣ сабаб ба қабзаи беақлон супориданд, ки ҷавҳари сафоҳату балодат аз фитоми ин ноқисон ва каломи эшон дар ин тухми шариф сироят кунад, то ки баъд аз рушд ба солҳо ба риёзату муҷоҳадат аз худ боз кунанд ва баъзе худ асло натавонанд ва баъзе қатъан мутаваҷҷеҳи қалъу қамъи он нашаванд ва дар мартабаи

أُوْلَـٰٓئِكَ كَٱلۡأَنۡعَٰمِ بَلۡ هُمۡ أَضَلُّ

(Онҳо монанди чаҳорпоёнанд, балки онҳо гумроҳтаранд. Сураи Аъроф, ояти 179) бимонанд.

Ё чаро таааҳҳуд ва тимори авлод баъд аз вазъи занон ба уҳдаи мардон наниходанд, то камол дар тинати эшон ҳам аз сиғари ҳол реша гирифтӣ ва нақс дар табиати онҳо роҳ наёфтӣ?! Ва низ мумкин аст, ки роҳи вуҷуд ба тариқи дигар бошад, на ба воситаи занон

إِذَآ أَرَادَ شَيۡـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

(Чун чизеро бихоҳад офаридан, фармони Ӯ ҷуз ин нест, ки ба ӯ мегӯяд: Шав! Пас, мешавад.Сураи Ёсин, ояти 82).

Гӯем: Инсон мазҳари қаҳру ғазаби илоҳист ва манбаи лутфу раҳмати номутаноҳӣ. Ва бе вуҷуди инсон мумкин набувад, ки сифати қаҳҳорию раҳмонӣ ошкор шавад. Ва дарахти вуҷуди одамӣ маҳз барои он аст, то сидраи аъло иллиййин бошад, ё ҳимаи нори сиҷҷин ба мантуқи мансуси

لَأَمۡلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ﴿١٣﴾

(Ҳамоно дӯзахро аз ҷинниёну одамиён – якҷо пур кунам. Сураи Саҷда, ояти 13) ва каримаи

وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلۡحِجَارَةُۖ أُعِدَّتۡ لِلۡكَٰفِرِينَ ﴿٢٤﴾

(Оташафрӯзи (ҳезум) вай мардум ва сангҳо бошанд! Барои кофирон омода карда шудааст. Сураи Бақара, ояти 24).

Пас, агар сифоти малакӣ бар вуҷуди ӯ ғолиб афтад, зернишини алами **лавлока ламо халақту-л-афлок** *(агар ту набудӣ, Ман осмонҳо ва заминро намеофаридам)* бошад. Ва агар ба самти баҳимӣ муттасиф гардад, зовиянишини мавтини

فَيَوۡمَئِذٖ لَّا يُعَذِّبُ عَذَابَهُۥٓ أَحَدٞ ﴿٢٥﴾

(Пас, он рӯз ҳеч касе монанди азоби Ӯ азоб накунад. Сураи Фаҷр, ояти 25) бошад. Аз ҷавоҳири муҷаррада онон, ки ба маҳзи хитоби кун фа якун мавҷуд шуданд, чунон ки малоикаи киром ва нуфуси аҷром ба як қарор воқеъ монданд, мартабаи қурбу буъд ва нақсу камол дар он машҳад боздид нагардид, чи он олами анвор аст ва дар он ҷо олию софил ва қарибу баъид намебошад ва ин мадориҷ аз хавосси олами таркиб аст.

Фалоҷарам, баъд аз басти олами аҷсом муште аз гил биёварданд ва қабзае аз ҷавоҳири муҷаррада дар он тамзиҷ карданд ва Одамро офариданд, то ба воситаи ӯ маротиби қурбу буъд ва аълову асфалро муайян гардонанд. Ва олами аълову ақраб худ муайян ва муқаррар аст ва мақсуди биззот тақаррури олами асфалу абъад бувад маротиби изҳорро. Ва имтиёзи дараҷоти ҳама маротиби баланду пастро дар уҳдаи Одам ниҳоданд, то муддате муайян дар илми Ҳаққ на дар илми халқ; ва ғафлатею тирагӣ бар ӯ мусаллат карданд ба асбоб ва васоит, то аз ин домгоҳи ваҳшат канора нагирад ва олами кавнро обод дорад, то мартабаи зуҳур ба саранҷом ояд. Ва аз хориҷу дохил бар ӯ муваккалҳо гумоштанд, то тухми ғафлат дар ниҳоди эшон корад ва ба амали кишоварзӣ дарорад.

[Ва] васоиту асбоби дарунӣ қувои нафсонӣ ва шаҳвониянд, васоиту асбоби берунӣ – аввал модар бошад, он гоҳ сурху зард ва оростагии ҷаҳон аз талаззузоту танаъъумоти ҷисмонӣ. Набинӣ, ки модарон, ки мураббии таркиби ҳайвониянд, то ба ҳадде тарғиб ба хӯрдану ридан ва пӯшидани фарзандон мекунанд, [ки] аксари авлод ҳамин аз зиндагӣ ридану хӯрдан эътиқод намуда [ва] ҳеч ба мақсуди офариниш нарасида, ҳамчунон ба хӯрду хоб аз ҷаҳон мегузаранд ва ҳимаи ҷаҳаннам мегарданд, магар ки андаке ба саодати азалӣ ба ҳақиқати кор пай бурда, тӯбои ҷаҳони тӯбо мешаванд.

Пас, агар тарбияти ин ниҳол дар уҳдаи мардон бошад, эшон ҳама талқини худопарастӣ ва худодонӣ дар обишхӯри ин ниҳол кунанд ва ғайр аз салоҳу садод аз мизоҷи халқ чизе зоҳир нашавад ва сифати интиқомия ва қаҳрия ҳамчунон дар пардаи хафо мастур монад. Балки олами кавн низ намонад ва ҷаҳон хароб шавад ва мартабаи қурбу буъд ва олию софил номушаххас монад.

Пас, зарур афтод, ки занон ноқисулақли волидайн бошанд. [Ва ноқиси дин, то фарзандонро беақлу бедиёнат гардонанд, магар аз ин миён онро, ки Офаридгор бигузинад, ба ҳидояту тавфиқ муваффақ созад.] Ва иттиҳоду муқоранати эшон бо

мардон оризӣ ва ориятӣ бувад ва мабнӣ бар фавоиду ағроз, то мардон дил ба дӯстии онҳо наниҳанд ва аз мабдаву маоди хеш ғофил набошанд, Фалиҳозо, мард дар имтизоҷу издивоҷ, ки ба аворизу давоъӣ меафтад, дар моҳи аввал аз акд ҳеч ба сирри кор пай набурда бошад. Мебинад, ҳама хона ороста ва саҳну саро аз гарду ғубор пероста, обу таом тайёр ва сарви ноз дар канор. Модарзан ҳамчу ходиме хидматгор, таассуф бар умри гузашта мехӯрад, ки эй дареғ, зиндагонӣ дар таҷрид ба бод додаам ва аз ҳар нафасе ком нагирифта! Ва бар ҳар кӣ мерасад, таҳрису тарғиб мекунад, ки ҳало, рӯзгори худ зоеъ мекунед ва тазвиҷу мунокаҳат ихтиёр кунед, ки зиндагонӣ ин аст ва самараи умр ҳамин. Бо лабе хандон ва хотире шукуфон тақрири фароғат ва осоиши худ мекунад.

Дар ин моҳ кадбону низ ба ҳулалу ҳулӣ ороста ва ба хидмат бархоста ва ба ҳаёву озарм сулук мекунад, чи вай ҳам дар амри [имтизоҷу] издивоҷ мутаҳаййир бошад ва гӯяд: Муомалаи занон бо мардон ин аст то моҳи дувум. Дар ин моҳ ақрону амсоли зан омада бошанд ва мепурсанд, ки шавҳар бо ту чӣ муомала кард ва чӣ овард ва чӣ гуфт?

– Гӯяд: Муомала ину гуфтор ин, – Мардон ба занон чӣ меоранд?

– Гӯянд: Ҳулвиёту нуқлиёт ва ақмишаи ҳарир ва перояи латиф.

– Гӯяд: Охир, шавҳари ман низ хоҳад овард, агар ин тааммул бувад.

– Гӯянд: Магар ту худ нагуфтӣ?

– Гӯяд: Маро шарм меояд ва чӣ навъ ин матолиб ба забон орам?

– Гӯянд: Агар ту бад-ин навъ ороста гардӣ, мард дилҷамъ гардад. Ва гӯяд: Алҳол либосҳои нави арӯсӣ муҳайё дорад ва ба ҳоли ту напардозад ва ин ҷомахоби ту бубинад, ёди лиҳофу бистари ту накунад ва дар таҷдиду табдили он накӯшад.

Ва ғолибан ин талқинот аз модарзан ояд. Ва дар ин моҳ бечора мард мебинад, ки ҳама асбобу адавоти хона ба зиён рафта ва перояву ҳулӣ аз сару рӯи [он] зан бардошта ва либосҳо

мутавассит гашта ва ходим, ки модарзан буд, низ ба тағофул пеш меояд ва гумон мебарад, ки он ашё ба тоза кардан бардоштаанд, ё ба шустан бурда ва обу таом ҳам ноҳангом мерасад. Ва дар моҳи сеюм бегонагиҳо ба ягонагӣ расида бувад ва ҳаёву ҳиҷоб аз пеш бардошта.

Мард мепурсад, ки охир, ин ашёи хона куҷо шуд ва он палоси рангин куҷо рафт ва он ҳулию зевар, ки дар гӯшу гардан доштӣ, чӣ шуд ва он қумоши латиф, ки дар бар доштӣ, чӣ кардӣ? Ва чӣ шуд, ки ин хона имрӯз ба ранги хонаи мусибатзада сиёҳ ва пур аз дуд аст ва рангу рӯи ту чаро зарду кабуд ва сабаб чӣ, ки имрӯз бӯи таоме ба машоми иштиҳо намеояд?

Зан оҳе [сард] баркашад ва гӯяд: Палоси рангин аз бародарам буд ва ҳулию зевар аз хоҳарам ва он қумош аз модарам, ки ҳар кадом бозхости орият карданд ва гуфтанд: Ту шавҳар дорӣ, набояд, ки хона ба кироя оройӣ. Собуну оҳак набувад, ки ман худро шустушӯ диҳам ва на орду равғану ҳима, ки ба хӯрди ту чизе омода гардонам, лоҷарам мо низ ҳама гурусна нишастаем, то ту ойӣ ва чӣ фармоӣ!

Аз истимои ин сухан нафас дар гулӯи мард банд шавад, алалфавр ба тараддуди ваҷҳи маош афтад ва ду-семоҳа ваҷҳи хӯрду хӯрок муҳайё гардонад. Пас, ба тараддуди ҷиҳози хонаву зан афтад.

Ва дар ин моҳ ба ҳар кӣ аз аҳиббо ва ақрон бармехӯрад, нафас сусту забон гирифта бошад. Ва гӯяд: Дар коре мустаъҷилам ва фурсати муҷоварату муколама надорам.

Ва дар моҳи чаҳорум он чи аз чиҳози хонаву зан фароҳам оварда бошад, албатта, он фавқи баъз аст ва дуни баъз. Зан ба ахзи мартабаи дун эътирозҳо оварад ва гӯяд: Ин палос, ки ба хона овардаӣ, палоси аҳли русток аст ва ин либос, ки барои ман овардаӣ, дирӯз духтари фулона ходим бар лаби бом омад ва зани фулон обкаш аст, беҳтар аз ин либос дар бар дошт. Ва ин овезаи гӯш, ки ту гирифтаӣ, ба даҳ дирам намеарзад. Ва фулон, ки дуни туст, ба сад дирам барои зан овеза гирифта.

Аз шунидани ин музахрафот ақлу хиради мард ва мунтаҳои кохи димоғ мутаворӣ гардад ва қуввати муфаккира дар

ҳуҷраи мутахаййила хун гардад, зеро ки эътирозоти занон ва далели ақлию нақлӣ муртафеъ намегардад. Ва ҳарчанд ваҷҳу далел гӯӣ, шубҳа ва эътирози эшон зиёда шудан гирад, магар он ки сокит бошӣ ва муҷомалаву мудоро кунӣ.

Ва дар моҳи панҷум ба узри гармоба рухсати хуруҷ талабад, агар монеъи шаръӣ гӯӣ, узри шаръӣ оварад ва агар дар манъ ҷозим бошӣ, айшат тиравy мукаддар бувад. Фалоҷарам, ба таъвилу ба шарти рафоқати маҳорим иҷозат фармоӣ.

Зан дар рафтан ҳамчу рӯбоҳ рафта бошад ва дар омадан аждаҳо гашта, чин бар абрӯ ва гиреҳ дар ҷабин. Агар суол кунӣ, ҷавобе нашунавӣ, илло ба дуруштӣ, ки ин чӣ қисмати баду толеи забун буд, ки ба дасти ту гирифтор шудам! Зани фулон, духтари фулонаро дар ҳаммом дидам, ки даҳ зан ҳамроҳи ӯ буданд ва аз ақибаш се қоб таоми қандӣ ва чошниҳои шарбат ходимонаш оварданд ва атбоъаш пои ӯро дар замин расидан намемонданд ва чандин ҳуққа собуну шишаҳои атр ҳамроҳи [ӯ] доштанд. Ва фулона зан ин либос пӯшида ва фулона ин ҳулӣ баста. Ман монанди зани гадоён дар кунҷе хазида, ки кас аз занони ҳаммомӣ ба ман илтифот накарданд ва тар рафта, хушк берун омадам. Марди бечора, ки ҳолӣ ду-се дирам ба ваҷҳи гармоба дода буд ва дилаш бар он месӯхт, ин ҳама сарзанишу тавбех бишунавад, доғи он дирамҳо аз дилаш биравад ва бузургтар ҷароҳате ба ҷояш бинишинад.

Ва билҷумла, агар дар як рӯз ба муқтазои табъи зан ҳазор динор сарф кунӣ ва шабҳангомро дар амри саҳле мухолифи раъйи ӯ бошӣ, он ҳама кардаи ту нокарда шавад ва гӯяд: Ман аз ту чӣ дидам, ғайр аз кулфату коҳиш?! Ва мардон аз ин пеш дар ҳаққи занон кардаанд ва ин ба таҷриба расидааст.

Пас, агар зан кариму-н-нафс ва-л-асил бувад, то як сол сирри мухолафат аз парда барнаёяд ва агар лаима бувад, то шаш моҳ мурофақат ба мухолафат анҷомад. Лекин турфа сиррест, ки гуфтан натавон. [Мард аз баёни ин мухолафат пеши ҳамгинон маҳҷуб гардад, чи дар аввал нодониста тарғибу тавсифи тааҳҳулу тазаввуҷ карда буд. Ва баъд аз он

ки ҳақиқати ҳол дарёфт, ақл мухталл шуда бошад ва надонад, ки ин маънӣ ба чӣ иборат адо кунад, то бовар доранд, балки худ аслан бовар накунанд. Балки бо вай худ ин миқдор фурсати тақрир ҳам набошад аз вуфури ашғол]. Ва дар ин ҳол агар аз вай суол кунанд, ниҳоят он чи бар забони вай ояд, ин аст, ки гӯяд:

[Ҳалвои] бодиёнӣ то нахӯрӣ, надонӣ.

Ва агар зан баъд аз соле фарзанд оварад, хосса нарина, рӯз ба рӯз ашғоли мард мутазоид мегардад ва риштаи идбор ба саропояш мепечад, чун магаси нимҷон, ки ба тори анкабут гирифтор монад, ғайр аз он ки нолае кунаду дасту пое бичунбонад, мақдураш набошад. Маазолика, захми анкабут мутаволӣ ва мутаоқиб бар аъзоъаш мерасад, магар ки собиқаи азалӣ лутфе орад, тӯфоне ё соиқае бичунбад, ки [ин] торҳо бигусалад, ё офате ба анкабут расад, то магасакро умеди раҳоӣ ва наҷот бошад ва илло ҳамчунон дар он балия ҷон дода бошад.

Пас, зан аз барои ҷиҳози нарина басе иҷрои ҳукмҳои мумтанеъ ва дағдағаҳои муҳол кунад ва назирҳои нолоиқ ва эътирозоти номувофиқ пеш орад, ки агар мард бад-он мутасаддӣ шавад, маҷмӯи суду зиёни касбу дахлаш мусоадат накунад. Ва агар ин фарзанд модина бувад, зан филҷумла хиҷил бошад ва фармон камтар диҳад, лекин аз тору пуд ва дахли хона изҳори беш орад. Ва мард ҳар чӣ аз пӯшиданию зинат ба хона орад, ба андаке намуду рабуд гардад. Агар таҷассуси балиғ кунад, гӯяд: Охир, дар чиҳози духтар инчунон чизҳо ба кор нест. Падарон дар ҳаққи духтарон чунину чунин ихроҷот аз асбобу адавот кардаанд. Ман, ки ҳаққи худ барои ӯ мениҳам, ту манъ мекунӣ?! Ва билҷумла худ доим либоси гаргин пӯшида ва фаршу бисоти хона дарида, он чи тозатар ёбад, дар анбон пинҳон мекунад.

Ва мард ҳама вақт дар тараддуди тозагии асбоб ва адавоти хона бошад, ки мабод меҳмоне шариф даррасад ё мавриде афтад, ки ин ашё нолоиқ бошад. Зан дар фикри харобии он бошад, ки ба марди кадхудо меҳмон чӣ кор ва рафтуой чӣ

муносиб?! Тимори фарзандон аз муҳиммот аст ва тарбияти онҳо аз қурубот.

Пас, агар ин фарзандон ба ҳадди рушду булуғ наздик оянд, муҳолоти зан афзунтар ва тааби мард бештар аз пештар гардад ба воситаи тазаввуҷу танокуҳи онҳо дар нарина барои занаш, дар модина ҷиҳати шавҳараш. Дар силсилаи мумкинот қатъу қамъ тахайюл тавон кард, аммо дар ин силсила чандин шоху шуаб аст, ки ҳар яке мувозию муоризи силсилаи мумкинот аст.

Ва ин офоту оҳот дар мобайни заношавҳарест, ки ба ҳамдигар мувофиқ бошанд. Ва агар носозгор бошанд, ҳама ғавғо бар сари бом бошад ва асрор дар миёнаи роҳи омм. Аз ин ҷиҳат аламкашидае гуфта:

[Байт]

Эй бародар, зино куну зан не,
Ин сухан куҳна аст, аз ман не.

Дар сурати мувофақат нуқсони дину дунёи мард мутасаввар аст, балки муқаррар, чи марде, ки бад-ин наҳҷ дар кулфат бошад, аз вай тоатею ибодате ба сидқу ҳузур наёяд. Ва он чи ояд, бе васваса ва аҷала набошад, [ин зарари динӣ бувад] ва дунёи мард беихтиёр аз дасти ӯ ба тариқи изтирор дар рафтан аст ва дар номувофиқ

...خَسِرَ ٱلدُّنْيَا وَٱلْأٓخِرَةَ

(Дар дунёву охират зиёнкор шавад. Сураи Ҳаҷ, ояти 11) бошад

ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْخُسْرَانُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٥﴾

(Ҳамоно ин зиёни ошкор аст! Сураи Зумар, ояти 15).

Ва чун ашғолу алоиқ мардро фурӯ гирад ва касбу моли ҳалолаш, албатта, вофӣ набошад, лобудд дар талаби шубҳаву ва ҳаром афтад. Пас, ҳар чӣ аз ҳар ҷо ёбад, ба нафақоти иёл

сарф кунад ва ин сабаби ҳалоки дини вай ва иёли вай бошад, чи дар хабар ворид аст, ки мардро назди тарозу бидоранд. Вайро аъмол некӯ бувад, ҳар яке чун кӯҳе. Пас, бипурсандаш, ки иёл аз куҷо нафақа додӣ? Ва вайро бад-ин ҷарима бигиранд, то ҳама ҳасаноти ӯро ғурамо бибаранд ва вай орӣ бимонад. Мунодӣ нидо кунад, ки ин он мард аст, ки иёли вай ҳасаноти вай бихӯрд ва ӯ гирифтор омад. Ва аввалкасе, ки дар қиёмат бо банда овезад, иёли вай бошад ва инсоф талабаду гӯяд: Худовандо, доди мо аз вай биситон, ки моро таоми ҳаром дод ва мо надонистем ва он чӣ донистанӣ буд, ёди мо надод, то ҷоҳил бимондем.

Дигар, сабр бар муҳолоти эшон ва муҷодалаи эшон ва ба тадбири кори онҳо қиём намудан натавон, магар ба хулқи некӯ. Ва ин ҳар касе натавонад ва бошад, ки эшонро биранҷонад, ё зоеъ фурӯ гузорад ва бигурезад. Ва ҳар кӣ аз иёл бигурезад, чун бандае гурехта бошад, тоаташ напазиранд.

Ва дигар он чи ғараз аз таволуду таносул ва эҷод маърифату зикр бувад ва он мутанаффир шавад ва чун дили мард ба кори иёл мустағрақ гардад, аз сохтани зоди охират бозмонад. Ва ҳар чӣ дилро аз зикри Ҳаққ машғул гардонад, сабаби ҳалоки абадӣ бошад: Ли қавлиҳи таъоло:

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُلۡهِكُمۡ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَـٰدُكُمۡ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ

(Эй муъминон, амволатон ва фарзандонатон шуморо аз ёд кардани Худо машғул нагардонанд! Сураи Мунофиқун, ояти 9).

Пас, ҳар киро моли ҳалол аз мерос, ё касбе ҳалол набувад, ё хулқи некӯ надорад, ё медонад, ки агар никоҳ накунад, дар фисқ намеафтад, ё донад, ки агар никоҳ кунад, аз ибодат мемонад, ӯро адами издивоҷ фозилтар бувад.

Ҳазрати Абдуллоҳи Аҳрор фармуда: Эй фарзанд, никоҳ макун, ки толиби дунё шавӣ ва дар талаби дунё дин ба бод диҳӣ ва дугонаи намози саҳариро аз ҳазор зану фарзанд афзал шуморӣ:

[Байт]

Эй гирифтори пойбанди иёл,
Дигар осудагӣ мабанд хаёл.
Шаб, ки акди намоз мебандам,
Чӣ хӯрад бомдод фарзандам?!

Орои мардон ва ағрози эшон дар амри издивоҷ мутафовит ва мухталиф бошад, баъзе барои айшу дилхушӣ ва шаҳватронӣ зан хоҳанд, бархе барои молбахшӣ ҷиҳати фарзанд, ҷамъе ҷиҳати сиёсати дин, ҷавқе барои такаффулу тимори хона. Ва чун ин матолиб ҳама аз хавосси таркибу қуввати ҷозибаи шаҳвонист ва ҳадди он ва меъёри он дар замоири ин ҷамоат мутаайийин ва муқаррар набуда, балки муҷарради риш гов ва ваҳм аст, ки тахайюл кардаанд, баъд аз он ки ба тазвиҷ мубодарат кунанд, ҳеч аз он андешаҳо ба ҳусул наёмада бувад, балки ҳамаи қазоё маъкус ва натиҷаҳо манкус афтад. Масалан, марде моли вофир дорад ва асбоби таҷаммул бакамол, табъи ӯ айшу ишрат мехоҳад, бад-ин тахайюл ихтиёри тазаввуҷ мекунад. Баъд аз он ки зан ба хона оварад, мебинад, ки кӯҳи ғам ба хона кашида ва фараҳу нишоти собиқ аз хона ба бом давида. Сабаб он ки одати абнои рӯзгор он аст, ки зан аз ҷойгоҳи баланд ва абнои ағниё талабанд ва ба аслу насаб ва шарафи нафс ва хиссати он кор надоранд. Пас, ин зан низ мунъима ва мутамаввила бошад. Ва басо бувад, ки амсолу ақрони ӯ ба асҳоби ҷоҳ ва иқтидор издивоҷ ёфта бошанд ва ин зан ҳолата-т-таҷрид мофавқи онҳоро барои занон шавҳарӣ тахайюл ва тасаввур карда [бувад], яъне фулона анбозу амсоли ман, ки дуни ман аст, зани вазир шуд, шояд ки ман ҷуфти амир бошам.

Пас, ин мард ба воситаи он ки фавқи баъз аст ва дуни баъз, ҳеч феълу қавл бар тибқи марзои зан натавонад кард, зеро ки дар ҳар мартаба тасаввур ва тахайюли зан дар мофавқи ин мард бувад. Фалоҷарам, айши мард мухталл бошад ва кор ба гуфтугӯ кашида, ки ту чӣ будӣ ва ман кӣ будам?!

Пас, ишрату дилхушӣ, ки мардро собиқ буд, ба зиён рафта бувад. Ва аммо он ки ба тамаъи мол иртикоби тазаввуҷ намуда, бад-ин тахайюл, ки агар мувофиқи мизоҷи зан муомала кунам, ҳамаи амволу амлоки худро бо ман тафвиз кунад. Ва ин аблаҳ надонад, ки яке аз он чи мувофиқи мизоҷи зан аст, он аст, ки мард дар моли ӯ тамаъ накунад ва ӯро ба ҷамеъи моямлаки худ мутасарриф ва мутамаллик гардонад, балки барои хидмати ӯ ҷаворию каниз оварад ва барои нишасти ӯ хонҳои ороста омода кунад. Ва ҳар рӯзе либосҳои тозаву ҷадид муҳайё кунад. Ва ҳол он ки ғараз аз тазаввуҷи зан низ ҳамин аст, ки мард ба тааҳҳуду тимори ман мутасаддӣ гардад ва моле, ки дорам, ба зиён наравад, ё ба моли ман тиҷорат кунад, ки дар рибҳ афзояд ва сармоя накоҳад, аз зареаи дарзудӯз ва хидмати халқ халосиям бошад.

Пас, агар мард аз ӯ таваққуи молу хидмат кунад, ё дар ҳосили касбу кори ӯ чашм дорад, душмани ӯ бошад, ё он ки як фалс аз моли зан бе мазаллат ситадан муҳоли сирф аст. Ба фарзи мурофақат ва мувофақат агар дирамею диноре биситонад, ба андак муддате кори ӯ ба бесомонӣ ва хорӣ кашад ва ба гидяву тамаъ анҷомад.

Ва онон, ки аз моли зан таматтуъ бардоштаанд ва бармедоранд, нодиранд ва мавқуф ба чанд муқаддима, ки камтараш тағаллубу тасаллути зан аст бар мард. Ва ҳол он ки Ӯ, субҳонаҳу, ахбор ба акс фармуда, ки

ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ

(Мардон… бар занон корсози тасаллутёфта шудаанд. Сураи Нисо, ояти 34), на ки **ан-нисоу қаввомуна ала-р – риҷоли** *(занон бар мардон корсози тасаллутёфта шудаанд),* чи биттабъ зан тамаввули мардро намехоҳад, ки мабод ба болои ӯ зани дигар оварад, ё ҷаворӣ бихараду қуммо кунад.

Ва аммо он ки барои фарзанд доияи танокуҳ дорад, мебинад, ки акиффо ва ақрони ӯ фарзандони солеҳ доранд аз ҷиҳати ҳубби нафс, ки аксар ҷуҳалоро сабаби ғафлат ва та-

раффуъ мешавад ва қабоеҳу шурури худро намебинанд ва ҳама кирдору гуфтори худро мустаҳсан мешуморанд, ин мард низ тасаввур мекунад, ки ман ба ин ақлу фатонат ва зеҳну заковат агар зан кунам, фарзанди ман раиси шаҳр ва Бӯалии аср хоҳад буд, чунон ки аз фулон аблаҳ чунон писаре зирак омада. Ва чун никоҳ кунад, фарзанд шуму дузд афтода бувад ба сабаби тахлити шубаҳот ва муҳаррамот дар нафақот; ё мубошарат ва мусоҳабати ноҳангом, ки мард вақте маҳмуд барои суҳбат мехоҳад, дар он ҳол зан ба муқаддимае собиқтар аз мард ошуфта бувад ва тан дарнадиҳад ё узре шаръӣ оварад; ва ба вақте манҳус, ки аз рӯи шариат ва одобу ҳикмат маҳзур дорад ва марди мутанаффир дар он амр тарғиб медорад. Фалоҷарам, хоҷабачагони мақбул, ки адам аз вуҷудашон беҳтар бувад, дар канор оянд ва ғолибан шақовати авлод аз адами таҳорати абавайн бувад:

[Қитъа]

Солҳо бар ту бигзарад, ки гаҳе
Накунӣ ёди турбати падарат.
Ту ба ҷои падар чӣ кардӣ хайр,
Ки ҳамон чашм дорӣ аз писарат!

Ва аммо он ки доияи ибодату таҳорат дар никоҳ дорад, марде бошад оғушта ба лаҳву лаъб ва фисқу фуҷур, гумон мекунад, ки ин фасод дар табиати ман аз ҷиҳати безанӣ бошад. Агар маро зане мувофиқи маром бошад, ҷуз аз ибодату салоҳ аз ман коре наёяд ва ҳол он чи ман дар он оғуштаам, маъзуру маҷбур. Ва баъд аз он ки зан кунад, фисқи сағир ба кабира мунҷарр шавад ва гуноҳе, ки бад-он камтар қудрат меёфт, бештар қодир шавад, чи марде, ки волеҳу мӯлаъ ба фисқу фасод бошад ва аз он носабур, тавбаи аразӣ, ки аз ҷиҳати тазвиҷ ояд, он ба андак ғоила бишиканад.

Пас, табъи мард гоҳу ногоҳ мутақозии суҳбат бошад ва иштиҳо ҷозиб. Зан, ки тааҳҳуду тимори хона дорад аз пухту сохт, аксаре меафтад, ки фурсат надорад, ё ба ашғоли авлод

гирифтор аст, ки дар вақти тақозои мард худро сохта наметавонад.

Фалоҷарам, кина дар дили мард афтад, ки бо ман итоат намедорад ва ризои ман маръӣ намедорад. Ва басо дар ин маҳалл ғавғову шӯр бунёд афтад ва низоъу ҷидол хезад. [Ва] чун табъи руҷулият биззот олист, забунию маҳкумӣ намехоҳад ва ба тамаллуқу лоба гардан намениҳад. Ва агар ниҳад, умури манзилӣ мухталл мешавад ва мағлубу маҳкури зан мегардад. Пас аз нахвати мардӣ ҳифзи тавба ва инобат натавонад кард, лобудд дар талаби фисқи ҳаром афтад ва шабҳову рӯзҳо дар манзил набошад. Ва баъд аз ин зан дар тазкия ва таҳқиқи аҳволи мард афтад. Агар донад, ки имшаб мард мубошири қаҳбаест, ё мусоҳиби амраде, аз он фасоди азим таваллуд кунад ва ғавғову шааф аз дару бом боло равад. Ва бувад, ки зан низ ба рағми мард **илло мо асама-л-Лоҳу** *(магар он чиро ки Худованд ҳофизи ӯ бошад)* ба фисқу фасод афтад ва муфоди

ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً ... وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ

(Марди зинокор ҷуз ба зани зинокор ... никоҳ накунад ва зани зинокорро ба ҷуз марди зинокор (касе) ба занӣ нагирад. Сураи Нур, ояти 3) ба вуқӯъ анҷомад.

Ва аммо он ки ба тавaққуъи осоишу оромиши авлод ва забту сиёнати амвол ихтиёри тазаввуҷ кунад, баъд аз танокуҳ мебинад, ки амволи хона бештар аз аввал талаф мешавад ва авлод мучаркану гаргинтар аз аввал мегардад, ба иллати он ки дили мард доим нигарони фарзандон бошад ва муҳаббат бо зани дувум ба ду нима бошад, аз ин ҷиҳат зан ба ғайрату муҷонабат авлоди ӯро шум гирад ва камоҳия ба ҳоли онҳо напардозад. Ва чун эҳмоли зан дар ин маънӣ бар мард зоҳир шавад, бувад, ки гӯяд: Ман туро ба воситаи инон хостаам, ки тимори авлоди ман кунӣ. Зан агар фарзанд надорад, ба ҳасад амволи ӯро ба зиён медиҳад ва агар дорад, ба таассуб изхор

мекунад. Ва билҷумла амри маошу манзили мард доим мухталл бувад ва ҷамъияти авқот мутафарриқ.

Пас, ҳар кадом аз ин ҷамоа, ки бархӯрӣ ва аҳволпурсӣ кунӣ, кафи афсӯс ба ҳам занад ва гӯяд: Эй вой, беҳ нашуд, [ки] батар шуд!

Он дӯст гуфт: Ин ҳама таҳқиқот, ки ҳама муқаддамоташ мудаллал асту мусаллам, овардӣ ва қазоё, ки дар Офоқу анфус мутобиқ аст, тақрир додӣ, назаран илло ҳозо боби таволуду таносул баста мешавад ва риштаи издивоҷу имтизоҷ аз ҳам бигусалад. Кист, ки баъд аз истимоъи ин ҷумла ихтиёри зан кунад ва баъд аз мутолааи ин намиқа хаёли кадхудоӣ дар хотир гузоранд, магар он ки чун баҳима ҳама ҳимматаш хӯрдану шаҳват рондан бувад ва аз одамият ному нишон надониста ва иллати ҳаёт ҳамин ҳубби шаҳавот ақида карда. Боре дар далоили қотеъа аз аҳодиси соҳиби шариат, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, чӣ вуҷӯҳ андешидаӣ ва мадлули онро ба чӣ қарор додаӣ, мисли **ат-тазаввуҷу баракатун; ва ан-никоҳу суннатӣ; ва уҳибба илайя мин дунёкум: ат-тибу ва-н-нисоу ва қуррату айнӣ фӣ-с-салоти; ва Лияттахиз аҳадукум лисонан зокиран ва қалбан шокиран ва завҷатан муъминатан марзиятан ва кассиру авлодикум би-н-никоҳи** *(Хонадор шудан баракат аст ва никоҳ аз суннати ман аст ва аз дунёи шумо зан ва хушбӯӣ ба сӯям маҳбуб гардонида шуда ва равшании чашмам дар намоз аст ва ҳар кадом аз шумо бояд забоне зокир ва қалбе шокир дошта бошад ва ҳамсаре муъмина баргузинад ва бо никоҳ соҳиби фарзандон бишавед).*

Гуфтам: Ин эътирози ту нарасад, чи онифан имо рафт, ки ҳар кӣ мутахаллиқ ба ахлоқи набавӣ набувад ва молу касбе ҳалол надорад, ё сабуру мутаҳаммил набувад, зан накунад, ки дину дунё ба зиён дода бошад.

Ва чун нузули Қуръон ва ваидоту тахвифоти он бар тибқи ақоиду таомули аъроб воқеъ шуда, чаро ҷоиз набувад, ки аҳодиси тоҳира бар вафқи ахлоқи занони аъроб бошад, зеро ки иффату ҳаё ва покӣ дар ишқу муҳаббат ва таҳорати ахлоқ аз

сифати занони араб аст ва бо он ки дар он замон ояи сатр нозил нашуда буд, исмати Лайлӣ ва Маҷнун [ва иффати] Ҷаййидо ва Бишр ҳикояте машҳур аст ва дар кутуби [таворих] мастур. Ба хилоф занони Аҷам, хосса билоди Турк, ки зану мардон обрӯи исмату иффатро ба хоки хабосат ва наҷосат рехтаанд ва хокистари ноҳифозӣ ва бетаҳоратӣ бар фарқи ҳаё ва зако афшонда, балки ишоати фисқ дар соҳати ақолим аз тараддуди мардуми турк аст, ба воситаи он ки билоди машҳураи Туркистон дар тарбияти Миррих аст ва маволиди он ҷо ба фисқу фасод биттабъ моил бошанд. Ва аз ин мардум ҳар ҷо, ки раванд, ин дукон бинишонанд. Ва дар ин умр, ки мо дар онем, аз аҳди шабоб то ин боб шунудем ва дидем, ки дар ҳар диёр, ки аз ин мардум омадшуд намуданд, фисқу фасод яке бар даҳ боло гирифт ва қабл аз ихтилоти онҳо бад-он масоба набуд. Пас, ин фасод дар табиати занони ин диёр низ ба сабаби истеъдоди зотӣ ва моддӣ ғолибтар бошад ва дар издивоҷи занони аъроб баракат аст ва дар имтизоҷи инон накбат.

Ва қавли он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, ки **хайру нисоин ракибна-л-ибила** *(беҳтарини заноне, ки бар шутур савор мешавад)* муаййиди ин тақрир аст. Ва он нашунидаӣ, ки яке аз ашараи мубашшара Абдурраҳмон [ибни] Авф, разия-л-Лоҳу анҳу, дар бадви ҳол бисёр бебаргу наво буд ва қодир бар иктисоби қути явмия не. Пеши он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, истишора бурд, ки дунё маро фурӯ гузоштааст, бо он ки зан дошт. Он ҳазрат фармуд, ки зан кун. Наёрист гуфт, ки ман ба яке дармондаам, чун кунам? Аз сафои ақидат донист, ки он хитоби

إِنۡ هُوَ إِلَّا وَحۡيٞ يُوحَىٰ ﴿٤﴾

(Нест гуфтораш, магар ваҳй, ки ба ӯ фиристода мешавад. Сураи Наҷм ояти 4) аст, зани дигар овард. Ташвиши ваҷҳи маош аз аввал ҳам зиёдтар шуда, дигар бор истиғоса намуд. Он сарвар фармуд, ки зан кун, **лианна фиҳи бараката-л-**

Ҳаққи *(зеро ки баракати Худо дар он аст),* занони ӯ ба иттифоқ бе мухолафату нифоқ яке пашм мечид, дигар мересид ва дигаре берун меомад ва дар маротеъу мазоҷеъ уштурон медид ва пашмҳо гирд меовард ва ба хона мекашид. Ва бадин наҳҷ моя андӯхта, рамаҳо аз гӯсфанду шутур ба ҳам оварданд, то кор бад-он ҷо расид, ки баъд аз он сарвари [олам] салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, умму-л-муъмин Оишаи сиддиқа, разия-л-Лоҳу анҳо, рӯзе аз пагоҳ то шом овози тараддуди маркабу сутур ва ҷалоҷили шутур мешунид, пурсид, ки охир, он чӣ ғавғост, магар асҳоб тараддуди ғазвае доранд?

Хабар додандаш, ки гумоштагони Абдураҳмони Авф аз Шом расида ва матоъу қумоши [фаровон] оварда.

Гирён шуду гуфт: Садақа расулу-л-Лоҳ, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, ҳадисе аз он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам ёд дорам, [ки] аз пайғамбарон охиркасе, ки ба биҳишт равад, Сулаймон, алайҳи-с-салом, бошад ва аз саҳобии ман, разияллоҳу анҳум, охирин марде, ки ба ҷинон дохил шавад, Абдураҳмони Авф бувад ва барои ҳисобу китоб бидорандаш.

Ба хилофи занон, фӣ замонино ва диёрино, ки агар коре қабл аз тазаввуҷ доштанд, баъд аз тазвиҷ ба тарки он бигӯянд. Ва агар аҳёнан коре дар зимма гиранд, ки ба дираме расад, се дирам аз мард ба исроф итлот кунанд. Масалан, хоҳӣ, ки тоқияе аз дасти зан бипӯшӣ, [ки] ба як дирам бирешим ва ба як дирам нону равған ва чароғ ва ба як дирам таом ҳозир оварӣ, то тоқияе аз дасти зан бипӯшӣ. Ва агар худ он тоқия аз бозор ҷӯӣ, ба дираме таҳсил шавад:

[Мисраъ]

Бубин, тафовути раҳ аз куҷост то ба куҷо.

Ва агар имтисолан ли-л-ҳадиси ба болои ӯ зани дигар хоҳӣ, он гоҳ туро ҷои сар хазидан дар манзил набошад, балки ба тасаввури он ки мабод зани дигар орӣ, пеш аз вуқӯъ ба солҳо низоъ ва ғавғо бунёд ниҳад аз бими он ки мабодо дигаре соҳиби фирош гардад ва ба широи ҷаворӣ розӣ набошад. Ва

агар аз уҳдаи ман барнаёяд, ситами беҳад ба ҷаворӣ ҷорӣ дорад, то мабод, ки таманнои фироши хоҷа дар хотир гузаронад.

Ва агар на маслаҳати омм будӣ ва садди абвоби таволуду таносул гаштӣ, соҳиби шариат, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, манъи издивоҷу имтизоҷ фармудӣ, чи аҳволи уммат то нафхати сури растахез дар оинаи ҷаҳоннамои нубувват би аҷмаъиҳо ва тафосилиҳо [муртасам аст]. Фалоҷарам, бар итлоқ гузошт ва тақайюд ба вақте дуни вақте накард, то уммати ӯ такассур пазиранд. Ва низ зоҳири аҳодис ба тариқи тахайюр ва истеҳбоб аст, ифодаи вуҷуб надорад. Ва агар аз таҳдиди **фа ман рағиба ъан суннатӣ** *(ҳар касе аз суннати ман рӯйгардон шавад)* тарсӣ, надонӣ, ки ин суннат мусталзими чандин суннати дигар аст. Масалан, сабр бар бадхӯии занон ва эҳтимолоти хашму муҳолоти эшон ва мизоҳ [ва кушодарӯӣ] ба онҳо ва ғайрату эҳтиёт [дар муҳофазати онҳо] ва тавсиъаи нафақоту таълими илми зарурӣ ва тасвияи байна-з-завҷатайн ва ғайри золика. Ва ҳеч як аз ин суннат чунонки ҳаққи он аст, ба ҷой наёрӣ ва натавонӣ овард. Чунонки дар фароиз, масалан, дар насси **кулӯ ва-шрабӯ ва таматтаъӯ** *(бихӯреду биошомед ва баҳраманд бошед)* ба ҷону дил иқбол кунӣ ва дар хитоби **саллӯ ва закқӯ ва-ъбудӯ** *(намозро барпо доред ва закотро бидиҳед ва бандагӣ кунед)* гаронҷону касалманд пеш оӣ.

Пас, суннати никоҳ аз он суннатҳост, ки иртикоби он муфзӣ ба чандин муҳаррамот бошад ва ту надониста бошӣ, чунонки гуфтем.

Он дӯсти [ман] гуфт: Тамҳиди муқаддамоти матинат рафъи шубаҳот кард ва тақрири калимоти ширинат кашфи муғлақот намуд:

[Байт

Имрӯз кас нишон надиҳад дар басити хок
Монанди фикри софи ту ҳаллоли мушкилот.]

Ва муҳаққақ шуд, ки иртикоби заношӯӣ бе илтизоми ғаму кулфат муяссар намешавад ва иқдом дар тариқи кадхудоӣ бе

таслими коҳишу кудурат мутасаввар на. Боре мизонею меъёре таъйин кун, ки мард чун бад-он поя ояд, толиби тазаввуҷ шавад ва ҷое муқаррар гардон, ки зан аз он ҷо талабад ва фавоиди никоҳу одоби баъд аз онро тасвир кун, то тасвияву таъдил ҳосил ояд. Ва шояд, ки бад-ин зобита тақлили ҳамму ғам ва фараҳе филҷумла аз никоҳ сурат бандад.

Гуфтам: Шурути ихтиёри таалluқ назар ба вазъи замону макон ва он чи ба мо гузашта ва он чи аз ҳамгинон ба мо расида ва он чи аз наздику дур шунидаему дидаем, шарти аъзам он аст, ки марди кадхудо модар надорад ва агар дорад, бояд ки манзили зан аз модар дур дорад, дар сурате, ки модар дар иёли ӯ бошад. Ва асбоби маоши модар, фӣ нафсиҳи ба тариқи истиқлол мураттаб дорад, ки агар ба узри адами иститоат дар як макон дорад, сахтӣ бинад ва ташвиш кашад ба воситаи носозгории зану модаршӯ, то мулоқоти ин ду дар моҳе, ё ҳафтае ба тариқи меҳмонӣ афтад, ҳадди мулоқот, то он ҷо, ки ба ахлоқу авзоъи ҳамдигар воқиф нашаванд, алалфавр бисоти маҷлис дарнавардонад. Ва ин боби аъзам аст дар ифсоди заношӯӣ ва вайронии саранҷоми маҳомми манзили мард.

Ва лобудд мина-т-тафсил. Ва он чи ба таҷриба ва ҳадс ба мо ҳосил шудааст, **нафъан ли-л-омма** *(барои нафъи умум)* тақрир медиҳем, зеро ки мазаллаи иқдоми бисёре аз аҳли таалluқ дар ин ҷост, ки ҳеч касе ба ҳақиқати хусумати зану модаршӯй камоҳия пай набурда ва он чи аз никоту ишорот, ки дар ваҷҳи он мегӯянду меоранд, нақлан ташаффии хосир намекунад ва муътадун-биҳо набуда.

Бидон, ки мабнои ин адовату хусумат бар ду даъвист, ки яке бар ҳаққ бувад ва яке бар ботил. Ва чун асли даъвӣ мар ҳар ду тарафро аз инбиоси хоҳиши нафс аст ва ҳудудаш номутаайин бошад ва миқдораш номуқаррар ва ҳусули натиҷа номаълум ба ҷиҳати он ки ин ҳар ду аз ақлу дин дар пояи нуқсон афтодаанд ва забти ҳадд кардан наметавонанд ва на фавоиду офоти хусумат шумурдан ло ала-т-таъйин ба ҳамдигар уфтанд ва ҷидол бунёд ниҳанд, то ғояте, ки ба далоили

ақлӣ ва нақлӣ рафъи шубҳа ва дафъи низоъи онҳо карда нашавад, балки худ ҳам ваҷҳи хусуматро надонанд. Ба ҳамдигар муқобил шудан ҳамон ва раги ғайрату ҳасад ҷунбидан ҳамон, чунонки гурба сагро бинад, алалфавр дум бипароканад. Агар хусумати гурбаву сагро ташхис тавонӣ кард, ҳам туро ваҷҳи низоъи зану модаршӯ маълум шавад, яъне саг гумон дорад, ки гурба устухон аз ман бибарад ва гурба дар ин ҳасад, ки саг нону майда аз чанги ман бирабояд.

Фалоҷарам, назди мулоқот изҳори адовату мубоянат кунанд, дар ин ҷо низ аз фаҳвои маром ва тақозои мақом назди басорат зоҳир мешавад, ки ин ҳар ду даъвӣ доранд ва забунии ҳамдигарро мехоҳанд. Модар муддаии ин аст, ки фарзанд қитъаи гӯште заифу оҷиз буд, ки ба саъю таваҷҷуҳ ва тарбияти ман рушду камол ёфта ва басе айёми мутавотир ва аъвоми мутаоқиб шабҳо ба рӯз ва рӯзҳо ба шаб овардаам ва дар тарбияташ хунҳо ошомида ва барои талабу хавфи талафи ӯ басо ба кӯча [ва] бозор давида. Ҷазои ин эҳсон ҷуз ин нест, ки саранҷоми фатқу ратқи маҳомми фарзанд ба дасти ихтиёри ман бошад ва ӯ бе савобдиду маслаҳати ман набояд, ки дами об биёшомад.

Ва зан муддаии ин ки домани ин мард ба чанг овардаам ва худро ба забунию ходимӣ ба хидмати вай дода ва аз ҳама хешу ақрабо ҷудо гашта ва ба тарки ҳама гуфта ва савдову муомалаи умрӣ ихтиёр намуда, сазои ин тафвизу таслим ғайр аз ин нест, ки калиди ҳаллу ақди абвоби дахлу харҷи мард дар қабзаи иқтидори ман бувад.

Ва чун ин ду даъвӣ ба ҳамдигар муориз аст ва асли хусумат аз ин ҷост, [ки ҳеч кадом ҳадди он таъйин намудан натавонанд.]

Ва чун асл бишинохтӣ, бидон ки фурӯоти он ҳама ғавғо бошад. Модар мебинад, ки дар садри хона зане бегона нишаста ва дар аҷзову аркони манзили фарзанд қаҳрамон ҳодис гардида. Ва ҳол он ки ӯ худ муддаии ин маънӣ бувад, ки дар манзил фарзанд қаҳрамон бошаду фармонгузор, чун нақс дар табиаташ фитрист, бе ғоила ва тадаббури пешу пас дар аво-

миру навоҳӣ ва қабзу баст ва доду ситад тадохул намояд ва тариқи насиҳату давлатхоҳӣ маслук дорад.

Зан мебинад, ки золе гаргини гиреҳ дар ҷабин дар канори бисоти шавҳар нишаста, мухилли ороиш ва монеи фармоиши ӯ мешавад ва дар амри маошу интиоши хона мусоҳамату мушоракат меҷӯяд. Ва ҳол он ки ӯ худ муддаии истиқлол бувад, ки хидмати хонаи ӯро ҷаворию хадам кунанд, на золи мучаррик, ки муддаии иморату иёлат бошад. Пас, аз ин ваҷҳ гарди малолу вабол бар носияаш бинишинад. Чун мард ба хона дарояд, осори [ғаму] кудурат бар ҷабҳаи кадбону мушоҳада кунад, ба воситаи ҳубби заношӯӣ тафтиши сурати ҳол кунад. Баъд аз чандин қаҳру ноз, ба лобаву ноз таҳқиқ кунад, ки ин гарду бало ангехтаи муҳаббати бадтар аз адовати модар аст. Аз ҷиҳати ҳурмати модарӣ илтиҷо ба модар барад, ки ту дар амри саранҷоми хона кулфат мабар ва ба як ҷо бинишину осуда бош ва ба тоату ибодат шуғл гир ва шукр баҷо ор, ки як фарзанд ду кардӣ. Акнун вазифаи ту як ҷо нишастан аст ва ибодату дуъо кардан. Ва маҳомми манзил ба кадбону гузор ва худро ранҷа мадор.

Ин талқини мард аз пешгоҳи сидқу садод ва таъзиму тавозуъи модар аст, чи вай ҳам дар ин ҳол ба даъвии тарафайн воқиф нест, чи аксари издивоҷи мард ба саъю таваҷҷуҳи модар ба вуқӯъ меанҷомад ва майдони амали модар то он ҷо вусъат дорад, ки ба мазмуни **ал-абду ва мо фи ядиҳи кона ли мавлоҳ** *(банда ва он чи дар ихтиёри ӯст, моли мавлояш аст)*.

Чун фарзанд аз ӯст, зани ӯ низ аз ӯ ва ходими ӯ бад-он ҳаққе, ки онифан имо рафт. Агар хоҳад, ин ходим пеши фарзанд мефиристад ва агар на, не. Ва агар хоҳад, ин нон ба ӯ медиҳад ва илло не. Ва гумони фарзанд низ ин аст, ки ин муҳаббат, ки модар ба ман дорад ва маро ба тазвиҷ оварда, албатта, ин муҳаббат дар ҳаққи зани ман [низ] дорад барои хотири ман. Агар ҳикояте аз ваҷҳи носозии зану модаршӯ шунида буд, онро ваҷҳи дигар мениҳад ва бар тибқи муҳаббати модар таъвилот меорад, [ки]: Ин инчунин нахоҳад буд.

Аз ин ҷиҳат аз роҳи линату шафқат салоҳи ҳоли модарро талқин мекунад. Модар, чун ин сухан мувофиқи ақидаи ӯ нест, гумон мебарад, ки зан [писари] ӯро аз роҳ бурда, шаъаф бармедорад, ки ман туро ба ин умед бузург кардаам, ки ба гуфти зан дарой ва маро аз сари косаву навола манъ фармоӣ ва маро зердасти зан кунӣ ва ба даста нон диҳӣ ва дар ҳар кӯю манзил модарон бар сари хони фарзандон соҳибихтиёранд ва занону ходимони эшон чокарону мутеъон! Марди бечора мутаҳаййир гардад, ки оё ин чӣ зоду ин ғавғо аз куҷо афтод? Ва гӯяд: Шояд ки роҳ ин бошаду қоидаву зобита ҳамин. Пеши зан равад ва ба насоеҳу латоифи дилфиреб ӯро аз роҳи шафқату муҳаббат талқин мекунад, ки ту аз ин ваҷҳ андӯҳгин мабош ва ба Худо шукрона ор, ки модарам ба саранҷоми маҳомми хона аз пухту сохт мутакаффил бошад ва ту осуда нишинӣ ва ба зебу зинати худ пардозӣ ва обу таом назди ту тайёр ояд ва ту аз ҳама ташвиши нишасту хост фориғ бошӣ. Зан, ки ҳолӣ ин ғавғо шунида буд ва кинаи зол ба дил гирифта, агар лаима бувад, шӯру низоъ бунёд ниҳад ва гӯяд: Ман бо модарат нанишинам ва ӯро аз ман ҷудо кун ва ҳавилию нафақаи алоҳида барои ӯ тартиб дор. Ва чун аз модари худ метарсидӣ, чаро зан кардӣ?! Дар хонадони мардон хизмати занонро ҷаворӣ ва хадама кунанд, на золони залама! Ва агар карима бувад, бо он ки мухолифи мутаманнои ӯст, аз ҷиҳати ҳубби шавҳар маррае дил аз тасарруфи том бардорад. Ва низ медонад, ки агар ин сурат мутаҳаққиқ гардад, оромишу осоиши ӯ дар он бошад, ба фароғи бол дар саҳни хона биёсояд ва зимоми муҳиммот ба дасти модаршӯ гузорад ва ба кинаи пӯшида ва қазияи бинам, чӣ кор мекунад, ба ҳеч кори хона даст назанад.

Модар, ки аз фарти нодонии худ бало бар сари худ хоста бувад, имрӯз ё ду рӯзи дигар, ниҳоят то се рӯз таҳияи пазу сози беруну даруни хонаи фарзанд мекунад. Дар рӯзи аввал, ё дувум ва албатта дар сеюм назди ҳар таом, ки пеши зану писар мениҳад, меноладу мегӯяд: Ман пир шудаам ва аз кор монда ва дар амри саранҷоми кори хона касе ба ҳоли ман

намепардозад ва нигоҳ намекунад ва ҳама баҳузур хоб мекунанд. Ва ман аз пагоҳ то бегоҳ медаваму метапам. [Ва] ҳолӣ, [ки] ин сухан мегӯяд, мушорунилайҳ зани писар аст, зеро ки дар хона ғайри ӯ каси дигар нест, ки баҳузур бихобад. Ва таоми латифтару оростатар пеши фарзанд мениҳад ва мубolaға мекунад, ки шумо инро тановул фармоед, чунки ба раставу бозор тараддуд доред ва дигарҳо ҳар замон чиз мехӯранд ба кунҷи хона ё даҳлез! Дар ин тақрир мушорунилайҳ зани писар бошад. Ва ин зол надонад, ки мард дар бозор таом ёфтааст, ё аз зиёфат расида ва ин таом маҳз барои онҳо фармуда. Зан дар ин ҳол аждаҳое ҳазорзабон гашта бувад ва аз он таом ангушт наёлояду лаб тар накунад, фалобудд бар сари ин хон ғавғову фиғон бархоста бувад. Пас, мард ба ғазаб равад ва ихтиёри тамшияти умури манзил ба қабзаи зан диҳад. Ва модарро ба қаҳр бинишонад.

Ва чун муҳаббати зан бо мард аразист, бад-он муқаддамот, ки собиқан тамҳид кардем ва муҳаббати модар [ба] нисбати фарзанд зотӣ – коре, ки модар ба танҳоӣ мутакаффил шуда буд ва ба худ зӯр оварда, зан онро ба гардан нагирад ва низ натавонад. Лоилоҷ дар гузориши муҳиммоти манзил илтиҷо ба ходиму ҳамсоя барад ва аз зарару суди шавҳар парво надорад, балки толиби зарари шавҳар бошад. чунонки гуфтем, боз модар мебинад, ки дар моли фарзанд итлофу исроф меравад ва бар сари ҳар обу таом занон ҷамъ мешаванд ва қисми ӯ ба коса медиҳанд, ҳамчунон ғавғову шӯр афканад ва айши зану фарзанд талх гардонад ва обу таом магасолуд, ки давом дили фарзанду зан дар ғашён бувад ва ҷон дар фикри ҷаҳидан аз ошён, то вақте ки Офаридгор кор осон гардонад ва якеро ё ҳар дуро бардорад, ё ҳар серо.

Оре, саранҷоми маҳомми манзил ба ақлу кифоят тамом шавад. Пас, дар ҷое, ки кор ба дасти беақлон афтад, самара пушаймонию надомат ва хусумату ғаромат бувад. Ва маазолика, зан дар ин даъвӣ муҳиққ бошад ва модар мубтил, ки агар модар дар иёли фарзанд аст. Агар фарзанд мӯсир бошад, ҳаққи модар ҷуз қути явмия ва палосу либос ва маскан нест

ва бар мозода аз ин агар муддаии истеҳқоқ бошад, мубтил аст. Ба хилофи зан, ки агар фарзанд дорад, ба ҳамаи амволу амлоки мард, билқувват молик аст ва сазовор аст ба нафақоти шоиста. Ва мардро намерасад, ки зиёда аз зан бар нафси худ инфоқ кунад. Ва агар кунад, ғодиру хоин бошад, чунон ки дар одоби маишат баъд аз ин тақрир диҳам. Балки дар ҳолату-л-уср *(ҳолати душворӣ)* низ ҳаққи зан аз ҳаққи модар қавитар бувад ва дар тақдим аҳаққ. Масалан, агар қодир бар иктисоби се нон бувад, ду аз они зан бувад ва яке аз модар. Аз ин ҷиҳат дар уқуқи фарзанд бо волида дар ин боб инда-ш-шаръи ва-л-ақли чизе собит намешавад ва далели қатъӣ на, зеро ки ақоқу шиқоқ, ки миёни зану фарзанд аз ин мамар мехезад, ҳама мабнои фосид бар фосид аст ва боиси он ҳама зиёдаталабӣ ва ҳавои нафс аст. Балки агар базаҳу исме агар мутаваққеъ бошад ҳам, оид ба модар мешавад, на ба фарзанд. Масалан, мард баъд аз издивоҷ ба ҳазор таҳлукаву тааб таҳияи нафақа ё либос мекунад ва ба хона меорад, ки зану фарзандро шод гардонад, **имтисолан ли-л-фарзи ва-с-суннати** *(бо пойбандӣ ба фарзу суннат)*.

Пас, агар барои таъзими модар, бо он ки дар он ҳаққ надорад, **ало мо қаррарно** *(бар он чи ки мо қарор дорем)*, он ашё пеши модар барад, бошад ки модар онро ба зану фарзанди ӯ нарасонад ва агар расонад ҳам, ба қадри ҳаққи онҳо набошад. Ва агар бошад ҳам, хотири онҳо озурда бувад, зеро ки онҳо ба тақдим аҳаққанд, барои он ки соҳиби ҳаққанд. Пас, агар зану фарзандро тақдим кунад, модар ба ғайри ҳаққ озурда бошад. Мард агар ба ризои модар равад, бояд ки доим дар озори зан кӯшад. Ҳатто, ки модарон ба талоқи занон бисёр розиянд ва аз ғояти ҳасаду рашк агар мӯсир бошанд, ҳама амволи худро сарф кунанд, то фарзанд ин зан ба талоқ диҳад ва зани дигар хоҳад. Ва ҳамчунин ба вай кунанд ва ҳамчунин баъд аз вай, то панҷу ҳафт тағйиру табдил дар амри никоҳи фарзандон карданд, ки шунудем. Ва ҳеч аз ин хусумат, ки гуфтем, кам нашуд, балки дар ҳар мартаба зиёдатар гашт. Ва Худой доност, ки ваболи ин ҳама бедодӣ ва шикастани низоми хонаи

фарзанди худ ва озори дили фарзанди дигаре ба гардани кадом як бошад, фарзанд, ё модар?! Ва албатта, дар уҳдаи ҷавоби модар бошад. Ва ҳадди ҳуқуқи абавайн ва меъёри уқуқи волидайн пеш аз ин ба баст навиштем! Агар касе толиби ҳақгузорӣ бувад, аз он ҷо истинбот кунад ва риояти аҳволи ҳар кадомро маръӣ дорад.

Пас, бояд ки марди кадхудо модар надорад ва агар дорад, дар иёл надорад, илло дар иёли падар, ки он ба амну рафоҳ наздиктар бувад ва фитнаву фасод камтар.

Дигар, шарт аст, ки марди мутааҳҳил дахли муайян дорад дар соле ва муқаррар аз понсад то ҳазор дирам, хоҳӣ ба тариқи касб [ва] хоҳӣ аз роҳи идрор, ки агар дахл номушаххас бувад, бисёр таабу сахтӣ бинад ва чашм ба моли зану дасти вай дорад, ё дар зуллу тамаъ афтад, ё абду-з-завҷа гардад ва қалби мавзӯъ шавад.

Дигар, шарт бувад, ки мард соҳиби амлоку асбоб бувад, лоақалл бояд ки манзилаш муқаррар бувад аз ғайри хонаи зан, ки агар мард манзиле муайян надорад, лобудд дар хонаи зан гузаронад. Ва ин мӯҷиби истило ва забоноварии зан мегардад, ки ту кистӣ?! Гадои бесарупо ва беманзилу ҷо, ки ба воситаи ман соҳиби хона ва фирош гаштӣ! Ва ба кадом пояи эътибор тафаввуқ ва иқтидор меҷӯӣ ва даъвии мардӣ мекунӣ!?

Ва агар ин сухан ба забон нагӯяд ҳам, аз носияаш ба муояна хонда шавад. Ва агар дар хонаи зан набувад, умре кӯй ба кӯ бар гардан кадуву сабӯ тавф мекунад. Ва ҳамчу гурбае бача дар даҳон ба кӯчаҳо давон мешавад. Аз ин мамар ҳама бисоту ҳасир дарида ва косаву табақ тарқида ва назди мардум [ба ҳар маҳаллате хору] беэътибор бошад.

Дигар, марди кадхудоро шарт бувад, ки ваҷеҳ бошад ва сурати зоҳираш аз уюб холӣ бувад. Ва агар маъюб бувад, авлову авфақ он аст, ки зане маъюб биталабад рафоқату улфатро, чи агар мард кареҳулманзар бошад ва зан ҷамила бувад, сабаби таҳқири мард мешавад ва боиси нуқсони улфату муонасат. Ва басо бувад, ки муфзӣ ба фасод гардад, чи ҳусни хуб ғуруре

дорад ва бувад, ки зан ба пинҳон толиби сурати ҷамила гардад ва даллолаву муҳтола дар мобайн тадохул ёбад.

Ва куфот дар ҳасабу насабро мурoот бояд кард. Ва аммо шурут, ки дар боби занон маръӣ бояд дошт:

Аввал он ки зан аз ҷое талабад, ки асле шариф дорад, на насабе хасис, ки шарафи нафсу асл сабаби ҳаё ва виқору таҳаммул, ранҷи хонадорӣ ва итоати шавҳар ва сабр бар тундхӯйии ӯ ва ба хона нишастан ва фармонбарӣ кардан мешавад.

Ва хиссати насаб боиси бому дар давидан ва ба кӯчаҳо рафтан ва адами итоат ва ношукрию ноҳифозӣ ва қаноат нанамудан ба нафақоти шавҳар ва зиёдаталабӣ ва худсарию нофармонӣ кардан ва овоз бардоштан бар шавҳар мегардад.

Шарти дувум он ки зан ҳеч авлиё надорад, на падару на модару на бародар, магар хоҳар, ки хоҳари мушфиқ ва ходима бувад. Ва тарки авлиё ба ҷиҳати он ки рӯзгори мард бе талху шӯр мумкин набувад, ки сипарӣ шавад; чи ба сабаби вуфури ашғол ё инқилоби аҳвол, лобудд дар амри инфоқу имсок ё дар боби ифтирошу изтиҷоъ бинобар маслаҳате ё монеъе мусоҳала ва эҳмол раво дорад. Пас, аз ин сабаб миёни завҷайн кор ба гуфтугӯ ва низоъ кашад, то ба ҳадде, ки мард дар садади ифтироқ ё зарбу манъ аз фирош ояд. Зан аз ин маънӣ ба авлиёи хеш огоҳӣ диҳад, эшон ба воситаи ҳамияти асабат ва муҳаббати силаи раҳим аз ғояти ҳамоқату ҷаҳолат каф бар даҳон оваранд ва дасту остин барчинанд ва бар сари мард гирд ояндy гӯянд: Ту худ кистӣ, ки бад-ин мусоҳарат розию шокир набошӣ ва фарзанди мо ё хоҳари мо чунину чунон гӯӣ ва ҷомахоб ҷудо кунӣ, ё ба зарб иқдом намоӣ, ё аз нафақа бозгирӣ?! Бад-ин ҳол, ки дорӣ, чаро зан кардӣ ва обрӯи мардон ба хок рехтӣ?!

Ва чун аксари мардум аз ин таҳқиқоту тадқиқот, ки ишора кардем, ғофиланд, ба таассуб бо мард уфтанд ва рӯзгори вай тира гардонанд, бо он ки медонанд ё намедонанд, ки хусумати занон бо мардон аз шабу рӯз таҷовуз намекунад ва ба як хор-хори пасу пушт ва молидани буни рон ҳазор падару мо-

дар ва фарзандро дар тоқи нисён мениҳанд. Ва ин фасод вақте таваллуд кунад, ки авлиёи зан мутамаввил бошанд. Ва агар мутавасситулҳол бошанд, бо аъмоли худ гирифтор оянд. Ва агар дунмард буванд, беҳтар ки ба хидмат қиём кунанд ва муроот фармоянд. Ва албатта, бояд ки зан модар надорад ва агар дорад, боре дар иёли шавҳари худ бошад, на дар иёли домод, ки бисёр вайронии манзили мард аз талқини модарзан хезад, ки агар модарзан шавҳар надорад, ба ҳар сифат, ки бошад ва ба ҳар куҷо, ки доранд, назди мулоқоти духтар харобии аҳволи мардро тамҳид мениҳад, ки ҳон, ҳозир бош, ки либоси шавҳарат мутааддид нашавад! Ва ин коло, ки дорӣ, ба вай манамо, ки бифурӯшад ва ба болои ту зан оварад! Ва магузор, ки аз хона берун хуспад, то шоҳид орад. Ва манъаш кун, ки ба халқ рафтуой накунад, ки аз он бало хезад ва меҳмон ораду исрофу итлоф кунад ва ту лабхушк бинишинӣ ё талоқат диҳад, ки урён берун ой. Ва аз барои он рӯз, [ки ҷудоӣ афтад,] изхорро лозим гир, ки бар муҳаббати мардон эътимод нест ва улфати эшон на мабнӣ бар сидқу садод.

Ва ин талқиноти ӯ аз он муҳаббати зотӣ ва даъвии ноҳаққ, ки исбот кардем, ношӣ шуда бошад, яъне чунон чи модар дар ҳаққи фарзанди нарина он даъво дорад, дар модина низ ҳамчунин ки чун духтар аз ӯст, шавҳар [ва] духтар низ аз ӯ, ё ғуломи ӯ. Надонад, ки агар духтар мутамаввил бувад ба моли бамерос, на ба моли шавҳар, бар ӯ ҳаққу-тарбият ба қадри садди ҷӯъ дорад ва ӯро дар мол, ки аз ҷиҳати шавҳари духтар бувад, ҳеч ҳаққе нест, магар ҳуқуқи муруввати ва одатӣ. Ва сафоҳати модарзан то он ҷост, ки ҳаққи духтар аз ирс **ала фароизи-л-Лоҳ** *(мувофиқи воҷиботи Худо)* ба духтар нарасонад, мабод ки ба шавҳараш диҳад.

Дигар, шарт бувад ки зан муфлиси ҳақиқӣ бошад ва ҳеч милку асбоб надорад ва ранҷкашу сахтидида бувад. Риояти ин шарт аз лавозим аст, ки зан бад-ин восита мутеъ ва мунқод бувад ва ба ҳар чӣ аз мард расад дар инфоқу имсок, шокир ва розӣ бошад ва дил бар шавҳар баста бувад ва мушфиқу меҳрубон бошад, чи аз ҳабсу қайди масоиб раста бувад ва ба

неъмату лаззат расида, ба хилофи он ки неъмату ҳаловат ёфта бувад. Агар баъд аз тазаввуҷ тараққӣ бинад, шокир бошад ва агар таназзул – носипосу забоновар гардад.

Дигар, шарт аст, ки зан пештар аз булуғ биталабад, ё дар ҳадди булуғ расида бувад, ки он ба салоҳу садод ақраб бувад. Хосса бо касе, ки ғараз аз тазаввуҷ таҳорату иффат ва сиёнати дин дорад; чи духтар чашмбаста бувад ва ба неку бад нораси-да ва он сабаби ҳаё ва дилгармии тарафайн ва боиси мазиди муҳаббат ва иффат мегардад ва адами фаҳшу забоноварии зан; чи агар зан болиға бошад ва аз муддати он соле, ё солҳо гузашта бувад, бом [ва дар] давида ва зану мард дида ва парда дарида бошаду басо ҳикояти заношӯӣ шунида ва бисёр ҳован ва ҳованҳо суда ва басе шабҳо дар канори занон ё атфоли наздик ба ҳулм осуда. Набинӣ ва надонӣ, ки қувои шаҳавӣ дар мардон яке аз даҳ ҷузв аст, чун ду амрад бо марде ва амраде дар як ҷое бихуспанд, **илло мо ъасама-л-Лоҳ** фитна-ву фасод то ба куҷо анҷомад?! Пас, дар ҷое, ки зане ва духта-ре, ё ду духтар ҳамлиҳоф бошанд, бо он ки қуввати шаҳват бакамол доранд, кор ба куҷо кашад?!

[Рубоӣ]

Дидам ду ҷалаб, ки бод мепаймуданд,
Аз зарбати к. . . шаб ҳама шаб нағнуданд.
В-ин нодиратар, ки ҳар ду ҳован буданд,
Бе даста чӣ гуна заъфарон месуданд?!

Балки дар аксар маорику маҷолис модарон худ боис ва муҳаррики ин фасод мешаванд, ки ҳон фулона, бархез ва дар миёни мо манишин, ки бешарм шавӣ ва дар канори фулона анбозу амсоли худ биёсой. Ва ин ду ин маъниро аз Худой би-хоҳанд ва шаб ҳама шаб лиҳоф биҷунбонанд ва ҳар ду пой сӯи осмон ва сармасти исёну хусрон, модарон дар маҷлис хандону шукуфон.

Пас, аз музоваҷати инчунин кадбону ҳеч салоҳу садод су-рат набандад, ғайр аз шӯхчашмию беҳаёӣ ва адами қаноат бо мард ва ба кӯча давидан.

Дигар, шарт аст, ки зан уммӣ ва бесавод бувад ва таламмузи хатту иншо нокарда ва китоби Лайлию Маҷнун нохонда, ки агар зан аз аҳли қалам бувад, ҳикояти ишқу муҳаббат мехонад ва ашъори он забт мекунад. Ва ин мӯҷиби тасаллуту мубоҳот ва ифтихор бар мард мешавад, хосса, ки мард уммӣ бувад. Ва бошад, ки соҳиби рақима ва рисола шавад ва ба толибони хеш равона кунаду биситонад. Ва албатта, ҳикоёти номарбут ва аҳодиси номазбут, ки дар [ҳаққи] ҳуқуқи модарон бастаанд ва ифтиро карда, ҳифз мекунад, агар соҳиби фарзанд шавад, аз барои даъвии ноҳаққи худ, ки собиқан имо рафт, санад мегардонад. Ва надонад, ки ҳуқуқи абавайн маҳдуд аст ва ба чандин муқаддима машрут ва он ҳикоятҳову ривоятҳо ҳама аз ҳавои нафс хостааст. Ва аксари онро падарону модарони мисли ӯ сохта ва пардохтаанд ва дидаанд, ки фарзандон ба воситаи бадии онҳо ба ҳоли онҳо намепардозанд, аҳодиси мавзӯъа ифтиро кардаанд ва ҳикоёти козиба иншо карда. Ва бино бар зоҳири нусуси қотеъа ниҳода, фарзандонро кофир гардонанд ва худро муртадд гардонида ва ҳар нафасе гӯянд:

[Байт]
Ҷаннат, ки ризои мо дар он аст,
Зери кафи пои модарон аст.

Надонанд, ки ҷаннат агар бувад, дар ризои модаре мисли Марям [разия-л-Лоҳу анҳо], бувад. Ва ризвон агар ҳосил шавад, дар қадами бибие, ҳамчу Робиа, [раҳмату-л-Лоҳи алайҳо], на он ки писар ба раққосӣ супораду духтар ба қаҳбатӣ ва боз мутаваққеи эҳсон бувад, ки

وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا

(Ва ба падару модар...некӯкорӣ кунед. Сураи Нисо, ояти 36).

Дигар, шарт аст, ки ҷамоли зоҳири ӯ аз уюб холӣ бувад ва ихтиёри камоли ҷамол накунад, ки ихтиёре абас бошад. Ва бар тавассути ҳусн иқтисор фармояд, чи камоли ҷамол

муставҷиби ҳазор офат аст, адно такаббуру тафаввуқ бошад ва бар мард фахр орад ва аъзами таваҷҷуҳи мардум бувад ба дидану бурдани ӯ, магар ки исмати қавӣ муҳофазат кунад. Балки худ толиб бувад, ки мардон ҷамоли ӯро бубинанд. Ва иртикоби абас он ки ниҳояти ҷамоли зан то як сол бошад ва баъд аз он ки фарзанд орад, он ҷамол ба зиён равад, ба воситаи он ки дар қурби ниҳол навбоваи бехҷаст обкаш бошад ва аслро хазон гардонад. Ва дар ин ҳол эҳтиёҷ ба ғозаву машшота афтад. [Ва] агар сурате аз панбаву гил бисозию мулаббасу музайян гардонӣ ва ба рангу бӯ биёрой, дилрабо шавад.

Пас, агар зан беҷамол бувад, худро худ биёрояд ва зебо шавад:

[Фард]»

Машав мағрури ҳусни моҳрӯён,
Ба зулфи дилкашу рӯи нигорин,
К-аз инон гирадат дил соли дигар,
Чунон к-имсол аз хубони порин.

Он дӯсти [ман] гуфт: Турфа тақрире додӣ, ки модаршӯву модарзан ҳар ду ба як либос баромаданд ва ин хилофи муътақади мардум аст, ки мегӯянд: Модарзан ба домод меҳрубон аст ва баъзе ба иттифоқи модаршӯ низ муттафиқанд.

Гуфтам: Бинои ин ҳама муқаддамот бар аксару ағлаб аст ва дар олами кавну фасод аз шарру хайр гузир набувад, илло он ки шарр ғолибтар бошад. Вагарна дар миёни мардон мардон бошанд, ки дар хиссату хасорат аз занон бадтар бошанд ва занон ҳастанд, ки ба иффату таҳорат аз мардон беҳтар.

Пас, агар модарзану модаршӯ аз онҳоянд, ки шавҳар доранду соҳиби амлоку асбоб ва авлод, аз онҳо ҳеч макрӯҳе ба нисбати домод оид намешавад, магар рафоҳияту утуфат, [ки] агар ба ҷуз ин бошанд, нестанд, магар балои дамону аждаҳои кушодадаҳон. Ва масдари ҳама офоту оҳоти арбоби тазвиҷ ин

ду бошанд, зеро ки савъати ахлоқи онҳо мизоҷи мувофақати заношӯиро ботил мегардонад ва иғвову васвасаи эшон ба талоқу фироқ ва хонавайронӣ мерасонад. Ва ба шумии онҳо занони бечора бадном гаштаанд ва дар забони хосу омм афтода. Савоб он аст, ки бутуни кутуб аз бадии инон пур бошад. Лекин ба иллати адами вуқуф ба муқаддимае, ки собиқан ишора кардем, мардон гумон кардаанд, [ки] ин бадиҳо ҳама аз зан аст, на модаршӯву модарзан, ҷузъиёти хасорат ва ҳамоқати ин ду на бад-он поя аст, ки ба дафтарҳо ҷамъ карда ояд ё дар маърази тақриру таҳрир дарояд **ман лам язуқ, лам ядрӣ** *(ҳар касе начашида бошад, намедонад)*. Аз ин ҷиҳат аст, ки ҷуҳало бад-ин тамҳидот, хосса касоне, ки зан надоранд ё доранд ва модар надоранд, ё модарзан надоранд, ё инҳо дар иёл надоранд, зътирозоти рақиқу номуваҷҷаҳ бо ғайр расонад. Ва гӯянд: Фулон забуни зан аст ва маҳкуми модарзан ва ба модари худ осию оқ аст, охир, зан чӣ қадр дошта, ки ӯро назананд ва ё накушанд ва ё ба тарку талоқаш нагӯянд?!

Инон надонанд, ки зан низ мисли эшон нафсе дорад ва худро адили мард мепиндорад. Ва он заъфу забунӣ бад-ӯ ба сабаби авориз афтода.

Ва ҳадди зарбу шатм ва қатлу талокро шореъ мизоне ниҳода: ё модарзанро натавон зад ва ба иғвои ноҳаққи модаршӯ занро натавон ранҷонид. Ва дар ин боб ақоқеву шиқоқе мутасаввир нест. Ва басо аз ин арбоби эътироз чун дар ин маҳлака дарафтанд, хусронкортар [аз ҳама] ва забунтар берун оянд.

Яке уқало **ҳолату-т-тасвид** *(ҳангоми навиштан)* масале некӯ ёдам дод ва гуфт: Ҳоли асҳоби тазвиҷ нек шабоҳат дорад ба аҳволи мавто ва аҳли қубур. Ва ҳоли домод нек монанда аст ба маййит ва ҷаноза. [Ва] ғояти тафовуту тафозул ин ки дар он ҷо ба ҷазаъ ва фазаъ мурдаро мебаранд ва дар пардаи қабр менишинонанд ва дар ин ҷо ба даффу ной дар лаҳади зан меандозанд, овозаи ҳой-ҳуйи мутрибон садои **ал-қабру равзатун мин риёзи-л-ҷаннати ав ҳуфратун мин ҳуфари-н-нийрон** *(қабр боғест аз боғҳои биҳишт ё чуқурие аз*

чуқуриҳои оташ) ба гӯши ҳуш мерасонад. Тараддуд ва саъйи авлиёи зан ва талқини эшон ба хайру шарр сурати суоли Мункар ва Накир дорад. Омадушуди дӯстон ва таҳнияти эшон баъд аз он ду-се рӯзе ранги авлоди маййит дорад, ки бар сари қабр барои фотиҳа тараддуд оранд. Ва баъд аз он ҳама ба таркаш бигӯянд. Он гоҳ домод донаду ҷони ӯ ва маййит донаду аъмолу имони ӯ. Кас пай набарад, ки чӣ ҳол доранд, илло аҳли мушоҳада, ки кашфи қубур карда бошанд. Филҷумла аз атвору авзоъашон огоҳӣ ёбанд.

Алҳаққ, масале некӯ зад ва ҷавоҳири обдори маонӣ муддатулумр кадхудоиро аз хайру шарр ба тамомӣ суфт ва гуфт.

Ва чун офоти никоҳу шароити он бидонистӣ, агар ба тақозои тақдир мутааҳҳил шавӣ, одоби онро ба ҷо оварӣ, то ба фавоиди он бархурдорӣ ёбӣ.

Бидон, ки ғараз аз тазаввуҷ таволуду таносул аст ва бояд ки ғарази аслӣ ин бувад. Ва ин ният кунад, ки бандае зиёда ба вуҷуд ояд, то мартабаи изҳору офаринишро имдодеву муованате пайдо ояд ва ба ибодати Холиқу муованати халқ пардозад. [Ва]’ бад-ин ният ба он чи дар муддати никоҳ аз таабу ранҷ, ки бинад, муздею аҷре дар девони амалаш мусбат гардад. Ва танокуҳу тазаввуҷ сабаби бақои банӣ навъ аст. Ва бақои навъ бе ҳаёт сурат набандад ва ҳаёт бе вуҷуди луқмаву туъма [ба даст наёяд], то ибодату иморат ба зуҳур ояд. Ва ибодату иморат ҳам бозбастааст ба бақои банӣ навъи [инсон]. Ва ибоҳати мунокаҳат барои ин маънист, на барои шаҳватронӣ. Балки хилқати шаҳват низ барои ин аст, ки то мувакакалу мутақозӣ бошад ва халқро бар музоваҷат таҳрису тарғиб намояд, то соликони роҳи дин дар вуҷуд оянду ибодати Ҷаҳондори таоло ва тақаддус намоянд. Вагарна ба таъмири ҷаҳон машғул шаванд, ки дигаре ояду ибодат кунад. Ва ҳарчанд одамӣ беш мешавад, бандагони ҳазрати рубубият бештар мегардад. Ва ин аст маънии касирӯ авлодукум, ки никоҳ кунед ва бисёр шавед, ки ман дар қиёмат ба шумо мубоҳот кунам бо уммами собиқа, то бо кӯдаки ҷанин низ ифтихор кунам.

Пас, савоби касе, ки саъй кунад, то банда барафзояд, ки дар роҳи бандагӣ дарояд, бузург бошад. Барои ин аст, ки ҳаққи падар бузург аст ва ҳаққи устод бузургтар, чи падар сабаби вуҷуд аст ва устод сабаби ҳидояти роҳи дин. [Ва] лиҳозо гурӯҳе аз уламо гуфтаанд: Никоҳ фозилтар аст аз он ки ба навофили ибодат пардозанд. Пас, никоҳ кардан аз ҷумлаи роҳи дин бошад. Фазли танокуҳ ба воситаи фавоиди ӯст: яке фавоиди никоҳ фарзанд аст, вуҷуди ӯ мунтиҷи чаҳор самара бошад:

Яке он ки саъй карда бувад дар [роҳи] он чи маҳбуби Ҳаққ аст аз вуҷуду бақои насл. Масалан, хоҷа замини солеҳи заръ ба бандаи хеш диҳад [ва] олоту адавоти зироат аз тухму ҷуфти гов ба вай таслим кунад ва муваккал гузорад, ки вайро ба киштукор орад. Пас, агар ин ғулом тухм зоеъ кунад ва муваккалро ба ҳила аз худ боз кунад, лобудд муставҷиби мақту сахати мавло гардад. Ва Ҷаҳондори таоло ва тақаддас, ки олати мубошарат ва раҳим биёфарид ва тухми фарзанд дар пушти мардон ва синаи занон биниҳод ва шаҳватро бар эшон муваккал гардонид, ҳар оқиле медонад, ки мақсуд аз ин чист.

Дигар, он ки ба сабаби никоҳ саъй кардааст дар мутобаати он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, то уммати вай бисёр шавад. Аз ин ҷиҳат гуфтаанд, ки зани зишти зоянда беҳтар аст аз хубрӯи ақим.

Дигар, он ки ба воситаи никоҳ дуъои фарзанд ба ҳосил ояд. Ва аз ҷумлаи боқиёти солеҳот яке фарзанд аст, ки савоби он аз падар мунқатеъ нашавад, яъне худ бимирад, ба иллати салоҳи фарзанд тоату ибодаташ намирад. Дигар, ба воситаи фарзанд дар зумраи содиқину собирин дохил гардад. Агар фарзанд пеши падар бимирад, ки дар ранҷи мусибати он сабр орад ва фарзанд шафеъи ӯ бошад.

Дигар, аз фавоиди тазаввуҷ таҳассуни дин аст, чи ҳар кӣ никоҳ кард, як нимаи дини хеш дар ҳисор кард. Ва он ки никоҳ накард, ғолиб он бувад, ки чашм аз назару дил аз васваса нигаҳ натавонад дошт.

Дигар, он ки муонасат ёбад ба дидори занон ва роҳате ба дил ҳосил шавад ва қувои нафсонӣ ва табииро мададе аз хориҷ расида бувад ба сабаби муҷоласат ва мизоҷ бо эшон; чи мувозабат бар тоату ибодат малолат оварад ва дилкӯфтаву заиф шавад аз ҷиҳати маводди унсурӣ. Ва ин роҳат он қувватро таҷдид кунад ва роҳату осоиш аз дил ба якбора бознагирӣ, ки дил аз он нобино шавад. Оре, дил порае лаҳми санавбарист, ки агар саҳеҳу солим бувад ва аз ҳар чаҳор табъ ҳиссаи худ бардорад, мустаидди илму кашф мешавад. Пас агар ӯ ранҷуру бемор бувад ва ҷазби моддаи худ аз аслу мабдаъ натавонад [кард], куҷо мустаидди дарки маъқулот тавонад шуд?! Аз ин ҷиҳат он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, ихтиёри ин ҳар се кард аз дунё: тиб – барои тақвияи димоғу дил [ва] зан – барои осоиши тан, то қурратулайни салот ба ҳосил ояд. Ва зани порсоро қарини зикру шукр гардонид.

Дигар, фоидаи тааҳҳул он аст, ки зан тимору тааҳҳуди хонаро мутасаддӣ бошад, ки агар мард бад-он машғул гардад, аз илму амал ва ибодат бозмонад ва бад-ин иллат зани нек ёвар бувад дар роҳи дин. Ва гуфтаанд: Зани нек аз дунё нест, балки аз охират аст, яъне туро фориғ дорад, то ба кори охиратӣ машғул шавӣ. Ва баъд аз имон ҳеч неъмат бузургтар аз зани шоиста нест:

[Зани хуби фармонбари порсо
Кунад марди дарвешро подшо.]

Дигар, тазаввуҷ мукаффири саййиоти азима аст, чунки сабр бар ахлоқи занон ва кифояти муҳиммоти эшон ва забти онҳо дар роҳи рост ҷуз ба муҷоҳадате бузург тамом натавон кард. Ва ин аз афзали ибодот аст ва аз ҷумлаи гуноҳон гуноҳест, ки ҷуз ранҷи иёл таҳаммул кардани [он] каффораи он накунад.

Ва аммо одоби маош ба эшон: яке хӯи нек бо занон пеш гирифтан бувад. Ва маънии ин на он бувад, ки эшонро наранҷонад, балки бар муҳолоту носипосии эшон сабр кунад

ва ранҷи эшон бикашад, чи занон аз заъфу аврат махлуқ гаштаанд, доруи заъфи эшон хомӯш будан аст ва мудовои аврати эшон – хона бар онҳо зиндон кардан.

Ва охирин сухане, ки он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, назди вафот мегуфт ба зери забон, ин буд, ки намозро ба пой доред ва бо бандагони худ мудоро намоед ва занон, ки асиронанд дар дасти шумо, бо эшон зиндагонии некӯ кунед. Ва он ҳазрат салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам хашму сафро аз занон эҳтимол кардӣ ва гуфтӣ: **Хайрукум, хайрукум лиаҳлиҳи ва ана хайрукум лиаҳлӣ** *(Беҳтарини шумо касест, ки барои хонаводааш беҳтар бошад. Ва ман аз ҳамаи шумо барои хонаводаам беҳтарам).*

Дигар, мизоҳу бозӣ кунад бо эшон ва гирифтаву мукаддар набошад ва бо дараҷаи ақли эшон ояд. Ва ҳеч кас бо аҳли худ чандон тибат накардӣ, ки он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам.

Ва мард бояд ки бо аҳли хеш чун кӯдаке бувад дар лаъб ва ба кахудоӣ чун мардон бошад. Ва бояд ки хандон ба хона дарояд ва хомӯш берун ояд. Ва ҳар чӣ ёбад, бихӯрад ва ҳар чӣ наёбад, напурсад. Ва мизоҳу бозӣ на бад-он поя, ки ҳайбат билкуллия барафтад ва дар ҳавову ҳаваси ботил ёр набошад, балки чун амре ба хилофи одат ва шариат бинад, сиёсат кунад, ки агар вогузорад, мусаххари эшон шавад.

Ва бояд ки ҳамеша мард муставлӣ бувад. **Қола алайҳи-с-салом: Таъиса абду-з-завҷати** (Гуфт пайғамбар (с): Марде, ки бандаи зан аст, ҳалок мешавад).

Бояд, ки зан бандаи мард бувад, на мард бандаи зан. Ва билҷумла дар занон заъфест, ки илоҷи он эҳтимол аст ва каҷие, ки илоҷи он сиёсат бувад.

Ва бояд ки мард чун табибе устод бувад, ки ҳар илоҷе дарвақт нигоҳ медорад. Ва сабру эҳтимол бояд, ки ғолиб бувад бар қаҳру истило. Ва гуфтаанд: Зан чун устухони паҳлӯй аст кӯжу каҷ. Агар хоҳӣ, ки рост кунӣ, бишиканад.

Дигар, дар амри ғайрат эътидол маръӣ дорад ва дар таҷассуси ботини ҳолҳо бисёр муболаға накунад ва бе сабабе

гумони бад накунад. Ва асли ғайрат он аст, ки роҳи чашми эшон баста гардонад. Ва гуфтаанд, ки занонро ҷомаи некӯ накунед, ки орзуи берун шуданашон ояд, ё ба бом бар шудан. Аз Фотима разия-л-лоҳу анҳо пурсиданд, ки занонро чӣ беҳтар? Гуфт: Он ки ҳеч мард эшонро набинад ва эшон ҳеч мардро набинанд. Ва бештар занонро офат аз маҷолиси занон ва назора [бар] мардон мехезад. Ва билҷумла аз ҳар чӣ таваққуъи ифсод бувад, манъ фармояд ва ҳама офатҳо марду занро аз чашм ояд [ва] аз ба кӯчаву бозор рафтан ва ба бому дар давидан.

Мард бояд, ки ин маониро осон нагирад, балки ҳатталимкон занро дар хона танҳо нагузорад ва яке аз маҳорими худро, ё маҳорими занро дидбон дорад, ки зан аз ӯ ҳазар дорад.

Ва бештар носозгории занони маккор бо модаршӯ аз ин ҷиҳат бошад ва бо модаршӯ нанишинад, то хонаро хилват дорад ва фасод кунад.

Дигар, бо зан нафақот некӯ кунад ва танг фаро нагирад ва исроф низ накунад. Ва бидонад, ки нафақа бо иёл садақа аст. Ва диноре, ки дар ғазо нафақа кунанд ва диноре, ки бад-он бандаро озод намоянд ва диноре, ки ба мискине диҳанд ва диноре, ки ба иёл нафақа кунанд, савоби ин аз ҳама фозилтар бошад.

Ва мард бояд ки ҳеч таоми хуш танҳо нахӯрад ва агар хӯрад, пинҳон дорад. Ва таоме, ки нахоҳад пухту сохт, пеши эшон тавсиф нафармояд. Ва дар ҳафта як бор аз ширинию ҳалво даст набардорад. Ва чун меҳмон надорад, таом бо аҳли худ бихӯрад.

Ва асл он аст, ки он чи нафақа мекунад, аз ҳалол ба даст оварад, ки ҳеч хиёнату ҷафо аз он беш набувад, ки эшонро ба ҳаром бипарварад.

Дигар, илми зарурии эшон аз таҳорату ҳайзу намоз таълим мекунад. Ва агар наёмӯзад, зан бе дастуре берун равад ва биёмӯзад; лоақалл ин миқдор биёмӯзад, ки чун пеш аз ғуруб ҳайз мунқатеъ шавад, намози пешин ва асрро қазо бояд кард.

Ва чун пеш аз субҳ [ҳайз] мунқатеъ шавад, намози шом ва хуфтанро қазо кунад.

Дигар, мурооти тасвия: агар ду зан дорад, аз мавоҷиб аст дар шаб будан назди ҳар кадом ва ато фармудан ба ҳар кадом, на дар муҳаббат ва мубошарат, ки он дар ихтиёри мард набувад.

Дигар, дар вақти нушузу адами итоат занро ба лутфу рифқ ба тоат хонад, вагарна дар ҷомахоб пушт ба вай кунад. Ва агар не, се шаб аз вай ҷудо бошад ва агар не, он гоҳ бизанад, на чандон ки узваш бишиканад. Ва агар дар кори дин тақсир кунад, то як моҳ хашм гирад.

Дигар, ҳангоми мусоҳабату муонақат ва мубошарат набояд, ки мард чун сутуре бувад, балки пеш аз он ба мулоабату муломаса ва қубла дили вай хуш гардонад ва қабл аз шурӯъ сураи Ихлос бихонад, назди ибтидо **бисми-л-Лоҳи-л-Алиййи-л-Азим, Аллоҳу акбар** се бор бихонад ва баъд аз духул дар дили худ бигӯяд: **Аллоҳумма ҷаннибна-ш-шайтона миммо разақтано** *(Худовандо, шайтонро аз мо ва аз он чи ба мо ато кардаӣ, дур бигардон)*. Ҳини инзол дар хотир гузорад: **Ал-ҳамду ли-л-Лоҳи-л-лазӣ ҷаъала мина-л-мои башаран фаҷаъалаҳу насабан ва сиҳран** *(Ситоиш Худойро, ки аз об одамӣ офарид, пас ӯро хеши насаб ва домодӣ сохт)* ва чун инзол шуд, сабр кунад, то зан низ инзол оварад.

Дигар, то тавонад талоқ накунад, ки Худованд азза исмуҳу аз ҷумлаи мубоҳот талоқро душман дорад. Ва билҷумла ранҷонидани ҳеч касе мубоҳ набувад, илло ба зарурате:

[Байт]

Маёзор мӯру маёзор кас,
Раҳи растагорӣ ҳамин асту бас.

Ва чун ҳоҷат афтад ба талоқу фироқ, бояд ки аз яке беш надиҳад ва се талоқ ба якбора макрӯҳ аст. Ва дар ҳолати ҳайз талоқ додан ҳаром бувад ва дар ҳолати покӣ, ки суҳбат карда бувад ҳам, ҳаром бошад, магар вақте, ки кор ба гуфтугӯ ва

ҷидол расида бувад ва вақоҳати зан аз ҳадд гузашта, мард бояд ки дар ин ҳол ҳам аз ҷой нарафта бувад. Ва ба хашму истихфоф талоқ надиҳад, балки ба талаттуф узре оварад. [Ва] агар зан қабул накунад [ва] ибром барад, он гоҳ ба талоқаш бигӯяд. Ва агар худ толиби фурқат бошад, аввалан ба ҳадяе дили зан хуш кунад ва узре гӯяд, ки ман ногузир аз ту ҷудоӣ металабам, бинобар маслаҳате, то зан сокин шавад, он гоҳ ифтироқ ҷӯяд.

Ва мард бояд ки сирри зан бо ҳеч кас нагӯяд. Ва зоҳир накунад, ки ба чӣ айбу иллат талоқ медиҳад!

Якеро пурсиданд, ки занро чаро талоқ медиҳӣ?

Гуфт: Сирри зани хеш ошкоро натавон кард. Ва чун талоқ дод, гуфтандаш, ки чаро талоқ кардӣ?

Гуфт: Маро бо занони мардум чӣ кор, то ҳадиси вай кунам?!

Ин муқаддамот, ки тақдим рафт, аз одоби маишати ҳаққи зан аст бар мард.

Аммо ҳаққи мард бар зан азим аст, ки вай дар ҳақиқат бандаи ӯст. Ва дар хабар аст, ки агар суҷуд ғайри Ҳаққро, субҳонаҳу, раво будӣ, занонро раво будӣ, ки мардонро саҷда кунанд. Хулосаи ҳаққи мард бар зан он аст, ки дар хона нишинаду бе дастуре берун наёяд ва бар бому дар наравад ва бо ҳамсоягон ҳадису мухолатати бисёр накунад, магар ба қадри эҳтиёҷ; ва бе зарурат назди эшон нашавад ва аз шавҳари хеш ҷуз накӯӣ нагӯяд ва уюби шавҳари худро бипӯшад. Ва густохӣ, ки миёни эшон бувад дар муошарат ва мубошарат, ҳикоят накунад ва дар ҳама корҳо бар муроду шодии шавҳар ҳарис бошад, на бар муроди худ. Ва дар моли вай хиёнат раво надорад ва шафқат нигаҳ дорад ва чун дӯсти шавҳар дар бикӯбад, чунон ҷавоб надиҳад, ки вайро бишиносад ва аз ҷумла ошноёни шавҳар рӯи хеш пӯшида дорад. Ва аз шавҳар бад-он чи дораду орад, қаноат кунад ва зиёда наталабад. Ва ҳаққи шавҳар аз [ҷамеъи] хешовандон муқаддам дорад. Ва худро ҳамеша покиза нигоҳ дорад, чунонки суҳбату муошаратро шояд ва назди тақозои мард таъхир раво надорад. Ва

ҳар хидмат, ки ба дасти хеш кунад ва тавонад кард, худ бикунад ва ба ғайр ҳавола накунад. Ва бо шавҳар ба молу ҷамол фахр накунад, аз некие, ки дидааст, носипосӣ накунад ва нагӯяд, ки ман аз ту чӣ дидам?! Ва ҳар соате бе сабабе талаби хариду фурӯхт ва талоқу фироқ нахоҳад, ки он сарвар, саллал-Лоҳу алайҳи ва саллам, фармуд: Дар дӯзах нигаристам, бештар занонро дидам. Гуфтам: Чаро чунин аст? Гуфтанд: Лаънат бисёр кунанд ва носипосии шавҳар бисёр оранд ва талоқ талабанд, ба сабаби ин дар дӯзах муаззаб гаштаанд.

Ҳозо охиру мо аврадноҳу ва ваффақана-л-Лоҳу таъоло би иродатиҳи.

ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى هَدَىٰنَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِىَ لَوْلَآ أَنْ هَدَىٰنَا ٱللَّهُ

(Сипос Худойрост, ки моро ба сӯи ин ҳидоят кард; ва агар Худо моро роҳ наменамуд, ҳаргиз роҳ намеёфтем).

ДАР ТАҲҚИҚИ ҶАРАЁНИ ҚАЗОВУ ҚАДАР ВА ВУҚӮЪИ ОН ЧИ ВОҚЕЪ ШУДАНИСТ ВА САБАБИ ТАЪХИРИ ИҶОБАТИ ДУОҲО ВА БЕНАФЪИИ КАСБҲО ВА ТАРАДДУДҲО

[Пӯшида намонад, ки муҳаррири сутурро дар авосити синни шабоб ба воситаи эҳрози завоид, ки маншаи тафохур ва мубоҳоти абнои ҷинс аст, доияи тағаллуб ва тафаввуқ дар димоғ мутамаккин шуда, ҳеч касеро ба ҳеч появу мансабе лоиқ надониста, ғайри худро намедидам. Ва ҳол он ки ба сababи касоди бозори дониш ҳеч кас маро ба ҳеч поя намедид ва ба ҳеч мартаба сазовор намедонист. Монанди одами ваҳшӣ дар ҷазираи бӯзинагон ғариб афтода будам ва ҳавасу орзу, ки дар охири ҳар ҳунар ниҳода, аз он мутаваққеи дастгоҳи бузурге будам, худ ба худ фурӯ нишаст. Ва дар саъйҳои мардум, ки барои эҳрози ҷоҳу мукнат менамуданд, тааммуқу тафаҳҳус мекардам, он чи меҷустанд, намеёфтанд ва он ки наметалабиданд, мерасид. Пас, ман низ аз саъю тараддуд даст бардошта, ба он чӣ ҳаволаи ман шуда буд аз пешгоҳи қазову қадар, ба он қонеъ омадам. Ва аз барои он ки дигарбора нафси аммора маро ба саъю кӯшиши бефоида дарнаёрад, муқаддимае дар ҷараёни қазо ва рафтани ҳукми илоҳӣ дар бораи бандагон ба хотири тамҳид ниҳодам ва дар сатр кашидам, ҳува ҳозо].

Дар ҳадис ворид аст, ки **ҷаффа-л-қаламу би мо ҳува коинун** *(хушк шуд қалам ба он чи шуданист)*, яъне он чи дар сафҳаи офоқ аз хайру шарр ва нафъу зарар нақши такаввун пазируфта, қалами тақдир бар ҳамон рафта. Ва дар зимни ҳар кадом маслаҳатҳо ва ҳикматҳо мундариҷ бошад, ки ақли мо аз дарёфти он камоҳия оҷиз бошад. Ва агар илме ба мо диҳанд ҳам, дар ҳақиқат ҷузви баъзе ҷузъиёт бошад, на дар куллиёт. Ва ҳар чӣ дар арсаи коинот ранги зуҳур ва сурати буруз гирад, ҳама бар вафқи ҳикмату маслаҳати куллист, ки сари мӯе тахаллуфро бар он маҷоли таҳаррук набувад ва тақаддуму тааххур аз вақти вуқӯъи худ

намеёбад. Ва саъю тараддуди халқ барои касби манофеъ ва дафъи мазорр гоҳо бар он мувофиқ меафтад, то гӯянд: Фулон бемор ба сабаби шурби фулон даво ба сиҳҳат расид, ё фулон муфлис ба воситаи музовала [ва мубодараи] фулон дуъо ғанӣ гашт, ё фулон пешавар ба иллати мубошарати фулон касб ба давлат расид. [Масалан, гӯянд: Фулонро ба нисобу тасхири даавот мутеъ ва мунқод гардонид, чун подшоҳу вазир ба давлат расид.] Ва гоҳо тавоҷҷуҳу кӯшиши мардум бар он мухолиф ояд, то гӯянд: Фулон мариз ба иллати шурби нӯшдору ҳалок шуд. Ва фулон фақир ба сабаби мубошарати даавот девона гардид. Ва фулон ғанӣ ба воситаи зарару зиёни фулон [касб ё фулон] ҷинси матоъ мутазаррир шуда, гадо шуд.

Пас, агар саъю тараддуди [халқ] мувофиқи тақдир ояд, бемор аз даво сиҳҳат ёбад ва муфтақир аз дуъо давлат [ва ғанӣ аз касб неъмат]. Ва илло тарёк заҳр гардад ва раҳмат қаҳр:

[Рубоӣ]

Тақдир чу собит аст, таълим чӣ суд?
Ҷуз бандагию ризову таслим чӣ суд?
Пайваста зи бими оқибат месӯзӣ,
Ин кор чу буданист, аз бим чӣ суд?

Ва бандагонро пеши фармони қазову қадар ҷуз ризо ва таслиму таваккулу тафвиз чора набувад. Ва назди зуҳури ҳодиса ва вуқӯъи балво ҳеч ҷазаъу фазаъ суд надиҳад ва он чи шуданисту буданӣ, ба саъю тадбир пешу пас наравад. Ва он чи набуданист ва ношуданӣ, ба макру ҳиял буд нашавад:

[Рубоӣ]

Ҳар дил, ки зи ҳукми рафта фарсуда шавад,
Афсӯс, ки фарсудаи беҳуда шавад.
Зеро ки ҳар он чи буданӣ, хоҳад буд,
Гар ҷаҳд кунӣ в-ар накунӣ, буда шавад.

Масалан, агар тақдир ин иқтизо кунад, ки Зайд дар ҷаҳон муфлис зияд, аз касбу ҳирфа дарнаёбад ва агар ёбад, напояд. Ва агар қазо ин тақозо кунад, ки Амр ғанӣ бошад, ба итлофу исроф фақир нашавад ва агар шавад, боз зар ёбад. Ва агар муқаддар бувад, ки аввал фақир ва охир ғанӣ ё билъакс, ба тараддуду саъй аввалро ба охир натавон бурд ва охирро ба аввал. Хандаи рӯзи якшанбе бо гиряи рӯзи душанбе чунон муваққат ва мусаббат бувад, ки ҳеч кадом ба ҷои они дигар нанишинад:

[Назм]

Солҳо андешаҳо пухтем, к-аз даври сипеҳр
Корҳо ё инчунин, ё ончунон хоҳад шудан.
Ё дар ин иқлим ганҷу молу зар хоҳем ёфт,
Ё дар он иқлим ҳукми мо равон хоҳад шудан.
Он чи мо гуфтем, зоҳир шуд хилофаш дар назар,
Ҳар чӣ хоҳад Ҳокими мутлақ, ҳамон хоҳад шудан.

Пас, тараддуду таваҷҷуҳ дар касби манофеъ ва дафъи мазорр ҳеч фоида надиҳад, илло таабу ранҷи нақд, ки агар он матлаб нашуданист, дар фақди он ранҷе нақд аст, барои дарёфти он тараддуд кардан ранҷе дигар [бошад]. Ва агар шуданист, кулфате абас ихтиёр кардааст, зеро ки он шуданӣ аз ғайри талаб шуданист ва хоҳӣ-нахоҳӣ мешавад:

[Абулмаонӣ]

Хушкӣ наравад зи хоку ваҳшат аз бод,
Об асту тарӣ, оташу барқи бедод.
Номуси зуҳур сахт домангир аст,
Бар гардани ҳар кӣ ҳар чӣ афтод, афтод.

Агар гӯӣ: Найли маром ва таҳсили ком мавқуфи талабу тараддуд аст ва ризқ аз осмон наборад, то деҳқон накорад ва набардорад ва луқма ба даҳон наёяд, то даст панҷа накушояд ва ҳаракат наёрад:

Ризқ ҳарчанд бегумон бирасад,
Шарти ақл аст ҷустан аз дарҳо.
Гарчи кас бе аҷал намемирад,
Ту марав дар даҳони аждарҳо.

Гӯем: Ҳусули чаҳор рукни [маош], ки қавому бақои бадан вобаста бар он аст, мавқуф аст ба касбу тараддуд. Ва то таҳсили он саъю таваҷҷуҳ [намудан] аз аъзами ҳукми масолеҳи тамаддун ва таовун аст манофеи абнои ҷинсро, ки агар касе бад-он ҳам коҳилӣ ва эҳмол раво дорад, дар мазҳаби мурувват ва футувват маъхуз бувад ва дар забони омма маҷрӯҳу мақдӯҳ, чи ҳар шахс аз ашхоси банӣ навъи инсонро чора набувад аз маскане, ки бад-он ҳирзи молу ҷон кунад ва либосе, ки худро аз осеби ҳарру бард эмин дорад ва ноне, ки қивоми бадан бад-он рост истад ва зане, ки бад-он осоишу оромиш кунад ва фарзанд орад бақои навъро. Ва ҳамчунон ки бе имтизоҷи чаҳор табъ таркиби инсонӣ сурат нагирад, бе вуҷуди ин чаҳор рукн ҳам бақо наёбад ва таайюш натавонад кард. Ва гӯӣ ҳар кадом аз ин рукн обишхӯри яке аз табоеи арбаа аст, ки моддаи асли таркиб аст. Ва бо вуҷуди касбу саъй баъзе ашхос бошанд, ки ба баъзе аз ин аркон қудрат ёбанд ва бо баъзе не. Масалан, баъзе маскан доранду зан надоранд, ё билъакс, ё нон ёбанду либос на ва қазо ҳукм ба ифлоси эшон карда бувад.

Аммо сухан дар завоид аст, ки [баъзе] нафсҳо бувад, ки бад-ин чаҳор рукн қаноат накунад. Дар маскан боғу бӯстон ва хонаҳои зарнигор хоҳад ва дар никоҳ чаҳор зан хоҳад ва ҳашт қумо ва дар либос ҳама ҷаворӣ ва хадамро зарринпӯш мехоҳад. Ва дар нон завоид металабад, ки аз пагоҳ то бегоҳ матбах ободон бошад.

Ва баъд аз ҳусули аркони арбаа агар завоид дар тақдири ӯ бувад, дар вақташ ба ҳусул меояд ва илло не. Ғоят он ки чун қазо ба будани чизе иқтизо кунад, аввалан абвоби мадохили ӯ мафтӯҳ мешавад ва банда бар вифқи он ҳаракате ва тараддуде

меорад. Масалан, агар аз ҷумлаи ҳукком бошад, ба аъмоли силоҳу севорӣ [ва задану бастан] майле ва шуғле меафтад. Ва агар аз зумраи қузот– саъй дар таҳсили фатво ва сиҷиллоту васоиқ. Ва агар аз ҷамоаи туҷҷор бувад, тараддуди сафар [ба онҳо] ва гумоштагии ағниё ва давидан ба раставу бозор воқеъ мешавад, то ин шахс ба воситае баъд аз восита ва асбобе баъд аз асбоб ба ранг аз ин ҷамоа бармеояд ва аз ҷумлаи эшон мешавад.

Ва агар тақдир ба нобудани он чиз тақозо дорад, ҳеч саъю тараддуд аз ҷониби банда ба вуқӯъ намеояд. Ва агар ба касбу саъй ҳам шуғле орад, ба ҷое намерасад ва хоибу хосир берун меояд.

Мо лам якуни-л-Лоҳу ли юътияҳу шайъан лам якун ли юътия доъиятан, яъне агар Ӯ таоло чизе аз хайру шарр дар ҳаққи банда тақдир карда бувад, аввалан давоъии ӯро медиҳад ва агар не, давоъӣ ҳам не. Агар хоҳад, ки ба хайре мулҳақ гардонад, аввалан давоъии хайр меояд ва агар ба шарр – давоъии шарр. Агар гӯӣ: Басо саъйҳо дар хайр муфзӣ ба шарр мегардад ва басе тараддуд дар шарр мунҷар ба хайр мешавад.

Гӯем: Хайру шарре, ки дар ақиби саъй афтад, албатта, хайр дар он аст, агарчи дар зоҳир шарр намояд. Масалан, агар ғанӣ дар ақиби саъй мутазарриру муфлис гардад, хайри ӯ дар он бошад. Ва агар ғаввос дар баҳр, [ки иртикоби ҳалоки нақд мекунад, агар] ба дурру марворид расад, ба мавқеи хеш бувад.

Агар гӯӣ: Бисёр касон ба даъвии аморат [ва ҳукумат] бармехезанд ва сар ба бод медиҳанд [ва хоибу хосир менишинанд]. Ва басе аз тоҷирон дар тиҷорат мешикананд ва гадо мешаванд ва ҳол он ки ҳар кадом ба давоъии найли маром тараддуд меоранд ва ин доияро ҳақ бо эшон додааст ва дар касбу саъй андохтан.

Гӯем: [Давоъӣ ду қисм бувад: ҳаққонӣ ва нафсонӣ. Вусул ба мақосид дар доияи ҳаққонӣ зарур бошад, на дар доияи нафсонӣ]. Фарқ бувад миёни давоъии ҳаққонӣ ва доияи

нафсонӣ. Давоии ҳаққонӣ он бувад, ки зот тақозо кунад, ё аз хориҷ сабабҳо ояд ва мардро ба ҳаракат орад бар хилофи табъ ва ба карҳ мубошири он амр шавад.

Ва давоъии нафс аз муқтазаёти ҳирсу оз бошад ва ба шаҳвату шараҳ дар таҳсили маром саъй кунад.

Аломати ҳаққонӣ будани давоъӣ он бувад, ки шахс агар мустаидди давлату ғано бувад, чун қазо ва раёсату аморат, пеш аз вуқӯъи он ба умуре, ки қивоми он давлат бад-он бозбаста аст, ба худии худ шуғл мегирад ва дар таҳсили одоби он саъю таваҷҷуҳ меорад, бе он ки касе аз ӯ бозхост кунад. Масалан, бе он ки доияи дабирӣ дорад, шуғл ба имло ва иншо кунад. Ва бе он ки тахайюли қазо ва раёсат кунад, таҳсили илми фатово ва маҳзароту сукук кунад. Ё дар тиҷорат, бе он ки майл дорад, арбоби ғано ва давлат ба сабаби ақлу кифояташ азоими умури тиҷоратиро ба ӯ марҷӯъ доранд [ва умури муомалотиро бад-ӯ муфавваз гардонанд], то муътамудун алайҳ шавад, ба карҳу тавъ он пешаро ба гарданаш ҳамл кунанд. Рафта-рафта аз ин васоит кори ин шахс баногоҳ боло гирад ва ба маносиби олия тараққӣ кунад.

Ва аломати нафсонӣ будани давоъӣ аз он маълум шавад, ки мард ба таассубу тақлид мубошири таҳсили ин умур шавад ва худ аҳлийяти он кор надошта бошад. [Ва гӯяд: Фулон аз муҷодалати ин кор ба иқтидор расид, ман ҳам ба мубодарати он ба ҷоҳу эътибор бирасам. Пас], агар ин саъйи [ӯ] ба қазо тавофуқ дорад, мард ба неъмате ва давлате бирасад, лекин устувору подор набошад ва илло хоибу хосир берун ояд. Ва он чи гуфтаанд, агар нахостӣ дод, намедод хост, яъне чун хост диҳад, албатта, медиҳад. Ва талабу виҷдон тавъамон бошанд, тахаллуф ба сабаби ноаҳлийят бошад.

Пас, агар талабу хостро ба маънии истеъдод гирӣ, беҳтар бувад, балки худи истеъдод айни хост бувад. Ва аммо он ки бинобар қазову қадар ниҳад ва дар таҳсили аркони арбаа муҳтоҷун илайҳо низ эҳмолу коҳилӣ кунад ва гӯяд: Агар дар тақдири ман маскан аст, худ шавад ва агар зан аст, худ ояд ва

агар нон, худ ба вақт бирасад ва агар либос, худ таҳсил шавад, чунонки дафъи ҳарру бард аз худ накунад ва худро ба гармову сармо диҳад. Ва гӯяд: Агар қазо ба мурдани ман тааллуқ нагирифта, намирам – аблаҳу нодон касе бувад, чи тамассук ба асбобу васоит то таҳсили кафофи маош, ки мавқуф ба ҳусули ин чаҳор рукн аст, аз аъзами ҳукми масолеҳи маданӣ ва манзилист ва ободии ҷаҳон мавқуф бар он аст. Ва [аксаре] тибоъи халқ баъд аз ҳусули чаҳор рукн низ мутамаккину сокин нашавад ва ҳамеша дар талаби роҳату зиёдатӣ бошад. Ва камтар касе бад-ин чаҳор асл ихтисор кунад, аз аҳли фақру таҷрид. Ва завоид бе иртикоби таабу ранҷу машаққат ба ҳосил наёяд. Ва боз баъд аз ҳусул дар маъразн завол ва офот бошад. Масалан, раёсат ва ҳукумат бе азлу мусодара сурат набандад ва тиҷорату зироат бе ғарқу ҳарқ мутахайял нагардад, чунки нӯшҳои дунё махлут ба нешҳост, то сабаби руҷӯъ ба Ҳаққ гардад; ки агар роҳат бе мазаллату накбат бувад, халқ дар гумроҳии ғализ ва шадид афтанд ва ҳар касе даъвии фиръавнӣ ва намрудӣ ба зуҳур расонанд.

Аз ин ҷиҳат Ҳакими мутлақ, таоло ва тақаддас, давлату накбатро тавъаму [мутаоқиб ва] мутаволӣ овард, то назди шиддату меҳнат руҷӯъ ба мабдаъ оваранд [ва аз асли хеш ёд кунанд] ва назди фароғату амният шукру ризо пеш оранд [ва ба ҳикмати тамаддунӣ ва таовунӣ машғул гарданд.

Ва] давлатҳо, ки қивомаш ба давом ва сабот мустаҳкам афтад, ё аз вуфури шукру ризост, ё аз камоли шақоват ва истидроҷ. Чун роҳату лаззат мулоими майлҳост, мувофиқи табъҳо бувад ва накбату мазаллат мухолифи мизоҷҳост, фалоҷарам, мунофири майлҳо бошад. Аз ин ҷиҳат ҳокими маъзул ва қозии махдул ва тоҷири киштишикаста ва деҳқони хирманбаселобрафта дар муддати накбат сабр наёранд ва таъҷил мекунанд, ки боз ба ҷоддаи аввал оянд. Ва он алалфавр муяссар нашавад ва сабру таслимро мехоҳад. Зеро ки набишта, масалан [агар] ин аст, ки яксола амру ҳукм ду сол маъзул бошад ва тоҷири шикаста баъд аз фулон сол ба шарти

тараддуду саъй [ва мулозамати васоиту иктисобот] ба давлатею неъмате бирасад ва замини харобшуда [аз селоб] ба чанд сол ободон гардад.

Пас, тараддуди ин ҷамоа дар тағйири ин ҳукм ҳабои маншур афтад ва ин ҳукмро пешу пас набарад. Ва басо бувад, ки навишта ин бошад, ки ин накбат ба сабаби адами ризо ва куфрон мухаллад гардад ва ҳеч фараҳу фараҷ даст надиҳад.

Ва бисёр аз мардумон бошанд, ки доим дар ранҷу машаққат ва фақру фоқа гузаронанд ва чашм ба маносиби олӣ доранд ва ба пешаҳои хасиса руҷӯъ накунанд. Ва ҳол он ки уруҷ ба маносиби олия ва тараққӣ ва мадориҷи аъмоли рафеъа тадриҷӣ аст. Ва бе тайи маротиби паст ба пояи баланд натавон рафт. Чун касе, ки аз нардбон ба бом равад, алалфавр аз замин ба боло наравад. Ҳамчунин касе, ки даъвии аморату ҳукумат дорад, бояд ки аввалан ба навкарии умарову ҳукком гардан ниҳад. Ва он ки раёсати миср хоҳад, ибтидо ба раёсати қуро ва қишлоқ тан дардиҳад.

Пас, он ки бе таҳияи асбобу васоит орзуи иззату иқтидор кунад ва бе касбу тараддуд доияи аморату вазорат орад, дар ахлоқу атвораш бинанд. Агар нафси ӯ бад-он пешаи муштаҳота шабоҳате дорад ва ошноӣ ва аз аҳли он бувад, он коҳилии ӯ аз камоли ҳиммати баланд бошад. Ва агар [ин коҳил] на аз аҳли он бувад ва ғайри илму ҳунар даъвии бузургӣ орад ва руҷӯъ ба умури хасиса, ки мисли ӯ мекунанд, накунад ва нишаста нон мехоҳад ва хобида фароғат меҷӯяд, аблаҳу нодон ва коҳилу ҷоҳил бошад ва фалак бар фалокат [ва накобати] ӯ ҳукм карда.

Масалан, муддаии аморатро ройи олӣ ва шуҷоату саховат ва расидан ба ғаври умур бояд. Ва муддаии вазоратро балоғату фасоҳат ва ақли баланду тадбири саҳеҳ ва нармию мулотафат. Ва муддаии раёсатро илму фиқҳ ва истеҳзори фунун.

Мебинед, ки зимоми давлат ва иқтидор дар қабзаи нокасон ва ноаҳлон афтода ва маснади қазо ва раёсат дар уҳдаи ҷуҳало ва бедиёнатон. Ва инон, чунонки бояд, риояти ҳоли ӯ

намекунанд ва ҷоҳу манзилати ӯро намешиносанд, фалоҷарам тан ба хумулу таътил медиҳад ва гардан ба хидмати дунон намениҳаду мегӯяд:

[Байт]

Резаи резахӯри хеш наёрам хӯрдан,
Бори анборкаши худ натавонам бурдан.

Ва ӯро умедвор бояд буд, то шояд дари фатҳе аз маҳабби файз бикушояд ва муҳаввили қазо дафтари вазифаи нокасонро дарпечад ва ҳаволаи бихрадон гардонад. Ва ӯ банохост ба андак таваҷҷуҳ [ё аз ҷои нишаста] ба матолиб ва маориби худ бирасад. [Ва аляқ он бувад, ки соҳиби ҳиммат матолиби худро аз тарку таҷрид ҷӯяд, чи ғараз аз тасаллут ба ҳафт иқлим фармонравоӣ бувад дар абдон. Ва ин рафъи аташ накунад, дар нуфус ҷорӣ нагардад, сукунат наёбад ва ин ба дасти кас набошад. Пас, агар ба тарку таҷрид кӯшад, метавонад, чунки ҳиммати баланд дорад, то он гоҳ, ки халифату-л-Лоҳи фи-л-арзаин гардонида ва ҳукмаш дар ин вақт дар замину осмон нофизу ҷорӣ гардад. Ва ҳама акобиру салотини ҷаҳон дар ҳукму фармони ӯ раванд:

Ин кор давлат аст, нигар, то киро расад.

Ва агар соҳиби ин ҳиммат умр ба таътил гузаронад ва ба тарку таҷрид накӯшад, сахт зиёнкор бувад дар дунё ва дар уқбо, чунки худ мазҳари исми азизу ғолиб буда, ки ба утлат роҳи онро масдуд гардонида. Масалан, истеъдоди қутбӣ ва ғавсии тарку таҷрид барои мусаммо бояд, ки асароти он биттабъ ҳосил ояд, хоҳ – махоҳ.

Масоили иттисоф бад-ин хисол музайянкардаро дар маънии касб афтад.] Ва миқдори касбу саъй дар ҷалби манофеъ на он аст, ки мард ҳама қувову ҳавосси зоҳиру ботинро бад-он масруф гардонад ва аз пагоҳ то бегоҳ белу каланд бардорад ва ба раставу бозор равад, балки миқдораш то он ҷо, ки

умр ба таътил нагузаронад ва ба яке аз умур, ки масолеҳи халқро муфид аст, қиём кунад, агарчи алалфавр муҳтоҷун илайҳ набошад.

Чун ҷамъоварии кутуби балоғату иншо мар аҳли қаламро аз шуаро ва хаттотону дабирон ва забти қавоиди нуҷуму ҳандасаву ҳайат мар ҳукамо ва аҳли танҷимро ва сохтагии асбоби силоҳу саворӣ мар аҳли сайфро, агарчи замона мустаидди тарбияти ин ҷамоа набошад ва мутафаққиди ҳоли ин косиб набувад, ин миқдор ҷунбишу саъй дохили касб бошад. Ва бувад ки гардиши замон ба тарбияти ӯ бархезад, ё он чи вай андӯхтааст [баъд аз вай] дигаронро ба кор ояд.

Ҳорунаррашид [дар роҳе] аз пири музореъ пурсид, ки чӣ мекорӣ?

Гуфт: Гирдакон.

Фармуд, ки кай бар диҳад?

Гуфт: Пас аз бист сол.

Фармуд: Ту марди пиру хириф шудаӣ, ба чӣ кор оядат, ки корию нахӯрӣ?

Гуфт: Киштанд, хӯрдем, корем, [то] дигарон хӯранд.

Ҳазор дирам [инъом] дод.

Пир гуфт:

Мардум гирдакон коранд, пас аз солҳо бораш бардоранд, ман аз асари офтоби инояти амирулмуъминин алалфавр бараш бардоштам.

Боз ҳазор дирамаш дод [ва бигузашт.]

Фоидаи нақл муроoти ҳамон ҳикмати тамаддун ва таовун аст. Ва онон, ки меъёри касбу саъйро ба ҳусули нони нақд ниҳанд ва ба пешаҳои олии матрук назар наяндозанд, мардумони данию разил бошанд.

Ва аз пешаҳо он чи дар ҷавҳари рӯҳу ақл бияфзояд, рафеъулқадр аст ва он чи дар моддаи ҷисму таркиб афзояд – хасисулмиқдор. Аз ин ҷиҳат аст, ки уқало ва соҳибони рӯҳи софӣ мустағнӣ аз ҳама халқ бошанд ва ба подшоҳон низ зиёда аз қадри зарур тамаллуқ ва таводур наёваранд ва ба модуни

худ [мутлақ] сар фуруд наёранд. Ва рӯзии халқ бо эшон бувад, на эшонро. Набинӣ, ки салотини оламро муҳимми ҷаҳондорӣ бе иноят ва ионати арбоби ақл ба кифоят нарасад.

Ва он ки бинои мулкдориро бар қавоиди ақлу тадбир наниҳад, аз мулку давлат бар нахӯрад ва аркони давлаташ низ аз он давлат бархурдорӣ наёбанд. Ва касбу тараддуди халқ дар маънии киштан бошад ва умеди самар. [Ва] расидани самар мавқуфи иродаи Ҳаққ аст. Агар салоҳи вақташ бувад, бидиҳад ва агар на – мавқуф дорад. Ли қавлиҳи таъоло:

وَلَنَبۡلُوَنَّكُم بِشَيۡءٖ مِّنَ ٱلۡخَوۡفِ وَٱلۡجُوعِ وَنَقۡصٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ۝١٥٥

(Ва ҳароина шуморо ба чизе аз тарсу гуруснагӣ ва нуқсони молҳову ҷонҳо ва меваҳо меозмоем. Ва собиронро мужда деҳ. Сураи Бақара, ояти 155).

Ва аз ин ҷиҳат аст таъхири иҷобат дар дуъоҳо, ки банда аз ҷиҳати ҷаҳл дар авоқиби умур таъҷил дар матлаби худ мехоҳад. Ва ҳол он ки вусул бад-он матлаб ба зарари дину дунёи ӯ мунҷар мегардад. Фалоҷарам, Ӯ субҳонаҳу дар инҷоҳи ҳоҷати ӯ таъхир меафканад ба муфоди

وَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ شَرّٞ لَّكُمۡ

(Ва шояд, ки шумо чизеро нохуш доред ва ҳол он ки он барои шумо беҳтар бошад ва шояд, ки шумо чизеро дӯст доред ва ҳол он ки он барои шумо бад бошад. Сураи Бақара, ояти 216).

Чи оқибати амрҳо назди Ӯ таолост ва салоҳи ҳоли бандагон ва фасоди ӯро Ӯ субҳонаҳу медонад. Ва ҳар касеро фаро-хури ҳол чизе аз хайру шарр тақдир кардааст [дар дунё], то ба

андозаи мақоми маълуми худ дар охират дар дунё амалею шуғле пеш орад ва пешу пас намонад ва наравад.

Масалан, ҳар касе аз биҳишту дӯзах ва қурбу буъд мақоме дорад, тоату маъсият ба қадри он кунад, чи дар ҳадис ворид аст, ки дар биҳишт ҳеч ҳуру қусур ва чаману гулзор нест, илло ки номи соҳиби он дар он навиштааст. Ва дар дӯзах ҳеч мору каждум ва ғуллу занҷир на, илло ки номи соҳибаш дар он набиштааст.

Пас, Зайд дар дунё он қадр амали хайр кунад, ки ба биҳишти муқаррарии худ бирасад, [яъне мавзеи муайян]. Агар зиёда амал орад, шарраш бигуморанд, то он амал ночиз шавад. Ва Амр дар дунё аз аъмоли шарр бад-он қадар қудрат ёбад, ки [ба дӯзахи муқарраршудаи худ бирасад, яъне макони муайян] муставҷиби ҷаҳим гардад. Агар зиёда [ба шарр иқдом] орад, хайраш бигуморанд, то он амал ночиз шавад.

Дар амсол ворид аст, ки падарро асал бисёр аст, валекин писар гармидор аст, бинобар ин, падар аз асал манъи писар кунад, ки салоҳи ҳолаш дар он аст:

[Байт]

Оҷиз бошад, ки дасти қудрат ёбад,
Бархезаду дасти оҷизон бартобад.

Оре:

۞ وَلَوۡ بَسَطَ ٱللَّهُ ٱلرِّزۡقَ لِعِبَادِهِۦ لَبَغَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ:

(Ва агар Худо ризқро бар бандагонаш фарох мекард, албатта, дар замин фасод мекарданд. Сураи Шӯро, ояти 27)

[Байт]

Сифла чу ҷоҳ ояду симу зараш,
Силӣ хоҳад ба зарурат сараш.
Он нашунидӣ, ки Фалотун чӣ гуфт;
Мӯр ҳамон беҳ, ки набошад параш.

Қола-л-Лоҳу субҳонаҳу фӣ лисони ҳабибиҳи салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам: Ва инна мин ибодӣ-л-муъминина ламан ясъалунӣ-л-боба мина-л-ибодати фа акуффуҳу анҳу алло ядхулаҳу уҷбун, фа юфсидаҳу золика, ва инна мин ибодӣ-л-муъминина ламан ло юслиҳу имонаҳу илло-л-ғино, ва лав афқартуҳу лаафсадаҳу золика, ва инна мин ибодӣ-л-муъминина ламан ло юслиҳу имонаҳу илла-л-фақру, ва лав ағнайтуҳу ла афсадаҳу золика ва инна мин ибодӣ-л-муъминина ламан ло юслиҳу имонаҳу илла-с-сиҳҳату ва лав асқамтуҳу лаафсадаҳу золика ва инна мин ибодӣ-л-муъминина ламан ло юслиҳу имонаҳу илла-с-сақаму, ва лав асҳаҳтуҳу лаафсадаҳу золика. Иннӣ удаббирру амра ибодӣ би илмӣ би қулубиҳим иннӣ Алимун Хабирун *(Пайғамбар (с) гуфт: Худованди пок дар ҳадиси қудсӣ фармуданд: Ба дурустӣ бархе аз бандагони муъмини ман касоне ҳастанд, ки аз ман чизе аз ибодатамро талаб мекунанд, аммо ман тавфиқи ибодатро ба ӯ намедиҳам ба сабаби тарс аз худбинӣ ва ғурур, ки ин ӯро ба фасод мебарад. Ва ба дурустӣ, баъзе аз бандагони муъмини ман касоне ҳастанд, ки имони онҳо ба салоҳ намеояд ва дуруст намешавад магар ба бениёзӣ ва тавонгарӣ, агар ба тангии зиндагӣ қарор гиранд, фосид мешаванд. Аз ҷумлаи бандагони муъмини ман бандагоне ҳастанд, ки имони онҳо ба салоҳ намеояд магар ба ҳоҷатмандӣ, ки агар бениёз шаванд, ба фасод кашида мешаванд. Ба дурустӣ баъзе аз бандагони муъмини ман бандагоне ҳастанд, ки имони онҳо ба салоҳ намеояд магар ба сиҳҳати бадан, ки онҳоро ба тандурустӣ озмоиш мекунам, то имони онҳо ба салоҳ ояд. Аз ҷумлаи бандагони муъмини ман бандагоне ҳастанд, ки имони онҳо ба салоҳ намеояд магар ба беморӣ дар баданҳояшон, пас, эшонро ба беморӣ имтиҳон мекунам, то ба фасод кашида нашаванд. Ва ман донотарам ба он чи ки амри дини бандагони муъмин ба он дуруст мешавад).*

Ваҷҳи манъ аз [эъто ва] иҷобат ҳамон муҳаббати худованди̅ [аст] бар банда ва муҳаббати мавло бар ғулом ва муҳаббати сонеъ бар маснӯъ ва муҳаббати султон бар раият, ки то банда дар туғёну фасод наяфтад ва рӯй бо ғайр накунад ва ба ғайр машғул нашавад, ба муфоди **юҳиббуҳум ва юҳиббунаҳу** *(онҳоро дӯст медорад ва онҳо ӯро дӯст медоранд).*

Аҳли имон маҳбуби Ҳақканд ва чунонки маҳбубро рашку ғайрат бувад, ки нахоҳад муҳибб ба дигаре майл орад, инчунин муҳиббро бештар рашку ғайрат бошад, ки маҳбуб ба ғайр пардозад ва бар муроди дигаре равад.

Пас, агар султон дар мароми раият равад, ифсоди ҳоли эшонро хоста бувад, ҳеч кас итоати султон камоҳия накунад ва таъаллулу такосул дар таколифи умури давлати̅ раво доранд ва ушру хироҷро ба девони истифо нарасонанд ва қазия мунъакис гардад. Фалоҷарам, дар авомиру навоҳи̅ ва эъто манъ ихтиёр мар султонро бошад ва ба қадри маслаҳати ҳоли эшон қабзу баст фармояд, то назми тамаддун ва манзили̅ обод бувад. Аз ин ҷиҳат Ҷаҳондори таоло ва тақаддус назми ободии ҷаҳонро ба хайру шарр ва нафъу зарр ба қабзу баст ниҳод, то расми муованат ҷори̅ шавад ва халқ ба иллати эҳтиёҷ ба ҳамдигар мумидду муовин бошанд, то гадову фақир ва ғаниву амир бошанд, ки агар дуъо аз фақир иҷобат шавад, [ё гани̅ гардад,] хидматиамир кас накунад. Ва агар мариз набувад, табиб отил хезад. Ва агар ҳама аҳли ҳаққ бошанду аҳли охират, кори дунявӣ ба таъхиру таъвиқ равад.

Аз ин ҷиҳат Ӯ субҳонаҳу эътову манъ ва қабзу баст дар қабзаи қазову қадар ниҳод, то он ҷо, ки доданист, бидиҳад ва он ҷо манъ карданист, манъ фармояд. **Ло қобиза лимо басатта ва ло мониъа лимо аътайта** *(Барои он чи ки Ту кушодаӣ, ҳеч бозгирандае нест ва барои он чи ки Ту додаӣ, ҳеч боздорандае нест).* Ва хостаҳо ва касбҳоро тобеи иродаи Худ гардонид, на тобеи иродаи халқ:

[Назм]

Ҳар кӣ [бинӣ], муроду роҳати хеш
Аз ҳама халқ бештар хоҳад.
В-он муяссар шавад ба кӯшишу ранҷ,
Ки қазо бахшаду қадар хоҳад.
Духтар андар шикам писар нашавад,
Меҳтареро, ки дил писар хоҳад.

Қозиюлқузоти Бухоро Мавлавӣ Иноятуллоҳ ҷомеи улуми маъқул ва манқул буд, мегуфт: Ман дар бадви ҳол ҳини таҳсили камолот хотирам машғуф буд, ки дар зумраи арбоби фақру таҷрид дароям ва бад-он табақа омадшуд мекардам. Ҳар вақте ки доияи талаб ва тараддуди ҳалқаи фуқаро аз замирам сар бармезад, воқеае меафтод, ки дар доираи умаро меафтодам, то қилодаи қазо ба гарданам андохтанд ва ба андак фурсате қозии аскар шудам ва ба адно тараддуде қозиюлқузот гаштам ва он саъю таваҷҷуҳи ман ба ҷое нарасид.

[Ва ҳолӣ муҳаррири сутурро полҳанги қазо ба гардани ӯ андохта буданд, бо он ки умре аз тақлиди амал муҳтариз ва муҷтаниб будам ва аз марорати азлу меҳнати такопӯи дари султон меандешидам. Навбате дар авосити умр аз ҷиҳати гурез аз ашғоли дунявӣ ба нияти тарку таҷрид ва ёфтани муршиди комил бо рафиқе бар сари саҷҷода барои истихора нишастам. Субҳ ин байтам маснӯъ шуд ки:

[Назм]

Пеш аз ману ту бар рухи ҷонҳо навиштаанд
Туғрои некбахтиву нили бадахтарӣ.

Бархостам, рафиқро гуфтам: Ту бирав ва ба фулон инобат кун, ки ман маъзун нестам дар ин кор. Яъне муфоди ин байт мутобиқи ҳадиси қудсӣ ба назар аст, ки он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва салламро, мақодири халқ пеш аз офариниши осмону арз ба ду ҳазор сол навишта шуда, ки заррае пасопеш

наравад ва дар явмулҳисоб чун ҷаридаи аъмол ва арзоқу оҷол бад-он муқобала кунанд, бе тахаллуф мутобиқ ояд.

Пас, таъвили байт назар ба муқтазои мақом он аст, ки мо туро аз саодату шақоват ва некбахтию бадбахтӣ мақоме муқаррар кардаем. Туро нарасад, ки гӯӣ: Ман ин кор кунам ва ин кор накунам, ё бад-ин роҳ наравам ва бо ин роҳ равам. Ба кадом ҷониб, ки туро ҳавола кардем, мулозими он бош ва бар он ҷода мутараддид. Ман пеш аз ин воқеа ин байтро аз ҳеч кас нашунида будам ва ба ҳеч девон надида, то рӯзе ин байтро дар қасоиди Саъдии Шерозӣ ёфтам. Сатри муқаддимааш ин байт аст, ки:

Байт:

Онро, ки тавқи мудбирӣ андар азал Худой
Тақдир кард, чун накашад зилли мудбирӣ!?

Пас, рафтани ман дар сулуки тарку таҳрид ба таъвиқ афтод ва ба роҳе, ки абнои ҷинс такопуву тараддуд доштанд, ман ҳам қадаме ба карҳ ниҳода, ба надомат бармедоштам ва роҳи наҷот аз ҳама сӯ масдуд медидам ва кохи умед пур аз ғубору дуд. То дар марҳалаи панҷоҳум аз умр дигарбора аз кашмакаши алоиқ дилгир шуда, дар таҷассуси муршиду пир афтодам. Дар ин навбат бе истихора ба яке аз машоихи аср дасти инобат додам, ки агар истихора кунам, мабод ки дасти радд бар синаи иродаам ояд. Ва дар ҷидд кӯшиш намуда, аз халқ мунзавӣ гаштам ва ба иҷозати шайх ба хилвати арбаин даромадам, ифтори шом ба ду-се хурмо ва саҳар ба ду-се луқма нон ва ду-се ҷуръа ширу асал овардам. Баъд аз кашфи маротиби унсурӣ наздик буд, ки ба дараҷоти афлокам тараққӣ диҳанд, ҳам дар ин асно муршиди ман аз ҷаҳон бигузаштанд, ҳамчунон хому ғӯра аз хилват баромада, ба ин иллати фасоди замон ба муршиди дигар нарасида, ба хилват афтодам. Дидам, ки кор бар мароми ман нест ва корфармо дигар аст, худро беихтиёр ба панҷаи қазову қадар супурдам ва аз ихтиёри худ баромадам, то он ки ба иҷбор қилодаи қазои вилояте ба

гарданам андохтанд, надонам, то ба кучо баранд ва ба кадом варта андозанд.]

Бале, чун қазо ин иқтизо дорад, ки шахс аз аҳли қалам вақте аз аҳли сайф шавад, ӯро аз ҳол ба ҳол мегардонанд, [ва аз мадраса ба маҳкама мекашанд], то дар охир бад-он табақа мулҳақ шавад. Ва агар тақдир ин хоҳиш кунад, ки шахс аз аҳли сайф вақте аз аҳли қалам бошад, ҳамчунин ӯро аз ҳол ба ҳол мегардонанд ва аз маҳкама ба мадраса мекашанд, то дар охир бад-он табақа лоҳиқ гардад. Бинобар ин аз аҳли қалам он ки дар зумраи аҳли сайф шумурдаанд, ба музовалаи улум соҳиби фунун нагардад ва ба тақвову тоат ва зуҳду риёзат аз аҳли фақру таҷрид нашавад. Ва он[ро], ки аз аҳли сайф ба ҳисоби аҳли қалам адд кардаанд, ба бардоштани тиру туфанг соҳиби аламу чавгон нашавад [ва ба либоси умарову сипоҳ соҳиби кибру нахват нагардад, балки дарвеше бувад сулаймонсифат ва фақире султонсурат], балки аз аъмоли сипоҳигарӣ гурезон бувад.

Ва билҷумла қоиди қазо доим ҷамъеро аз мадрасаву хонақоҳ ба маҳкамаву майхона мекашад ва ҷамъеро аз маҳкамаву майхона ба хонақоҳу мадраса.

Пас, бандагон чун гӯй дар сарпанҷаи қазову қадар гардон бошанд ва ба ҳар тараф, ки гардонанд, бигардонанд ва ҳеч касеро дар дафъи мазорру ҷалби манофеъ ихтиёре мустақил нест, магар дар умури ҷузвӣ.

Масалан, дафъи зарари сармову гармо ба ҷомаву либос тавонад [кард], ё ба оташ ва ҷалби манофеъ ба бардоштани луқма аз табақ ва мева аз дарахт тавонад [гирифт]. Фааммо дар умури куллӣ ҳеч ихтиёр надорад ва натавонад, чунонки агар дар баҳр киштие ба вартаи ғарқ наздик ояд, ё қуттоъуттариқ барои қатлу тороҷ иҳотаи корвон кунанд, ё дар дашт сармое шадид бувад, ки ба оташ рафъ нашавад. [Ҳар кӣ] мубошири ин балиёт [бувад], ҳар касе дил бар ҳалок ниҳанд ва аз тадбиру чора оҷиз бошанд, магар ки қазо ҳукм ба махласи эшон кунад. Киштӣ худ ба худ аз он варта биҷаҳад ва қуттоъро ба худии худ офате бирасад, ки бипароканд ва бира-

ванд. Ё ҷамоате бирасанд, ки асбоби ҳифзи бард ба камол доранд ва тадбири сармозада[гон] кунанд ва илло ҳама ғарқ шуда ва сард гашта ва кушта шуда бошанд.

Ва ҳамчунин аст ҳоли маризин ва масҷунин, ки дар касби нафъ ва дафъи зар оҷиз бошанд ва то қазо дафтари меҳнату накбати эшонро дарнапечад, аз он балия рӯи фарҳату сиҳат набинанд:

[Қитъа]

Агар муҳаввили ҳоли ҷаҳониён на қазост,
Чаро маҷории афъол бар хилофи ризост?
Ҳазор нақш барорад замонаву набувад
Яке чунонки дар оинаи тасаввури мост.

Агар гӯӣ чун нафъу зарр ва хайру шарр дар қабзаи ихтиёри қазову қадар аст, тақдири сазову ҷазо дар амали хайру шарр бефоида аст ва таҳсили кому маром мавқуфи ҳаракату касб донистани бесамар, чи Зайд дар саодат ва Амр дар шақоват маҷбуранд ва Бишр дар накбату Холид дар неъмат мафтур. Саид натавонад, ки худро шақӣ гардонад ва шақиро нарасад, ки саид шавад, накбатӣ натавонад худро ба давлате расонад ва давлатиро нарасад, ки ба мазаллат печад:

[Фард]

Ман хостаме, ки рӯи ман будӣ Моҳ,
Лекин чӣ кунам, маро дар ин нест гуноҳ.

Қобили чизе, ки ман будам, ҳамонам [кардаанд].

Гӯем бандагонро агарчи дар найли саодату шақоват ихтиёре билистиқлол нест, аммо ихтиёри ҷузвӣ ва касбӣ филҷумла ҳаст. Чунонки агар оташе ба шаҳр афтад ва сармо дар дашт бошад, хушку тар бисӯзад ва ҳайвону инсон бар ҷой сард шаванд, ки ин оташу обро ба як мушт хоку як машк об натавон нишонд.

Ва аммо ҳарру барди ҷузвиро ба оташу либос аз худ дафъ тавон кардан. Ва ҳамчунин, агарчи [дарёфти] саодату шақовати куллӣ ба дасти ихтиёри мо нест, аммо дар идроки саодату шақовати ҷузвӣ иқтидор дорем. Масалан, агар дар ҳалқаи аҳли тоат равем, самара ва саодати дунявӣ ва ухравӣ ба даст меояд, аз қабили савму салот ва адои ҷамоат ва самои хайру зикр ва дар забони халқ маҳмуд бошем. Ва агар дар доираи аҳли залолат оем, тарки намозу ҷамоат ва шунидани лағву фаҳш ва бими шаҳнаву муҳтасиб ва боз дар афвоҳи омма матъун ва мардуд шавем.

Ва дигар роҳи саодату шақовати ухравӣ низ фароху кушода аст. Ва ҳар касе медонад, ки ин роҳ ба нозу наим меравад ва ин роҳ ба қаъри ҷаҳим. Ва ҳар касе ба ҳар кадом, ки биравад, ихтиёр дорад. Аммо расидан мақдураш набувад, агар расонанд, бирасад, вагарна дар роҳ фавт шавад. Он ки дар роҳи саодат дароядрасидаву нарасида аз аҳли саодат аст ва он ки дар ҷоддаи шақоват дарояд, расидаву нарасида аз аҳли шақоват. Ғоят он ки дар норасидан тафовут дар сазову ҷазо бошад.

Агар гӯӣ, ихтиёри роҳи савобу хато ҳам ба дасти мо нест ва моро аз ҷабр роҳи гурез не:

[Қитъа]

Гарам раҳ намоӣ, расидам ба хайр
В-арам рад кунӣ, бозмонам зи сайр.
Ҷаҳонофарин гар на ёрӣ кунад,
Куҷо банда парҳезгорӣ кунад.
Феълҳо ҷумла феъли Ҳақ медон,
Кофирӣ, гар наёварӣ имон.
Феъли аз мо муқайяду мутлақ
Нест илло зи илму қудрати Ҳақ.
Ихтиёри ту ихтиёри Вай аст,
Балки кори ту айни кори Вай аст.

Гӯем, нисбати ихтиёр бо банда дар идроки саодату шақоват [ва рафтан ба роҳи савобу хато] ҳамчу ҳаракат ва саъйи он шахс аст, ки назди ҳарқу ғарқ дасту пой мезанад, то магар маслаки наҷоте ёбад. Ва хомӯшу муаттал наменишинад ва ба ҳар тараф роҳи махлас ва ҷоддаи гурез меҷӯяд. [Инчунин, агар шахс ба роҳи савоб пӯязан бошад, ки матлаб номушаххас бувад, агарчи дар роҳ мубошири меҳнату машаққат мешавад, дар охир, агар ҳама ба матлабе нарасад, боре бе надомату кудурат бошад, чи мумкин аст, ки он саъю ҷаҳди ҳариқу ғариқ муфзӣ ба саломату наҷот шавад ва ихтиёри кӯшишу саъйи банда айни иродаи қазову қадар аст, гӯ, хайр бош ё шарр]. Ва илло филҳақиқат аз ҷабр гурез набувад ва халқ мусаххари панҷаи қазову қадаранд ва ҳеч амалу феъли эшон ба дасти эшон нест. Ва ҷалби манофеъ ва дафъи мазорр мақдури эшон не, магар то он ҷо қазову тақдир чорасоз бувад.

[Назм]

Ҳар он касро, ки мазҳаб ғайри ҷабр аст,
Набӣ фармуд, к-ӯ монанди габр аст.
Бирав, ҷони падар, тан дар қазо деҳ,
Ба тақдироти раббонӣ ризо деҳ.

Агар гӯӣ ҳикмат дар тахлити нӯш бо неш ва нафъ бо зарр ва шарр бо хайр чист? Агар ҷаҳон маҳзи хайр бувад ва нафъи бахт, чӣ истиҳола орад.

Гӯем: Ҷаҳоне, ки дар он шарру [зарр] набувад ва нафъу хайри маҳз бошад, он дунё набошад, балки охират бувад. Ин ҷаҳон дори миҳану ибтилост ва маҳалли ранҷу ано, ки шомил аст мушрику муваҳҳид ва муъмину фосиқро. Ғоят он ки ранҷу тааби муваҳҳид бештар бувад аз аҳли куфр [ва ширк] ва Ӯ субҳонаҳу, роҳату осоишро мавқуф ба охират дошта. Ва ин дунё дори амал аст ва амал бе ранҷ ба даст наояд. Ва он чи дар ҳадис омада, ки дунё биҳишти кофирон аст, яъне агар

роҳате бад-эшон оид шавад ҳам, дар дунёст, на дар охират ва маънӣ на он аст, ки эшон дар дунё беғаму беранҷ бошанд, чи беғамии охират мавқуфи амали хайр аст ва он бо эшон нест. Ва аз куффор он ки камтар ғам дорад, он аст, ки мункири ҳашру нашр бошад, аммо аз ғами масоиби маргу мараз ва ғанову фақр ва пасту баланд ҳеч [кадомро] гузир надоранд.

Пас ин ибтило дар банӣ Одам маҳз ҳамон ҳикмати изҳор аст, ки тоату исён ва куфру имон зоҳир шавад ва сифати раҳмату ғазаб ошкор гардад ва нисбати таовуну тамаддун бар мадор [ва қарор] бошад. Ва ҳама ашхоси банӣ Одам дар таҳти ин ҳукм дохиланд, илло ин миқдор, ки он ки имони комилтар дорад, ранҷу таабаш афзунтар бошад ва он ки куфру зиндиқиаш бештар, ғамаш камтар. Айши софӣ дар дунё бе куфри сирф мутасаввар нагардад ва бе инкори ҳашру нашр комравоӣ аз дунё мутахайял нашавад.

Эзад субҳонаҳу хост, ки ҷамъеро мавриди сахат гардонад, куфру ширк бар эшон мусаллат кард ва дари айшу лаззот [ва ҳаззот] мафтӯҳ гардонид, то ба дӯзах барад. Ва ҷамъеро муставҷиби раҳмат гардонид ва имону ирфон дод ва лаззоту ҳаззоти эшонро дар охират мавқуф дошт, то ба биҳишт дарорад, чи бо вуҷуди имону эътиқод дар ҳашру нашр айши софӣ дар дунё даст надиҳад, ки муъмин агар ҳама ба тамоми дунё молику мутасарриф бошад, боз насиби ӯ кулфату тааб бувад ва бар муродоти нафс камоҳия комёб нашавад, ки агар уммии маҳз бувад, боре ба тақлид ба сазову ҷазо ва савобу иқоб имон дорад. Пас, бад-ин [сабаб] андешаи айши ӯ тираву мунағғас гардад. Ва пеш аз он ки ба муштаҳаёти нафс қодир гардад, хотир аз иқдому илтизом бар он мукаддар бошад. Ва баъд аз қудрат, албатта, нодиму пушаймон гардад ва афсӯсу ҳасрат барад, магар ки куфр бар мизоҷ ғалаба дорад. Он гоҳ ғами динӣ камтар бошад, магар ғами дунявӣ, ки аз он ногузир бувад ва кофиру муъмин дар он шарик бошанд. Ва иғвову васвасаи деви раҷим бештар аҳли имонро бошад, на кофиронро, ба сабаби он адовати қадима, ки гуфта буд:

لَأَقۡعُدَنَّ لَهُمۡ صِرَٰطَكَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ ١٦ ثُمَّ لَأٓتِيَنَّهُم مِّنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ

(Ба роҳи рости Ту барои одамиён бинишинам (то аз он манъ кунам). Он гоҳ, албатта, аз пеш ва аз паси пушт…ба сӯи онҳо биёям.Сураи Аъроф, ояти 16-17)

لَأُغۡوِيَنَّهُمۡ …

(…онҳоро гумроҳ кунам. Сураи Сод, ояти 82).

Васваса мар кофиронро барои он кунад, ки то духули эшонро дар нор муаббад гардонад. Ва аҳли имонро барои он ки то эшонро муставҷиби духул гардонад ва дохилшавандагонро мухаллад. Аз ин ҷиҳат таваҷҷуҳи шаётин дар миёни аҳли имон ва тасарруфи эшон бо эшон бештар аст. Набинӣ, ки иғвоҳои шайтонӣ ва кинаҳои нафсонӣ аз ҳиқду ҳасад ва уҷбу кибр ва бемурувватӣ дар миёни мусулмонон бештар аз он аст, ки дар миёни куффору мушрикон. Ва эшон он ҳама исору шафқат ва раҳмату мурувват дар ҳаққи ҳамдигар доранд, ки ушри ашири он дар миёни аҳли имон боздид намегардад. Масалан, агар яке аз куффор бенаво бошад ва оҷиз аз касб, алалфавр ваҷҳи маишати ӯ мураттаб доранд, то ба гидяву тамаъ наафтад. Ва агар дар тиҷорат зиёнзада шавад, сармояву асбоби касби ӯ муҳайё гардонанд, то ба муфлисӣ сар набарорад. Ва агар рафиқи сафар хаставу бемор шавад, то ӯ ба сиҳҳат расад, дар арзи роҳ таваққуф кунанд, ё то ба манзил бардоранд, ба хилофи бародари муслимин, ки агар дар сафар аз ташнагӣ ҷон ба ҳанҷарат расад, ҷуз ба оби ханҷарат сероб накунанд. Ва агар дар ҳолати махмаса уфтӣ, ба луқмаат дастгирӣ нанамоянд. Ва агар аз тиҷорат зиёнзада шавӣ, ба даъвию мухосама манзилат ба фурӯхтан ниҳанд ва то [ба муфлисӣ барнахезӣ ва] ба гулхан нанишинӣ, аз кини ту даст

набардоранд. Маазолик тавбиху тақреъат диҳанд, ки фулон аз аъмоли бад бад-ин балия гирифтор омад ва алҳаққ, ҳаққи ӯ ин буд, ки бад-ӯ мулҳақ шуд.

Ва ҳамчунин ранҷу мусибат, ки аҳли имонро меафтад, кофиронро даҳяке намерасад аз ҷаври ҳукком ва бозхости уммол ва маргу фавт ва дарду реш ва сахтии касби маош ва ғабн дар муомалот ва зиён дар тиҷорат ва нифоқи дӯстон ва адовати ихвон ва дурӯғу намима ва туҳматдар ҳаққи ҳамдигар ва ҳатки сирр ва ифшои фавоҳиши ҳамдигар ва адами вусул ба орзуҳо ва баъд аз ҳусули матолиб комраво нашудан аз тарси қозӣ ва бими асас ва хавфи муҳтасибу шамотати ҳамсоя ва ваҳми зиёни сармоя ва билҷумла ҳамаи ин масоибу навоиб дар ҳаққи бародари муслим филҳақиқат таҳдиду инзор бувад, ки: Ҳала, эй нодон, ба сӯи Мо ой. Ва роҳате, ки меҷӯӣ, дар дунё нест ва он дар назди Мост ва ҷавори Мо. Ва иттико ба ғайр мабар ва тавассул ба касбу шуғл магир ва ҳоҷат пеши амиру қозӣ рафъ макун ва дар таҳсили он чи Мо мутакаффилем, ранҷи беҳуда макаш, ки беш аз қисмату тақдири Мо таҳсил натавонӣ кард.

Пас, бо вуҷуди неъмати имон таваққуъи танаъъуму талаззуз аз дунё муҳоли сирф бувад. Ва он киро муталаззиз ва мутанаъъим тасаввур кунӣ, ин тарафаш бе нуқсон [ва хусрон] сурат набандад ва албатта, дар дини ӯ футуре [ва дар эътиқоди ӯ қусуре] бувад, ки охираташро ба зиён орад. Балки бо ҳусули [давлати] имон тахайюли неъмате ва лаззате дигар натавон кард. Ва [шахси] оқил чӣ гуна тахайюли танаъъум кунад, ки танаъъуму талаззуз ва комравоӣ мавқуфи дилҷамъӣ [ва фароғи хотир] бошад ба ҳусули асбобу адавоти **ло юъадду ва ло юҳсо** *(моли бешумор ва беандоза)* аз мулку давлат ва тиҷорату зироат ва аморату ҳукумат ва вуфури хадаму ҳашам ва ёрони мувофиқу дӯстони содиқ ва фароғати хотир аз хавфу ҳароси амиру вазир ва сағиру кабир, ки ин асбоб ба ҳеч як аз банӣ Одамро дар давру аҳди Одам даст надода. Ва он чи додаанд, бо баъзе баъзро додаанд, на куллро.

Ва он ки ба баъзе аз мулоими табъ комёб шавад ва ба иқтидору давлат бирасад, ҷамъияти хотираш ҳазор фарсанг бигурезад аз ҳуҷуми хадаму ҳашам ва ҷаворию зердастону мутаалliқон, ки ҳар кадом ба иллати ифтиқору эҳтиёҷ дар домани ин марди мутанаъъим овезанд. Ва онан фаонан ба изҳори моятҳоҷи хеш хотири ӯро мукаддар гардонанд. Ва барои ваҷҳи коҳу ҷави гову хар доим таом бар гулӯи хоҷа гирифта бошад ва назди таҳияи асбоби айш[у] тараб мудом хотираш ошуфта. Ва ҳол он ки маҷлиси тарабу ишрат ба фароғати хотир тамом шавад, боз қатъи назар аз ҳиқду ҳасади ҳамгинон, ки агар ин мард аморат дорад, ақрону амсолаш доим дар садади азлу мусодараи ӯ [бошанд ва] ройҳову машваратҳо зананд ва чокаронаш ҷиҳати идророт ва мавоҷиби худ ҳамеша дар нафрини ӯ тарзабон. Ва агар тиҷорат дорад, ҳама муроқиб, ки куҷо киштии ӯ дар баҳр бишканад ва кай амволаш дар дашт ба яғмо равад. Ва худи ӯ доим дар парешонҳолӣ рӯзгор ба сар барад, ки чаро фулон рисола аз Ҳиндустон наёмад ва чӣ [воқеа] шуд, ки фулон қибола аз Туркистон нарасид ва чӣ [воқеа] расид, ки фулон мол [баста] дар роҳ монд ва чаро фулон вакил аз Фаранг наёмад ва сабаб чист, ки аз ӯ хабаре нарасид?

Ва агар зироат дорад, ғавғои муздуру мардикор, халоу малои хирману анбор [ва] мулозамати амину арбоб ва мусобарат бар тааддии бод ва камии об.

Агар пешавар аст, ҳасади ёрон ва ҳиқди ҳампешагон ва изҳори уюби ҳунари ӯ ва кори худро бар кори ӯ тафаввуқ ниҳодан ва доим адами ӯро дар миёни худ хостан, то пешаи эшонро ривоҷе ва равнақе падид ояд.

Агар донишвар аст, аъолию асофил бар ӯ душман бошанд ва илми ӯро ба сурати ҷаҳл бароранд. Агар таълифе орад, тазйиф кунанд ва агар шеъре гӯяд, қадҳ фармоянд. Ва он чи [агар на] дархури фаҳми эшон гӯяд, ба илҳод ва зандақа таъбир диҳанд.

Ва дар табақоти нос ҳеч якро он қадар музоҳиму мухосим

ба ҳам нарасад, ки аҳли донишро. Ва чун маротиби дониш [у] фаҳм мутафовит аст, бештари ноқисфитратони табақаи илм ба ҳамдигар душман уфтанд. Чунки матлуб, ки дарки маонист ва дарёфти ҳақиқати чизҳо ва ин амри нафис аст, толибони маънӣ чун якеро махсустар бинанд ва истеъдодаш қавитар [ёбанд], беғоила рашку ғайрат оранд ва маҳбуб ба коми дигаре дидан натавонанд ва худро бад-он мутафарриду мумтоз донанд.

Ва басо бувад, ки аз ҷиҳати нарасидан ба фаҳми хасм ӯро ҷарҳ кунанд ва сухани ӯро пучу беасл ангоранд ва муноқашаву муҷодала пеш оранд. Ва агар дӯстӣ изҳор кунанд ҳам, ба нифоқ бувад. Ваҷҳи ин хусумат ҳамон аст, ки нуфус биззот толиби маорифу ҳақоиқ аст ва ба ҳеч поя нафс он қадар лаззат [ва роҳат] наёбад, ки ба илм. Фалоҷарам, аснофи табақоти мардум аз шоҳ то гадо дар ҳасади арбоби илм бошанд. Ва он чи ихтилот, ки кунанд ҳам, ба тариқи нифоқу ғараз бувад, чунки нодонанд ва нодон биттабъ душмани доно бошад. Ва марди донишманд ба ҳеч як аз абнои ҷинс табодуру мулозамат наорад, агарчи султони ҳафт кишвар бошад, магар бо он ки филҷумла донише дорад.

Пас, бо ин ҳама кашмакаш аҳли имонро куҷо осоишу роҳат даст диҳад. Ва андак танаъъум, ки дар ин миён эшонро даст диҳад, он ба ҳеч идод шумора нашавад. Ва аз қабили тухри мутахаллал бувад, ки ду тарафи ӯ олудаи наҷосот бошад.

Пас, аз ин муқаддима собит аст, ки роҳати аҳли имон дар охират мавқуф аст ва насиби эшон дар дунё ҳама ранҷу кулфат аст. Ва бувад, ки [дар] таҳаммули ин масоиб агар собир бошанд, ба наҷоту фалоҳ бирасонад. Ва бошад, ки агар дар ин ибтилоҳо шокиру розӣ бошанд, каффорати зунуби эшон кунад, ба муфоди **ҳума явмин каффорату санатин** (як рӯз таб кардан каффораи (гуноҳи) як сол аст). Аз ин ҷиҳат дуъоҳо аз аҳли ислом камтар ба иҷобат расад, магар **нафъан ли-л-омма.** Ба ҳама ҳол ба ҳеч ваҷҳ даст аз дуъо кӯтоҳ набояд кард ва чизе бояд хост, ки лоиқ бувад, ки ӯро аз Худованди карим

бихоҳанд. Ва дуъо дар умури хасиса ва чизҳои ҳақир набояд кард ва ашёи данияву фония аз Худои аъзам истидъо нашояд кард:

[Байт]

Ҳиммат аз Хоҷаи карим талаб,
Хок аз тӯдаи калон бардор.

Чи дар ҳадис ворид аст, ки маоли кори дуъо аз се амр холӣ нест: ё ҷинси муддаояш, агар маслаҳат бошад, бидиҳанд ва агар на мисли он гунаҳашро афв фармоянд, ё мисли он савобе дар охираташ захира ниҳанд.

Ва он чи дар Таврот ва баъзе аз ахбор наҳй аз дуъо кардан ворид шуда, он ишорату таълим аст, мар тафвизу таслиму таваккулро ва сабр мар маҷории қазову қадарро:

[Байт

Агар мардӣ, дари таслим зан роҳи талаб макшо,
Зи ҳар мӯ эҳтиёҷат гар кашад, фарёди лаб макшо.]

Дар Таврот [омада, ки] хитоб омад ба яке аз анбиёи банӣ Исроил, ки оё доя аз тифл фаромӯш кунад? Ва шабу рӯз муроқиби аҳволи тифл бошад ва сиёнат аз барду ҳарри ӯро лозим шумурад ва дар сериву гуруснагии ӯ муроқиб бошад [аҳволи тифлро.] Ман шабу рӯз дар аҳволи шумо нигаронам ва он чи боисти [шумост], додаам ва он чи мебояд, медиҳад. Қавмро бигӯ, ки аз ман беш истиъдо нанамоянд. Ва он чи дар нусус амр ба дуъо шуда, ишорат ба таълими убудият аст, ки шумо бандагонед ва муҳтоҷ ва ман ғании мутлақ, истиғно сифати ман аст, шуморо нашояд, ки истиғно кунед, балки дар ҳавоиҷи худ илтиҷо ба ман оред ва муродоти худро аз ман хоҳед, на аз ғайр. Ва [мафотиҳи] хазоини осмону заминро назди Ман донед. Пас, агар банда аз аҳли фақру таҷрид бувад ва дар зумраи мутаваккилин ва собирин дохил шуда, дуъо кунаду накунад, мусовӣ бошад. Аммо ғайри эшонро аз тазарруъу зорию дуъо чора набувад, ки **ад-дуъоу мухху-л-**

ъибодати *(дуо мағзи ибодат аст)* омада. Балки ғараз аз вазъи таколифи ибодати баданӣ мисли салоту тиловат ва зикр ҳамон дуъо кардан аст ва аз Ғании мутлақ салоҳи ҳоли худро хостан [ва ҳоҷат пеши Ӯ бурдан:

Байт]

Ҳофиз, вазифаи ту дуъо гуфтан асту бас,
Дар банди он мабош, ки нашнид ё шунид.

Тамма

ДАР ТАҲҚИҚИ РӮҲ ВА НИСБАТИ ТААЛЛУҚИ Ӯ БА АБДОН ВА КАЙФИЯТИ МАРГ [ВА ЗИНДАГӢ]

[Навбате барои зиёрати қубур дар шореъе убур доштам. Бечора улоғеро дидам дар обгире андохта, дар вартаи инзиҳоқи рӯҳ афтода, дар миёни наҷосат хуфта, саре бармедошт ва боз меандохт. Аз харобии ҳолат басе мутаассир гашта, мегуфтам: Ин хари мискин ба кадом ҷарима бад-ин балия афтода, аз замин то осмон як дари файзу раҳмат кушодааст ва дар бисоти рифъату адолат ин ғариб муаззаб чарост?! То аз зиёрат мурочаат менамудам, хари мискин қолиб тиҳӣ карда буд.

Ман ҳамчунон хотири худро ба рӯҳ ва тааллуқаш ба абдон мутааллиқ гардонида будам ва дар кайфияти ҳаёту мамот меандешидам. Он чи аз дил мешунидам, дар сатр мекашидам].

Бояд донист, ки ҳаққиқати рӯҳ ва донистани кунҳи ӯ ба муфоди

قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي

(Бигӯ: Рӯҳ аз амри Парвардгори ман аст. Сураи Исро, ояти 85) аз он ҷумла аст, ки ғайри Воҷиб субҳонаҳу касеро бар кайфияти чигунагии ӯ огоҳӣ нест. Ва ақли ноқиси маҳдуди башарӣ аз дарёфти моҳияти ӯ оҷиз аст.

Ва ба фарз, ки агар касеро аз аҳли ҳаққ илм диҳанд, ситраш кунад, чунки ба иборат дарнагунҷад. Ва агар гунҷад [ҳам], фаҳми омма тааққул накунад. Чунонки агар аз ту пурсанд, ки болои фалаки нуҳум, ки Арш аст, чист? Гӯӣ: Арш. Агар пурсанд: Болои он чист? Гӯӣ: Арш. Ва аз он боло ҳам? Гӯӣ: Арш. Ақлу иборатро дар он ҷо гунҷоише набувад ва аз тааққулу таъбири [мовароулваро] оҷиз бошад. [Ва] ақл он чи тааққул кунад ва ба иборат орад ҳам, аз мотаҳти худ бувад, на мофавқ. Фаязони ақли инсонӣ аз Аршуррахмон бувад. Бинобар ин ақлро ба каммияти рӯҳ ва кайфияти беруни Арш иститлоъ

набудааст, чунки дар вуҷуду мартаба муаххар аст. Пас, вақте ки одамӣ аз дарёфти ҳақиқати беруни Арш ва моҳияти рӯҳи хеш ғофилу отил бошад, ӯро ҳақиқати кунҳи Воҷибалвуҷуд мутлақо муяссар нашавад. Аз ин ҷиҳат тафаккур дар зоти баҳтро манъ кардаанд, ки муфзӣ ба илҳоду инкор ва зандақа гардад.

Ало айииҳолин, мабдаи рӯҳ аз вуҷуди басити Зоти ақдаси воҷибулвуҷуд аст, ки партаве аз он дар зарроти олами аквон афтодааст ва зарра то офтоб ва пашша то анқо аз он ранги зуҳур ва сурати бурӯз гирифтаанд:

[Қитъа]

Ҷуз як мавҷуд, к-аш асар дамбадам аст,
Мавҷуди дигар шумурдаӣ, к-он адам аст.
Дар роҳи зуҳур ғайри як раҳрав нест,
Бисёрнамудагӣ нишони қидам аст.

Ва ин рӯҳ дар бадан нест ва хориҷ аз бадан не. Ва ҳаёти нафси нотиқа, ки аз ӯ ба ақл таъбир кунанд ҳам, бад-ӯст. Ва манбаи нафси нотиқа дил аст. Ва агарчи нафси нотиқа дар асл аз он ҷавҳари басит аст, лекин ба сабаби таназзулоти касира аз мабдаъ мумтазаҷ гаштан ба ғубори кавния мукаддару бесафо гаштааст. Ва мухотаб ба авомиру навоҳӣ ин нафс аст, то кудуроти оризии худро сафову сайқал диҳад ва руҷӯъ бо асли худ кунад. Ва ин он ҷавҳари муҷаррад аст, ки барои эҷоди олами аквон ва изҳори хавосу осори он ба тақозои асмову сифот ба таназзулоти чиҳилгона ба сувари афлоку кавокиб ва аркону маволид баромада, [ду қисм шуд]: алтафи он дар инсон ҳулул карда, [ки бақои ӯ матлуб бувад] ва аксар дар соири ҳайвонот сараён намуда [ва матлаб аз он саботу бақо набувад, балки ҷисми мураккаби онҳоро тоза дорад] хидмати инсонро. Ва ин тирагии нафси нотиқа ба воситаи ин таназзулоти [касира] ҳамон кушода кардани роҳи изҳор аст, то ба нури зотия, [ки ҷиҳати бақои ӯст,] кашфи маъқулот кунад ва ба зулмати оризия, [яъне либоси унсурии ӯ] шарҳи маҳсусот,

то хавосси асмо ва осору афъоли Қодири мутаол дар пардаи ситру хафо намонад. Ва ин сайри рӯҳ бад-ин тариқа, яъне аз уқулу нуфус, афлоку анҷум ва аркону маволид, гӯӣ сайре даруниӣ ва маънавӣ аст. Ва ҳикмат дар ифодаи ӯ маҳз таквини мукавванот аст ва бақову саботи ӯ малҳуз не. [Ҳамчу он баҳр, ки аз муҳит муншааб шавад, рафта-рафта наҳрҳо ва ҷӯйҳо шуда, ба обгирҳо ночиз шавад ва дар ин асно маншаи такаввуни басе аз ашҷору наботот ва гиёҳҳо шуда бошад].

Чунонки устоди кулол машке об дар миқдоре хок махлут кунад [ва] хумею кӯзае бардорад. [Ва] мулоҳаза надорад, ки боз оби рехтаро аз хуму кӯза барчинад ва дар ҳавз резад, [балки малҳузи ӯ ҳамон кӯзаву хум аст, ки ба рӯи кор омада, инчунин] ҳулули ин рӯҳи мураккаба дар соири ҷисмониёти олами маволид ҳамин ранг дорад, [яъне бақои суварy навъи эшон матлаб бувад то муддате, на бақои зоти онҳо]. Илло он ки одамӣ халифатуллоҳ аст ба муфоди **Инна-л-Лоҳа халақа Одама ало суратиҳи, ай сифатиҳи** *(Худованд Одамро ба сурати худ халқ кардааст, яъне ба сифати худ)*. Ва бақову саботи нафси ӯ аз ҷумлаи лавозимот аст, чунки вай маъмур аст ба ибодату иморат ва мусобу муоқаб аст [ва масдар] ба амру наҳй [аст] ва мутасаддии изҳори ҳақоиқи аъло ва асфал аст. Ва соири мавҷудоти суфлия ва улвия [ҳама] ҷиҳати ӯ ва барои ӯянд. Ба муфоди **лав лока, ламо халақту-л-афлока** *(агар ту намебудӣ, ҷаҳонро намеофаридам)*.

Ва аз тарафи берун ва самти хориҷ он рӯҳи баситаи муҷаррада ба ҳама зарроти олами ғайбу шаҳодат ба иҳотаи илме муҳит шуда, ифозаи нури [ҳаёт] алалумум мекунад. [Ва] ҳамчу тоби офтоб ҳама пасту баланд ва хурду бузургро дармеёбад, то ки нуфуси ҳайвонот низ то инсон аз ин рӯҳ ҳаёту бақо меёбанд. Абдону қаволиб мураккаби ин нуфусанд [ва] ҳавоссу қуво ходими эшон.

Ва он чи нафси нотиқаро воқеъ шавад, аз кашфи маъқулот ба хобу бедорӣ, ҳама ба ионати ҳавосси зоҳирию ботинӣ бувад. Ва ҳама ходиму махдум ва молику мамлуки ҳаййи мудрик ба воситаи он рӯҳи баситаанд.

Кайфияти таааллуқи ӯ ба бадан ба қиёси ҳадсӣ он аст, ки қаволиб ҳамчу равғану фатила аст ва рӯҳ ҳамчу он шуъла аст, ки дар фатила уфтад. Равғангар ва фатиласоз [масалан,] пеш аз ҳулули рӯҳ ҳамон обои улвиянд аз афлоку анҷум ва умматоти суфлӣ аз аркони арбаъа ба имтизоҷу тахлити мавод ва бешию камии аҷзо сурати чароғро таркиб медиҳанд ба машварату маслаҳат, ки ин чароғ нуре диҳад равшан ва ин тира. Ва ин чароғ ин миқдор пояд ва ин ба ин муддаат хомӯш шавад. Ва ин чароғ бӯе хуш диҳад ва ин бӯе бад. Ва ин чароғ то масофате банда зиё бахшад ва ин ҷуз хонаро равшан накунад.

Пас вақте ки сурати ин чароғ дар хориҷ эҳдос кунанд, зоҳир шудан ҳамону ба офтоби ҳазрати вуҷуд муқобил шудан ҳамон, алалфавр шуъое аз он офтоб барҷаҳад ва дар ин фатила уфтад ва ба худии худ равшан шавад. Чунонки агар чароғеро бикушӣ ва чароғе равшан наздики ӯ орӣ, чун фатила сард нашуда бувад, шуълае аз он чароғ барҷаҳад ва ин чароғи хомӯшро равшан гардонад, бе он ки фатиларо бар шуъла дорӣ.

Инчунин қаволиби мустаиддае дар арҳом ҳукми он фатилаи гарм доранд, ки дар шуъои шуълаи ҳазрати вуҷуд муқобил афтоданд, бар фавр касби нур ҳаёт намоянд, чунки ҳазрати вуҷуд ба муфоди

وَنَحۡنُ أَقۡرَبُ إِلَيۡهِ مِنۡ حَبۡلِ ٱلۡوَرِيدِ ﴿١٦﴾

(Мо аз раги ҷон ба вай наздиктарем. Сураи Қоф, ояти 16).

وَهُوَ مَعَكُمۡ أَيۡنَ مَا كُنتُمۡ

(Ва ҳар ҷо, ки бошед, Ӯ бо шумост. Сураи Ҳадид, ояти 4) ба иҳотаи илмӣ ва ҳама зарроти олами аквон муҳит аст: Ли қавлиҳо таоло:

أَلَآ إِنَّهُۥ بِكُلِّ شَيۡءٖ مُّحِيطُۢ ﴿٥٤﴾

(Огоҳ бош, ҳамоно Ӯ ҳар чизро фарогиранда аст! Сураи Фуссилат, ояти 54). Пас қобилияти чароғи колбад аз барои касби нури вуҷуд ҳамон эътидоли таркиби унсурии ӯ бувад, ки ин эътидол ва аворизи хориҷӣ ва дохилӣ кам-кам инҳитот пазирад, то ин шуъла ба қадри он [ба тадриҷ рӯй ба нуқсон орад, то билкулл] мунтафӣ шавад, [ки онро маргу фавт номанд]. Ва агар аҷзои таркиб дар ғояти эътидол бувад ва дар авқоти масъуда ва азмони мувофиқа ва қуввати ҳоли мураттибон сурати вуқӯъ гирифта бувад, умри мавлуд ба умри табиӣ кашад, ки назди омма саду бист сол аст ва назди ҳукамо то ҳазор сол меравад. Ва дар ин сурат [бар тақдирест, ки] мавлуд дар маокил ва машориб ва навму бедорӣ тариқи эътидолро маръӣ дошта бувад. Ва мизоҷи хешро аз инҳирофу иъвиҷоҷ масун гардонида ва [аммо] онон, ки аклу шурбро мизон ва меъёр нанихҳанд, умрашон ба интиҳои ҳақиқӣ нарасад, балки аҷзои таркибиро зуд ба шикастан диҳанд:

[Қитъа

Шунидаам зи ҳакиме, ки гар касе пурсад
Зи мурдагон, ки чӣ чиз аст иллати мурдан?
Зи сад яке набувад, к-ин ҷавоб менадиҳад,
Ки ҳаст иллати мурдан таом пур хӯрдан.]

Ва онон, ки дар ҳолати сиғару туфулият ва шабоб қолабро падруд кунанд ҳам, аз он будааст, ки дар мизоҷи таркиби эшон халал рафтааст аз заъфу сустии обову уммаҳоти улвию суфлӣ.

Бинобар ин рӯзаке чанд таайюш кунанд, он гоҳ хомӯш шаванд. Масалан, гӯем, ки чун сарчашмаи рӯҳи табиӣ дил аст ва он мураккаб аз лаҳми санавбарӣ барои эътидоли лаҳму шаҳму пиҳ ва асабаи он қуввати Зуҳалу Миррих ва Зуҳраву Қамар бояд, масалан, имсоки аҷзо ва мавод Зуҳалрост [ва ҳифзи] хун ва сараёни ӯ Миррихро ва Қамар нумувву шаклро. Ва сурати хориҷӣ дар тӯлу арз Зуҳраро. Ва барои ҷазби шуоъи рӯҳ Муштарӣ ва Офтоб ва Аторуд.

Муштарӣ барои ҷило ва бақо, Офтоб барои ҳифз ва иҳота, Аторуд барои тадаббуру тааққул. Ва агар аз ин ҳар ҳафт муваккал яке ранҷур бувад, ба аворизе, ки ӯро махсус аст аз ҳубуту вабол ва раҷъату эҳтироқ ва ҳазиз, он дил маъюб [ва ноқисулхилқат] афтад. Ва он ҷузви маъюб қабули рӯҳ низ ноқис ояд, чунки маҳалл ба қадри нуқсон қабул накунад ва ҳол низ ба қадри қабул ҳулул кунад ва саботу давом ва адами он аз қуввати ҳол ва маҳалл ва заъфи он хезад. [Ва чун ин рӯҳ дар ин дил фуруд омад, ҳеч мусаккини аламе ва ваҷаъе нашавад, ҳамчунин чун бархезад, ҳеч эҳдоси алам ва ваҷаъ накунад ва онон, ки дар вақти назъ талвосаву тааб ва шӯриш хӯранд, аз он бувад, ки маводди унсурӣ ҷузве бар ҷузве туғён орад аз юбусату бурудат ва ҳарорату рутубат, то дилро аз қабули партави ҳаёт монеъ оянд, фасод аз ҷузви ғолиб хезад. Ва он чи он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, фармуд: **Аллоҳумма аъиннӣ ало сакароти-л-мавти ва ғамароти-л-мавти** *(Худоё, маро бар таҳаммули сахтиҳо ва ранҷҳои марг ёрӣ кун)*.

Истиоза ва истионат аз ин ҳолот бувад, ки маро аз шӯриши маводди унсурӣ, ки ғалабаи ҷузве бар ҷузви дигар аст, эмин гардон, ки ин ҳолат сабаби инстинкору истинфори зиндагон гардад. Масалан, мариз ба воситаи истеъмоли мубарридот ба гумони он ки марази гарм дорад, ҳарорат аз мизоҷи дил бурда бошад, ногоҳ кӯзаи оби сард бар фарқи дил рехта бошад, ё билъакс, як табақ оташ бар сари дил афтонда шоҳиди рӯҳ чун хона вайрон бинад ва пур аз фитнаву низоъ, сабук барҷаҳад ва ба мақарри хеш биравад. Балки занҷири пои ӯ ҳамин боф-тагии чаҳор расан бувад ва қайди саробҳои ӯ эътидоли чаҳор аркони ин қафас, чун ихтилолу ихтилофи аздод мушоҳада ку-над, аз ғояти нишот дар ин қафас дарнагунҷад ва алалфавр рахти раҳил бардорад.]

Агар гӯӣ: Чун қаволибу колбад шабакоти нури ҳазрати вуҷуданд, иллат чист, ки ин шуъои файз дар яке аз колбад ба сурати инсон барояд ва дар дигаре ба сурати ҳайвон, дар яке ба сурати ваҳш, дар дигаре ба сурати тайр? Ва ҳулули ин

рӯҳи шариф дар қолаби касиф [ва ҳашиба] тазлилу таҳқир бувад ва вуқӯъе дар ғайри маҳалл. Масалан, рӯҳе, ки салоҳияти вуҷуди инсонӣ дорад, агар ӯро дар колбади хар ҳавола доранд, ҷабри маҳз бувад ва изову таҳқири он рӯҳ бошад. Ва билъакс – вуқӯъ дар ғайри маҳалл бошад.

Гӯем: Ин шубҳа назар ба он чи тамҳид кардем, нарасад, чунки арвоҳ ба эътибори фаязон ва таназзул ду қисм шуданд: яке басита ва дигар мураккаба. Басита он ҷавҳари муҷаррад бошад, ки аз ҳазрати вуҷуди бахт ба ҳама зарроти олами аквон тобон гаштааст. Ва мураккаба он бувад, ки аз ин вуҷуд ношӣ шуда, дар тавии олами афлок ва нуфуси кавокиб гузар карда, эҳдоси табоеи арбаа намуда, ба олами мавolid ҳулул кардааст назми корхонаи аносирро, то дуконе барои изҳори ҳақоиқи осори асмо ва сифот пайдо шавад, ки иборат аз олами кавну фасод аст. Ва ин ҷавҳар ба воситаи таназзулоти касира аз мабдаи хеш ба ғояти тирагӣ ва бесафоӣ мерасад [ба сабаби талосуқ ба аҷсом. Ва ғараз аз ифозаи ӯ ҳамон ба пой доштани аҷсом бувад. Пас ҳамаи ҷисмониёти олами шаҳодат ҳаййи мудрик ба воситаи ин рӯҳ мукаддар бошанд. Вусули эшон дар каволбад бар саҳву ғалат набошад ва бар қобилияти маҳалл нозир бошанд, то он чи аксаф бувад, дар қолаби хирсу хук равад ва он чи алтаф бувад, дар ҷисми ҷинну инс, масалан, илло он ки одамӣ ба тасфияи ӯ маъмур аст].

Ва нуфуси ҳамаи аҷсоми зирӯҳ аз ин ҷавҳар аст, ки ҳар кадом барои коре маъмуранд ва барои изҳори фитрате маҷбур. Чунки корхонаи эҷод бе қабзу баст ва бе рахоу батш сурат нabandад. Ва чора набувад аз кашидану даридан ва кушодану бастан ва мурдану зистан [ва кушодану фароҳам овардан] ва тар кардану хушк [намудан] ва ғайризолика. Масалан, дарё барои тарӣ, то гиёҳ рӯяд, офтобу оташ хушк кунад ва пазад, шер бояд, то бидаррад, то вуҳуш ба имронот нагузарад, наҳанг бояд бикашад, то ҳайвоноти баҳрӣ обро тираву афин нагардонанд, хар, то бор кашад ва уштур, то биёрад. Ва алоҳозо одамӣ, то иморату зироат кунад ва бан-

дагӣ ораду ибодат намояд. Нуфуси мухотаб ба авомиру навоҳӣ дар ҳама ҷунбандагон ин рӯҳ бесафост. Ғоят он ки инсон ба тасфияи ин рӯҳ маъмур аст ва мусаффо мекунад ва тавонад кард.

Ва ин ҷавҳар баъд аз ҳулул дар олами аркон гӯё мурда аст. Ва ҳамчу асбе аст аз тавилаи салтанат ба сабабе аз асбоб мухраҷ гашта, дар дукони харосу ҷувоз афтода ва вуҷуду адами ӯ алассаво шуда, то марг ба меҳнати саргардонӣ ба сар мебарад. Ва чун фавт шавад, атъимаи магасону сагон шавад ва аз ҳаййизи эътибору эътидод сокит бошад. Ва матлаб аз вуҷуди ӯ ҳамон рондану кашидани ҷувозу харос бошад. Ва тааззию тааллум ҳамеша ин нафсро бошад ва баъд аз шикастани қолаб фонӣ шавад дар соири ҳайвонот, илло он чи дар колбади одамӣ ҳулул карда бувад вай баъд аз видоъи қолаб ба ҳоли худ бошад, то ҷазои аъмоли хеш бинад: **Ин хайран фахайрун ва ин шарран фа шаррун** *(Агар нек бошад, нек ва агар бад бошад, бад)*. Чунки ашрафи махлуқот одамӣ аст [ва] дигарон дар ҳақиқат барои ӯянд ва аз ҷиҳати ӯ ва ба сабаби ӯ ва ӯ махдуми оламиён аст ва дигарон ходими ӯ.

Харро барои боркашӣ оварданд [ва] сагро барои хубсбардорӣ, на ки хар дастор [ба сар] ниҳаду ба маҳкама нишинад ва саг садр гузинаду маҷлис орояд! Коре, ки дар уҳдаи ин ду ниҳодаанд, дар мавқеъу маҳалл бошад. Ва агар дар уҳдаи одамӣ доранд, дар ғайри маҳалл. Ва ҳар чӣ ба ҳар кӣ доданд, маҳзи ҳикмату адл аст ва адлу ҳикмати маҳз.

Пас, ин нуфуси тираву кадир маа қаволиби ҷифаву хадир ҳама аз шуъои он ҷавҳари баситаи муҷаррада равшану нуронӣ гашта, ба сифати ҳаёт муттасиф гаштаанд. [Ва гӯӣ, ки фатилаи он ин рӯҳи тира аст ва шуълаи ӯ ин ҷавҳари латифа].

Ва ҳамчунон ки тоби Офтоб бар ҳама пасту баланд ва поку палид тобад ва ҳеч зарару нақс оид нашавад, инчунин латофату касофати қаволиб ва тирагию равшании нуфуси он ва покию палидии он дар ин ҷавҳари муҷаррад ҳеч нуқсону зиён нарасонад. Кори ӯ маҳз ифодати анвор аст, дар куҷо ки бошад ва дар кадом маҳалл ки афтад:

[Байт]

Нуқсон зи қобил аст, вагарна аладдавом
Файзи саодаташ ҳама касро баробар аст.

Ланаъима мо қила: *(Чи хуш гуфтааст:)*

Борон, ки дар латофати табъаш хилоф нест,
Дар боғ лола рӯяду дар шӯрабум хас.

Таносухиён гӯянд: Агар рӯҳи одамӣ ба ҷаҳду риёзат ва тоат кӯшад, шабоҳат ба уқулу нуфуси муҷаррада пайдо мекунад ва руҷӯъ ба мабдаи ҳақиқӣ мекунад ва ба роҳати ҷовид мерасад. Ва агар ба хуфту хобу утлат гузаронад, он сифат, ки бар мизоҷи ӯ ғалаба дорад, ба ҳамон сифат дар либосу колбади дигаре дармеояд дар мартабаи нуқсон ва бад-он либос маҳшур мешавад. [Чун халъи ин либос кунад, боз ба дигаре ҳамчунин ва ҳамчунин] дар ҳамин нашъа ва ба уқубати ҷовид гирифтор мегардад. Масалан, агар ҳирси ҷимоъ ва шараҳи шаҳват дар мизоҷ ғолиб дорад, рӯҳи ӯ баъд аз шикастани ин қолаб ба колбади хук ҳулул мекунад. Ва агар даридану шикастан, дар колбади гургу шер ва агар сафоҳату балоҳат ғолиб бувад, дар ҷасади хар дармеравад. Чунонки гуфтаанд:

[Рубоӣ]

Эй рафтаву боз омадаву хум гашта,
Номат зи миёни мардумон гум гашта.
Нохун ҳама ҷамъ омада, сум гашта,
Риш аз дари к… баромада, дум гашта.

Мабнои ин ақида бар қидами олам аст ва ғарази эшон тазлили авом аст, чунонки дар таҳқиқи ҳудусу қидами олам гуфтаем, ки қидами олам ба қиёси ақли ноқиси маҳдуди инсонӣ мумкин нест, ки собит шавад, магар ки китоби илҳомӣ ё мухбири содиқ ба ҳақиқати он эълом диҳад. Ва дар ин мазҳаб вазъи шариф дар мавзеи хасис ва вуқӯъ дар ғайри маҳалл ва

ручӯъ аз аъло ба адно мутасаввар аст, чи ҷавҳаре, ки шоистаи либоси инсоният бошад, ӯро чи навъ ба кисвати хар баранд?! Ва рӯҳе, ки маҳфили халифатуллоҳиро зиё бахшад, чӣ гуна ӯро дар чоҳи музлими ифрите дароранд?! Оре, агар барои ташнеъу тақреъ дар охират [ӯро] бад-ин сурат ҳашраш кунанд, муҷавваз бошад, чунки явмулҷазост ва дори мукофот аст. Чунонки зоҳири баъзе ваидот ва тахвифот бар ин далолат мекунад ва баъзе аз куммали сӯфия баъзе ашхоси муонидонро бад-ин шаклҳо дидаанд ва аз он ба ахлоқи он шахс пай бурда [ва вуқӯи ин ҳолҳо дар хориҷу офоқ зарурӣ набувад, чунки масоили кашфия аст ва мустаҳзираш қуввате хайёлия ва фикрия].

Ва ғарази таносухиён аз ин ақида инкори ҳашр аст, яъне рӯҳи инсонӣ ду ҳол дорад ё ба шабоҳати уқулу нуфуси улвияи муҷаррада ба муҷаррадот мепайвандад, ё ба мушокалаи арвоҳи хабиса дар шеби олами аносир давом саргардон мемонад. Ва ин ақидаи эшон қавлест, ки мутафарреъ бар ҳеч амале намегардад ва роҷеъ ба мазҳаби суфасто мешавад.

Ва аз он ҷиҳат, ки одамӣ мафтур аст бар бекорию утлат ва хӯрду хоб ва таносоию мӯлаъ бар иртикоби шурур ва муъриз аз умури мустаҳтана, ки истилои ин сифот сабаби ободии ҷаҳон аст ва боиси тарғиби дигарон бар обод доштани он. Ва агар ӯро бими сахт ва хавфи зафт надиҳад, барои амали хайр ҳеч аз ҷой наҷунбанд. Ва то чӯб дар паҳлуяш нарасад, аз ҷои нишаста барнахезад ва [бар иктисоби умури ҳасана] коҳилӣ кунад. Набинӣ, ки ба таҳдиди оташи саъир ва гаронии ғуллу занҷир ва зағтаи гӯру гурзи Мункиру Накир ва ҳавли ҳисобу мизон ва фазаъи қиёмат барои панҷ вақт намоз ба карҳ мехезад ва адои закоти [мол] ба тавъ намекунад ва рӯзаро ба шом намерасонад ва гузордани ҳаҷро бе дахл мебинад, магар ки бар сари забон калимае бигӯяд. [Ва бар таҳдиди

أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمۡ لَا يُفۡتَنُونَ ۝٢

(оё мардум пиндоштанд, ки ҳамин ки гӯянд: Имон овардем – гузошта шаванд ва онҳо имтиҳон карда нашаванд? Сураи Анкабут, ояти 2) имон надорад].

Таносухии бечора абнои ҷинсро чӣ навъ тарғиб медиҳад, ки агар гӯшагирию риёзат ихтиёр кунӣ ва кам хӯрию кам бихобӣ, ба уқулу нуфуси муҷаррада мулҳақ шавӣ. Ва агар такоҳулу такосул кунӣ ва ба хӯрду хоб гузаронӣ, дар шеби олами аносир доим маҳбус монӣ ва дар қаволиби тираи баҳоим масҷун шавӣ.

Мухотаб тавонад, ки бигӯяд: Уқулу нуфуси муҷаррада чӣ бошад ва шабоҳати эшон маро чӣ фоида диҳад, ки ба тарки хӯрду хоб бигӯям ва аз танаъъуму талаззузи ҷаҳон даст бардорам? Дар либоси инсон буданам чӣ роҳату осудагӣ дод, ки дар қаволиби ҳайвонот буданам надиҳад?! Балки маро ин беҳтар бувад, ки дар каволбади эшон ҳулул оварам, дар оҳуву гавазн хуш бичарам ва дар шеру паланг некӯ бидарам ва дар хуку хирс мувофиқи маром шаҳватронӣ намоям ва дар туюр некӯ бипарам ва [хуш] тамошоҳо кунам. Пас, бад-ин ваъдаву ваид ҳеч касе аз ҷое наҷунбад ва хар аз охур боз накунад. Пас, ин мазҳаб ботилу музахраф бошад ва муншаибе аз мазҳаби суфасто.

Ва ҳаққ он аст, ки он чи мо тамҳид ниҳодем аз рӯҳи мураккаба ва муҷаррада. Мураккаба – он чи дар соири аҷсом ҳулул карда бувад назми корхонаи офариниширо ва давому саботи ӯ малҳуз набувад, илло дар одамӣ. Ва муҷаррада – он ки мумидди ҳаёти ин нуфус бувад маа абдон то муддате муайян ва истифои бақои навъ ва имораt бошад.

Ва агар аз ин нуфус он ки қавитар бувад, дубора маҳшур шавад дар рӯзи подош барои ҳақталабӣ ва ҳақгузорӣ, муҷавваз ва боз фонӣ шавад. Ва он чи заифтар бошад, ҳамчу ҳашаротуларз, мутлақо ҳашри эшон зарурӣ набувад: **Ҳозо мо тафарраданӣ биҳи-л-Аллому-л-Ғуюби ва-л-ҳамду ли-л-Лоҳи ало золика** *(Ин чизест хос гардонид маро Худои донандаи розҳои ниҳон. Ва сипос Худоро бар ин)*.

ДАР ВАСОЁИ ФАРЗАНДОН ВА БАЁНИ ҲАҚИҚАТИ КАСБУ ПЕШАҲО

Он чи муҳаррири сутурро дар умри панҷоҳ сол расида, аз нек[у] бад [он чи дида] ва ба таҷрибат анҷомида, барои дастуруламал дар қайди забту сабт кашидем, то магар индалҳоҷат ва назди зарурат ба кор баранд. Ва чун ҳушёр шаванд, лобудд дар он эҳтиёҷ афтад. Ва аммо дар ҳолати шабоб ва унфувони ҷавонӣ инхитобот чун нуқуше бувад бар тахтаи об, ки зеҳни нозир аз ҳифзу дарки он оҷиз бошад ё чун фарёде дар рӯзи боди шадид, ки самъ ҳеч исғо накунад.

[Назм]

Чу моро ба ғафлат бишуд рӯзгор,
Ту боре даме чанд фурсат шумор.
Панд гир аз матоиби дигарон,
То нагиранд дигарон зи ту панд.

Фарзандони ааззи амҷад – Абулкарам ва Асъад **«ҳадоҳумаллоҳу ило сабили-р-рушд** *(Худованд ҳар дуи онҳоро ба роҳи рост ҳидоят кунад)*бидонанд, ки дар он айём, ки шуморо ҳанӯз фароғате аз дабистон ва истиғно аз ширу пистон муяссар нашуда буд, маро доияи сафаре афтод, ки агар асбоб мувофақат кунад ва бар он иқдом равад, яҳтамил, ки мурочаат даст надиҳад ва агар мурочаат воқеъ шавад, юмкин ки фурсати пардохт ба ҳоли шумо дубора набошад. Пас, агар барои муаддаб ва муҳаззаб гаштани шумо то ба синни рушди шумо нозир бошам, кори худ носохта монад ва ба тамшияти лавозимоти сафар ва ҳазар напардохта.

Чун таъдиби авлод дар зиммаи абавайн маъмурун-биҳ ва мансус аст, таълими адаб аввалан ба қавл ва феъл бувад, сониян ба заҷр ва манъ. Бинобар ин, ибтидо он чи гуфтанист, бо шумо мегӯям ва шуморо ба Офаридгоратон месупорам ва он чи аз зиндагонии маҳмуд, ки сулук дар он дину дунёи шуморо ободорад, бо шумо менамоям. Агар тавфиқи азалӣ ёра-

тон бувад, ба ҳамон ватира рафтор мекунед ва агар не, мухтореду маъзур:

[Назм]:

Фарзанд бандаест Худоро, ғамаш махӯр,
Ту он наӣ, ки беҳ зи Худо банда парварӣ.
Гар муқбил аст, ганҷи саодат азони Ӯст
В-ар мудбир аст, ранҷи зиёдат чӣ мебарӣ?!
[Пеш аз ману ту бар рухи ҷонҳо кашидаанд
Туғрои некбахтию нили бадахтарӣ.]

Бидонед, ки баъд аз ин шуморо аҳволи мухталиф ориз мешавад ва ахлоқи мутанаввеъ воқеъ мегардад ва сирри ҳар қадом ба шумо пӯшида бувад, ки низоми ҷаҳон бар он вобаста бошад.

Ва ҳар кӣ аз абнои ҷинси шумо ба ҷаҳон омадааст, баъд аз он ки аз канори модар бархост, майл ба лаъбу давидан меорад ва ғалтидану бархостан. Чун сукунату вақори мардум мебинад, кам-кам аз он доия мутақоид мешавад.

Пас, мебинад, ки ҷаҳоне ороста пур аз неъмати алвон – шараҳи хӯрдану хобидан ва танаъъум намудандар замираш муставлӣ мегардад [ва он гоҳ тахайюл меорад.] Пас, мебинад, ки неъмат бе зар ба даст намеояд, дар тараддуди азхор ва ҷамъи зару сим мешавад.

Пас, мебинад, ки зару сим [бе илтизоми] бе пешаву ҳирфат таҳсил намешавад, дар андешаи касбу пеша меафтад ва ба воситаи шуғл ба ин ду – зар [ва сим] гирд меоварад.

Ва баъд аз ҷамъу зухр савдои никоҳ ва айшу комронӣ ва ихтилотот ба табақоти мардум аз ботинаш мунбаис шавад ваба кори иморату зироат [ва тиҷорат] ва ҷамъияти дӯстон ва суҳбати хубрӯён шуғл орад.

Ва баъд аз чанд гоҳе аз ин ҳама кашмакаш низ дилгир шавад, [чунки бидонад, ки дар ҳамаи умр бод паймудааст ва аз барои дигарон ҷон канда] ва ба кунҷи хона мунзавӣ шавад ва бо халқ ба қадри зарур рафтуой кунад, то маргаш

бирасад ва он чи ҷамъ карда аз милку асбоб ва дӯсту душман ҳам, ин ҷо бигузорад ва ориву урён берун равад, чунон ки омада буд.

Ва ҳосили ин умри вай ҳама кӯфту тааб ва ранҷу ташвишу пушаймонӣ бошад, ки агар соате дар ин муддат айшу ишрат кардааст, се соати дигар надомат бурда. Ва агар як шабу рӯз айши вофӣ кардааст, се рӯзи дигар ғам хӯрда. Ва ин қазия мусалламуссубут аст, ки ҳеч як аз абнои рӯзгорро бар он инкоре нест ва ҷуз эътирофу иқрор коре на, то ки салотини олам низ бар ин маънӣ муқирр ва муътарифанд, ки агар айши софӣ дар дунё будӣ, аз даври Одам то ҳол дар таворих нишон гуфтандӣ ва ҳикоят кардандӣ, ё касе аз арбоби ҷоҳу ҳашмат ба вуҷуди он қоил шудӣ. [Ва он чи дар қисас навиштаанд, ҳама далели хусрон ва зиёни эшон аст ва нишонаи ҳузну ҳирмон аз ҳалоки Намруд ва Фиръавн ва хасфи Қорун, ки ҳар кадом мисли охириёну пешиниён дар лаънат ангуштнамои ҷаҳон шуданд.] Ва тариқи айшу нишот ва вақтхушии доимӣ ва бархурдорӣ аз неъматҳои зоҳириву ботинӣ маҳз дар як пеша мунҳасир аст. Ва он ба буридан аз халқ ва пайвастан бо Ҳақк бошад ва ибодати Офаридгори мутлақ азза шаънуҳу аст, ки тариқи духул ва манофеи онро аз назарҳо пӯшидаанд. Ва бар он роҳ кас наравад, то набаранд.

Ҳикмати ситр ва манъ ҳамон ҳаст, ки ин ҷаҳон то вақте ки дар илми ҳақк муқаррар аст, обод бошад ва силсилаи таволуду таносул барқарор истад, ки агар он роҳро макшуф доранд, ҳеч кас ба ободонии ҷаҳон кӯшиш накунад ва ҳеч кас зану фарзанд наёрад ва ҳеч иморату зироат ба ҳусул нарасад. Балки худ аслан ҳеч зиҷасад ва зирӯҳ дар ҷаҳон намонад.

Пас, осудаву мураффаҳ ва мутанаъъим дар дунё касе бувад, ки аз халқ мустағнӣ ва ба Холиқи худ муфтақир бошад ва зоҳиду мутаварреъ бувад. Ва ғайри Ӯ ҳар кӣ бошад, ҳам дар дунё муаззаб аст ва ҳам дар уқбо муоқаб, агарчи султони ҳафт кишвар бувад. Масалан, султон ба сабаби он ки фавқи баъз аст ва дуни баъз доим дар азоб бувад. Ва ба воситаи он ки ба сабаби иқтидор рафтори адл номумкин аст, дар охират

иқоб кашад. Инчунин он ки мутамаввил ва мутанаъъим аст, ба сабаби вуфури ашғол фароғати ибодату лаззати убудият наёбад, лоҷарам дар дунё ба зиёну зарар ва ғарқу ҳарқи амвол муаззаб гардад. Ва ба воситаи ғалабаи ҳирсу муваккили оз дар адои ҳуқуқи мансусаи арбоби истеҳқоқ тақсир ва такосул раво дорад, фалобудд дар охират муоқаб гардад. [Ва агар султон қавишавкат бошад, албатта, фавқи баъз бувад дуни баъз. Аз ин мамар доим дар азоб бошад ва ба воситаи он ки ба сабаби иқтидор рафтори тариқи адл номумкин аст, лоҷарам дар охират иқоб кашад.] Пас, роҳи наҷот мунҳасир дар ибодати Қозиюлҳоҷот бувад. Ва он ки тариқи ибодат месипарад [ва ба бандагии Ҳақҳ қиём кунад ва он ки бо бандагию тоат гардан ниҳад], чора надорад, ки аз дунё ба қадри садди ҷӯъ иқтисор кунад ва дар касбу шуғл ба қадри кафоф басанда кунад. Ва аз илм ба қадри зарур то он ҷо, ки одоби ибодат бидонад ва эътиқоди росиха дар вуҷуди Борӣ таоло ва тавҳиди Ӯ субҳонаҳу пайдо кунад. Ва ӯро ба ҷамеъи сифоти субутию салбӣ бишиносад. Ва мозода ҳар чӣ аз фазлу камол ва милку мол андӯзад, ниҳоят то ҳолати марази мавт бо ӯ ҳамроҳ бошад. Пас, ҳамаро аз ӯ бистонанд ва аз илму молдорӣ гардонанд ва муҷарраду урён аз ин ҷаҳон берун баранд. Он гоҳ кор бо ҷони ӯ бошад, ки чӣ кардааст ва аз маърифату тоат чӣ оварда:

قَدۡ أَفۡلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ۝٩ وَقَدۡ خَابَ مَن دَسَّىٰهَا ۝١٠

(Ва ба дурустӣ, ҳар кӣ нафсро пок сохт, растагор шуд. Ва ба дурустӣ, ҳар кӣ онро ба гуноҳ пӯшонид, зиёнкор шуд. Сураи Шамс, ояти 9-10). Ва сабаби он ки одамӣ дар дунё ва матои он наёсояд ва ба ҳеч мартабаву поя сокин нашавад ва ба ҳар ҳоле ҷӯёи камоли [он] бошад ва он ҳолатро наҳс донад, он аст, ки рӯҳи одамиро аз мақоме маълум, ки дар он ҷо на муттасиф ба накс бувад ва на мутаассиф ба камол ба дунё овар-данд ва ба қафаси қолаби унсурӣ даровroutарданд ва ихтиёри феъли хайру шарр ва амали нафъу зарр бад-ӯ доданд, то мадориҷи пасту баланд ва фавқу таҳт ба воситаи ӯ маълум ша-

вад ва ҷою макони хеш бидонад. Агар аз ахёр бувад, то аъло иллийин мақом иттихоз кунад ва агар аз ашрор, то Сиҷҷин манзил гузинад. Ва ин рӯҳ [чун ба қайди такаллуф гирифтор ояд,] он осудагию фароғат, ки дар он мақоми [аввал] дошт, [ӯро гум карда бувад ва] ба воситаи имтизоъ [ва ихтилот] ба ғубори аносир [таркиби он ҳолатро] фаромӯш карда бувад, лекин он ҳаловат [ва фароғат] дар ҷавҳараш мутаассир бошад [ва доим] онро ҷӯё бошад. Ва ба сабаби зулмати табиат ва касофати таркиб он ҳолатро биайниҳи таақкул натавонадкард, [ки он кадом қисми роҳат бувад], чун касе, ки чизе гум кунаду аз хотираш фаромӯш шавад. Лоалаттаъйин, аввал аз худ биҷӯяд, он гоҳ аз ҳар тарафе даст андозад. Ва гӯяд: «Чизе бо ман буд, зиёда аз он чизҳо, ки бо ман аст ва онро гум кардаам ва надонам, ки он кадом аз ин чизҳо буд». Ҳамчунин рӯҳи одамӣ низ ҳамеша ҷӯёни он мартабаи худ бошад, ки фароғати маҳз бувад ва амнияти баҳт. Бинобар ин ба ҳеч чиз аз дунё ва мофиҳо сар фуруд наёрад ва мутмаин нашавад, магар дар талаби Ҳақҡ ба шарт ва ба ҳеч поя наистад, магар ба зикру фикру мабдаи худ, ки

أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

Огоҳ шав: дилҳо ба ёди Худо ором мегиранд! Сураи Раъд, ояти 28), чунки зикру фикри Ҳақҡ бе фароғати дил аз мосиво сурат набандад. Ва ин фароғат мувассал аст ба он фароғати аслӣ, ки дар мақоми аввал пеш аз вуҷуд дошт.

Пас, шумо, ки аз лаъбу давидан наздик аст, ки ба сукуну вақор гироед ва шараҳи танаъъуму талаззуз ва талаббусу танокуҳ бар шумо муставлӣ гардад, бояд ки сар ба ҳирфате ва пешае ниҳед, ки бад-он сабаб мояи маош ва сармояи интиоши шумо таҳсил шавад.

Ва дар эҳрози фазоил ва ҳунар, ки халқро бад-он эҳтиёҷ меафтад, такоҳул ва такосул раво надоред ва салоҳи маданӣ ва манзилиро филҷумла муину ёвар бошед. Ва касбу саъйи шумо то он ҷо, ки чашму дасти шумо аз дасту кисаи абнои ҷинс мустағнӣ бошад.

Ва албатта, майл ба азхору зиёдатӣ макунед, ки то марг дар кашмакаши алоиқ гирифтор монед ва раҳоӣ наёбед, балки ба ҳар мартаба, ки худи шумо дар садади махлас бошед, риштаи идбори алоиқ ба даруну беруни шумо бисёртар печад, чун касе, ки дар лойандози дарё гирифтор ояд, то бичунбад, даpунтар рафта бошад.

Ва ҳар пешае, ки мубошир мешавед, аввалан манофеи онро баршумуред, ки барои чӣ мекунед. Ва ғарази шумо аз он ҳирфат нон ва таҳсили танаъъум набувад, ки он биттабъ ҳосилшаванда аст.

Ва дар андӯхтани улуму фунун қазои ҳавоиҷи мусулмонон ва абнои ҷинсатон малҳуз бошад. Масалан, дар фурӯхтани карбос – пӯшидани бараҳнагон ва дар нон – серии гуруснагон ва мусофирон ва дар байъи ҳалво – ширин кардани даҳони атфол ва талхкомон. Пас, агар шумо таҳсили нони худро дар ин манофеъ муқаддам доред, аввалан нони шумо таҳсил нашавад ва агар шавад, ба тахлити ҳуқуқи абнои ҷинс бошад, ки дину дунёи шуморо ба зиён барад, ки надониста бошед ва донистани он камтаркасеро муяссар шавад аз уламову ҳукамо. Ва илтизоми ҳирфавупеша вақте шуморо мусаллам бувад, ки илми зарурии дин омӯхта бошед. Ва аълои пешаҳо ва ҳирфатҳо касби улуми шариат бошад ва он чи дар ҷавҳари рӯҳу ақл бияфзояд ва аднову ахасси санъатҳо ва касбҳо, он ки дар моддаи ҷисм ва таркиб бияфзояд.

Ва ғарази шумо аз таҳсили улуми шариат низ таҳсили ҷоҳу мансаб ва тақарруби умарову ҳукком набошад, балки ғараз рафъи эҳтиёҷи халқ ва таълиму тааллуми абнои ҷинс ва иршоду ҳидояти эшон бувад, ки агар бар ғарази дунё ва танаъъум илм андӯзед ва қозиюлқузоту шайхулислом маносиби аъмол ёбад, ҳамон гулханиро индаллоҳ бар шумо тарҷеҳ ва тафзил бошад. Ва аз барои дарёфти ҷазову сазо ҳамон қолаби унсурии шумо восита бошад, чун онро бишиканед, бидонед, ки бар чӣ будаед ва чӣ карда?

Ва ҳатталимкон ба султон тақарруб маҷӯед ва вазоифу идрор маталабед ба нафси худ, магар ки касон восита бошанд,

то шуморо эшон нашиносанд, ки агар шуморо бишиносанд, он гоҳ наҷот наёбед ва аз ибодати Офаридгоратон бозмонед ва онан фаонан дар ҳама касбу кор дар иллати вуҷуди худӣ муфаккиру музаккир бошед, ки шуморо барои чӣ ба дунё овардаанд ва боз куҷо мебаранд, то ки ибодату тоат кунед ва нафси худро музакко гардонед. Ва ҳар даме бо худ мегӯед, ки «Худой бо ман аст ва Худой маро мебинад ва Худой кардаи маро медонад, то аъмоли хайр [ва шарр] бар [сари] шумо осон ояд ва афъоли шарр душвор. Ва ду қувват, ки дар замири шумост, аз омира ва зоҷира – яке раҳмонист, дигар нафсонӣ. Назди ҳар амри хайр ва шарр «кун» ва «макун» мегӯянд [ва муқаддамоти тамҳид менамоянд]. Манофеи илқои ҳар кадомро бишумуред, кадом ки роҷеҳ ояд, онро ихтиёр кунед. Масалан, дӯсте [аз амсолатон] шуморо ба зиёфат металабад [ва] дар шабе аз ин ду қувват яке мегӯяд: «Бирав,ки базм кунӣ ва [дар садр нишинӣ ва] руду самоъ шунавӣ ва тамошои шоҳиду маъшуқ кунӣ ва май хӯрию маст шавӣ ва ғамҳо аз худ рафъ кунӣ ва танаъъуму танаққул фармоӣ». Қуввати дигар мегӯяд: «Марав, ки фаҳш ва лаҳв бисёр гӯӣ ва хуфтану фаҷрро қазо кунӣ. Ва яҳтамил, [ки] бинобар таҷдиди макон туро дар он ҷо хоб наёяд, ё туро бистару лиҳоф нарасад, ки гӯш зери сар ниҳӣ ва бар замин хусбӣ».

[Ва юмкин, ки хасисе бар ту тафаввуқ ҷӯяд ва аз он малул шавӣ]. Мардон нони касон дар шиками худ қарз донанд. Бояд ки вақти муроҷаат аҳли маҷлисро ба меҳмонӣ биталабӣ ва се луқма таом нахӯрда бошӣ ва панҷоҳ дирам дар итъоми эшон исрофкарда. Ва агар дар хона бошӣ, Қуръон хонию намоз кунӣ ва ҷамоат аз ту фавт нашавад ва бе кудурат бошӣ ва фароғату осуда бихусбӣ ва панҷоҳ дирам панҷоҳ рӯзи туро басандабувад». Ва ҳамчунин дар рӯзи боду борон дар вақти намоз ба ҷамоат ва эъломи муаззин «ҳайя» ин ду қувват оянд. Яке гӯяд: «Дар масҷид марав, ки узр аст ва роҳ ваҳалу ҳарач бошад ва ҷомаҳо бенамоз кунӣ ва дастору ҷома тар шавад ва ғубор нишинаду зинат намонад: **Лиқавлиҳи таоло:**

خُذُواْ زِينَتَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ

(Назди ҳар намоз зинати (либос) худро бигиред. Сураи Аъроф, ояти 31). Ва ба узр дар хона гузориданро фуқаҳо таҷвиз кардаанд. Он дигар гӯяд: «Бирав, ки фазилати ҷамоат дарёбӣ ва савоби такбири истифтоҳ аз ту фавт нашавад [ва] дар роҳ ҷомаҳо барчинӣ ва миқнаа ба сар андозӣ ё асое бар-гирию дар дуъои ҷамъ шарик бошӣ ва ба ҳар кадоме туро аҷрею музде бошад: **Ли қавлиҳи таоло:**

وَلَا يَقۡطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمۡ (عَمَل صَٰلِحٌ)

(Ва ҳеч водиеро тай намекунанд, магар он ки барои онҳо (амали солеҳ) навишта шавад. Сураи Тавба, ояти 121).

Ва ҷомаву дастор боз хушк шавад ва он ки ҷомаву дастор дода, боз диҳад. Пас аз ин ду илқо – яке раҳмонӣ бошад ва дигар шайтонӣ. Ва он чи раҳмонист, мудаллал бувад ва қави-тар. Кадом ки шуморо писанд афтад, онро ихтиёр кунед ва ҳамчунин дар ҷамеъи умур ба машварати ин ду мушовир иқдом менамоед ва бе машварати ин ду ба ҳеч кор иқдом намефармоед аз хӯрдану нӯшидан ва бедорию хуфтидан ва рафтану нишастан.

Пас, агар шумо ин шеваро маръӣ доред, ба маслаҳати аб-нои ҷинс камтар муҳтоҷ бошед. Ва агар эҳтиёҷ афтад ҳам, аз он аст, ки шуморо дар тарҷеъ ба манофеъи хайр бар шарр тақсир афтода ва ташхис накардаед ва далоили заиф аз қавӣ нашинохта. Ва ғолибан ин тақсир аз таъҷил хезад ба муфоди **«ал-ъаҷалату мина-ш-шайтони»** *(шитобкорӣ шеваи шайтон аст),* ки агар тааннию тааммуқ кунад, ҳар нафасе роҳе савоб аз хато ҷудо мекунад ба мазмуни «ат-тааннӣ ми-на-р-раҳмони» (*сабр кардан дар корҳо аз хусусиёти раҳмо-нист*). [Ва он чи амр ба мушоварат шуда аз шореъ, ҷиҳати он аст, ки шайтон васвасаву аҷала дар хотирҳо андозад, то авоқиби умур дидан натавонанд. Бинобар ин, дар гузориши

муҳиммоти бузург иттифоқи оро шарт бошад, то аз халал масун монад.]

Вазъи шариат ва биъсати анбиё маҳз барои тафзили авомири қуввати раҳмонист ва манъи ҳавоҷиси қувваи шайтонӣ. Ваҷҳи гумоштани ин ду қувват бар банӣ Одам ҷиҳати он аст, ки то дар маърази ҳисобу хитоб аз ҷавоб оҷиз ояд [ва мутааррризи] муоразаву мудофаа нагардад. **Лиқавлиҳи азза ман қола:**

وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَكۡثَرَ شَيۡءٖ جَدَلٗا ﴿٥٤﴾

(Ва одамӣ бештар аз ҳама чиз хусумат дорад. Сураи Каҳф, ояти 54). Ва ба гуноҳи худ эътироф кунад ва гӯяд:

(ولكن) غَلَبَتۡ عَلَيۡنَا شِقۡوَتُنَا

(валекин) Бадбахтии мо бар мо ғолиб омад. Сураи Муъминун, ояти 106).

Ва чун шуморо майл ба касбу шуғл афтад ҷиҳати масолеҳи маош, чора надоред аз таҳаммули қабзу баст. [Ва] дар қабз андӯҳи зиёда мабаред ва дар баст фараҳу шодӣ макунед, ки он дар ҳаққи шумо инзору имтиҳон бошад, то ба роҳи ҳаққ оед, ё гумроҳ шавед: «Ли қавлиҳи таоло:

لِّكَيۡلَا تَأۡسَوۡاْ عَلَىٰ مَا فَاتَكُمۡ وَلَا تَفۡرَحُواْ بِمَآ ءَاتَىٰكُمۡۗ

(То бар он чи аз дасти шумо рафтааст, андӯҳ нахӯред ва то ба он чи шуморо ато кардааст, шодмон нашавед. Сураи Ҳадид, ояти 23):

[Бедил]

Умеду яъсу вуҷуду адам ғубори хаёл аст,
Аз он чи нест, махӯр ғам в-аз он чи ҳаст, берун о.

Ва ба ҳама ҳол шокиру розӣ бошед ва чашми шумо дар маънии он қабзу баст бувад, ки аз чӣ ҷиҳат доданд ва боз барои чӣ гирифтанд?! ё он чи доданд, чаро бе талаб доданд, ё худ бо талаб чаро надоданд? Ва чун шуморо дида бар маонӣ бувад, ғаматон камтар бошад ва сабр тавонед кард. Ва бисёр бувад, ки назди басти муфрит чун дидаи басират филҷумла бино бувад, мард битарсад, чӣ мебинад, ки роҳи савоб наметавонад рафт ба воситаи машғалаи дунявӣ, аз вуҷуди худ безор шавад ва гӯяд: «Кош маро модар назодӣ!»

Ва басо бувад, ки назди қабзи муфрит ба воситаи кӯрии басират дилтанг шавад. Мебинад, ки мардум осудаанду вай дар ранҷ бинолад ва аз зиндагӣ безорӣ ҷӯяд ва волидайнро шум гирад, ки сабаби вуҷуди ӯ гаштаанд ва ӯро дар тааб андохта. Надонад, ки вуҷуди ӯ сабаби бақои волидайн шуда ва иллати ғоӣ аз вуҷуди эшон ҳамин вуҷуди ӯ будааст ва эшонро маҳз барои ӯ дар дунё доштаанд ва дар машаққатҳо андохта.

Ва ин васваса дар замири падари шумо умрӣ буд, ки дар сабаби вуҷуди [худ] меандешидам ва бо худ мегуфтам: «Туро барои чӣ дар дунё овардаанд? На шуғле, ки бад-он восита дунёро иморат кунӣ, на фароғате, ки бад-он сабаб охиратро иморат.

[Р у б о й]

Не шоибаи сидқ, на анвори яқин,
Не мол, на амлок, на обу на замин.
Чун кофири муфлисе, на дунёву на дин,
Худ гӯ, ки зиёне набувад бадтар аз ин?

Агар буданат барои ибодат аст, чаро тавфиқи он надодаанд ва агар барои иморат, чаро дар касбу пеша рағбатат нест? Ва агар ба ҷиҳати хидмати мулук, чаро ҷуръат набахшидаанд? Ва агар ҷиҳати зироат, чаро обу заминат надодаанд? Ва агар барои ғафлат ва утлат, чаро амну фароғатат не? Ва агар барои кашидани ранҷу машаққат, чаро сабрат надоданд? Ҳеч ташхиси иллати вуҷуд наметавонистам кард.

То баъд аз вуҷуди шумо донистам, ки сабаби доштани мо вуҷуди шумо будааст. Ва то шумо ба олами эҷод оед ва дида кушоед, падари шуморо чандин бор аз коми аждаҳо ва талотуми дарё раҳонида ва ба кӯҳу ҳомун давонидаанд. Пас, ҳаққ он астӣ, ки падарон аз фарзандон биноланд, на писарон аз падарон. Ва ҳоло дар урфи омма иллати вуҷуди писар падар аст ва дар ҳақиқат амр билъакс аст, тадаббур:

[Р у б о й]

Не нек ба дасти мост, не бад будан,
Не оинаи қабулу не рад будан.
Гар озодист в-ар муқайяд будан,
Бояд будан, чунон ки бояд будан.

Пас, сабили шумо он бувад, ки дар усру юср илтиҷо ба Офаринандаи хеш баред ва аз Ӯ авну нусрат хоҳед, на аз ғайри Ӯ. Ва ҳеч касеро ба ҳеч коре аз мадохили нафъу зарр ширкат мадиҳед, балки аз Ҳаққ донед ва абавайнро низ муоф ва маъзур.

Агар гӯед: «Падари мо агар зан намекард [ва] мо куҷо мавҷуд мешудем?» Надонед, ки занро ба гардани падар шумо бор кардаед ва бар ӯ мукаввал ва мутақозӣ гумошта, [ки] агар ӯро ихтиёр будӣ, ба ҷое, ки шумо омадаед, ӯ худ аслан намеомад. [Лекин] чӣ кунад, ки ӯро ҳам чу шумо бе ихтиёр овардаанд ва дар балоҳо андохта, то шуморо низ биёваранд ва дар балоҳо андозанд.

Пас, агар шуморо чашм дар иллати вуҷуд бошад ва дар он мутаяққин бошед, бар тибқи он рафтор кунед ва кам хӯред ва кам гӯед ва кам ихтилот кунед ва давом ба ибодати Холиқи худ машғул бошед.

Ва агар дар ҳақиқати ҳар амре нозиру муфаккир бошед, зиндагонии шумо то марг осуда бошад ва аз ҳеч касе малул ва озурда нахоҳед шуд [ва] на аз падару [ва на аз] модар, на аз шоҳу [на аз] раият ва на аз абнои ҷинси худ, аз амсолу ақрон ва аз ҳама мустағнӣ бошед.

Ва сулуки роҳи рост, ки «мавқуфун алайҳи» наҷот ва саодати дорайн аст, вақте шуморо мусаллам ва осон ояд, ки ба кам хӯрдан ва саҳл иктифо кунед. Ва ин муяссар нашавад, то ҳақиқати хӯрданро надонед ва манофеъу музорри онро бар-нашумуред.

Бидонед, ки ҳамаи фасодҳо ва гуноҳҳо [ва бемориҳо] аз аклу шурб хезад. Чун сер бихӯред, бисёр халоҷо равед ва бисёр ба ошомидани об эҳтиёҷ афтад ва аз он калолу малол ва заъфу сустӣ дар табиати шумо муставлӣ гардад ва дар тараддуди касру ҳазми он боз муҳтоҷи даво ва ғизо бошед. Ва чун ба ҳазми сеюм ва чаҳорум расад, шаҳвати никоҳу мубошират биҷунбад. Агар рағбат ба никоҳ афтад, эҳтиёҷ ба кобину маҳру ҷиҳози хона меравад ва агар майле ба шоҳиду аморид ояд, илтизоми такаллуф дар зиёфат ва ихроҷот бо исроф аз нуқлу кабоб ва маю рубоб ва пурии дегу коса вахулувви ҷайбу киса. Ва агар иктифо ва илтиҷо ба модахар баред, ифтиқор ба обу алафи ӯ ва бӯсидани лабу даҳони ӯ ва хоридани пушту паҳлӯи ӯ бо таҳаммули ҷуфтаву лагади ӯ. Пас, аз барои халои авъияи манӣ як олам ташвишу тараддудро бояд, ки ба худ лозим гирӣ. Масалан, агар ба ваҷҳи шаръ дар ин тахлияву танқия пардозед, эҳтиёҷ афтад ба таҳияи хонаву маскан ва палосу либос ва ҷамъи асбобу амлок ва азхори моли вофир. Ва агар ба хилофи шаръ бувад, тадоруки китмон ва ҳифзи обрӯ, ки кас надонад ва муҳтасиб нафаҳмад ва асас набинад ва ҳамсоя нашунавад. [Бо] қатъи назар аз [тааби] ҷамъоварии асбоби нишот аз маю мутрибу қаввол ва зиёдатии такаллуф дар атъимаву ашриба, ки тафосили асбоби нишот ва айши шаҳвонии инсонӣ ба ҷое тақаррур надорад. Ва агар дар шабе сад динор харҷ кунанд, боз баъзе ашё носохта монад. Ва дар як шаб он чи аз дираму динор сарф кунанд ва обу таом ба исроф [ва] дину диёнат бештарак аз таҳияи маҷлисоройӣ ба зиён равад [ва] алассабоҳ, ки бархезанд, боз авъияи манӣ пур ва ишкам холӣ бошад. Ланиъма мо қила:*(Чи хуш гуфтааст)*

[Шеър]

Шикам сӯфиеро забун карду фарҷ,
Ду динор бар ҳардувон кард харҷ.
Яке гуфташ аз дӯстон дар нуҳуфт:
«Чӣ кардӣ бад-он ҳарду динор?» Гуфт:
«Ба диноре аз пушт рондам нишот,
Ба дигар кашидам шикамро симот.
Фурӯмоягӣ кардаму аблаҳӣ,
Нашуд он яке пур, нашуд ин тиҳӣ».

Ва чун касе шикампарвар бувад, бисёр бемор бувад ва бисёр реш ва муҳтоҷи табибу ҷарроҳ. Ва чора надорад, ки тиҷорат кунад ва ба дари ҳуккому умаро омадшуд намояд. Ва ҳама авқоти азиз дар таҳияи асбоби хӯрдану ридану хӯронидану ридан сарф кунад. Ин аст музорри хӯрдан.

Пас, агар андак иқтисор кунад, аз ҳамаи ин матоиб ва масоиб эмин бошад. Масалан, он ки авқоти шурбу аклро мизоне ва меъёре ниҳад ва аз он таҷовуз накунад, ба ин тариқа, ки дар ҳар шабу рӯз як бор итъом кунад ва агар ин натавонад, сабоҳ ва шом ва зуҳр ба қадри ним меъда бештар, ки як сулс холӣ монад, аз он чи мақдураш бувад аз касбу ҳирфаи маснун. Ва дар ҳафта ду бор ба гӯшту равған ҳавосси зоҳиру ботинро бичарбад.

Ва чун чунин кунад, ба соле дусад дирам каффофи маоши ӯ кунад ва қуввати шаҳавии ӯ зиёда туғён наёрад ва ихтилот бо халқ низ дар мизоҷи ӯ гарон ояд ва сухан низ аз ғайри зарурат натавонад гуфт ва ба ҳар ҷое натавонад рафт ва касеро ба назди худ натавонад овард ва доим мизоҷи ӯ саҳеҳу солим бувад ва вабову тоъун бар ӯ асар накунад ва намирад, магар бо аҷали табиӣ, ки назди ҳаким ҳазор сол аст ва назди омма саду бист сол:

[Қи т ъ а]

Шунидаам зи ҳакиме, ки гар касе пурсад
Зи мурдагон, ки: «Чӣ чиз аст иллати мурдан?»

Зи сад яке набувад, к-ин ҷавоб менадиҳад,
Ки: «Ҳаст иллати мурдан таом пур хӯрдан».

Чун дари ихтилот бо халқ баста шавад, боби тоату ибодати Холиқ боз шавад ва авқот ҳама ба зикру фикр ва ибодати Офаридгори мутлақ масруф гардад. Ва албатта, муртакиби завоид ва лаззот нашавад, ки ин фавоид фавт гардад, магар ба қадри зарур. Чунки танаъъум ва талаззуз бе ҷамъ муяссар нашавад. Ва ҷамъ бе шуғлу касби зӯр ва он бе ихтилоти куллӣ ба даст наёяд ва баъд аз ихтилот аз ғавғо ва кашмакаши алоиқ гузир набувад.

[Ва илтизоми қадри зарур ва гурез аз алоиқ бе маърифати ҳоли олам даст надиҳад. Чунки ҷаҳоне бад-ин дастгоҳу оростагӣ ва машҳун ба ниами алвон бар сабили умум, ки пашша то анқо, муъмин то тарсо аз он ком ҷӯянд, ҳеч касеро дил надиҳад, ки ба осонӣ ва умеди мавҳум аз сари он бархезад, магар ки бидонад, ки ҳама ин нақшҳо ҳамчу сароб аст ва дукондории маҳз барои ҳубби изҳор. Он гоҳ тавонад, ки дар ин ҷо ба қадри зарур иктифо кунад ва худро мисли мусофире дар манзиле донад, ки ватанаш ҷои дигар аст].

Ва чун Ҷаҳонофарин оламро биёфарид ва хост, ки осори асмову сифоти Ӯ зоҳир шавад ва муддате ҳамчунон ки хост, дар бақои олам тақдир кард, то он вақт, ки ҳамаи осори исму сифати [Ӯ] дар он муддат ба зуҳур расад ва тамом шавад. Ва камоли изҳор дар ин муддат бе вуҷуди инсон суратпазир набувад, чунки мураккаб аст аз нур ва зулмат. Ба нур кашфи маъқулот кунад ва ҳақоиқи онро ҳувайдо гардонад ва ба зулмат кашфи маҳсусот кунад ва хавосси онро изҳор намояд. Ва чун тараккуб аз хавосси ҷисм аст ва ҷисм маърузи фанову завол ва аз барои изҳори бақои навъи ӯ даркор аст. Ва бақои навъи [Ӯ] бе таволуд ва таносул мумкин не. Ва ин бе аклу шурб муяссар не ва аклу шурб бе ҳарсу заръ мутахайял намешавад. Фалоҷарам, шараҳи аклу шурб дар тинати одамӣ ниҳоданд, то муваккил ва мутақозии ҳарсу заръ ва завҷу насл гардад. Ва ин ҷаҳон то он муддати мафрузаи муқаддара

барқарор ва обод истад [ва ба ин муддао имо дорад]. Ли қавлиҳи таоло:

وَلَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُسۡتَقَرّٞ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٖ ٣٦

(Ва барои шумо дар замин то муддате оромгоҳ ва баҳраманди ҳаст. Сураи Бақара, ояти 36).

Ва мадори ободии ҷаҳонро бар аклу шурб ниҳоданд ва ҳадди аклу шурбро ба тариқи ибоҳот бипӯшиданд ва мухтор гардониданд, то халқ бад-ин доия дар касбу заръ шуғл оранд ва ҷаҳон хароб нагардад, [балки явман фа явман ободтар шавад]. Аз ин ҷиҳат ҳар коре, ки муфзӣ ба харобии ҷаҳон гардад, мубошири онро ба тозиёнаи**«мо лака ан татакаббара фи-л-арзи биғайри-л-ҳаққи»** *(Туро лоиқ нест дар замин ба ноҳақ такаббур намоӣ)*нест ва паст гардонанд, ки [ва би-л-ъадли қомати-с-самовоту ва-л-арзу]*(осмонҳо ва замин бар асоси адолат побарҷост).*

Пас он ки ихтиёри хӯрдан ва танаъъум дорад, лобудд ба ободии ҷаҳон кӯшад ва он ки ба қадри зарур иктифо кунад, охирати хешро маъмур гардонад. Ва ғарази аслӣ низ аз вазъи инбисоти ғариб ва корхонаи аҷиб вуҷуди ҳазрати инсон аст. Ба муфоди **«лав лока ламо халақту-л-афлока»** *(агар ту намебудӣ, ҷаҳонро намеофаридам)*, вай гӯӣ, самар ва натиҷаи ин корхона аст, ки кашфи астори мулку малакутро мутакаффил ва мутасаддӣ бошад. Ин аст маънии «халифатуллоҳ».

Надонӣ, ки салотинро лоиқи азамату шавкат набошад, ки корҳои аъолӣ ва асофили мамлакатро ба нафси худ мутасаддӣ бошанд, балки каси муътамад ва қобилу лоиқро ноиб ва халифаи худ гардонанд. Ва Ӯ ашхоси касираро ба умури масолеҳи мамлакат номзад гардонад. Аз ин коркунон он ки мулозими умури олия аст, дар назари султон ва халифаи Ӯ азизу мукаррам бувад. Ва он ки мубошири амрҳои хасиса аст, дар пеши султон ва халифаи Ӯ беқадр бошад ба воситаи диноати ҳиммат, лекин наронандаш ва истимолат диҳанд, то умури

дания муаттал намонад. Ва эшонро дар он кори хасис таваҷҷуҳ ва рағбат бештар ояд ва мамлакат ободӣ пазирад:

[Назм]

Агар каннос набвад дар мамолик,
Фитад кори шарифон дар маҳолик.

Дигар, бидонед, ки ҳакими комил ва ҳунарманд ё саннои надиракор ҳеч розӣ набошад, ки ҳунару санъати ӯ пӯшида бимонад, балки ҳамеша дар фикри ишҳор ва изҳори он бошад,то ҳамгинонро бар иқтидори ӯ дар камол вуқуфе бошад ва ин устоди моҳир дар саноеъ ва бадоеъе, ки мекунад, ҳатталимкон ба таҳияи асбоб ва адавот мекӯшад, ки он санъат бе он ки ӯро ранҷе ва малоле оид шавад, ба зуҳур ояд ба ваҷҳе аҳсан. Ва баъд аз он ки аз он санъат ба такрор ва тааддуд анвоъро эҳдос кунад, ончи аз он ҷумла мақбули хотири ӯст, барои худ бардорад ва он чи маъюб ва номарғуб аст, барои масолеҳи халқ ба бозор фиристад, ё дар саҳни сарову дукон насян мансиян бигузорад, ки ҳукми хазаф дорад, агар маврид афтад, дар оташ ниҳад ёбадарё дарандозад.

Чун шумо ноқисед, равшантар аз ин мисол бинамоем, ки марде мутамаввил соҳиби мавошӣ ва давобб, модиён ба фаҳли асил ниҳад, ки то курра ва натиҷа бардорад. Ва басо бувад, ки ин модиён ба фуҳул аз ҷиҳати мастӣ гироянд, бе он ки аз хоҷа давоӣ бувад ва авлод оварад. Хоҷа авлоди асилро бароихудва аҳбоб ё барои савории султон интихоб кунад ва аз хасисончи хоҳад, барои ҷувозу харос ва саргинкашӣ ва ҳимматошӣ баргузинад ва мобақия ба масолеҳи халқ [ба бозор] бифиристад. Ҳамчунин Қодири мутаол ва мубдеи зулҷалол барои изҳори маротиби офариниш аз бадоеъ ва ғароиб, ки дар арсаи коинот мушоҳида меравад ва он чи баъд аз ин ранги вуҷуд мегирад ва ба вуқӯъ меояд, уммаҳоти суфлиро ба абои улвӣ зад, то инсонро биёварад ва ба воситаи ӯ бадоеи қудрат [ва саноеи ҳикмати] хешро зоҳир гардонад. Он ки аз зуррияи ӯ сирати инсон дорад, аз ин миён бардоранд ва он ки сурати

инсон [дорад], бигузоранд. Ва ҳар кӣ нур бар мизоҷи ӯ ғалаба дорад, марҷааш аълоиллиййин аст ва он ки зулмат бар табиат муставлӣ дорад, мақарраш Сиҷҷин:

[Ф а р д]

То ту нагӯӣ, ки ҳама мардуманд,
Бештаре гову хари бедуманд.

Пас, агар шумо дар ин дақоиқу ҳақоиқ ва назоиру амсол, ки моро ба умри панҷоҳ сол додаанд ва мо ба муфту бетаъаб ба шумо намудаем, [агар] нек тааммуқу тафаккур кунед, ҳақиқати оламу ҳақиқати вуҷуди хеш ва абнои ҷинси худро дониста бошед ва ғайри Воҷибтаоло касеро дар миён набинед ва зудтар руҷӯъ ба мабдаву маоди худ кунед, на ба мавлиду маншаъ ва маош. Ва ба таҳсили сирати инсонӣ бештар рағбат оред, на ба такмили сурати ҳайвонӣ: **«Инна-л-Лоҳа лоянзуру ила-л-қаволиби бал, янзуру илал-л-қулуби»***(Худованд ба қолабҳо ва суратҳои шумо наменигарад, балки ба дилҳои шумо менигарад)*[Ва шуморо инҷо ба бозӣ ва барои бозӣ наёвардаанд.]

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَـٰكُمْ عَبَثًا

(Оё пиндоштаед, ки шуморо беҳуда офаридаем. Сураи Муъминун, ояти 115).

أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾

(Оё мардум пиндоштанд, ки ҳамин ки гӯянд: «Имон овардем» – гузошта шаванд ва онҳо имтиҳон карда нашаванд? Сураи Анкабут, ояти 2)

Ва моро дар ин илм, ки бештари халқ аз он ғофиланд, на аз он аст, ки аз мобайни авроқ ва муҷаллад ба ҳам расида бувад, [ё аз кисаи дигарон building дуздида] балки аз бисёрии тафаккур ва ғавр дар ҳақиқати умур, ки ин чиз чаро ин чунин аст ва аз чи

ин чунин шуда ва чист, ки ин чунин нашуда. Ва андеша дар саъйҳои мардум аз абнои ҷинс, ки ин кор барои чӣ кардаанд ва баҳри чӣ мекунанд ва самараву натиҷаи он ки кардаанд ва мекунанд, чист?

Ва медонед, ки дар китобхонаи мо ғайри панҷ–шаш ҷузв аҷзои нуҷумии ория аз арабӣ ва форсӣ китобе набудааст, на аз луғат истилоҳ на аз бадоеъу калом.

Ва ҳине, ки моро ҳаваси [татаббуи] улуми мактабӣ, ки мадори он фӣ айёмино бар хондани хутба ва муқаддима аст, дар сар буд, ҳам ба китобҳои ория ва вақф тамом шуд, ки назди таҷдиди ҳар илме соҳибони китоб амонатталабӣ намуданд. Ва он чи дақоиқ ва ҳақоиқ, ки моро аз маҳабби файз дар хотир рехтааст, шатто ва мутафарриқ ба ҳарҷо навиштаем, чунки арбоби [дунё] ва абнои рӯзгор қобили муҳоварат ва мукаламат набуданд. Ва аз ҷиҳати нуқсони фитрат, ки бад-он маҷбур буданд, ин шуғлро маҳмул бар сӯъ ва савдои мизоҷи муҳаррир медоштанд ва ин амалро мазҳака ва масхара мепиндоштанд, ё бар орият ва сирқат нисбат медоданд:

وَإِذۡ لَمۡ يَهۡتَدُواْ بِهِۦ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفۡكٞ قَدِيمٞ ﴿١١﴾

(Ва чун ба он роҳ наёфтанд, хоҳанд гуфт: «Ин дурӯғе қадим аст». Сураи Аҳқоф, ояти 11).

إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾

(«Ин чизе ба ҷуз қиссаҳои пешиниён нест». Сураи Анъом, ояти 25).

Мааҳозо, он чи мо дар ҳар ҷо сабт кардаем, пас аз муддате назир ва амсоли онро аз Каломуллоҳи маҷид ва ҳадиси расули воҳид, салла-л-Лоҳу алайҳи васаллам, ё аз суханони акобири машоих мукаррар ёфтаем, ки мутобиқ ва мувофиқ афтода ва дар офоқу анфус мурофиқ ва муониқ

ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي هَدَىٰنَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهۡتَدِيَ لَوۡلَآ أَنۡ هَدَىٰنَا ٱللَّهُۖ

(Сипос Худойро аст, ки моро ба сӯи ин (биҳишт) ҳидоят кард; ва агар Худо моро роҳ наменамуд, ҳаргиз роҳ намеёфтем. Сураи Аъроф, ояти 43). Ва мукмин аст, ки иллати вуҷуди мо баъд аз шумо ба сабаби ин маънӣ бошад, яъне **«Инна-л-Лоҳа лаюаййиду, ҳазо-д-дина би-р-раҷули-л-фоҷири»** *(Худованд ин динро тавассути марди фоҷир нусрат медиҳад)*. Локин ҳанӯз мусаммам нест, чи алҳол ғалбер дар об дорем ва маълум нест, ки дар он чӣ ояд.

Ва он чи аз ҳақиқат, ки то ҳол тақрир додем, мувофиқи тавру мизоҷ ва ҳадосати синни шумо нест, зеро ки аз ақл ва илм модда камтар доред. Ва рӯҳи шумо алҳол сода аст ва лавҳи синаи шумо бенақш, аз татбиқ ва тавофуқи он дар офоқу анфус оҷиз бошед, балки аз муҳолот шуморед ва афсонаву тадбир пиндоред ва гӯед: он чи гуфта ва кардааст, аз ҷиҳати аҷзу адами иқтидор [ва ғалабаи фақру аҷз] бошад:

[Б а й т

Кӣ гуфт пиразан аз мева мекунад парҳез?
Дурӯғ гуфт, ки насташ намерасад бар шох.]

Кадом оқил ба ихтиёр аз равғану ҳалво каноргирад ва неъмате, ки Ҳақќ субҳонаҳу [таоло] онро аз пашша то анқо ба ибоҳати омм фармуда [ва гуфта

وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلۡتُمُوهُ

(Ва аз ҳар чӣ хостед, барои шумо дод. Сураи Иброҳим ояти 34)], он кист, ки пушти по занад ва ба гуруснагию хумул ба сар барад ва узлат гузинад.**«Ва-л-Лоҳу ғанийюн ъани-л-оламина»***(Худо аз ҳамаи оламиён бениёз аст)*. Ва ваъдаҳо, ки онро маҳз барои тарғиби диндорӣ кардаанд, дар хотири шумо рафоҳияту амнияту фароғатро биёрояд, то гӯед: «Худой арҳама-р-роҳимин аст ва расул шафеъу-л-музнибин»:

Кӣ рафт ба дӯзаху кӣ омад зи биҳишт?!

[Ва аз барои як мағфирати гуноҳ ва рафтан ба биҳишти маъқудаи мавъуда, ки он маҳз барои мо – осиён аст, ихтиёри ин қадар таъабу таҳлука бе дахл менамояд:

Б а й т

Моро Ту биҳишт агар ба тоат бидиҳӣ,
Ин байъ бувад, лутфу атои Ту куҷост?
Агар баҳри раҳмат талотум кунад,
Гунаҳ соҳиби хешро гум кунад].

Дар таҳқиқи ин мақом он чи дар сабаби накбати уқало ва давлати суфаҳо гуфтаем ва он чи дар таҳқиқи матои дунё ва он чи дар исботи уқуқ ва ҳуқуқи абавайн навиштаем, нек мулоҳаза намоед ва дар ин тасвид ҳолот, ки моро афтода ва таҷрибатҳо, ки ҳосил шуда, мувофиқи мақом таҳрир медиҳем, то бидонед, ки моро дунё омодааст, дар азхор ва имсоки он эҳмол кардаем ва дар баъзе маҳол, ки ӯ рӯй ба мо дошт, иқбол нанамуда.

Ва он чи дар эҳрози ҳунару фазл такопӯ кардаем ва ҷойҳо, ки аз феъл ва тарки он пушаймонӣ бурда, ба шумо равшан мекунем. Манофеъ ва музорри ҳунарҳо ва фазоил, ки мобайни аном мутадовил аст ва фоидаву зарари касбҳо ва пешаҳо ва самараи давлату накбатро ба шумо машрӯҳ мегӯем, то дастуруламали шумо бошад. Ва ба ҳар амре, ки мубошири он мешавед, аз иктисоби фазоил ва завоид, онро дар ин дастур татбиқ медиҳед. Агар мухолиф аст ё мувофиқ, ба қуввати нафсии худ мушовара мекунед ва манофеъу музорри онро бармешуморед, кадом ки мулоими табъи шумо ояд, он гоҳ бад-он тамассук кунед, то толиби маҷҳули мутлақ нашуда бошед.

Ва илм ба ваҷҳи мо дар он пеша пеш аз шуғл пайдо карда ва то донед, дар он кор мухтор будаед ва ба қасду табъи худ карда ва нафъу зарари ҳосилшударо аз худ донед ва ба худ, на

аз ғайр. Масалан, агар аз абвоби бирру эҳсон дароед ва тоату ибодат натиҷаи он – ризову лиқои Эзад субҳонаҳу аст ва агар ба роҳи фисқу исён гироед, самараи он буъду ҳирмон ва шиканҷаи муҳтасибу султон; ва агар солики [тариқи] касбу тиҷорат гардед, ҳусули он неъмат ва рафоҳияти дунё ва ало ҳазо.

Пас, шуморо назди ҳуҷуми масоиб ва навоиб дар ин пешаҳо, ё дар ҷалби фавоид ва манофеъ ҳама сабру ризо ва шукр ояд. Ва натавонед, ки аз фалаку анҷум ё подшо ва асас, ё падару модар шикоят бар забон оред ва ҳам натавонед, ки ғайри Воҷиб таоло аз касе мамнуну марҳуни неъмате гардед ва охири коратон ба тафвизу таваккул ва руҷӯъ ба мабдаъу маод мунҷар гардад ва тавонед бар роҳи рост сулук намудан.

Бидонед, ки ҷадди шуморо ба ҷуз аз ман фарзанде набудааст ва он чи буда, пеш аз ман ва баъд аз ман гузашта. Ва пеш аз он ки маро ба дабиристон барои таълиму тааллум ниҳанд, дар хона ба ҳузури атфол пеши модар ба муколамаи абҷад ва тахтаи лавҳ вуқуфе ба хат ва хондани он ва гоҳе мавзун сохтани [калом ба] қофия, бе он ки ӯро маъние бошад, бинобар истеъдоди фитрӣ ба ҳосил будааст. Ва ба хотир дорам, ки дар овони туфулият ба қалам ва мидод ба деворҳои хокӣ болои кулӯх хатҳо ва шаклҳо мекашидаам ба ҳандаса мувофиқ ва ҳарфҳо мениҳодам [ба таълим мутобиқ]. Дар ин ҳол аз авохири Мусҳафи маҷид то рубъ ҷузве боло рафта ва аз «Чаҳоркитоб», ки таламмузи он мутадовил байни сибён аст, ниҳоят рубъи аввал хонда. Ва нафси ман қонеъ набудааст, ки ба алфози зоҳираи оёт ва сувар қаноат кунам. Аз тафсири Мавлоно Яъқуб маонии он чи хонда, меҷустам ва луғотро ба ҳамдигар татбиқ ва қиёс мекардам, ки маънии «қола» гуфт ва маънии «яқулу» мегӯяд [ва маънии қоил гӯянда] ва маънии «қул» бигӯ, маънии «аҳад» танҳо, маънии «самад» бениёз. Ва дар фарқи ихтилофи луғот ақли ман қусуре меовард, ки миёни «воҳид» ва «аҳад» тафриқа чист ва онро намедонистам ва дилтанг мешудам. Ва ин ҳолат наздик ба марҳалаи нуҳум ва даҳум аз умри ман воқеъ шуда [буд].

Он гоҳ падар, афа-л-Лоҳу анҳу, маро ба дабиристон фиристоданд, то ҳифзи Қуръони [карим] кунам. Ва он бар мизоҷи ман сахт ва номулоим омад, чунки лакнат бар забон доштам ва ба душворӣ сабақе ҳифз мекардам ва ба такрори бисёр ҳавсала надоштам ва муҳаббати зиёда бар ҳифз дар табиати худ намеёфтам. [Ва] ба воситаи ҳидосати синн ранҷе бесамар муояна мекардам. Чи мушоҳада мекардам, ки охири ҳофизи Қуръон ба муаллимии атфол мекашида; чунки муаллим дар пеши чашм доштам ва аз ҳоли хутабо ва имомон бехабар, бо худ мегуфтам: «Маро барои чӣ дар он кор доштаанд, ки самара ғавғои атфол [ва ҳосил ва] натиҷа зарбу шатм [ва қайди] хурдсол бошад». Дигар фавоиди Қуръон ва савоби забту ҳифзи онро надида ва аз кас нашунида.

Ҳамин ки аз мактаб берун мешудам, дар маъракаи тавориххонон ҳозир мешудам ва бар он рағбате ва шавқе дар табиат доштам, ки аҳволи гузаштагонро аз анбиё ва улуламр муфассалан дар ин маҷлис мешунидам ва ҳоли маорик ва ҷидоли салотин дар мамлакатдорӣ бидонистам [ва боз аз сари мулк ба осонӣ бархостан ва ба катми адам рафтанро дониста, ба инқилоби аҳволи ҷаҳониён вуқуфи куллӣ ҳосил кардам.] Аз ин ваҷҳ борҳо силию қафо аз падар ва муаллими [худ] хӯрда, мунзаҷир намешудам, ки агар маро дар хона гум кунанд, аз маъракаи қиссахонон меёфтанд. Аммо дар ҳифзи сабақ эҳмол меварзидам ва ба кашу кӯк сабақе гузаронида, сабақи дигар мегирифтам. Ва гоҳе аз ҷиҳати коҳилӣ ва тарси чӯб сабақи худро ба коғазпораи [тӯлонӣ ба як сатри тамом] навишта, чашми устодро дуздида, аз рӯи он мегузаронидам, ки устод ғофил буд ва [«боракаллоҳ» мегуфт.]

Ва билҷумла ғашоват аз қалби ман бардошта нашуд ва ба таъабу ранҷи фаровон дар муддати се сол як бор хатми Қуръон намудам. Ва он чи ҳифз карда [ва накарда] насян мансиян фаромӯш карда [ва] дар карати дувум боз машаққати аввалӣ биайниҳи авд намуда, балки зиётар. Ва дилсардию коҳилии ман афзунтар гашт, ки билкулл дангу гаранг гаштам ва ҷавдату ҷавҳар, ки дар зеҳн доштам, битамом мафқудула-

сар шуд ва қуввати ҳофизаву даррока ба зиён омад, [то ки иштиҳои аклу шурб низ мунтафӣ шуда, наздик буд, ки бар бистари мараз нишинам]. Чун ин [ранҷу заъф ва] такосулу такоҳули ман назди падару муаллим муқаррару муайян шуд ва аз ҳифзи Қуръони ман маъюс гаштанд, маро ба дарсу таламмузи арабият ниҳоданд. Ҳикмати он ки Қуръон маҳфузи ман нашуд, баъд аз рушд маълум кардам, ки ҳақ он аст, ки Қуръон маҳфузи ман набошад, чунки бисёр ба аҳли шуруру фасод мухталит омадам аз муъмину кофир.

Пас, агар шумо дар ин ҳолот тааммуқу тафаккур кунед, медонед, ки ҳар касе барои чӣ кор махлуқ шуда, ваҷҳи маоши интиоши ӯ аз чӣ роҳ аст ва аз куҷост ва ӯро кадом кор[-у пеша] мебояд, ҳам аз сиғари синн дар мизоҷу табиати ӯ зоҳир шавад ва ғолиб ояд. Ва ба ҳеч кори [дигар] сар фуруд наёрад, то мулоими табъи худро наёбад аз салоҳу фасод, чунки истеъдодоти илму ҷаҳли инсонӣ фитрӣ ва ҷибиллӣ аст. Таваҷҷуҳ ва саъйи абавайн валадро ба ислоҳу роҳи фалоҳ наёрад. Ҷоҳили фитриро саъйи падару модар олим нагардонад ва олими ҷибиллиро беилтифотӣ [ва бетаваҷҷуҳии] эшон ҷоҳил накунад. [Ва ин маънӣ муҳтоҷ ба назиру мисол набошад, ки авлоди турк бо он ки таваҷҷуҳи абавайн ба тохту тороҷ аст, дар шаҳр оянд ва олим шаванд. Ё фарзандони қазоқия аз ақиби асбу шутур танаффур намуда, таҳсили илму дониш намоянд.]

Балки фарзанд ба хоҳиши ҷибиллат мафтуру маҷбур бувад**,** ки **«куллу муяссарун лимо хулиқа лаҳу»** *(ҳар кас барои ҳар коре, ки офарида шуда, он кор барояш осон аст)* ва баъд аз он ки дар ҳалқаи дарсу тааллуми арабият даромадам, дар аввали синни шабоб ва ҳанӯз болиғ нашуда [будам], медидам, ки аз касби симу зар чора нест ба воситаи ихтилоти амсолу ақрон ва шуракои дарсӣ давоии ҳирсу шараҳи ҷамъу таҳсили ваҷҳи маош дар замирам муставлӣ шуд ва оростани ҳуҷраву асбоби он [ва рафтуой бо дӯстон].

Ва падар он чи мураттаб медоштанд, нафақаи мисл ва қадри кафофи ман буд. Ман [бад-он] қаноат наёварда, дар та-

лаби завоид афтодам, чи ихтилот [ба] амсол ва ақрон зиёда такаллуфе мехост, ки падарам дар таҳийяи он қодир набуданд.

Ва дар ин ҳол чашми ман ба ҷаҳони асбоб боз буд. Ва ҳамин иллати вуҷуди хӯрду хоб ва рафтомади асҳоб ва нишасту хост ва маҷлисорӣ ақида карда, чунки медидам, ки ҳама абнои ҷинс аз сағиру кабир бад-ин балия гирифторанд. [Ва] азбаски дар иёли падар будам ва маҷбур ба таламмузи қавоиди арабия тариқи иктисоби зарро дар китобат маҳсур дида, алалфавр ба китобати девони Абулмаонӣ Бедил иштиғол намудам, чунки хатти ман дар ин овон ба худии худ камол гирифта, аз ғайри машқ ва таълими [устод]. Ва чун мухтор ба худ набудам, дигар пешаҳо ва ҳирфатҳо дастам надод ва натавонистам, ки ба раставу асвоқ барои касби сим тараддуд орам.

Фалоҷарам, баъд аз тааллуми дарсӣ китобат мекардам ва дар моҳе як Бедил менавиштам аз бисту чаҳор ҷузв то сӣ ҷузв. Аз бист танга то сӣ танга байъ намуда, аксарро захира мекардам ва камтарро ба ваҷҳи маош сарф менамудам.

Ва дар ин ҳол чандон хиссат ва имсок ва ҳирси ҷамъ бар табиатам муставлӣ буд, ки агар танҳо будаме, ҳеч нахӯрдаме ва ба обу нони хушк қаноат кардаме. Ва аз шурако он кӣ хубрӯй ва дилкаш буд, назди ӯ такаллуфе ба кор мебурдам. Ва бадшаклу ноҳанҷорро аз дар мерондам; ки агар магас бар косаам нишаст, пойи ӯро макида раҳо мекардам ва резаи нон аз даҳони мӯр мерабудам.

То дар муддати ду сол камобеш шашсад дирам захираи кисаи иститоатам шуда [ва] ба таҳсили рибҳу рибво ва суду пайдо зуфунун шудам ва ба ҷамъе аз хасисон ва лаимон дӯстӣ ба ҳам расонида, толиби улуми имсок ва идбор гаштам. Ва тариқи ҷамъу зухрро тафтишу тафаҳҳус намуда, шайтонро роҳи макр ва тазвир илқо менамудам. Ва ба фиребу худъа аз пеши гулрӯён, ки чашм ба кисаи ёрон доранд, мегузаштам. Ва ин ҳолат дар авоили синни булуғи ман даст дода, ки филҷумла тамизи неку бад ва дӯсту душман ва роҳи савобу хатои му-

омалотро иттилоъ пайдо кардам ва аз мавозеи хавфу хатар андешанок ва дар мавқеи ҷалби манофеъ чусту чолок мебудам.

Ҳар чӣ Офаридгори таоло зудтар маро аз ин хислати разила махлас дод,бад-ин тариқ, ки дар ин асно боре ба саҳро рафта будам, дар хонаи хеши қариб. Вақти мурочаат писари аммаи ман маро ҳамроҳӣ карда буд, то ба шаҳр орад. Шаб дар арзи роҳ ба хонаи хеши дигар нузул намудем ба иллати бегоҳии рӯз. Имшаб ин писари аммаи маро ғаши муҳлик торӣ шуда, ба ду-се соате ба фавот ва ҳалок расид.

Ва ин ҷавоне буд зафт, шадидулқуво ва ҷалд, ки чун каланд бар замин задӣ, хок аз шонаи сарйи бардоштӣ ва як ман бор ба дӯш кашидӣ ва ба як даст дар пушти сутур ниҳодӣ.

Ин фавти фуҷоти ӯ маро огоҳонид, чунки буняи заиф доштам. Бо худ гуфтам. «Ин ҷавон ба ин шиддату тундӣ дар як он монанди коҳбун ба сарсари аҷал аз миён рафт. Ту бад-ин пайкари наҳиф ва ҷуссаи заиф ин ҳама ранҷу тааббар нафси [худ] чаро ниҳодаӣ? Барои кӣ ва ҷиҳати чӣ дар ҳирси ҷамъу имсок афтодаӣ? Охир, мурдани одамӣ чунин саҳлу осон будааст, мабод ки ногаҳон бимирӣ ва захираи ту насиби дигарон шавад ва ту дар хусрону зиён афтода бошӣ!»

Пас, баъд аз он маро дасту дил аз имсок фурӯ монда, беш натавонистам, ки захира кунам. Ва он чи маро баъд аз он аз вуҷуҳи китобат ва идрори султон [ва дигар] ва ғайра таҳсил шуд ҳам, сарфи дегу пиёла ва нуқлу навола намудам. Ва он дирамҳо, ки ба сахтию суубат гирд оварда будам маа суду сармоя, дар қадами аҳбоб ба итлоф овардам. Ва баъд аз он зиёда аз шашмоҳа қут азхор нанамудам.

Ва амсоли ман, ки ба чаҳорсад дирам дар соле камобеш ваҷҳи маошро ҷавоб мегуфтанд ва аз он захира низ мекарданд, ман ба ду ҳазор дирам камобеш натавонистам ва боз аксари [сана] ба қарз [муҳтоҷ] мегузаронидам. Ва то алявм ҳеч сол аз ман бе қарзу дайн сипарӣ нашуда, чунонки дар ин овон худи шумо низ ташхис мекунед ва медонед ва андаке ақли маошӣ ба шумо партав афканда. Ва баъд аз ин чун қувои

ботинии шумо қавӣ шавад, ташхиси тамом хоҳед кард, ки маро дарҷамъу имсок ба ихтиёр эҳмол воқеъ шуда ва натавонед гуфт, ки:

[М и с р а ъ]

Натавон фишонд доман зи ғубори нонишаста.

Ва маро ба таҷрибат ва тафаккур баъди умре яқин шуд, ки хайри ман дар он аст, ки маро хазина ва дафина набошад, чи дар мизоҷи ман шарри азим ва фасоди қавӣ музмар шуда буд, ки агар маро иқтидор даст додӣ, Фиръавнро ба ходимӣ нагирифтам.

[Мӯр ҳамон беҳ, ки набошад параш.]

Ва дастгоҳи хаёлу риши гов то он ҷо доштам, ки ҳукумати иқлиме ба саранҷоми он вофӣ наменамуд.

Фалоҷарам, ба аъмол ва ашғоли хасиса руҷӯъ наёвардам ва дар мадди назар надоштам ва мегуфтам:

[Мисраъ]:

Гар бор кашӣ, бори нигоре боре.

Ва зӯр бар [фақру] фоқа ва сабр меовардам. Ва ғолибан ин фасод дар тинати ман баъд аз эҳрози фазоили муктасабӣ ва рафтан ба сафарҳои изтирорӣ ва дидани давлатҳои бузург аз салотин ва маосири онҳо дар назми ҳунарпарварӣ дар димоғи ман мутамаккин шуд. Чи медидам, ки касони ба рутбаҳои пасттар аз ҳоли ман ба маносиби баланд фоиз буданд.

Ва дар диёри мо аҳли ҳунарро сағиру кабир душман медоранд. Фалоҷарам, маротиби аҳли фазли ин диёр дар назари ман хурду хор даромад. Ва нафси ман бад-он пояҳо, ки амсоли ман [дар он тараддуд мекарданд ва баъд аз вусул] муфтахар ва мубоҳӣ буданд, [ҳеч наҷунбид] ва сар наниҳод ва гуфт: «Чун эҳтиёҷи ту ба тамаллуки тамоми [мамлакати] Туркистон аз пеш намеравад ва боз мағмуму маҳзун бошӣ, пас ин пояҳои

паст низ ихтиёр макун ва худро маёло ва ҳамин ғаме, ки дорӣ, ба ҳамон иктифо кун», то шумо нагӯед, ки «калию кокулафшонӣ ва гадоию даъвии шоҳӣ чӣ маънӣ дорад?»

[Ғазал]

Ғафлатам охир ба чандин огаҳӣ иршод кард,
Ҳар никоберо ки дидам, ҷилвае эҷод кард.
Дар ҳақиқат дастранҷи кас талафсармоя нест,
Кӯшиши нодониям дар илм ҳам устод кард.
Будам аз дарди ватановарагиҳо доғи яъс,
Имтиёзи ину он боре ба ҳечам шод кард.

Ваҷҳи хайрияти ҳоли ман дар ин бенавоӣ он ки баъд аз он, ки илм филҷумлаам ба ҳақиқати кор доданд, донистам ва яқин кардам, ки дунё авоиқи роҳи маод аст. Ва касеро, ки ба дунё олуда гардонанд, ғолибан ба мақоми маълум ва марҷаъи ӯ нарасонанд, магар андакеро, ки ба ҳақиқати дунёи худ огоҳ бувад ва фиреб нахӯрда бошад ва аз шиканҷаи хисобу китобу бозхост солим берун омада,чунки дунёву охират ду панонҷанд – дӯстии тарафе душмании он дигар аст.

Таҳқиқи ин мақом он аст, ки чун ҳақиқати инсониро хостаанд, ки ба олами изҳор бирасонанд, онро ба тадриҷ аз малакути аъло ба олами афсал таназзул доданд ва ба чиҳил марҳала аз ҷавори қурб мубъад сохтанд. Аввалан, ин ҳақиқат ҷавҳаре буд фард мунбаис аз олами зот, ки дар ҳар марҳала мутазоил ва мутакассир мешуд назди фуруд омадан, то дар марҳалаи ҳайвонӣ, ки мартабаи вуҷуди инсонист, ба ниҳоят анҷомид, то он миқдор, ки маротиби зуҳур бад-ӯ тамом шавад ва дунёро [ҳам] таъмир тавонад кард. [Таоқуби вуҷуди банӣ навъи инсон дар молоязол ба андозаи он таназзулот аст аз мабдаи дараҷа дар мавотини аҷроми улвия, то маркази хок. Масалан, вуҷуди Зайд дар дунё даҳ ҳазор сол баъд аз вуҷуди Абулбашар аст, чунки ин ҷавҳари фард, масалан, ба даҳ рӯзи онҷаҳонӣ ба тариқи таназзулу такассур ба маркази хок расида, сурати инсонӣ гирифта бошад.] Он гоҳ

бисоти маошу интиоши ӯро мумаҳҳад фармуданд ва роҳи салоҳу фалоҳаш намуданд. Ва фармуданд, ки: «Ҳон, дар ин сарочаи бозича ором нагирӣ ва дил [дар он] набандӣ ва худро ба ғубори вуҷуд олуда накунӣ ва дар ин ҷо иқоматро тахайюл нанамоӣ, ки ҷои иқоматат ғайри ин ҷост. Мо туро барои иморат фиристодем, на барои истиқомат ва зудтар баргардӣ ва руҷӯъ ба мабдаи худ кунӣ; ва чашм бе муҳобо ба ҳар тараф накушоӣ, ки ту мурғи лоҳутӣ, то дар қафаси табоеъ маҳбус намонӣ. Ва тариқи руҷӯъаш бинамуданд, ки ба саҳлу андак иктисор кунӣ, ки ҷисми унсурии туро муҳофазат кунад ва ҳама ҳиммату таваҷҷуҳ ба мабдаъ дорӣ ва то сақолати таркиби ту хиффат ёбад, ки ба мақоми худ барпарӣ ва чизе аз асофил доманкаши ту набошад, мабод, ки паридан натавонӣ, ё дар мақоми пасттар аз макони аввали худ бияфтӣ ва ғаромату зиён бинӣ ва пушаймонӣ барӣ [ва он гоҳ] судат накунад. «**Хаммарту тината Одама арбаъина сабоҳан**» *(гили Одамро дар чиҳил рӯз сириштам)* ишорат бад-ин мароҳил аст ва **«ман ахласа ли-л-Лоҳи арбаъина сабоҳан»** *(касе, ки чиҳил шабонарӯз худро барои Худо холис гардонад)* имо ба қатъиин мароҳил.

Марҳалаи аввалӣ, ки ин ҷавҳари фард аз олами зот таназзул кард, ақли кулл аст, ки «рӯҳи аъзам» ва таайюни аввал ва «уммулкитоб» хонанд.2. Нафси кулл, ки лавҳи маҳфузу «китоби мубин ва уфуқи мубайян» гӯянд. 3. Ҳаюло, ки «ҳабо ва китоби мастур, вараќи маншур» номанд. 4. Табиати куллия, ки «мабдаи асмоъ ва осор» номанд. 5. Фалаки атлас, ки «Арш» аст. 6. Курсӣ, ки «фалаки Савобит» аст. 7. Фалаки Зуҳал. 8. Фалаки Муштарӣ. 9. Фалаки Миррих. 10. Фалаки Шамс. 11. Фалаки Зуҳра. 12. Фалаки Аторуд. 13. Фалаки Қамар. Аз кавокиб:14. Кайвон. 15. Бирҷис. 16. Баҳром. 17. Офтоб. 18. Ноҳид. 19. Тир. 20. Моҳ. Аз буруҷ: 21. Ҳамал. 22. Савр. 23. Ҷавзо. 24. Саратон. 25. Асад. 26. Сунбула. 27. Мизон. 28. Ақраб. 29. Қавс. 30. Ҷадй. 31. Далв. 32. Ҳут. Аз аркон:33. Оташ. 34. Бод. 35. Об. 36. Хок. Аз мавolид:37.Ҷамодот. 38. Набогот. 39. Ҳайвонот. 40. Инсон.

Пас, агар ин мароҳилро доира гирӣ, нуқтаи охирин, ки инсон аст, ба ақли кулл, ки «рӯҳи аъзам» аст, муттасил гардад ва доираи вуҷуд тамом шавад. Ва ин мароҳили чиҳилгона мақоми маълуми ҳар шахсе аз ашхоси инсонӣ аст. Ва каримаи

وَمَا مِنَّآ إِلَّا لَهُۥ مَقَامٞ مَّعۡلُومٞ ﴿١٦٤﴾

(Ва «Ҳеч кас аз мо нест, магар он ки ӯро ҷое муқаррар аст...». Сураи Соффот, ояти 164) имо дорад бад-ин марҳалаҳо. Ва Офаридгор субҳонаҳу, ба маҳзи мавҳибат бе иллат ба ҳама ашхоси инсон ин қобилияту истеъдод додааст, ки ба ҷаҳду риёзату убудийят ба ҳеч як [аз] ин монозил вуқуф нанамуда, ба мабдаи хеш пайвандад ва ҳамчунон, ки таназзул намуда [буд], ба ҳамон тартиб тараққӣ кунад, лоақал ба мақоми маълуми худ бирасад, ё пасттар фуруд ояд. Мароҳили буъд ва ҳирмон олами аҷсом аст, то фалаки Қамар ва буъд аз он растагор мағбун аст, то фалаки Савобит ва аз он болотар олами амну амон аст, [то ҳазрати олами қудс, ки ҷаҳони ҷон аст], ки

لَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿٦٢﴾

(бар онҳо ҳеч тарс нест ва онҳо андӯҳгин нашаванд. Сураи Юнус, ояти 62). Ва барои қарори хотири шумо ба равшантар таҳрир баён кунем:

Ва он ин аст, ки он ҷавҳари фард, ки ҳақиқати инсонӣ аст, баъд аз таназзул аз мартабаи зоти бахт дар марҳалаи аввал яке буд, чунки аз воҳиди ҳақиқӣ ғайри ваҳдати сирфа нашён накунад. Ва дар марҳалаи дувум ду шуд ва дар се се, то дар мартабаи чиҳилум чиҳил гардид. Ҳар кадом [аз] ин ҷавоҳир назди ҳулул ба ҳар марҳала ба як дараҷа бесафоию кудурат пайдо мекунад, [чунки аз олами анвор рӯй ба олами аҷсом дорад ба воситаи шуъои тақобул, то наздик мешавад ба олами таркиб сиёҳию кудурат бештар дар ӯ мунъакис мегардад.]

Масалан, ҷавҳари сиюнуҳум ба сиюнуҳ поя олудагию тирагӣ дорад назди уруҷу сууд ба мабдаъ. Чун хоҳанд, ки ҳар

чиҳил ба мабдаъ тараққӣ кунанд, бар акси аввал уруҷ афтад. Ҷавҳари чиҳилум дар марҳалаи чиҳилум бимонад [ва] сиюнуҳ дар сиюнуҳ. [Ва] ҳамчунин то марҳалаи аввал [яке бувад], ки [ба мабдаъ пайваста бошад ва он] ибтидои таназзул аст [дар аввал. Ва] билҷумла он ки як поя олудагӣ дорад, ба як марҳала пасттар мақом дорад. Ва он ки ду поя олудагӣ дорад, ба ду марҳала пасттар мақом дорад. [Ва] эй турфа, агар ҳар чиҳил шароити ҷаҳду кӯшиш ба ҷо оранд, ҳар чиҳил ба мабдаъ барфавр сууд намоянд ва агар баъз–баъз. Ва агар саъю ҷидд нанамоянд, ҳама дар марҳалаи чиҳилум бимонанд. Ва агар ба шарт амал карда бошанд, он ки дар марҳалаи чиҳилум бувад, дар аввал [ҳам] мақом гирад. Ва он ки амал надорад, агар [ҳама] дар аввали марҳала бувад, назди нузул ҳам дар чиҳилум бимонад.

[Ва] чун шумо ноқисед, равшантар аз ин ба мисоли офоқӣ бинамоем, то дар зеҳни шумо қарор гирад. Ва он ин аст, ки подшоҳе азимушшаъни фосеҳулмулк яке аз муқаррабонро хитоби иззат дод, ки «ҳон, бидон, ки дар гӯшаи мамлакат замине солеҳи [зироат ва] иморат аст, берун ой ва ашхос, ки дар ҳарамсарой ва урдуи ҳумоюнанд, ихбору эълон кун, ки бо ту бираванд ва он маконро иморат кунанд, вазифа ва ротибаи эшон чунину чунон ва амалу шуғли эшон ину он. Ва баъд аз он ки он макон чунонки бояд, обод шавад, ба мақому марҷаъи худ ва аъмолу шуғли худ руҷӯъ намоянд». Он шахси муқарраб берун омад ба ҳарамсаро ва урду нидо дардод. Маҳрамия ва амалдорону пешхидматон ҳама аз зовияҳои худ берун давиданд ва фармони султон бишуниданд. Алалфавр ба қатъи мароҳилу манозил дар он замин расиданд ва соле чанд дар ободию иморат ва зироати он кӯшиданд, чунки диданд, ки турфа ҷое назеҳу босафост. Либосҳои ҳузури султониро аз худ халъ намуда, ба либоси [мардону] муздурон даромаданд ва ин маконро обод карданд ба ҳафри анҳор ва ғарси ашҷор ва заръи азҳор ва имороти олия. Ва ба иллати макси бисёр дар ин сарзамин баъзе аз ин коркунон аз камоли шағафу шӯр султон ва амри ӯро ва мақоми аввали худро фаромӯш карданд ва

дил бар иқомати ин манзил ниҳоданд ва гуфтанд: «Султонро мисли мо навкарон бисёр аст, кай аз мо ёд кунад? [Ва нобудани мо дар он дарбор кай зарар кунад ва маълум гардад?» Ва] ҳам дар ин ҷо бимонданд ва ба иморату зироат машғул гаштанд. Ва баъзе ҳам аз ин ҷамоат ба фасоду харобии ин макон бархостанд ва он чи дигарон иморат кардаанд, инон ба инҳидоми он пардохтанд. Ва бархе, ки мутазаккири мақоми худ буданд ва амри султонро исғо карда, он чи дар қисми эшон расида буд, бағоят обод карда, ба зовияҳои аввалии худ бозгаштанд. Ва баъзе, ки дар хидмат агарчи қиём намуданд, локин ба такоҳулу такосул амал намуданд, вақти бозгашт дар мақомашон [расидан] намонданд, то дар дунтари мақоми аввал фуруд омаданд. Ва баъзеро бинобар ифсод дар ҳеч мақом ҷой надоданд ва радд карданд, чи аҳволи ин амалро рӯз ба рӯз пагоҳу бегоҳ мунҳиёну ахборнависон ба султон арз мекарданд, ки «фалон аз хадама ин мавзеъро обод кард ва фалонӣ ин маконро хароб намуд ва фалон ба ҳеч кор шуғл нанамуд ва ба ғафлату утлат ба сар бурд ва фалон ин зулму ғасб дар мулки султон раво дошт ва фалон дар ин ҳазрат ин ҷоннисорӣ ва ин давлатхоҳӣ мекард».

Неккирдорон баъд аз руҷӯъ ба шарафи бисоти қурбу мулоқоти султон фоиз шуданд. Мутавасситон ба мақоми маълуми худ ва маносиби хеш қоим гаштанд. Бадкирдорону зиёнзадагон матруду мардуд ва маҳҷур шуданд, то вақте ки он замину иморат низ хароб шуд.

Дар ин мисол он ки итоат [ба] султон кардааст ва ба вазифаву ротибаи султонӣ қаноат намуда, аз фасоду хиёнат эҳтироз карда ва амри султонро бар тибқи ризои ӯ ба имзо расонида, лошакк мустаҳаққи бисоти қурбату утуфат бошад, агарчи дар аввал мартабаи баъид дошт, [дар охир] дар зумраи наздикон дарояд. Ва он ки дар амалу шуғл эҳмолу мусоҳалат раво дошта, агарчи дар аввал дар ҳарамсарой дар зумраи наздикон буд, баъд аз муроҷаат дар қатори дурон афтад ва муфсиду хоин ба сабаби танаъъуму ғафлат, албатта, матруду мардуд гардад.

Ва чун шумо ҳавсалаи хурд доред ва яҳтамил, ки он чи навиштаем, тааққул натавонед кард. Бидонед, ки дар мисол, ки намудем, султон мабдаи аввал аст ва мубдеъи бечуни таоло ва тақаддус муқарраби мухотаб, ҷавҳари фарди ҳақиқат, ҳазрати Инсони комил аст; замини солеҳи заръолами маволид аст; ҳарамсарой – киноя аз он чи зери Арш аст, ашхоси он аз маҳрамия – он ҷавоҳир аст, ки ба тариқи саярону даварон дар тӯи олами афлок ва ҳаҷми кавокиб сурати такассур гирифта; манозил – он марҳалаҳост, ки бад-он ба тадриҷ фуруд омадаанд, ҷои назеҳ[-у босафо] – дунё аст; либоси ҳузур – сифати таҷарруди пеш аз вуҷуд, либоси муздур – сурати инсонӣ аст баъд аз вуҷуд; вазифа ва ротиба – мояи маошу интиош, шуғлу амал – иқбол ба амру наҳй; шағафу шӯр – ғафлат ва тӯли амал; фасод ва харобӣ – зулму фисқ; ободӣ [ва зироат] –тоату ибодат; зовияи увло – мақоми маълуми пеш аз вуҷуд; мунҳиён – ҳафазаву киромулкотибин; бисоти қурб – руҷӯъ ба мабдаи аввал бошад.

Ва агар ин мисолро ба сурати хориҷӣ низ тасвир кунем, дар нафси шумо авқаъ афтад. Бидонед, ки олами ғайбу шаҳодат то арш тамом шавад ва илми аксаре низ, агар муваффақ гардонанд, ниҳоят то Арш бошад. Олами шаҳодат он чи зери фалаки Қамар аст ва олами ғайб он чи аз ӯ болотар равад то Арш. Ва аз он сӯи Арш боло ҳар ҷо, ки тааққул кунӣ, Арш бошад. Ва ҳукамо онро ба ло-хало ва ло-мало таъбир кунанд; ва берун бувад аз таҳти замону макон ва ло-таайюн бувад ва иборатро дар он ҷо гунҷоӣ набувад. Ва баъзе ҳукамои илоҳӣ ва сӯфия беруни Аршро «олами анвор» ва «олами зот» гӯянд муташъаша ва муталолӣ бувад самти зерини он, ки сатҳи муҳаддаби арш бошад ва гӯянд:

[Байт]

Осмонҳост дар вилояти ҷон,
Корфармои осмони ҷаҳон.

Ва мумкин аст, ки чаҳор таназзули зеҳнӣ аз мартабаи зоти бахт осмонҳои ин олам бошад, чунонки анқариб [сураташро]

намуда мешавад. Ва Ҳазрати Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло қоҳиру муставлӣ аст бар ин аволим, на дохил дар эшон, на хориҷ аз эшон

أَلَآ إِنَّهُۥ بِكُلِّ شَىْءٍ مُّحِيطٌۢ ﴿٥٤﴾

(Огоҳ шав, ҳамоно Ӯ ҳар чизро фарогиранда аст! Сураи Фуссилат, ояти 54). Ва ин аволим маъдани саодату манбаи фуюзот бошад. Ва аз ин аволим ҳамеша фаязони қудрату иродат бар Арши аъзам, ки таназзули панҷум аст, ҳуҷумовар бувад ва аз ӯ ба фалакулбуруҷ ва савобит; ва аз эшон ба афлоки ҳафтгона ва кавокиби он. Ва аз ӯ ба олами аносир барои такаввуни маволид. Ва мақсуд аз ӯ вуҷуди инсон. Ва ғараз аз ӯ изҳору эълони ин аволим бувад бар саканаи олами ғайбу шаҳодат, то асароти қудрати қоҳира ва натоиҷи санъати боҳира дар пардаи ситру хафо намонад, чи олами ғайб нуронӣ аст ва аҳли он низ нуронӣ. Нуронӣ нурро имтиёз надиҳад. Ва олами шаҳодат зулмонӣ аст ва аҳлаш низ зулмонӣ. Зулмонӣ зулматро фарқ набахшад.

Лоҷарам, лозим омад вуҷуди шахсе мураккаб аз нуру зулмат, ки кашфи ситр аз тарафайн кунад. Мосадақи он вуҷуди лавлок ҳазрати инсони комил бошад. Ва ин таҳқиқ нек шабоҳат дорад ба эътиқоди ҳакиме, ки гуфт: «Берун аз он сӯи сабъи самовот нурест басит зи шуоъ, ки аз равозини савобиту сайёр ба назар дармеояд. Ва филҳақиқат инҳо шабакаву равзанаанд, ки дар муҳозии ин нури басит калону хурд афтода. Ва шуъои он киноя аз файзу таъсир аст, [ки] аз ин равзанаҳо ба қадри маслаҳат нозил мешавад ва дар олами аркон [ба тадриҷ] мерезад барои такаввуни маволид.

Масалан, моддаву ҳаюлоӣ чаҳор табъ аз фалаки ҳаштум хоҳанд, ки таназзул оранд – баъд аз он ки дар мофавқ ба таназзулоти арбааи зеҳнӣ даварону саярон карда бошанд ва дар арз рехта. Аввало аз табақаи мусаммо ба Зуҳал дароянд ва дар тӯи фалаки ӯ даварон кунанд тафсияву ташвия ва тахлияро. Он гоҳ аз равзанаи мусаммо ба Муштарӣ фуруд оянд ва дар тӯи фалаки ӯ даварон кунанд, бикоҳанду биафзоянд. Он гоҳ

аз равзанаи мусаммо ба Миррих дароянд, ҳамчунин батадриҷ ба муддатҳо дар олами аносир фуруд омада бошанд ва аз ӯ ба олами маволид то маркази олам. Ва он чи нозил шавад, алал-фавр, сууд кунад бе тарохӣ. Масалан, аз мусалласаи оташӣ доимо ҳарорат ва аз бодӣ доимо рутубат ва аз обӣ доимо бурудат ва аз хокӣ доимо юбусат мутаваҷҷеҳи марказ аст, аз шаш ҷиҳат қадиру сақил дар ин ҷо мемонад, софию сабук сууд мекунад. Ва ин сууду нузул мутаоқибу мутаволӣ бувад, чун зиёи Шамс дар Шамс ва ҷамъ шудани ҳарорати касифаи духонӣ дар марказ, ки асфалисофилин [аст] ва киноя аз Сиҷҷин аст, аз ин ҷиҳат аст. Ва он чи дар сафҳаи отия таназзули як ҷавҳари фардро аз роҳи воҳид тасвир намудем, барои қарори хотири нозир аст ва илло аз шаш ҷиҳат ва ҳама сӯ нузулу сууди арвоҳ бошад. Ва чун ашколу авзои афлок ба ҳаракоти ҷабрию иродӣ мутағаййир аст, нузулу уруҷи арвоҳ низ мутақорибу мутабоид гардадва роҳи мадохилу махориҷи мавод ло-юъадд ва ло-юҳсо бошад ва махсуси тарафе аз атроф набошад. [Ва] чунон ки гуфтем, ки табоеъ аз мусалласоти фалакулбуруҷ ло-зол мутаоқиб нозиланду соид. Ва чунон ки он ҷавҳари фард дар афлоку кавокиб саярону даварон кунад, ҳамчунон дар маротиби таназзули арбаа, ки фавқи арш тақдиршуда, ҳам соиру доир бошад, то такассур пазирад. Ва ба ҳар мартаба, ки мутаназзил мешавад, мутакассир мегардад ва давоири [арбааи] мафруза дар ҳаҷми Арш ҳамчу чаҳор унсур аст дар зери фалаки Қамар, ки Арш дар он мартаба ҳукми арз дорад дар касофат «Назаранило оламу-л-қудс», ки олами ҷону олами зот бошад.

فَسُبْحَـٰنَ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

(Пас, пок аст он Худое, ки подшоҳии ҳар чиз ба дасти Ӯст ва ба сӯи Ӯ баргардонида мешавед. Сураи Ёсин, ояти 83).

Тасвири олами ғайб ва шаҳодат ин аст:

1. Оламуззот.

2. Ҳайати олами ғайб ва шаҳодат. Нозир бояд, ки ин шаклро муҷассам тақдир кунад, фавқу таҳт пур шуда, на

мусаттаҳ, то ҳайбату азамати он дар нафс қарор гирад ва ҳоли хештан бидонад.

3. Таназзули аввал – олами анвор, ки беранг аст. Ва онро ақли кулл ва рӯҳи аъзам ва таайюни аввал ва «уммулкитоб» хонанд, куравӣ аст, ба эътибори он ки аз воҳиди ҳақиқӣ содир гаштааст. Ва ин доира ҳамчу нуқтаи лоятаҷазо аст, назаран ило олами-л-қудс, ки олами зот бошад.

4. Таназзули дувум – нафси кулл, ки лавҳи маҳфуз ва «китоби мубин ва уфуқи мубин» хонанд, шаффоф ҳамчу булӯр бувад, наздики беранг бошад.

5. Таназзули сеюм – мартабаи ҳаюло бошад, ки ҳабо ва «китоби мастур, вараqи маншур» гӯянд, сафеди барроқ бувад чун шуъои Моҳ аз абри сафед.

6. Таназзули чаҳорум, ки қобили ранг бувад ва итлоқи ранг бар ӯ равад, табиати куллия аст, ки мабдаи асмову осор ва афъол аст.

Итлоқи зиё ва шуоъ бар Арш аз он ҷиҳат аст, ки сатҳи муқаъъари ӯ мумоси ҷисмониёти оламаи улвӣ аст, қобили завъ шуд, фалоҷарам, тарафи зерин касби нур аз офтоби олами зот кардааст ва мушаъшаъ гашта ва давоири арбааи мафрузаи фавқи он ҳам аз арш аст.

Таназзули аввал, гӯӣ, мунтаҳои шуъои ӯст, аз ин ҷиҳат беранг тақдир карда шуд.

Ва таназзули дувум наздик ба ранг, таназзули сеюм сафед ранг дорад. Таназзули чаҳорум қобили ранг бошад, ҳамчу шуъои шафақи субҳ, ки мунтаҳӣ ба берангӣ мешавад ва гӯӣ арши қамарист, ки шаб сабаби нур аз Офтоби ҷаҳон ҷон меканад. Осмонҳо ва кавокибу офтобакҳо, ки муҳаққиқини сӯфия аз он ба иборат овардаанд, фавқи ин маротиби арбаа аст; дар он аволим кураи асири худи Арши азим бувад ва ин маротиби аносири он **«Субҳона-л-Лоҳи малики-л-арши-л-азими ва лаҳу-л-кибриёу фӣ-с-самовоти ва-л-арзи ва ҳува-л-азизу-л-ҳаким. Ҳозо мо тафаррадани биҳи-л-аллому-л-ғуюби ва-л-ҳамду ли-л-Лоҳи ало золика».** *(Поку муназзаҳ аст Худованде, ки Молики Арши азим аст. Ва бузургӣ дар*

осмонҳову замин Ӯрост ва Ӯ Ғолиби Боҳикмат аст. Ин чизест хос гардонид маро Худои донандаи розҳои ниҳон. Ва сипос Худоро бар ин.)

Дигар мисоле осонтар дар таназзули ҷавҳари фарди ҳақиқӣ ва ғараз аз офариниши мукавваноти вуҷуди одамӣ он аст, ки ҳикмат дар такаввуни фавокеҳ ва асмору ҳубубот маҳзи бақои анвоъ аст. Манофеи аклию фавоиди шурбии он биттабъ [бошад бақои ҳайвонотро] ва ҳақорату захомати аҷсоми онҳо биттуфайл бувад ба қадри маслаҳат ва вақту забт ва ҳифзи моддаи такаввун, ки тухми [он] бошад. Масалан, захомати тарбуз ва сухунати пӯсти [он] ва ҳаловату латофати таъм ҷиҳати он аст, ки ин миқдор ҷусса бояд то ин миқдор шираро маҳфуз дорад. Ва ин миқдор [дуруштии] пӯст бояд, то Офтоб шираро аз эътидол ба ифрот набарад, ки агар пӯст рақиқ бувад, аз харбуза мумтоз нашавад [ва агар сухунат ба ифрот дорад, аз каду тафариқа наёбад]. Ва ин миқдор шаҳму лаҳм бояд, то шираро ва тухмро бипарварад ва муҳофазат намояд. Ва тухм ба қадри сиғари ҷусса ва кибари он камию бешӣ гирад ва бисёр бояд, то баъд аз расидани қасру накс низ ва хӯрдани ҳайвоноту мурғон низ лоақал ягон адад боқӣ монад бақои навъро. Ва агар ҳама боқӣ монад ҳам, масолеҳи халқро ба кор ояд.

Пас, он рутубат, ки аз асл ба реша меравад, ҷавҳари фард аст ва баъд аз ҳулул дар мева муттасаф ба сурати касрат мешавад [Масалан, дар асл як қатра, балки камтар рутубате бувад], назди ҳар таназзул лаҳму шаҳм ва ҷилд шуда, [дар охир] дар маркази тухм қарор мегирад, гӯӣ [ло] таназзулоти ӯ тасфия ва ташвия аст, ки кадиру бесафо – ранг ва лаҳму шаҳм ва ҷилд мегардад ва хулосаву зубда тухм мешавад.

Дар ин мисол тарбуз афлок бошад, абъоду аҷром – лаҳму шаҳм ва тухм инсон бувад. Чун ин таҳқиқот маълум кардед ва [он гоҳ] ҳол [ва қадри] хеш бидонистед, боз бидонед, ки одатуллоҳ бар он ҷорӣ шуда, ки ҳар киро ба мақоми авлои [худ,] ки аз он ҷо таназзул намуда, чун хоҳад, ки руҷӯъ диҳад, аз дунёи вай бикоҳад, то сабукбортар ояд. Ва бошад, ки ба мақоми маълуми хеш бирасад ба шарти огоҳию ислоҳи нафс

ба муҷоҳада. Ва агар нахоҳад, ӯро ба музахрафот ва мусаққилоти фонияи дания гаронбор гардонад ва ба мартабаи дунтар фуруд орад. Ва агар хоҳад, ӯро аз мақоми маълуми ӯ низ тараққӣ диҳад, то он ҷо, ки истеъдоди ӯ қабул кунад.

Масалан, мақомоти маълумаи шумо аз бузургтар назар ба ҳадс 1. (Аз афлок] фалаки сеюм аст. 2. [Аз кавокиб] Зуҳра. 3. [Аз буруҷ] – Савр [ва] 4. Мизон. 5. [Аз аркон] – бод [ва] 6. об, 7. [Аз маволид] – ҳайвонот. Аз хурдтари шумо – 1. фалаки панҷум. 2. [Аз] кавкаб– Миррих 3. [Аз буруҷ] – Ҳамал [ва] 4. Ақраб. 5. [Аз табоеъ] – оташ 6. [ва] хок. 7.[Аз маволид] – ҳайвонот, ки аз ин мароҳил нузул кардаед. Агар дар сироти мустақим зиндагонӣ кунед, боз ба мақоми аввалатон, [ки афлокатон бошад, маа кавокиб] уруҷ ва нузул диҳанд. Агар ҷаҳду кӯшиш ва риёзат оред, аз он ҷо низ бигузаронанд. Ва агар коҳилию эҳмол дар бандагӣ кунед, ба қадри такосул манзилатонро фуруд оранд [то табоеъ ва маволид.] Ва [доим] дар худ муроқиб бошед, ки то савоби шумо бар саййиот ғалаба накунад, [ки агар инчунин бошад], шуморо дар малакути самовот ва буруҷу кавокиб гузар надиҳанд ва дар шеби олами аносир, ки асфалисофилину Сиҷҷин киноя аз ӯст, дар [ҳолати] ҳаёт ва баъди мамот маҳбус доранд. Ва дар зумраи онҳо, ки [дар шаъни эшон ворид шуда,] «**савоун маҳёҳум ва мамотуҳум**»*(ҳаёту мамоташон як аст)* дохил гардонанд.

Ва тараққӣ дар камолоти шумо ба қадри камии тааллуқи шумо дар умури дунявӣ бувад ва кӯшишу ҷаҳд дар кори охиратӣ. Ва шуморо дар амри тараққию таназзул ихтиёр додаанд, ки дар ҳеч мақом маъзур нестед ва ҳуҷҷат натавонед овард, зеро ки ҳамаи савобу хатои роҳи шуморо намудаанд, кадом ки ихтиёр кунед, натоиҷи онро ба шумо диҳанд, беш надиҳанду кам надиҳанд.

فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۥ ﴿٧﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُۥ ﴿٨﴾

(Пас, ҳар кӣ ҳамсанги як зарра амали нек карда бошад, онро бибинад; ва ҳар кӣ ҳамсанги як зарра амали бад карда бошад, онро бибинад. Сураи Зилзол, ояти 7-8).

Ва таййи ин мароҳил агар истеъдоди фитрӣ ба он ёр бувад, дар як он ба ногоҳ воқеъ шавад ва ин нодир бувад; ва агар на, дар як даҳа, то як моҳ ва чиҳил рӯз ба саранҷом расад ба шарт; ва ниҳоят то чаҳор чиҳила [бошад]; ва таъвиқу таъхир ба воситаи нуқсон дар муҷоҳада ва адами ҳифзи шароит бошад. Ва ҳар касе бад-ин миқдор саъю ҷаҳд қодир аст. Роят он ки шақовати ҷибиллӣ ва [назми] ҳикмати тамаддунӣ монеъ меояд ва асбобро дар назар меорояд ва қуввати воҳима ба фақди матлаб метарсонад.

Шайх Наҷмиддини Кубро, қадаса-л-Лоҳу рӯҳаҳу, шайху-л-олам Сайфиддини Бохарзиро, раҳматуллоҳу ба риёзати арбаъин фармуд. Рӯзи панҷоҳум ба дари хилватхонаи мурид расид ва ба одоб дар бикуфт ва гуфт: «Эй фарзанд, берун ой, ки мароҳили уруҷии ту ба қатъ анҷомид. Бирав, аҳли Бухорову Мовароуннаҳрро ба Ҳаққ даъват кун **«Вафақна-л-Лоҳу ли ҳозо-л-ҷазбати ва-л-мулозамати»** *(Худованд дар ҷазбат ва мулозамати мо тавфиқ диҳад).* Пас, мавонеи уруҷи маротиб руҷӯи ҷамъи дунё ва асбоб он аст, ҳар чи камтар бувад, беҳтар ва тараққӣ бештар:

[Қитъа]

Марди дарвеш, ки бори ситами фоқа кашад,
Ба дари марг ҳамоно, ки сабукбор ояд.
В-он ки дар роҳату осонию осоиш зист.
Мурданаш з-ин ҳама шак нест, ки душвор ояд.

Агар ба маргу мурдан тарку узлат гирӣ, муносиби мақом ояд. Ва роҳату осоиш, ки шоир ба марди мутамаввил нисбат дода, ба муқтазои табъу басирати авом аст ва илло машаққату тааб, ки арбоби дунё дар касбу ҷамъи он мекашанд, агар ташхис кунанд ва тааммуқ намеояд, азоби охират намунае аз он аст. Ғоят он ки ширинаи ҳалво ва таровати дидори зар талхии касбу машаққати ҷамъро мепӯшонад, ки намефаҳманд

[чунонки чарбии кунҷора сахтии замини шудгорро аз назари гов мастур медорад]. Ва низ гумоне мавҳум дар хотир доранд, ки чун маблағе аз дунё гирд кунӣ, фароғатею роҳате тамом ёбӣ, ҳанӯз ба он фароғату роҳат нарасида бошанд, ки [сар ба харитаи кафан кашида ва] ба ҷаҳаннам пайваста бошанд ва зару неъмат монда.

Аз барои тасаллии шумо мисолаке равшану мубарҳан бинамоям, ки ҳар рӯз дар чашми шумо намоён аст зоҳири он, аммо на маънии он.

Медонед, ки дар ҷивори шумо баққолакест соҳиби зиёъу иқор ва амлоку асбоб ва молу мавошӣ. Ва дукони ороста дорад пур аз ҳавлову шира Шуморо чун чашм ба моли вай афтад, об дар даҳонатон гирд ояд ва маро чун дида бар маоли ӯст, об дар дида меояд. Ва ин дукон ду дар дорад ва ҳама мояҳтоҷи мардум ба дукон ҷамъ намуда ва худ дар миёни анору ангур [ва ҳуҷуми магасу занбӯр] нишаста ва худ хирифу пир гашта, ки агар [ба фароғат] бинишинад ва ба итлофу исроф амволро ба худ сарф гардонад, аз бақиятулумри ӯ зиёдатӣ кунад. Набинед, ки дуконаш ду дар дорад. Дар зимистон [ин дукон] сард [бувад] ба сабаби убури боду барф. Ва дар тобистон гарм ба воситаи [мурури] самум. Ва шабу рӯз дар он ба сар мебарад, дар сармо табақе сафол пур аз оташ дар пеш ниҳода, ламҳа ба ламҳа, ки даст ба кайлу тарозу ва сабзию шалғам мезанад, сард мешавад ва бар оташ медорад. [Ва] ҳанӯз тоби оташ ба дасти ӯ норасида яке меояд, ки «маро фалон чиз мебояд». Алалфавр бархезад [ва] нонишаста боз дигаре ояд ва чизе хоҳад ва нонишаста боз дигаре ояд. Ва ин оташ ҳамчунон худ ба худ хокистар шавад ва дасту пои ӯ ҳамчунон яхбаста. Ва чун таомаш аз хона ояд, луқмае ба даҳон, дасте ба коса, яке ояд, луқма фурӯ набурда, даст барнадошта, дигаре ояд. Даст олудаву нон дар даҳон чанд тавоф ба гирди дукон кунад, то он чи он кас хоста, ёфта бидиҳад. Дар ин асно вақти намоз даррасад, чун марде мунсиф аст, саросема ба як кунҷи дукон болои сангу тарозу ва сабзию пиёз намозе сар кунад. Такбири аввал гуфта ё ногуфта, яке ояд

ва чизе талабад, фотиҳа қироат накарда, яке дигар даррасад. Ва ҳамчунин ба рукуъ ва суҷуд ба ҳар кадом ба даст ё ба сар ишора мекунад, ки «бинишин, то намоз тамом кунам». Ва гоҳе, ки ба масҷиди [ҷамоа] равад, ҳама қироату такбир ин ки «мабод гурба аз сих гӯштро бардорад» ва зикру тасбеҳ он ки «мабод бачагон ҷавро аз [зери] зағома барчинанд».

Ва дар айёми тобистон бо вуҷуди [он] ки соҳиби боғу чаҳорбоғ аст, аз зилоли онҳо таматтуъ натавонад гирифт [ва самару фавокеҳи он натавонад дид. Ва] дар ин дукони гарм, ки аз тафи самум чун ғурфае аз ғурфаҳои ҷаҳаннам мешавад, фурсати оби сард хӯрдан ноёфта, гирди дукон монанди асби ҷувоз ҳазор бор тавф мекунад [ва] ҷомаҳо аз арақ пӯсида ва худ мучарраку мутааффин гашта, [вақти хоб агар сар ба болин ниҳад, ҳар ду зону дар оғӯш бошад, чунки ҷои холӣ наёбад, ки пой афрозад]. Ва чун асбобу адавоти баққолӣ ноқис ояд ва рӯй ба камӣ ниҳад, гоҳе савора [ва] гоҳе пиёда ҷуволе бар дӯш ба бозор меравад ва нафаскашон донаву бақла ба дукон меорад [ва] гармии ҳангомаи дуконро.

Пас, мулоҳаза кунед, ки ҳеч азоб аз ин зиёда куҷо бошад? Ғоят он ки чун ҳикмати ободии маданӣ ва манзилӣ ин иқтизо кардааст, ғишоваи амал пеши чашми баъзе аҳмақон кашида, ӯро ба кишоварзӣ дармеоранд [ва муҳаббате ва риши гове бар риши ӯ мебанданд], то ҷаҳон обод бошад. Турфа он ки баъзе аҳмақони дигар ба ҳоли ин ҷоҳил орзу мебаранд, ки «фалон ин корро [сахт] некӯ тавонист ва Худой рӯзӣ кунад, ки кас мисли ӯ тавонад кард. Ин маҳз хикмати [Ҳакими] Ҷаҳондори таоло ва тақаддус аст, ки **«лавло-л-ҳумақо лахариба-д-дунё»** (*агар аблаҳон набуданд, дунё хароб мешуд).*Ва агар ба назди ин табақа ҳазор «қола-л-Лоҳ» ва «қола-р-расул» гӯед ва мазаммати ҳирсу оз кунед, нашунаванд ва онро бар ғараз ҳамл кунанд ва ғайри худро гумроҳу нодон пиндоранд ва худро барҳақ шиносанд ва дигаронро бар ботил. [Ва то дину имон бар сари он кор накунанд ва сар ба мағоки хокдон, огоҳ нашаванд, чунонки он нобино панди рафиқи асфо накард, то ҳалок шуд.

Тамсил

Биное ва нобиное дар роҳ рафиқи сафар буданд. Шаби сармо буд. Вақти саворӣ тозиёнаи нобино гум шуда, ба ҳар тараф даст меандохт. Море аз бурудат сард шуда буд, ба дасташ даромад, ба ҳар ду даст онро мисос карда, бо худ мегуфт: «Агарчи тозиёнаи куҳнаи афсурда гум кардам, инак тозиёнаи ҳарири нафис Худованди таоло ба ман расонид, илло он ки даста надошта. Ва чун ба манзил расам, таъмираш кунам ва ба даҳ дирам бифурӯшам.

Ва чун рӯз равшан шуд, бино дид, ки море сиёҳи афъӣ ва сардшуда ба дасти рафиқ аст. Фарёд баровард, ки «ҳон, туро чӣ расида, ки афъии ҷоншикор ба даст гирифтаӣ?! Ҳамин замон аз ҳарорати дасти ту ё ҳаво зинда шуда, димор аз рӯзгорат барорад ва ба дорулбаворат расонад!» Нобино мегуфт: «Ман шаб тозиёна гум кардаам ва ин тозиёнаи шоҳонаро Офаридгор ба ман расонида, ту онро дидан натавонӣ! Мехоҳӣ, ки ман бияндозам, ту бардорӣ?!»

Ҳарчанд рафиқ ба савганд бим дод, ки бар ботил рафтаӣ, нобино намешунид, то ҳаво гарм шуд. Афъӣ зинда шуда, бар дасти нобино печид ва чунонаш газид, ки аз асб сарнигун ба ҷаҳанам рафт.

Ҳамчунин аҳли дунё насиҳати ёронро нашунаванд ва гӯянд: «Бар мо рашку ҳасад меорад ва моро дидан натавонад»].

Ва ҳамчунин аст сойири касбҳо ва пешаҳо, ки бад-он дунё меандӯзанд, агар суубати ҳар кадомро гуфта шавад, китобе ҳаҷим мудавван шавад.

Падари шумо чун дид, ки эҳтиёҷ ба сабаби ҷамъи дунё муртафеъ намешавад ва дар ҳар поя афзунтар мегардад, лоилоҷ аз он ғуруру риши гов таназзул намуда, ба қадри моякфӣ қаноат намуд ва восита миёни аълову адно наталабид, то сабукбортар бошад. [Чи дар ҳадис ворид аст, ки агар одамиро ду водӣ пур аз зари сурх бошад, он аз назараш пӯшида шавад ва водии сеюм талаб кунад.]

Пас, агар шумо дар ин ҳолат тааммуқу тафаккур кунед, аз бухлу имсок ва ҳирси ҷамъ бар карона хоҳед буд ва ба андак

қонеъ тавонед шуд. Ва агар марги ногоҳро мулоҳаза доред, ба дунё дилгарм нахоҳед буд ва бар зиндагии мустаор эътимод натавонед кард. Ва бо халқ мувосову мудоро тавонед кард ва ба озори кас барнахоҳед хост ва ба абнои ҷинс шафқат тавонед кард.

Ва ин хислати замима, ки аз тинати ман бардоштанд, марҳалаи бисту дувум аз умри ман буд. Ва аммо он доия, ки дар эҳрози фазоил аз замири ман бархосту ба завоид майл афтод ва дар баъзе аз фунун шуғл нанамудам, чунки дар madди назар дарнаёвардам. Ва дар баъзе, ки шуғл намудам ҳам, зуд дилгир шудам, ба воситаи он ки дар ҳақиқати ҳар пеша назар мекардам ва фавоиди онро бармешумурдам, мунҷар ба дунёе хабиса мешуд дар андак. Ва ин андак пешниҳоди хотир надоштам ва ҳиммат бар он нагумошта. Ва он чи аз завоид дар овони унфувони ҷавонӣ ва ғалабаи худоройӣ ва ғафлат таҳсил мешуд, ба такмили он авқот зоеъ сохтам. Ва он чи дар айёми филҷумла, огоҳӣ ва охирбинӣ мубошири он шудам, ба камоли он напардохтам, чунки биттабъ роғиб набудам ва ба андак иктифо намудам. Ва он чи гирд овардам аз фазоилу завоид, дар охиртар ҳамаро фаромӯш кардам, магар назди ҳоҷат ба таваҷҷуҳу зӯр ҳозир меовардам; чи ба яқин донистам, ки ҳама [ашғоли] умури дунявӣ абас аст ва ҷамъ кардан хубс; ва ба кори ухравӣ низ тавфиқи пардохт намеёфтам аз вуфури алоиқу ихтилот, ки агар танҳо будаме, сар ба лиҳоф кашидаме ва агар бедор будаме, ғамгин гаштаме. Лоилоҷ касонро гирд овардаме ва шабе ё рӯзе ба сар бурдаме. Ва чун асҳоб мутафарриқ шудандӣ, боз сар дар лиҳоф андохтаме.

Ва иллати он ки ман дар бадви ҳол толиби завоид шудам, дар он айём, ки аввал илму сарф ҳавоӣ мехондам, азҷумлаи шурако якеро ба дӯстӣ гузидам ва муҳаббат овардам. Вай маро китобати ғазалиёт фармуд, ба табъу рағбат тамом намуда, арз кардам.

Гуфт: «Ин баёзро ҷадвалу зинат ва лавҳ[-у тасвири] муносиб мебояд. Ман, ки ҳанӯз кӯчаву бозор камтар дида будам ва манзилу мақоми аҳли ин санъатро намедонистам, аз дигар шурако

ва касон аҳли ин корро пурсида, ба тараддуду заҳмати фаровон ва рафтуои бисёр он китобатро зинату лавҳ фармуда, баъд аз тамомӣ оварда ба дасти маҳбуб супурдам, [ки] бисёр мақбул омад. [Ва дар назди ӯ аз ҳама амсол муқаррабтар гаштам.] Он гоҳ донистам, ки илми ин санъат аз ҷумлаи лавозимот аст. Оро-иши китобҳоро, ки бад-он сағиру кабир муҳтоҷанд, хосса хубрӯён, он гоҳ ашрофу подшоҳон [барои гузоридани ном]. Пас аз абвоби духули он даромада, ба арбоби ин фан ихтилот наму-да, ба хушомаду нифоқ [ва мулозамат] ҷустуҷӯ намуда, дар арзи як сол [ин муҳимро ба камол расонидам ва] аз ин сӯи ин илм даромада аз он тараф берун рафтам. Ва ҳарчӣ ба қаламу паргор санноъони нодиракор кунанд, карда, аз имтиҳонот баровარда, ҳатто қоидаҳову зобитаҳо дар ин фан вазъ кардам аз лавҳу ҷадвал ва нақши сақфу девору дар ва кашидани тасовири офоқию хориҷии иморот ва боғу бӯстон. Ва ҳайати ҳайвоноту инсон аз мурғу моҳӣ ва тарҳи дашту саҳро ва кӯҳу дарё алат-тафсил бар тахта расм намудам ба ҳаракоти мухталиф ва анвоъи мутакассир. Ва навиштани китобҳо бар ҳошияи иморот ва тарқими сулсу райҳон ва зулф, ки он аз лавозими катибаи имо-рат аст [ва кашидани кӯҳҳо ва ашколи турфа ва муқарнас.] Ва маро дар ҳамаи ин саъю тараддуд доия дар замир ин будааст, ки мабод агар султон иморати мадраса ва хонақоҳ кунад ва бад-ин саноеъ эҳтиёҷ афтад, масдари он ту бошӣ ва дигарон оҷиз оянд, ё агар китобе мусаввар [ва музайян] хоҳад, ту саранҷом диҳӣ ва дар мулку давлат шарик бошӣ.

Ва баъд аз он ки ман ин корҳо аз таҳқиқу тазкия берун ка-шидам, ҳеч касе иморате сар накард, то бар он китобат зарур ояд ва ҳеч кас китобате нафармуд, ки бар он тасвиру тазҳиб ба кор бошад. Он гоҳ ҳушёр шудам,[бо худ] гуфтам: «Турфа савдои хоме пухта ва чизе андӯхта, ки ба ҳеч масрафе ба кор наёяд». Дар он асно касон ҷузвҳо барои лавҳу зинат меовар-данд. Ман мегуфтам: «Маро сад дирам бояд, то қаламе аз ҷой бардорам». Ба суъимизоҷи ман ҳамл мекарданд ва мегуфтанд: «Фалон ба ду дирам лавҳ покиза мекунад[ва] ин мард ба даҳ дирам аз ҷой намеҷунбад!» Ман мегуфтам: «Пеши он фалон

биравед ва маҷлиси ман холӣ доред». Ва ман ҳиммат бад-он ҷо баста будам, ки даҳ ҳазор дирам садди назари ман намешуд, то рӯзе шаш қаламмӯя барбастам, [ки дар нафосат кори қалами Беҳзод кунад.] Мегуфтам: «Ин шаш [қалам шаш] ҳазор динор диҳад, агар корфармо бошад». То он ки он қаламҳоро дар қаламдон кирм бихӯрд ва ҳеч амале накард. Ва ман мегуфтам: «Барои касби ризқи муқаддар мувофиқи таври одамият набувад, ки хидмати дунону хасисон кунад ва чашм дар дасту кисаи нокасон дорад [чунки ҳикмати таовун ва тамаддунро намедонистам ва мегуфтам:

Байт

Резаи резахӯри хеш наёрам хӯрдан,
Бори анборкаши худ натавонам бардошт.]

Гар бор кашӣ, бори нигоре боре.

Ва ҳаққи ман он аст, ки маро абнои мулуку салотин ба кор доранд ва чандон [симу] зарам диҳанд, ки аз ҳавсалаи ман берун бошад, чи ахбору сияри мулук ва рафтори онҳоро бо аҳли ҳунару санъат шунида ва дониста будам. Ва китобҳое муталлову музайян, ки ба саъю таваҷҷуҳи умаро ва ҳукком ба итмом расида [буд], дида ва инъому эҳсони эшонро аз наздику дур шунида. Фалоҷарам, корҳои абнои ҷинсро манзур нокарда, ба тарки ин саноеъ бигуфтам.

Пас, агар шумо дар ин маротиб андешед, ҳеч рағбат дар мисли ин ҳунарҳову саноеъ наёред, магар ки сифоти баҳимӣ бар шумо ғолиб бувад ва ҳиммати шумо мақсур бувад бар касби нон аз чӣ ваҷҳ ва аз куҷо ки бошад ва бар хидмати дунону забунон, лобудд гардан ниҳед аз ҷуҳуду мусалмон. Дар ин ҳол мисоли шумо чун муздуре дун бувад, ки аз барои дирамею ним дирам аз сабоҳ то масо ба чоҳи ганда ва хандақи ганда дарояд ва наҷосату хабосат берун орад.

Пас, агар ҳиммати шумо он бувад, ки касон хидмати шумо кунанд, дараҷоти баланду саноеъи арҷмандро, ки дар ҷавҳари

ақлу рӯҳ меафзояд, аз улуми шарифа ва фунуни ғариба ихтиёр кунед, агар ба даст ояд, фабиҳо ва илло ба ризқи муқаддар ва андак сабр тавонед кард. Ва ҳамин аст ҳоли ҷамеъи ҳунарҳо[-у санъатҳо,] ки бад-он нон таҳсил кунанд, аз пинадӯзӣ то зарбофӣ ва зардӯзӣ, ки аҳли он ҳама муздуронанд ба тафовути либос [ва авзоъ].

Ва аммо боиси аввал, ки моро ихтилот ба табақоти аҳли сайф иттифоқ афтод, ҳам ба сабаби қаламзанию қаламронӣ будааст, ба воситаи устоде, ки моро будааст. Фазоилу маосири ӯро дафтаре алоҳида бояд ҷомеъи аксари фунун, хосса ҳандаса, ки имороти урдуи салтанат бе машварати мушорунилайҳ ба имзо намерасид ва ба султон омадшуд ва маърифати тамом дошт. Рӯзе дар маврид моро ба ҳазрати султон нишон дода, ки: «фалон ном дар мисли ин бадоеъ [ва саноеъ назиру] ҳамто надорад ва сеҳри қаламаш насхи эъҷози монавӣ ва беҳзодӣ мекунад ва ба аснофи хутути расмӣ ва ғайрирасмӣ вуқуфи тамом дорад».

Султон моро талаб дошта, ба хатти содае китобате баргузид. Ва китобатҳо аз тиббу масъалаву таворих мефармуд ва ба ҳар ҷузве то даҳ дирам мувазззаф гардонид. Ва баъд аз он ки устоди ман, афоанҳу, аз олам даргузашт, моро ба ҷои ӯ даргузаронид ва идроре то ҳазор дирам муайян кард. Ва моро дар урдуи салтанат аз пагоҳ то бегоҳ медошт. Ва дар коре, ки ба устоди ман руҷӯъ дошт, аз ман суол мекард. Ва ба савобдиди ман меъморону наққошон ба шуғле мепардохтанд.

Ва дар он ҳол моро ба табақоти мардум ихтилоту имтизоҷ меафтод ва таҷрибатҳо захираи авқот мешуд. Ва дар ҳар мартаба ба саъйҳои мардум назар мекардам, медидам, ки ҳамаи тараддудҳо ва пешаҳову касбҳо бе аслу бе самар ва ёфту ноёфти [мардум] мавқуфи доду манъи қазову қадар [буда]. Ва халқро медидам, ки ҳама тазйеъи авқот мекарданд ва ба дари султон таваҷҷуҳу тавассул меоварданд; баъзе ба илми зоҳирӣ ва баъзе ба шеъру шоирӣ ва баъзе ба саноеъу ҳунармандӣ ва баъзе ба тавассути силоҳу саворӣ. Ва он чи меҷустанд, намеёфтанд ва он ки наметалабид, мерасид. Ва бархе ба илтифоти

андаке аз султон муфохиру мубоҳӣ буданд. Ва ҷамъе бо вуҷуди дарёфти камоли меҳрубонӣ аз султон норозӣ буданд. Ва идророт, ки мардум аз доруламорат мутаваққеъ буданд, ниҳоят аз даҳ динор то се ҳазор динор буд, ки он дар чашми ҳиммати ман хурду ҳақир менамуд. Фалоҷарам, аз таҳсилу такмили фазоил, ки халқ онро василаи маром сохта буданд ва ба воситаи он нон мехостанд, мутақоил гаштам. Ва он чи аз қазо ҳаволаи матбахи ман шуда [буд], қонеъ омадам ва зиёдаталабӣ накардам, бо он ки бисёрҳо икроҳу иҷборам карданд.

Пешаҳое, ки махсуси аҳли сайф аст: силоҳу саворӣ ва тиру туфанг ва куштӣ ва донистани дақоиқи он ва илми ҷангу ҷидол. [Ва] пешаҳо, ки аҳли ҳираф бад-он тавағғул оранд, аз заргарию ҳаддодию ва наҷҷорӣ ва гилкорию бофандагӣ ва хайётию таббохӣ ва ғайри золика. Ва он чи василаи аҳли даҳқанат аст аз тартиби ниҳолу заръ ва боғу бӯстон ва нигоҳдошти меваҳо дар фусули сол ва саноеъи баққолон бо фуруъоти мутакассира. Ҳамаи ин пешаҳо чун масолеҳи ободии ҷаҳонро воситаанд, маҳмуданд ва аз он ҷиҳат, ки дар ҷавҳари рӯҳу ақл нуқсон меоранд, мазмум.

Ва аммо пешаҳое, ки аҳли қалам бад-он нон талабанд, музовалати улуми зоҳир аст; аз фиқҳу фароиз ва ҳисоб ва илми фатвову сиҷилл ва тиббу нуҷум ва шеъру китобат ва хатту нақш ва муаллимию дабирӣ ва ғайри золика, ки ҳам масолеҳи ҳикмати маданиро муинанд ва ҳам тараққӣ дар ҷавҳари ақлу рӯҳро замин, аз ҳарду сӯ маҳмуданд. Агар ғарази нон биттуфайл бувад ва агар биласола, нон матлаб бувад, ҳамаи он мазмум бошад. Ва ман қабоҳати он пешаҳо, ки муфтахари арбоби қалам аст, алалҷумла баён мекунам ва бад-он ҳоли ҳамаи пешаҳо маълум шавад, ки сойири халқ бад-он саъю тараддуд оранд. Ва ҳол он ки пешаҳои аҳли қалам бар ҳамаи саноеъ шараф дорад, чунки худи аҳли қалам ашрафи табақоти мардуманд.

Бидонед, ки аълову ашрафи пешаи аҳли қалам илми русум аст ва дарсу тадаррус ва таълиму тааллум, агар холисанли-л-Лоҳ ихтиёр кунад ва ғарази дунёвӣ аз ҷоҳу мансаб ва тақар-

руби ҳукком дар миён надорад. Ва агар бар ғарази дунявӣ ин маслак ихтиёр карда бувад, золлу музилл бошад. Ва ин аз рафтору муомалаи мударрис маълум гардад, ки барои чӣ ин пеша ихтиёр карда?

Ва ман аз илми русум ба қадри вуқуф ба арабият ва истихроҷи масъалаи зарурия ва иститлоъи маънии ояту ҳадис иктифо ва иқтисор намудам. Ва дарсу тадрис ва гирд овардани шогирдонро билмарра кореҳ будам ва табъам мутанаффиру мутафаррид аз ғавғову ҳангома буд. Ва ба ҳоли устодоне, ки пеши онҳо таламмуз мекардам, тараҳҳум меовардам, ки инҳоро чӣ доия бар ин ташвишу ғавғо розӣ дошта?! Манофеи дунявию ухравии эшонро аз китобҳо меҷустам, ҳамаро бар хилоф медидам. Ва бар сулуки уламои тобеъину мутақаддимин номувофиқ. Ва дар ташхиси маонӣ ва ваъдаҳо, ки дар фазилати илму аҳли он омада, мутараддид мешудам, ки **«ал-илму иззу-д-дунё ва шарафу-л-охирати»** *(илм иззати дунё ва шарофати охират аст)*, мурод аз ин [илм] кадом илм бошад? Ҷамъ омадани муҳмале чанд нодон ва беадабонаву нофаҳмида ғавғо бардоштан?! Ва ҳар сари чанд гоҳе чанд табақ мавизу ҳалво ва ҷомаву танга ба зулму ғасб аз толибилми фақир биситонанд ва ба устод диҳанд [ва] вай ба шодию фараҳ биситонад. Ва устод аз бисёрии сухан кардан [ва ҳарф задан] дилмурда бошад ва қуввати ҳозимаву дандонҳо суст шуда; ба дандон шикастан натавонад ва ба хӯрдан ҳазм кардан. Шаб [ба ҷои хоб] китоб бинад [ва] рӯз [аз пагоҳ то бегоҳ] ғавғо орад [ва ғулғула бишунавад.] Ва сайри беруну дарун натавонад. Ва ба таом хӯрдану мубошарат кардан фурсат наёбад. Ва дар даруни гунбаде фароху васеъ дар сармову гармо маҳбус [ва масҷун] монад. Дар ин ҳолот ғолибан намозҳои фариза аз вақт бигузарад ва ҷамоат фавт шавад. Ва чун азми хона кунад, ду муҳмал ҳамрикобаш бираванд, то устод аз асб наяфтад [ва гарданаш нашиканад]. Дар ин сурат ва моюносиби он чи иззат тахайюл тавон кард, ки басе аз авонони малик мисли асас ва эшикоқобошӣ дар давонидани аблаҳон дар рикоб бо ин иззати ҳазрати домулло шарику мусоҳиманд, балки

зиёдтар шавкат оранд?! Ва агар дар маънии иззат ғалаба ва нудрат малҳуз бувад, бояд ки дар ин иззат каси дигар шарик набошад ва махсусу мумтоз бошад. Ва аттолии бат. Ва бо мулозамати абвоби султон ва ризо бар зулму удвони ӯ ва пур кардани номаи аъмол ба кулли «А Б» (ا ب) ва кулли «Б Ҳ» (ب ح) ва натиҷаи кулли «Ҷ А» (ج ا) шарафи охират чӣ навъ даст диҳад ё дар маънии **«ман ағбаррат қадамоҳу фӣ талаби-л-илми фақад ҳаррама-л-Лоҳу ҷасадаҳу ъани-н-нори»***(ҳар кас, ки қадамҳояш дар роҳи илм ғуборолуд шавад, Худо оташро бар ӯ ҳаром кардааст),* ғуборолуд кардани [қадам] дар хондани хутбаҳои китоб ва шабҳангом фисқу фасод кардан ва қаҳқаҳае баланд овардан ва шатранҷу самоъ кардан чӣ гуна ҷасадро аз оташи [дӯзах] маҳфуз дорад?!Ё дар маънии **«Ва уламоу умматӣ каанбиёи банӣ Исроил»***(Олимони уммати ман монанди пайғамбарони банӣ Исроиланд)*. Уламо фӣ замонино ба кадом хислат мушобеҳ ва мумосили анбиё бошанд ба ҳамин фатвоҳои ноҳақ ва забунии шаръ бар амр ва фурӯгузошти аҳкому ҳудуд?! Медидам, ки маънии ҳадис дар [шаъни] уламои илми охират часпид аз асҳоби фақр ва арбоби таҷрид. Иззати онҳо дар дунё он бувад, ки салотину ҳукком ба дари онҳо раванд ва бор наёбанд ва эшонро бошад дар охират шафоатҳо мисли анбиё. Ва онҳо ба дари мулуку умаро ва аҳли дунё наёянд ва дар шаъни эшон он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, фармуда **«Инна аҳабба ибоди-л-Лоҳи ила-л-Лоҳи-л-лазина юҳиббуна-л-Лоҳа ило ибодиҳи ва юҳиббуна ибодаҳу ила-л-Лоҳи»***(Маҳбубтарини бандагони Худо касонеанд, ки бандагони Худоро ба сӯи Худо дӯст мекунанд ва муҳаббати бандагонро бар Худованд меафзоёнанд*). Ва дар сифати эшон омада

أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُۖ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ

(Онҳо касонеанд, ки Худо ҳидояташон кардааст; пас, ба равиши онҳо иқтидо кун! Сураи Анъом, ояти 90). Ва ғуборолуд кардани қадам дар роҳи улуми динӣ аз ҳадису тафсир ва

илме, ки сафои ботин оварад ва шахсро аз кори дунё ба кори охират хонад, мӯҷиби эҳрози ҷасад аз нор мешавад, на улуми дигар, ки василаи ибтиғои маром аз тақарруби мулуку ҳукком ва маносиби аъмоли дунявист. **Ли қавлиҳи алайҳиссалом: «Ман талаба-л-илма лиюҷория биҳи-л-уламоа валиюмория биҳи-с-суфаҳоа ав ясрифа биҳи вуҷуҳа-н-носи фалиятабавваъ, мақъадаҳу мина-н-нори»***(Ҳар кас илмро биёмӯзад, то ба воситаи он бо олимон муҷодала кунад ва миёни ҷоҳилон худнамоӣ намояд ва ё мардумро ба худ мутаваҷҷеҳ созад, то ӯро бузург доранд, ҷойгоҳи худро дар оташ фароҳам кардааст).*

Ва ҳамчунин дар ташбеҳи уламо ба анбиё ишораи сареҳ аст ба ин ки чун анбиё мабъус ба таколифи шариатанд аз имону амал ба маъмурун-биҳ, уламои диндор низ маъмуранд ба ҳидояти сулуки роҳи охират аз азкору аврод ва давоми ибодат ва илтизоми муҷоҳадот. Ва уламои русум аз ин сифат холиянд ва дар шаъни эшон ворид шуда:

يَعۡلَمُونَ ظَـٰهِرًا مِّنَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا (هم)

((онҳо) зоҳири зиндагонии дунёро медонанд. Сураи Рум, ояти 7)

ذَٰلِكَ مَبۡلَغُهُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ

(Ин ниҳояти дониши онҳо аст. Сураи Наҷм, ояти 30). Ва аз гуфтору кирдори онҳо паноҳу илтиҷо ба Худо бояд бурд, ки **«аъузу бика мин илмин ло янфаъу»***(ба Ту аз илми бефоида паноҳ мебарам).*

Агар гӯӣ илми русум муқаддимоту-л-маърифати илми ҳақиқӣ аст ва мавқуфун алайҳ, гӯем: «Насорову куффори Фаранг аз ғайри тааллуми сарфу наҳв ва мантиқ ба муҷарради тарҷумаи каломи муфраду мураккаби араб чунон маҳорат пайдо мекунанд, ки ба забони мутааддида ҳадису оятро тафсиру таъбир мекунанд, [аз ғайри тааллум], бе он ки таййи

муқаддамот кунанд аз мубтадову хабар ва ҷору маҷрур ва фоилу мафъул. Охир, каломи араб низ аз забон берун меояд. Ва аз хосияти забон аст, ки агар ӯро ба ҳоли ӯ вогузоранд, ҳар иборатеро аз ҳар забон мувофиқи он адо мекунад ва хиффату сиқли ҳаракотро ва моюлоими худро худи забон ташхис мекунад. Агар форсизабон бе саҳми он ки «чӣ гӯям ва чӣ хонам»-гӯяд, дар калимаи «зараба Зайдун расад», Зайдро марфуъ хонад ва дар «зарабту Зайдан» Зайдро мансуб хонад, чи рафъ дар мисоли аввал ва насб дар мисоли сонӣ ахаффу асҳал бошад аз ¯ дигар сурат. Аммо агар дилаш биларзад, мутараддид гардад ва ғалат кунад. Пас, таламмузи наҳву сарфу мантиқ аз завоид бувад ва дар мақсад бедахл, балки маҳз ороишу ғурур ва пиндор бошад».

Ва билҷумла ин андешаҳо маро аз ҳифзи дарс ва фикри [масоили дақиқа ва] китоб дидан монеъ меояд ва ҳама фикр дар ҳақиқати ғаври ин маонӣ мекардам, ки агар ҳақиқати дину диёнат ва наҷот мавқуф бар амали зоҳири шариат аст, сабаб чист, ки бештари уламо бар он иктифо нанамуда, ба завоиду навофил ва қиёми лайлу сиёми наҳор мубодарат намудаанд ва дар китобҳо навишта ва васият кардаанд.

Ва агар ҳақиқати дину диёнат ботини шариат аст, чӣ шуд, ки ҳеч як аҳволи уламо ва машоихуно дар он мувофиқ нест. Набояд, ки кулли халқ гумроҳ бошанд ва ба иттифоқ ғалат кунанд. Ва [бо худ] мегуфтам «Он чи навиштаанду гуфта, муҷаррад қавле бошад [беамал], то дар вақти тадарруси ҳадиси қудсӣ назири **«сатафтариқу умматӣ»** (*умматонам пароканда хоҳанд шуд)* маълум кардам, ки фирқаи ноҷия хосси табақаи сӯфиянд, на мутлақи ин уммат. Лекин бечора шурако ва асотизи мо, раҳимаҳумуллоҳу, дил хуш мекарданд, ки фирақи ноҷия моем ва соири фирақи исломӣ низ дар ин заъм шариканд. Пас дар сирати он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобии ӯ, ризовону-л-Лоҳи алайҳим аҷмаъин, мулоҳаза намудам, дидам, ҳама муҷоҳадату риёзат ва қиёму сиём аст. Ва сулуки сӯфия бад-он мутобиқу мувофиқ ва ҳам ало моанно ва асҳобӣ бар эшон содиқ меояд, на бар ғайри эшон.

Донистам, ки ҳамаи машоих ва ибоди замонино ва уламои мо бар сироти мустақим нестанд ва муъваҷу мунҳариф гаштаанд. Чунки чашми ман бар зоҳир боз буд, ҳамаи аҳли зоҳирро медидам, аз машоих ҳама фиребгар ва аз уламо ҳама ришватхор ба назар дармеомаданд. Ва ман роҳ ба ҷодаи ҳаққа намеёфтам ва ҳикмати пӯшидагии роҳи савоб ва ошкоро будани маслаки хаторо ташхис намекардам. Ва иллати вуҷуду ҳикмати изҳорро намедонистам. Ва баъзе аз шурако ба саъйи дарсе ва ҳифзу забти он насиҳатам мекарданд ва фазоилу маосир, ки дар шаъни илму уламо омада, бармешумурданд ва иззати дарсгӯӣ ва табақҳои мавизу ҳалвои онро ва тараддуди муҳмалон ба хидматамро тарғибан иншо менамуданд ва мансаби қазову раёсат ва тадрисро дар назарам ҷилва медоданд, ки «фалон дар он хитта қозӣ шуд ва фалон дар он қишлоқ раис гашт ва фалон дар он мадраса мударрис [ё муфтӣ] гардид». Ва ман дар ботин ба ҳама мункир будам, ки роҳи савоб он нест ва мавориди ваъдаҳо касони дигаранд, ки алҳол нестанд ва мавизу ҳалво аз касбу пешаи дигар низ [мисли баққолӣ] ҳосил мешавад. Ва назди зеҳни ман ҳеч тамиз воқеъ намешуд аз қозӣ то арбоби деҳа ва аз раис то пойкори маҳалла ва аз мударрис то муаллими атфол, балки фазилатҳо алалъакс дар баъзе мавоқеъ меёфтам. Масалан, камина фазле, ки муаллими атфолро бар мударрис аст, он аст, ки муаллим ҷамъеро таълим медиҳад, ки ғараз дар эшон мафқуд аст. Ва мударрис ҷамоаеро таълим мефармояд, ки ағрозашон маълум аст. Масалан, атфол дар дабиристон маҷбуранд, намедонанд, ки эшонро барои чӣ бар он кор доштаанд. Мумкин аст, ки ҳама ё баъзе, ё яке аз онҳо баъд аз он ки соҳиби хатту савод шавад, ба дунё олуда ношуда, ба роҳи ҳаққ гироядл. Аммо агар мутадаррисро тафтиш кунӣ, дарёбӣ, ки ҳама барои мансабу идрор ва тафаввуқу тафаззул муртакиби ин амр шуда. Ва агар ба нодир баъзро ёбӣ, ки гӯяд: «Лиллоҳ ва барои тасҳеҳи эътиқод мехонам», агар андаке дигар тафаҳҳус кунӣ, ниҳоят эътиқоди ӯ ба эътиқоди мударрис мутобиқ бошад ва аз он мумкин набувад, ки даргузарад.

Пас, агар эътиқоди мударрисро бисанҷӣ, ҳамон эътиқоди ӯ тадрис буда, ки бад-он расидааст ва дар он ҷо монда.

[Байт

Ҳиммати паст қонеъ афтода,
К-он зи меъроҷ монеъ афтода.] –

пас лошак хомӯш шавӣ. Пас дар ин сурат ин мударрис мисли он кас аст, ки шамшер ба касе диҳад, то роҳ занад.

Аз ин ҷиҳат дар тадаррусу тадриси ман эҳмолу имҳол афтод, чунки ҳеч самараву савоби инҷаҳонӣ ва онҷаҳонӣ дар ин пеша намедидам. Аммо инҷаҳонӣ – ниҳояти идрору мансиби тадрис дар билоди мо сесад динор аст, ки дар мадди назар намеовардам ва мегуфтам: «Барои эҳрози маблағе ҳақир илтизоми ғавғо бо сағиру кабир натавон кард. Ва аммо онҷаҳонӣ худ маълум аст, ки агар як дирам дар ин ҷо диҳанд, ба қадри ду дирам аз он ҷо бикоҳанд ба муфоди [ояи каримаи]

مَن كَانَ يُرِيدُ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيۡهِمۡ أَعۡمَٰلَهُمۡ فِيهَا
وَهُمۡ فِيهَا لَا يُبۡخَسُونَ ١٥ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَيۡسَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ إِلَّا
ٱلنَّارُۖ وَحَبِطَ مَا صَنَعُواْ فِيهَا وَبَٰطِلٞ مَّا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ١٦

(Ҳар ки зиндагонии дунё ва зинати онро хоста бошад – ба онҳо (ҷазои) аъмолашонро ба тамом мерасонем ва онҳо дар ин ҷо кам дода намешаванд. Онҳо касонеанд, ки дар охират ба ҷуз оташ барояшон чизе нест ва он чи карда буданд, дар охират нобуд шавад. Сураи Ҳуд, ояти 15-16).

Дигар пешаи матбӯъ, ки аз аҳли қалам дину имон дар сари он кунанд, мансаби қазост ва раёсат. Ва чун рафтани маслаки адл дар ин замон басе душвор аст ба воситаи тахлити ин ду мансаб ба аъмоли аҳлуссайф, чора набувад аз зулму ҷавр ва мудоҳанат ва майл ба ҷониби ағниё ва зоеъ доштан ва адами риояти тарафи фуқаро ва расонидани ҳуқуқи раоё ба байтулмоли султон ва фатвоҳои мулоим барои дарёфти ризои

султон ва тааддӣ дар ҳудуд ва хиёнат дар моли ятим ва ахзи лақта ва ғайри золика.

Тавон гуфт, ки қазову раёсат ҳеч кори ҳалол ва мубоҳ надорад ғайр аз ҳароми маҳз ва шубаҳот. Ва чун ин ду мансаб ҷалилулқадр аст, гузир набувад аз ҷамъоварии хадаму ҳашам ва мулозиму такаффули ваҷҳи маоши эшон аз кисаи қозӣ ё аз косаи халқ [бо] қатъи назар аз фисқу фасод ва [ҷаври] онҳо, ки ҳар гунох, ки ходим кунад, ба гардани махдум муаллақ бошад, чунки нафақае аз ӯ расидааст. Ва агар [бо халқ] зулму тааддӣ кунанд ҳам, ваболи он ба рӯзгори раис мулҳақ гардад, чунки ба ҳимояти ӯ ҷуръат намудааст. Ва чора набувад аз ғалмағали шаҳрию рустоӣ аз муъмину кофир ва гуфтугӯ, ҳама дар музахрафоти данийя аз сари кафидаву куни дарида ва шунидани каломи нофарҷоми онҳо ва чашмдошт ба дасту кисаи эшон, ки дар ивази меҳри муборак чӣ диҳанд ва эшон дар ришваи саркори султон чӣ расонанд бақои амалро?! Ва мунтаҳои идрори мансаби қазову раёсат то қозиюлқузот аз ҳазор динор то даҳ ҳазор динор камобеш таҳсил мешавад, ки баъд аз гузаштан аз савоби онҷаҳонӣ ҳама ё аксар ба хизонаи султонӣ оид мегардад ва зимони бисёр ва тағйиру табдили бешумор дар ҳуқуқи муслимин меафтад, ки он захираи кисаи иститоати ҳазрати қозӣ ва раис бошад, ки ҳар кадом мӯриси наколу [хизлон ва] ваболи ухравӣ бошад. Ва ман медидам, ки ин маблағ моя аз касбу тиҷорат низ ҳосилшаванда аст, ки басе аз яҳудиён ва тоҷирон аз ин зиёда мадхал доранд. Пас набояд ки илми шариф сабаби таҳсили мояи касиф бошад! Ва нафси ман ба шавкати қозӣ ва [савлати] раис ҳеч аз ҷой наҷунбид ва майл наёвард.

Дигар пеша, ки мунтаҳои мутаманнои арбоби қалам аст, мансаби мушрифӣ ва дабирии доруссалтанат аст.

Ва ин ҳам мансаби хушрабои ҷонфарсост, аз он ки як тарафаш муҷоварату муқорабат ба султон дорад, [ки] доим дар даҳони аждаҳо ва муҷовир ба шуълаи ҷонфарсо бошад.

Ва чора набувад дар ин пеша аз машаққати сафару таабиҳазар ва ҳампойии рикоби султон ва мулоҳазаи забти

ҳисобу китоби девонӣ ва мавоҷибу идророти ҳашами султон ва таҳияи маноширу нишони арбоби маносиб. Агарчи дахл вофир бувад, фароғату осоиш мунофир бошад, ки дар муддати як шаб [ва] як рӯз, агар хобею истироҳате дошт, муддаташ як соат бувад, то се соат. Ва он ҳам ба ихтиноқу талвоса ва хоби парешон даст диҳад. [Ва] аз барои таҳсили ризқи муқаддару кафофи явмия таҳаммули ин ҳама ранҷу тааб натавон кард, чи гуфтаанд: «Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳри ҷамъкарди мол». [Ва нони ҷавин хӯрдану дар хона нишастан беҳ, ки дар хидмати амир истодан ва камари заррин бастан.]

Қ и т ъ а

Дутои ҷома, агар куҳна аст ё аз нав,
Дутои нон, агар аз гандум аст ё аз ҷав,
Ба чоргӯшаи девори худ ба хотири ҷамъ,
Ки кас нагӯяд: «Аз ин ҷо бихезу он ҷо рав»,
Ҳазор бор накӯтар ба назди Ибни Ямин,
Зи фарри мамлакати Кайқубоду Кайхусрав.

Дигар аз пешаҳо, ки аҳли қалам бад-он тамассук ҷӯянд, дар таҳсили кому маром илми фатво ва таҳрир ва маҳзароту сукук аст.

Дар овони ғафлат чанде бар он хавз кардам ва ба аҳолии он нигаристам. Дидам, ки ҳама чашм[-у гӯш] бар даранд ва дида бар зар, то касе ояд, сари тарқидаву куни кафида васиқаву маҳзаре диҳанд ва ҳилаҳои шаръӣ биёмӯзанд ва дираме бисitонанд. Ва чун ҳамаи ғавғову низоъ ва мухосама арозилу ахиссоро аст ва ашроф ҳеч даме тан дар ин кашмакаш надиҳанд ва ҳатталимкон хасмро аз худ розӣ гардонанд, бе он ки кор ба руқъаи муфтӣ ва мурофааи қозӣ кашад. Ва нафси ман бад-он иқбол нанамуд, ки дида бар дасти арозил дорам ва ба эшон корекунам ва музде бардорам. Фалоҷарам, дафотиру дастуроти сиҷиллот ва васоиқро дарпечидам ва ба толибони он тафвиз намудам.

Дигар пеша, ки дар таҳсили коммумидд бошад, илми тибб аст.

Дидам, ки аксари аҳли он нодононанд ва таламмуз нокарда ва ба хидмати устод норасида. Ва он чи аз тарокиб [ва маоҷин] кунанд ва он чи аз аҷзои маоҷин гӯянд, ҳам аз нусхаҳо будааст ва мизоҷи давову дору ношинохта ва амалу феъли онро имтиҳон нанамуда, бисёр касонро ба ҳалокат оварданд. Ва ба як фалс дору як дирам гирифтанд ва ҳама аз илми ташреҳ ва набзу қорура бехабар буданд. Ва басо нӯшдоруи эшон кори заҳри халоҳил намуда ва ҳаббушшифои эшон шарбати марг омада. Ва маро он чи аз маоҷину ҳубубот боист, худ аз рӯи нусха беҳтар мувофиқи мизоҷи худ ёфтам ва ба куштану ҳалок кардани дигарон шуғл нанамудам. Ва нафси ман ба фиреби халқ гардан намедод ва борҳо бифиребидам, ром нашуд. Ва нафрат бештар гирифт, ки барои ҳаззи худ ба дигарон ҷавр натавон кард.

Дигар пеша, ки мафхари аҳли қалам аст, илми нуҷум аст.

Ва он муҳтавӣ аст бар фунуни мутакассира аз илми ҳайат ва ҳандаса ва илми ҷуғрофиё ва масоҳату ҳисоб ва маърифати само ва арз. Ва агарчи фанни шариф аст, ба воситаи музовалат ва мубошарати баъзе ахиссо, ки онро василаи касби нон кардаанд, мақдӯҳу маҷрӯҳ шуда. [Ва илло илме, ки бад-он анбиёву ҳукамои илоҳӣ тамассук кунанд, чӣ гуна музайяф ва музахраф гардад ва чӣ навъ мансух шавад?!] Медидам, [ки] аксари аҳли он ба идбору ифлос печида буданд фӣ замонино ва маазолик дар таълиму тааллум бо вуҷуди адами камол ва вуқуф бахилу ҳорису сотир буданд. Ва ба ҳар сабақе дираме мехостанд ва боз ба шарт намегуфтанд ва менуҳуфтанд. [Ваҷҳи ифлос, чунон ки гуфтам, илми улвиро воситаи таҳсили даниёти сифла карда буданд. Нон даркор, то маърифати осмон баҳосил ояд. Онҳо осмонро барои нон фуруд оварданд. Ман бино] ба ду доия дар ин илм шуғл намудам; яке он ки бидонам ва ба ҳама бигӯям. Дигар, шояд, ки чизе аз умури мустақбалаи худ маълум кунам ва бар тибқи он амал кунам.

Ва алҳаққ баъд аз он ки ман дар ин илм хавз кардам, нусхаҳои нуҷумӣ ба рӯи кор омад ва дастурот аз сандуқҳои [адим] қадам берун ниҳод. Ва таҳсили фаровон дар ин фан [ба даст даромад, то ки истихроҷи як кавкаб, ки ба сӣ ҷадвал камобеш тамом мешуд, ба дувоздаҳ ҷадвал ба итмом расид ва [бад-ин восита] ба куллиёти ахлоқу аъмоли худ, филҷумла, вуқуфе ҳосил кардам. Ва фазилати ин илм бар соири улум ин миқдор бувад, ки агар мунаҷҷим зеҳни софе дорад, эътиқоде росихаи зоида дар тавҳиду сифоти Борӣ субҳонаҳу пайдо мекунад [ва] бештар аз уламои русум ва мутамаккину ҳалим ва собир мешавад ва корҳоро муфавваз ба мабдаъ меорад аз ҷиҳати яқин; на чун дигарон, ки бар забон гӯянд ва дар дил имон надоранд. Ва беҳуда худро ба ҳар кӯю дар назанад ва кӯрона ба ҳар тарафе чанг наяндозад ба хилофи олими русум, ки ҷоҳилона ба ҳар даре медавад ва тамассук ба васоит ва васоил мебарад ва пеши ҳар кӣ биравад, бинолад, ки «ба султон ин арз кардам, нашунид ва ба амир ин ҳоҷат бурдам, раво накард». Ва нафрину шикоят сар кунад.

Ва аммо мунаҷҷим агар донад, ки то фалон муддат саодате зиёда аз даври осмон вориди аҳволи ӯ намешавад, дар он муддат сокину сабур бувад ва нозир бувад ба лутфи Илоҳӣ субҳонаҳу ва ғайрро дар миён набинад. Ва агарчи илм ба ҷузъиёти аҳвол аз муморасат дар ин илм ҳосилшаванда аст ба сарфи азмон ва авқот ва шуғли доимӣ, лекин одамӣ барои донистани инчунин аҳвол махлуқ нагаштааст ва ӯро барои кори дигар овардаанд.

Фалоҷарам, баъд аз маърифати сайри кавокиб ва буруҷ ва мавозеъи савобит ва мизоҷи эшон ба ғаври ҳақиқати он [илм беш] тавағғул нанамудам. Ва толиби донистани хафоё ва сароир нашудам. Ва руҷӯи халқ барои донистани ҳоли хеш ва тавассул ба ҳадоёи ҳақир намудани эшон маншаи нафрати ман аз ин пеша омад.

Дигар пеша, ки аҳли қаламро бад-он мубоҳоту ифтихор ояд ва маншаи тафаввуқ ва тафаззул гардад, муқовалаи ашъори мавзун ва гуфтани шеърҳои бомазмун бошад.

Ва алҳақ, шеър кардану гуфтан хислате ҳамида ва санъате писандида аст, агар муҳтавӣ бувад бар ҳамду наът ва сифати аҳли ҳаққва мавъизаву насиҳат. Ва агар муштамил бувад бар фуҳш ва лағву ҳиҷова мадҳи ағниё ва умаро бад хислатест ва номаҳмуд сифате, чунонки Абулмаонӣ гуфта:

[Н а з м]

Эй басо маънии равшан, ки зи ҳирси шуаро,
Хоки ҷавлонгаҳи асб(у) хари аҳли ҷоҳ аст.
В-эй басо нусха, ки дар мактаби ташвиши тамаъ
Рӯсиёҳи абад аз мадҳи амиру шоҳ аст.
Силамуштоқи гадотабъ зи мазмуни баланд
Гар ҳама пой бар афлок ниҳад, дар чоҳ аст.
Марҷаи маънии ин сустхаёлон дарёб,
То бидонӣ чӣ қадар фитраташон кӯтоҳ аст.
Модеҳи аҳли сафо бош, ки дар илми яқин
Васфи ин тоифа тафсири Каломуллоҳ аст.

Покии домони ғано зеби кисвати тамкин нисбате, ки ба ҳарзатозии афсуни тамаъ хоки роҳи ағниё бар фарқи номуси сухан набехт ва сафои гавҳари бениёзӣ тирози фитрати дарёҳиммате, ки ба талотуми амвоҷи эҳтиёҷ обрӯи маънӣ дар пои ситоиши дунон нарехт. Агар фаҳми маонӣ ба дараҷоти нашъаи таназзуҳ нарасонад, ҷуз даракоти илми шайтонаш натавон шумурд. Ва агар касби камол ба садри маҳфили тақаддус нахонад, дар нанги залолати абадӣ бояд мурд. Пас, ҳайфи иборате, ки аз муаммои иродааш номи ҷифа барояд ва афсӯси маъние, ки аз оинаи латофаташ муддаои касиф чеҳра кушояд.

[Н а з м]

Эй ки таърифи салотин кардаӣ,
Машқи таълими шаётин кардаӣ.
Чист таълими шаётин? – Ҳубби ҷоҳ,
Эй шаётин муршидат, рӯят сиёҳ.

Фахри табъат мадҳи шоҳе беш нест,
К-он ҳама тахту кулоҳе беш нест.
Имтиёзе, то бидонӣ шоҳ кист?
Ин қафаспарварди ваҳми ҷоҳ кист?
Бар сараш афтода он заррин рухом,
Омада пояш ба санге –тахт ном.
Тахт симу афсари заррин ду санг,
Ӯ чу оташ дар миёни ин ду санг.
Филҳақиқат, оташ аст ӯ, шоҳ нест,
Лек ҳар оташпараст огоҳ нест.
Қурби ин оташ балои ҷони туст,
Барқи дину хирмани имони туст.
Гар ба базми шоҳ қурбандешаӣ,
Бегумон, Зардушти кофирпешаӣ.
Рафта гар оинаи динат зи даст,
Нест ҳаргиз ҳақпараст оташпараст.

Интиҳо

Оре, шеър турфа маҳакест, ки сара ва ғаши ҳар нафсеро биайниҳи изҳор мекунад ва нафосату хабосати гавҳари инсониро маълум мегардонад:

Чун мард сухан нагуфта бошад,
Сирри дили ӯ нуҳуфта бошад.

Ва шурури нафс ва қабоеҳи сухан аксари халқро ба сабаби ҳубби нафс пӯшида монад, то ки ҳама афъолу аъмоли хешро ҳасан бинад ва ба мардум изҳор кунад, то бидонанд, ки вай доност ва ҳол он ки нодонии худисбот карда бувад.

Ва ман медидам, ки аксаре арбоби шеъру қофия мағрур ва мутакаббир буданд ва шеъри номарбути худро фазилате аъло эътиқод мекарданд ва ба ҳар дари касу нокас ба мадҳу қасида мерафтанд ва таваққуъи силаву ҷоиза мекарданд ва ғайри шуароро аз ҳаййизи эътибор соқит медонистанд. Ва шеъри

эшонро дар нафс ба ҷуз таҳайюҷи шаҳват ё тамаккуни фуҳш ҳеч таъсире набувад, ё ҳаҷви касе, ё музахрафоти ботила. Ва аз шеъри мамдӯҳ билмарра отил буданд, чунки аҳли он набуданд.

Пас, ман дар эҳрози асбоб [ва адавоти] он аз вазну қофия ва арӯз ҳеч кӯшиш накардам, балки надида ва нашунида, ки шеър чунин рисолаҳо ва чунин мизонҳо дорад.Ва он чи бар забони ман вуруд ёфта, дафъӣ ва бетакаллуф буда, ки дар маворид ва мавоқеъ навиштаам ва беш дар ин санъат шуғл нанамудам.

Дигар, аз пешаҳо, ки аҳли қалам бад-он мумтоз бошанд, навиштани хутути мутаориф ва нигоштани нақшҳо ва тасвирҳо, ки аз моюлозими хатт аст. Ва саъй дар такмили онҳо агар ба мулоҳазаи касби нон бувад, [вай ҳам] ҳукми муздур дорад. Масалан, агар ғараз аз хатти хуб дабирӣ ва хидмати ҳукком ва вулот бувад, масолеҳи тамаддунро писандидааст ва косибӣ бошад. Ё агар дар нақшу тасвир, тазйини китобҳо ва зинати сақфҳо ва деворҳо мурод бувад, муздурест, ки таҳсили маош мекунад. Ва агар [ғаразаш] муҷарради камол ва фазл ният дорад ва сабаби зиёдатии ҷамол беш авқотро ба такмили он сарф нанамояд, ки шуғле абас бошад, [чунон ки Мавлавии Ҷомӣ дар насиҳати фарзанди арҷманд гуфта:

М а с н а в ӣ

Гар кунӣ рӯй суи хиттаи хат,
Боядат дар раҳи он сайри васат.
Хат, ки аз шоибаи ҳусн тиҳист,
Баҳраи коғаз аз ӯ рӯсияҳист.
Хат чунон беҳ зи қаламронанда,
Ки биёсояд аз ӯ хонанда.
Дар кафи нағзхати хубрақам
Ризқро турфа калидест қалам.
Лек чандон чу қалам ранҷ мабар,
К-ат ба ҷуз хат набувад кори дигар.

Менагӯям сухан аз шеъру фанаш,
Ки хамуш бод забон аз суханаш.
Гар шавад баҳр, макун лаб тар аз ӯ
В-ар бувад кон, маталаб гавҳар аз ӯ.
Кисахоликуни ҳар пурҳунарест,
Миликӯрикаши ҳар дидаварест.
Рақами дил макун ин ҳандасаро,
Раҳ ба хотир мадеҳ ин васвасаро.
Дил, ки бошад ҳарами хоси Худой,
Ҳайф бошад, ки шавад васваса ҷой.]

Ва ман дар ин пеша ҳам ба тақозои фитрат [ва хоҳиши ҷибиллат] аз ин сӯ даромада, аз он сӯй берун рафтам ва ба хидматгории халқ гардан наниҳодам. Ва он чи дигарон ба солҳо аз ин кор баҳра бардоранд, ман дар арзи андаке аз муддат бар ҳама кори қаламзанон вуқуфе ёфта, ҳама хутутро аз захми қалам ва имтиҳони [рақам] берун кашидам. Ва боз ҳамаро дарпечида, ба хатти [моякро], ки адои ҳуруфу калимот кунад, қаср намудам, чи ғараз аз такмили [ин саноеъ] хатт ё таълим ва тааллум аст, ё ихтиёри хатнависии ҳукком. Ин ҳар ду мунофири мизоҷихуд меёфтам, ки бо ҷамъе аз ноқисон ғавғо орам, ё ба хидмати дунон барои ду нон гардан ниҳам.

[Қ и т ъ а]

Чу дунон дар ин хокдони данӣ
Зи бахри ду нон аз чиӣ музтариб?
Чу донӣ, ки рӯзидиҳанда Худост,
Мадор аз тамаъ қалбро мунқалиб.

Ин аст ҳақиқати ҳоли пешаҳо ва саноеъ, ки дар ҷавҳари ақлу рӯҳ меафзояд. Ва бад-ин қиёс ҳоли [он] ҷамеъи ҳунарҳо ва пешаҳо, ки дар моддаи бадан ва нафси [ҳайвонӣ] меафзояд, худ маълум мешавад, ки то куҷо мазмуманд ва чӣ қадр хусрону зиён ба соҳиби худ меорад ва аз мартабаи одамият инҳитотдода, дар маркази ҳайвоният ва баҳоим наздик

мекунанд. Ғоят он ки аз ҷиҳати назми масолеҳи маданӣ ва манзилӣ соҳиби шаръ ба ибоҳати онҳо ҳукм фармуда, то ҷаҳон [бад-ин восита] обод бошад.

Пас, агар шумо дар ин дақоиқ мулоҳаза фармоед, шуморо ҳеҷ рағбат дар иктисоби фазлу ҳунар намонад ва ба ноёфту ёфти амал ва мансаб ҳеҷ ҳоли шумо мутағаййир нагардад. Ва агар ба фарзи тақозои фитрат ва ҷибиллат эҳрози ин завоид шуморо даст диҳад ҳам, фиреби онро нахоҳед хӯрд ва бад-он мағрур ва мутакаббир нахоҳед шуд ва ба дигарон фахр натавонед овард, балки аз ҳар кадом ҷуз ба қадри зарур таҷовуз натавонед кард ва зудтар ба аъмоли солеҳа руҷӯъ тавонед овард ва ба асли кори худ тавонед бозгашт намуд. Ва хоҳед донист, ки он муҳаббат, ки аз замири шумо сар барзадааст ва он ваъдаҳо, ки дар эҳрози улуми зоҳир додаанд, ҳама барои тарғибу ташвиқ будааст, то навъи ин улуму фунун дар ҷаҳон боқӣ бимонад.

Масалан, агар ҳадиси **«ман ағбаррат қадамоҳу»**-ро ба ҳақиқат ахз кунанд ё **«ал-уламоу варасату-л-анбиёи»** *(олимон вориси пайғамбаронанд)*-ро аз зоҳир бароваранд, ҳеч кас таламмузи забони арабия накунад ва дину диёнати зоҳирӣ барҳам хурад, балки худ аслан шариат аз диёри Арабистон қадам берун наниҳад.

Пас, таламмузи забони арабият то он ҷо, ки маонии Қуръон ва ҳадис бидонад, фарзи айн аст ва айни фарз, то авомиру навоҳии Ӯ таоло ва сулуку сирати Расул, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобаи киром разия-л-Лоҳу анҳум бидонад ва бад-он амал орад. Ва аз он зиёда ҳар чӣ ҳаст, мӯриси тард ва буъд аст.

Фазли ҳақиқӣ, ки ҷамоли инсонро зевар аст ғайри аъроб ду аст: яке илм ба арабият, дигар амал. Ва аммо аъробро фақат амал асту бас.

Пас, дигар фазоил ба ном фазоил аст ва дар ҳақиқат навоқисанд. Лекин аз омадан ба ҳар кадом барои масолеҳи маданӣ чора набошад, балки беихтиёр бад-он кор биёваранд ва ба гардан бор кунанд. Ва бояд донист, ки ҳар чӣ аз ин за-

воид бандаро бидиҳанд, дар охираташ нуқсон кунанд, магар ки ниятҳо ба хайр бувад ва чашми фозил дар ҳақиқат бувад, на дар зоҳир. Ва ҳар пеша, ки мубошири он мешавад, лиллоҳ мекунад ва манофеи абнои ҷинсро малҳуз медорад. Масалан, дар иктисоби илми мусиқӣ агар мутриб бияндешад, ки «ин амал бидонам ва дар суҳбати аҳли ҳаққ суруде бигӯям, ки эшонро ваҷде ба ҳосил ояд ва сафои ботин падид ояд», савоби азим дарёбад ва дар илтизоми ин пеша назди улулабсор матъун ва мақдӯҳ набувад, балки худ эҳтимол дорад ба сафои хотири аҳли фақр худи ӯ низ аҳли ваҷду ҳол гардад, алоҳозо.

Пас, дар ҳар пеша, ки мубошири он мешавед, бояд ки аввал нияту ихлоси худро саҳеҳ гардонед ва матлабро дурусту покиза созед. Ва [бидонед, ки давоии] ҳама пешаҳо ва ҳирфатҳо аз ихтилот бо халқ [дар хотир] нашён кунад ва ба қадри ихтилот муҳаббати ҳунарҳо аз ботин мунбаис гардад.

Пас, агар шуморо фароғати дуҷаҳонӣ матлаб бувад, аз ихтилот муҳтариз ва [муҷтаниб] бошед [магар ба қадри зарур], то оинаи дили шумо сода бошад, ки агар руҷӯъ ба мабдаъ кунед, сувари ҳақоиқи аъло ва асфал зудтар дар миръоти дили шумо фуруд ояд. Ва агар беш ихтилот карда бошед, бештари фазоил ва разоили кавнӣ дар замири шумо нишаста [бошад] ва ба нақши сувари улвӣ ҷой намонда, ё камтар монда, он гоҳ барои қамъ ҷамъ шуда ва ҷамъ наёмада, муҳтоҷи риёзату муҷоҳада гардед ва ранҷу машаққати бисёрро мутаҳаммил бошед. Боз маълум нест, ки тавонед ё на ва умре дар кудурату ғам бошед. Хосса [дар] вақте ки донед ва натавонед, чунон ки моро афтодааст ва дониста натавонистаем. [Гуфтаанд «Дил то аз муҳаббати дунёву уқбо пок нагардад, маҳалли вуруди муҳаббати мавло нагардад, зеро ки нақш дар лавҳе нигошта нанигоранд ва тухм дар замини кошта накоранд».]

Ва музорри ихтилотро ба шумо бинамоям, то дониста бошед ва мағруру мағбун нашавед.

Бидонед, ки агар бо султон ихтилот ва тақарруб оред, ҳама орзуи аморат ва салтанат дар замири шумо мутакаввин шавад.

Ва агар бо вазир рафтуой доред, савдои саранҷоми аскардорӣ ва назми тӯпхона. Ва бо дабир агар вуқуф доред, ба имло ва иншо ва доияи истиқлол дар худ, вагарна орзу, ки мисли ӯ бошед. Ва билҷулма, **сипоҳ** – тиру камон ва хӯду хафтон дар назари шумо биёрояд**; асас** – задану куштан ва шиканҷа кардан; **қозӣ**– шукӯҳи мурофаат ва қатъи хусумат;**раис** – эҳтисоб ва амри маъруф; **имом** – меҳробу қироат; **фақеҳ** – дарсу тадаррус; **муфтӣ** – фатво ва таҳрир; **табиб** – касу коса; **мусаввир** – рангу пиёла; **мунаҷҷим** – масоҳати афлоку арз; **муҳандис** – кайфияти тӯлу арз; **муғаннӣ** – назокати созу навоз; **қаввол** – валвалаи дафу овоз; **деҳқон** – ҳусули меваву фавокеҳ; **туҷҷор** – манофеи молу матоъ; **баққол** – ҳусни мавизу ҳалво [ва рибҳи байъу широ]; **шутурбон** – таърифи ҷиҳозу ҷул; **сагбон** –итоати сагон ба овози дуҳул; **харкор** – давидани сутур; **шайхи мазор** – зиёрати қубур.

Ҳамчунин ба ҳар табақа, ки омезиш ва ихтилот кунед, маосири ҳунар ва фазоили хешро дар назари шумо биёроянд ва мадохилу манофеи пешаи хешро баршумуранд ва модуни худро дуну забун ангоранд.

Алалфавр дар замири шумо доияи вуқуф бар ин пешаҳо, ки андаке аз бисёр зикр рафт, муртасам шавад ва ба қадри тавону тоқат ва истеъдод то он ҷо, ки шуморо рағбат афтад, тараддуд ва такопӯ ҳамекунед, [то он ҳунару пеша ба даст оред]. Моҳасал ҳамон як ризқи муқаддар аст, ки дар ин ҳама кашмакаш онро таҳсил кардаед ва он чи зиёда андӯхтаед, барои дигарон гузошта.

Ва дар эҳрози фазоили мутааддида дар камтар мавозеъ «боракаллоҳ» ба нифоқ шунида ва дар бисёр мавоқеъ таъну лаън кашида [бошед]; чи биттабъ беҳунарон душмани ҳунармандон бошанд ва дар ҳаққи ҳунарпарварон ҷуз қадҳу таън нагӯянд, балки худи ҳунар дар ҳаққи шахс офати ҷон аст ва мӯриси яъсу ҳирмон.

Ва мумкин аст, ки ҳунар мардро ба шақовати ҷовид кашад, чун чашми ҳақиқатбин надорад; чи мебинад, ки беҳунарон ва нокасон ба ҷоҳу маносиби олия тараққӣ кардаанд ва кас ба са-

ноеи ӯ назар намекунад, ба ташаттути аҳвол ва тафарруқи мол доим гирифтор бошад, сабру таҳаммул наёрад ва ғавғову фиғон бардорад ва аз Худову халқ норозӣ бошад. Ва ба дӯзах дарафтад, ба воситаи он ки дар ҳунар ғарра шавад ва аз таваккулу тафвиз боз монад ва худро дар маҳалли баланд ниҳад. Ва дигаронро дар маҳалли одамият насанҷад ва мутакаббир гардад. Ва чун вай зътимоде ба ҳунар кунад ҳам, Ӯ таоло манофеи фазлро аз ӯ бардорад ва идбору ифлосро аз ғайри ихтиёр бар ӯ гуморад то

خَسِرَ ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةَۚ

(Дар дунёву охират зиёнкор) шавад

ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡخُسۡرَانُ ٱلۡمُبِينُ ﴿١١﴾

(Ин ҳамон зиёни ошкор аст. Сураи Ҳаҷ, ояти 11)

[Чунон ки Зарири мағрур дар ҳунар аз манофеи пешаи худ баҳрае надид, илло зиёну хусрон. Гӯянд Зарир ном марде дар мавриди тӯю сур дар хонаи дӯсти остарибоф меҳмон шуд. Дид, ки ҳама асбоби маишат бар камол дорад аз ваҷҳи либосу палосу зуруфу авонӣ. Гуфт «Ман, ки хилъати мулуку салотин мебофам, нони гурба ба тир медӯзам ва шабу рӯз дар оташи фақру фоқа месӯзам. Ин мард, ки остари ҷомаи арозил мебофад, ин ҳама дастгоҳ аз куҷо омода карда? Ҳамоно ки дар ин шаҳр касбу кори ман нахаранд ва ин мардуми дун қадри ман надонанд». Пеши зан омаду гуфт: «Ман дар ин шаҳр дигар набошам ва ба ҷое равам, ки қадри ҳунари ман бишиносанд». Зан насиҳат оғоз кард, ки «зинҳор мусофарат ихтиёр накунӣ, ки ризқи муқаддар ба давидан зиёда нашавад. Ғурури ҳунар туро аз таваккул ва тафвиз барканор дошта».

Лав аннакум таваккалтум ҳаққа таваккулу
Разақакуму-л-Лоҳу камо ярзуқу-т-туюру.]

(Агар бар Худованд таваккул кунед, ончунон ки ҳаққи таваккул бар Ӯст, Худованд шуморо рӯзӣ медиҳад ҳамчун парандагон).

Зарир ба гуфтаи зан мамнӯъ нашуд. Ба шаҳри дигар рафт. Як сол ба касбу кор сад динор захира кард. Бо худ гуфт: «Ин маблағ ба диёри худ бурда, ба масрафи иёл бирасонам ва асҳобу аҳбоб бар моида бинишонам». Баъзе роҳоварду армуғон бардошта, рӯй ба шаҳри худ ниҳод. Ба воситаи бегоҳии рӯз шаб дар ҷое байтута намуд. Шаб дар хоб дид, ки ду сурати шахс бар сари ӯ ҳозир омада, яке мегуфт: «Ту кистӣ? Гуфт: «Ман сурати касби ин косибам». Дигарӣ гуфт: «Ту кистӣ?» Гуфт: «Ман сурати бахти ин мардам». Сурати бахт бо сурати касб гуфт: «Дар девони қазо ва дафтари қадар навишта шуда, ки ин мардро хазина ва дафина набошад ва муфлис аз ҷаҳон бигузарад. Ту чаро ин маблағ моя бад-ӯ додаӣ?» Гуфт: «Додани ман ӯро суд накунад, агар ту ёвар набошӣ». Зарир аз сарири ин нағма ҳаросон бедор шуд, дид, ки ҳама рахту коло аз зери сари ӯ дузд бурда. Бад-ин ҳол роҳи шаҳр омаданро масдуду баста дида, боз рӯй ба ғурбат ниҳод. Ҳар бор, ки азимати диёр кард, хусрону зиён дарбор дид, лобудд ориву урён ба ватан даромада, ба сабру сукун рӯзгор гузаронид:

Байт

Кас натавонад гирифт домани давлат ба зӯр,
Кӯшиши бефоидаст васма бар абрӯи кӯр.

Пас агар] чи идбору ифлос ба ихтиёри [даст диҳад, он] аз натиҷаи зуҳд аст ва саодати дунёву охират дар он музмар [бошад].

Ва чун шуморо барои таъмири дунё овардаанд, барфавр шуморо пеши худ наталабанд, то фавоид, ки аз шумо манзур доранд, истифо накунанд. Фалоҷарам, шуморо чора набувад, ки [аз ихтилот] ба абнои рӯзгор [ки] чанде ихтилот кунед ва ҳунар омӯзеду омӯзонед ва зан кунеду фарзанд оред ва заминеро обод доред, ё хароб кунед.

Пас агар хоҳанд, ки шуморо биталабанд, доияи талаб дар дили шумо андозанд ва саъю иҷтиҳод диҳанд, то ба мақоми

худатон, куҷо ки бошад, фуруд оранд. Ва агар на, маъзуреду маҷбур ва шуморо [ба] ҳеч ҷой ҳуҷҷат нест;

فَلِلَّهِ ٱلْحُجَّةُ ٱلْبَٰلِغَةُ ۖ فَلَوْ شَآءَ لَهَدَىٰكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٤٩﴾

(«Далели расо хосси Худост; ва агар Худо мехост, ҳамаи шуморо якҷо ҳидоят мекард». Сураи Анъом, ояти 149). Ва чун ихтиёри ҷузъӣ ба шумо додаанд, аз талаб мавқуф нашавед, лоақал орзуи талаб дар шумо бошад. Ва он ҳама пешаҳои зарандуда, ки ба шумо намудем ва [иллат] ва масси онро баровarda, то [ин ки] ба зоҳири он ғарра мабошед ва фиреб нахӯред. Ва иллати офариниш назди ҳар мубошарати аъмоле малҳузи шумо бошад ва он киноя аз иморату ибодат аст. Ва агар хоҳед, ки ҳоли худу мақоми худ маълум кунед, мизон он ки дар виҷдони худ мулоҳаза намоед. Агар талаби дунё ва матои он дар замири шумо бештар аст, бидонед, ки давоии охират ба шумо камтар аст. Ва агар ҳар ду баробар давоӣ [низ] баробар ва агар талаби охират бештар аст, давоии дунявӣ камтар, чи нуқсони тарафе мӯҷиби мазиди дигар тараф аст, чи толиби охират беш дунё талаб натавонад кард ва казолика билъакс.

Ва дар ҳама фазоил, ки абнои ҷинси шуморо таҳсил шуда, бидонед, ки ғараз ҳусули нон будааст. Лек онро ба ибороти [мутанаввеъа] адо кунанд. Дар илми русум такмили нафс гӯянд [ва] дар қазо ва фатво қатъи хусум ва рафъи маҳомм [гӯянд], дар тибб изолаи амроз, дар нуҷум [эътибору] ибрат, дар шеър камол, дар хаттфазилат [ва] дар ҳирфатҳо ҳунар ва ғайризолика. Ва матлабро пӯшида доранд. Ва асли он аз адами қаноату шакк дар мадхали ризқ хезад ва ҳама бар забон муътарифанд, ки

۞ وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي ٱلْأَرْضِ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ رِزْقُهَا

(Ва ҳеч ҷунбандае дар замин нест, магар он ки рӯзии ӯ бар Худост. Сураи Ҳуд, ояти 6).

Чун ҳудуди ризқ мутаайийин нашуда ва мадхалаш на мутаяққин, дар шак бошанд, чи дар зоҳири шаръ «кулу» омада, онро «то гулӯ» тақдир кунанд ва пурии меъда ва анвои ниам ва тайиботро дар сурати ҷамъи ӯ ҷомеъ донанд ва «ло тусрифӯ»-ро ба додан бо ғайр ва рехтан бар замин муқаррар гардонанд. Ва ҳол он ки ҳадди аклу шурб он аст, ки он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобии ӯ, разияллоҳу анҳум, бад-он иқтисор фармуданд, инон онро ба зуҳду риёзат ва завоид маҳмуд доранд, чунки мувофиқи тавру мизоҷ нест.

Пас диданд, ки то касбу ҳирфат ихтиёр накунанд, меъда аз тайибот пур нашавад. Чун борҳо диданд, [ки] аз осмон ба ҷуз барфу борон наборид ва [эшон боридани нонро мутаваққеъ буданд], мазмуни «ва фӣ-с-самои ризқукум»*(ва ризқи шумо дар осмон аст)* ба ҳусул наянҷомид ва боре ҳам нон наборид, Фалоҷарам, тамассук ва тавассут ба васоил ҷуста, нонталабӣ намуданд ва ҳар кадом пешаи худро номе ниҳоданд. Чунки алафталабӣ кори сутурон аст, намаслаки одамиён, гӯӣ, аз талаби нон бихусусиҳи шарм доштанд ва ба киноя ва истиора қаср карданд, [нон хостанд] ва надонистанд, ки Ӯ таоло мутакаффили ризқи банда аст, то ба ҳадди садди рамақ. Ва он аз як рӯз то се рӯз ва ҳафт рӯз бикашад ва дар рӯзи ҳафтум лобудд **«мин ҳайси ло яҳтасиб»** *(аз он ҷое, ки гумон надорад)* бирасад ба қадри қавоми бадан [на ба қадри пурии меъда]. Ва он барфу борон дар ҳақиқат ризқи [ҷунбандагон] аст, ки сабаби ҳусули иртифоот мешавад. [Ва он ки шикамбанда бувад] ва он ҳикоёт ва таомҳои ғайбӣ, ки назди фоқа ба мутаваккилон расида, бовар накунанд ва мустахилу мустабъад шуморанд.

Аз он ҷумла дар «Миръоту-л-олами таърихи Аврангзебӣ» [дар] вараqи 488 нақл мекунад, ки сайиде парешонҳоли касирулиёл дар яке аз мавозеи қасабаи Понипат тавфиқи инзиво ёфт ва роҳи тараддуду саъй бар худ масдуд гардонид. Пайваста тариқи таваккул ба қадами ҳиммат сипардӣ ва дар кунҷи фароғат ва гӯшаи қаноат [нишастӣ], бо аҳлу иёл ва атфол ба сар бурдӣ. Дар авоили муҳаррами санаи ҳаштуми

ҷулуси оламгирӣ се-чаҳор рӯз аз кисми маъкулот дар хонаи саййид чизе мавҷуд нашуд ва бо иёлу атфол ба фоқа гузаронид. Рӯзи ошӯро саййиди мазкур дар ҳоле, ки дил аз оташи ҷӯъ кабоб ва хонаи тоқат ва тавоноӣ аз селоби гуруснагӣ хароб дошт, музтариб ношуда ба қироати Мусҳафи маҷид машғул буд. Духтараш бо дили бирён ва чашми гирён аз дасти фоқа бепо шуда, пеши падар омад, дид, ки аз зери гӯшаи тайласон, ки саййид бар дӯш дошт, дуд бармеояд ва бӯи таоми пухта ба машоми умед мерасад. Ин маъниро бо падар изҳор кард. Саййид мутааҷҷиб шуда, мулоҳаза намуд, дид, ки дар қоби чаҳоррикобӣ палави гарм аст, ки таббохи қудрат [моидае] барои таскини ҷӯъи гуруснагон омода намуда, ба даргоҳи корсози [бениёз] саҷадоти ниёз ба такдим расонид. Ва таоми ғайбиро ба иёлу атфоли [худ] қисмат намуд ва аз ҳамон рӯз боз ҳар рӯзе панҷуним осор биринҷи сафед ва панҷ осор гандум аз ҷавви ҳаво дар хонаи ӯ меборид.

Чун ҷумлату-л-маликӣ Ҷаъфархон [ном аз мустанадони шоҳи оламгир] ин ҳақиқатро ба арзи подшоҳи динпаноҳ расонид, (ҳукми Ҷаҳонмутоъ ба нафоз расид, ки Муҳаммадисҳоқи Чилла дар он ҷо рафта, бориши гандуму биринҷро ба раъйулайн мушоҳада намуда, ба арзи воло расонад. Чиллаи мазкур ба мақсад шитофта, ҳақиқатро дарёфта, он чи дида буд, маъруз дошт. Хидеви худоогоҳ тааҷҷуб намуда, бар ҳоли саййиди мазкур раҳм фармуда, ба инъоми маблағеву атои рӯзиёна ӯро хушвакт гардонид. Ғарибтар он ки рӯзе, ки рӯзиёна муқаррар шуд, вазифаи ғайбӣ симати инқитоъ пазируфт. Интиҳо. «Би иборатиҳи ланиъма моқила» *(Чи хуш аст ибораи ӯ).*

[Қ и т ъ а]

Мунтазири ину он мабош, ки Эзад
Кори ту бе ранҷу интизор бисозад.
Тоати Ӯро ту бандавор ба сар бар,
То ҳама корат худойвор бисозад.

Ва оммаи халқ агарчи дар қазияи **«ал-мавтуҳаққун ва-л-Лоҳу розиқун»***(марг ҳақиқат аст ва Худованд ризқдиҳанда аст)* базабон муқирранд, лекин аз қалб тасдиқи ҷазмӣ наёранд, ки агар бар он муътақиду ҷозим бошанд, ҳеч кас даст ба ҳунару пеша ва умури дунявӣ назанад ва [ҳама] умури маданию манзилӣ муаттал монад. Бинобар ин Ӯ таоло ғишоваи амал бар қалби одамӣ ниҳод, то дар ин ду қазия ҷазми содиқ наёрадва ваҳмаш ояд, ки агар касбе накунад, аз гуруснагӣ намирад ва мурдани дигарон бинад ва мурдани худро фаромӯш кунад, ё баъид ангорад [ва то марг наздик мешавад, мурданро аз худ дур меандозад].

Ва алҳақ, агар касб [ихтиёр] накунад ва ба ибодати холиқ ҳам такосулу такоҳул раво дорад, ба анвои таабу машаққат гирифтор ояд ҳам, ба гуруснагӣ [ва гумномӣ] ҷон диҳад ва дунёву уқбо ба зиён дода бошад. Ва дар ин муқаддамот чун таammуқ кунед, имону исломи ҳама халқ ва сидқу яқини эшон шуморо маълум бошад ва бар ҳеч кадом эътимод натавонед кард ва агар дар вақте илтизоми инзиво ва узлат кунед, таво-нед. Ва назди шумо ҳамаи пешаҳо ва ҳирфатҳо хору бемиқдор бошад ва касоне, ки ба ҳунару мол кибр оваранд, назди шумо беэътибор.

Ва мавоқеъе, ки нафси шумо ва абнои ҷинси шумо аз он ҷо лағзиш ёбад ва дар ҳасрату орзу афтад ва дар талаби зиёдатӣ ва касб майл орад, чанд мавозеъ аст. Чун ҳақиқати онро ба шумо бинамоям, яҳтамил, ки ба ҳоли худ сабр оред ва мутамаккину собир бошед.

Ва ин ҳам аз ихтилот бо халқ ва бисёрии тараддуд дар раставу бозор хезад. Аввало, аз халт ва дидани абнои ағниё чун умарозодагон ва авлоди асҳоби маносиб ва арбоби тамаввул аз туҷҷор ва аҳли ҳираф. Чун шукӯҳу шавкати эшонро бинед, ё хонаву ҳуҷраи эшонро ороста ёбед, лоақалл ин миқдор оби орзу ба даҳони шумо пур гардад, ки «агар падари мо инчунин будӣ, мо низ инчунин соҳиби дастгоҳ будеме. Дигар, рафтан ба хонаи ағниё ва дидани боғу бӯстони эшон ва хонаҳои ороста эшон ба палосу либос, ё сайри мазрааи деҳқони мута-

маввали мутаҷаммал. Мебинед, ки меҳмонсарои музайян дорад ва зуруфу авонии мутааддид [муталло ва муҷалло] ва асбобу адавоти мутафарриқ ё аснофи меваҳои алвон ва фавокеҳи лазизу ширин; ва ҷаворию хадам ва молу мавошӣ ва тамаллуқи мардум ва тавозуи хидматгорон. Лоақалл ин миқдор ба хотири шумо хутур кунад, ки «Худованди таоло ба мо низ ин қадр бахшиш менамуд, мо низ чун ӯ осудаву мураффаҳ будеме ва бо халқ эҳсон кардеме».

Дигар, рафтуой ба сипоҳ ва умаро ва арбоби маносиб бо [ва дидани] ҷомаҳои қиматии [эшон] ва аспҳои музайян ва давидани халқ дар рикоби онҳо. Ва агар дар манзили онҳо бошед, таҷаммули онҳоро бинед, аз бисёрии [хадама], аспу уштур, саису сорбон. Ва такаллуфҳои маҷлиси эшон, ки чун бинишинанд, яке бодбезак бардорад ва чун бархезанд, дигаре кафш пеш ниҳад ва чун барои тахлия ба халоҷо раванд, яке кулӯх ба дандон битарошад ва чун хоҳанд, ки худро наҷис кунанд, дигаре обдаст бардорад; ва чун хоҳад, ки берун равад, саворӣ доранд ва рикобаш бигиранд. Лоақалл ин миқдор дар замири шумо ҷилва кунад, [ки] «Худой ба кас инчунин иззат диҳад».

Чун ин ҳолот фаврӣ даст диҳад, лобудд ин орзуҳо низ фаврӣ ба хотир ояд, чи ин мулоқоти шумо бо ин табақа ё дар хона аст, ё дар кӯча. Агар дар кӯча ояд ҳам, дар фикр гузаштани андешаи мабдаъу маод ва ин ҷамоа ба хотири [шумо] нарасад. Ва агар дар суҳбат [ва маҷлиси онҳо] бошед, нафси шумо ба ширинии ҳалвову равған ва дидани асбобу адавоти онҳо машғул бошад ва фикри пешу паси эшон тадаббур наёрад кард. Ва агар дар хонаи худ бошед ҳам, ба фикри ҳавоиҷи худ машғул бошед ва аз он мушоҳада ва хаёлот маҳҷуб. Ва зеҳни шумо ба таҳқиқи он орзуҳо напардозад, [чунки таваҷҷуҳ накардаед ва таваҷҷуҳ низ бе илм нашавад], ки зеҳн басит аст, назди тасаввури машғалае аз тахайюли шуғли дигар маҳҷуб бошад. Магар ки ба машқ ва тафаккуру тадаббур зеҳнро ҳолате ҳодис шавад, ки ҳама ҳолоти мозӣ ва мустақбалро ҳолӣ тасаввур кунад, ба ҳайси лояшузу ҳама

вақоеъро аладдавом ҳозир бинад. Ва ин маънӣ аҳлуллоҳро ба воситаи риёзату тоат ҳосил ояд, ки чизе дар малакути аълову асфал эшонро пӯшида набошад ва азалу абад назди эшон яксон [бошад ва] «камокон ва якун» ҳувайдо бувад. Ва ғайри эшонро ба сабаби музовалаи тафаккуру тадаббур он чи дар малакути асфал аст ва бад-он расидаву дидааст, камокон ҳамеша дар зеҳни ӯ ҳозир бошад ва андешаи маконӣ мушоҳадаи ҷои дигарро аз лавҳи замири ӯ берун набарад.

Масалан, дар ҳазар хонаҳои дӯстон ва асбобу адавоти эшон ва дар хонаи худ адавоту олот, ки бад-он эҳтиёҷ меравад ҷузв-ҷузв ва дар куҷо будани онҳо. Ва дар сафар шаҳрҳо, ки бад-он расидаам [ва мавозеъ, ки дар он нишаста] ва хонаҳо, ки бад-он даромада ва халқе, ки бад-эшон мулоқот [ва ихтилот] афтода [ва] шебу фарози роҳҳо аз кӯҳу дашт[-у] дарё ҳамеша дар назарам намоён аст. Ва ғайбати онҳо ва ҳузури баъзе дар хотир, мисли он кас аст, ки ба токистони худ [даромада] барои чидани ангури алвон, бар сари токи ҳусайнӣ нишаста ва дар ин ҳол медонад, ки фалон токи фалон ранг [ангур] дар куҷост – бе ғалату иштибоҳ бар сари он равад ва ҳамчунин аз ӯ ба дигаре.

Ва ман дар ҳине, ки тасаввури имороти импиротури Рус кунам ҳам, дар он [ҳол] он имороти Бухорову Самарқанду Кеш ва Нахшаб маа фаршу палос ва асбобу адавоти ҳар кадом ҷо ба ҷо дар назарам ҳувайдо будааст, ба шакле, ки офтоб [ҳамчунин] дар нимрӯз бар иморот афтад ва сояҳо бар замин афтода, агарчи ин иморатро дар рӯзи абр дида бошам.

Ва ҳамчунин маношири аъмолу маносиб бар сари халқ медидам, ки эшон бад-он шодӣ ва мубоҳот мекарданд. [Ва] ман ба ҳоли онҳо раҳм мехӯрдам ва ранҷ мебурдам, чунки дар ҳамон он сурати маъзулӣ вамаҳзулии эшон ва тараддуду такопӯи онҳо ба васоиту васоил барои дарёфти ризои султон дар басиратам биайниҳи менамуд.

Пас, ин орзуҳо назди ихтилот ва мулоқоти ин гурӯҳ доим бар замири шумо ҷилва кунад, то шуморо майл ба касбу шуғл [ва амал] афтад. Ва тараддуду саъй ҳамекунед, то ба он ман-

сабҳову пешаҳо мубошир шавед, он гоҳ пушаймон шуда бошед ва ҳоли аввалии худро [гум карда], орзу кунед ва натавонед расидан. Ва то ҳақиқати кори дунёро нафаҳмида бошед ва маоли ҳоли ӯро надониста [бошед], аз андешаи ҷамъу зухр ва тахайюли ҷоҳу мансаби он ва тасаввуриорзуву ҳавас худро фориғ натавонед сохт. Ва лозим афтод, ки андаке аз кайфияти ҳоли дунё [ва аҳолии он] ба шумо эълом диҳем, то забти худдорӣ тавонед кард.

Бидонед, ки дунё мақомест бесабот ва сустбунёд, на ҷои осоишу маҳалли эътимод, чунки қароргоҳи ӯ бар бод аст. Ва агар тамомати рубъи маскун зери фармони касе бувад, он дар ҷанби ниами охират қалил бувад, чунки зоилшаванда аст. Ли қавлиҳи субҳонаҳу:

قُلۡ مَتَٰعُ ٱلدُّنۡيَا قَلِيلٌ وَٱلۡأٓخِرَةُ خَيۡرٌ لِّمَنِ ٱتَّقَىٰ

(Бигӯ: «Баҳрамандии дунё андак аст ва охират барои касе, ки парҳезгорӣ кунад, беҳтар аст. Сураи Нисо, ояти 77).

Масали зиндагонии дунё ва ороишу зинати он ҳамчу он қатраи оби борон аст, [ки] ба ихтилоти ҳавову хок гиёҳе ва сабзаева шукуфае бошад, аз он чи ҳайвонот хӯранд ва кӯҳу саҳро ба вуҷуди он ороиш гирад, ки ногоҳ тафи самум ва гармии тобистон ӯро хушку бенур гардонад ва ҳима гардад мустаҳиқи афрӯхтану сӯхтан. **Лӣ қавлиҳи азза исмуҳу**:

إِنَّمَا مَثَلُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ مِمَّا يَأۡكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلۡأَنۡعَٰمُ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذَتِ ٱلۡأَرۡضُ زُخۡرُفَهَا وَٱزَّيَّنَتۡ وَظَنَّ أَهۡلُهَآ أَنَّهُمۡ قَٰدِرُونَ عَلَيۡهَآ أَتَىٰهَآ أَمۡرُنَا لَيۡلًا أَوۡ نَهَارًا فَجَعَلۡنَٰهَا حَصِيدًا

(Ҷуз ин нест, ки масали зиндагонии дунё монанди обест, ки онро аз осмон фуруд овардем, пас, ба сабаби вай рустаниҳои замин – аз он чи мардум ва чаҳорпоён мехӯранд – дарҳам омехт, то вақте ки замин перояи худро фаро гириф-

ту ороста шуд. Ва сокинони он замин гумон карданд, ки дар (нафъ бурдан аз) он тавоноанд; ногаҳон дар шаб, ё дар рӯз фармони мо ба замин биомад; пас, онро (чун) зироати азбехдаравида гардонидем. Сураи Юнус, ояти 24)

Афроди одамиён дар ин мақом ба манзилаи муздуронанд, ки ба хонаи касе рафта, осоиши эшон ҳамчуосоиши он муздур аст**,** [ки] бар сари белу каланд ёболои кулӯху санг то нафасе рост кунад ва шом аз он мақом берун кунанд. **Лӣ қавлиҳи алайҳиссалом: «мо лӣ ва ли-д-дунё? Ва мо ано ва-д-дунё илло карокибин истазалла таҳта шаҷаратин ва роҳа сумма таракаҳо»***(Аз суханони пайғамбар (с) аст: «Маро ба дунё чӣ кор? Ман дар дунё ҷуз монанди саворае, ки бар сояи дарахте истироҳат намуда ва баъдан онро тарк намуда меравад, нестам»).*

Камоли салтанати ин ҷаҳон Фиръавну Шаддодро ба ғазаби эзадӣ гирифтор гардонид ва расвои ду ҷаҳон гардонид ва тавқи лаънати хавоссу авомро бар гардани эшон ниҳод. Афзунии мол Қоруни малъунро ба зери замин кашид. Ҳазорон ҳазор, балки берун аз ҳитаи шумор аз ҷабобира ва каёсира ва акосира ба сабаби дунё ва ҷамъ ва зухри он ҳалок шуданд ва боз ҳалок хоҳанд шуд. **Қола субҳонаҳу:**

أَلَمْ نُهْلِكِ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ ٱلْءَاخِرِينَ ﴿١٧﴾ كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ
بِٱلْمُجْرِمِينَ ﴿١٨﴾

5

(Оё нахустиниёнро ҳалок накардаем?! Баъд аз он пасиниёнро дар паи онҳо орем. Бо гунаҳкорон ҳамчунин мекунем. Сураи Мурсалот, оятҳои 16-18). Талаби ному нишони инҷаҳонӣ саробест бе ҳақиқат ва авқоти худро ба касбу ҷамъи он сарф намудан хокбезист, бе манфаат: **Қавлуҳу азза султонаҳу**:

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُم بِٱلْأَخْسَرِينَ أَعْمَٰلًا ﴿١٠٣﴾ ٱلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى
ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾

(Бигӯ: *«Оё шуморо ба он касоне хабардор кунам, ки аз рӯи амал зиёнкортарини мардуманд?» (Онҳо) касонеанд, ки кӯшиши онҳо дар зиндагонии дунё табоҳ шуд ва онҳо гумон доранд, ки дар амал некӯкорӣ мекунанд. Сураи Каҳф, ояти 103-104).*Тақарруб ва тавассул бад-он ҷустан дурӣ гузидан аст аз раҳмату роҳат ва муҳаббати он андӯхтан андохтан аст худ-ро дар мағоки лаънат ва меҳнат. **Қола алайҳиссалом: Ад-дунё малъунатун ва малъунун мо фийҳо илло зикра-л-Лоҳи ва мо волоҳу** *(Пайғамбар мефармояд, салом бод бар вай: «Дунё ва ҳар чӣ дар он аст, нафриншуда ҳастанд, магар зикр ва ёди Худованд ва он чи ки ба ризояти Ӯ марбут аст).* Вайро қиблаи ҳиммат сохтан мӯҷиби яъсу ҳирмон аст дар охират. Ва орзуву талаби он мӯриси яъсу хизлон аст [дар хотимат] ва боиси надомату шақоват: **Қола азза исмуҳу:**

مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلْـَٔاخِرَةِ نَزِدْ لَهُۥ فِى حَرْثِهِۦ ۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ ﴿٢٠﴾

(Ва ҳар кӣ кишти дунёро хоста бошад, ба ӯ баъзеи дунёро медиҳем ва барояш дар охират ҳеч насибае нест. Сураи Шӯро, ояти 20). Дунё рӯзаке чанд аст ва охири кор бо Худованд аст. Дунё гузаштанист ва гузоштанӣ [ва] неъмату лаззати он ба карҳу ҷабр падруд карданӣ, ки марг ба ногоҳ расад ва фурсати нафас задан надиҳад. **Ли қавлиҳи таоло:**

فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَآ إِلَىٰٓ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

(Он гоҳ на васият карда тавонанд ва на ба аҳли худ бозгарданд. Сураи Ёсин, ояти 50).

Улуф-улуф уҳало ва ҳукамо дар илоҷи маразулмавт нобино шуданд ва худ дар панҷаи қобизуларвоҳ мубтало монданд. Набинӣ, ки муҳтазир чун [агар яке] дар салосили сакаротимавт асир шавад, агар тамоми уқало ва ҳукамо бар сари] ӯ фароҳам оянд, натавонанд, ки ҷунбиши мӯе аз ҳаракату ҳаёт бар ӯ боз оранд. **Қола азза субҳонаҳу:**

فَلَوْلَآ إِذَا بَلَغَتِ ٱلْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ ﴿٨٤﴾

وَنَحۡنُ أَقۡرَبُ إِلَيۡهِ مِنكُمۡ وَلَٰكِن لَّا تُبۡصِرُونَ ﴿٨٥﴾ فَلَوۡلَآ إِن كُنتُمۡ غَيۡرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرۡجِعُونَهَآ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿٨٧﴾

(Пас, он гоҳ, ки (рӯҳ) ба ҳанҷараи гулӯ расад; ва шумо дар он вақт мебинед; ва Мо ба ӯ нисбат ба шумо наздиктарем, валекин наменигаред. Пас, агар ғайри ҷазододашудагон ҳастед, агар ростгӯй ҳастед, чаро рӯҳро бознагардонед? Сураи Воқиъа, оятҳои 83-87). Дунё кофиронро дори осоишу ором аст, [агар осоише бошад] ва муъминонро дори миҳану асқом**«ад-дунё сиҷну-л-муъмини ва ҷаннату-л-кофири»** *(дунё зиндони муъмин ва биҳишти кофир аст).*Агар тамоми дунё шарқан ва ғарбан ва шимолан ва ҷанубан касеро мусаллам бошад, он ба хасу хошок, балки ба мушти хок назди ҳузури раббуларбоб намеарзад. **Ли қавлиҳи таоло**:

فَلَن يُقۡبَلَ مِنۡ أَحَدِهِم مِّلۡءُ ٱلۡأَرۡضِ ذَهَبٗا وَلَوِ ٱفۡتَدَىٰ بِهِۦٓ

(Агар касе аз онҳо миқдори пурии замин аз зар ба ивази худ диҳад, ҳаргиз аз ӯ пазируфта нахоҳад шуд. Сураи Оли Имрон, ояти 91). Ва дар ҷанби ризои Эзад субҳонаҳу пашизе, балки ба камтар аз он чизе тамоми дунё эътидод надорад. Аз он замон, ки Ӯ таоло дунёро офарид [ва] ҳаргиз ба сӯи ӯ надид **«Лав конати-д-дунё таъдилу инда-л-Лоҳи ҷаноҳа баъузатин мо сақо кофиран минҳо шарбата моин** (*Агар дунё назди Худо ба қадри боли пашшае арзиш медошт, ҷуръаи обе ба кофире наменӯшонид).*

Аляқ ва ансаб ва зинату ороиши дунё кофир, на муъмин, зеро ки имон **бе** тарку таҷрид камол нагирад. **Ли қавлиҳи субҳонаҳу**:

وَلَوۡلَآ أَن يَكُونَ ٱلنَّاسُ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ لَّجَعَلۡنَا لِمَن يَكۡفُرُ بِٱلرَّحۡمَٰنِ لِبُيُوتِهِمۡ سُقُفٗا مِّن فِضَّةٖ وَمَعَارِجَ عَلَيۡهَا يَظۡهَرُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمۡ أَبۡوَٰبٗا وَسُرُرًا عَلَيۡهَا يَتَّكِـُٔونَ ﴿٣٤﴾ وَزُخۡرُفٗاۚ وَإِن كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۚ وَٱلۡأٓخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ لِلۡمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

(Ва агар (эҳтимоли) он намебуд, ки ҳамаи мардум як гурӯҳ мешаванд, албатта, барои хонаҳои касоне, ки ба (Худои) Раҳмон кофир мешаванд, сақфҳо аз нуқра месохтем ва нардбонҳо низ, ки бар он боло бароянд; ва барои хонаҳояшон дарвозаҳо (низ аз нуқра) ва тахтҳое, ки бар он такя зада нишинанд; ва ороиши бисёр (месохтем). Ва ҳамаи ин ба ҷуз андак баҳрамандии дунё (чизе) нест. Ва охират назди Парвардгорат аз они парҳезгорон аст. Сураи Зухруф, оятҳои 33-35). [Ва] ҳамин амволи дунёст, ки мубтаҳиҷ ва муфтахари худро помол ва залил гардонад ва ҳамин нуқуди зару сим аст, ки олати азоб ва савти иқоби ӯ хоҳад шуд.

Лиқавлиҳи Таоло:

يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ۖ هَٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

(Ба рӯзе, ки бар он (мол) оташи дӯзах гарм карда шавад, пас, пешонию паҳлӯ ва пушти онҳо бо он доғ карда шавад; (гуфта шавад:) ин аст он чи ки барои худ захира ниҳодед! Пас, он чиро, ки захира мекардед, бичашед! Сураи Тавба, ояти 35).

Ва ҳамин ақорибе азизанд, ки барои эшон ризои Ӯ субҳонаҳуро паси пушт андохта, дар гурехтан аз [дасти] онҳо саъйи фаровон хоҳад намуд ва эшон дар ӯ барои ҳақталабӣ хоҳанд овехт.

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾

(Рӯзе, ки мард бигурезад аз бародари худ; ва аз модараш ва падараш; ва аз занаш ва фарзандаш. Сураи Абаса, оятҳои 34-36).

Ва ҳар гоҳ ки савти ғазаби илоҳӣ ба мушофаҳа шунавад ва сазои тарҷеҳи дунё бар охират ба муояна бинад, тамannои раҳоӣ ва махласи худро ба гирифтории ҳамаи ин азизон [мақсур] донад. Локин на чунон шавад:

يُبَصَّرُونَهُمْ ۚ يَوَدُّ ٱلْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِى مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍۭ بِبَنِيهِ ﴿١١﴾ وَصَٰحِبَتِهِۦ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ ٱلَّتِى تُـْٔوِيهِ ﴿١٣﴾ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنجِيهِ ﴿١٤﴾ كَلَّآ ۖ إِنَّهَا لَظَىٰ ﴿١٥﴾

(Дар ҳоле, ки ҳамдигарро мебинанд. Гунаҳкор орзу кунад, ки барои (раҳоӣ аз) азоби он рӯз фарзандони худро ба иваз диҳад ва (низ) зану бародари худро ва (низ) қабилаеро, ки ба ӯ ҷой медиҳад ва (низ) ҳар киро, ки дар замин аст – ҳамаро якҷо – пас, худро бираҳонад. Ҳаргиз (чунин) набошад! Сураи Маориҷ, оятҳои 11-15).

Ва ҳамин дӯстон, ки равнақ[-у ривоҷи] маҷолиси фисқу фуҷуранд, рӯзе ба душмании зоҳир [ва] ҳувайдо бархоҳанд хост.

ٱلْأَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍۭ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾

(Он рӯз дӯстон ба якдигар душман бошанд, магар парҳезгорон. Сураи Зухруф, ояти 67).

Ва ҳамин айшу ишрат ва ҷоҳу салтанати ҳазорсола аст, масалан, ки баробари соате дар назар ҳувайдо гардад

كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ

(Рӯзе, ки он чиро бибинанд, ки ба онҳо ваъда дода мешавад, чунон аст, ки онҳо, гӯё ба ҷуз як соат аз рӯз (дигар) намонда буданд (дар дунё). Сураи Аҳқоф, ояти 35).

Ва билҷумла бадтарии ҳоли пурихтилоли ин ҷаҳон ва гумроҳии аҳли он мар аҳаде аз улулафҳомро пӯшида нест ва дар муқобил он илтизоми тақво ва тоат [ва қаноат], ки ризои Офаридгор дар он аст, хубӣ ва хайрияти он низ мухтаҷаб не. Ва онон, ки камари ҳиммат барои дарёфти марзои эзадӣ чуст бастаанд ва ҳаловати имон дилҳои эшонро маъмур ва пурнур сохт, аз ҳамаи лазоиз ва ниами фонияи дунявӣ безор шуданд ва он чи монеъи роҳашон омад, гӯ, хазинаи Қорун ва иморати Ирам ва салтанати Фиръавну Шаддод бар ҳамаи он дафъӣ пушти даст афшонданд ва ба ихтиёр аз сари хони неъмати

алвони дунявия бархостанд. Ва агар дар майлу ҷамъу зухри матои дунё хайре ва савобе будӣ, аз аввали офариниш касе бад-он қоил шудӣ ва дар дафотир навиштандӣ ва ҳикоят кардандӣ. Ва он чи адои ҳуқуқ ва иброи зиммат, ки шореъ бар ағниё ва арбоби дунё фармудааст, на аз он ҷиҳат аст, ки эшонро индаллоҳ аҷреву фазле ва дараҷае бошад, [на чунин бувад], балки он дар чашми ҳақиқатбин заҷру тавбих аст, ки «ҳон, туро намерасад, ки ба муфоди**мо лака ан татакаббара фӣ-л-арзи биғайри-л-ҳақ** *(зеро туро лоиқ нест, ки саркашӣ кунӣ дар замин ба ноҳақ)*, бе истеҳқоқ дар замин мутасарриф бошӣ ва ҷамъ кунию захира ниҳӣ ва зиёда аз масолеҳи бадан талабӣ ба курҳ ё ба тавъ, бояд ки ин маблағ ё ин нафақа ба дигарон аз абнои ҷинс бидиҳӣ, ки алаф бо гов ба муфт надиҳанд ва саҳаргоҳ юғе ба гарданаш банданд ва ҷӯб дар паҳлӯяш. Ҳеч оқиле ин гумон накунад, ки говро бо хоҷа тақаррубеву васлате аст, чунки майдаву алаф дар охур дорад.
Ли қавлиҳи азза ман қола

وَمَآ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُكُم بِٱلَّتِي تُقَرِّبُكُمۡ عِندَنَا زُلۡفَىٰٓ إِلَّا مَنۡ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا

(Ва амволи шумо ва авлоди шумо он чизе нест, ки шуморо назди Мо ба дараҷаи қурбат наздик гардонад, лекин ин (наздикгардонида) касест, ки имон овард ва кори шоиста кард. Сураи Сабаъ, ояти 37). Ва ин ҳама дар харобии ҳоли дунё ва аҳли он, ки аз нусуси боҳира ба санад кашида шуд, изъофи он аст, [ки] аҳвол ва атвори он сарвар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам ва сирату сулуки саҳобии киром ва тобеъини завилэҳтиром разияллоҳу анҳум, дар ин мақом [мувофиқи хурдии ҳавсалаи шумо] бад-ин қадар ихтисор рафт, то ҳақиқати ҳоли дунё ба шумо маълум бошад ва шуморо ин дилхуш надорад, ки ин таҳдидот дар ҳаққи куффор ва мунофиқин аст. Бидонед, ки инҳо хитоботи омм аст, ки агар аҳли исломро мустасно гардонед, бо он ки дар миёни эшон мунофиқон [ва фосиқон] ҳастанд, ки куффор ва мунофиқии аъробро дарси сабақ медиҳанд, муҳтоҷи таъвилот ва тасарруфоти фаровон

хоҳед шуд. Ва ҳар муқаддимаву тамҳид, ки рост доред, боз онро сирати набӣ ва асҳоби ӯ аз бех биандозад, магар ки сари таслим хам кунед ва ба аҷзу нотавонӣ ва қусур муътариф гардед. Ва [охир] тааммуқ [ва тадаббур] кунед, ки Ӯ [таоло чун] субҳонаҳу риёзат ва муҷоҳадатро аз ҳабиби худ ва асҳоби ӯ биписандад [ва] дигаронро куҷо бе тоату ибодат бипазирад ва ҳол он ки эшон дар ин атийя аҳаққанд аз ҷиҳати камоли фитрӣ. Пас, тоати Офаридгор бо машғалаи дунявӣ чӣ гуна мутасаввир гардад ва нигоҳдошти тарафи ухро бо муроотӣ дунё чӣ навъ мутахайял шавад.

Ва чун ин муқаддамот зеҳннишини шумо шавад, медонед, ки аҳли олам дар чӣ поянд ва аз куҷо омада ва ба куҷо афтодаанд ва мартабаву дараҷаи онҳо поя ба поя дар басирати шумо маълум бошад. Масалан, медонед, ки он ки ҳазор динор дорад, ҳазор фарсах аз мартабаи одамият дур аст ва он ки даҳ ҳазор [дирам ва] динор дорад, даҳ ҳазор фарсанг дуртар ва ба андозаи он дар мартабаи баҳоим қарибтар, чи ҳирсу шараҳ аз сифоти баҳима аст ва бе ҳирс дунё ҷамъ нашавад.

Пас, агар дастгоҳи абнои ағниё шуморо бифиребад, бидонед, ки он ҷоҳу давлат ориятист, ки нашёни он аз ҷиҳати обои эшон будааст ва он сареъуззавол аст ва адимулбақо,ба сабаби он ки марди мутамаввил дар маърази ҳасуди халқ аст – агар аз тиҷорат бошад ва мавриди сахати султон – агар аз ҷиҳати аморат бувад; пагоҳ ё бегоҳ чора надорад аз исобати масоиб ба ғарқу ҳарқи амвол, ё азлу мусодара ва бозхости султон. [Ӯ] фарзан, агар дер кашад, ки ба авлод монад ирсан, он дар арзи муддате андак талаф шавад, чи моли мерос дар авлод напояд, аз он ҷиҳат, ки дар ҷамъи он меҳнат накашидаанд ва ба нохост ва ногоҳ расида, [бинобар ин қадру қимати он надонанд. Вақте бидонанд, ки дар гулхан нишаста бошанд ва он суд надиҳад.] Фалоҷарам, кори авлоди ағниё бештар ба бесомонӣ кашад. Ва агар пояд ҳам, ба хӯрду хобу дилгирӣ бигузаронад ва мардуми фурӯмоя ба гирдаш тананд ва ба хушомад ӯро аз касби фазоил отил гардонанд, аз ин ҷиҳат ӯ ба уқало руҷӯъ натавонад кард ва эшон бо вай омадшуд.

Бинобар ин аз мунъимзодагон аҳли адаб камтар бошад, магар ба нодир. Агар дар шаҳре як-ду зуҳур кунанд, хеле аҷиб бошад. Ва аксари ин табақа зебафзои маҷлиси гулхан ва садророи маҳкамаи харобот мешаванд. Ва дар ҳар асреву аҳде умарозодагони гадо ва мутамаввалзодагони бенаво бисёранд, ки эҳтиёҷ ба тамсилуназир намеравад.

[Қитъа]

Вақте афтод фитнае дар Шом,
Ҳар кас аз гӯшаҳо фаро рафтанд.
Писарони вазири ноқисақл
Ба гадоӣ ба русто рафтанд.
Порсозодагони донишманд
Ба вазирии подшо рафтанд.

Пас агар иқтидори туҷҷор ва аҳли ҳираф дили шуморо бишӯронад, бидонед, ки он мукнат баъд аз таҳаммули ранҷу машаққати фаровон эшонро даст додааст ба тараддуд дар раставу бозор ва сабр бар шадоиди ғурбат ва асфор, чунон ки намунае аз он ҳол дар тамсили баққол [онифан] овардем. [Агар шумо ҳам метавонед, пеш дароед ва ихтиёр доред, ҳамчунон ки дар накбати уқало ҷузви ихтиёр шуморо исбот кардаем] ва дар ин ҷо [низ] андаке тафсил медиҳем, то дар нафси шумо қарор гирад.

Масалан, алассабоҳ ба бозор рафтан ва дар ҳавои гарму сард дар ҳуҷраи сарой ё дукону раста нишастан ва эҳтимоли ғавғои харанда ва фурӯшанда кардан ва шоми тира ба хона омадан ва шаб дар андешаи пагоҳ ва суду савдои имрӯз гузаронидан ва фурсати таом хӯрдан ва ҷимоъ кардан наёфтан ва ҷои нишаста хобидан ва гӯшу дасту аммома зери сар ниҳодан ва сухани ошнову бегона исғо нокардан, чун касе, ки хамр бихӯрад ва маст шавад. [Ва] дар сафарҳо ба ҷойгоҳи хавфи қуттоъ ва сибоъ хун хӯрдан ва намурда мурдан. Ва обҳо, ки ба бавлу равси суторон дардаштҳо махлут ва мамзуҷ аст, чун сикангабин нӯши ҷон фармудан. Ва фароизро [аз вақт] ба зи-

ён бурдан ё дар маҳалли амн мавқуф доштан ва қазо кардан ва илтизоми дурӯғу нифоқ намудан. Ва дар маосию шурур, дар сурати иқомати мақоме далер шудан ба гумони он, ки сафар узр аст. Ва исмати зану фарзандро ба Худо ҳавола кардан. Ва эшон низ ҳар гуноҳ ки [ба иллати бешавҳарӣ] кунанд, ба гардани ӯ таҳмил кунанд.

Ва ҳар молу матоъ, [ки] ба вилояте барбананд, то расонидан бад-он ҷо аз ҷиҳати хавфи талофи ӯ хоб нокардан ва интизори мақдами рисолаву рақима бурдан, ки «чӣ шуд, ки аз Ҳиндустон фалон вакил хат нафиристод ва сабаб чист, ки аз Туркистон аз фалонӣ хабаре нарасид?!»

Ва агар ин марди мутамаввил деҳқоне бувад, чора надорад аз давидан ба болои обу хирман ва ба харкирдорон ва говманишон хушомад гуфтан ва ба амину арбоб ришват додан. Шабҳо ва рӯзҳо чанд бор ба даври маҳсулот ва иртифоот тавоф кардан, [дона аз даҳани мӯр рабудан ва фалохун бар сари туюр кушудан] ва ба болои кулӯху хок хобидан ва каланд зери сар ниҳодан ва таҳаммули заҳмати ходимон намудан [ва майда дар охури говон ниҳодан ба иллати ғафлати ходимон] ва дона аз хона ба саҳро бурдан ва аз он ҷо боз ба хона кашидан. Ва дар зимистон худ бар барф нишастан ва оташ дар ангурхона ва харбузахона додан ва ғайризолика, ки ин машаққатҳо аз анбори [эшон] донаест ва шумори ҳамаи он хориҷ аз ҳитаи имконист.

Пас агар шумо ин матоибро мулоҳаза кунед, ба ҳоли ин мунъимон раҳм хоҳед овард ва ба ҳамоқати онҳо тааҷҷуб хоҳед намуд ва он ашёи оростаи эшон дар назари шумо ҳақиру хурд хоҳад намуд ва нони хушку оби сард пеши шумо ширин ва хушгувор хоҳад омад ва ҳалвову ангури онҳо дар даҳони шумо талх хоҳад гашт.

Ва агар сатвату шавкати асҳоби маносиб дили шуморо аз ҷой барад, бидонед, ки онҳо умре дар хилофи марзии Офаридгор саъй кардаанд, то андаке аз ризои махлуқи Ӯ, ки [султон бошад, ба даст овардаанд ва ин ҳолати эшон] онан фаонан дар маърази тағйир ва табдил аст, ба даст овардаанд. Ва

ҳамеша аз бими заволи [ин ҳол] хоиф бошанд, на дар хоби онҳо фароғат, на дар айши эшон ҳаловат ва на дар бедории онҳо амният ва мудом беҳуш бошанд ва суханонашон номарбут. Мардум пиндоранд, ки эшонро ғурури давлат рабудааст ва ба кибру нахват нишонида. Ҳошо, [ки чунин бошад], балки эшон нафас ба нафас ҷон мекананд. Хандаи эшон ҳукми гиря дорад ва гиряи эшон маҳалли мазҳака ва ақлу ҷон ва нафсу ҳавосси эшон давом дар изтироб бошад ва ҳама дам дар фикри паридан аз қафаси унсурӣ, лекин натавонад чун касе, ки дар хоб битарсад ва мехоҳад, ки бедор шавад, натавонад ва нафас гирифта ва ихтиноқ афтода бувад.

Ва агар дар башараи эшон осори баҳҷате зуҳур кунад ҳам, аз он будааст, ки дар он ҳол шиканҷаву ғазаб ва мусодараи султон аз ёди эшон рафтааст ва ин ҳоли эшон сабот надорад; чунон ки атфолро шиканҷаи муаллим ва силиву қафои ӯ андаке аз хотир меравад, ки ба хокбозӣ даст меёбад, ки агар он ҳол давом ва сабот пазирад, тифл зуд бемор шавад ва видои қолаб кунад.

Ҳоли муқаррабони салотину умарову ҳукком биайниҳи ҳамон ҳоли навдомод аст, ки баъд аз шаш моҳу як сол гунгу лол шавад аз ҷиҳати вуфури тааби кадхудоӣ. Ва ҳеч қодир бар таъбиру тақрир набошад ва ақл мухталл гашта. Ҳамчунин ин ғарибон дар аввал ба ороиши аспу ҷома фиреб хӯрда бошанд. Аз ҷиҳати нуқсони фитрат [ва сустии ҳиммат] тараддуд ва такопӯ ҳамекунанд, то бад-он поя бирасанд. Чунки расиданд, пушаймон шуда бошанд ва ақл ихтилол оварда бувад аз вуфури машғалаи ҷамъу касб. Он гоҳ аз нақл ба иборат оҷиз оянд. Ва ҳоли арбоби дувал аз ин ҷиҳат пӯшидааст, чунончи ҳоли домод ва худ ҳар кадом донанд, ки ҳоли эшон чист. Ҳикмат дар ин маҳз ҳамон ҳикмати изҳор аст, ки ҷаҳон обод бошад, фақиру ғанӣ ва хурду бузург ва рӯҳу насл пайдо ояд.

Ва аз [ин] ҷиҳат парокандагии хотир аст, ки асҳоби ҷоҳу давлатро фарзанд камтар ояд ва он чи ояд, ноқисулхилқа валақл бошад, ба воситаи он ки суҳбати онҳо бо зан ба фароғат

даст надиҳад, назокати бистари нарм ва ҳаловати бағали гармро камокон наёбанд. Аммо гадоён ва муфлисон дар харобаҳо ва мақобир болои сангу кулӯх он фароғат биёбанд.

[Байт]

Бихуспанд хуш рустоӣ ба ҷуфт,
Ба навъе, ки султон дар айвон нахуфт.
Гадоро кунад як дирам сим сер,
Фаридун ба мулки Аҷам нимсер.

Фалоҷарам, занони эшон ба ҳар батн даҳ-понздаҳ фарзанд оранд.

Агар гӯӣ «чун ҳол ин аст, [пас] сабаб чист, ки арбоби маносиб баъд аз таҷарруъи косоти сумуми азлу мусодара боз ба шавқи талаб руҷӯъ мекунанд [ва ба дари султон тараддуд менамоянд]? Гӯем: «Тасаввури роҳат ва осоиши мавҳум аз ғайри таъйини ҳудуд ба хотирашон ояд» ва гӯянд «шояд дубора инчунин нашавад». Чунонки домоди занбаталоқрафта ё баачалмурда ба тахайюли он ки шояд дубора зани беҳтар ояд, боз тараддуди зани дигар кунад ва ба бадтар вохӯрад ва ҳамчунин дар сеюм ва чаҳорум зани хуб ба нодир афтад. Лекин дар ҳолате, ки дунё ва охират хароб шуда бошад, ҳоли давлатҳо ҳам инчунин аст, бар тақдири давом ва сабот аз охират чизе дар кисаи иститоат намонда бошад. [Чунки агар дунё омад кунад, албатта, охират биравад ва рӯй гардонад.]

Ва ҳамчунин аст ҳоли ҷамеи пешаварон, ки ба балияи азим гирифтор шуда бошанд ва аз баёну тақрири он оҷиз бошанд ва дар ваҳали амиқ фурӯ рафта, илоҷи махлас намедонанд ба воситаи [таассуби ҳамдигар], муомалот бо халқ ва доду ситад ва қарзу қабола ва миоду ваъда. Ва ҳол он ки баъзе дар ҳоли тамаввул, филҷумла, огоҳӣ ба ҳақиқати ҳол ёфта бошанд ва [аз вуфури шуғлу тараддуд] нодиму пушаймон гашта, лекин дар он ҳол судманд намешавад. Ва ҳама ин фикр кунанд, ки чун ин қабола саранҷом диҳам ва ин ваъда тамом кунам ва

[дар] ин [маблағ] мол бифурӯшам ва ин [миқдор] замин бихарам, тахфифи шуғлу амал кунам ва гӯша гирам ва ба андак иқтисор кунам. [Ин андеша эшонро судманд наояд ва] боз [ба] шуғле зиёдатар эшонро фаро гирад, ки натавонанд, то миоди эшон ба имсолу имсол кашад, ки ногоҳ маргашон干 дар-расад ва дар ҷаҳаннам андозад. Ва ҳамчунин аст тоҷири киштишикаста ва савдогари молбатороҷдода, ки дубора барои роҳати мавҳум тараддуд ҳамеоранд, гоҳо ба он пояи мутаманно расида ва ба роҳат норасида ва гоҳо ба ҳар ду норасида, ба ҷаҳаннам мулҳақ мешаванд: **Ли қавлиҳи азза исмуҳу**:

مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلۡعَاجِلَةَ عَجَّلۡنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلۡنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصۡلَىٰهَا مَذۡمُومٗا مَّدۡحُورٗا ﴿١٨﴾

(Ҳар кӣ ба шитоб осудагии дунё хоста бошад, барои ҳар кӣ хоҳем, ҳар чӣ хоҳем, вайро дар он ҷо бидиҳем; сипас дӯзахро барои ӯ муқаррар кунем; ба ҳоли накӯҳидаи рондашуда ба он дарояд. Сураи Исро, ояти 18).

Ва аммо аҳмақон [ва кӯрбасиратони] дигар, ки асбобу адавоти ҷамъ ва касби онҳо мебинанд аз аспу уштур ва иморату зироат, эшон гумон мебаранд, ки [он ҳама неъмат эшонро банохост расида ва] онҳо сахт осудаанд ва бағоят мураффаҳ ва мутанаъим. Эшон низ кӯрона тараддуд ва такопӯ ҳамекунанд [ва аз мадхале, ки онҳо даромадаанд, инҳо низ ба зӯру заҷр худро меандозанд, аксаре дар ин савдо сармоя нобуд кунанд ва баъзе] то бад-он ҷоҳу мансаб ва мартаба бирасанд. Ва чун бирасиданд, дар ваҳми азим ва амиқ афтода бошанд [ва] гунгу лол шавад, ҳамчунон ки дигарон шуданд ва ҳамчу эшон хомӯш ҷон диҳанд ва чунон ки ҳаловати кадхудоии домод бишунаванд, марорати тааби онро нашунаванд ва гӯянд: «Аз мо рашк меорад ва осудагии хешро пинҳон медорад». Инчунин ширинии ҳалво ва ангурро мулоҳаза кунанд ва талхии

ранҷи дарёфти онро бовар надоранд ва гӯянд «Бо мо ҳасад мебарад».

Пас, агар ин марди мутамаввил муқарраби султон аст ва мол аз қурби султон фароҳам оварда, бидонед, ки вай дар ҳабси мухаллад аст ва азоби муаббад. Ва монанди ҷифа аст ба дасти ғассол, ки ҳеч ихтиёр надорад. Ва доим муқобили даҳони аждаҳо ва муҷовири шуълаи ҷонзудост. Ва агар амири қӯрғон аст, ба ном саромади ҷамъе аблаҳу нодон ва дар маънӣ ходими эшон, ки доим дар саранҷоми мавоҷиб ва идрор ва нафақоти эшон бувад. Ва агар қозӣ аст, гӯӣ, арбоби маҳаллате аст, ки мутасаддии қатъи хусумот ва мутакаффили дафъи даъво ва томоти аҳли он шуда ва мутаҳаммили ғавғо ва кашмакаши эшон гашта ва барои он музде бармедорад. Ва агар муҳтасиб аст, ронандаи ҷамъе бетаҳорат дар масҷиде ва шикanандаи ҷамъияти муқомирон ва хароботиён ва мутаҷассиси аҳволи зониён ва лутиён. Ва агар муфтӣ аст, нависандаи ҷамъе аз ғурабо ва хизматгори фирқае аз суфаҳо, чи ҳама низоъу ҷидол аз ахиссо ва ашрор хезад, ашрофу аброрро ҳеч гоҳе эҳтиёҷ ба руқъаи муфтӣ ва илтиҷо ба маҳкамаи қозӣ наяфтад. Ва агар ин марди мутанаъъим худ амвол аз тиҷорату зироат гирд оварда, маълум аст, ки [худ] умре хидмати муздуру мардикор кардааст ва дину диёнат дар сари он кор карда, чунон ки тафосили ин нукотро «Дар таҳқиқи матоъи дунё [ва давлати суфаҳо»] навиштаем.

Ва халқе дун, ки ба дари ин ҷамоат аз асҳоби дувал омадшуд доранд ва суҷуду таъзим мекунанд, дар ҳақиқат онҳо бандаи шикаму фарҷи хешанд, ки аз ин мудбир чизе ахз кунанд ва ба фарҷу шаҳвати хеш сарф намоянд ва базаҳу исми хешро ба гардани хоҷа бор кунанд ва ба мақарри худ ҳамроҳ баранд.

Эй турфа! Ва ҳол он ки ҷамеъи ин гурӯҳро дар ҷамеъи ин дастгоҳ танаъъуму тафаккуҳ ва танаққул зиёда аз қадри ҷӯъ ва ҳавсалаи меъда набувад. Ва агар ду-се маврид афтад ва ҳирси хӯрдан ғалаба кунад, ки зиёд аклу шурб оранд, [ҳайза ва] тухма ва беморӣ афтадашон.

Чунонки агар гадое ба нону об шикам пур кунад, дар соате, ки эшон ба таййибот мумталӣ шавад, ҳадди ҷӯъи ҳар ду баробар бошад ва баъд аз сукути зоиқа ва серӣ ташхис наёранд, ки дар меъда нон аст ё ҳалво. Дар сурати имтило ҳар ду низ баробар бошанд. Ва низ дар ҳама ҷо, ки аз иморат ва боғ ва бӯстон ва манзил, [ки] бинишинанд, масоҳати [он] ба қадри зироъе бувад ва чун бихобанд, ба қадри ду зироъ ва дар саворӣ ба қадри рубъи зироъ, боқӣ ҳама аз касон ва аз дигарон бувад. Пас, аз барои он миқдор аклу шурб ва ҷиҳати ин қадар нишастангоҳ ҳеч оқиле тараддуде беш наёрад:

[Маснавӣ]

Хӯрдани ту барги коҳе беш нест,
Аз барои дигарон ҷон меканӣ,
Рубъи газ ҷои нишастангоҳи туст,
Баҳри он ҳам кӯҳ, ҳам кон меканӣ.

Ва чун шумо ноқисед, меъёри давлат ва роҳатро ба шумо бинамоем, то диниста талаб кунед ва ғалат накунед ва фиреб нахӯред ва бад-он меъёр давлат ва роҳати абнои ҷинсро низ бидонед. Ва халқ дар маънии давлат [ва роҳат] бар ғалат рафтаанд ва бар он ҳадде ва меъёре муқаррар нанамудаанд.

Баъзе гӯянд: «Давлат он аст, ки одамӣ хуш бихӯрад [ва хуш бипӯшад] ва ба ҳар кӣ хоҳад, бидиҳад ва некӯ айш орад. Ва ин мавқуфи ҷамъияти зару сим аст. Он гоҳ барои ҷамъи зару сим тааб[-у ранҷи] беҳадро ихтиёр кунанд. Ва нисоби ин ҷамъ низ назди эшон номаълум бувад. Ва баъзе давлатро маҳз дар тақарруби мулук ва ҳукком донанд ва баъзедар даҳқанат ва тиҷорат, аммо ҷои истироҳат манзурашон набувад, ё ақлашон ташхис накунад. Ва баъзе [ба] муҷаррад ҷамъ шудани зару симро давлат донанд ва тааби ҷамъро роҳат шиносанд.

Ва билҷумла дар ин умр, ки аз мо ба сар рафт, ҳақиқати маънии давлат аз ағниё диниста нашуд, ки барои чӣ ҷамъ карданд ва барои чӣ мекунанд. Ва сабаби ҷамъ чист? Ва кулфатҳо, ки аз ин мамарр мекашиданд, тавон гуфт, ки кӯҳ му-

таҳаммили он нашавад. Ва ҳамчунон [даме ба осудагӣ назада] дар он маҳлака ҷон доданд ва ба роҳате норасида сар ба мағоки нестӣ дароварданд, то ки он ҷамъу зухри эшон ба аъқоби эшон низ напоид ва мунқатеъуласл ва-н-насл шуданд:

[Қитъа]

Кист, к-ин ҷодуваши афсунгар аз роҳаш набурд?
Кист, к-аз ҷоми фиребаш ҷуръаи ғафлат нахӯрд?!
Он бувад аблаҳ, ки умре сарфи касбу ҷамъ кард,
На ба кас доду на он худ хӯрду на бо худ бибурд!

Пас, меъёри давлат он бувад, ки шахсро маконе бувад назеҳу босафо аз шаҳру саҳро муштамил ба имороти муносибаи мизоҷи ӯ ва ваҷҳи маош даруҳдаи касе дорад, ки пайваст бояду шояд бад-ӯ мерасонад аз маъкулу малбуси ӯ. Ва ӯро занест дар хона мувофиқ, ба навъе ки ба ҳамдигар Лайлию Маҷнунанд. Ва ходиме дорад, ки тааҳҳуди беруну даруни ӯ камо янбағӣ саранҷом медиҳад. Ва ин мард аз ашроф ва уқало ҳар кӣ хоҳад, ба хона тавонад бурд ва хурсанд гусел кард. Ва он чи аз суруду симоъ хоҳад, аҳли онро ҳозир тавонад кард ва шунид. Ва ҷуз ба ҷамоат ва аъёд аз хона берун нахоҳад шуд. Ва авқоти муҳмала ба мутолааи кутубу таворих [аз он чи хоҳад,] сарф тавонад кард ва дар хилватхона, ки мехобад, зан ба пеши ӯ назди ҳоҷат хоҳад омад ва ӯро пеши зан набояд рафт. Ва ӯро андешаи хавфи султон ва [бими] шиканҷаи муҳтасиб ва [асас] нахоҳад буд. Ва агар аз раставу бозор пурсанд, нишон натавонад дод ва билҷумла ҳеч касе музоҳим надорад, на аз хориҷӣ ва аз дохилӣ.

Асли давлат ва роҳат ин аст, ки [ки ба даҳ ҳазор динор тақрибан аксаре ба саранҷом мерасад, агарчи куллро ба даст натавон овард. Лекин инчунин давлатро] ва моюлоим ин ки дар зери осмон кас нишон намедиҳад ва дар даври одам ҳеч як аз банӣ Одамро инчунин давлат муяссар нашуда, ҳатто салотинро, ки масоҳати маъмураро мутасарриф гаштаанд, магар баъд, ки ба баъз расидаанд, на дар кулл, чи ҳеч давлате бе

мунозеъ ва бе мухолиф дар дунё кас надидааст. Пас, агар шумо ин меъёрро ба хотир мазбут [ва маҳфуз] доред, маънии каримаи

لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ فِى كَبَدٍ ۝٤

(ба дурустӣ, ки одамиро дар сахтию ранҷ офаридем. Сураи Балад, ояти 4) ба шумо макшуф шавад, он гоҳ ағниё дар назари шумо муфлистарини халқ намояд.

Пас, шуморо муқаррар гардад, ки роҳату давлат дар марзои эзадӣ рафтан аст ва ба тарки дунё ва мофиҳо ва аҳли он гуфтан. Ва халқ, ки аз паи дунё ҳамедаванд, ин роҳатро манзур доранд. Ба ҳар гом, ки ба дунё қариб мешаванд, ин роҳат як фарсанг дурӣ гузинад ва ба ду гом ду фарсанг бигурезад, алоҳозо. Ин таъбия маҳз барои обод доштани ҷаҳон аст, гӯ, беақлон то кӯр шаванд. Ва ин ҷо ҷои роҳату осудагӣ ва танаъъум нест. Муздурро, ки барои иморату зироат оранд, агар осоиш талабад, сахт аҳмақ бошад ва аз ин ҷиҳат, ки масъала мушкил аст ва ба иборат адо кардан душвор, ҳар кӣ ба ҷаҳон омад, аз дунё ва даври осмон бинолид, на аз давлат фароғат ёфт ва на аз никоҳ лаззат ва на аз накбат амният. Ва аз ҳар [касе], ки мубошири лаззот ва ҳаззоти мавҳумаи фонияи дунявӣ шуда, агар тафаҳҳус кунӣ, гуфт:

«Бодиёнӣ то нахӯрӣ, надонӣ».

Лекин баъзе ашхоси нос бошанд, ки ин тадқиқотро аз мобайни ду абрӯи абнои ҷинс мутолаа кунанд, агарчи худ аҳли амали эшон набошанд ҳам, ба назари басират аҳволи эшонро дарёбанд, ба танаъъуми эшон дил надиҳанд ва ба ҳоли эшон раҳм оранд.

Ва ман боре ба мулозамати султон аз ҷиҳати ҳараҷе аз шаҳр берун мерафтам. [Дар чаҳорбоғи султонӣ] дар соате, ки ба оммаи мулозимон дусад дирамӣ камобеш аз хизона баромада буд инъомро, дорандаи аспи ман маро илқо мекард, ки «Агар ту низ дар рикоб будастӣ, дусад дирамро молик шудастӣ».

Гуфтам: «Ман агар ин ҷо будаме, дар хайма нишастаме ва ин дирам гирифтаме, туро ҳеч суд надошт, ҷуз он ки дар офтоб ба пеши равсу бавли асп ба паҳлу бияфтӣ ва ташнагию гуруснагӣ кашӣ».

Чун ин ҳол матлаби ӯ буд ва роҳати ӯ, тааққул нанамуд ва хомӯш шуд. Равшантар намудам, ки: «Чун аз ин ҷо ба шаҳр муовадат кунам, ба асас нависам, ки туро ба зиндон кунад, пагоҳу бегоҳ таомҳои чарбӣ ва ҳалво пеши ту бифиристам. Туро ин хуш ояд, ё он ки дар манзили [ман] бошӣ, дар сояи дарахт ва канори гулзор биёсоӣ ва ба обу нони моякфӣ қаноат кунӣ?»

Гуфт: «Ман дар зиндон маҳбус бошам, таоми чарбӣ ва ҳалво маро чӣ суд диҳад? Хонаву гулзор ва нони хушку оби сард беҳтар бошад».

Гуфтам: «Ин халқ, ки дар рикоби султонанд, гӯӣ дар зиндонанд. [Ва] агар ҳар рӯз дусад дирам диҳанд, эшонро чун таоми зиндониён ногувор бошад. Ва эшонро дуъо бояд кард ва раҳм бояд хӯрд, ки мутакаффили машғалаи давлатӣ бошанд, то дигаронро осудагӣ даст диҳад. [Ва] агар инон юғ аз гардан биандозанд, бор ба гардани мо заифон афтад».

Чун ҳукамои Фаранг ва Юнон диданд, ки интиқол ва инқилоб дар давлатҳо зуд-зуд меафтад [ва халқи бисёр аз фуқаро ва сипоҳ масдари ташвишу тафриқа мешаванд]; ва низ дар осори инқилоб ва ихтилоли дували мозия дар таворих тааммуқ намуданд ва донистанд, ки ҳама аз он будааст, ки подшоҳон ба заъми худ ҷамъеро бардоштаанд ва фавҷеро андохта ва ба ҳабсу қайд ва мусодараву қатл кашида. Фалоҷарам, хадаму ҳашами эшонро бар эшон эътимоде намонда, дар рӯзи балво пушт дода, ба хасмони эшон пайвастаанд ва шарти ҷоннисорӣ ба такдим нарасонида.

Пас, ба машварату маслаҳат бинишастанд ва гуфтанд. «Ҳама ашхоси банӣ Одам дар роҳату меҳнат ва давлату накбат мусоҳиманд [ва мусовӣ], чунки фарзанди як падаранд; набояд, ки ба ҳамдигар тафаввуқ ва тағаллуб талабанд бе ваҷҳе ва набояд, ки зиёдаталабӣ кунанд бе истеҳқоқе, зиёда-

талабӣ ва зиёдасарӣ ба қадри ҳунару фазл бояд. Ва худи давлатро шахси қоим фарз бояд кард ва ҳар касе ба андозаи истеҳқоқ талаби ҳаққ аз ӯ бояд кард ва пояи ҳунарҳо ва меъёри гуноҳҳо таъйин бояд кард ва дар хизона бояд ниҳод, ки шахсе бад-ин ҳунар мансуб бувад. Ва бад-ин ҷарима маъзул ва бад-ин гуноҳ маҳбус ва бад-ин исм мақтул, бе он ки касе ҳоким бувад. Ва султон низ чун оммаи халқ аз давлат муваззаф бошад [ва зиёдаталабӣ ба андозаи ҳунар кунад]. Ва дар насбу азл ва ҳабсу қатл бе дахл, [вазъи султон маҳз барои қарори ин маънӣ бошад, ки ҳамчу ноибе пеши давлат истода] бувад, то ҳифзи давлат ва салтанат [бад-ин восита] осон даст диҳад [ва халқе аз ташвишу таабу инқилоб бираҳанд]. Фалоҷарам, бад-ин шева [ҳама] давлатҳоро қаҳр карданд ва ба тамомати маъмура гӯё даст ёфтанд.

Агар нек дарнигарӣ, асли ин низом аз шариати ҳаққаи илоҳӣ аст, [ки онро хулафои ислом тарк намуданд, то душманон бардоштанд ва ба амал оварданд.]

Пас агар шуморо бинобар салоҳияти назми маданӣ орзуи маносиби низомия афтад, филҷумла, муҷавваз бошад, на низоми қадимаи [турки чингизия].

Ва то шуморо аз ихтилот ногузир аст, барои ихтилот касонеро баргузинед, ки дар хулқу сифат бо шумо наздик бошанд ва оқилу зирак, ки оқил ҳайф бар дигаре раво надорад. Ва ташхиси оқил бад-он муяссар шавад, ки афъоли хайри ӯ бар шарри ӯ ғолиб бошад, лоақалл мусовӣ. [Ва] ин аз табақоти уламо ва зуҳҳод афтад. Ва ба дигар [аз] абнои ҷинс назар кунед, ки як хулқи замимаро аз худ боз кардааст ё на, он гоҳ дӯстӣ кунед, шояд. Масалан, ҳама ахлоқи бад дорад, лекин зино намекунад, ё тамаъ надорад, ё фуҳш намегӯяд, ё ҳасад намебарад, ё ғайбат намекунад. Ва дигар ҳамаи ахлоқи разила дорад, чи замоим [ва разоил] дар тинати ҳамаи одамӣ барои низом ва маслаҳати ҳоли ӯ ниҳодаанд, агар тааддӣ ба ғайр накунад, боке надорад, чи ӯ зулме бар нафси худ мекунад. Ва ҳалокаш агар хоҳад, ӯро ба роҳи худ хоҳад овард, шуморо дар он коре набошад. Агар донед ва тавонед, манъ

мекунед ва илло муҷомалаву мусомаҳа намоед, ки дӯсти беайб натавон ёфт.

Ва аз ихтилоти ақориб ва ашоир он ки ғанист, ба қадри зарур ва он ки дарвеш аст, ба қадри тавон муҷомала ва эҳсон кунед. Аммо ҳеч кадомро ба дӯстӣ иттихоз макунед, ки ғании онҳо ба шумо мурувват накунанд ва муфлиси онҳо ғанои шуморо дидан натавонанд ва фазлу ҳунари шуморо шумурдан. Ба сабаби он ки чун муншааб аз як асланд [ва] ғанову ҳунарро дар шумо тарҷеҳе биломураҷҷеҳ донанд ва худро дар он аҳақк [ва авло] шиносанд. Ва ҷаҳду саъйи шуморо дар он ғано ва ҳунар набинанд ва надонанду гӯянд: «Фалон умре ҳарзагард аст ва коҳилу ҷоҳил». Аз он ки [дар] он пеша, ки эшон [умре] рафтаанд, ин нарафта, ба тақозои фитрӣ [ва] он пеша назди онҳо ҳақк будааст ва ба хоҳиши ҷибиллии [эшон ва] назди ин ботил.

Пас ин мард назди онҳо беэътибор бошад, [чунки ба эшон иқтифо накарда]. Ва агар ногоҳ ба ҷоҳу мансабе бирасад, мутааҷҷиб шаванд, ки «ин чӣ шуд ва аз куҷо зод бе ғоила?» Фалакро нафрин кунанд, ки «ин чӣ каҷравӣ ва дуннавозист, ки фалон лоиқи гулхан буд, алҳол дар саҳни гулшан аст».

Дигар, халт ба сипоҳ ва авоми бозорӣ накунед, ки шуморо нашиносанд ва қадри шумо надонанд. Ва ман аз [ихтилоти] ҳар ду табақа зиёнҳои фоҳиш кашидам. Аз дӯстии сипоҳ бо он ки ба мадориҷи баланд ба саъйи ман тараққӣ ёфт [ва аз маҳлакаи азлу мусодара мустахлас шуд], дар сафаре дар арзи роҳ панҷоҳ рӯз гуруснагӣ кашидам бо вуфури неъмат ва чанд рӯз ба савории ноҳамвор, бо вуҷуди аспи хушрафтор азобам дод. Ва аз дӯсте авоми [бозорӣ], бо он ки таоме бе вуҷуди ӯ намехӯрдам, бе мӯҷибе се ҳазор дирам даъво намуда, маро ба мурофааи қозӣ кашид ва сесад дирам аз ман бурид.

Дигар, тақарруби мулук ва хидмати салотин ба ҳеч ваҷҳ ихтиёр накунед, агарчи барфавр ба аморату вазорат расонанд – магар ки аҳли низом бошанд, чунон ки гуфтем.

Дигар, ҳатталимкон, зан макунед. Ва чун аз ихтилот гузир нест, лобудд бикунед аз он ҷойгоҳ, ки дар «Одоби никоҳ»

гуфтаем, [зан] талаб доред ва ба зану авлод дилбастагӣ раво бидоред. Ва ба фарзи таҳаққуқ ва вуҷуди авлод зудтар саъй намуда, ҳаққи онҳоро гузорда, яксӯ шавед ва эшонро ба худояшон супоред. Ва бо занон муҷомала ва мудоро кунед. Агар ба ваҷҳи шаръ бо эшон сулук кунед, лобудд мағлуб бошед ва агар бе риояи шаръ муқовамат кунед, албатта, ғолиб.

Ва мардумони каримуннафс мақҳуру мағлуби занон бошанд ва лаимуннафс – ғолиб

وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ١١٠

(Ва миёни ину он роҳе биҷӯй! Сураи Исро, ояти 110)

[Ва аз зану фарзанд ҳамон таваққуъ доред, ки бо падару модар кардаед ва зиёда умедвор набошед]. Ва ман он чи дар хасоил ва фазоили занон навиштаам, тақрибӣ ва заннист. Ва филҳақиқат ақли ман аз ташхиси мизоҷи онҳо монанди хар дар гил бимонад ва ба ҳеч ҷое қарор дода натавонистам ва ҳеч иборате наёфтам, ки мизоҷи эшонро бад-он таъбир диҳам. Ва назди қарори ҳар муқаддима гавҳар ва мизоҷи онҳоро бар хилофи он меёфтам. Илло ин миқдор муқаррар кардам, ки занон чун ҷамодеанд мазруфи вуҷуд ва офариништчун пӯсти байза ва ҷилди дона, итлоқи ҳаёт бар онҳо ҳамчу сараёни он рутубат аст дар мизоҷи ҷилду байза, ки ба сабаби он мутакаввин мешавад. Пас, ақлро дархур набувад, ки ба ҷамод муқобил шавад ва ғайр аз он ки сабаби вуҷуди ӯ бидонад, [фоида аз ӯ бардорад], дигар бад-ӯ мултафит нашавад ва бад-ӯ дилбастагӣ накунад.

Дигар, офати бузург, ки аз ихтилот рӯяд, майл ба шоҳид аст, ки ихвонушшаётин аз даруну берун онро дар назар биёроянд ва гӯянд:

Аз ин панҷ «шин» рӯи рағбат матоб,
Шабу шоҳиду шамъу шаҳду шабоб.

Ҳатталимкон аз он карона гиред. Лекин баъд аз халт бо халқ аз он ногузир аст, эҳтиёт кунед, ки ба фисқу фасод накашад ва ба муҷарради маҷлис иктифо кунед.

Ва чун руфақо биёсоянд, [ба таҷдиди вузӯ] истиғфор кунед, он гоҳ ба хоб равед. Ва албатта, ба фисқ мӯлаъ мабошед, ки ба зудӣ худро натавонед фароҳам овардан. Ва гӯӣ дар чоҳе тира [ва музлим] афтода бошед, ки ҳарчанд худро ба ҷаҳд фароҳам оред ва ба лаби чоҳ оед, боз биафтед ва таҳттар рафта бошед. Ва боз худро ба боло гиред ва ба таҳттар афтода бошед. Баромадан – инобат кардан ва афтодан – шикастани тавба бошад.

[Байт]

Сар аз мағзу каф аз дирам кун тиҳӣ,
Чу дилро ба фарзанди мардум диҳӣ.

Дигар, ба ҳамаи умур ҳимами олӣ пеш оред ва агар надоред, онро касб кунед. Тариқи касб он ки дар таҳсили анвои фазоил ва ғавоид ва ҳирфатҳо як навъ аз роҳату осудагиро мулоҳаза доред, ки бе музоҳим бошад. Ба ҳар пеша, ки мубошири он мешавед, он роҳатро мулоҳаза кунед, ки вай дар куҷо даст диҳад. Ва ҳамчунин дар иктисоботи абнои ҷинс [назар кунед], ки [дар] ин ҳам [саъю] тараддуд, ки доранд, дар ин роҳати мафрӯзаи шумо кай мерасанд ва дар куҷо ба даст меоранд.

Аммо он роҳат, ки абнои ҷинси шумо назди мубошарати аъмол ба худ қарор додаанд, донистани он шуморо зарур нест. Шумо нафси худро ташхис ва тафтиш кунед, ки дар куҷо ва аз куҷо роҳат меёбад ва муталаззи мутаноъим мешавад, зеро ки роҳати абнои ҷинс дар анвоъ аст. Роҳати баъзе дар он, ки ба болои хокистари гарм дар гулхан бихусбад. Ва неъмату лаззати баъзе дар он ки назди равсу бавли сутур ба паҳлӯ [бияфтад] ва машом муаттар дорад. Ва роҳати баъзе дар он ки ба ҳафт иқлим мутасарриф бошад. Ва баъзе худ ку-

раи асир аз пеши чашм [ҳиммати] ӯ пӯшида бувад ва ба чизе аз музахрафоти данияи фония назар наяндозад.

Пас, ҷаҳд бикунед, то бад-он поя бирасед ва чун донед, ки наметавонед расид, хомӯш бинишинед ва собир бошед, яъне роҳате дар шеби олами аносир нест, [ки ба дигарон расида бошанд ва шумо вопас монда бошед], беҳуда ранҷ мабаред ва ба андак ва қадри кафоф иқтисор кунед. Ҳиммати олӣ на он аст, ки аз ҳаром ва шубаҳот зар гирд оред ва бамасрафу бемасраф харҷ кунед, чи дар зери осмон як дирам бе мавқеъу маҳалл наниҳодаанд, то шумо онро бардоред, ба худ ё ба дигаре сарф намоед.

[А б у л м а о н ӣ

Дарюзаи обу оташу хоку ҳаво
Моро кардаст ғарраи нашву намо.
Ку моидаи иззату ку хони ғано,
Аз зилла пурем ҳамчу занбили гадо]

[Ҳиммати олӣ он аст, ки ба музахрафоти дунёи фонӣ дасту даҳан наёлояд ва] ҷуд ва икром сифати акрамулакрамин аст. Агар касе надониста бад-он мусоҳамат талабад, даъвии ширкат дорад,наузуби-л-Лоҳи минҳо**.** Дар урф гӯянд «Гадо чӣ хӯрад ва ба кас чӣ диҳад».

[М и с р а ъ]

Эй хок, хок бош, баланд аст осмон.

Ва ин иктисоби ҳиммат лобудд шуморо ба роҳи савоб даъват кунад ва дар таҳаммули шадоиди фақру эҳтиёҷ сабур гардонад.

Ва ман дар ҳине, ки дурбоши эшикоқобошиён мешунидам ва фурудовардани саворон медидам, назди вуруди султони тамоми хоки Туркистон аз Хоразм то Кошғар ва аз баҳри Омуя то дарёи Сир, тамомии баҳру барр ва кӯҳу ҳомун ва ободию харобии он биайниҳи дар сурати хориҷӣ дар басира-

там менамуд ва мегуфтам «Субҳона-л-Лоҳ, қаламрави султони рубъе аз ин замин, тароқ-тароқ чунону чунин!»

Дигар, дар либосу зинати халқ ва аспу саворӣ ва мулозими эшон ба шавқу шаҳват назар макунед, ки он чиз ҳақир аст ва мухолифи сулуку суннати салаф. Ман дар ҷомеи калон султон ва умароро маъа ман табааи эшон ҳини рукуъ ва суҷуди эшон дар намоз, бо он ки ғарқи тилову нуқра буданд, сару кун урёну тан бараҳна медидам бо кунҳои ношуста ва олуда ва хояҳои мупашшам ва овезон, ки ба ташвиш худро аз он мушоҳада ҷамъ мекардам, чунки ҳолати ҷанинӣ ва туфулияти онҳо ва ҳоли хароби баъд аз марги онҳо дар қабр дар назарам ҳувайдо буд. Ва назди ман он ҷомаҳо, ки бар тани эшон кашида буд, то он ҷомаҳо, ки аз мехи ҷомафурӯш дар дукон овехта, ҳеч фарқе ҷайид набуд ва гумон мекардам, ки ин ҷомаҳо бар мехе суст овехтааст, ки ба ҳаракати бод меҷунбад.

Дигар, чун шуморо вуқуф ба тарҷумаи арабия [ҳоҷат] афтад, бад-он қадр иқтисор кунед ва алалфавр ба машоихи замона, кадом ки фақри ӯ бар дунёи ӯ ғалаба дорад ва [бар] зоҳир ба одоби шариат ороста аст, дасти инобат дода, бар авомир ва навоҳии ӯ равед.

Пас, ба кадом пеша, ки ҷибиллати шумо тақозо кунад ва кадом ҳирфа, ки шуморо майл бувад, ихтиёр кунед ва дар он ҳам ба қадри зарур ва масолеҳи халқ иктифо кунед ва ба захоиру завоид рағбат маёред.

Ва меъёри мутолааи арабия он ки як оят ё як ҳадисро рост тарҷума тавонед кард, ё як масъаларо рост тавонед фаҳмид, ки ба тафосир ва қавли уламо мувофақат дорад, бояд аз фаҳм татбиқ кунед, на он ки аввал тарҷумаҳоро дида, он гоҳ тарҷума карда бошед.

Ва бар мозода аз ин тазйеъи авқотро раво мадоред, ки агар дунёталаб бошед, тариқи иктисоби он фаровон аст. Хусус илмро василаи он кардан лозим нест, ки офоти он бисёр аст.

Ва ваидот, ки дар ҳаққи уламои суъ омада, бешумор ва иқобе, ки эшонрост, дар охират ҳеч ашрор ва фуҷорро нест.

Се тоифа гумроҳтарини халқанд ва бадбахттарини мардум: Яке он ки касби илм барои дунё кунад, дигар он ки зуҳдро доми ризқ гардонад, сеюм он ки дар вақти солеҳ ва сооти марҷӯҳ аз Худой дунё талабад ва он чи сӯфӣ гуфта:

Гарчи аҳволашон парешон аст,
Илмашон дастгири эшон аст.

Маънии он ин нест, ки уламо ҳар кор, ки кунанд ва ба ҳар рафтор, ки бошанд, дар охират ин илм **«ас-самоу фавқано ва-л-арзу таҳтано»** ё **«фарзу-л-вузӯъ ғусла-л-ваҷҳи»** эшонро дастгирӣ кунад ва аз ҷаҳаннам биraҳонад.Ҳошо, балки маънии рехтаи часпонибайт ин аст, ки уламои ҳақиқӣ, ки бар зоҳир иктифо накунанд ва бар ботин раванд, ҳоли онҳо парешонӣ дорад ба воситаи илтизоми фақру риёзат ва маҷҳулҳоланд. Ва кас эшонро ба ҳеч поя насанҷад дар дунё, аммо дар охират ин илм эшонро дастгир бошад. [Ва] аз шиканҷаи ҳисобу итобу иқоб [бираҳонад] ва ба садри аълоиллиййин бинишонад, ё он ки агарчи ҳадиси нафс ва васвасаи шайтон ҳоли ҷамъияти эшонро мутафарриқ гардонад, эшон ба илми ҳаққ онро дарёбанд ва онро тадорук кунанд. Ва илм дастгири эшон бувад, ки фиреби нафси аммора нахӯранд.

Ва лозим набувад шуморо, ки тамоми «Мухтасари виқоя»-ро тарҷума тавонед кард, зеро ки он сурати масъалаҳо, ки мусанниф вазъ карда, аксаре аз вазъ то ҳол сурати вуқӯъ нагирифта [бувад] ва баъд аз ин ҳам воқеъ нахоҳад шуд, ба тафаккур шояд [ки] воқеъ шавад. Умрро зоеъ натавон кард, [чи] шояд ки ба умри шумо низ воқеъ нашавад. Ва ба фарзи вуқӯъ назди ҳоҷат таҳсил тавонед кард ба фикру таваҷҷуҳи нафс, ё аз олиме истифсор хоҳед кард. Абулмаонӣ гӯяд:

«Рӯзе дар уламои мадраса тақрири тарҳи иҷлосе қарор ёфта буд ва кӯраи иштиоли баҳсе барҳам тофта. Ду донишманди беинсоф арсаи ҷавлони лоф гарм доштанд ва ба навоҳои «зараба язрибу» алами хиффати ақл меафроштанд. Ғуборангезии

илми қилу қол хок бар сари бемағзи ҳам мепошид. Ва сарчанги нохунҳои дағал чеҳраи эътибори якдигар мехарошид. Ва ҳар чӣ яке ба такаллуф меҷовид, дигаре радд мекард ва он чи ин ба марғубе арза медод, он муғашӣ бармеовард. Ногоҳ тӯфони ҷӯше қабули илзоми якеро ғарқи арақ гардонид ва ғурури амвоҷи ғалабаи далоили дигареро ба сад раги гардан болонид. Мушоҳадаи сурати ҳол ғуборе бар оинаи ғайраташ рехт ва кудурате ба домани сафои вақташ рехт.

Фармуд: «Ин бедонишон умрҳо ҷоддаи хутут ва сутур мепаймоянд, то саранҷоми кор ҷабҳа ба хоки пушаймонӣ бимоланд. Ва ин тифлмизоҷон тахтаҳо сиёҳ менамоянд, то ба шуҳрати сарнигуне биболанд.

Забоне, ки фурӯғи шамъи хиҷолат мавқуфи ламъаи тақрири ӯст, аз буридан дареғ набояд дошт.

Даҳоне, ки хамёзаи захми надомат мунтазири ҳарзабаёнии ӯст, ҷуз ба хокаш набояд анбошт. Турфа беғайратист, ки пеш аз захм шикаст бояд хӯрд ва сахт беҳамиятӣ, ки пас аз инфиол натавон мурд:

Эй дилат арсагоҳи дамсардӣ,
То ба кай гуфтугӯи номардӣ?
Он чи ҳарфи забони мардон аст,
Хомушиҳои теғи урён аст.
Марди садранг хун кунад ба табақ.
Гар наме парфишон шавад зи арақ.
Сухани мард гар фитад бар хок,
Беҳ к-аз он пеш, сар фитад бар хок.
Мурданат беҳ зи зиндагонии хом,
Хок хур, эй ки мехурӣ илзом.
Захмҳо метавон ба ҷон бардошт.
Лек хиҷлат наметавон бардошт.
Чеҳраи захмхӯрда гулгун аст,
З-он ки оинадори ӯ хун аст.
Рӯи мулзам ҳамон пари зоғ аст,
Шуъла рангаш чу бишканад, доғ аст.

Аҳкоми адли илоҳӣ масруфи маслиҳатест дар поси обрӯи бандагон ва эъломи фазли бечуне маъмури тадбире дар имдоди гарданафрозии сарафкандагон, яъне манъи иртикоби маосӣ ярлиғи ҳикматест ва амри иҷтиноби манохӣ маншури раъфате, то бехабарони тариқи саломат аз инҳирофи ҷоддаи салоҳ саргардони водии ташвир нашаванд. Ва беасоён равиши истиқомат ба лағзиши пои тақво дар қаъри ҷаҳаннами ташнеъ нараванд. Гул кардани арақи инфиол, агар ҳама шабнамест, барқи мазраъи огоҳист ва ҷӯшидани ғубори надомат, ҳарчанд нафасест, занги оинаи таҳқиқ накоҳӣ. Тарии ин шабнам ба ҳеч оташе аз домани тасаввур намеравад ва сиёҳии ин занг ба ҳеч сайқале аз чеҳраи андеша зоил намешавад.

Мумкин нест, ки шориби хамр мунфаили бебокиҳои шеваи мастӣ набошад ва муртакиби зино рӯи тааммул ба нохуни пушаймонӣ нахарошад.

Пас, агар қуввати мунфаилаи нашъи идрок ҷӯшида бошад, касби ин қисм камол ҳам аз олами мунҳиёт бояд фаҳмид. Ва тарки ин ҷинс ашғол аз ҷумлаи воҷибот бояд андешид:

Ишқ дар банд-банди мо ҳам рехт,
Ки ба таслим бояд аз ҳам рехт.
Чист таслими вазъи бехалалӣ,
Дурбоши хаёли мунфаилӣ.
Чун нашуд розии надомати мо,
Саҷда орост баҳри қомати мо.
То ба иқболи дастгоҳи ниёз
Аз саломат кунам ба оташ ноз.
Амри маъруфу наҳйи мункар чист?
Ки набояд ба беҳаёӣ зист.

Ҳамон рӯз фақирро манъи даре фармуд, ки агар осори илм ин аст, халал дар бинои ҷаҳл маяфкан, то оқибати ҳол пушаймон нашавӣ. Ва агар фоидаи таҳсил ҳамин аст, хирмани беҳосилӣ барҳам мазан, то охири кор надомат надаравӣ. Ҳар гоҳ ба

масъалае ҳоҷат афтад, қозӣ дар маҳкама намурда аст ва ҳар вақт насиҳат манзур бошад, воизро аз минбар гург набурда.

Ғарраи дониш нагардӣ, дар фусуни лафз чанд?
Эй, зи маънӣ бехабар, илми ҳақоиқ дигар аст.
Низ ҷуз кӯри саводеро, ки равшан кардаӣ,
Мардумак дигар, сувайдои шақоиқ дигар аст.
З-ин суханҳое, ки ёрон доми ирфон чидаанд,
Ҷуз хамушӣ он чи фитратрост лоиқ, дигар аст.

Ба ҳамвории фаҳми маонӣ кӯш ва аз баланду пасти рафъу ҷар чашм бипӯш. Ҷаҳде [кун], ки ғубори баҳсу инкор аз роҳи табиатат бархезад ва ҳузури кайфияти иқрор дар ботинат ранги ҷамъият резад! Агар гӯш кар набошад, афсона бисёр аст ва агар чашм рамаде надорад, тамошо бешумор.

Ҳиммати эътимод бар фазли ҳақиқӣ гумор, то бе такаллуфи нуқушу хутут пардае аз ҳақоиқ бар рӯят кушоянд; ва нусахи эътибори қилу қол бар тоқи нисён гузор, то аз дарсгоҳ бе ҳарф савти рамзе иршод намоянд. Илми дабистони таҳқиқ муқайяди сабақ ва китобат мадон ва муаммои нусхаи яқин аз дафотири далелу ҳуҷҷат махон:

Ҳуше, ки сиёҳии сафедӣ фаҳмид,
Мапсанд, ки сирри ҳақ камоҳӣ фаҳмид.
Гуфтам сухане, лек пас аз касби камол
Хоҳӣ фаҳмид, чун нахоҳӣ фаҳмид.
Чӣ лофӣ ба ҳарфи касон хомавор,
Сарире зи таҳқиқи худ ҳам барор.
Бурун тоз аз зулмати ваҳми хеш,
Бикун сайр дар кӯчаи фаҳми хеш.
Марав ҳамчу гӯш аз паи ҳарфи кас,
Ба дил соате ғӯта зан чун нафас,
Ки шамъе зи таҳқиқ равшан кунӣ,
Гули маъние зеби доман кунӣ.
Чӣ таҳқиқи нури басити қидам,
Ки ҷӯшад зи дил бе ғубори зулам.

Он чи аз нусхаи дил фаҳм кунӣ, агар ҳама лафз аст, чун мардумак тӯфонаш аз ҷо намебарад ва ҳар чи аз хориҷ ҷамъ намоӣ, ҳарчанд дафтарҳост, дар чашм кушудане чун мижа барҳам намехӯрад. Зинҳор бо гуфтугӯи мабҳаси олим хӯ нагирӣ, то ҳамчу авом дар шиканҷаи расми зиндагӣ намирӣ:

Чашми ҳақбин заҳмати андешаи ботил набурд,
Маҳрами Лайлӣ бароти шавқ бар маҳмил набурд,
Сирри маънӣ аз хаму печи иборат хориҷ аст,
Қосиди мулки тақаддус ранҷи обу гил набурд.
Саъйи мо дар манзил аз ғафлат биёбонмарг монд,
Шаш ҷиҳат тай кард, аммо сар ба ҷайби дил набурд.

Табоеъро тақлиди авзои якдигар раҳзани таҳқиқ аст ва табаъияти одоту русум монеъи сарманзили тавфиқ. Ҷамъияти дил ба шарти узлат ҳамаро муяссар аст, агар ҳамсуҳбатон маъзур доранд ва мутолиаи нусхаи талалӣ ҳар кас дар бағал дорад, агар ҳамдарсон ба ҳоли худ вогузоранд.

Об дар ҳар табиате, ки роҳ ёфт, моили таклифи тарӣ намудан аст ва оташ дар ҳар мизоҷе, ки ғолиб афтод, саргарми дукони ҳарорат кушудан. Дайриёнро ба ҳукми тасаллути русум сар дар ҷайб барнаёварда, дар хурӯши ноқус ғӯтахорист. Ва масҷидиёнро сарҳисоби идроки нафс нагардида, ҳамон тааллуқи субҳашуморӣ. На бараҳманро дар кашокаши доми ихтилот зуннори тааллуқ гусехтан, то ба таammул кӯшад, ки ноқуси дайристони фитрат чи оҳанг дорад ва на шайхро аз офоти руҷӯъи халқ ба ҳисори танҳоӣ гурехтан, то фаҳм намояд, ки лаббайки тапидангоҳи дил чи субҳа мешуморад. Ночор накде, ки дар гиреҳи хеш набастаанд, аз кисаи ғайр мешуморанд ва саре, ки ба хаёли худ надуздидаанд, аз гиребони дигарон бармеоранд. Дар ғулғулободи офаткадаи ину он магар дар паноҳи хомӯшӣ гурезӣ, то бе тақлиди забонҳо ҳарфе тавонӣ фаҳмид. Ва аз садамаи рози гулистони ваҳму занн ба карии гӯш илтиҷо барӣ, то аз пардаи таҳқиқ навое тавонӣ шунид:

Инкории ғайр бош, тасдиқ ин аст,
Вогард ба гирди дил, ки тавфиқ ин аст.
Табъийяти халқ аз ҳақат ғофил кард,
Тарки тақлид гир, таҳқиқ ин аст.

Агар саодати азалӣ далели маънии иқбол гардад, дарси ин андеша аз бар кардан аст ва аҷзои ин нусха шарораи яқин овардан, ки мудрики ҳақиқии фазли бе камму кайф ҳазрати Ҳаққ аст ва муҳаррики ҳақиқӣ ҳамон иродаи зоти мутлақ. Ҳар гоҳ ба шаммае аз ин нукта ворасидӣ, тасаввури илми ғайр хаёлест хом. Чун рамзе аз ин дақиқа дарёфтӣ, тахайюли фаҳми мосиво ҳарфест нотамом:

Донишҳо беҳуда-ст, то аз он ҷо надонӣ,
Таҳсилҳо бефоида, то аз ӯ нахонӣ.

Мунтахаб аз «Унсур»-и Абулмаонии Бедил, қуддиса сирруҳу,

Таъйидан қаламӣ афтодааст, тадаббуру аҳфаз.
Интиҳои [калом.]

Ва бидонед, ки таваҷҷуҳи нафс дар ҳақиқати умур он қадр таъсир дорад, ки масоили воқеънашударо ташхис ва тартиб медиҳад, гӯ, «дар китобе бош ё мабош». Илло ин миқдор, ки мизон нигоҳ доред, ки он натиҷаи зодаи тафаккури шумо дар аркони дин халал наёрад, балки мушайяд бошад ва ба асли шариат, ки [он] китобу суннат аст, он эътиқод ва ташхиси шумо мутобиқ бошад ва салафи аҳли ислом бар он рафта бошанд,чи нашёни илму фаҳм ва қуввати ақлу ҳадс аз ихтилофи лоҳиққ ба собиқ хезад. Ва вуқӯъи иштибоҳ сабаби ҳусули яқин гардад ба сарфи таваҷҷуҳ ва саъй. Баъд аз тамҳиди далоил боз тафаккур дар ин ки ҳаққ кадому ботил кадом ва боз ҳаққи дигар ҳаст ё нест. Ва он ки нафси ӯ ба зоҳири далоил қонеъ шавад ва ғавр дар ҳақиқат накунад ва тафаҳҳуси усули маонӣ нанамояд, дар залолат афтад ва дар эътирози муътариз хиҷолат барад.

Ман боре ба ғурур, чунки чашмам дар зоҳир буд, пеши масеҳии олим дар таҳрифи дини насоро нуктаҳо ва амсол мерондам, вай қабул мекард ва эътироф менамуд. Он гоҳ гуфт: «Инсоф деҳ, ки алявм ин дин, ки шумо иттихоз кардаед, низмунҳариф аст. Ва ба он дин, ки саҳобаи расул, алайҳиссалом буданд ва тобеъин бад-он тамассук менамуданд, ҳеч шабоҳат ва муносабат надорад [ва] илло ин миқдор, ки ба забон мегӯед: «Ло илоҳа илла-л-Лоҳу Муҳаммадун расулу-л-Лоҳ» ва мо низ мегӯем. Он гоҳ фазоилу маосири саҳобаро маа тобеъин, ризвонуллоҳи алайҳиму аҷмаин, баршумурд. Инодан ва мукобаратан ба ҳар кадом аз эроди ӯ ҷавобе ракик ҷиҳати тавофуқ медодам, аммо қуввати нотиқаам дар ботин мабҳуту хиҷил буд.

Дигар, дар ҳузури уламо ва донишмандон овоз барнадоред ва мутасаддии суолу ҷавоб машавед, балки дигаронро пеш даровардa, мутаваҷҷеҳ бошед, ки чӣ мегӯянд. Ҳосили онҳо ғавғо бошад, шумо хулосаро барчинед, ки мутахайила ва мутафаккира ва зокира назди ҷӯши ғавғо суварҳои гирдовардаро берун надиҳанд. Фалоҷарам, барои исқоти хасм муҷодилонро сухан ба фуҳшу тазаййуф равад. Ҳаракати забон ба оҳистагӣ мухилли фаҳму тааққул аст, то ба ғавғову ҷидол чӣ расад. [Охир] надонед, ки назди қироати баланд, ки худ кунед, ё аз ғайр бишнавед, маънии Қуръон ба сароҳат макшуф нашавад ва агар шавад ҳам, лафз ба лафз ва бетаъсир бошад ба хилофи тиловати хуфя, ки маънии зоҳир дар зеҳн кашф шавад ва боз тавағғул дар батни маонӣ кунад ва амсолу назоир аз ҳама ҷиҳат ба хотир дарояд ва нафс роҳат ёбад ва дил риққат орад. Аз ин ҷиҳат онон, ки дар муҷодала ба фикр ва тааннӣ сухан кунад, дар нафсуламр ғолиб бошад. Ва ғавғокунанда хазаф бисёр гӯяд, ки арбоби зеҳни мустақим онро написанданд ва эътибор накунанд ва сафеҳу аллома номаш ниҳанд ва матъуну мақдӯҳ бувад.

[Ва агар тавфиқ ба ҳифзи Қуръон ёбед, нияти шумо ҳифзи усули шариат бошад ва ин фикр доред, ки агар душманони дин зӯр оваранд, ки Қуръон аз ҷаҳон бардоранд, шумо дар

сина дошта бошед. Чунон ки нусхаи Таврот бояд аз истилои Бухтуннасар дар банӣ Исроил ва сӯхтани ҳамаи кутуби Таврот ба воситаи Узайри набӣ, алайҳиссалом, ки онро дар сина дошт, бар вай кор омад ва ин китоб, ки дар миёни яҳудиён аст, аз ӯст].

Ва дигар, дар изҳори калимаи ҳаққ ва сухани ҳикмат, ки бад-он муваффақ шавед, ба ҳар кӣ бошад, бигӯед ва агар натавонед, дар авроқ сабт кунед. Агарчи худ дар амал бад-он муваффақ нашудаед, шояд дигарон амал оранд баъд аз шумо. Ва чун сухане дар офоқу анфус мутобиқ бувад, ба адами қабули халқ малул нашавед, ки шумо аз ҷои дигар гуфтаед, вай аз ҷои дигар, яъне ҷое, ки шумо он суханро аз он ҷо ахз кардаед, вай истеъдоди ахз аз он макон надорад ва надошта. Фалоҷарам, маъқул карда натавонед, муҷомала ва мудоро кунед ва ӯро ба ҳоли ӯ вогузоред.

Ва чун ду тан дар масъалае ҷадал оранд, бидонед, ки яке аз мағзи авроқ мегӯяд, дигаре аз мағзи муаллим. Ва агар яке аз назди муаллим гӯяд, дигаре аз мағзи мусанниф. Ва агар яке аз назди мас гӯяд, дигаре аз пеши шореъ. Ва агар яке аз пеши шореъ гӯяд, дигаре аз маънии батнии лафзи шореъ. Ҳамчунин батн ба батн то ба лавҳи маҳфуз расад, ки дар он ҷо маротиби улум ғайримутаноҳӣ бошад. Ҳам дар он яке аз ҷои дигар гӯяд ва дигаре аз ҷои дигар бинобар мухолафати истеъдоди фитрӣ. Бар тақдире, ки ҳар ду аз аҳли кашф [ва мушоҳада] бошанд. Масалан, чи мумкин нест, ки ду фаҳм ба ҳамдигар мутобиқ афтад, агарчи аз ҳамдигар қабул кунанд.[Чунон ки суханони Имом Раббонӣ бо суханони Шайх Муҳиддини Арабӣ] ва он чи шогирд пеши устод масъала фаҳм кунад, албатта, ба фаҳми устод муттаҳид нест, ё зиёд аст, ё камтар, ки ҳар ду воқиф набошанд ва ҳар ду заъм оранд, ки фаҳмидаанд. Басо бувад, ки ҳар ду [низ] нафаҳмидаанд ва надониста бо ҷазми фаҳм. Ихтилофи уламо дар фурӯъ ва усул аз ин ҷиҳат аст ва сабаби қадҳ ва ҷарҳи ҳамдигар ин.

Дигар, дар пеши ғайри дин аз ҷуҳуду насоро аз тазаййуфу таҳқири миллати ӯ ва дар назди уқало аз изҳори муқаддима,

ки ба мизони шаръ ва ақл насанҷидаед, сухан наронед, ки хиҷолат баред.

وَفَوۡقَ كُلِّ ذِى عِلۡمٍ عَلِيمٌ ۝٧٦

(Ва болои ҳар соҳибилм доное ҳаст. Сураи Юсуф, ояти 76). Дар аввал ба шафқат ва муҷомала, дар сонӣ ба тавозуъ ва фурутанӣ мудоро кунед, балки аз ҳар ду [фирқа] толиби ахз бошед, то дар дин шукр тавонед кард ва дар камол тавонед афзуд. Ва агар сухани санҷида доред ва хасм тааққул накунад, бигузоред, ки ба ҷаҳли мураккаб бимирад ва барои фаҳмондани ӯ беш заҳмат мабаред.

Дигар, аз марг тарсон мабошед ва барои ҳифзи ҳаёт ларзон, ки он мақдури шумо набувад. Балки доим ба шавқ мунтазири мурдан бошед, магар ки ба Ҳақҳ инобат карда, то ибодату тоат оред ва агар не, ба умеди он ки шояд баъд аз ин тавба кунед, дил бар ҳаёти мустаор мабандед, [чи] бошад, ки баъд аз ин ҳам тавба натавонед кард, ҷароиму маосими шумо бисёр шуда бошад, дар ин сурат марг беҳтар, ки азобу иқоб камтар бошад.

Дигар, агар тарс аз Худованди субҳонаҳу доред, аз ҳеч аҳаде андешанок мабошед ва агар тарси шумо аз Ҳақҳ камтар бувад, аз ҳама битарсед, мабод ки бар шумо мусаллат кунанд:

[Байт]

Ту пок бошу мадор, эй бародар, аз кас бок,
Занaнд ҷомаи нопок козурон бар санг.

[Чунончи, дар масъалаи ҳудусу қидам ҳар ду тараф ба шакк бошанд ва ихтилофи уламо дар фурӯъ ва усул аз ин ҷиҳат аст].

Дигар, бар маосӣ ва шурур далер ва мусирр мабошед ва агар аз ғалабаи ғафлат бар гуноҳе қудрат ёбед, алалфавр ба Ҳақҳ инобат оред ва истиғфор кунед.

Аввали маосӣ андешаи ғайриҳаққ ва носавоб бошад ва охираш ба куфру ширк кашад. Ба ҳар синф аз ин маосӣ, ки ба

ҳикмати ғомизаи илоҳӣ мубтало шавед, бетароҳӣ ба тавбаву инобат тадорук кунед ва ба истиғфору садақа онро аз худ дур гардонед ва нагузоред, ки ба маҷлиси дигар бе инобат бар шумо бигузарад.

Ва моро ба дараҷоти куфр ва дунтар ва асфалисофилини табиат бисёрҳо бурданду оварданд. Ба воситаи эътиқоди росихае дар асли дин ва қабоеҳи ҳар амалеро алалфавр менамуданд. Ва иллати он ки ман бар зоҳири ҳолҳо фирефта нашудам ва назар дар асл ва авоқиби умур доштам, онаст, ки дар соли сиюм аз умр камобеш ба саъйи яке аз умаро ба китобати «Кимиёи саодат»-и Имом Ғаззолӣ мустаъидд гаштам. Ва он дар усули дин аст ва муомалоти дунявӣ. Ва дар он баъзе таҳқиқотро роҷеъ ба «Эҳё-у-лулум» дошта, ки ҳам аз мусаннафоти он Имом аст. Ба мутолааи он низ фоиз шудам, то асли дину диёнат дар хотирам нишаст. Ва баъд аз он ҳамаи [он] муомалоти мардумро аз умури динӣ ва дунявӣ мухолиф бар он медидам. Ва аз он пасба ҳар амре, ки мубошир мешудам, аз умури нафсонӣ ва динӣ ва дунявӣ ағлоти он дар басиратам макшуф мешуд ва ба ҳеч кор дилхуш намешудам. На дар суҳбати уламо ва машоих ва на аз улфати фузало ва булаға ва на аз маю маъшуқ вана аз созу овоз, на аз мухолатати ҳукком ва умаро, ки алалфавр нодим ва пушаймон мегаштам ва мегуфтам «Абас корест, ки кардаам ва ба ноҳинҷор ҷое омада». Ва чун халкро медидам, ки ба як роҳи тақлидии мутаориф мерафтанд, ман ҳам чора надоштам, [ки] мухолафат кунам ва мегуфтам: «Шояд дар охиртари ин роҳ маслаки наҷоте бошад». То дар санаи панҷоҳум аз умр шоҳроҳи мустақим дидам. Ва дар он ҷамъе мерафтанд ва раҳнамое доштанд. Аъмолу атвори онҳо дар назараам ширин омад ва улфату суҳбату рафоқати эшон марғуби хотирам афтод.– Бе ғоилаи тадаббур ва тафаккур ба эшон ҳамроҳӣ гузидам ва басе [аз] шебу фарози ин роҳ қатъ намуда, пеш аз он ки ба манзил расам, далели мақсад фавт шуд ва ман ҳамчунон дар роҳ монда, на ҷуръате, [ки] қадам пеш ниҳам ва на тоқате, ки мурoҷаат намоям, на далеле, ки аз манзил нишон диҳад:

[Байт]
Ман хостаме, ки рӯи ман будӣ моҳ,
Лекин чӣ кунам, маро дар ин нест гуноҳ.
Менарҳонӣ маро зи ман, ман чӣ кунам,
Сер омадаам зи ҷону тан, ман чӣ кунам.
Ман мехоҳам, ки роҳ ёбам сӯи Ту,
Ту раҳ надиҳӣ ба хештан, ман чӣ кунам?!

Борҳо, ки ман солики сироти мустақим шудам ва азимати салоҳу садод намудам, пеши роҳам масдуд омад. Надонам, шақовати ҷибиллӣ аст, ки монеъи уруҷи мадориҷи инсонии ман шуда, ё ҳикмати тамаддунии маро дар нома набиштаанд, ки ҳанӯз мазҳари он нашудаам. Ман боре барои тарку таҷрид истихора мекардам ва шаб то саҳар мутаваҷҷеҳи ишораи ғайбӣ будам, [то] ҳотифам ин байт бархонд, ки:

[Байт]
Пеш аз ману ту бар рухи ҷонҳо кашидаанд
Туғрои некбахтию нили бадахтарӣ.

Баъд аз муддатҳо ин байт[ро] аз қасоиди [Шайх] Саъдии Шерозӣ ёфтам. Ман ин байтро чунин таъвил кардам, ки мо туро аз саодату шақоват ва қурбу буъд мақоми маълум муайян кардаем, ки он ҷо равӣ ва дар он ҷо бошӣ, туро нарасад, ки гӯӣ: «Ман ин кор мекунам ва он кор намекунам. Ва ин тақдир пеш аз офариниши олам ба ду ҳазор сол набишта шуда, ту мехоҳӣ, ки онро тағйир ва табдил бидиҳӣ. Ва ба ҳар сурат, ки туро гӯем бибош, бибош [ва ба ҳар роҳе, ки нишон додаем, бирав]». Он гоҳ ман худро пеши сарпанҷаи қазо таслим ва тафвиз намудам ва беш илтимоси ҳавасу орзу накардам [ва ба кадом ҷодда, ки дучорам карданд, бад-он сар ниҳодам, аз ин ҷиҳат] на дар тарк ҷуръате [дорам] ва на дар ҷамъ ҳиммате:

Миёни ину он дармондаам ман,
Аз он сӯ ронда, з-ин сӯ мондаам ман.

Дигар, дар зоҳири ваъдаҳо мағрур машавед ва ба зоҳири шариат қаноат макунед ва ақида меёред, ки ҷаҳаннам махсуси куффор аст ва уммати он сарвар ба дӯзах наравад ва пайғамбар шафоати гуноҳкорон кунад. Бидонед, ки он чи дар Қуръон ва ҳадис зикри муъминон омада, мурод муъминони комиланд ва эшон чаҳор гурӯҳанд:

Анбиё ва сиддиқон ва шуҳадо ва солеҳон. Ва мурод аз солеҳин авлиёу-л-Лоҳанд аз асҳоби фақру таҷрид ва усоти муъминин дар муқобалаи куффору мунофиқин воқеъ шудаанд. Ва сивои ин чаҳор гурӯҳ ҳар киро Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло агар хоҳад, бад-эшон мулҳақ гардонад [аз мутеону мутааббидон]. **Ли қавлиҳи таоло:**

وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ
وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّـٰلِحِينَ

(Ва касоне, ки Худову пайғамбарро фармон бурданд, ҳамроҳи ононанд аз пайғамбарон ва сиддиқон ва шаҳидон ва солеҳон, ки Худо бар онҳо инъом кардааст. Сураи Нисо, ояти 69).

Ва он чи муфассирин дар мавориди сареҳ ва ғайрисареҳ аз ваъдаву ваид муъминон ва куффору мунофиқонро хостаанд, яъне **«мосадақа ваъдаҳу муъминуна мосадақа ваъидуҳу, кофирун»**(*он ки тасдиқ кунад ваъдаи Ӯро,муъмин аст ва он ки тасдиқ кунад ваъиди Ӯро, кофир аст).* Тарғибан ва тарҳибан будааст, то беруниён дохил шаванд ва даруниён хориҷ нагарданд. Ва агар омм гиранд, муъминон заифдил шаванд ва аз наҷот маъюс гарданд. Ва куффор мутлақ ба имон рағбат наёранд ва агар муфоди

يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ

(Ҳар киро хоҳад, меомурзад ва ҳар киро хоҳад, азоб мекунад)-ро омм надонед, риёзат ва муҷоҳадати уламо ва сулаҳои уммат абас афтад, чи баъд аз таҳаққуқи наҷот, филҷумла, ҳеч омилу оқил барои нафъи мавҳумаи оҷила ҳалво ва нони оҷиларо пушти по назанад ва ба тарки танаъъум ва роҳат нагӯяд.

Пас, шуморо назар дар сирати расулу-л-Лоҳ, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобии кироми ӯ бошад, разияллоҳу анҳум. Ва он мизон бувад дар савоби аъмол ва гуфтори шумо. Ва шафоат, агарчи аз пайғамбар ва сулаҳои уммат воқеъ шавад, надонед, ки агар дуздро ба шафоат аз зиндон бароранд, ё аз сари дор фуруд оранд, ӯро алалфавр ба назди султон ва чаҳорбоғи хосса набаранд ва хилъат набахшанд, илло ин миқдор, ки аз торикии ҳабс ба рӯшноии итлоқ баромада бувад; ва аз туъмагии мурғон ба луқмагии кирмон афтода бошад, зиндаи ба сурат мурда бошад. Ва мардумро дар ҳама умр аз ӯ нуфур бувад. Ва касе мултафити ҳоли ӯ набошад, ба гидяву муздурӣ ва хидмати гулхан ба сар барад. [Ва] ободии биҳишт ба қадри амал ва тоат бувад. Ва биҳишти бе аъмоли ҳасана [дар маънӣ] водие аз водиҳои дӯзах бувад. Илло ин миқдор, ки бе мору каждум ва бе ҳамиму ғассоқ ва бе ғулу занҷир бошад. Ва чун ин муқаддимаро маҳфуз доред бар тибқи авомиру навоҳӣ амал тавонед кард ва бар маосӣ [ва шурур] ҷуръат натавонед намуд ва агар воқеъ шавад, тадорук тавонед кард.

Дигар, дар раставу бозор ва шавореъ ба ҳар тараф нозир ва ба ҳар чиз муроқиб мабошед, ки бисёрии офоту ҳирсу шараҳ аз дидани чизҳо ва раҳгузари чашм афтад.

Хоҳӣ, ки ба кас дил надиҳӣ, дида бибанд.

Аз ин ҷиҳат давоии касб ва майли [ҷамъ] падид ояд. Сабил он ки дар роҳҳо чашм дар пеши по доред, ё он ки чун аз хона берун мешавед, дилро дар таҳқиқи масъалае аз аълову асфал баргуморед ва дар арзи роҳ бад-он машғул бошед.

Ва маро борҳо афтода, ки аз шаҳр баромадаам ба қасди хонаи дӯсте ва дил ба фикре мустағрақ карда, то се фарсанге аз шаҳр. Ва гоҳо ба таваҷҷуҳ, ки роҳро ғалат накунам, аз ҷодда хабардор шуда. Ва гоҳо аз мақсад як деҳа болотар гузашта, ё як деҳа пештар вуқуф даст дода. Ва басо дар даруни маорик созу навоз ва муколамаи асҳобро нашунида, ё шунида мисли он ки аз дур овозе бишунавад ва ташхис накунад. Ва басе дар раставу бозор мардумро ба сароҳат надида ва нашинохтаам ва ба бисёре салом надода, ё ба ҷавоб напардохта. Аз ин ҷиҳат касоне, ки маро шунида, ба ман нарасида буданд, маро мутакаббир ва мағрур мепиндоштанд. Ва дар ҳуҷуми омм ҷунбиш ва ҳаракати халқ махсуси ман мешуд ва аз дигар ҳоли эшон маъзул будам. Ва ҳамчунин дар саворӣ ташхиси маркуби худ намекардам аз аспу хар, ин миқдор, ки медонистам, ки чизе дар таҳти ман меҷунбад ва маро мебарад. Ва гоҳо дар кӯчаҳо аз ғояти завқ, ки дар тафаккури худ доштам, худро дар кӯчаи мамлӯ медидам ва дар шавореъ намегунҷидам ва халқи пиёдаву савора маа аҳмолу асқол аз зери домонам мегузаштанд ва хурду ҳақир менамуданд, агарчи ҳуккому умаро буданд. Ва гоҳо дар ҷавви ҳаво низ намегунҷидам, чун кӯҳи рафеъ, ки саҳоби раванда аз камараш бигузарад. Аз он ҷо ба ҳамаи билод, ки расида будам, медидам ва шаҳрҳо, ки бад-он нарасида, тӯлу арзи онро дониста, тааққул ва тасаввур менамудам ва мардуми онро ба ҳамон тарз, ки дар раставу бозор тараддуд оранд, муояна мекардам.

Абдулмаонӣ гӯяд:

Бедил, ба муҳити ҳайратам тӯфонҳост,
К-аз аҷзу ғурури комилам сомонҳост.
Гоҳ аз афлок по ба доман дорам,
Гоҳе дар ҷайби зарраам ҷавлонҳост.

Яъне ғурури комил то он ҷо, ки дар зери арш намегунҷидам, то ба доман ва ғунча менишастам ва аҷзи шомил то он ҷо, ки дар даруни зарра монанди заррае будам ва

муҳоти зарра монанди фалакулатлас нопайдоканор медидам ва дар ҷавви он сууду нузул менамудам.

Пас, агар шумо дар ин муқаддима тафаккур кунед, медонед, ки чун домони андешаву фикр ин қадр басту вусъат дорад, ҳар кӣ бошад, аз ҳолати абнои ҷинс машғул ва маҳҷуб мегардад ва худро ба осонӣ фароҳам наёварад. Ва ба он чи мардум дил диҳанд ва майл оранд, вай дил надиҳад ва майл наёрад.

Дигар, дар дидан ва донистани ҳикмати асбоби нафиса ва ашёи ғариба, ки худ надоред ва ҳикмати онро намедонед, таваҷҷуҳ мафармоед, ки мӯҷиби хиҷолат ва надомат гардад.

Ман боре дар асфор дар арзи роҳ, ки [дар сарое] ба ¯ манзил нузул доштам, туфангчаи шашмила аз соҳиби сароро гирифта, тамошои атрофу ҳавошии он мекардам ва ҷои қундоқ ва гулӯла меҷустам ва ҳар тарафе мегардонидам. Дар ин ҳол ду тан аз руфақо яке [аз] пушт ба ман, дигаре буногӯши [ӯ муҳозии ман буд], ҷой дуруст мекард. Ҳам дар ин асно ногоҳ туфангча холӣ шуд. Ман аз тарс ғаш кардам ва аз даст бияндохтам. Гулӯла як ваҷаб ба девор нишаста буд. Баъд аз ифоқа нишон гирифтам, агар [гулӯла] чаҳор ангушт ба тарафи рост майл кардӣ, аз [буногӯш ва] канори абрӯи як рафиқи ман гузаштӣ ва агар чаҳор ангушт ба тарафи чап инҳино ёфтӣ, аз шонаи рафиқи дигари [ман] гузаштӣ.

[Дигар], Худойро шукр гуфтам, ки аз сахт балое раҳидаам ва аз базаҳи хуни баноҳақ раста ва ғарқи дарёи хиҷолату ташвир шуда, бо соҳиби туфангча узре мегуфтам. Ва ҳар гоҳ ки сурати он воқеа ба хотирам ояд, ду-се соат дил беҳузур гардад ва ларза бар аъзоям нишинад.

Дигар, мутасаддии дурустии амре, ки худ аҳли он набошед, қатъан машавед ва чизе, ки бинобар оризае нуқсондор шуда, муддати руфӯ ва ислоҳи он магардед, ки агар натавонед, хиҷолат баред.

[Чунончи], ман боре дар сафар будам аз доруламора бисёр дур. Яке аз ашроф [дар арзи роҳ] соате ба дастам додки «Шишаи он аз ҷояш баромада, дуруст кун». Арзи роҳ буд,

ҳарчанд давр гаштам ва гардонидам, муяссар нашуд. Агар манзил будӣ, онро ба санг ё қайроқ судаме, осон шудӣ, лекин фурсат наёфта, андаке зӯр кардам, як шиша [буд,] панҷ-шаш шиша шуд. Соҳиби соат медид. Дороламора наздик набуд, ки соатро нигоҳ дошта, шишаи дигар ёфта, дуруст кунам. Ҳамчунон шикаста ба дасти ғарим супурдам. Ӯ хамӯш, ман низ хомӯш ва ҳанӯз аз хиҷолати он барнамеоям.

Дигар, ҳар чиз, ки бар дасти [ёрон ва] дӯстон бинед аз ашёи шарифа ва хасиса, бар он тамаъ накунед ва дил набандед, ки матои нафиса ба ҳар нафсе сознор аст ва ашёи хасиса ба ҳар касе даркор; ки мӯҷиби нуқсони муҳаббат гардад ва дар улфат манқасат оварад, чи таммоъ назди халқ беқадр бошад ва мустағнӣ бомиқдор. Ва агар дар бардоштани инчунин чизҳо икроҳ ва иҷбор кунанд ҳам, қабул накунед, магар ризои дӯстро.

Ман боре назди маҳбуби дилхоҳ нишаста будам, яке аз насоро даромад [ва] ду [адад] қутичаи саводи нуқра ва зарандуда ба армуғон пеши дӯсти ман ниҳод. [Ман] аз ғояти тароват ва нафосат ба ҳар ду тамаъ бастам, локин қуввати омираам ба далоили қотеа манъ мефармуд, ки «[ҳон], худро ба [тамаъи] чизҳои ҳақир маёло ва ҳиммат баланд ор», то ҳеч кадомро нагирифтам ва ба ҳеч кадом илтифот накардам. Чун маҷлис мунқазӣ шуд, ҳамчунон бархостам, то даҳлези хона. Он дӯсти ман ҳар дуро овард ва гуфт «Инҳо аз ту буд, чаро барнадоштӣ?»

Гуфтам: «Бо ту аз ман муносибтар ва заруртар бувад». Номонда якеро дар бағалам андохт, ки бо ман даркорӣ дошт ва дигарро барои худ иттихоз кард, ки бар ӯ зарурӣ буд.

Дигар, дар озори ҳеч зирӯҳ ва зиҷасад макӯшед ва ба ҳамаи махлуқот ба рифқу мудоро ва муҷомала муомала кунед.

[Байт]

Маёзор мӯре, ки донакаш аст,
Ки ҷон дораду ҷон ба ҳар тан х(в)аш аст.

То агар аз мору каждум хавф [ва] зарар доред, худ мутасаддии ҳалоку азоби он машавед ва дигареро бифармоед. Надонед, ки пашша офаридан ва магас эҷод кардан бисёр душвор аст. Агар ҳазор динор бидиҳед, ҳеч устоди моҳири ҳарирбоф пари магас иншо ва ихтироъ натавонад кард, бо он ки ин пар ҷон надорад, то ба ҷон офаридан чӣ расад. Бандавор дар замин қадам ниҳед, на хоҷавор:

[Байт

Зи хок офаридат Ҷаҳондори пок,
Пас, эй банда, афтодагӣ кун чу хок.
Ҳариси ҷаҳонсӯзи саркаш мабош,
Зи хок офаридат, чу оташ мабош.]

Ман боре дар лаби обе мутафаккир нишаста будам. Дидам, сурхзанбӯре дар об ғарқ шуда, наздик ба вартаи ҳалок расида буд, бардошта бар канор ниҳодам, то хушк шуд ва бипарид. Натиҷаи ин амал ҳамон рӯз ба ман расид. Рӯзе дидам, мӯраспак ба тори анкабут гирифтор омада метапид. Тараҳҳум овардам. Риштаҳо аз саропояш ба ҳикмат бурун кашидам, ки озоре ба вай нарасид. Ва ба сабаби ин амал аз маҳлакаи азим ба воситаи шахсе бираҳидам.

Ва билҷумла дар ҳамаи умури маодӣ ва маосӣ қиссаи рӯбоҳбача малҳузи шумо бошад, ки аз модар пурсид, ки «маро ҳилае биёмӯз, ки чун ба кашокаши саг дармонам, бад-он кор бандам ва махлас ёбам». Гуфт: «Онро ҳилаҳо фаровон аст, [аммо] осонтар ва ба наҷот қарибтар он ки дар хона нишинӣ, на ӯ туро бинад ва на ту ӯро бинӣ».

Самараи ин нукта ҳамон тарки ихтилот аст ва ихтиёри инзиво, ки ҳамаи фасодҳо ва шаррҳо [ва маҳлакаҳо] баъд аз ихтилот хезад ва осудагию фароғат аз ҳама макрӯҳоти динӣ ва дунявӣ дар гӯшагирӣ бошад.

Ин миқдор калимоти баланд ва никоти арҷманд басанда бошад шуморо, агар корбастанӣ бошед. Ва чун ҳеч нафсе ба камоли ғайр розӣ намешавад магар авлод.

Фалоҷарам, хулосаи улуми авоил ва авохирро ба шумо равшан намудем, ки агар шумо [хоҳед, ки] бад-ин поя расед, фурсатҳо ва солҳо бояд ва боз яҳтамил, ки шуморо надиҳанд. Худоро [саҷдаи] шукр оред, ки ҳам дар аввали ҳол ба шумо доданд. Чун ҳушёр шавед, ин қазоёро дар имтиҳон кашед ва дар офоқу анфус татбиқ диҳед. Агар ба ҳақиқати он роҳатон доданд, алалфавр ба оби зар ва варақи оҳу ва ҷилди булғор гирифта, дар сундуқ ниҳед ва ҷуз ба назари аҳли ақл манамоед ва мадароред ва онро хазинаи ҷавоҳири нафиса шиносед.

«**Ва-л-Лоҳу-л-ҳодӣ ило сабили-р-рашоди [ҳомидан ли-л-Лоҳи аввалан ва охиран]**».

ҲИКОЯТИ БӮЗИНАИ ТАББОХ

Он мард гуфт: [Восифӣ дар «Бадоеъу-л-вақоеъ»-и худ гӯяд, ки] «дӯсте доштам ба илати молихулиё гирифтор шуда, ҳарчанд муоличат намуд, ифоқат даст надод. Баъд аз чанд гоҳ дидам, ки маразаш ба сиҳҳатмубаддал гашта. Аз сабабаш пурсидам.

– Гуфт:

Ё фалон, медонӣ, ки аз баҳри даво ва офият басе [саъй ва] тараддуд кардам ва бисёр ихроҷот намудам ва басе аз дунболи табиб ва дуъовутумор давидам. Аз ҳеч ҷо ва аз ҳеч кас шифо наёфтам, илло ба мухолатат ва мусобаҳати бӯзина, [зеро ки] он ҳама савдо ва суимизоҷ аз ман муртафеъ шуд.

Ман тааҷҷуб оварда, аз кайфияти он муонасату мухолатат пурсидам. Гуфт: «Рӯзе дар боғ ранҷуру заъиф афтода будам. Ғавғое аз берун шунидам, аз ғулом сабаби онро тафаҳҳус кардам». Гуфт: «Маймунбозе дар шореъ бӯзинаро бозигар дар лаъб медорад [ва] атфолу акбор ба гирдаш муҷтамеъ гаштаанд, ин машғала аз онҳост».

Гуфтам: «Ӯро бо устод назди ман ор, то соате маро машғул дорад». [Он гоҳ] устоду шогирд [назди ман] даромада, басе шуъбадаҳову лаъбҳо намуданд, ки аз тафарруҷи он хиффатеву роҳате дар мизоҷи [худ] ёфтам. Лобудд ба ҷон харидори он бӯзина гаштам. Устоди ӯ аз ин муомала имтиноъ ва аз мубояъа истинфор овард, ки бинои қавоми маишати ман ба вуҷуди ин бӯзина мутааллиқ аст ва саранҷоми маҳомм, пазу сози хонаам ба кифояти ӯ марбут аст ва шабҳангом ба канорам мехуспад ва рӯз ҳама корам мекунад. Ман аз ранҷу бemoрии худ ба ӯ гуфта илҳоҳ намудам, ки шояд ба ҳузури ин маймуни муборакпай савдои димоғи ман муртафеъ шавад. Ва алҳол понсад дирам ба ту медиҳам, боз бӯзинаи дигарро ба кори худ дармеорӣ, ҳар вақт ки эҳтиёҷ афтад, назди ман оӣ, муованатат мекунам. Чор-ночор розӣ шуда, ахлоқу авзои ӯро бо ман таъйин намуда гуфт:»Ҳар коре фармоӣ, ба забони

имову ишора таъйин кун, мувофиқи табъ аз уҳда бармеояд». Он гоҳ видоъ карда, берун рафт.

Пас чанд гоҳ аст, ки саранҷоми [маҳомм]-и манзили беруни ман аз руфту рӯб ва обпошии саҳн ва суффа ва аз чоҳ об кашидан ва ба гулзорҳо обдодан дар уҳдаи он маймун мутааллиқ гардонидам. Ва ин ҳайвон сахт зираку ҳушманд будааст, ки мушоҳадаи хулқу вазъи ӯ маро ба сарманзили офият расонид.

[Ва аз наводири ҳолаташ яке он ки] рӯзе ғулом барои таом оташдон дар дегдон ниҳода, маймунро оварда, таъйин кард, ки дар ин ҷо оташкунӣ, на баланду на паст ва ин ашёро ба таоқуб дар дег андозӣ. Маймун ба супоришоти ғулом назар меандӯхту сар меҷунбонид ва иқболе мекард, чунки ҳар ду ба ҳамдигар ҷалису анису ҳамхона ва ҳамхоба буданд. Ва ман бар кат ба паҳлу будам ва ба ҳоли ҳар ду менигаристам. Ғулом барои муҳимме дар шаҳр рафт. Бӯзина ба адои зарифона ба таҳияи пазу соз қиём мекард ва дастҳо то соид ба ҷӯи об шуста ва ба хушкӣ пок карда, ҳамчу шотире даври дегдон мегашт. Ва ҳар чизе [аз косаву табақ] дар мавзеъ мениҳод ва ба тартиб мегирифт, ки ман тааҷҷуб менамудам ва ба худии худ мешигифтам, лекин ҳар замоне ба сӯи ман медид ва муроқиби аҳволи ман буд, гӯӣ маро мепоид. Донистам ва сар ба лиҳоф кашидам ва оҳиставу пинҳон аз таҳти пардамедидам. Чун аз тарафи ман дилҷамъ шуд [ва гумон кард, ки ба хоб рафтаам], лахте гӯшт аз дег бардошту дар табақ ниҳод, то сард шавад [ва] бихӯрад. Ногоҳ калоғе аз ҳаво бадар омад ваон гӯшт даррабуд. Бӯзина саросема музоҳими ӯ шуда, ҳеч коре натавонист кард, илло [он] ки дар сояи калоғ чашм бар ҳаво медавид. Дид, ки дасти умед ба гиребони зоғ намерасад, мағмуму маъюс омада, музтариб бар сари дегдон нишаст ва мутафаккир буд. Ногоҳ калоғ боз зоҳир шуд вааз ҳаво ба атрофи дегдон назар медӯхт, то магар чизе бирабояд, чунки он гӯшти пухта ба кор бурда ва даҳон ширин шуда буд. Маймуни ҳушманд [омадани ӯро фавзи азим дониста, мутарасси-

ди интиқом кашидан буд], оҳиста худро ба даруни алаф кашида, дар андаруни [сабза ва] баргҳо пинҳон шуда, хояҳои сурх бар ҳаво зоҳир дошт. Калоғи [ҳариси ғофил], ки бар ҳаво тараддуд менамуд, ногоҳ назараш бар хояи маймун афтод ва ба гумони он ки гӯштпора аст [аз табақи маймун соқит шуда ба иштиҳову шавқ] бар сари хояи маймун нишаст. Маймун алалфавр барҷасту зоғро ба чангол гирифт ва сараш барканду ба дур андохт. Шодону фарҳон бар сари дегдон омад ва ҷасади калоғро аз пару бол холӣ карда, аҳшо ва амъои ӯ берун оварда [ва худи калоғро] дар ҷӯй шустушӯй дода, мехост, ки дар дег андозад, то тадоруки гӯшти камшуда намояд. [Саросема] барҷастаму бонг задам, ки «ҳон, ай ҳаромзода, дегро наҷис макун». [Хиҷолат кашида] хомӯшу малул бинишаст ва он гӯшт аз даст бияндохт.

Дигар, шаби зимистон, [ки] ҳаво сард ва сармо буд, ғулом пагоҳ хандон назди ман даромад ва ба худии худ механдид. Сабаб пурсидам, инкор намуду гуфт:

«На ҳар амре қобили пурсу ков ва шунидан бошад». Бонг задаму ҳақорат додам, ки «иллати зиҳк баён кун!» Гуфт: «Имшаб маймун дар канори ман буд аз ҷиҳати сардии ҳаво ба як ҷомахоб осуда будем. Ногоҳ хоболуда тизе аз ман раҳо шуд, мутааффин, чунки меъдаи ман бухор карда буд. Маймун тоқат наоварда [дар ҷунбиш афтод, то бедор шудам, дидам, ки] сар аз лиҳофи ман берун овард, то уфунат бардошта шавад, [он гоҳ] сар ба дарун кунад.

Пас, аз ҷиҳати бурудати ҳаво боз сар ба лиҳоф кашид, ман ба ҳоли ӯ воқиф шуда, тизи дигар додам сердорутару дарозтар. Боз маймун сар берун кард. Баъд аз фурсате боз сар ба дарун овард ва оҳ мекашид [ва бетоқатӣ мекард], тизе дигараш додам сахту баландтар. [Тоқат наоварда], барҷасту оҳиста болин аз зери сари ман даркашиду бидарид ва пахтаҳо [аз он] берун кард, он гоҳ даст ба шалвори ман бурда, оҳиста бидарид. Ва ман нафасе сахт бароварда, худро дар хоб андохта [муроқиби аҳволи ӯ] будам. Он гоҳ пахтаҳоро

ғулӯла баста, бо ангушти худ ба шиддат ба мақъади ман мехазид. Аз зарбат [ва захми] нохунаш бетоқат гашта, барҷастаму чароғ кардам ва гуфтам: «Эй палид, бо ман чӣ андеша доштӣ?» Бо ман тез медиду лаб меҷунбонид ва ба куни худ ишора мекард, ки ман куни туро муҳкам бастанӣ будам, то [дигар] нагӯзӣ, аммо бедор шудию кори ман нотамом монд. Ва пахтаҳоро нишон медод, ки бигузор, то ҳамаро ба куни ту андарфиристам.

Аз [ин] ҳикояти ғулом ҳамаи онрӯзи ман ба ханда ва хуррамӣ бигузашт [то маймунро оварда пурсидам, ки туро ғулом чӣ кард? Ҳикояти шабинаро биайниҳӣ ба ишора маълум менамуд].

Муфоди ин ҳикоят он аст, ки дар шадоиду навоиб ва ранҷу мараз сабур бояд буд, то Офаридгори субҳонаҳу абвоби фараҷ кушода гардонад ва аз дорушшифои макрумат илоҷу даво расонад.

Чун айёми накбат сипарӣ шавад, суҳбати ноҷинс изолаи мараз кунад ва боиси фарҳату инбисот гардад.

Назм

Банда чу бо ҳукми Кирдгор бисозад,
Беғаму ранҷаш Худой кор бисозад.
Ҳар кӣ Худовандро шинохт мусаббиб,
Бо баду бо неки рӯзгор бисозад.
Тоати Ӯро ту бандавор ба сар бар,
То ҳама корат худойвор бисозад.

Ҳозо охиру мо аврадноҳу фи ҳозиҳи-с-сафаҳоти фӣ авохири муҳаррами-л-ҳарами санаи 1299.

[Навбате ки мусаввиди аврокро доияи инқитоъ ва инзивоъ афтода, умедвор будам, ки дар ин роҳ, ки даромадаам, яҳтамил, ки пеш кушода ояд ва муовадату муроҷаат даст надиҳад. Фалоҷарам, аз таҷрибиёт он чи пешам омада буд, дар сатр кашидам ва ба дастуруламали фарзандон гузоштам ва ба во-

ситаи он ки аҳлияти он кор надоштам, бозам аз роҳ оварданд ва ба роҳи мутаориф андохтанд:

Рубоӣ

Менараҳонад маро зи ман, ман чӣ кунам?
Сер омадаам зи ҷону тан, ман чӣ кунам?
Ман мехоҳам, ки роҳ ёбам сӯи Ӯ
Ӯ раҳ надиҳад ба хештан, ман чӣ кунам.]

ТАВЗЕҲОТ

Абдураҳмон ибни Авф – (580-653) аз саҳобагони паёмбари ислом Муҳаммад (с) буда, яке аз даҳ нафари башоратдодашуда ба биҳишт аст. Ва яке аз аъзои шӯрои шашнафара дар аҳди Усмон (рз) ва Алӣ (рз) буд. Ва яке аз ҳашт нафари аввалин буд, ки мусулмон шуд. Пеш аз ислом номи ӯ Абдулкаъба ё Абдуамр буд ва пайғамбар (с) ӯро Абдураҳмон номид. Касби асосии ӯ тиҷорат будааст.

Абдуллоҳи Умар – писари Умари Хаттоб халифаи дувуми ислом аст. Яке аз машҳуртарин афроди насли аввали ислом ва аз ровиёни ҳадис аст, ки солҳои 613-693 ҳаёт ба сар бурдааст.

Абдулло ибни Ҷаъфари Тайёр – фарзанди Ҷаъфар ибни Абитолиб буд. Ӯ домоди ҳазрати Алӣ (а) ва аз муборизони роҳи барқарор кардану мустаҳкам намудани ислом будааст. Агарчи дар соли вафоти пайғамбар (с) ӯ даҳ сол дошт аз ӯ ҳамчун ровии ҳадис низ ёд шудааст.

Абдураҳмонхон – Абдураҳмон ибни Афзал ибни Дӯстмуҳаммадхон – чаҳорумин шоҳи хонадони Баракзани Афғонистон, солҳои 1879-1901 ҳукмронӣ намудааст.

Абулкарам ва Асъад – фарзандони Аҳмад Махдуми Дониш.

Абиҳанифа (Абӯҳанифа) – Нуъмон ибни Собит, ки яке аз пешвоёни чоргона буда, дар соли 767 даргузаштааст.

Абулбашар – Кунияи Одам. Худованд аввало падари инсон – Одам ва баъд модари инсон – Ҳаворо офарида, хамчун зану шӯй онҳоро дар биҳишт ҷо дод. Худованд таъкид кард, ки аз себу гандуми мавҷудаи биҳишт нахӯранд,

вагарна гунаҳкор шуда, аз биҳишт маҳрум хоҳанд гашт. Ҳисси кунҷковӣ онҳоро маҷбур мекунад, ки таъкиди Офаридгорашонро сарфи назар карда, донаи гандуму себро бихӯранд. Дар натиҷаи ин амали норавояшон аз биҳишт ронда шудаанд.

Абулмаонӣ – Мирзо Абулқодир ибни Абдулхолиқ, шоир ва мутафаккири барҷастаи тоҷику форс, соли 1720 вафот кардааст.

Абӯзарҷмеҳр (Бузарҷмеҳр) –аз ҳакимони маъруфи Хусрави Парвиз.

Адес – яъне шаҳри Одесса.

Алӣ – Алӣ ибни Абитолиб халифаи чаҳорум буда, дар соли 661 кушта шудааст.

Амир Насрулло – дар солҳои 1826-1860 ҳукмронӣ кардааст.

Банӣ Исроил – яъне писарони Исроил, ки аз авлоди Яъқуб пайғамбар мебошанд.

Беҳзод – Камолиддини Беҳзод яке аз наққошони машҳури тоҷик буда, дар ҳудуди солҳои 1440-1451 таваллуд ёфтааст.

Бухтунассар – яке аз подшоҳони бобулӣ будааст

Бӯалӣ – (Ибни Сино) – Абӯалӣ Ҳусейн ибни Абдуллоҳ Ҳасан ибни Алӣ, маъруф ба Ибни Сино, олим ва мутафаккири оламшумули тоҷику форс буда, соли 980 дар Бухоро таваллуд ёфта, соли 1037 дар Ҳамадон фавтидааст.

Довуд пайғамбар – дар солҳои 1010-970 пеш аз милод ҳаёт ба сар бурда, Байтулмуқаддасро ӯ бунёд кардааст.

Зардушт – дар замони Гуштосп зуҳур карда, ба «Авесто» шарҳе менависад ва онро «Занд» меномад. Дертар, мегӯянд, ки ба «Занд»-аш низ шарҳе навишта, онро «Позанд» меномад. Вай тарғиботчии кеши оташпарастӣ буда, қариб 77 сол умр дидааст.

Ибни Ямин – Маҳмуд ибни Яминуддин Муҳаммади Туғроӣ, шоири машҳури тоҷику форс буда, дар Фарюмади Хуросон таваллуд ёфтааст. Шоир бо ҳаракати сарбадорон алоқа доштааст. Мегӯянд, ки боре девони ашъораш гум мешавад ва ӯ аз нав девоне тартиб медиҳад. Вай баъд аз ҳаштод соли умр дар соли 1367 фавтидааст.

Имом Ғаззолӣ – донишманди маъруфи форсу тоҷик буда, соли 1058 таваллуд ёфта, дар соли 1111 фавтидааст.

Кайхусрав – сеюмин подшоҳи силсилаи Каёниён, писари Сиёвуш ва Фарангес (духтари Афросиёб) мебошад. Гӯё вай 160 сол подшоҳӣ карда бошад.

Кайқубод – аввалин подшоҳи силсилаи Каёниён мебошад, ки васфи он дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ омадааст. Вай гӯё сад сол салтанат карда бошад.

Монӣ (Монавӣ) – Вай дар соли 830 таваллуд ёфта, дар айёми ҷавонӣ бахри омӯхтани ҳикмат ва алалхусус дини зардуштӣ камар мебандад. Дар синни 24-солагӣ худро дар майдони илму ҳикмат бемислу монанд дида, оини махсусро кашф менамояд. Вай ба василаи Фирӯз, бародари Шопур, ба шоҳаншоҳ наздикӣ пайдо намуда, ба унвони

«Шопургон» асаре таълиф менамояд. Пас аз гирифтори нафрати шоҳ гардидани кешу оинаш Монӣ роҳи мусофиратро пеш гирифта, ба мамлакатҳои Ҳиндустон, Тибет, Чин меравад, ниҳоят дар соли 885 баъд аз фавти Шопур ба ӯ муяссар мешавад, ки ба Эрон баргардад. Вай дар ин муддат асосан дар Байнаннаҳрайн иқомат гузида, ойину кеши худро тарғиб намуда, пайравони зиёде пайдо мекунад, вале оқибат шоҳаншоҳ – Баҳроми Аввал ӯро дастгир намуда, соли 887 ба қатл мерасонад.

Мункар – мувофиқи ақидаи ислом номи яке аз ду фариштаест, ки пас аз мурдан ҳар киро онҳо пурсуҷӯ мекунанд.

Муовия – Муовия ибни Абисӯфён дар соли 606 милодӣ таваллуд ёфта, қариб 19 сол хилофат намуда, соли 679 фавтидааст.

«Мухтасари виқоя» – китобест, ки дар он асосҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ба тарзи мухтасар баён ёфтааст.

Накир – мувофиқи ақидаи ислом номи яке аз ду фариштаест, ки пас аз фавт ҳар касро онҳо пурсуҷӯ менамоянд.

Намруд – лақаби подшоҳи афсонавии Бобул аст, ки номи аслии он Найнус буда, дар далерию қаҳрамонӣ ном баровардаасг.

Нӯҳ – яке аз пайғамбарони аввал буда, мардумро ба росткорӣ даъват намудааст. Вале тобеони ӯ ва мардум ба вай эътибор надода, бадкорихо мекунанд, ки Худованд ба қаҳр омада, Нӯҳро водор менамояд, ки тӯфони азиме ба амал оварад. Инак, Нӯҳ аз ҳар анвоъ ҷонварон мунтахаб намуда, бо киштие халос мекунад.

Од – дар Арабистони Ҷанубӣ қавме бо ин ном мезистааст. Ривоят мекунанд, ки Ҳуд пайғамбар ба ғазаб омада, боди тундеро бармехезонад, ки он қавм ҳама нест мешаванд. Ривояти дигаре вуҷуд дорад, ки гӯё Од ном шахсе дар Арабистон будааст, ки ӯро падари Шаддод мешуморанд.

Осаф – Осаф ибни Барқиё яке аз уламои банӣ Исроил буда, ривоят мекунанд, ки ӯ вазири Сулаймони пайғамбар будааст.

Патти (Аделина Патти) – ҳофизаи машхури итолиёӣ. Патти истеъдоди фавқулодаи фитрие доштааст, ки аллакай аз синни ҳафтсолагӣ ба сурудан шурӯъ намуда, дар Англия, Фаронса, Амрико ва Россия баромад карда, шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо мекунад. Вай дар соли 1843 таваллуд ёфта, соли 1909 фавтидааст.

Самтур – шояд сантур бошад, ки он асбоби мусиқиест.

Самуд (Сумуд) – қавме аз араб буда, дар Мусил байни Ҳиҷозу Шом иқомат мекардаанд. Ривоят мекунанд, ки он қавм ба нафрати Солеҳи пайғамбар гирифтор мегарданд ва дар натиҷа овози шиддатноке аз осмон меояд ва ҳама ба ҳалокат мерасанд.

Сайфиддини Бохарзӣ – Абулмаолӣ Саид ибни Музаффар, мулақққиб ба Шайхулолам буда, аз аҳли сӯфиён ба шумор меравад. Ӯ яке аз муридони Шайх Наҷмиддин мебошад, ки бо хоҳиши вай ба Бухоро омада, дар соли 1231 фавтидааст.

Сиддиқи Акбар – Абӯбакрро меноманд, ки ӯ халифаи аввалин буда, дар соли 634 вафот кардааст.

Сикандар (Искандар) – дар соли 355 пеш аз милод таваллуд ёфта, соли 324 дар синни 32-солагӣ фавтидааст. Искандари Македонӣ сарлашкари бомаҳорати Юнони Қадим буда, сарзамини Эрон, қисман мамлакатҳои араб аз қабили Миср, Сурия, Байнаннаҳрайнро забт намуда, ба сӯи Ҳиндустон лашкар мекашад. Вай худро шоҳаншоҳи Эрон ба қалам дода, ба духтари Доро хонадор мешавад. Мегӯянд, ки қариб 60 шаҳр дар нуктаҳои гуногуни дунё бо номи Искандари Македонӣ маълум аст.

Соиб – Мирзо Муҳаммадалӣ ибни Мирзо Абдураҳими Табрезӣ, шоири машҳур, солҳои 1607-1675 дар қайди ҳаёт будааст.

Сулаймон – Сулаймон ибни Довуд аз пайғамбарони яҳудиён буда, гӯё дар солҳои 973-936 пеш аз милод зиндагонӣ кардааст. Ривоят шудааст, ки ӯ бар ҷинну инс ҳокимӣ доштааст.

Таносухиён – гурӯҳи ҳакимонеро гӯянд, ки онҳо ба ҷисм дохил шудан ва аз як ҷисм ба ҷисми дигар гузаштани рӯҳро тарафдорӣ намуда, муқобили ақидаи хашру иашр мебошанд.

Умар – Умар ибни Абдулазиз ибни Марвон, халифаи Умавӣ буда, солҳои 717-720 хилофат доштааст.

Уктуриё – малика Виктория, маликаи Англия буда, соли 1819 таваллуд ёфта, соли 1901 фавтидааст. Вай дар солҳои 1837-1901 ҳукмронӣ карда, соли 1876 императори Ҳиндустон эълон карда шуда буд.

Фаромӯшхона – ҷараёни динӣ-ирфонист, ки дар асри XVIII дар Англия ба унвони «Фарак-Масон» таъсис ёфтааст.

Дар ин ҷараён асосан ашрофон тамоил пайдо намудаанд, ки мақсади асосии онҳо иборат аз ҳаёти ҳақиқии инсонӣ даст кашидану гӯшанишиниро ихтиёр намудан мебошад. Ин ҷараён ҳоло ҳам дар Англия ва Америка амал карда, шахсони заифиродаро аз ҳаёт ноумед мегардонад.

Аҳмади Дониш қисман ба моҳияти ин ҷараён сарфаҳм рафта менависад: «Агар ҳама мардум «фаромӯшонӣ» бошанд, низоми мулкӣ мухтал гардад ва касе ба коре қиём накунад ва ҳама умур муаттал монад ва ҷаҳон хароб шавад».

Форуқ – лақаби Умар мебошад, ки ӯ дуввумин халифа буда, солҳои 634-644 хилофат доштааст.

«Хамса» – Низомии Ганҷавӣ панҷ достонро ба риштаи назм кашида, онҳоро дар якҷоягӣ «Хамса» номид, ки он дар таърихи адабиёти тоҷику форс машҳур гардид.

Шаддод – ривоят мекунанд, ки гӯё Од ном шоҳи Арабистони ҷанубӣ ду писар доштааст, ки яке аз он Шаддод мебошад. Шаддод гӯё биҳиште месозад, вале баҳраманд шуда наметавонад.

Шайх Ҳусайни Мансур – Ибни Мансури Ҳаллоҷ аз орифони машҳур буда, дар соли 922 ҳамчун бидъат ба қатл расонида шудааст.

Шайх Наҷмиддини Кубро – Аҳмад ибни Умар ибни Мухаммади Хафвии Хоразмӣ, ки маъруф ба Шайх Наҷмиддин мебошад, яке аз орифони машҳури сӯфия будааст. Дар соли 1221 дар ҳангоми ҳуҷуми муғулон ба қатл расонида мешавад.

Қорун – ривоят мекунанд, ки Қорун ҳамасри Мӯсои пайғамбар буда, яке аз афроди банӣ Исроил ба шумор мерафтааст. Вай шахси ҷоҳталабу ҳасуд ва бахил буда, сарвати зиёде ҷамъ кардааст, вале на худ мехӯрду на ба дигарои медод. Мегӯянд, ки ӯ боре ба Мӯсо туҳмат зад ва дар натиҷа зилзилаи сахте ба амал омада, ӯро бо сарваташ замин фурӯ бурд.

Ҳошим – лақаби бобои Муҳаммад пайғамбар (с) аст, ки номи ӯ Амр(у) буда, дар соли 510 вафот кардааст.

Ҳаҷҷоҷ – сарлашкари Абдулмалик ибни Марвон буда, солҳои 661–713 ҳаёт ба сар бурдааст.

Ҳорунаррашид – машҳуртарин халифаи Аббосӣ, ки дар соли 765 таваллуд ёфта, соли 808 вафот кардааст. Вай соли 786 соҳиби хилофат шудааст.

Ҳотам – Ҳотам ибни Абдулло ибни Саъди Той аз қабилаи Тай буда, дар доду диҳиш ном баровардааст.

Ҷамшед – дар достонҳои қадимаи ҳамчун подшоҳи давраи Пешдодиён тасвир ёфта, аввалин одам аст, ки марг бар ӯ ғолиб омадааст. Дар Авесто қайд карда мешавад, ки Аҳурамаздо дини худро ба ӯ супурд ва муддати сесад сол ғаму кулфат, касалию беморӣ аз олам барҳам хӯрд. Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» қайд мекунад, ки ҷашни Наврӯз дар овони Ҷамшед барпо гардидааст.

Ҷобулқо – номи шаҳри хаёлие, ки гӯё дар Машриқ ҷойгир аст.

Ҷобулсо – номи шаҳри хаёлие, ки гӯё дар Мағриб ҷойгир аст.

ЛУҒАТ

А

аб – падар.
абавайн – падару модар.
абвоб (ҷ. боб) – дарҳо.
абдол (ҷ. бадал) – бадалҳо; дар истилоҳи аҳли тариқат чанд нафари муайян аз авлиёу-л-Лоҳи хос, ки дунё аз он холӣ нест ва назму пойдории ҷомеаи башарӣ ба вуҷуди онҳо вобаста буда, ҳар гоҳ яке аз онҳо бимирад, як нафари дигар аз зумраи авлиё ба ҷои ӯ дар шумори абдол медарояд.
абдон (ҷ. бадан) – баданҳо, танҳо.
аброр (ҷ.борр) – некон, некӯкорон.
абсор (ҷ. басар)– чашмҳо, дидаҳо.
абқарӣ – либоси нафис, ҷомаи ҳарир.
ав – ё.
авд – бозгашт, дубора руҷӯъ кардан.
авдия – водиҳо.
авн – кумак, ёрӣ.
авоиқ (ҷ. оиқа) – монеаҳо; офатҳо, ҳодисаҳо, мусибатҳо.
аволим (ҷ. олам) – дунёҳо.
авомир (ҷ. амр) – амрҳо, фармудаҳо, фармонҳо; аҳкоми Худои Таоло фармуда (муқобили навоҳӣ).
авон – нигаҳдоранда; посбони давлатӣ.
авонӣ – зарфҳо.
аврод (ҷ. вирд) –вирдҳо, дуъоҳо.
авсиё (ҷ. васӣ) – иҷрокунандаи васият; андарздиҳанда.
автод (ҷ. ватад) – кунҷҳо, меҳҳо; пешвоёни тариқат; дар истилоҳи тариқат чаҳор тан аз дӯстони Худой таоло, ки дар чаҳор гӯшаи дунё ба манзалаи чаҳор рукни олам пайваста вуҷуд доранд.
авфақ – муносибтар, шоистатар, мувофиқтар.
авъия (ҷ. виъо**)** – рагҳои хун; зарфҳо.
адавот (ҷ. адот) –афзорҳо, олатҳо.
адд – шумор, ҳисоб намудан.
адил – баробар дар қадру мартаба, ҳамто, монанд.
адно – поинтар; наздиктар.
азаб – муҷаррад, бе зан ва инчунин зани бе шавҳарро низ гӯянд.

азвоъ (ҷ.завъ) – равшаниҳо, фурӯғиҳо.
азвоҷ (ҷ. завҷ) – шавҳарҳо, шӯйҳо.
азғоси аҳлом – хобҳои шӯрида, хобҳои парешон.
азкор (ҷ. зикр) – дуъоҳо, зикрҳо.
азхор (ҷ. зухр) – захира кардан, пасандоз кардан; чизи нигоҳ-дошташуда, захира.
азҳор (ҷ. заҳр) – шукуфаҳо.
айтом (ҷ. ятим) – ятимон.
акиффо – рақибон.
акл – хӯрдан.
акноф (ҷ. канф) – гӯшаҳо, канораҳо, каронаҳо.
акосира (ҷ.кисро) – кисроҳо, подшоҳони сосонӣ.
аксад – косидтар, беривоҷтар
аксаф – касифтар, ифлостар, рализтар.
акфоъ – ҳамто, монанд, назир.
ақбаҳ – қабеҳтар, зишттар.
ақвот (ҷ. қут) – хӯрданиҳо.
ақмиша (ҷ. қумош) – порчаҳо, газвори абрешимин.
ақдоҳ (ҷ. қадаҳ) –қадаҳҳо, ҷомҳо.
ақдоҳи роҳ – қадаҳҳои шароб.
ақоқ – нофармонӣ ва озори падару модар.
ақорат – молу амвол, доройӣ.
алазз – лазизтар, хушмазатар.
алақа – хун, хунбаста.
алам – байрақ, ливо, парчам
алассаво – мусовӣ, баробар.
алзам – лозимгар.
алоайиҳолин – ба ҳар ҳол, дар ҳар сурат.
алония – ошкор, рӯирост.
алоҳозо – бинобар ин, ва инчунин, ва ғайра, ва ҳоказо
алсина – забонҳо.
алтаф – нозук, нафис, латиф.
алян – нармтар.
алявм – имрӯз, акнун.
аляқ – лоиқтар, сазовортар.
амал – орзу, умед.
амкина (ҷ.макон) –маконҳо.
амрад – ҷавоне, ки ҳанӯз риш набаровардааст, бериш, содарух

амсор (ҷ. миср) – шаҳрҳо.
амтиа (ҷ.матоъ) –матоъҳо, колоҳо.
анг – шира.
анин – оҳу нола.
ано(ъ) – ранҷ, заҳмат, машаққат; андӯҳ, гусса.
аном – офаридагон, махлуқ, халқ.
ансаб –муносибтар.
анъом (ҷ. наъам) – чорпоён, сутурон, ҳайвонот.
арафа – кӯҳест дар наздикии Макка.
арзиз – қалъагӣ, моддаест сафеду сахт.
арозӣ (ҷ. арз) – заминҳо, хокҳо; замин.
ароиз (ҷ. ариза) – аризаҳо, дархостҳо.
арҳом (ҷ. раҳм) – (раҳми модар).
асаба – қисми меросбарон чун модару падар.
асвоқ – бозорҳо.
асғос – парешон.
асқол (ҷ. сиқл) – вазниниҳо, борҳо.
асқом (ҷ. сақом) – бемориҳо.
асмор (ҷ. самар) – меваҳо, борҳо, ҳосилҳо.
асотиза – устодҳо, омӯзгорон.
асофил (ҷ. **асфал**) – поинтарҳо, пасттарҳо.
асфалассофилин – поёнтари поёнҳо, пасттарини маротиб; табақаи аз ҳама поёни дӯзах.
асфор (ҷ. сифр ва ҷ. сафар) – (яъне пораҳои китоби муқаддас, махсусан Таврот) ва сафарҳо.
асҳал – осонтар, саҳлтар.
атаба//атабат – остона; дарбор, даргоҳ.
аташ – ташнагӣ.
атиббо (ҷ.табиб) – табибон, пизишкон.
атвор (ҷ. тавр) – ҳолҳо, чигунагиҳо; равиш, тарз
атқиё (ҷ. тақӣ) – тақводорон, парҳезгорон.
атлол (ҷ. талл) –пуштаҷо, теппаҳо.
атуф (атуфат) – меҳрубонӣ, лутфу марҳамат.
афвоҳ (ҷ.фӯҳ) – даҳонҳо; гурӯҳҳо.
афвоҷ (ҷ. фавҷ) –дастаҳо, гурӯҳҳо.
афин – гандида, бадбӯй.
афувв – афвкунанда.
ахасс – забунтар, хортар, пасттар; хостар, сазовортар.

ахафф – сабуктар, камвазн.
ахз – гирифтан.
ахиссо (ҷ. хасис) – хасисҳо.
ахёр (ҷ. хайр) –некон, баргузидагон; одамони хуб.
аҳамм – муҳимтар, зарурӣ.
аҳдос (ҷ. ҳадас) – ҳодисаҳо, тасодуфҳо.
аҳзон (ҷ. ҳузн) – ғамҳо, андӯҳҳо.
аҳҷор – сангҳо.
аҷалл – ҷалилтар, бузургтар.
аҷз – нотавонӣ, сустӣ, заъф
аҷомир – гурӯҳи мардум, гурӯҳи ғавғоталабу авбош.
аҷр – мукофот, музд, подош.
аҷҳол (ҷ. ҷоҳил) – ҷоҳилон.
ашбоҳ (ҷ. шибҳ) – монандиҳо, шабоҳатҳо.
ашғол (ҷ. шуғл) – корҳо.
ашоир (ҷ. ашира) – қабилаҳо, тоифаҳо; хешовандон.
ашқиё (ҷ. шақӣ) –бадбахтон, тирарӯзон.
аъвон (ҷ.авн) – ёрӣ, мададгорон
аъмида (ҷ. амуд) – сутунҳо.
аъмор (ҷ. умр) – умрҳо, зиндагиҳо, солҳои зиндагӣ
аъолӣ (ҷ. аъло) – баландиҳо, ҷойҳои баланд.

Б

бquestionsводӣ (ҷ. бодия) – дашҳо, биёбонҳо.
бағл – қотири нар, хачири нар.
бадв – ибтидо, бидоят, оғоз.
бадрақа – пешбарандаи қофила, қофиласолор; роҳнамо, ҳамсафар.
базаҳ – гуноҳ, хато
бақл – тараву сабза.
байтута – шабро дар ҷое гузаронидан.
балодат (балоҳат) – кундзеҳнӣ, нодонӣ, камхирадӣ.
банонҷ – палонҷ, ду зане, ки як шавҳар доранд.
барзах – олами байни дунё ва охиратро гӯянд; хатти васлкунандаи байни ду чиз.
бароат – пок шудан аз айбу туҳмат, покӣ.
баррок – дурахшон, тобон, тобдор, рахшон.
басотин (ҷ. бӯстон) – боғҳо, бӯстонҳо.

бастат – вусъат, паҳноӣ, кушодагӣ
батш – қувват, қудрат, ҳамла, ҳуҷум.
баҳоъ – зебоӣ.
баҳт – сода, холис.
баҳҷат – шодмонӣ, шавқу завқ.
биласола – худ ба худ, шахсан.
билод – шаҳрҳо, кишварҳо
бирр – некӣ, эҳсон.
биъсат – фиристодан, барангехтан.
биқоъ (ҷ.буқъа) – мавзеъҳо, ҷойҳо; хонаҳо.
бол – дил, хотир.
борр – некӯкор, солеҳ.
бору – девори шаҳр, қалъа.
боҳира – равшан, ошкор, сареҳ.
буғот (ҷ. боғӣ) – саркашҳо, нофармонон.
бутун (ҷ. батн) –шикамҳо. Дар матн ба маънии дохил, дарун омадааст.
бутъ – оҳистагӣ, кундӣ.
буъд – дурӣ, муқобили қурб.

В

вазеъ – паст (дар бораи мавқеъ ва мартаба); омӣ, шахси бемақому мартаба.
ваид – таҳдид, ваъдаи бад.
вайл – бадбахтӣ, мусибат, вой, ҳайфо, дареғо; номи яке аз водиҳои дӯзах.
вақоҳат – беҳаё будан, беҳаёӣ, бешармӣ.
вақор – тамкин, бурдборӣ.
вақъ –ҷои баланд, баландӣ; таъсир, аҳалият, иззату эътибор.
варъ//вараъ –парҳезгорӣ, порсоӣ.
ватира – роҳу равиш, тарз, тариқ.
вафқ – мувофиқат, созгорӣ, мувофиқи.
ваҳал – гил, лой, ботлоқзор.
ваҷаъ – ранҷ, дард; беморӣ.
видод – дӯстӣ, маҳаббат.
вилдон (ҷ.валид) – валидҳо, писарбачаҳо.
вифқ – мувофиқ.
волеҳ – шефта, мафтун, ҳайрон, саргашта

вуллот (ҷ.волӣ) – фармонраво, ҳоким, соҳибихтиёри як вилоят.
вусуқ – эътимод, бовар.
вусъ – фаррохӣ, кушодӣ, вусъат; қудрат, тоқат, имкон.
вуфур – фаровонӣ, бисёрӣ.

Г

гидя – гадоӣ, гадоӣ кардан
гӯ(й) – ҳар чизи гирд, ҳар чизи ба шакли кулӯла аз латта, ресмон, чӯб ва ғ.

Ғ

ғабн – зарар, зиён; фиреб.
ғабро – замин, хок.
ғавр – чуқурӣ, умқ, пастӣ ва қаъри ҳар чиз; ҳақиқат ва моҳияти чизе; диққат, мулоҳаза
ғайрат – рашк.
ғарс – ниҳол шинондан, коштан.
ғассоқ – бадбӯ, гандида; зардоби бадани дӯзахиён.
ғафир – бисёр, анбӯҳ.
ғино – тавонгарӣ, дороӣ.
ғишш – хиёнат, айбу иллат.
ғодир – ғадркунанда, хоин, хиёнаткор.
ғоза – гулгуна, сурхоб, ки занон ба гунаҳои худ мемоланд.
ғомиза – душворфаҳм, мушкил
ғулув – даргузаштан аз ҳадди чизе; муболаға, газофкорӣ, таҷовуз.
ғумум (ҷ. ғам) – ғамҳо, андӯҳҳо.
ғ**урамо** (ҷ. ғарим) – қарздорон.
ғураф (ҷ. ғурфа) – болохонаҳо.
ғусн – шохаи дарахт.

Д

даавот (ҷ. даъват) – дуоҳо; таклиф намудан.
давобб (ҷ. добба) – чаҳорпоён, ҳайвонҳои боркаш.
давоҷ – болопӯш, кӯрпа; ҷома.
давр – суръат, тезӣ.
данг – бехабар, ҳайрон; аблаҳ, аҳмақ.
данӣ – паст, сифла; нокас, пасфитрат

даноат – пастӣ, нокасӣ.

даракот (ҷ. дарака) – зинаҳои рӯ ба поин, таҳ, нишеб, табақаҳои поин, табақаҳои поини дӯзах.

дафина – ганҷ, пул ва ҷавоҳироти дар зери замин пинҳон кардашуда; боигарӣ.

дахл – даромад.

денгиз – калимаи туркӣ буда, маънояш баҳр мебошад.

диноат – пастӣ, нокасӣ, сифлагӣ.

дисор – либоси рӯ, ҷома

дорулбавор – сарои ҳалокат, ҷаҳаннам, дӯзах.

дофеъ – дафъкунанда, дуркунанда.

духон – дуд.

дӯст – ин ҷо ба маънои Худо.

З

забҳ – сар буридани ҳайвонот, қурбонӣ кардан.

завода – тӯша, озуқаи сафар.

завоид (ҷ. зоида) –зиёдшаванда; чизҳои зиёдатӣ, чизхои ғайризарурӣ.

завоҳир (ҷ. зоҳир) – зоҳирҳо.

завъ – рӯшноӣ, нур, ҷило.

зағома – як хел қуттии гирда, ки як тарафаш пӯст кашида шудааст ва ҳамчун паллаи тарозу ба кор бурда мешавад.

зайқ – камӣ, нодорӣ, тангӣ, кӯтоҳдастӣ.

зайн – хубӣ, накӯӣ; зинат, ороиш.

зайъат – нобуд шудан, барбод шудан

зако – фаросат, зиракӣ, боҳушӣ.

залама (ҷ. золим) – золимон.

залла – насиба, таом ва хӯрдание, ки аз дастурхони меҳмонӣ бардошта баранд.

залол – баргаштан аз роҳи дуруст, гумроҳӣ, оворагӣ.

замин – зомин, гарав, қавл; барҷоймонда.

замр – ной задан, най кашидан.

занаб – дум, дунб.

зариа – сабаб, боис, дастовез, васила, восита.

заръ –кишт, зироат; андозаи ченак, газ (баробари 107 см).

зафт – сахт, дурушт, дағал.

захим – калон, ғафс.

заҳр – пушт, муқобил.
зеҳк (зиҳк) – ханда, ҳаҷв, масхара кардан.
зиёъ (ҷ. зайъа) – деҳаҳо; заминҳои зироатӣ.
зилл – нармӣ; соя; паноҳ.
зилол (ҷ. зилл) – соябон, меҳрубон; бӯстон, биҳишт.
зиммат – зимма, уҳда.
зимон – заҷр, азобу шиканҷа.
золл – гумроҳ.
зорр – зараррасонанда, зиёновар, зарарнок.
зорра – ҳайвоноти ваҳшии зараррасон, дарандагон.
зоҷир – манъкунанда, пешгирикунанда; монеаи сахт.
зулл – хорӣ, мазаллат.
зулам (ҷ. зулмат) – торикиҳо.
зур – буҳтон, дурӯғ, сухани ботил.
зуррия – фарзанд, насл, авлод.
зуфт – мумсик, хасис, бахил.
зухр – захира.
зуҳул – фаромушӣ, ғофилӣ, ғафлат.
зӣ – соҳиб; зирӯҳ – яъне ҷондор.

И

ибоҳат – ҷоиз шумурдан, раво донистан, мубоҳ гардондан.
ибро – аз гуноҳ пок кардан; аз беморӣ халос кардан; адо кардан(и қарз).
ибром – исрор, истодагарӣ; ибром овардан – безор кардан, исрор варзидан
ибтиёъ – харидуфурӯш, харидан, харид.
ибтило – ба бало гирифтор кардан; санҷиш, имтиҳон, гирифторӣ, мусибат.
ибтиғо – сазовор; ҷустуҷӯ.
иғмоз – чашмпӯшӣ кардан, худро ба нодонӣ андохтан, туҳмат (бадгӯӣ) кардан.
идбор – бадбахтӣ, тирабахтӣ.
идом – нонхӯриш, нонтарӣ.
идрор – маош, рӯзгузаронӣ, мавоҷиб.
изам (узм) – азамат, бузургӣ, калонӣ.
изолат – зоил кардан, бартараф кардан, аз миён бардоштан.
изо – ранҷ, азоб, шиканҷа.

изрор – зарар расонидан.
изтиҷоъ – бар паҳлу хуфтан, паҳлу бар замин ниҳодан.
икмол – такмил, анҷом.
икроҳ – кароҳат, нафрат, норозигӣ, railsписандӣ, маҷбурӣ.
иктисоб – касб кардан, ҳосил кардан.
иқон – бовар кунондан; яқин ҳосил кардан; бовар, яқин.
иқор – обу замин, молу мулк.
иқтидо – пайравӣ намудан, тақлидкорӣ.
иқтизо – талаб, хоҳиш, майл.
иқтисор – кӯтоҳ кардан.
иллийин – баландиҳо; баландтарин дараҷаи биҳиштро гӯянд.
илтизоз – лаззат бурдан, хушмаза.
илтизом – ба худ лозим донистан (шумурдан)-и коре ва ё чизе, ба зимма гирифтани коре.
илтисоқ – ба ҳамдигар часпидан, пайвастани чизе ба чизи дигар.
илтиҳоб – афрӯхта шудани оташ, асабонӣ (оташин) шудан, ғазабнок шудан.
илход – мулҳид шудан; бедин шудан, мулҳидӣ, бединӣ.
илҳоҳ – дархост, илтимосу илтиҷо, исрор кардан.
имотат – ба мавт расонидан, нобуд кардан.
имронот – ободӣ.
имсок – боздоштан, нигоҳ доштан; худдорӣ кардан аз таом хӯрдан, мумсикӣ, бахилӣ.
имтило – пур шудан, оганда шудани меъда, сер шудан.
имтинон – миннатдорӣ, миннатниҳӣ, неъмат додан.
имтисол – фармонбардорӣ; фармон ба ҷой овардан, итоат кардан.
имҳол – таъхир кардан, узр овардан; муҳлат додан.
инбиос – барангехта шудан, фиристода шудан.
индалҳоҷат – вақти эҳтиёҷ, зарурат.
инзиво – гӯшагирӣ, гӯшанишинӣ.
инзиҷор – озурда шудан, безорӣ доштан, дилзада шудан.
инзор – панд додан; огоҳ кардан, бим додан, тарсонидан.
инқиёд – ром шудан, мутеъ шудан, фармонбардорӣ, гарданниҳӣ.
иноб//**инобат** – бозгаштан ба сӯи Худо, тавба кардан, даст кашидан аз корҳои бад.

инод – ситеза кардан; саркашӣ.
инсироф – бозгаштан, баргаштан; сарф кардан, харҷ кардан.
интиош – бархостан, баланд шудан; некӯҳол шудан.
интифоъ – суд бурдан, баҳра гирифтан; нафъ, фоида, суд.
инфикок – аз ҳам ҷудо шудан, боз шудан.
инфиол – таъсири чизеро эҳсос кардан, ба худ гирифтан; шармандагӣ.
инфиҷор – равон шудан, ҷорӣ шудан; бадар рафтани хун ва рим; таркиш.
инфоқ – нафақа кардан, харҷ кардан.
инхифоз – ба пастӣ афтодан, ба нишебӣ афтодан.
инҳино – каҷ шудан, хам шудан; хамидагӣ, каҷӣ.
иншиқоқ – бурида ду қисм кардан, шикофта шудан, қисм-қисм шудан.
инъидом – маъдум шудан, нест шудан.
инҳидом – вайрон кардан, хароб кардан.
инҳино – каҷ шудан, хам шудан, хамидагӣ, хамӣ; пастӣ.
инҳитот – фурӯ афтодан, паст шудан, таназзул.
инҳо (инҳоъ) – хабар додан, пайғом расонидан.
инҷизоб – ҷазб шудан, кашиш.
инҷоҳ – раво шудани ҳоҷат, муваффақ шудан.
иода – бозгашт, руҷӯъ; бозгуфтан.
ирз –обрӯ, номус, шараф.
ироқат – резиш, рехтани ягон ҷисми моеъ.
иртикоб – муртакиб шудан, коре бар хилофи шаръ кардан, содир кардани (гуноҳ); ба коре шурӯъ кардан.
ирҷоъ – богардондан; ба ивази чизе ҳамчун музд ва мукофот додан.
исм – гуноҳ, кори ношоиста, айб; хато; ном.
исобат – расидан; ёфтан.
исобати рой – қатъияту дуруст будани фикр.
истабрак – ҷомаи ҳарир; ҳарир, шоҳӣ, абрешими ғафс.
истеҳбоб – дӯст доштан, некӯ шумурдан.
истеҳзор – ба ҳузур хостан, ҳозир кардан, огоҳӣ, ёдоварӣ.
истеҳқоқ – ҳақ доштан, сазовор будан, лаёқату қобилият.
истибъод – дурӣ ҷустан, дур аз ҳақиқат донистан.
истиғно – бениёзӣ, беэҳтиёҷӣ
истидроҷ – ба тадриҷ наздик кардани касе ба чизе.

истидъо – фаро хондан, хондан; дархостан ба фурӯтанӣ.
истиктоб – навиштан аз рӯи китобе, нусхабардорӣ.
истикшоф – талаби кашф кардан, ошкор сохтан; пурсиш.
истимолат – дили касеро ба худ моил кардан, дилҷӯӣ кардан; нармӣ кардан, дилҷӯӣ, навозиш.
истимтоъ – фоида бурдан, баҳра ва манфиат ҷустан.
истинбот – чизеро аз чизе берун кашидан, кашф кардан; дарёфтан, дарк кардан, натиҷагирӣ.
истинкор – инкор кардан, қабул накардан.
истинос – унс гирифтан, хӯ гирифтан.
истинфор – рамидан, берун шудан, нафрат кардан.
истиоб – ҳамаи чизеро то ба охир гирифтан; ҳариси чизе будан.
истиоза – паноҳ ҷустан, талаби паноҳ кардан.
истирдод – пас гирифтан, бозпас хостан.
иститоат – тавоноӣ, қудрат; имконият доштан.
истифо – баргузидан; ҳаққи касе ё чизеро ба ҷо овардан, тамоми ҳақ ё моли худро аз касе гирифтан.
истифсор – тавзеҳу тафсир хостан; пурсидан.
истифто – талаби фатво кардан; фатво хостан.
истихора – некӯӣ хостан, талаби кори нек кардан.
истихфоф – сабук ва ё кам шумурдан, кам қадр донистан; таҳқир кардан, ҳақорат.
истишмом – бӯидан, бӯй ҳис кардан.
истишора – машварату маслиҳат хостан.
истиғоса – додхоҳӣ, ёрӣ хостан.
истиғроқ – ғарқи коре ё фикре шудан.
истиҷоза – рухсат хостан, иҷозат талабидан.
исғо – ба сухане гӯш додан, гӯш кардан.
итён – анҷом додан, овардан.
иттибоъ – дар пай рафтан, пайравӣ кардан.
иттико – такя додан, эътимод кардан ба чизе.
иттиқо – парҳез кардан, ҳазар кардан, парҳезкорӣ
иттисоф – сутуда шудан, дорои сифате шудан.
иттихоз – гирифтан.
итъом –таом додан, хӯронидан.
ифлос – муфлис шудан, муфлисӣ, бепулӣ.
ифно – фонӣ кардан, несту нобуд кардан.
ифоза – файз расонидан, баҳра додан.

ифоқа – ба ҳуш омадан, беҳтар шудани саломатӣ; беҳбудӣ.
ифсод – фасод кардан, табоҳ кардан.
ифтиро – (гап) бофтан, буҳтон, туҳмат.
ифтирош – зӯрӣ кардан, айбу нангро дар номуси касе раво доштан.
ифтироқ – аз ҳамдигар ҷудо шудан.
ифтиқор – ниёзмандӣ, муҳтоҷӣ, камбағалӣ.
ихроҷ – хориҷ кардан, берун кардан.
ихтиноқ – хафагӣ, гулӯгирӣ.
ихтифо – пинҳон, махфӣ шудан.
иҷтиноб – парез кардан, дурӣ ҷустан.
иҷмол –хулоса кардан, кӯтоҳ кардан.
ишоат – паҳн кардан, фош кардан.
иштиқоқ – баромадан, ҳосил шудан; сохтани калима аз калимаи дигар; яке аз санъатҳои бадеии лафзӣ.
иштиҳор – шуҳрат ёфтан, машҳур шудан.
иътоъ – ато кардан, додан.

К

кавдан – аспи пир, кундрав; одами кундфаҳм, ноқисулақл.
кавокиб – ситораҳо.
кадд – ҷидду ҷаҳд, кӯшиш; ранҷу сахтӣ кашидан дар кор.
кадир – тира, тирагӣ; дилгир, нороҳат.
кайд – макр кардан; фиреб, ҳила.
каланъом – мисли ҳайвон.
калол – хастагӣ, мондагӣ.
камо қола азза исмуҳу – чунончи Ӯ, ки номаш азиз аст, гуфт.
камоҳия – ҳамчунон ки ҳаст; аҳволи ҳақиқӣ, ҳақиқат.
карҳ – ҷабр, маҷбурият, норизомандӣ.
кастал ва санодил – мизу курсиро дар назар дорад.
катми адам – олами нестӣ.
каффора (каффорат) – пӯшандаи гуноҳон; амалҳои хайри муайяне аз қабили садақа, рӯза ва ғайра, ки дар бадали гуноҳони муайян иҷро карда мешавад.
каъс – коса, ҷом.
кипо (гипо) – шиканбаи гӯспанд.
кисват – либос, ҷома
китмон – пинҳон кардан, махфӣ доштан.

коинот (ҷ. коина) – мавҷудот.
куном – лонаи ҷонвари ваҳшӣ.
кунҳ – поёни ҳар чизе; ниоят, ҳақиқат, гавҳари ҳар чиз.
курбат – андӯҳ, ҳузн, дилгирӣ.
курур – воҳиди шумораест, ки баробари панҷсад ҳазор аст, ним миллион.
курӯҳ – ченаки масофа, баробари сеяки фарсанг (тахминан ду километр).
куфв – баробар; монанд, назир.
куфот – ҷамъи кофӣ.

Қ

қаввол – хушсуҳбат, сароянда, нотиқ.
қадҳ – таън (бадгӯӣ) кардан дар насаби касе, айб кардан.
қалъ – решакан кардан, сарнагунӣ, кандан.
қамъ – саркӯб кардан; саркӯбӣ.
қанодил (ҷ. қандил) – шамъдонҳо, чароғҳои овезон.
қаҳба – пирзан; зани бадкору бадахлоқ, фоҳиша.
қиллат – камӣ.
қилода – гарданбанд, гулӯбанд.
қилоъ (ҷ. қалъа) – қалъаҳо.
қираб (ҷ. қирба) – машкҳо, машки об.
қиссисин – шакли арабишудаи кашиш, рӯҳонии исавиён, рӯҳонии насрониён.
қишр – пӯст.
қоид – асокаш, раҳнамо; сипаҳсолор; яке аз сифоти Худованд.
қубла – дилбарӣ, бӯса.
қуммо – зани ғайриқонунӣ, канизак.
қуро (ҷ. қария) – деҳаҳо.
қууд – ҳолати нишастан дар намоз.

Л

лаъб – бозӣ.
лавз – бодом.
лавлок – яъне агар набудӣ ту.
лавс – айбу олоиш, олудагӣ, нопокӣ.
лақит – навзодаи бар замин афканда (ва ҷуз он), ки бардоранд ӯро.

лаолӣ (ҷ. луълуъ) – марворидҳо.
ливот(а) – алоқаи ҷинсӣ миёни мардон.
линат – нармӣ, мулоимӣ.
лозол – доим, ҳамеша.
лоеҳ – равшан, хувайдо.
лоятаҷазо – аз ҳам ҷудонашаванда, ғайри қобили таҷзия
лоҳиқ – расанда, пайваста.
луқта (луқата) – чизе, ки аз замин барчида шавад, чизи бебақо.

М

мааҳуд – аҳдкардашуда.
мабзул – базлкардашуда, бахшидашуда.
мабно (мабнӣ) – бунёд, асос, поя.
мубоҳ – ҷоиз, раво, ҳалол.
мабъус – фиристодашуда.
мавқит – вақти муқарраршуда.
мавқуф-биҳи – яъне маълум аст ба ӯ.
мавошӣ – ҳайвоноти хонагӣ.
мавфур – бисёр, фаровон; фаровонкардашуда.
мавъуд – ваъдадодашуда, ҷои ваъда.
мавҳибат – ато, бахшиш, эҳсон.
мавҳум – тасаввуркардашуда, хаёлӣ, чизҳои гумонӣ.
мағбун – фиребхӯрда, фирефташуда дар хариду фурӯш.
мағмум – андӯҳгин.
мағмур – гумном.
мадориҷ (ҷ. мадраҷ) –пояҳо, дараҷаҳо, мартабаҳо, рутбаҳо.
мазалла – лағжишгоҳ.
мазанна – гумон, пиндор, хаёл, тасаввур.
мазиқ – ҷои танг, тангно; ҳолати тангию душворӣ.
мазмум – мазамматшуда, бад ва зиштшумурдашуда
мазнун – пиндошташуда, гумонбурдашуда, ғайриқатъӣ.
мазомир (ҷ. мизмор) – найҳо (мусиқӣ).
мазорр (ҷ. мазаррат) – зарарҳо, зиёнҳо.
мазодир (ҷ. маздар) – маҳалли зуҳур, ҷойҳои ошкор шудан.
мазоҷеъ (ҷ. мазҷаъ) – хобгоҳҳо, оромгоҳҳо.
мазруф – чизи дар зарф гузошташуда.
мазҳар – маҳалли зуҳур, ҷои ошкору намоёншавӣ.

маййит – мурда.
макман – камингоҳ.
макнунот – пинҳонӣ; пӯшидан.
макореҳ (ҷ. макруҳ) – макрӯҳҳо; чизҳои номақбул; нокомиҳо.
макс – боҷ гирифтан, хароҷ гирифтан; истодан, таваққуф.
макоид (ҷ. макидат) – макрҳо, фиребҳо; бадандешиҳо.
мақарр – қароргоҳ, истгоҳ.
мақдӯҳ – айбдоршуда, сарзанишёфта, маломатзада.
мақзӣ – гирифтор, тамомшуда, комёб.
мақт – нафрат доштан, нафрат, душмании сахт.
мақҳур – мавриди қаҳру ғазаб қароргирифта, мағлуб, шикастхӯрда.
малбусот (ҷ. малбус) – либосҳо, пӯшокҳо; либосворӣ.
малоаб – ҷои бозӣ.
малоҳӣ (ҷ. милҳо) – олоти лаҳв, асбоби бозӣ; асбоби мусиқӣ.
малум – маломат, сарзаниш.
малҳуз – мулоҳиза кардашуда, дар назар дошташуда.
малҷаъ – гурезгоҳ, паноҳгоҳ.
мамарр – сабаб; роҳ, гузаргоҳ.
мамлув – пуркардашуда; пурра, тамом.
манасса – ҷои зоҳир ва намоён шудани чизе.
манбат – рустангоҳ, ҷои рӯидани гиёҳ.
манеъ – устувор, баланд.
манкус – сарнагун, нагунсор, сарозер.
манкӯҳот – никоҳи зиёд, мартабаҳои зиёд, ақди никоҳ бастан, бисёрзанӣ.
маном – хоб, хобгоҳ.
маносиб – мансабҳо.
маносик – ибодат.
манофӣ – мухолиф.
маноҳӣ – наҳй кардашуда, боздошташуда.
мансус – сухане, ки бо воситаи тадқиқ сабт шудааст, муайяншуда, ояти сареҳ, ояти аҳком.
манут – вобаста, марбут.
манфаз – гузаргоҳ, ҷои ҷорӣ шудан, сӯрох.
ман ярғаб – дилхоҳ.
манқасат – нуқсон, камию костӣ, зиён, зарар.

манҳаҷ – роҳ, тариқа, равиш.
манҳиюн анҳу – амрест наҳйшуда.
манҳиёт – чизҳои нораво, наҳйкардашуда.
маокил – хӯрданиҳо.
маол – ҷои бозгашт; оқибати кор, охират.
маорик (ҷ. маърака) – ҷангҳо.
маосӣ – гуноҳҳо, ҷурмҳо.
марзӣ – мавриди ризо, мавриди хушнудӣ, писандида.
марорат – машаққат, талхӣ, шиканҷа.
маротеъ (ҷ. мартаъ) – чарогоҳҳо.
марсуд – чашм дошташуда, аз расад маълум кардашуда; кавокиби марсуда – яъне як ҳазору бисту панҷ ситораи собитро меноманд, ки ситорашиносон онҳоро муайян кардаанд.
марсум – расмшуда, урфу одатшуда; ҳаққи иловагӣ, ки ба ходимон, махсусан ба лашкариён ҳар сол аз тарафи давлат дода мешуд.
марфӯъ – баланд бардошташуда; баланд, боло; қабул ва иҷро кардашуда.
марҳун – гаравниҳода, дар гаравбуда.
марҷаъ – ҷои бозгашт, паноҳгоҳ.
марҷӯ – умедворӣ, умеддошташуда.
маръӣ – дидашаванда, диданӣ; риояшуда.
маръус – зердаст, касе, ки зери роҳбарии раисе кор кунад
мас – макидан.
масаррат – сурур, шодӣ, хурсандӣ
масир – бозгашт, руҷӯъ, поёни кор.
масоба – андоза, дараҷа, мартаба.
масоиб (ҷ. мусибат) – сахтиҳо, ранҷҳо; фалокатҳо.
масонӣ – тори дуюм аз торҳои удро гӯянд.
масо – шабонгоҳ, бегоҳӣ.
мастаҳзир – ҳозиркунанда, омодакунанда; огоҳ, бохабар.
масун – маҳфуз, нигоҳдоришуда.
масҳуб – ҳамроҳ кардашуда, ҳамроҳ; рафиқу ёр.
масҷун – маҳбус, зиндонӣ; масҷунин – яъне зиндониён.
матмус – маҳвшуда, аз байн рафта; кӯҳнашуда.
матоиб (ҷ. матъаб) – ранҷҳо; маҳалҳои ранҷ.
матрук – тарк кардашуда; навъи севуми чизҳои даркшаванда,

ки аз дарки онҳо лаззат ва муҳаббате ҳосил нагардад.
матъумот – хӯрданиҳо.
матъун – зада ва сӯрох кардашуда, таъна кардашуда, гунаҳкор.
матяҳ (матиҳат, арзи матяҳ) – яъне замине, ки корам набуда, ба дашту ҷангали касногузар табдил ёфтаанд.
маунат – ёрӣ, кумак; воситаи таъминот, нафақа.
мафқуд – номаълум, гумшуда, аз миён рафта.
махзул – хоркардашуда, забунгардида.
махмаса – гуруснагии аз ҳад зиёд, ранҷу заҳмат.
махтур – хатарнокшуда; манъ кардашуда, ҳаром донисташуда
машвӣ – бирёншуда.
машиат – ирода, хоста.
машима – ҳамроҳак, пардаи бачадон.
машраб – обишхӯр, мавзеи обхӯрӣ; марҷаъ.
машъуф – шефта, дилбохта, шод, хушҳол.
машғуф – шефта, мафтун, дилбаста; девона.
машҳун – пуркардашуда, анбошта.
маъбар – гузаргоҳ.
маъдалат – адлу дод, инсоф, додгарӣ.
маъзун – рухсат, иҷозат, иҷозат додашуда.
маълуф – хӯкардашуда, одатшуда; чорпои фарбеҳкардашуда.
маъман – ҷои амн, паноҳгоҳ.
маъраз – ҷои зуҳури чизе, ҷои нишон додани чизе, намоишгоҳ.
маъсият – нофармонӣ.
маъҳуд – паймон кардашуда, аҳдшуда, муайяншуда.
маҳаб(б) – маҳалли вазидани бод.
маҳалл – эҳтиром, мақом, замон.
маҳё – зиндагӣ, ҷои зиндагӣ.
маҳзуз – баҳраманд; хушбахт.
маҳзур – мамнӯъ, манъшуда.
маҳзурот(ҷ. маҳзара) – чизҳои ҳаромкардашуда, чизҳои манъкардашуда.
маҳиб – боҳайбат, ҳавлангез.
маҳилл – ҷои куштани мол баҳри қурбонӣ.
маҳмул – ҳамлкардашуда, боркардашуда.
маҳобат – шукӯҳ; бузургӣ, ҳайбатнокӣ.
маҳомм (ҷ. муҳимм) – чизҳои зарур, чизҳои даркорӣ.

маҳруса – ҷойҳое, ки дар тасарруфи ин ё он давлат бошад.
маҳшур – фароҳамомада, ҷамъшуда, бо ҳам гирдомада, дар рӯзи қиёмат барангехташуда.
маҳҷуб – пӯшида, паси пардабуда, пинҳон.
маъдум – адам кардашуда, нестшуда.
маъият – ҳамроҳ, саҳобат
маъмал – ҷои умед, маҳалли умед ва умедгоҳ
маъмурун - биҳ – коре, ки ба кардани он амр шудааст.
маҷд – бузургӣ, ҷалолат, шавкат
маҷзуб – ҷазбшуда; шефта; маслаке дар тасаввуф, ки пайравони он риёзату машаққатро воситаи ба ҳақ расидан ҳисоб карда, ба зоҳир девонавор мегаштанд.
маҷнӣ алайҳ – каси бар вай ҷиноятшуда, каси мавриди ҷиноят.
маҷоат – гуруснагӣ.
маҷодиб (ҷ. миҷдоб) – замине, ки дар он чизе нарӯяд. Дар матн ба маънии шахси беҳосил, беамал омадааст.
маҷорӣ (ҷ. маҷро) – маҷроҳо, ҷараёну рафти чизе.
маҷрур – кашидашуда, дорои хабар.
маҷҷоат – гуруснагӣ, қаҳтии сол.
маҷҷонӣ – муфт, беиваз, бепул.
миа – аср, қарн, сада; сад.
миқнаа – чодири занон, рӯпӯш, рӯсарӣ, сарандоз.
мисос – даст кардан, молидан.
митрақа – путк, болға
мишкот – тоқчае, ки чароғ дар вай гузоранд.
миҳан (ҷ. меҳнат) – мусибат, бало; ранҷ, азобу уқубат.
мозода – афзунӣ, зиёдатӣ; ҳеч кас.
молихулиё – бемории димоғӣ, ки боиси хаёлоти воҳимаангез мешавад, хаёлӣ будан.
молоютоқ – тоқатнопазир, ғайри тобовар
мосиво – ҳар чизи ғайр, ба ғайри он, хориҷ аз он.
мосадақ – далел, исбот, ҳар чизе, ки баён шавад ва собит гардад.
мошитат – ороишкунанда; машшота.
мошӣ – равандагӣ, гардиш.
моюлоим – накӯҳанда; маломатгар.
моякфӣ – кифоякунанда.
муаддӣ – сабабшаванда, боис, сабаб.

муаккад – таъкидкардашуда.
мубарридот – хунуккунанда; доруҳои сардиовар.
мубайян – падидор, маълум, возеҳ.
мубаҳҳӣ – доруест, ки қувваро меафзоёнад.
мубаррот – хайр кардан, накӯӣ намудан, хайру садақот.
мубин – ошкоро, равшан, возеҳ.
мубдеъ – ихтироъкунанда, офаридгор; Худой таоло.
мубодарат – шитофтан, пешӣ гирифтан.
мубосатат – кушодарӯӣ, суҳбати самимона.
мубошарат (мубошир) – корпардозӣ кардан, коре пеш гирифтан, машғул шудан ба коре; муоширати марду зан.
мубояна – аз ҳамдигар ҷудо шудан, ҷудоӣ, мухолафат.
мубоҳ – ҷоиз, дуруст.
мубтаҳиҷ – хушу хуррам, хушнуд, масрур, хушҳол.
муғтанам – ғанимат шумурдашуда, ғанимат пиндошташуда.
мудавван – тартиб, сабт ва дарҷёфта ба шакли дафтар ё китоб
мувашшаҳ – ороста, зинатдодашуда.
муваҷҷаҳ – ваҷҳнок, асоснок; мақбул, писандида.
мувозабат – ҳамеша ба як коре шурӯъ доштан, пайваста аз коре бохабар будан.
муволот – бо ҳам дӯстӣ доштан.
мувонасат – унс гирифтан.
мувоҷаҳат – рӯбарӯӣ.
мудавван – тартиб, сабт ва дарҷёфта ба шакли дафтар ё китоб.
мудаъ – ба вадиат гузошташуда, ба амонат гузошташуда.
мудбир – пуштдиҳанда, ақибраванда.
мудоҳанат – изҳори чизе ба хилофи ботин, дурӯягӣ, чарбзабонӣ, чоплусӣ, фиреб.
музайяф – радшуда.
музилл – гумроҳкунанда, маҳвкунанда, ба залолат андозанда.
музмар – пинҳон; пӯшида, дар замир буда, дар дил буда.
музмин – куҳна; барҷомонда, мусибатдида.
музовала – ба коре машғул шудан, таҷриба ҳосил кардан дар коре.
музораба – доду гирифт, бо сармояи каси дигар тиҷорат кардан; задухӯрд намудан.
музоҳарат – ҳампуштӣ, ба ҳамдигар такя намудан.

музоҳим – заҳматовар, халалрасонанда, ташвишоранда.
музояқа – тангӣ, душворӣ; дареғдорӣ
мукавванот – ба вуҷуд овардашудаҳо
мукнат – қудрат, тавоноӣ, бузургӣ.
мукобарат – изҳори кибру бузургӣ нисбат ба дигарон, мағрурӣ; ситеза, ғалва.
муқаар – фурӯрафта, чуқурӣ.
муқаддар – тақдиршуда, сарнавишт.
муқарнас – пурнақшу нигор, тоқ ва кунгураи пурнақшу нигори бино.
муқтадӣ – шахси дар намоз ба имом иқтидокунанда.
мулоабат – шӯхию навозиши якдигар, ишқварзӣ намудан.
мултаҷӣ – он ки паноҳ меҷӯяд, паноҳгиранда, паноҳоваранда
мумаҳҳад – мураттаб ва мунтазам; паҳнкардашуда, густурдашуда.
мумидд – мададкунанда, ёридиҳанда
мумозаҷат – ихтилоту омехта шудан.
мумрасат – тамрини доим, ҳамеша ба коре машғул будан.
мумосала – ҳамонандӣ, монанди он.
мумталӣ – пур, лаболаб.
мумтанеъ – манъ кардашуда; номумкин, маҳол.
мумтаҳан – имтиҳон кардашуда; дучори сахтиву балогардида.
мунаббат – кандакорӣ, гаҷкорӣ.
мунағғас – тира, андӯҳгин; халалдор
мунаққо – баргузида, пок кардашуда.
мунбаис– барангехта, нашъатёбанда.
мундарис – куҳна, пора-пора шуда, фарсуда.
мунзабит – забт кардан.
мунзавӣ – гӯшанишин.
муниф – баландмартаба, афрӯхта, олӣ.
мунозаат – низоъ кардан; хусумат, душманӣ.
мунозеъ – низоъкунанда.
мунокаҳҳат – заношӯӣ.
муносабат – хешӣ доштан, ҳамшакл шудан.
munoқиз – мухолиф, зидд.
мунсалиқ – дароянда, дохилшуда.
мунтафӣ – хомӯш, кушта шуда; несту нобудшуда.

мунтақим – кинадор, итобкунанда, интиқомгиранда.
мунтаҷ – натиҷа, ҳосил.
муншаиб – ҷудошуда аз чизе, ба қиёмҳо ҷудошуда.
мунъим – неъматбахшанда, эҳсонкунанда.
мунқазӣ – гузашта, тамомшуда ба охиррасида.
мунқод – мутеъ, фармонбардор.
мунҳанӣ – хамида, дуто, каҷ.
мунҷӣ – наҷотдиҳанда.
муованат – ба ҳамдигар ёрмандӣ кардан, ионат, дастгир, мададгорӣ
муовадат – бозгашт кардан, баргаштан.
муовазат – иваз кардани чизе ба чизе.
муодӣ – душманикунанда, адӯ.
муонасат – унс гирифтан; ҳамнишинӣ, ҳамсуҳбатӣ
муонақат – оғӯшгирӣ.
муонид – ситезакунанда.
муониқ – ҳамдигарро фарогиранда; даст ба гардан андохтан.
муораз – зиддият, муқобала.
муотабат – хашм гирифтан, итоб кардан, сарзаниш кардан.
муохаза – сарзаниш, уқубат, итоб.
муояна – рӯбарӯ, бо чашми худ дидан.
муоқаб – шиканҷадиҳанда, уқубатдиҳанда.
мураввач – ривоҷёфта, равнақёфта.
мураффаҳ – осуда, ором, фараҳманд.
мурис – сабабшаванда, сабабгор, боис
мураххам – калимае, ки дунболаи онро дар вақти навиштан биандозанд.
мураҷҷаҳ– афзал шумурдашуда, бартар.
муртакиб – шурӯъкунанда, он ки аз вай гуноҳе сар задааст.
муртасим – нақшбаста, аксёфта.
муртоз – раёзаткаш; зоҳидони риёзаткашида.
мусаббат – сабтшуда, навишташуда
мусавабот – подош, мукофоти амали хайр.
мусаддеъ – дарди сар диҳанда; дар матн ба маънии дарди сар шудан омада аст.
мусаммам – тасмимёфта, азм кардан, қатъӣ.
мусаммо – номидашуда, хондашуда.

мусаххар – ром; мутеъ, тасхиршуда.
мусаққил – гарон, вазнинбор кардан.
мусбит – касе, ки муқаррар мекунад, муқарраркунанда.
мусир – исрор, тавонгар, ғанӣ.
мускирот (ч. мускир) – масткунандаҳо.
мусоб – савобкор; подошгирифта.
мусомаҳа – чашмпӯшӣ кардан, кореро осон пиндоштан, чизеро сахл пиндошта, ба он аҳамият надодан.
мусораат – шитоб кардан, бар якдигар пешӣ гирифтан, пешӣ.
мусофаҳа – дасти якдигарро фишурдан, вохӯрӣ кардан.
мусоҳамат – ҳамбаҳра шудан бо касе, ҳамнасиб, саҳмдорӣ.
мусоҳарат – домод шудан; ҳолати зан додану зан гирифтанро низ гӯянд.
мусоҳим – саҳмдор, саҳим, шарик.
мустабъад – аз ақл дур, дур аз ҳақиқат; номумкин.
муставҳиш – тарсанда, ваҳшатдоранда.
муставҷиб – лоиқ, сазовор
мустадрак – тадорукшуда, халосшуда.
мустазҳир – ёрихоҳанда, паноҳҷӯянда.
мустаидд – соҳибистеъдод, қобилиятнок; тайёр, ҳозир.
мустамол – навозишёфта, моил кардашуда.
мустафид– баҳравар, истифодабаранда.
мустафтӣ – фатво талабидан.
мустаъҷил – шитобкунанда.
мустаҳаббот – корҳои писандида.
мустаҳил – номумкин; аз ҳоле ба ҳоле гарданда, ҳама чизро ба худ раво бинанда.
мустаҳлик – ҳалокшуда, фавтида.
мутааззиб – хушгувор
мутааттиш – ташнаи об; толиб, муштоқ.
мутааффин – бадбӯй.
мутааҳҳил – касе, ки адлу аёл дорад, зану фарзанд дорад.
мутаварреъ – парҳезгор, порсо.
мутадовила – маъмул, расмшуда.
мутазаллим – зулмдидаи додхоҳ.
мутайяб – покиза кардан, хушбӯ намудан.
муталолӣ – дурахшон, тобон.

мутамаввил – молдор, сарватманд.
мутамассик – чангзананда, дастандозанда ба чизе.
мутанаббеҳ – хабардоршаванда; огоҳ; ҳушёр
мутанаффис – нафаскашанда, ҷондор, зинда
мутараддид – дудилӣ, бесубот, касе ки фикри катъӣ надорад.
мутарассид – дидбон, муроқиб, чашмдорӣ, мунтазир.
мутараққиб – поянда, нигарон,чашмдор, интизор.
мутароким – бар ҳам нишаста, рӯи ҳам ҷамъ шуда, анбӯҳ
мутарраз – нақшу нигордор, зинатдодашуда.
мутарраҳ – тарҳ афкандан.
мутарафа – осудагӣ, эътибornокӣ.
мутасоддим – телахӯранда, фишороваранда.
мутасоид – болораванда.
муттасим – нишон кардашуда, муҳр кардашуда.
мутафаррид – танҳо, ягона.
мутафаққид – меҳрубон, ғамхор.
мутафикот – шаҳрҳои қавми Лутро меноманд, ки гӯё зеру забар ва сарнагун шуда бошанд.
мутаҳассир – ҳасратхӯранда, боҳасрат.
мутақоид– бо ҳам дар як ҷо нишинанда; он ки аз баҳри коре мегузарад, бозистанда аз коре, каноргиранда аз коре.
мутаҳаввир – нотарс, бебок, бепарво.
мутаҳаҷҷир – сангин.
мутоваат – итоат, мутеъ ва тобеъшавӣ, фармонбардорӣ
муттақӣ – тақводор, парҳезкор, порсо.
муфавваз – вогузоршуда, таслимшуда.
муфарреҳ – фараҳовар, шодиовар.
муфзӣ – бурдарасонанда ба чизе, анҷомдиҳанда, мунҷар(р)
муфовазат – музокира ва баён кардани фикр ва раъи худ ба якдигар.
муфод – маънӣ, мазмун.
муфраш – фаршшуда, паҳншуда.
муфтақир – муҳтоҷ, ниёзманд.
муфтараз – фарз кардашуда, воҷиб, раво донисташуда.
муфтарӣ – ифроткунанда, туҳматкунанда, буҳтонкунанда.
мухаддара – зани покдомани парданишин.
мухаллад – абадӣ, ҷовидон, поянда.

мухаллис – наҷотдиҳанда, раҳокунанда.
мухаммар – сиришташуда, офаридашуда.
мухарриб – харобкунанда, вайронкунанда.
мухилл – халалрасонанда, фосидкунанда.
мухолатат – ихтилот ва омезиш кардан бо ҳамдигар; ҳамдамӣ, ҳамсуҳбатӣ
мухтареъ – ихтироъкунанда.
мухтӣ – хатокор.
муҳаддаб – барҷастаи гунбазшакл.
муҳаззаб – пок кардашуда аз айбу нуқсон, покизахӯй.
муҳайиҷ – барангезонанда, ба ҷунбиш овардан.
муҳанно – гуворо, хуш.
муҳаррамот – чизҳои ҳаром, мамнӯъ.
муҳаррис – ҳарискунанда, ба ҳирс андозанда.
муҳиш – ваҳшатовар, ғамгин ва андӯҳгинкунанда
муҳмал – бе эътибор гузошташуда, саҳл ва беаҳамият шумурдашуда
муҳозо – муқобил, рӯбарӯшавӣ, муқобили якдигар шудан.
муҳот – иҳота кардашуда
мушаббак – дарҳам омехташуда; панҷарадор, сӯрохдор.
мушайяд – барафрошта, баланд; муҳкам, устувор.
мушаъбид – шуъбадабоз, найрангбоз.
мушоят – пайравӣ кардан, ҳамроҳӣ намудан.
муин – ёрикунанда, ёвар, мададгор; фарзин.
мушрик – он ки ба шарик доштани Худо эътиқод дорад; бутпарастон.
муштаил – шуълаварашуда, барафрӯхта.
муштаҳиёт – хоҳишҳо.
муҷавваз – раво, ҷоиз, ҳалол.
муҷаввиз – иҷозатдиҳанда.
муҷаддад – таҷдидкардашуда, нав пайдошуда, нав.
муҷарраб – таҷриба кардашуда, озмуда.
муҷид – эҷодкунанда.
муҷодала – ҷидол кардан, баҳс; низоъ.
муҷонабат – дурӣ ҷустан, дурӣ кардан.
муҷомалат – хушмуомилагӣ, рафтори нағз кардан бо ҳамдигар
муҷорим – гуноҳҳо, ҷурмҳо.

муҷтаниб – парҳезкунанда, дуршуда, гурезон, гӯшагир.
муҷтаҳид – кӯшишкунанда, олиме, ки дар улуми динӣ ба дараҷаи иҷтиҳод расида бошад.
муъриз – рӯй баргардондан аз чизе.
муътадун-биҳо – (чизҳои) қобили мулоҳиза, қобили ба эътибор гирифтан, аҳамиятнок
муътакиф – гӯшанишин.
муътариз – эътирозкунанда.
муҳлик – ҳалоккунанда, нобудкунанда.
муҳмала – бемаънӣ, беҳуда.
муҳриқ – сӯзанда.
муҳтазир – ҷонкананда, дар ҳолати назъ.
муҳтол – ҳилагар.
муҳтоҷун илайҳ – касе, ё чизе, ки лозим ва зарур бошад.
мӯрис – ворис.
мӯсир – тавонгар.
мӯъсир – тангдаст, камбағал
мӯя барбастан – яъне чашмдошт шудан, умедвор гардидан, омодаву тайёр шудан.

Н

наввоб – лақабе, ки дар Ҳиндустон ба соҳибфармонон дода мешуд.
навм – хоб.
навоиб (ҷ. ноиба) – сахтиҳо.
навофил (ҷ. нофл) – нафлҳо, ибодатҳои ихтиёрӣ.
назеҳ – пок, покиза, тоза, босафо.
назир – хабардиҳанда, бимкунанда.
назиф – покиза.
назорат – тозагӣ, хуррамӣ аз гиёҳу дарахт, зери назар гирифтан.
назъ – дами вопасин, охирин нафас, дами марг.
назҷ – пухтан ва расидани мева.
наиқ – бонги калоғ.
найл – ато, бахшиш, ба мақсаду мурод расидан.
накбат – бадбахтӣ, сахтӣ, ранҷ, фақр.
накол – уқубат, сазо.
намима – суханчинӣ, хабаркашӣ, буҳтон, ғайбат.

намиқа – навишташуда.
наммом – ғаммоз, суханчин, хабаркаш.
нард – бозии маъруф.
насафат – инсоф, адл, дод.
насс – каломи муътабар, ояти Қуръон, ки маънои он возеҳ ва равшан бошад.
нассоҷ – бофанда.
насқ – мураттаб кардан, тартиб додан; назм, тартиб.
нафӣ – инкор, рад кардан.
нафси аммора – муқобили нафси мутмаинна; хоҳиш ва тақозои табиати инсон ба лаззатҳои нафсон.
нафх (нафха) – дамидагӣ; нафхаи сур–яъне боде, ки Исрофил дар рӯзи растохез дар шайпури худ медамад ва мурдагон зинда мешаванд.
нахват – такаббур, худпарастӣ, ғурур.
нашён – маст, бехуд.
наъими охират – яъне саодати охират.
наъш – ҷасад, ҷаноза, тобут.
наҳб – ғанимат гирифтан, ғорат кардан.
наҳзат – бархостан, ҳаракат кардан.
наҳиф – лоғар, хароб; заиф, суст.
наҳӣ – манъ кардан, боз доштан, зидд.
ниам – ҷамъи неъмат, нек; феълест, ки дар ҳангоми мадҳ, ба кор бурда мешавад.
нисён – фаромӯшӣ.
нисоб – миқдори муайян, он миқдор моле, ки аз он закот додан лозим аст.
ниқам – ҷазо, интиқом, қасос.
ноим – хобида, хобрафта.
нофиз – нуфузкунанда, ба таври қатъӣ иҷрошаванда.
ноқус – занги бузуге, ки дар калисо меовезанд, яке аз оҳангҳои қадими мусиқӣ.
ноҷис – дарде, ки рӯи беҳӣ надорад.
ноҷеҳ – наҷотёбанда, растагор.
Нуба – Ливия.
нуввоб – ҷамъи ноиб; ходимон, гумоштагон.
нудрат – камӣ, нодир.

нузҳат – покизагӣ, хурамӣ; сайру гашт, гардиш.
нузҷ – пухтагӣ, расидагӣ.
нура – моддаест, ки барои гирифтани мӯй аз бадан ба кор мебаранд.
нусус (ҷ. насс) – каломҳои возеҳу равшан, навиштаҷоти муътабар.
нушуз – носозгорӣ кардани зан бо шавҳари худ; гарданшахӣ, карданкашӣ, нофармонӣ.

О

ободонӣ – ҷамъият; зироат.
оқила – хешон ва наздикони шахси қотил.
олом (ҷ. алам) – дарду ранҷҳо.
онан фаонан – яъне як лаҳза, андаке, филфавр.
онифан – андаке пеш аз ин, собиқан.
осим – гунаҳкор.
отил – бараҳна ва холӣ аз чизе; бекор, беҳуда
отифат – меҳрубонӣ, шафқат.
отия – оянда, пас аз ин.
офот (ҷ. офат) – осебҳо, балоҳо, офатҳо.
оҷил (бо «алиф») – дер оянда, таъхиркунанда.
оҷил (бо «ъайн») – шитобкунанда, тезгузаранда
оҷол (ҷ. аҷал) – аҷалҳо.

Р

рабт – бастан, пайванд додан.
рабқа – ҳалқаи ресмон, гиреҳи ресмон; риштаи гиреҳдор.
равофиз (ҷ. рофиза) – гурӯҳи мардумро гӯянд, ки саркашӣ намуда, аз тобеият бароянд. Ва низ гурӯҳе аз аҳли шиаро гӯянд.
равс – саргин, наҷосат.
рағм – нописандӣ, кароҳат.
разеъ – кӯдаки ширхор; ҳамшир.
ракаба (ҷ. рокиб) – савораҳо.
ракокат – сустӣ, заъф; сустии фикру андеша.
рақим – рақамшуда; мактуб, навишта.
рақиқ – нозук, маҳин; нарм.
раққи маншур – яъне пӯсти тунуке, ки бар он бо санъати мах-

сус навишта шудааст.
рамад – дарди чашм.
ратқ – бастан, банд кардан; идора кардан.
рафеъ – баланд, олӣ
рафз – тарк кардан; рад кардан.
рафоҳ – осудагӣ, осоиштагӣ, хушҳолӣ.
рахо – вусъат, айш, фаровонӣ.
рашод – роҳи рост, аз гумроҳӣ баромадан; росткорӣ.
раъс – сар.
раъсулқавм – сарвару бузурги қавм, сарвари гурӯҳи мардум.
раъсумол – сармоя.
раъфат – раҳм, меҳрубонӣ, шафқат.
раҳл – чизу чора; асбобу анҷоми хона.
раҷим – рондашуда.
рибқа – ҳалқаи ресмон (ришта); юғ, гарданбанд
рибо – судхӯрӣ.
рибҳ – нафъ, суд, баҳра.
риёҳ (ҷ. риҳ) – шамол, бод.
рифоҳ – роҳат, осудагӣ, хушгузаронӣ, осоиш.
рифқ – нармӣ, мудоро кардан; оҳистагӣ.
ришгов – киноя аз одами аҳмақ, шахси аблаҳ; хомтамаъ.
риққат – тунукӣ, нозукӣ; меҳрубонӣ, нармдилӣ.
риққият – бандагӣ, ғуломӣ.
роиҳа – бӯй.
росих – мустаҳкам, устувор, барқарор, побарчо.
роҳ (бо ҳои ҳуттӣ) – шодмонӣ, нишот, май.
роҷеҳ – бартарӣ, доранда, беҳтар**.**
рукӯъ – сар фуруд овардан, хамидан, хам шудан дар намоз.
рустоқ – деҳа, қария, диёр.
рухас (ҷ. рухсат) – рухсатҳо.
руҷҳон – зиёдатӣ, бартарӣ.

С

сабъ (сабуъ) – дарандагон, ҳайвони ваҳшӣ.
савобит (ҷ. собита) – босубот, маҳкам; ситораҳои беҳаракат.
савоим (ҷ. соим) – ҳайвонот, чарандагон.
савъат – бадӣ, шар, фасод.

садад – қасд, ният, азм.
садод – ростӣ, дурустӣ дар кирдору гуфтор; адолат.
саййиот – гуноҳ, бадиҳо.
салобат – сахтӣ; савлату шиддат.
саман– баҳо, қимати чизе.
Самар – шаҳри Самара дар Федератсияи Россия.
самин – қиматбаҳо, пурқимат.
самт – сурат, ҳайат; роҳ равиш.
самт – хомӯш шудан, сокит шудан, хомӯшӣ, сукут
самтур – шояд пианинорo дар назар дорад.
сараён – ҷорӣ шуда омехтан бо чизе, асар кардан.
сармад – пайваста, ҳамеша, доим.
сароир (ҷ. сирр) – сирҳо, ботинҳо, он чи дар дил аст, роз.
сарҳ – кушк, қаср.
сатват – ҳамла; қаҳр; сахтгирӣ; шукӯҳ, шавкат, дабдаба.
сафоин (ҷ. сафина) – киштиҳо.
сафқот – қарсак задан, даст ба ҳам задан.
сахт – хашм, ғазаб.
сахра – харсанг, кӯҳдара.
сибқат – пешӣ, пешдастӣ, пешравӣ.
сибоъ (ҷ. сабуъ) – дарандагон
сиём – рӯзадорӣ.
сиёнат – ҳифз намудан, нигаҳдорӣ.
симиё – кимиё, ки дар гузашта илми тилисму ҷодуро меномиданд.
симот – бисот, дастурхон.
сиҷиллот (ҷ. сиҷилл) – ҳукмномаҳои бо муҳр тасдиқшудаи қозӣ, ҳуҷҷатҳо, васиқаҳо.
сиҷҷин – номи ҷое дар дӯзах.
сорӣ – сирояткунанда, раванда.
сотир – пӯшонанда, пинҳонкунанда.
софил – паст
су (суъ) – бадӣ, зиён, зишт, бадкор.
сукӯк (ҷ. сакк) – сикка задан, муҳр задан.
сулаҳо – некӯкорон, солеҳон.
сулб – сахт, шадид, дурушт; тахтапушт.
сумоқ – сурхранг; холис.

сунӯҳ – рӯ додан, воқеъ шудан падид омадан.
суфаҳо (ҷ. сафеҳ) – аҳмақон, аблаҳон, нодонон.
суфл – кунҷора, туфола; дурдӣ; таҳнишаста; он чи аз меъда рон-
да шавад, саргин.
суфло – поинтар, поёнӣ.
сухра – писханд, ришханд.
сухрият – тамасхур, истеҳзо, ришханд.
сухунат – гармӣ.
суғур (ҷ. сағр) – марзҳо, ҳудудҳо; тангно.

Т

тааззӣ – азият, озор.
таайюш – маишат, зиндагонӣ, зист.
тааллул – таъхир, узр ва баҳона; дудилагӣ, фурӯтанӣ; дӯстдорӣ.
тааллум – дарду ранҷ, андӯҳ.
тааннӣ – оромӣ, сустӣ, таъхир.
тааффун – бадбӯй, гандидагӣ.
таайюн – вуҷуди ҳастӣ, махсус.
тааҳҳуд – уҳдадорӣ, кореро ба зиммаи худ гирифтан
тааҳҳул – заношӯӣ кардан.
табодур – пешӣ гирифтан, пешдастӣ кардан, шитобкунӣ.
табҷил – гиромию азиз доштан.
таваддуд – изҳори дӯстӣ кардан, муҳаббат.
тавағғул – амиқ фикр кардан, фурӯ рафтан ба фикре.
тавбех – сарзаниш, коҳиш.
тавғал – дур шудан, дур рафтан.
тавофуқ – мувофиқат кардан, созгорӣ.
тавъ – хоҳиш, рағбат, майл; итоат, фармонбардорӣ.
тадаббур –тадбир кардан, чорабинӣ, нек андеши**дан.**
тазарруъ –илтимос бо хорию зорӣ, фурӯтанӣ.
тазиф – айбдор кардан; танқид кардан
тазйеъ – зоеъ кардан, кори бекора кардан.
тазкия – покиза кардан.
тазлил – залил, хор.
тазҳиб – тилокорӣ, бо зар нақш бастан.
таййиб – покиза, некӯ, пок.
таййибат –хушӣ, хуштабъӣ; хушнудӣ; ҳалол, раво, холис.

такаввун – пайдо шудан, ба вуҷуд омадан; халқшавӣ
такаддур – тирагӣ, ошуфтагӣ, туршрӯӣ.
такассур – афзудан, бисёр шудан.
такаффул – кафолат кардан.
такбир – «Аллоҳу акбар» гуфтан ҳангоми намозхонӣ.
такосул – сустӣ, касалӣ.
такоҳул – коҳилӣ, танбалӣ, сустӣ.
талаббус – либос пӯшидан.
талаззуз –хушӣ ва лаззат ҳис кардан; маза, лаззат.
таламмуз – шогирдӣ, дарсхонӣ; давраи дарсхонӣ.
тилмиз – шогирд.
тало – аҳду зинҳор, амон.
талосуқ – часпандагӣ, иттисол.
тамаввул – давлатмандӣ, молдорӣ.
тамайюз – фарқ, ҷудо.
тамаллук – молик шудан.
тамассук – чанг задан ба чизе, гирифтан.
таматтуъ – лаззат бурдан; манфиат, фоида, баҳра
тамҳид – тартибу интизом, банду баст, омода кардан.
тамҷид – бузургвор шумурдан, накӯкор ҳисобидан.
тамшият – ҷорӣ кардан, равон кардан
таназзуҳ – покизагӣ, хушӣ.
танаққул – ҳар гуна хушкбор, ширинӣ, мева ва амсоли он.
танаъъум – ба ноз зистан, фароху осон зиндагонӣ кардан
танзеҳ – пок ва муназзаҳ кардан, дур кардан аз айбу олоиш; покдоманӣ
танзил – ба маънии Қуръон омадааст.
танокуҳ – никоҳ кардан.
таносул – наслдорӣ, эҷоди насл.
тансиқ – тартиб додан.
таовун – ҳамкорӣ.
таошуқ – ишқварзӣ.
тараккуб – таркиб ёфтан, пайдоиш.
тарассуд – интизорӣ кашидан, чашм ба роҳ истодан.
тараффуҳ – осудагӣ, дар рифоҳу осоиш будан
тараффуъ – баландӣ ҷустан, бартарӣ.
тарақа – бозичаи борутӣ, як навъи мушак.

Тароблис – Триполи.
тарокум – ҷамъ шудан, анбӯҳии чизе.
тарохӣ – сустӣ; коҳилӣ, камӣ, кӯтоҳӣ**.**
тартиб – тар кардан, намдор кардан. Дар матн ба маънии шод кардан, хушнуд намудан омадааст.
тарф – чашм, нигаристан, гӯша, канор. Дар матн ба маънии сайругашт омадааст.
тарқим –оростан, китобат кардан, рақам навиштан.
тарҷеҳ – бартарӣ, афзалӣ.
тасвилот – ҷамъи тасвил, яъне фитна, иғвогарой; чизи бадро хуб ба калом додан
тасвия – баробарӣ.
тасдеъ – касеро дарди сар кардан, ташвиш додан
тасодум – бархӯрдани ду чиз ба ҳамдигар.
тасфия – соф кардан, покиза сохтан.
тасҳил – осон, саҳл.
татаббуъ – аз пайи чизе рафтан, ҷустуҷӯ кардан, тадқиқ
татаввуъ –ихтиёрӣ, кореро анҷом додан.
татаррук – роҳи даромад, дохил шудан; ҷудой, зиддият.
татимат – тамом ва пур кардан; замима, илова
татҳир – таҳорат, покӣ.
тафаввуқ – бартарӣ.
тафаззул – лутфу марҳамат
тафаккуҳ – хуштабъӣ; мевахӯрӣ, лаззатбарӣ; пушаймонӣ.
тафаққуд – меҳрубонӣ кардан, пазирой; аҳволпурсӣ
тафаққуҳ – илми фиқҳ хондан, фақеҳ шудан
тафаррус – ба фаросат чизеро фаҳмидан, матлаберо аз рӯи зиракӣ фаҳмидан, бофаросат.
тафарруҷ – саёҳат, сайругашт.
тафаҳҳус – тафтиш кардан, ҷустуҷӯ кардан
тафвиз – ба уҳдаи касе гузоштан, вогузорӣ, супурдан.
тафзил – бартарӣ, фазилатмандӣ, фузулӣ.
тафозул– бар якдигар бартарӣ ҷустан, бартарӣ ва афзунии чизе бар чизи дигар
тафрид – гӯшагирӣ аз мардум, фард шудан.
тафрит – кӯтоҳӣ кардан дар коре**,** зоеъ кардан.
тафхим – гиромӣ, бузургӣ.

тахаллуф – хилоф, бархилоф.
тахашшуъ – сар фаровардан, мутеъ шудан.
тахвиф – хавф, тарсондан.
тахмир – хамир кардан, сириштан.
тахриб – вайрон кардан, хароб кардан.
тахфиф – сабук кардан.
ташаттут – парокандагӣ, парешонӣ.
ташаффӣ – шифо, даво.
ташвир – шарманда сохтан, шармсорӣ; ишора кардан ба сӯи чизе.
ташвия – бирён шудан.
ташнеъ – бадгӯӣ, сарзаниш.
таъвиқ – таъхир андохтан дар коре.
таъвил – баён кардан, шарҳ додан, тафсир кардан, маънидод кардан
таъзиб – азобу шиканҷа додан, озор додан
таълиқ – чизеро ба чизе овехтан, **во**бастагӣ**,** алоқа.
таъмия – муаммо, пӯшида, муаммогӯӣ.
тақаббул – пазируфтан, қабул кардан.
тақаррур – барқарор шудан, устувор шудан.
тақбил – бӯсидан, бӯса задан.
тақлил – костан.
тақоуд – бозистодан аз коре, гӯшанишинӣ.
тақреъ – сарзаниш, маломат.
таҳассун – дар ҳисор шудан, панохӣ ёфтан.
таҳовун – ҳақир шумурдан, саҳлангорӣ, сустӣ, осон пиндоштан.
таҳрид – боздоштан.
таҷаббур – ғурур, калонигарӣ.
таҷаннуб – дурӣ, дур шудан.
таҷарруд – танҳоӣ, бараҳнаӣ, даст кашидан аз неъмати дунёӣ, гӯшанишинӣ.
таҷарруъ – фурӯ бурдани хашм; ҷуръа-ҷуръа нӯшидани об.
таҷвиз – рухсат додан, раво доштан.
таҷрид – ҷомаи куҳна пӯшидан; канорагирӣ.
тибат – хушнудӣ, хуштабъӣ; мазоҳ, шӯхӣ.
тибён – ошкор кардан, равшан кардан.
тиловат – хондан, қироат намудан, тааммул кардан, андеша

кардан.
тилол – пуштаҳо, теппаҳо.
толеҳ – табаҳкор, бадкирдор.
томеъ – тамаъкор, ҳарис
тоғут – бут, шайтон.
туруқ – ҷамъи тариқ, яъне роҳ, равиш, илоҷ.
турф – ҷамъи тариф, яъне нодир, аҷоибу ғароиби ҳар чизе, молҳои нав.
тустарӣ – матоеро меноманд, ки аз шаҳри Тустари Хуросон меоварданд.

У

убувват – падарӣ
убудийят – бандагӣ.
увбор – фурӯ бурдан; қай кардан.
узм – калонӣ, бузургӣ.
улуҳият – илоҳигӣ, худоӣ
унбуба – лӯла, най ва ҳар чизе, ки миёнаш холӣ бошад.
унусат – модагӣ, занӣ, зан будан.
унф – ғазаб, дашном, дағалӣ, сахтӣ.
унфувон – аввал, оғоз.
урва– ресмони киштӣ.
усот – ҷамъи осӣ, яъне саркаш, гунаҳгор.
уср – душворӣ, заҳмат.
устуво – экватор.
устувона – чизи сутунмонанд, сутун.
утлат – бекорӣ.
утуфат – меҳрубонӣ, дӯстй.
уқад – гиреҳ.
уқуқ – озурдани падару модар, нофармонӣ, ҳақношиносӣ, саркашӣ.
уҷб – худбинӣ, худписандӣ.
уҷм – ҷамъи аъҷам, яъне гунг, кундзабон.

Ф

фабиҳо – он гоҳ, бисёр хуб.
фавокеҳ – ҷамъи фокиҳа, яъне меваҳо.

фавот – фавтидан, мурдан.
фазаъ – тарс, бим, нолаву зорӣ.
фазиҳат – айб, расвоӣ.
фазла – зиёдатӣ, бақия, пасмонда
фалиҳазо – зеро, бинобар ин, ба ин ҷиҳат.
фалоҳ – растагорӣ.
фалоҳат – деҳқонӣ кардан.
фалс – сиккаи мисӣ, пули сиёҳ
фараҷ – кушоиш дар кор, халосӣ.
фарид – ягона.
фарт – таҷовуз, зиёдатӣ.
фарҳон – шодон.
фатрат – сустӣ, заифӣ, бесарусомонӣ.
фатҳ – кушодан, ҳал кардан, кушодагӣ; фатҳу ратқ – яъне кушодану пӯшидан; хубию бадӣ.
фаққ – кушодан.
фақд – аз даст додан, гум кардан.
фаҳво – маънӣ, мазмун.
фаҳл – нарина (нисбат ба ҳайвон).
фаҷара – ҷамъи фоҷир, гуноҳкорон.
фаҷоат – ҳодисаи ногаҳонӣ.
фаҷр – бомдод, сапедадам.
физза – симу нуқра.
фирош – фарш, бистар, кӯрпа.
фисол – шир додани кӯдак.
фитан – ҷамъи фитна.
фитом – кӯдакро аз шир ҷудо кардан.
фоиз – растагор, пирӯз, баҳраманд; саршор, лабрез.
фоиз – ёбанда, соҳиб.
фотир – суст, нотавон; хотири фотир – зеҳни кунд, камҳуш
фузулот – пастмондаҳо.
фуруъот – ҷузъҳо, шохаҳо.
фуссоқ – ҷамъи фосиқ, яъне бадахлоқ, бадкирдор.
фусҳат – фарохӣ, кушодагӣ, вусъат.
футур – сустӣ, заъф, хастагӣ; беҳолӣ, парешонхотирӣ, харобӣ, вайронӣ.
фут – пуф кардан, дами дуъо; дар матн ба маънии гуфтан, баён

кардан, ошкор намудан омадааст.

Х

хаббоз – нонвой, нонпаз, нонфурӯш.
хавз – дар фикре фурӯ рафтан, ба коре шурӯъ кардан.
хавотин – ҷамъи хотун, яъне занон, кадбонуён.
хадар – суст.
хадша – харош.
хазф – сангреза, хурд, майда.
хазаъ – аз ёрон буридан.
хазро – сабзранг; гиёҳ.
халаҷон – ҳаяҷон, изтироб; такон хӯрдан.
Халлух – номи шаҳрест дар Хитой, ки он бо хубону соҳибҷамолонаш машҳур аст.
халъ – бекор кардан, аз кор гирифтан; аз тан кашидани ҷома.
харита – халтаи чармин, ҳамёни чармӣ.
хариф – камақл, фартут.
харос – осиёби калоне, ки ба воситаи асб мегардонанд.
харотин – кирме, ки дар гил мезияд.
хасорат – зиён, зиёнкорӣ.
хасф – фурӯ бурдан, нопадид шудан, костан.
хатир – бузург, зиёд; шариф.
хафз – паст кардан, фуруд овардан; таносой.
хафтон – ҷомаи сипоҳиён, ки аз таги зиреҳ мепӯшанд.
хидоъ – фиреб, макр, ҳила, дурӯғ.
хидр – парда, чодар.
хизлон – бебаҳрагӣ.
хириф – нотавон, аз кор афтода, беҳис, барҷомонда.
хиссат – хасисӣ, бахилӣ; фурӯмоягӣ, пастӣ.
хитта – вилоят, шаҳри калон.
хиффат – сабукӣ; зиқӣ, гулӯгирӣ.
хоиб – ноумед, бебаҳра.
хосир – зиёндида, зарардида.
худъа – макр, ҳила, фиреб.
хулуд – ҳамеша будан, бардавом, ҷовидонӣ
хумул – гумномӣ, бе сарусадо.
хусрон – зарар, зиён.
хутур – ба ёд овардан, ёдоварӣ.

Ҳ

ҳабо – зоеърафта, бебақо, нопойдор.

ҳабоъ – гарду ғубор, хоку чанг.

ҳавил – қариб, наздик; ҳавлӣ, хона, манзил.

ҳавоиҷ – ҷамъи ҳоҷат; имтиёз.

ҳавоҷис – орзуҳои нафсонӣ, он чи аз дил мегузарад.

ҳадақа – сиёҳии чашм.

ҳадм – харобӣ; вайронӣ.

ҳаддод – оҳангар.

ҳазар – наздики даргоҳ, ҳозирбуда, бар хилофи сафар.

ҳаззот – ҷамъи ҳазз, яъне хуррамӣ, хурсандӣ, лаззат; баҳра, насиба

ҳазиз – қисми поёни чизе, пастӣ, нишеб

ҳазират – гурӯҳи мардум; замини ҳамвор, ки дар он об саршор аст; зодаи ҳар чизе.

ҳазм – ҳушёрӣ, устуворӣ.

ҳазоқат – маҳорат, устодӣ, доноӣ.

ҳайза – исҳол, дарунрав, вабо.

ҳаййи мудрик – яъне чизҳои зиндаи дарккунанда.

ҳайсият – устувор, тавоноӣ; аз ин боб, аз ин ҷиҳат.

ҳайта – нигаҳбонӣ кардан, иҳоташуда.

ҳайҷо – ҷанг, набард.

ҳаллол – ҳалкунанда, кушоянда, бозкунанда.

ҳамим – оби гарм, оби гарми риму зардоболуде, ки нӯшобаи дӯзахиён аст.

ҳамийят – рашк бурдан, бадрашк будан; мурувват, нангу ор.

ҳанин – гиря, нола.

ҳанҷар (ҳанҷара) – ҳалқ, гулӯ, овозе, ки аз ҳалқ мебарояд.

ҳараб – гурехтан, фирор; ҳалокат, мурдан.

ҳарам – пирӣ, заъфу нотавонӣ.

ҳараҷ – тангӣ, фишор, ҷои танг; гунаҳгор пиндоштан.

ҳарр – гармӣ, гармо.

ҳарс – деҳқонӣ, кишту кор.

ҳарик – сӯхташуда дар оташ.

ҳарқ – сӯхтагӣ, сӯзондан; соидан.

ҳарҷ – фитна, ошӯб, фасод.

ҳафаза – фариштаҳои нигаҳбон.
ҳафр – ковиш, кандан.
ҳашиб – дурушт.
ҳаччоч – бисёр ҳаҷкунанда.
ҳима – ҳезум, хору хошок, шохаи хушки дарахт.
ҳимам – ҷамъи ҳиммат.
ҳираф – ҷамъи ҳирфат, яъне касбу кор, пешаҳо.
ҳирз – паноҳгоҳ, баҳра, насиб.
ҳирмон – ноумедӣ, бебаҳрагӣ, маҳрумӣ.
ҳиросат – нигаҳбонӣ, посбонӣ.
ҳирфат – ҳунар, пеша.
ҳисбат – савоб.
ҳифоз – ор, мурувват, нигаҳбонӣ, амният, парҳезгорӣ.
ҳовия –номи табақаи ҳафтум аз табақоти дӯзах.
ҳоил – монеъ, пӯшида; даҳшатнок, воҳиманок.
ҳолату-л-уср – дар вазъияти тангдастӣ.
ҳомиз – турш, туршмаза.
ҳорис – посбон, нигаҳбон.
ҳубуб – вазиш, вазидан.
ҳубут – фуруд, нузул; **ҳубути Одам** – ҳангоми аз биҳишт фуруд омадани Одамро меноманд.
ҳувӣ – афсӯс.
ҳузуз – ҷамъи ҳазз, баҳраҳо, комёбиҳо.
ҳулал – ҷамъи ҳулла, яъне ҷомахо, либосҳо.
ҳулв (ҳулвиёт) – ширинӣ, лазиз.
ҳулий – зеварҳо, зинатҳо.
ҳулм – он чи дар хоб бинанд, хоб.
ҳумом – марди бузургвор, далер, ҷасур.
ҳумум – ҷамъи ҳамм, яъне қасдҳо, иродаҳо; андӯҳ.
ҳунуд – ҳиндиҳо, сокинони мулки Ҳинд.
ҳутом – реза, шикастапораҳо.
ҳуққа – қуттӣ.

Ҷ

ҷавдат – некӣ, хубӣ, бартарӣ.
ҷавоз – рухсат, иҷозат, раво; соҳил, канор.
ҷаворeҳ – узвҳои инсонро гӯянд.

ҷаворӣ – канизакон, дӯшизадухтарон.
ҷаввоу-с-само – байни замину осмонро гӯянд.
ҷавф – ковокӣ, миёнхолӣ.
ҷавд – ҷамоат, гурӯҳ, дастаи мардум.
ҷазаъ – ношикебоӣ, бетобӣ.
ҷайид – некӯ, хуб, сара.
ҷалия – ошкору равшан, ҳақиқати ҳол.
ҷалодат – қувват; ғайрат; чобукӣ.
ҷамод – ҳар чизи беҷон, аз қабили санг, чӯб ва ғайра.
ҷаноҳ – болу пар.
ҷароим – ҷамъи ҷарима, яъне гуноҳҳо.
ҷарҳ – бад гуфтан, номақбул.
ҷасим – бузург.
ҷифа – ҳайвон, мурдор, лоша, ҷасади бӯгирифта.
ҷибиллӣ – фитрӣ, зотӣ, хилқӣ
ҷидор – девор.
ҷиср – пул, купрӯк.
ҷол – сохтагӣ; азму оҳанг.
ҷор – ҳамсоя
ҷуъл – музде, ки барои коркун муайян карда мешавад.

Ш

шабак – ҳар чизи сӯрох-сӯрохро гӯянд, тӯр.
шабаҳ – тан, колбад.
шавореъ – роҳҳои бузург, роҳҳои калон.
шавоҳид – далелҳо; бурданҳо.
шадоид – меҳнату ранҷ.
шазз – фард, нодир; лояшаз(з) – яъне зиёд, беш, умум.
шамотат – сарзаниш; шодӣ кардан ба ғаму ранҷи касе.
шанеъ – зишт, бад.
шараҳ – ҳирс, оз, майли фаровонӣ доштан.
шатм – дашном.
шақӣ – бадбахт, офатзада.
шаър – мӯй; порчае, ки аз абрешиму пашм бофта мешавад (дар матн ба маънии офаридашуда, офариниш омадааст).
шағаф – дӯстӣ, муҳаббат.
ширк – куфр.

шитоланг – бучулаки пой.
шикок – мухолафат кардан, душманӣ, новочиб гуфтан.
широ – харид, харидан
шоеъ – ошкоро, пахншуда.
шоиба – шубха, гумон; омехтагӣ, олудагӣ. Дар матн ба маънии каме, заррае омадааст.
шореъ – рохнамо, сохиби шаръ, пайдокунандаи рох
шуккот – чамъи шукка, яъне порчае аз чизе, порае матоъ ё коғаз ва ғ.
шурако – шарикон.
шуюъ – ошкор, зохир, фош.
шухур – мохҳо.

Э

эъзоз – хурмат, иззат, эхтиром.
эхдос – аз нав сохтан; ба вучуд овардан, эчод намудан
эхмол – беахамиятӣ, бепарвоӣ, сахлангорӣ
эхроз – дарёфтан, чизеро ба даст даровардан.

Я

Янгӣ Дунё – яъне Америка.
ярғу – хусумат, тартиб, низоъ, ситеза; сиёсат, зӯран.

Ю

юбусат – хушкӣ, беобӣ

МУНДАРИҶА

Аҳмад Махдуми Дониш ва «Наводиру-л-вақоеъ»-и ӯ 3

Дар таҳқиқи ҳуқуқи абавайн ва ҳадди уқуқи онҳо 19

Дар таҳқиқи матои дунё [ва манофеи ҷамъу тарки он ва ёфтани тариқи зуҳду таҷрид] ва ҳақиқати муомалоти он 74

Дар ҳикояти фаромӯшхона ва баёни қурби соат 106

Дар ҳикояти ҳоҷӣ ва манофеи сафар ва хислати занон 130

Дар ҳикояти Абулқосим-бӣ ва сафари Русия 162

Дар сафорати Абдулқодирбек ва баёни аҷоиботи базм ва ҷашни Русия 171

Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғанои марди аҷамӣ....... 193

Дар таҳқиқи ишқу муҳаббати ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва одоби ишқбозӣ............ 207

Дар [таҳқиқи] одоби никоҳ ва [ваҷҳи] хусумати модаршӯ [ва шароити тазаввуҷ] 230

Дар таҳқиқи ҷараёни қазову қадар ва вуқӯъи он чи воқеъ шуданист ва сабаби таъхири иҷобати дуоҳо ва бенафъии касбҳо ва тараддудҳо 275

Дар таҳқиқи рӯҳ ва нисбати тааллуқи ӯ ба абдон ва кайфияти марг [ва зиндагӣ] 302

Дар васоёи фарзандон ва баёни ҳақиқати касбу пешаҳо 313

Ҳикояти бӯзинаи таббох 426

Тавзеҳот 431

Луғат 439

«АХТАРОНИ АДАБ» (СИЛСИЛА)
ИБОРАТ АЗ 50 ҶИЛД

Ҷилди 39

Аҳмади Дониш

НАВОДИРУ-Л-ВАҚОЕЪ
(мунтахаб)

(Китоб аз ҳисоби нақшаи соли 2019 нашр шудааст)

Муҳаррири ороиш *Ромиш Лоиқзода*
Муҳаррири саҳифабандӣ *Азиз Қурбонзода*
Мусаҳҳеҳ Азизмурод Шарифов
Ҳуруфчин *Хайринисо Мирзоева*
Ба матбаа 26.10.2019 супурда шуд.
Чопаш 18.08.2020 ба имзо расид.
Ҷузъи чопӣ 30,0. Андозаи 60x90 $^{1}/_{16}$.
Адади нашр 5000 нусха

Муассисаи нашриявии «Адиб»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қаробоев 17а

Дар чопхонаи ҶДММ «Илм» чоп шудааст.